

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

21 mart –
O'zbekiston Qahramoni,
xalq shoiri
Abdulla ORIPOV
tavallud topgan kun

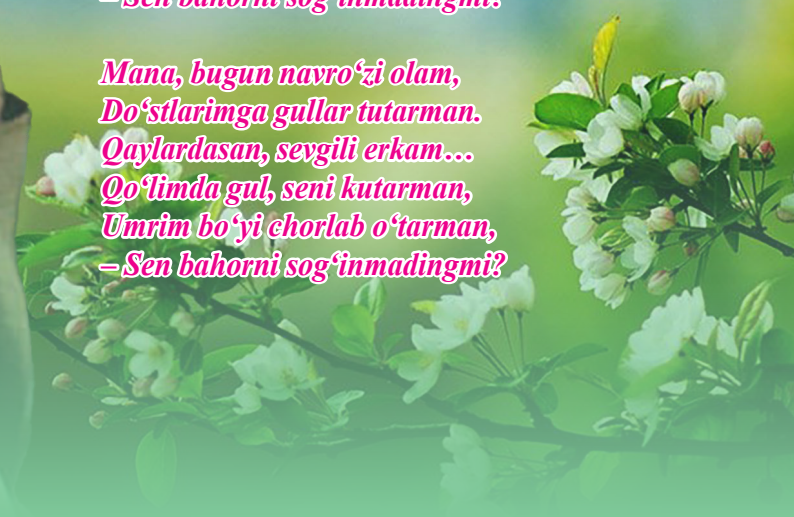
Sen bahorni sog'inmadingmi?

*Uyg'onguvchi bog'larni kezdim,
Topay dedim qirdan izingni.
Yonog'ingdan rang olgan dedim –
Lolazorga burdim yuzimni,
Uchratmadim ammo o'zingni,
– Sen bahorni sog'inmadingmi?*

*Uzoqlarda zalvorli tog'lar
Xayolimni keldilar bosib.
Kechdi qancha intizor chog'lar,
Vasling menga bo'lmadi nasib,
Sensiz men ham, bahor ham g'arib,
– Sen bahorni sog'inmadingmi?*

*O'ngirlarda sakraydi ohu,
Na'matakda sa'va mittijon.
Qorliklardan sipqarilgan suv,
Daralarda uradi javlon.
Nigohimdan faqat sen pinhon,
– Sen bahorni sog'inmadingmi?*

*Mana, bugun navro'zi olam,
Do'stlaringa gullar tutarman.
Qaylardasan, sevgili erkam...
Qo'limda gul, seni kutarman,
Umrin bo'yi chorlab o'tarman,
– Sen bahorni sog'inmadingmi?*

Baxodir SUYUNOV,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari doktori (DSc)

SO‘Z VA TERMIN SEMANTIKASI MASALASI

Annotatsiya: mazkur maqolada so‘z va uning semantik xususiyatlari, leksik ma‘noning eng kichik birliklari, shuningdek ayrim o‘zlashma tibbiy terminlarning semantikasi va etimologiyasi masalalari haqida fikr-mulohaza yuritilgan. Bu borada mualliflar o‘zbek va rus tilidagi ilmiy manbalar hamda turli xildagi lug‘atlar va ilmiy tadqiqot ishlaridan maqsadli foydalanib, o‘rni bilan mazkur tushuncha va hodisalarni o‘zaro farqlovchi misollar va dalillarga murojaat qilgan, mavzu yuzasidan tegishli ilmiy xulosalar chiqargan. Ayniqsa, maqolada o‘zbekcha tibbiy terminlarning semantikasi va etimologiyasi tarixiy va sinxronik tahlil metodi asosida har tomonlama ishonarli qilib ochib berilgan

Kalit so‘zlar: *leksema, semema, sema, komponent, termin, parametr, yarus, morfologiya, konversiya, polisemiya, struktura.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются слово и его семантические особенности, мельчайшие единицы лексического значения, а также семантика и этимология некоторых заимствованных медицинских терминов. В связи с этим авторы целенаправленно использовали научные источники на узбекском и русском языках, а также различные словари и научно-исследовательские работы, обратились к примерам и доказательствам, разграничивающим данные понятия и явления, и сделали соответствующие научные выводы по теме. В частности, на основе метода историко-синхронного анализа убедительно раскрываются семантика и этимология узбекских медицинских терминов. Например, при анализе термина «темиртки» (лишай) на соответствующих фактах подчеркиваются его постепенные изменения от появления на диване Махмуда Кошгари до наших дней.

Ключевые слова: *лексема, семема, сема, компонент, термин, параметр, ярус, морфология, конверсия, полисемия, структура.*

Annotation: this article discusses the word and its semantic features, the smallest units of lexical meaning, as well as the semantics and etymology of some Uzbek medical terms. In this regard, the authors purposefully used scientific sources in Uzbek and Russian, as well as various dictionaries and research works, turned to examples and evidence that distinguished these concepts and phenomena, and made appropriate scientific conclusions on the topic. In particular, based on the method of historical-simultaneous analysis, the semantics and etymology of Uzbek medical terms are convincingly revealed. For example, when analyzing the term “temiraki” (lichen) on the relevant facts, its gradual changes from the appearance of Mahmud Koshgari on the sofa to the present day are emphasized.

Key words: *lexeme, sememe, seme, component, term, parameter, layer, morphology, conversion, polysemy, structure.*

Mavzuning dolzarbligi.

Bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnikaviy sohalarda ro‘y berayotgan tub o‘zgarishlar va yangilanishlar jarayoni tabiiy ravishda, avvalo, o‘zbek tili leksikasida o‘z aksini topmoqda. Bu esa, ayni paytda, jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq holda, yangi-yangi so‘z, tushuncha va terminlarni yuzaga keltiradi.

Shu bois, leksik birlik sifatida o‘zbek tili terminlari tizimini yanada teranroq tadqiq etish, xususan, terminologiyaning nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy asosda chuqurroq o‘rganish hozirda muhim va jiddiy masalalardan biri bo‘lib qoldi.

Terminlarni tadqiq etishda, birinchi navbatda, uning leksik-semantik xususiyatlariga e‘tibor qaratish kerak. Chunki termin, dastavval, sema (ma‘no)lariga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. Mazkur tadqiqotda leksik ma‘no o‘rganilib, ayrim o‘zlashgan tibbiy terminlarning leksik-semantik jihatdan tahlilga tortilgani va tegishli xulosalar chiqarilgani mavzuning

dolzarbligini belgilaydi.

Metodika. Tadqiqot jarayonida tizimli, tarixiy va sinxronik tahlil, komponent tahlil, mantiqiy va qiyosiy-tavsifiy metodlardan foydalanildi.

Asosiy qism.

Arab tilidan o‘zlashgan tibbiy terminlarni ma‘no jihatdan shartli ravishda 4 ga bo‘lish mumkin:

Birinchisi – inson tanasining a‘zolari nomlari;

Ikkinchisi – inson tanasi (organizmi) bilan bog‘liq kasallik nomlari;

Uchinchisi – inson tanasi bilan ishlaydigan mutaxassis nomlari;

To‘rtinchisi – inson tanasi bilan bog‘liq kasallikni aniqlash va davolashda qo‘llaniladigan terminlar.

1. Inson tanasining a‘zolari nomlari:

A‘ZO – “inson yoki boshqa jonzorlar tanasining biror qismi”. Bu arabcha so‘z a‘dā(un) shakliga ega (X.Бапанов, Арабско-русский словарь (АРС), 523); o‘zbek tiliga

fathali hamzani a tovushiga, dzad tovushini z tovushiga almashtirib, sukunli ayn o'rniga ' (ayirish) belgisini qo'yib, cho'ziq ā unlisini o unlisiga almashtirib, so'z oxiridagi aynni tashlab qabul qilingan: a'dā → a'zā → a'zo tarzida. Bu so'z asli "tananing biror vazifasini bajaruvchi qismi" ma'nosini anglatuvchi uzv so'zining ko'plik shakli bo'lib (APC, 521), o'zbek tilida birlik shaklidagi so'z sifatida tushuniladi, ko'pligi a'zolar tarzida ifodalanadi (O'TIL, I, 66). Bu so'zdan o'zbek tilida a'zolik mavhum oti yasalgan (O'TEL, 56).

BADAN – "inson yoki boshqa jonzorlar tanasining yaxlit yuzasi". Bu so'z arabcha badan(un) shakliga ega (APC, 61); "jussali bo'ldi" ma'nosini anglatuvchi baduna fe'lining I bob masdari bo'lib (A.Ковалев, Учебник арабского языка (УАЯ, 568), "kishining tanasi yaxlitligicha" ma'nosini anglatadi va shu ma'no asosida badantarbiya (fizkultura) qo'shma so'zi tuzilgan. Badan so'zi keyinchalik "tananing sirti" ma'nosini ham anglati boshlagan: Badanim jimirlab ketdi (O'TIL, I, 70).

JASAD – bu arabcha so'z chasad(un) shakliga ega (APC, 129); ko'p ma'noli chasada fe'lining "aniq shakl berdi" ma'nosi bilan (APC, 129) hosil qilingan I bob masdari bo'lib (УАЯ, 568), arab tilida (tojik tilida ham) "gavda", "jussa" ma'nosini anglatadi (APC, 129; Таджикиско-русский словарь (ТПС, 513); o'zbek tilida bu so'z ko'chma ma'no kasb etib, "murda" ma'nosini anglatishga xizmat qiladi (O'TIL, I, 108).

KIFT – bu so'z asli arab tilida katf(un), katif(un), kitf(un) shakllariga ega (APC, 677); o'zbek tiliga kitf shakli tf tovushlarining o'rnini almashtirib qabul qilingan: kitf → kift. Ko'p ma'noli katafa fe'lining "qo'llarini bog'ladi" ma'nosi bilan (APC, 677) hosil qilingan I bob masdari bo'lib (Н.И.-бродимов, Араб тили грамматикаси (АТГ), 142), arab tilidan o'zbek tiliga "yelka" inson tanasining a'zolari ma'nosi bilan o'zlashgan (O'TIL, I, 389).

ME'DA – o'zbek tiliga arab tilidan o'zlashgan bu so'z asli mi'dat(un) shakliga ega (APC, 760); o'zbek tiliga i unlisini u(e) unlisiga almashtirib, sukunli ayn o'rniga ' (ayirish) belgisini qo'yib, so'z oxiridagi t tovushini tashlab qabul qilingan: mi'dat → me'da. "Oshqozoni og'ridi" ma'nosini anglatuvchi mu'da fe'lidan (APC, 760) yasalgan ot bo'lib (УАЯ, 499), asli "oshqozon" ma'nosini anglatadi (APC, 760), o'zbek tilida "ovqat hazm qilish organi", "ovqat hazm qilish faoliyati" ma'nolarida ishlatiladi (O'TIL, I, 461).

HUJAYRA – bu arabcha so'z huçayrat(un) shakliga ega (APC, 157); o'zbek tiliga hoyi hutti undoshini h undoshiga almashtirib, so'z oxiridagi t tovushini tashlab qabul qilingan:

huçayrat → hujayra. Haçara fe'li maqolasida berilgan bu so'z arab tilida "alohida xona", "yacheyka", "kletka" ma'nolarini anglatishi aytilgan (APC, 157); o'zbek tiliga oxirgi ma'nosi bilan qabul qilingan (O'TIL, II, 709; O'TEL, 595).

Tadqiqotning ilmiy yangiligi:

- Tadqiqotda o'zbek tilidagi leksik birliklarning ma'no xususiyatlari sema hamda sememalarga ajratilib, shuningdek, o'zlashma terminlarning ilk marotaba leksik-semantik va etimologik jihatdan tahlil etilganligi;

- Maqolada mazkur tibbiy terminlarning etimologiyasi, morfologiyasi va milliy-madaniy jihatlari (lingvokulturologiyasi) yoritilishi bilan birgalikda, so'zlarda leksik ma'no taraqqiyotining misollar orqali tasvirlanganligi;

- Ayrim o'zlashma tibbiy terminlarning kelib chiqishini arab tili bilan qiyoslab, o'zbek tilining o'ziga xos so'z yasash yo'llari – morfemikasi hamda ma'no uzvlarining kashf etilganligi.

Xulosa:

1. So'zning leksik ma'nosi bilan u anglatib kelgan tushuncha yoki voqelik o'zaro farqlanadi, ya'ni leksik ma'noni boshqa hosila ma'no turlaridan ajratib olish lozim.

2. Mazkur tadqiqotda biror kasallik nomini anglatgan tibbiy terminlarning, ayni paytda, boshqa tillarda ularning ifodalanishi va xususiy belgilarini o'zaro qiyoslash orqali yoritib berilishi shu terminning ilmiy tabiatini yanda chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

3. Umuman, yuqoridagi tahlil va tadqiqatlardan so'zlarda leksik ma'noning taraqqiy etishi, shuningdek, terminologik tizimda ayrim o'zlashgan tibbiy terminlarning kelib chiqish tarixi va o'ziga xos xususiyatlari mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

Tadqiqotning tadrijiy davomi:

Ma'lumki, hozirgi o'zbek adabiy tili lug'at boyligida turkiy so'zlar qatlami bilan birgalikda, boshqa tillardan olingan so'zlar qatlami, ya'ni xorijiy so'zlar, terminlar ham mavjud va bu qatlam tarkibida arabcha so'zlarning ulushi anchagina.

Aynan arab tilidan o'zlashgan ayrim tibbiy terminlarni ma'no jihatdan shartli ravishda 2 ga bo'lish mumkin:

Birinchisi – inson tanasining a'zolari nomlari;

Ikkinchisi – inson tanasi (organizmi) bilan bog'liq bo'lgan kasalliklar nomlari.

Ilmiy tadqiqotimizning keyingi bosqichlarida ana shunday tibbiy terminlarning leksik-semantik jihatdan tadqiq etilishi ko'zda tutilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. – Toshkent: "Xalq merosi", 1994.
2. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit turk. I – III tomlar. – Toshkent: 1960-1967.
3. Mirahmedova Z. O'zbek tilining anotomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. – Toshkent: "Fan", 2010.
4. Rasulov R., Suyunov B., Mo'yidinov Q. Nutq madaniyati va notqlik san'ati. – Toshkent, 2010.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili omonimlarining izohli lug'ati. – Toshkent: "O'qituvchi", 1984.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: "Universitet", 2000.
7. Севортян Э. Этимологический словарь тюркских языков. I – IV томлар. – Москва, 1974-1989.
8. Suyunov B.T. Tibbiy terminlar semantikasi va tezaursi. Monografiya. – Toshkent, 2022.
9. Tursunov U. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: "O'qituvchi", 1975.
10. Усманходжаев А. Большой медицинский учебный словарь. – Ташкент: "Навруз", 2013.

Komil QARSHIYEV,
 Sharof Rashidov nomidagi
 Samarqand davlat universiteti dotsenti,
 filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

BADIY ASARLAR NASHRIDA SAVODXONLIK MUAMMOSI

Annotatsiya: maqolada so'nggi yillarda chop etilayotgan badiiy asarlarda lingvistik me'yorlarga qay darajada amal qilinayotganligi haqida fikr yuritilgan bo'lib, namuna sifatida ayrim badiiy matnlardagi uslubiy, imloviy va ishoraviy xatolar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *lingvistik me'yor, badiiy matn, stilistika, orfografika, punktuatsiya, qolip, ong-tafakkur.*

Аннотация: в статье рассматривается степень соблюдения лингвистических норм в литературных произведениях, публикуемых в последние годы, и в качестве примера анализируются стилистические, орфографические и символические ошибки в некоторых литературных текстах.

Ключевые слова: *лингвистическая норма, художественный текст, стилистика, орфография, пунктуация, шаблон, сознание.*

Annotation: this article examines the extent to which linguistic norms are adhered to in contemporary literary publications. The study provides a critical analysis of stylistic, orthographic, and punctuation errors found in selected literary texts, shedding light on the challenges associated with maintaining linguistic accuracy in artistic expression.

Key words: *linguistic norms, literary text, stylistics, orthography, punctuation, template, cognitive thought.*

Ma'lumki, yoshlarimiz badiiy asar mutolaasi orqali o'z asliyatini – tafakkuri va zehniyatini nafaqat hayotiy, ma'naviy, tarixiy, falsafiy, mantiqiy va estetik ilmlar bilan boyitadi, balki imloviy, ishoraviy va uslubiy savodxonlik saviyasini ham takomillashtirib boradi. Bunda badiiy asarning mazmuni birlamchi o'rinda tursa, undagi xatosiz, mukammal matn tuzilmasi ikklamchi xarakter kasb etadi. Aniqrog'i, asar matnida mazmun va shakl mutanosibligi lingvopoetik vazifa bajaradi. Kitobxonlik o'quvchi ongiga so'zning o'z va ko'chma ma'nolarini, grammatik qonuniyatlarini, stilistik jozibadorligini va bir qancha lingvistik kombinatsiyalarini muhrlaydi.

Yurtimizda kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilishi asnosida jo'yali chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Natijada, o'z samarasini bera oladigan tanlov va imtihonlar vujudga keldi. Xususan, Yangi O'zbekiston farzandlari "Yosh kitobxon" loyihasida, shuningdek, *ona tili va adabiyot fanidan joriy qilingan milliy sertifikat* imtihonlarida ishtirok etish uchun o'zbek va jahon adabiyotining noyob durdonalarini o'qish, mustaqil mushohada etishga samarali yondasha boshladi. Bu loyiha va sertifikatlash tizimi jamiyatimizda yangi bir kitobxonlik to'liqini vujudga keltirdi desak, mubolag'a bo'lmaydi, abatta. Ammo "Yosh kitobxon" tanlovi ishtirokchilariga, *ona tili va adabiyot fanidan milliy sertifikat* talabgorlariga o'qish uchun tavsiya etilgan, shuningdek, katta tirajda chop etilayotgan boshqa badiiy asarlar yozma savodxonlik talablariga to'liq javob bera oladimi?

Shu savol ostida Toshkent shahridagi "Ilm, ziyo, zakovat" nashriyotida 2019-yilda chop etilgan O'tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" romaniga e'tibor qaratsak ...

Asarning nashr etilishi uchun mas'ul muharrir va musahhih aniq-tayin belgilangan. Biz, akademik etika

nuqtayi nazaridan, ularning ism-shariflarini keltirib o'tishni o'rinli hisoblamadik.

Kitobni qo'lga olishingiz bilan noan'anaviy holatga ko'zingiz tushadi. Har bir asar muqaddimasida beriladigan annotatsiya (*asar mazmuni haqida qisqacha mulohaza*) o'rniga bu nashrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentabrdagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kom-pleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarorining mazmuni sharhlangan. Noan'anaviy annotatsiya nihoyasida quyidagi fikr qayd etilgan: "Ushbu nashrning o'ziga xos jihatlaridan biri shundaki, bu nashri hozirgi o'zbek tilining imlo qoidalariga to'liq moslashgan shaklda berildi".

Muxtasargina shu qaydlarning o'zidayoq ikki o'rinda xatoga yo'l qo'yilgan, ya'ni *kom-pleks* so'zida *chiziqcha* va *nashri* so'zida *-i* harfi ortiqcha qo'llanilgan.

Asarning dastlabki sahifalarini ko'zdan kechirsangiz, "Hozirgi o'zbek tilining imlo qoidalariga to'liq moslashgan shaklda berildi", – degan mazmunidagi jumlaning aksiga guvoh bo'lasiz. Romandagi 3- va 4- sahifalarning o'zida 9 ta ishoraviy va 4 ta imloviy xatoga yo'l qo'yilgan.

Ishoraviy xatolar quyidagilar:

1. *Yo'g'-e, axir men yetmish ikkidaman-ku.* Bu jumlada *axir* kirish so'zidan so'ng *vergul* qo'yilmagan.

2. *Eski dardi yana qo'zg'adi shekilli.* Mazkur gapda *shekilli* kirish so'zidan oldin *vergul* ishlatilmagan.

3. *To'rt yildirki, ahvol shu.* Ushbu jumlada ega (*ahvol*) va ot (*shu*) kesim orasidagi *tire* unutilgan.

4. *Xo'p antiqa asboblar o'ylab chiqaribdimi, baraka topgurlar!* Ushbu gapda ega (*barka topgurlar*) dan oldin *vergul* ortiqcha ishlatilgan hamda so'roq gap nihoyasida so'roq belgisi qo'yilmagan.

5. "... xola, – dedi nihoyat – O'tqopchangizda tosh bor". Mazkur ko'chirma gapli qo'shma gapda muallif gapining tugallangan qismi(nihoyat)da vergul tejab qolgan.

6. "Operatsiya qilish kerak, xola – dedi do'xtir – boshqa iloji yo'q". Ushbu ko'chirma gapli qo'shma gapdagi ko'chirma gapning dastlabki tugallanishi(xola) da va muallif gapining nihoyalanishi(do'xtir)da vergullar qo'yilmagan.

7. Boring ana tig'ning tagidan omon-eson qutilib chiqdi ham ... Bu to'liqsiz gapdagi xitob mazmunidagi kirish so'z(boring)dan so'ng vergul qo'llanilmagan.

Imloviy xatolar:

1. Vatanim Istiqlolga erishmasa, bu asar dunyo yuzini ko'rmas edi ... Epigraf o'rnidagi bu jumlada istiqlof so'zining bosh harf bilan yozilishiga asos bo'luvchi imloviy me'yor mavjud emas.

2. Shuncha urinishlar zoe ketganini tushunib... Mazkur jumladagi zoe so'zi zoye tarzida yoziladi.

3. Shunaqangi azob berdiki, xudoyo tovba, bundan ko'ra o'nta tuqqan afzal. Bu gapda xudoyo so'zi bosh harf bilan yozilishi zarur.

4. "... xola, – dedi nihoyat, – O'tqopchangizda tosh bor". Ushbu ko'chirma gapli qo'shma gapning ko'chirma gap qismida qo'llanilgan o'tqopcha so'zi kichik harf bilan yoziladi.

Shuningdek, aynan shu sahifalarda qo'llanilgan do'xtir, bannisa, aparaysa, do'm kabi so'zlar qahramon(Qurbonoy xola)ning xarakter-xususiyatini ochib berish uchun sheva variantida berilganligiga izoh berilmagan.

Asarning boshqa qismlariga nisbatan muqaddimadagi 3- va 4-sahifalarda xatolar ko'p uchraydi, ammo yuqoridagi kabi oddiy e'tiborsizlik natijasida paydo bo'lgan xatoliklar romanning nihoyasigacha deyarli har betda mavjud. Bu kabi xato va kamchiliklar aynan shu nashriyot tomonidan chop etilgan boshqa asarlar matnida ham uchraydi. Masalan, Toshkentdagi "Ilm, ziyo, zakovat" nashriyotida 2020-yilda chop etilgan Chingiz Aytmatovning "Sarvqomat dilbarim" qissasiga nazar solsangiz, yuqoridagi kabi imloviy, ishoraviy va uslubiy xatolarning davomiga duch kelasiz.

2024-yilning so'nggi choragida tarjimon Farrux Nurmuhammedovning xizmati bilan Yuy Xuaning

"Yashamoq" romani o'zbek kitobxonlariga yetib keldi va o'ziga xos keng tahlil, talqin qilina boshladi. Asarning bugungi hukmron o'zbek yozuvi – lotin grafikasida emas, kirill yozuvida berilishi, ayrim so'zlarning ortiqcha (olgan so'zi 6.45) qo'llanishi, albatta, balki, haqiqatan kabi kirish so'zlarda punktuatsion me'yorlarning qo'pol tarzda buzilishi singari xato va kamchiliklar mavjudki, ularning umumiy jamlanmasi yosh kitobxonlarning ong-shuurida buzilgan qolipdagi imloviy, ishoraviy me'yorlarni shakllantirishi mumkin. Bu, o'z navbatida, kitobxonning lingvistik saviyasi uchun emas, savodsizligi uchun xizmat qilishi muqarrar.

Samarqand shahridagi "Mahorat" nashriyotida 2024-yil chop etilgan O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan jurnalist Nusrat Rahmatning tanlangan asarlari birinchi jildida ham yuqoridagi kabi orfografik, punktuatsion va stilistik me'yorlarning juda ko'p o'rinlarda buzilganligini uchratish mumkin.

Biz ushbu mulohazalarimiz orqali kimningdir mehnatini yerga urish, shaxsiy adovat yoki xusumatni namoyon qilishdan xolimiz. Faqat buyuk jadid namoyondasi Mahmudxo'ja Behbudiy: "Tanqid – saralamoqdir", – deganida naqadar dolzarb muammoni ilgari surganligining ma'lum bir qirrasini namoyon qilmoqchimiz, xolos.

Maqsad shuki, mukammal tahrirlanmagan holda nodir asarlarni chop etish badiiy salmoqli, jozibador matnli asarlarga nisbatan kitobxonda salbiy taassurot uyg'otmasin, ularni mutolaa qilishga tutinganlarning savodxonlik saviyasini tushirishga xizmat qilmasin.

Zero, badiiy asarlarni mutolaa etish o'quvchi ongida nafaqat fabula (badiiy asar g'oyasi va mazmunining skeleti)ni, balki minglab, millionlab so'zlarning shakli va ma'nosining mujassamlashishiga xizmat qiladi. Shu orqali o'quvchida so'z boyligi, falsafiy dunyoqarashi, matn tuzish va bayon qilish ko'nikmasi shakllanishi bilan birga tilning grammatik qurilishi, stilistik, orfografik va punktuatsion me'yorlariga doir bilim va tajriba ham to'g'ridan to'g'ri shakllana boradi. Badiiylik, mantiqiylik, falsafiylik, ijodiylik va so'z boyligi, albatta, lingvopoetik jihatdan mukammal bo'lgan matn orqali kitobxon asliyatida shakllana boradi. Bunda o'zbek tilining asosiy lingvistik me'yorlariga qat'iy rioya qilish har bir noshir va nashriyot oldida turgan eng dolzarb vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh., Hojiyev A. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2003. 240-b.
2. Begmatov E.A., Madvaliyev A.P., Odilov Y.R. O'zbek tilining katta imlo lug'ati. – Toshkent: Kafolat, 2023. 648-b.
3. Mahmudov N., Madvaliyev A., Mahkamov N., Andaniyozova D. O'zbek tili me'yorlari (punktuatsiya). – Toshkent: Zamin nashr, 2021. 232-b.
4. Hoshimov O'. Tushda kechgan umrlar. Roman. – Toshkent: Ilm-ziyo-zakovat, 2019. 241-b.
5. Aytmatov Ch. Sarvqomat dilbarim. Qissa. – Toshkent: Ilm-ziyo-zakovat, 2020. 175-b.
6. Юй Хуа. Яшамоқ. Роман. – Тошкент: Ҳузур, 2024. –278 б.
7. Раҳмат Н. Сайланма. Биринчи жилд. – Самарқанд: Маҳорат, 2024. – 542 б.

Surayyo SAYDULLAYEVA,
Navoiy davlat universiteti dotsenti v.b., PhD,
E-mail: serajiddinovna@gmail.com

TURLI TIZIMLI PAREMIYALARNING KOMPONENT-STRUKTUR TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi paremiyalar tarzida shakllangan frazeologik birliklarning komponent-struktur tahliliga bag'ishlangan. Maqolada bog'langan qo'shma va ergashgan qo'shma gap komponentlari tipidagi paremiyalar komponentlarga ajratilib, misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: *komponent-struktur, morfologik vositalar, sintaktik tahlil, qiyosiy analiz.*

Аннотация: статья посвящена компонентно-структурному анализу фразеологических единиц, образованных в форме паремий в узбекском и английском языках. В статье паремии типа соединительных союзов и следующих союзов разделены на компоненты и проиллюстрированы примерами.

Ключевые слова: компонентно-структурный анализ, морфологические средства, синтаксический анализ, сопоставительный анализ.

Annotation: this article is devoted to the component-structural analysis of phraseological units formed in the form of paremias in the Uzbek and English languages. In the article, paremias of the type of connected conjunctions and following conjunctions are divided into components and illustrated with examples.

Key words: *component-structure, morphological means, syntactic analysis, comparative analysis.*

Kirish. Turli tizimli tillarda frazeologik birliklar so'z birikmasi, sodda va qo'shma gaplar tipida shakllantirilishi

mumkin. Chog'ishtirilayotgan tillarda aksariyat frazeologik birliklarning sintaktik qurilishi so'z birikmasi shaklida bo'lib, sodda gap ko'rinishidagi frazeologik birliklar ulardan keyingi o'rinda turadi. Aksariyat hollarda frazeologik birliklar qo'shma gap qurilishidagi paremiyalar tarkibida keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Frazeologiyani tor ma'noda talqin qiluvchi tilshunoslar frazeologizmlar tarkibiga ikki yoki undan ortiq leksik negizdan tashkil topgan, ko'chma ma'no anglatuvchi, qismlarining ma'nosi asosidan butun ma'no ifodalovchi "*ammamning buzog'i*", "*arpasini xom o'rmoq*", "*podadan oldin chang chiqarmoq*", "*quyon bo'lmoq*" kabi iboralarni kiritadi.

Ikkinchi xil qarash tarafdorlari esa frazeologizmlar tarkibiga iboralar bilan bir qatorda maqol tipidagi frazeologizmlar "*o'zingni er bilsang, o'zgani sher bil*", "*arpa ekkan arpa o'rar, bug'doy ekkan bug'doy*"; matal tipidagi "*olmaning tagiga olma tushadi*"; hikmatli frazeologizmlar "*odami ersang demagil odami, onikim yo'q xalq g'amidin g'amil*" kabi birikmalarni kiritishadi [1].

Natijalar va muhokamalar. Frazeologik birliklar ham tildagi barcha birliklarda bo'lgani singari ifoda va mazmun planiga ega. Ifoda planida uning qurilishi tushuniladi. Ya'ni FBlar tarkibida kamida ikkita mustaqil so'z ishtirok etib, o'zaro sintaktik bog'langan bu so'zlar mohiyatiga ko'ra birikma yoki gapga teng bo'ladi. Gaplarning tuzilishiga ko'ra sodda va qo'shma gaplarga ajratar ekanmiz, tilimizdagi aksariyat ko'p komponentli frazeologik birliklar tarkibiga maqol va matallar kirib, grammatik strukturasi jihatidan qo'shma gaplarga teng bo'ladi. Ikki quyonni quvlagan-birini ham tutolmas, it yotish-mirza turish kabi maqol tipidagi frazeologik birliklar strukturasi jihatidan qo'shma gaplar modeliga mos keladi.

Qo'shma gaplar odatda ikki va undan ortiq bo'lgan sodda gaplarga o'xshash bo'lgan komponentlarga ega bo'ladi. Bog'langan qo'shma gap komponentlari o'zaro tenglik asosida bir-biri bilan bog'lanadi. Ergashgan qo'shma gap komponentlari esa bosh gap va ergash gap deb nom olib, o'zaro tobelik asosida bir-biri bilan birikkan bo'ladi. Tahlillarimizda har ikkala tipdagi qo'shma gapga teng frazeologik iboralarni ko'rib chiqamiz.

It qopmaydi, ot tepmaydi dema iborasi *ot+fe'l, ot+fe'l+fe'l* modeliga mos keladi. Shuni ta'kidlash kerakki, aksariyat paremiologik iboralar *ot+fe'l, ot+fe'l* tipida shakllanadi. *Chumchuq so'ysa, qassob so'ysin; chumchuq "pir" etsa, yuragi "shir" etadi.* E'tiborlisi shundaki, *ot+fe'l* modeli ingliz tilida ham uchraydi: *When the cat's away, the mice will play* (mushuk ketganda sichqon o'ynaydi). Ammo, ingliz tilining grammatik qurilishidan kelib chiqadigan bo'lsak:

Verb+noun+adjective+noun+verb+noun
(*fe'l+ot+sifat+ot+fe'l+ot*)

modelidagi frazeologik birliklar ko'p uchraydi: *To give a dog a bad name and hang him – yomonotliq qilish oson.*

Ingliz tilining gap tartibi o'zbek tilidan farq qilganligi uchun, *fe'l* so'z turkumi gapda otdan oldin keladi. Masalan:

He that would have eggs must endure the cacklings of hens (*qaqillashiga chidagan tuxum yeydi*) bu gapning tarkibi *olmosh+fe'l+ot+modal fe'l+ot* so'z turkumidan tashkil topgan bo'lib, morfologik vositalarsiz tuzilishi va sintaktik jihatdan komponentlarining bir-biriga bog'lanishi amorf tillarga xos xususiyat sanaladi.

Verb+preposition+noun+verb+noun
(*fe'l+predlog+ot+fe'l+ot*) :

to shoot a pigeon and kill the crow – sallaning o'rniga kallani olmoq. Mazkur gap *fe'+predlog+ot+fe'+ot* modelida shakllangan bo'lib, tillardagi morfologik universalizatsiyaga ko'ra, agar predlog bo'lsa, qo'shimchalar kam qo'llaniladi, aksincha, predlog bo'lmasa, qo'shimchalar ko'p qo'llaniladi.

Verb+noun+conjunction+verb+adjective+noun (*fe'+ot+bog'lovchi+fe'+sifat+ot*): *To kill the goose that laid the golden eggs – o'z ildiziga bolta urmoq.* Ingliz tilida ushbu gap oltita komponentdan tashkil topgan bo'lib, o'zbek tiliga tarjima qilganimizda bu gap to'rt komponentlarga aylanadi. Maqollar frazeologik birliklar sifatida yaxlit va betakror struktura va semantikaga ega, shu bois maqollarning shakli va semantikasi turg'un bo'lib, avloddan avlodga o'zgarmay o'tib keladi.

He that would eat the fruit must climb the tree – qo'shma gap strukturasidagi bu maqol aslida o'nta komponentdan tashkil topgan bo'lib, tarkibidagi olmosh+fe'+ot+modal fe'+ot so'z turkumlari leksik ma'no anglatgani uchun formulaga kiritilgan. Bu ingliz maqoli o'zbek tilidagi *"jondan kechmasang jonona qayda, toqqa chiqmasang do'lana qayda"* maqoliga analog bo'la oladi. Bunday ergash gapli qo'shma gaplarning mazmunini asosini qiyoslash munosabati tashkil etadi. Qiyoslash insonning dunyoni bilish jarayonida juda katta o'rin tutadi.

Ikki yoki undan ortiq predmet, voqea-hodisani ular o'rtasidagi mavjud o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash maqsadi bilan qiyoslash tashqi olamni bilishning eng keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biridir. Bu usul inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida kuzatiladi. *Yigitning sazasi singuncha, ho'kizning bo'yni uzilsin* (maqol). Bunday tipdagi qo'shma gaplardagi asosiy maqsad ikki denotativ voqea va ular o'rtasidagi farqli jihatni ifodalashdan iborat bo'ladi. Demak, nutq egasi muayyan bir denotativ voqeani ifodalash uchun bu voqea ifodasidan tashqari yana bir tasavvuriy voqea ifodasini keltiradi, ular o'rtasidagi aloqa esa o'xshashlik munosabati asosida yuzaga keladi. Bu maqol tipidagi ergashgan qo'shma gap shaklidagi frazeologik birlik oltita komponentdan tarkib topgan bo'lib, morfologik jihatdan *ot+ot+fe', ot+ot+fe'* modelidan tashkil topgan. Qo'shma gapga teng frazeologik birliklar, har qanday sintaktik birliklar kabi nutqda o'z sintaktik qurilishiga mos holda qo'shma gap vazifasida keladi.

Masalan, *Yolg'iz otning changi chiqmas, changi chiqsa ham dong'i chiqmas* maqoli nutqda ko'pincha yolg'iz otning changi chiqmas tarzida qo'llaniladi. Ammo, paremiyalarning sintaktik qurilishi ko'pincha qisqa va lo'nda shaklda tuzilganligi bois sodda gap ko'rinishiga ega bo'ladi.

Misol tariqasida, quyidagi frazeologik birliklarning ikkinchi qismi to'liqsiz gap holda qo'llanadi:

Itidan yorug'lik chiqmas, bitdan chorig'lik; Kapalak gulni deydi, bulbul kuyini; Shakar pashshasiz bo'lmas, arpa kesaksiz bo'lmas[2].

As well be hanged for a sheep as a lamb (qo'zichoqni qo'yning o'rniga osmoq)-yemagan somsaga pul to'lamoq tarzida o'girish mumkin. Bunday frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular tarkibida qo'llanayotgan noto'liq komponent ba'zan gap boshida ham joylashishi mumkin. Bunday hollarda qo'shma gap komponentlari birdan ortiq bo'lishi kuzatiladi: *It achchig'ini turnadan, bit achchig'ini burgadan olar.*

Frazeologik birliklar komponent tarkibida grammatik o'xshashlik hisobga olingan holda quyidagi turlari uchraydi:

O'zbek tilida: *ot+fe', ot+fe'; ot+ot+fe', ot+ot+fe'*

Ingliz tilida: *verb+noun+adjective+noun+verb+noun; pronoun+verb+noun+modal verb+noun;*

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, turli tizimli tillar asosida shakllangan frazeologik birliklarning tuzilishiga ko'ra ham sodda, ham qo'shma turlari mavjud. Ingliz va o'zbek tillarida ham qo'shma gap shaklidagi frazeologik birliklar mavjud bo'lib, ular asosan, paremiyalar shaklida qo'llaniladi. Ushbu tahlil natijalariga ko'ra, frazeologik birliklarning komponent-struktura yuzasidan bir qancha umumiy fikrlar aytiladi hamda frazeologik birliklarning har ikkala tillardagi turlicha strukturaviy xususiyatlari izohlab berildi. Qo'shma gapga teng frazeologik birliklar sodda gapga teng frazeologik birliklarga nisbatan yetakchilik qiladi. Shunday bo'lsa-da, qo'shma gap qismlarini ham ixchamlashtirish zarurati ikkinchi gap komponentini to'liqsiz holda ifoda etishni yoki gap bo'laklarini izohlovchi - izohlanmish ko'rinishidagi markaziy gap bo'laklari ko'rinishida shakllantirish, mazmunni qisqa va lo'nda shaklda ifoda etishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdiyev H., Rasulov R., Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasidan materiallar (Birinchi qism). – Samarqand. 1876, 12-13-betlar.
2. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. 510-b.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. - Изд. 4-е, переработанное и дополненное. – М., 1984.
4. Xolibekova O.K. Zoonim va fitonim komponentli frazeologik birliklarning semantik - struktur va lingvomadaniy talqini: Filol.fanlari bo'yicha falsafa doktori(PHD)....diss. – Samarqand. 2023. 95-b.
5. Xudoyberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol.fanlari d-ri ... diss. –Toshkent. 2015. 240 – b.

E'zoza QURBONOVA,
GulDU doktoranti, Toshkent amaliy fanlar
universiteti dotsenti v.b. PhD.
 ezozasabirova118@gmail.com

QONUN TILIDA HUQUQIY USLUBNING AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada qonun tilining o'ziga xos xususiyatlari, unda uslubning ahamiyati yoritilgan. Qonunchilik uslubiyatida yuridik va lingvistik bilimlarning muhim ekanligi ta'kidlanib, bunga amal qilmaslik qanday oqibatlarni keltirib chiqarishi misollar bilan dalillangan. Qonunchilikda shakllangan uslubning rasmiy-idoraviy uslubdan farqli va chuqur o'rganiladigan o'ziga xosliklari mavjudligi misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: *stilistika, qonunchilik uslubi, ish qog'ozlari, diplomatik faoliyat, qonun matnlari, yuridik termin, ijtimoiy-siyosiy termin.*

Annotation: the article highlights the specific features of the language of law, the importance of style in it. The importance of legal and linguistic knowledge in legislative methodology is emphasized, and the consequences of not adhering to it are proven with examples. The existence of specific features of the style formed in legislation that are different from the official-departmental style and that require in-depth study is highlighted through examples.

Key words: *stylistics, legislative style, working papers, diplomatic activity, legal texts, legal term, socio-political term.*

Аннотация: в статье рассматриваются особенности юридического языка и значение стиля в нем. Подчеркивается важность юридических и лингвистических знаний в законодательной методологии, а также приводятся примеры, иллюстрирующие последствия их несоблюдения. На примерах показано наличие специфических черт стиля, сформированного в законодательстве, которые отличаются от официально-ведомственного стиля и требуют глубокого изучения.

Ключевые слова: *стилистика, законодательный стиль, деловые документы, дипломатическая деятельность, юридические тексты, юридическая терминология, общественно-политическая терминология.*

Kirish. O'zbek stilistikasida beshta nutq uslubi ajratiladi: so'zlashuv, rasmiy-idoraviy, badiiy, ilmiy va publitsistik uslublar. Qonun tili, avvalo, yuridik hujjatlar va ularning bir turi sanaladigan qonunlar matnini yaratishda qo'llanganligi tufayli rasmiy-idoraviy uslub asosida shakllantiriladi. Shunday bo'lsa-da, qonun tilining, qonunlar matnini yaratishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud ekanligi ortiqcha izoh talab qilmaydi. Boshqacha aytganda, qonun tili shakllanishida huquq sohasi mutaxassislari va tilshunoslar hamkorligi muhim o'rin tutadi. Zero, matnda yuridik va ijtimoiy-siyosiy terminlar ustuvorlik qilsa, ularni matnda samarali qo'llash jarayonida tilshunoslikka doir ma'lumotlarga ehtiyoj tug'iladi. Bu borada quyidagi fikrlarni keltirish o'rinli bo'ladi: "Qonunchilik uslubiyati yuridik va lingvistik bilimlarning o'zaro hamkorligini taqozo qiladi. Qonunchilik uslubiyati bilan shug'ullanuvchi mutaxassisdan ham yuridik, ham lingvistik bilimlardan xabardor bo'lish talab etiladi" [5:]. Darhaqiqat, matn uslubi haqida gap borar ekan, bunda tilshunoslikning stilistika sathi ma'lumotlariga tayaniladi. Aslida qonun matnlari maxsus ma'lumot tashish, uni mamlakat aholisiga yetkazish vositasi sanaladi. Ya'ni "Huquqiy muloqotga kirishuvchilar orasida o'zaro tushunish jarayoni kechishi uchun suhbatdoshlar orasida umumiy tushunchalar zaxirasi shakllanishi kerak" [4:76-81].

Asosiy qism. Qonunchilik tilida, umuman, uslubning mavjudligi, huquqiy terminologiya va muloqot tarzining bunga ta'siri masalasining mavjudligi jamiyat hayoti va

tutumlarining kundan kunga o'zgarishi, bu evrilishlar qonun-qoidalarining takomillashishiga sabab bo'lishi orqali izohlanadi. Ya'ni qonun tili va unda huquqiy uslubning namoyon bo'lishi qonunchilikning o'ziga xos ifoda usuli mavjud ekanligini ko'rsatadi. Qonun tilida huquqiy terminlar va ifodaning ustun maqomda ekanligini quyidagi fikrlar ham dalillaydi: "Qonunchilikka yangi tushuncha, kategoriya va atamalarining kirib kelishi jamiyat iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishini huquqiy ta'minlash jarayonida yuzaga keladigan obyektiv holatdir" [9:14-27]. Stilistikada nutq uslublari til birliklarining muayyan nutqiy vaziyat uchun tanlanishi, birining boshqasiga nisbatan ko'proq qo'llanishi, pirovardida, turli hayotiy holatlarda qo'llanadigan til birliklari tizimi shakllanganligi haqidagi qarashlar yetakchilik qiladi. Qayd etilganidek, qonun tili rasmiy-idoraviy uslub asosida shakllanadi. Mutaxassislar qonunchilik uslubi rasmiy ish uslubi tarkibiga kirishini ta'kidlaydilar va uni uch guruhga ajratadilar:

- 1) qonunchilik uslubi;
- 2) har xil ish qog'ozlari uslubi;
- 3) diplomatik faoliyat uslubi [3:146].

E'tibor bilan qaralsa, sanalgan uch guruh matnlarining hammasida huquqiy bayon yetakchilik qiladi. Qonun tili uslubi esa sanalgan uch guruh orasida o'zining ifoda yo'sini, leksik-grammatik birliklar tizimi bilan ajralib turadi. Shu sababli qonun matnlarining xususiyatlarini tadqiq qilgan mutaxassislar qonunchilik uslubini rasmiy-idoraviy uslubdan alohida o'rganish lozimligini ta'kidlaydilar [5]. Buni rasmiy uslubning

idoralarda va idoralararo yuritiladigan hujjatlarni qamrab olishi va shunga mos uslubda yuritilishi, qonunchilik hujjatlarida esa sof yuridik me'yorlarni ifodalovchi nutq uslubi yetakchilik qilishi bilan izohlash mumkin. Qonunchilik tili uslubiyati yo'nalishida tadqiqot olib borgan A.A.Ushakov qonun matnlarini yaratish uslubini yuridik va lingvistika sohalari orasidagi o'ziga xos ilmiy yo'nalish sifatida baholaydi [8:314]. Aslida qonun tilining alohida nutq uslubi sifatida tadqiq etilishidagi murakkabliklar ham aynan shunda deb hisoblaymiz. Ya'ni qonun matnlari uslubini aniqlash, ajratish, ularni takomillashtirish va tegishli xulosalar chiqarish uchun birgina soha mutaxassisining bilim va ko'nikmalari yetarli bo'lmaydi. Boshqacha aytganda, huquqshunos yoki tilshunos qonun tili uslubiyati haqida mukammal xulosa chiqarishi mushkul. Ular hamkorlikda, binar tadqiqotlar orqali bu boradagi muhim natijalarga erishadilar. Qonunlar jamiyat hayotidagi turli sohalarni qamrab olar ekan, ular hajman va struktur jihatdan murakkab tarzda shakllanishi tabiiy hol. Ammo ularni soddalashtirish, keng jamoatchilikka tushunarli shaklga keltirish, biroq shu bilan birga uning mazmunini saqlab qolish murakkab jarayondir. Shunday o'rinlarda ikki soha mutaxassislari hamkorligi qonunchilik sohasida samarali natijalarga olib keladi.

Qonun tilini stilistik tavsiflashga harakat qilgan O.Y.Pradi uni rasmiy uslubning ichki guruhlaridan biri sifatida baholaydi: "Qonun tili substili jamoat va davlat tashkilotlari munosbatlarini tartibga soluvchi hujjatlar; dekret, qonun, konstitutsiya, kodeks, davlat organlari qaror, farmon va farmoyishlarining huquqiy me'yorlarini belgilaydi" [7]. Olimaning fikriga ko'ra, rasmiy uslubning substili bo'lgan qonun tili tashkiliy, informativ va direktiv xususiyatlarini namoyon qiladi. Darhaqiqat, qonunlarda sanalgan barcha xususiyatlar mavjud: ularda tashkiliy masalalar mavjud bo'ladi, amal qilinishi majburiy (amal qilmaslik huquqiy oqibatlariga sabab bo'ladi), muayyan axborot, albatta, uzatiladi. Qonun matnlarining stilistik xususiyatlarini gaplarning qurilishi, o'zaro bog'lanishi kabi sof lingvistik jihatlar bilan ham bog'lash mumkin. Ot turkumiga doir so'zlar miqdorining ko'pligi, murakkab sintaktik qurilmalardan foydalanish, qoliplashgan birikmalarning faol qo'llanishi kabilar barcha rasmiy-idoraviy matnlar uchun xos bo'lgan umumiy lingvistik belgilardir. Shu bilan birga qonun tilining o'zi uchungina xos bo'lgan va boshqa rasmiy-idoraviy matnlardan farqlab turadigan lingvistik belgilarni ham ajratish mumkin. Mo'ljallangan auditoriyaning kengligi sababli mazmunan sodda, jamoatchilik uchun tanish bo'lgan leksik birliklarning qo'llanishi, tushunilishi qiyin bo'lgan termin, murakkab birikma va jumlar uchun izohlarning berilishi kabilar qonun tilining xususiy jihatlaridir.

Qayd etilganidek, qonun tili va huquqiy matnlarni yaratish uslubi texnologiyalarning o'zgarishi, axborot yetkazish vositalarining ko'payishi va takomillashtirishiga moslashib bormoqda. Natijada qonun matni orqali

ifodalanadigan axborotning jamiyat a'zolariga yetib borishi tezlashib, ta'siri va unga bo'lgan refleksiv jarayonlar ko'zga tashlanmoqda. Bu borada quyidagi fikrlarni keltirish mumkin: "Ma'lumot uzatish usullari takomillashtirish huquqiy axborotning turli toifadagi auditoriyaga yetkazilishiga ham ta'sir o'tkazdi. Muloqot uslublarining an'anaviy turlari orasidagi chegaralarni olib tashladi" [6:32]. Natijada qonun tilining ifodalanishi rasmiy uslubning publitsistik usul bilan omixtalashgan bir ko'rinishiga kirib bormoqda. Bu muayyan qonun matnidani tashqari uning televideniye, radio, internet vositasida e'lon qilinishida qo'shimcha vositalarning qo'llanishida ham o'z aksini topadi.

Qonunchilik nutqi, qonun matnlarini tayyorlashda tilning leksik, grammatik va stilistik qoidalariga amal qilish muhimligicha qolaveradi. Qonunning tushunarli, aniq, to'g'ri shakllanishida kommunikativ sifatning mavjudligi uning sifatini va samaradorligini belgilab beradi. Boshqacha aytganda, huquqiy me'yorlarning to'g'ri ifodalanishi leksik va grammatik vositalarning qonun matni uslubiga mos tanlanganligiga bog'liq bo'ladi. Bunda punktuatsion vositalar ham qonun matni mazmunining butunlay o'zgarib ketishiga sabab bo'ladi. Demak, "qonunchilik uslubiyati qonunshunosning tilini, nutqini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etishi, qonunchilikning uslubiy xususiyatlarini aniqlashi, qonun tili, uning o'ziga xos jihatlarini belgilashi lozim. Qonun tili – huquq mazmunining, mohiyatining shakliy ifodasi bo'lsa, qonunchilik uslubi esa bu ifoda etilish usulining ilmiy-nazariy jihatlarini o'rganadi" [5:92]. Ma'lum bo'ladiki, qonun tili uslubining qonun matnida to'g'ri shakllantirilishida chuqur lingvistik va yuridik bilim talab etiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining "Reklama to'g'risida"gi qonuni (2022) da quyidagicha shakllantirilgan matn mavjud:

"Reklama beruvchi – reklama qilinadigan tovarni ishlab chiqarishni yoki sotishni amalga oshiruvchi, O'zbekiston Respublikasining rezidenti yoxud norezidenti bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs yoxud reklama obyektini va (yoki) reklama mazmunini belgilab bergan boshqa shaxs, shu jumladan homiy"[10].

Mazkur matnda yuridik ma'lumotni saqlab qolish uchun bir necha o'rinda stilistik xatolarga yo'l qo'yilganligi ko'zga tashlanadi. Bunday stilistik xatolar, birinchi navbatda, bog'lovchilarning qo'llanishiga taalluqli. Matnda "va" teng bog'lovchisi o'rnida "yoki" ayiruv bog'lovchisi qo'llanishi mumkinligiga ishora mavjud. Qonunlar matnining aniqlikni talab qilishi nuqtayi nazaridan bu bog'lovchilar o'zaro ma'nodosh sifatida qo'llanishi imkonsiz, albatta. Ma'lumki, teng bog'lovchilar orasida eng faol qo'llanadigan "va" bog'lovchisi "gapning uyushiq bo'laklari, qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bog'laydi. Voqea-hodisalarning bir vaqtda yoki ketma-ket sodir bo'lganligini bildiradi" [2:277]. Umuman olganda, "va" bog'lovchisi birikayotgan har ikkala narsa / harakat /

belgi kabilar joriy holat uchun birdek dolzarb ekanligini anglatadi. Ayiruv bog'lovchilardan biri bo'lgan "yoki" esa o'zi biriktirib kelayotgan narsa / harakat / belgi kabilardan faqat bittasi joriy holat uchun dolzarb ekanligini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan qonundan olingan yuqoridagi parchada ular sinonimiya hosil qila olmaydi. Shu ma'noda qavsning qonun matnida qo'llanishi (yoki bog'lovchisining qavsga olinishida) ham punktuatsion va stilistik me'yorlarga ko'ra noo'rindir. Bu g'alizlik qonun matnining noto'g'ri tushunilishiga va pirovardida, huquqiy munozaralarga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, matn birgina gap shaklida hosil qilingan bo'lsa-da, bog'lovchilardan bir necha o'rinda foydalanilgan. Bu matnda yo'l qo'yilgan navbatdagi uslubiy xatolardan biridir. Uyushiq bo'laklarning grammatik jihatdan bir xil shakllantirilmaganligi (*amalgama oshiruvchi, norezidenti bo'lgan, belgilab bergan*) keyingi usubiy xato sifatida ajratiladi. Aniqlangan xatolarning barchasi qonun matniga huquqiy uslubning ta'sirini ko'rsatadi. Qayd etish lozimki, har qanday holatda ham matnning (nutqning) to'g'ri tuzilishiga e'tibor qaratish qonun yaratuvchisining asosiy vazifasidir. Chunki to'g'ri bo'lmagan nutq qolgan kommunikativ sifatlariga nisbatan birlamchi hisoblanadi. Zero, noto'g'ri tuzilgan nutq (matn) da boshqa kommunikativ sifatning bo'lishi imkonsizdir. Umuman, qonunchilik nutqida

tilshunoslik me'yorlariga amal qilish bosh vazifadir. Tilshunoslikda me'yor termini mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgan, ma'qullangan va jamiyat uchun tushunarli bo'lgan lisoniy birliklarining nutqda qo'llanish imkoniyatini ifodalaydi. "Har qanday tilning muayyan qolipga solingan, belgilangan me'yorlarining borligi o'sha til qoidalarining qat'iyligi, o'rganilishi qulayligini ta'minlovchi muhim omillardandir" [1:3]. Mutaxassislar tomonidan me'yor tushunchasining tilning yashash shakli sifatida e'tirof etilishi qonun matnlarida ham o'z dalilini topadi. Sanalgan me'yorlarning buzilishi huquqiy matnlarning xususiyatlari va ularning qonun matnlarining yaratilishiga ta'siri bilan izohlanadi. Masalan, qonun matnlarida ayiruv bog'lovchilarning haddan tashqari ko'p qo'llanishiga qonun talablari qo'llanadigan hayotiy vaziyatlarning ko'pligi, matnda ularning barchasini qamrab olish lozimligi sabab bo'ladi, degan xulosaga kelish mumkin.

Xulosa. Huquqiy uslubning o'ziga xosligi qonun matnlarining shakllanishiga ta'siri yuqoridagi kabi o'rinlarda ham o'z aksini topadi. Qonunlar tilini shakllantiruvchi leksika jamiyat hayotiga bevosita va bilvosita bog'liq jihatlarni qamrab olishi bu tizimning nisbatan keng qamrovli ekanligini anglatadi. Umuman olganda, qonun tilida uslub masalasi rasmiy-idoraviy uslubdan alohida tadqiq qilinishi lozim bo'lgan fenomen ekanini ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N., Madvaliyev A., Mahkamov N., Andaniyozova D. O'zbek tili me'yorlari (Punktuatsiya). – Toshkent: Zamin nashr, 2021. B.3. 232 - b.
2. Sapayev Q. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: TDPU, 2009. – B.277. 302 - b.
3. Бандалетова В.Д., Вартапетова С.С., Кушлина Э.Н. Леонова Н.А. Стилистика русского языка. – Ленинград: Просвещение, 1982. – С.146. 286 - с.
4. Дамаданова П.А. Термин права как средство специальной информации // Язык, сознание, коммуникация. – Москва: МАКС Пресс, 2003. №23. С.76-81. 124 - с.
5. Кўчимов Ш. Қонун тили лингвистикаси. – Тошкент: Тошкент давлат юридик университети, 2022. 192 - б.
6. Николова К.Л. Стилистическая специфика текстов международной неправительственной организации // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. 2014. № 32. С.129-136.
7. Прадид О.Ю. Язык закона: вопросы стилистической квалификации // Litera. 2019. №2. DOI: 10.25136/2409-8698.2019.2.29913 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29913
8. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. – Москва: Право и язык, 2008. 314 - с.
9. Ҳайитов Х. Норма иждокорлигида норматив-хуқуқий атамаларни қўллашнинг назарий-хуқуқий масалалари // "Davlat tilida qonun ijodkorligi: muammo va yechimlar" nomli II xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Toshkent, 2022. B.14-27. 184 - b.
10. <https://lex.uz/uz/docs/-6052631> [Elektron manba:] Murojaat sanasi: 20.01.2025.

Muxlisa SULTANOVA,
TDTU Amaliy ingliz tili kafedrasi dotsenti
mia.parker@mail.ru

MUQOBIL ENERGETIKA SOHASIDA ATAMALAR, TERMINOLOGIYA, TERMINOSFERA, TERMINOLOGIK TIZIMLARGA OID NAZARIY QARASHLAR (Ingliz, o'zbek va rus olimlari ishlari misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada rus, ingliz va o'zbek tillarida muqobil energetika terminologiyasining o'zaro ta'siri, ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari hamda lingvistik ifodalanishi tahlil qilingan. Shuningdek, tarjima muvofiqliklarini tanlash bo'yicha tavsiyalar berilgan va yuqori sifatli tarjima lug'atlarini yaratish muammosining dolzarbligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: *muqobil energetika atamalari, atamaning hossalari, terminologik tizim xususiyatlari, tillararo taqqoslash, umumiy va o'ziga xos xususiyatlar, tarjima yozishmalar.*

Аннотация: в данной статье рассматривается взаимодействие терминологии возобновляемой энергетики в русском, английском и узбекском языках, их общие и специфические характеристики, а также особенности лингвистического выражения. Кроме того, даны рекомендации по выбору переводческих соответствий и подчеркнута актуальность создания высококачественных переводческих словарей.

Ключевые слова: *альтернативная энергетика термины, свойства термина, характеристики терминологической системы, межъязыковое сравнение, общие и специфические характеристики, переводческие соответствия.*

Annotation: this article examines the interaction of renewable energy terminology in Russian, English, and Uzbek, analyzing their general and specific characteristics as well as linguistic expressions. Additionally, recommendations for selecting translation equivalents are provided, and the importance of creating high-quality translation dictionaries is emphasized.

Key words: *alternative energy terms, term properties, terminological system characteristics, interlingual comparison, general and specific characteristics, translation equivalents.*

Kirish: Tadqiqotning dolzarbligi ilm-fan va ishlab chiqarishning yangi sohasi sifatida muqobil energetikaga xizmat qiluvchi terminologik tizimlarning faol rivojlanishi va rus tilida so'zlashuvchi jamiyat vakillarining boshqa tillarda so'zlashuvchi hamkasblari bilan muloqot qilish istagi bilan bog'liq. Shu bilan birga, muqobil energetika terminologiyasi yetarli darajada unifikatsiyalanmagan, uning nominativ vositalari qiyosiy jihatdan o'rganilmagan. Aftidan, tilshunoslik belgilangan sohani terminologik ta'minlashga ma'lum hissa qo'shishi mumkin.

Ilmiy-texnik atamalarni o'rganish va tarjima qilish muammosi tilshunos va terminologlar tomonidan turli jihatlarida ishlab chiqilmoqda. Ilmiy-texnikaviy leksikografiyaning, ilmiy-texnik terminologiyaning yaratilishi va tarkibi, uni shakllantirish tamoyillari va usullari, tanlanishi va tuzilishi, texnik atamalarning omonimligi va polisemiyasi muammolari kabi jihatlarini birinchi marta E.Wyuster [Wyuster 1971, 1985] va D.S.Lotte [Lotte 1931, 1941, 1948, 1961]larning asarlarida bayon etilgan. D.S.Lotte o'zining "Ilmiy-

texnik atamalar tizimini o'qitish" asarida ilmiy-texnik terminologiyaning tizimliliigi kabi muhim xususiyatini aniqladi va atama va iboralarning asosiy turlarini ham berdi [Lotte 1948].

Bir necha o'n yilliklar o'tgach, ilmiy-texnik leksikografiya va ilmiy-texnik tarjima muammolari [B.N. Golovina 1970], [I.N. Volkova 1984], [A.S. Gerda 1986], [S.V. Grineva 1990], [V.D. Tabanakova 1999], [V.P. Danilenko 1993], [V.P. Berkova 2004] va boshqalar ishlarida bayon etilgan.

Biroq muqobil energetika terminologiyasi hozirgi kunga qadar ushbu ishning yangiligi va dolzarbligini aniqlaydigan maxsus tadqiqot obyektiga aylanmagan.

Asosiy qism. Tadqiqotning nazariy asoslari B.N.Golovin va R.Yu.Kobrin [1], V.M.Leychik [2], A.A.Reformatskiy [3], A.V.Superanskaya [4] kabilarning klassik asarlarida keltirilgan atamaga funksional yondashuvning qoidalaridan kelib chiqadi. Ushbu atama ma'lum bir bilim, inson faoliyati va ishlab chiqarish sohasida cheklangan faoliyat doirasi bilan

boshqa til birliklaridan farq qiluvchi leksik tizimning birligi sifatida tushuniladi. Nominativ birlik sifatida atamaning xususiyatlariga aniqlik, ma'lumotlarning boyligi va ta'rifning mavjudligi, izchillik, ekspressiv neytrallik va qisqalik kiradi. Bu xususiyatlar shartli va tendensiyalar sifatida belgilanadi, masalan, noaniqlik o'rniga ular ma'lum bir terminologiya tizimidagi monosemiya haqida gapiradilar.

Terminologik tizim yoki terminosistema – bu ilmiy tushunchalarning so'zlashuvini osonlashtiradigan individual atamalar birlashtirilgan tartibli to'plamdir. Terminlarning tizimliliigi atamalar vazifasini bajaradigan boshqa til birliklari bilan munosabatlari, shuningdek, terminologiya nominatsiyasi obyektlarining ma'lum bir nazariya va uni amalga oshirishning umumiy amaliyotiga bog'liqligi orqali namoyon bo'ladi. Bu tizim atamasi haqida bilim va faoliyatning maxsus sohasi modeli sifatida gapirishga, uning axborotni to'plash, uzatish va bilishni rag'batlantirish qobiliyatini tan olish imkonini beradi. Atamalar o'rtasidagi tizimli bog'lanishlar shakl jihatidan ekvivalent bo'lgan va turli ilmiy maktablar vakillari tomonidan qo'llaniladigan atamalar o'rtasidagi mazmunli tafovutni tushuntiradi. Mazmun-lingvistik izchillik terminologik tizimning boshqa xususiyatlarini, xususan, yaxlitligi, tuzilishi va barqarorligini belgilaydi.

Tillararo taqqoslashning asosi sifatida atamalarning lingvistik dizayn, ya'ni shakl va uni o'zgartirish qoidalarining termin tegishli bo'lgan til me'yorlariga mos kelishi kabi xossalari hisoblanishi mumkin. Atamalar bitta so'z yoki so'z birikmasi bilan ifodalanishi mumkin. Tilshunoslikda keng tarqalgan va atama tizimlarini tillararo qiyoslashda qo'llaniladigan atamalarning formal tasniflari asosida lingvistik ifodaning turli xususiyatlari yotadi. Shunday qilib, so'z yasaliş usullari (affiksatsiya, konversiya, birikma, qisqartirish), so'z birikmalarining mahsuldor modellari (Adjective + Noun, Noun + Noun, Noun + Adjective + Noun), grammatik bog'lanishlar va qism-verbal mansublik, kelib chiqishi (asl, qarzga olingan va gibrid birliklar), mazmun bo'yicha shakl motivatsiyasi. Yuqoridagi xususiyatlar alohida atamalar va ularning kombinatsiyalarini taqqoslash uchun asos bo'lishi mumkin. Ular muqobil energetikaning terminologik tizimlarining tillararo munosabatlarini o'rganishda ham dolzarbdir, ammo tadqiqot natijalari birinchi navbatda tilshunoslarni qiziqtiradi. Shu sababli, biz muqobil energetika sohasi mutaxassislarining e'tiborini jalb qilishi mumkin bo'lgan tarkibiy-semantik taqqoslash natijalarini tavsiflash bilan cheklandik.

So'nggi yillarda tobora ko'proq turli tillardagi atamalar tizimlari qiyosiy o'rganish obyektiga aylandi. Shu bilan birga, tahlil qilinayotgan birliklar to'plamlari miqdoriy tarkibi va ularni birlashtiruvchi tushunchalarning o'ziga xoslik darajasi bilan farqlanadi. Xususan, nomzodlik dissertatsiyalarida "neft va neft mahsulotlari" [5], "ishlab chiqarish va texnologik jarayonlar xavfsizligi" [6], "muqobil yoqilg'i va elektronika atama tizimi" [7]

kabi atama tizimlari tavsiflanadi. Qiyosiy ishlar shuni ko'rsatadiki, turli tillarning atama tizimlari o'rtasida lingvistik va ekstralingvistik omillar tufayli o'xshashlik va farqlar mavjud. Bu pozitsiya muqobil energetika terminologiyasi tizimlarini tahlil qilish orqali tasdiqlandi.

Tadqiqotimiz davomida ma'lum bo'ldiki, texnik adabiyotlarda bir nechta ma'noga ega atamalar mavjud. Masalan, *surge* atamasi (*current surge; overvoltage*) - (*выброс тока; перенапряжение*) - (*kuchlanish oqimi; haddan tashqari kuchlanish*) uskunaning nosozliklari yoki noto'g'ri ishlashiga olib keladigan turli xil buzilishlarni tasvirlash uchun ishlatiladi. *Surge suppressor / ограничитель перенапряжений / kuchlanishni bostiruvchi* ulardan ba'zilarini chiqarib tashlashi mumkin, ammo boshqalarga ta'sir qilmaydi. *Surge* atamasi turli nuqtai nazardan talqin qilinishi mumkin. Energetika muhandisi bu atamani chaqmoq urishi natijasida yuzaga keladigan kuchlanishning keskin o'sishi deb hisoblaydi. Iste'molchilar odatda, bu atamani energiya tizimida yuzaga keladigan g'ayrioddiy narsalarni, kuchlanishning pasayishidan tortib to ko'tarilishigacha tasvirlash uchun ishlatadilar. *Power surge / наброс мощности / quvvat ko'tarilishi* atamasi ham noaniq.

Bu tarmoqdagi kuchlanishning vaqtinchalik va nazoratsiz o'sishini va quvvatning keskin va nazoratsiz o'sishini bildiradi, masalan, dvigatelda. Yuqoridagi misollar atama ma'nosini tushunish uchun kontekstning muhimligini yana bir bor ta'kidlaydi.

Ko'pincha atama bir sohada paydo bo'ladi va keyin boshqa sohada moslashtiriladi va ishlatiladi. Bunday atamalar e'tiborni jalb qilish uchun metaforizatsiyaga murojaat qiladigan marketologlar tufayli muqobil energetikaga yo'l topadi. Afsuski, ularning ko'pchiligi texnik ta'riflar emas. Masalan, *clean power / чистая энергия (энергетика) / toza energiya* atamasi. Bu yerda gap muqobil yoki qayta tiklanadigan energiya manbalari (quyosh, suv, shamol, yer energiyasi) haqida bormoqda. Uning antonimi *dirty power / "грязная" энергия / "iflos" energiya* atamasi bo'lib, an'anaviy energetika (neft, gaz, ko'mir) degan ma'noni anglatadi. Shunga o'xshash atamalar keng omma uchun mo'ljallangan matnlarda qo'llaniladi.

Xulosa. Har qanday terminologik tizim bevosita o'zi xizmat qilayotgan fanga bog'liq holda shakllanadi va ayrim sohalar, masalan, nanotexnologiya sohasi ilmiy tafakkur e'tiborining o'zgarishi tufayli misli ko'rilmagan rivojlanishni boshdan kechirmoqda. Bu jarayon yangi terminologiya tizimining yaratilishi va uning doimiy o'zgarishida namoyon bo'ladi. Terminlar manbalari muammolariga, shuningdek ularni tarjima qilish masalalariga boshqa yondashuvlar ham paydo bo'lmoqda, chunki atamalarning shakllanishi jarayoniga ilmiy-texnika sohasidagi yutuqlar bilan bog'liq bo'lgan ekstralingvistik omillar sezilarli darajada ta'sir qiladi.

Natijada o'rganishga nafaqat terminning semantik va tarkibiy xususiyatlari, balki u mavjud bo'lgan muhit

ham lozim. Terminlar majmuasini tahlil qilish davomida yangi terminlarni tarjima qilish modellarini ishlab chiqish va turli tillar birliklari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish aniq terminosistemani shakllantirish xususiyatlari bilan belgilanishiga e'tibor qaratiladi.

O'tkazilgan tadqiqot ingliz, rus va o'zbek tillarining ilmiy-texnik tekstlarida muqobil energetikadagi nanotexnologiyalar terminosistemi elementlarini tarjima qilish xususiyatlarini aniqlashga bag'ishlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987.
2. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: ЛКИ, 2009.
3. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 2000.
4. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012.
5. Панкратова Е.А. Сравнительно-сопоставительный анализ развития терминологии «нефть и нефтепродукты» в английском и русском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2005
6. Федотова Е.А. Когнитивно-дискурсивный анализ специального языка научной области «безопасность производства и технологических процессов» (на материале немецкой научной литературы): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Калининград, 2011.
7. Бронникова Д.Л. Сравнительно-сопоставительный анализ терминологического корпуса подязыков альтернативного топлива и энергетики (по данным частотных словарей): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2009.

Nilufarxon MAHMUDOVA,

Andijon davlat chet tillar instituti dotsenti,
e-mail: nilufarmahmudova042@gmail.com

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA EKSPRESSIV BIRLIKLARNING QIYOSIY LINGVISTIK TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi ekspressiv birliklarning lingvistik jihatdan qiyosiy tahlili o'tkaziladi. Har bir tilning emotsional ifodalash vositalari jamiyatning madaniyati, mentaliteti va ijtimoiy hayotini aks ettiradi. O'zbek tili murakkab morfologik tizim orqali ekspressiv birliklarni yaratishda boy imkoniyatlarga ega bo'lsa, ingliz tili sintaktik va leksik birliklarga asoslangan ifoda usullarini qo'llaydi. Tadqiqot davomida o'zbek va ingliz tillaridagi hissiy, baholovchi va stilistik jihatdan ekspressiv birliklar tahlil qilinib, ularning tarjimada uchraydigan qiyinchiliklari va moslashtirish strategiyalari o'rganiladi. Shuningdek, maqolada ekspressiv birliklarning lingvistik evolyutsiyasi, ularning kontekstga bog'liq o'zgarishi va psixolingvistik ta'siri ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: ekspressiv birliklar, qiyosiy lingvistika, tarjima strategiyalari, o'zbek tili, ingliz tili, stilistik ifoda vositalari, leksik-semantik tahlil, psixolingvistika, lingvistik evolyutsiya.

Аннотация: в данной статье проводится сравнительный лингвистический анализ экспрессивных единиц в узбекском и английском языках. Средства эмоционального выражения в каждом языке отражают культуру, менталитет и общественную жизнь общества. Узбекский язык обладает богатыми возможностями для создания экспрессивных единиц благодаря сложной морфологической системе, в то время как английский язык использует в основном синтаксические и лексические средства выражения. В исследовании анализируются эмоциональные, оценочные и стилистические экспрессивные единицы в обоих языках, а также трудности, возникающие при их переводе и адаптации. Кроме того, в статье рассматриваются лингвистическая эволюция экспрессивных единиц, их контекстуальные изменения и психолингвистическое влияние.

Ключевые слова: экспрессивные единицы, сравнительная лингвистика, стратегии перевода, узбекский язык, английский язык, стилистические средства выражения, лексико-семантический анализ, психолингвистика, лингвистическая эволюция.

Annotation: this article conducts a comparative linguistic analysis of expressive units in Uzbek and English. The emotional expression tools of each language reflect the culture, mentality, and social life of the respective society. While the Uzbek language has extensive possibilities for creating expressive units through a complex morphological system, English primarily employs syntactic and lexical means of expression. The study examines emotional, evaluative, and stylistic expressive units in both languages, analyzing challenges in translation and adaptation strategies. Additionally, the article explores the linguistic evolution of expressive units, their contextual variations, and their psycholinguistic effects.

Key words: expressive units, comparative linguistics, translation strategies, Uzbek language, English language, stylistic expression tools, lexical-semantic analysis, psycholinguistics, linguistic evolution.

Til – jamiyatning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u orqali insonlarning fikrlashi, his-tuyg'ulari va ijtimoiy munosabatlari aks etadi. O'zbek va ingliz tillarida ekspressiv birliklarning qo'llanilishi turlicha bo'lib, bu ularning grammatik tuzilishi, leksik xususiyatlari va madaniy konteksti bilan bog'liq. Mazkur maqola ushbu tillarda ekspressiv birliklarning lingvistik xususiyatlarini qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, tarjima jarayonida uchraydigan muammolar va ularning yechimlarini yoritishga harakat qiladi. Shuningdek, ekspressiv birliklarning affektiv ma'nosi, madaniy kodlar bilan bog'liqligi va ularning turli kontekstlarda ishlatilishi ham chuqur tahlil qilinadi.

Til nafaqat fikr almashish vositasi, balki milliy madaniyat va ijtimoiy tuzilishning aks ettiruvchi ko'zgusidir. O'zbek va ingliz tillari ekspressiv birliklarni turlicha ifodalashga ega bo'lib, ularning qo'llanilishi semantik va pragmatik xususiyatlar bilan bog'liq. Mazkur maqola ushbu birliklarning lingvistik xususiyatlarini o'rganib, tarjima jarayonidagi asosiy farqlar va muammolarni yoritishga qaratilgan.

Tadqiqot qiyosiy-lingvistik va madaniy tahlil metodlariga asoslanadi. Asosiy metodlar quyidagilardan iborat:

Qiyosiy-lingvistik tahlil – o'zbek va ingliz tillaridagi ekspressiv birliklarning morfologik, sintaktik va semantik jihatdan farqlarini aniqlash.

Leksik-semantik tahlil – ekspressiv birliklarning tuzilish shakllarini va ularning ma'no darajalarini o'rganish.

Tarjima tahlili – tarjima jarayonida ekspressiv birliklarni adekvat yetkazish muammolarini aniqlash va ularning samarali yechimlarini taklif qilish.

Psixolingvistik tahlil – ekspressiv birliklarning inson tafakkuri va nutqiy faoliyatiga ta'sirini o'rganish.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy farqlarni aniqlashga yordam berdi:

Morfologik va sintaktik farqlar

O'zbek tilida ekspressiv birliklar asosan, morfologik o'zgarishlar, jumladan, affiksatsiya va takrorlash orqali hosil qilinadi. Masalan, "yaxshi-yaxshi" yoki "qizil-qizil" kabi qo'shlangan so'zlar hissiy ifodalilikni oshiradi.

Ingliz tilida esa ekspressiv birliklar ko'proq sintaktik va leksik vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, "very beautiful" yoki "incredibly fast" kabi kuchaytiruvchi so'zlar keng qo'llanadi.

Leksik-semantik xususiyatlar

O'zbek tilida ekspressiv birliklar ko'pincha hissiy va baholovchi ma'nolarni o'z ichiga oladi. Masalan, "momaqaldirorqdek ovoz" yoki "quyoshdek porlab turdi" kabi obrazli ifodalar keng tarqalgan.

Ingliz tilida esa ekspressiv birliklar ko'proq metaforik iboralar orqali ifodalanadi. Masalan, "as quiet as a mouse" yoki "as bright as the sun".

Tarjima jarayonidagi muammolar

O'zbek tilidagi ekspressiv birliklarni ingliz tiliga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi, chunki ko'plab so'zlarning madaniy konnotatsiyasi mavjud.

Masalan, "tog'dek odam" iborasini ingliz tiliga "a man like a mountain" deb tarjima qilish mumkin, lekin u asl matndagi ekspressiv ta'sirni to'liq aks ettira olmaydi.

Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinganida esa ekspressiv birliklarning ortiqcha yoki yetarlicha hissiy ta'sirga ega bo'lmagan holatlari uchrab turadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va ingliz tillaridagi ekspressiv birliklar quyidagi jihatlar bo'yicha farqlanadi:

Semantik farqlar

O'zbek tilida ekspressiv birliklar emotsional va baholovchi ma'no yukiga ega bo'lib, ular turli kontekstlarda turlicha ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Ingliz tilida esa ekspressiv birliklar odatda, bevosita ma'no berish bilan ajralib turadi. Masalan, "yuragi tosh" (o'zbekcha) iborasi ingliz tilida "cold-hearted" shaklida ifodalansa ham, uning semantik ko'lamini to'liq aks ettira olmaydi.

Pragmatik farqlar

O'zbek tilida ekspressiv birliklar ko'pincha kollektivistik jamiyatning qadriyatlarini aks ettiradi va o'dob-axloq me'yorlariga mos keladi.

Ingliz tilida esa ekspressiv birliklar individualistik jamiyatning muloqot tamoyillariga bog'liq holda shakllanadi.

Tarjima jarayonidagi muammolar

Ba'zi ekspressiv birliklarni bevosita tarjima qilish qiyin, chunki ularning ma'nosi madaniy kontekstga bog'liq. Masalan, "tildan baland" iborasini ingliz tiliga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi.

Tarjimada asosiy yondashuvlar quyidagilardan iborat:

Ekvivalent topish – ingliz tilidagi yaqin ma'nodagi birlikdan foydalanish.

Kontekstual moslashuv – tarjima qilinayotgan tilning madaniyatiga mos keluvchi iboralarni tanlash.

Izohli tarjima – ekspressiv birlikni tushunarli ifodalash uchun izoh qo'shish.

O'zbek va ingliz tillaridagi ekspressiv birliklarning o'ziga xos semantik va pragmatik jihatlari mavjud bo'lib, tarjimada bu farqlarni hisobga olish muhimdir.

Ekspressiv birliklarning tarjimasi nafaqat lingvistik, balki madaniy moslikni ham talab qiladi. Shuning uchun tarjimonlar har ikki tilning ekspressiv imkoniyatlarini chuqur tushunishi va kontekstga mos yondashuvlarni qo'llashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
2. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.
3. Jakobson, R. (1959). "On Linguistic Aspects of Translation." In On Translation, ed. R. A. Brower, Harvard University Press.
4. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
5. Vinogradov, V. V. (1971). Expressive Means of Language. – Moscow: Nauka.
6. Wierzbicka, A. (1996). Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. Oxford University Press.

Baxtiyor SUVANKULOV,
JDPU dotsenti

O'ZBEK TERMINOLOGIYASI TARAQQIYOTIDA SHEVA ELEMENTLARINING O'RNI

Annotatsiya: o'zbek terminologiyasida sheva elementlarini to'g'ri ishlatish, ularni umumiy tilga moslashtirish va so'zlashuv tillarining farqlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda diqqat qilish kerak bo'lgan asosiy masala – terminlarning aniq va tushunarli bo'lishi, ayniqsa, ilmiy, texnik yoki ijtimoiy sohalarida. Terminologiyaning shakllanish va taraqqiy etish jarayoni tilga xos so'z yasalishi qonuniyatlari hamda tilning leksik fondi asosida sodir bo'ladi.

Kalit so'zlar: leksik fond, umumadabiy leksika, terminologik leksika, xoslanmoq, maxsus tushuncha, maxsus ma'no, dastlabki ma'no, transterminlashuv, nominativ - denotativ, denotat.

Аннотация: в узбекской терминологии важно правильно использовать диалектные элементы, адаптировать их к общезыковому строю, учитывать различия между разговорными языками. Главный вопрос, на который следует обратить внимание в этом процессе, – ясность и понятность терминов, особенно в научной, технической или социальной областях. Процесс формирования и развития терминологии происходит на основе специфических для данного языка законов словообразования и лексического фонда языка.

Ключевые слова: лексический фонд, универсальная лексика, терминологическая лексика, ассимиляция, видовое понятие, видовое значение, исходное значение, транстерминация, номинативно-денотативный, денотат.

Annotation: in Uzbek terminology, it is important to use dialect elements correctly, adapt them to the general language, and take into account the differences between spoken languages. The main issue that needs to be paid attention to in this process is the clarity and comprehensibility of terms, especially in scientific, technical, or social spheres. The process of formation and development of terminology occurs on the basis of the laws of word formation specific to the language and the lexical fund of the language.

Key words: lexical fund, universal lexicon, terminological lexicon, assimilation, specific concept, specific meaning, initial meaning, transtermination, nominative-denotative, denotate.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish" va "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi Farmonlari, O'zbekiston

Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonuni hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" dan kelib chiqqan holda o'zbek terminologiyasi sohasining predmeti, maqsadi va vazifalarini yoritish, fan doirasida o'rganiladigan bosh masalalarning mazmun-mohiyatini

belgilash, talabalarda terminologiyani maxsus ilmiy-texnikaviy ma'nolarini ifodalovchi termin yoki so'z birikmalari tizimi, uning muayyan adabiy til so'z boyligida albatta mavjudligi, leksikaning ajralmas bir qismi ekanligi, terminlar bilan leksika orasida farq borligi xususida bilim va ko'nikmalar hosil qilish, terminlar shakllanishida intralingvistik va ekstralingvistik omillarning roli, terminlarning struktur-grammatik qurilishi qatlamlari, hosil bo'lish yo'llari, terminlar tarkibidagi leksik-semantik jarayonlar, terminlarni tartibga solish, muvofiqlashtirish, terminologik tadqiqotlar, terminologik lug'atlar borasida ma'lumot berish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Hozirgi o'zbek adabiy tili qurilishida terminologiya alohida o'rin va mavqega egaligi bilan ajralib turadi. Terminologiyani til lug'at tarkibidagi roli haqida ikki xil dunyoqarash mavjud. Birinchi g'oyaga ko'ra, terminologiya adabiy til leksikasining mustaqil qatlami tarzida e'tirof etilsa, ikkinchi ta'limotga muvofiq u adabiy til so'z boyligi tarkibidan ajratiladi, "alohida turuvchi" obyekt tarzida baholanadi va nutqning turlari (sheva, jargon, jonli so'zlashuv) ga tenglashtiriladi. O'zbek terminologiyasining rivojlanish jarayonida sheva elementlarining o'рни juda muhimdir. Sheva – bu tildagi mintaqaviy yoki ijtimoiy guruhlar orasidagi talaffuz, leksik, grammatik va uslubiy farqlarni anglatadi. O'zbek tilidagi sheva elementlari nafaqat so'z boyligini, balki tilning umumiy strukturasi va uning muayyan mintaqalarda qanday o'zgarishini aks ettiradi.

Sheva elementlarining o'рни o'zbek terminologiyasi rivojlanishida quyidagi jihatlaridan iborat:

Terminologik boylikni kengaytirish. Sheva elementlari, ayniqsa, mintaqaviy va mahalliy so'zlar, terminologik tizimga qo'shilish mumkin. Bu o'z navbatida, o'zbek tilining xilma-xilligini va boyligini oshiradi. Mahalliy shevalarga xos atamalar umumiy tilga kirganda, yangi terminlar paydo bo'lishi mumkin.

Tilning o'ziga xosligini saqlash. Sheva elementlari, ayniqsa, hududiy xususiyatlarini ifodalovchi terminlar tilning o'ziga xosligini saqlashga yordam beradi. Bu tilning umumiy normaga moslashishi jarayonida ham muhim ahamiyatga ega, chunki sheva elementi ba'zi atamalarni noan'anaviy va tushunarsiz qilishi mumkin.

Qarorlar va muammolar. Sheva elementlarining rasmiy terminologiyada keng qo'llanilishi ba'zan tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Masalan, bir mintaqada ishlatiladigan atama boshqa bir hududda umuman boshqacha ma'no yoki talaffuzga ega bo'lishi mumkin. Bu esa tilshunoslar va terminologlar oldida qiyinchiliklar yaratadi.

Lingvistik va madaniy integratsiya. Sheva elementlarining qo'llanilishi ko'pincha o'zbek tilining

turli hududlardagi madaniy va ijtimoiy integratsiyasini namoyon etadi. Bunday elementlar, o'z navbatda, jamiyatning lingvistik boyligini aks ettiradi va turli mintaqaviy madaniyatlarni bog'laydi.

O'zbek terminologiyasida sheva elementlarini to'g'ri ishlatish, ularni umumiy tilga moslashtirish va so'zlashuv tillarining farqlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda diqqat qilish kerak bo'lgan asosiy masala -terminlarning aniq va tushunarli bo'lishi, ayniqsa ilmiy, texnik yoki ijtimoiy sohalarda. Terminologiyani shakllanish va taraqqiy etish jarayoni tilga xos so'z yasalishi qonuniyatlari hamda tilning leksik fondi asosida sodir bo'ladi. Umumiste'molga oid leksikaning terminlashuvi tarixiy hisoblanadi. Bu hodisa til va terminologiya orasidagi ikki tomolama munosabatning mavjudligini ko'rsatadi. Mazkur jarayon shuningdek, umumadabiy leksika va terminologik leksika o'rtasidagi jips aloqalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Umumadabiy so'zlar so'zlashuv tili, dialektlar, lahjalar va sotsial jargon, argolarning leksik boyligi va me'yorini tashkil qiladi. Ayni zamonda umumxalq so'zlar har qanday milliy til terminologiyasini hamisha to'ldirib, kengaytirib boruvchi manbalardan biri tarzida e'tirof etiladi. Umumadabiy so'zlarning terminologik leksika tizimiga ko'chishi, ya'ni transterminlashuvning ikki turi mavjudligi aniqlangan. Terminologiyaga ko'chgan umumadabiy leksik birliklarning ma'lum qismi o'z ma'nosini saqlab qolgan holda ishlatiladi; ildiz, suv, shamol, dengiz, daryo, oy quyosh, bug'doy, tol, uzum, shimol-janub, yer, ayg'ir, baliq va h.z. Bu o'ta keng qamrovli leksika qatlami bo'lib, mavzu jihatdan jamiyat, inson, tabiat, ekologiya, hayvonot (fauna) va o'simlik dunyosi (flora) bilan mustahkam aloqada bo'lgan. Qayd etilgan so'zlar keng umumadabiy hamda o'z navbatida, tor, maxsus sohaga taalluqlidir. Mazkur so'zlarning ifodalanuvchisi va ifodalovchisi turli sohalarda mos tushadi, ammo ular ma'no obyekt, axborot ko'lami, ma'no - mazmun turi bilan farqlanadi. Umumadabiy leksikaning boshqa bo'lagi yuz bergan ma'noviy o'zgarish oqibatida terminlar safiga o'tadi. Qoidaga ko'ra, umumadabiy tildan terminologik tizimga olingan so'zlar muayyan ilmiy tushunchasini ifodalash uchun xoslanadi, ilmiy termin maqomiga ega bo'ladi. Masalan, o'zbek tili texnik terminologiyasi tizimida detallar, mexanizmlar, mashina qismlari hamda turli buyum-asboblarni anglatish uchun xoslangan ko'z, oyoq, qadam, barmoq, qo'ltiq, to'siq, qobirg'a, og'iz, tirnoq, quloq, pichoq, quti, taroq, qozon, qoshiq, panja, musht, tuynuk, til, tish singari so'zlar talay miqdorni tashkil qiladi. Ilmiy matnlarda bu so'zlar o'zlarining birlamchi (denotativ) ma'nosini yo'qotib, yakka ma'noli ilmiy terminga aylanadi. Ushbu maxsus tushunchalarni

atash usuli an'anaviy, obyektiv hamda juda sermahsul hisoblanadi. Yangi terminlarni hosil qilish hisobiga mavjud ehtiyojlarni qondirish mushkul kechgan hollarda majburiy chora sifatida til lug'at fondidagi so'zlarga murojaat etiladi. Mazkur guruhga tegishli so'z ot va termin otlar har xil denotatlarni ifodalashi bilan o'zaro farq qiladi. Ba'zi bir leksik birliklar misolida maxsus ma'noning shakllanish jarayonini kuzatish mumkin. Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asarida *sanak* so'zi 1) o'yib yasalgan kichik hajmdagi yog'och idish; 2) kosa, tovoq, lagancha ma'nolarida qo'llaniladi. Bu leksema eski o'zbek adabiy tilida "Hayvonlar suv ichadigan idish" ma'nolarini anglatgan.

Bu xildagi terminologik leksikaning umumiy qo'llanuvchi til tomonidan o'zlashtirilishi subyekt omil hisoblanib, u nutqda ekspressivlikka oid muayyan ehtiyojni qondirishga qaratilgan bo'ladi. Terminologiyada faqat fan tili leksikasi tarkibida o'zining asl nominativ - denotativ vazifasining istifoda etilishi aniqlangan. Ba'zi bir terminlarning umumadabiy leksikaga suqilib kirishi, turli adabiyotlarda ommabopligi, yoyilganligi, qo'llanuvchanligi, ularning adabiy til tomonidan o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

O'zbek milliy tilining ikki turi hisoblanmish adabiy til va dialektlar o'zaro chambarchas bog'langan. Ma'lumki qarindosh turkiy tillar orasida o'zbek tili sheva va lahjalarining ko'pligi va turfaligi jihatidan yaqqol ajralib turadi. O'zbek milliy tilining uch mustaqil, ya'ni: a) qarluq-uyg'ur; b) qipchoq; c) o'g'uz dialektlari zaminida

shakllanganligi ayni haqiqat. O'zbek tilining leksik boyligi ushbu dialektlardagi so'zlar hisobiga asrlar osha to'lib borgan. Kasb - hunar leksikasi, maishiy leksika, kiyim - kechak nomlari, qarindoshlik istilohlari, oziq - ovqat nomlari bevosita ko'p sonli shevalarning lug'at zaxirasi yordamida shakllangan. Chunonchi, geografiyaga xos arna, bo'g'oz, geologiyaga oid quvvat va h.z. so'zlar shular jumlasidandir. 1100 dan ortiq mahalliy o'simlik nomlari o'zbek shevalari va lahjalari vakillari tilida faol qo'llanadi. Bular sirasiga igli, qumarchiq, suvsunbul; Ho'kiztili, g'ozyaproq, ko'kmaraz, oqsasir, randak singari fitonimlarni kiritish mumkin. Keyingi vaqtlarda adabiy tilga dialektlardan yelvizak, tangi, sukchak, sinchalak, soz kabi so'zlarning kirib kelishi oddiy holatga aylandi. Pilla sizlogich sachratqi, qorason, qizilcha, tirsak, singari sheva elementlarining tibbiy terminologiyada tez-tez ishlatilishi kuzatiladi. Alohida shevaga oid so'zning adabiy tilga kirish tarixi har doim individual, o'ziga xos bo'lib, har xil lingvistik va ekstralingvistik omillarga bog'liq.

Xulosa o'rnida o'zbek terminologiyasida sheva elementlarini to'g'ri ishlatish, ularni umumiy tilga moslashtirish va so'zlashuv tillarining farqlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda diqqat qilish kerak bo'lgan asosiy masala –terminlarning aniq va tushunarli bo'lishi, ayniqsa ilmiy, texnik yoki ijtimoiy sohalarda. Terminologiyaning shakllanish va taraqqiy etish jarayoni tilga xos so'z yasalishi qonuniyatlari hamda tilning leksik fondi asosida sodir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. Abdurahmonov G'., Rustamov A. Qadimgi turkiy til. –Toshkent: O'qituvchi, 1982. 11-bet.
3. Abdushukurov B. Eski turkiy til leksikasi. – Toshkent, 2015.
4. Xamidulla Dadaboyev. "O'zbek terminologiyasi" – Toshkent. 2019-yil.

Dilrabo ANDANIYAZOVA,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent,
O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti
katta ilmiy xodimi
E-mail: andaniyazova1406@gmail.com

TAGMA'NOLI KULGI YARATUVCHI ANTROPONIMLAR BADIYYATI

Annotatsiya: mazkur maqolada antroponimlarning badiiy matndagi lingvopoetik xususiyatlari yoritilgan. Xususan, ijodkorlar tomonidan to'qilgan qahramonlar ismi, familiyasi, laqabi yordamida hajvni yuzaga keltirish va bu orqali ijodkor badiiy niyatining obrazli ifodalanishi misollar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: *o'zbek antroponimikasi, onomastik birliklar, badiiy matn, lingvopoetika, laqab, real nom, muvaqqat nom, yumor, uslubiy figuralar.*

Аннотация: в статье рассматриваются лингвопоэтические свойства антропонимов в художественных текстах. В частности, на примерах демонстрируется создание юмора с использованием имен, фамилий и прозвищ персонажей, созданных творцами, и образное выражение посредством этого художественного замысла творца.

Ключевые слова: *узбекская антропонимия, ономастические единицы, художественный текст, лингвопоэтика, прозвище, реальная имя, окказиональное имя, юмор, стилистические фигуры.*

Annotation: the article examines the linguapoetic properties of anthroponyms in artistic texts. In particular, examples demonstrate the creation of humor using the names, surnames and nicknames of characters created by creators, and figurative expression through this artistic concept of the creator.

Key words: *Uzbek anthroponymy, onomastic units, artistic text, linguapoetics, nickname, real name, occasional name, humor, stylistic figures.*

Kirish. Badiiy adabiyotda obrazning xarakter va xususiyatlarini aniq, ravshan va jozibali qilib chizib berishda boshqa vositalar qatorida qahramonga mos nom topa olish ham muhimdir. Zero, "Tasvir qilinayotgan kishi xarakterida turg'un xususiyatlarni aniq belgilab, uning harakatlarining chuqur ma'nosini anglab, keyin shunday aniq va ravshan so'zlar bilan tasvirlash kerakki, kitob betlarida, qora satrlar tagida kitobxon jonli kishining yuzini ko'ra olsin, qahramonning his-tuyg'u va harakatlaridagi bog'lanishlar hech shubha tug'dirmasin". [1: 738] Shubhasiz, bu borada qahramon ismi ham mutaxassislar nazarda tutgan vositalarning biri sifatida ijodkorlarning diqqat markazida bo'ladi. Istalgan badiiy asarda o'z navbatida yo lirik qahramon, yo ijobiy, yo salbiy qahramon, yoki hajviy, yumoristik qahramon ishtirok etadi. [2: 160] Qahramonning ana shu jihatlarni bo'rttirishda, albatta, ularning nomlari ham muayyan vazifani bajaradi. Masalan, yumoristik qahramonlarning ismlari kulgu qo'zg'atuvchi vositalar orqali hosil qilinganiga adabiyotimizda ko'plab misollar keltirish mumkin. Ta'kidlash kerakki, badiiy asar uchun nom tanlashda subyektiv omil birinchi o'rinda turadi. Bu jarayon adibning ijodiy tamoyili va dunyoqarashiga, uning ijtimoiy hamda ijodiy tajribasiga bog'liq holda kechadi. Kabardin yozuvchilari prozasidagi antroponimlarni tadqiq etgan M.A.Kardanova ijobiy obrazlarni ijobiy ma'noli, salbiy obrazlarni esa salbiy ma'noli nomlar bilan atash kabardin badiiy prozasiga xos xususiyatlardan biri ekanligini alohida qayd etadi. [3: 20]

Asosiy qism. Onomastik birliklar badiiy matnda turli

holatlarda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, qahramonlar ismi, familiyasi yoki laqabi orqali kulgi hosil qilish, hajvni yuzaga keltirish bu birliklarning jiddiy estetik vazifalaridan biridir. Xususan, muvaqqat onomastik birliklar hajviy asarlarda qahramon tabiatiga xos qabariq xususiyatlarni ohorli tarzda ta'kidlashi bilan alohida lingvopoetik qimmat kasb etadi.

Mahoratli ijodkorlar, nafaqat, onomastik fondagi nomlardan, balki o'zlarining badiiy tafakkuri mahsuli orqali yaratgan to'qima nomlardan badiiy matn ta'sirchanligini oshirishda muhim vositalardan biri sifatida foydalanadilar. O'zbek tilida okkazional so'z yasashi haqida tadqiqot olib borgan S.Toshaliyeva bu hodisaning o'z nomi bilan g'ayriodatiyligini, bunday so'z yasash biron-bir qonuniyatga asoslanmasligini ta'kidlaydi hamda bu holat mohiyat e'tibori bilan tildagi umumiy uzual qonun-qoidalarga nomuvofiqlik nuqtayi nazaridangina to'g'ridir, deydi. [4: 16] Xuddi mana shu nomuvofiqlik aslida tildagi umumiy qonuniyatlar zahirida yuzaga keladi, g'ayriodatiylik, so'z yasash hodisasi asosida ham muayyan qonun-qoidalar yotadi. Ma'lumki, nutqda adabiylik va g'ayriodatiylik, maromlilik va maromsizlik, umumiylik va xususiylik o'zaro uzviy munosabatda amal qiladi: analogiya bilan bog'liq shaxsiy tasavvurlar-u qayta fahmlashlar, xalq etimologiyasi va kontaminatsiya kabi g'ayriodatiy qonuniyatlarning o'ziga xos ta'siri va faol ishtiroki bo'ladi. Ayni shu holatlar badiiy matn talabi bilan hosil qilingan qahramon nomlarida ham kuzatiladi. Bunday nomlar faqat muayyan ijodkor idiositiliga xos bo'ladi hamda bir marta qo'llanilishi bilan muvaqqatlik kasb etadi. O'zbek adabiyotida qahramon

xarakter-xususiyatini ochib beruvchi, tagma'noli kulgi yaratuvchi ismlar Abdulla Qodiriy (*Kalvak Maxzum, Shirvonlik Mallaboy, Sovinak qori, Mag'zava qori, So'navoy, Sho'lavoy, Po'lavoy*), G'afur G'ulom (*Mirzolimiddin, Mirmulomiddin, Hasan Kayfiy*), Said Ahmad (*Madoriy, Oldi Sottiyev, Tijoratxon*), shuningdek, Alp Jamol hajviy asarlari (*Va'dayev, Ma'nijon, G'izg'izon, Shudringboyvachcha, Vosvosxo'ja, Diqqatjon, Dadilxo'ja, Qoyilxo'ja*)da ko'p uchraydi.

Misollardan ko'rinadiki, muvaqqat onomastik birliklar xarakteriga ko'ra o'zi nomlagan obyekt haqida ma'lumot berishidan tashqari, subyektiv munosabat bildirishi, baholashi, konnotativ ma'no kasb etishi mumkin. Masalan, Alp Jamol asarlarida qo'llangan nomlar tasodifiy bo'lmasdan, ular yozuvchining aniq maqsadi va badiiy-estetik niyati asosida yaratilib, g'oyaviy-badiiy mazmunni, xalqchillikni ifodalovchi vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Badiiy matnda ismning qanchalik original va qahramon xarakteriga muvofiq bo'lishi hamda asarda qanchalik g'oyaviy-estetik vazifa bajarishi, eng avvalo, yozuvchining qahramon ismiga e'tibor berishiga va undan san'atkorlik bilan foydalana olishiga bog'liq.

O'zbek badiiy adabiyotida qahramon ismlari orqali kulgi, hajvni yuzaga keltirish an'anasi xalq og'zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Xalq askiyalarida, latifalarida (*Ko'rdim*), dostonlarida (*Quvnoqboy, Kuymasboy, Toymasboy*), ertaklarda (*No'xat polvon, Barmoqvoy*) ham nom orqali hajvni yuzaga keltirish an'anasi mavjud.

Ta'kidlash kerakki, ijodkor tomonidan maxsus yaratilgan individual nomlar hajviy va yumoristik asarlarda komik effektini yuzaga keltirishdagi muhim vositalardan bo'ladi. Bunda qahramonning ismi (laqabi, familiyasi yoki taxallusi) dagi komizmdan asarning butuniga oid badiiy kulgu osongina fahmlanadigan bo'ladi. Yozuvchining badiiy niyati qahramonlar ismiga ilk marotaba ko'z yugurtirilganda yoki eshitilgandayoq ilg'anadigan bo'ladi.

Badiiy matnda kulgi qo'zg'atuvchi muvaqqat familiyalar ham uchraydi. Masalan, "Mushtum" jurnalidagi hajviy asarlarda keltirilgan *Yebto'ymasov, Yulg'ich Yutarovich, Tolmas Charchamasov, Qochdinazarov, Pulnazarov, Yumshoqboyev, Harqachonpiyonov, To'ymas Qo'ziyev* kabi muvaqqat onomastik birliklar jamiyatdagi ayrim illatlarni yoritishda qo'llangan. Shuningdek, bunday nomlarda ma'lum bir kinoyaviy tagma'nolarga ishora qilinganligi kuzatiladi.

Hajviy asarlarda nom tanlashning o'ziga xos mezonlari bor. Bunday nomlar odatda, o'zbek tilidagi so'zlar asosida hosil qilinadi hamda ular orqali qahramonning muayyan kamchiligi yoki xarakteriga ishora qiladi. Masalan, O.Hayitovning "Xudbiddinning hurmati qani" hajviyasi qahramoni nomi *Xudbiddin* deb atalgan. Mazkur nom o'quvchi xotirasida assotsiativ tarzda *xudbin* so'zini paydo qiladi. Hajviyada salbiy subyektiv baho ifodalash uchun qo'llanilgan. *Otim Xudbiddin bo'lgani bilan o'zim xudbin emasman. Hurmatimni yo'qotib qo'yganman, xolos. Bilmayman, qachon, qayerda yo'qota qoldimakan*

u qurmag'urni (O.Hayitov, Xudbiddinning hurmati qani).

Quyidagi parchada qo'llangan familiyalar komik effektini yuzaga keltirish bilan birga ijodkorning subyektiv munosabatini ham ifodalashga xizmat qilgan. Sanalgan familiyalar orasida muvaqqatlari bilan birga umumiste'molda qo'llanadigani ham bor va bu ham maqsadli tanlangan. Ya'ni familiyalarga yuklangan badiiy niyat bir-birini to'ldirgan. Familiyalarning qatorlashib kelishi qog'ozbozlikning ortiq darajada ko'pligiga ishora qilsa, familiyalarning g'ayritabiiyligi matn semantikasiga aloqador hisoblanadi: – *Yigirma kishi qo'l qo'yadimi?... O'x-xo'o'... Mening tomorqam borligini tasdiqlash uchun shuncha kishi mas'ulmi? Yo tavba! Xo'-o'shsh, fermerlar uyushmasi raisi, ekologiya, iste'molchilar..., soliq, Hm-mm, ie, bosh hakim, ma'rifat markazi, SES bosh vrachi, ... tovba, tovba! Ehh-ye-ye, O'tbosarov, Yebto'ymasov, Qoryog'diyev, G'o'rashilov, Terishilov, Toziyev, G'oziyev. Ha-ha-ha-hah... e-e, bu yerda yana "Sog'lom avlod" va Nuroniyalar jamg'armasi, tuman gazetasi bosh muharriri, ovchilar uyushmasi qolib ketibdi-ku, o'shalarni ham qo'shib qo'ysa bo'lardi. Nima, bitta imzo ekan-da... -He-ye, mana shu yog'iga imzo qo'ydirish qiyin bo'layapti-yu... Borasan, biri joyida yo'q, biri chigit ekishda, biri g'alla boshida, yana biri viloyatga majlisga ketgan. Birovi kasal, birovi o'sal...* (Safar Kokilov, Kreditni kutib. Hajviya)

Parchadan ko'rinadiki, kredit olish uchun imzo qo'ydirishi kerak bo'lgan qahramon qatorlashtirib yozgan mansabdor shaxslarning familiyalari semantikasi bir qator assotsiatsiyalarni o'zida umumlashtirgani seziladi. Masalan, *O'tbosarov* familiyasi tarkibidagi so'zlarning etimologik ma'nosiga ko'ra qo'rqmas, olovni bosishdan ham toymaydigan, jasur degan ma'noni ifodalaydi. Matndagi konnotativ ma'nosi esa beparvolik, loqaydlik, mas'uliyatsizlik kabi ma'nolarni assotsiatsiya qiladi. *Yebto'ymasov* familiyasi yulg'ich, nafsi hakalak otgan, lavozimini o'z manfaati yo'lida suiiste'mol qilishga moyil degan ma'noga ishora qilsa, *Qoryog'diyev* familiyasi umumiste'molda bo'lgan holda o'z ishiga mas'uliyatsiz rahbarlarning umumlashtiruvchi nomi sifatida qo'llangan. Ya'ni ayrim rahbarlar muayyan ishni vaqtida hal qilmasdan cho'zib yurishiga ishora seziladi. *G'o'rashilov* "Mushtum" jurnalida uchraydigan o'ziga xos ohorli, komik effektli enetsiallardan biri hisoblanadi. *G'o'ra va shilmoq* fe'lining birikuvidan bir ishning oxiriga yetmasdan ta'magirlik qilishni boshlaydigan chalasavod, yulg'ichlarning umumiy nomiga ishora qilgan. *Terishilov* keskin shaklda salbiy ma'no ifodalovchi familiya bo'lib, poraxo'rlik va shafqatsizlikka ishora qilgan. Bunda kinoyadan ziyoda oshiqcha nafrat semasi qabariq holda ifodalangan. *Toziyev* familiyasi yugurdak, laganbardor, yaltoq kabi salbiy illatlarga ishora qilgan. Bu o'rinda familiyalarning uyqash, ohangdosh antroponimlardan tanlangani ham matn badiyatini ta'minlagan. Umuman, mazkur parchadagi familiyalarda akslangan konnotatsiya qahramonning ortiqcha qog'ozbozlikka qarshi isyonini ifodalash uchun atayin qo'llangan. Bular matndan tashqariga chiqarilganda

mazmun-mohiyati, funksiyasi yo'qoladi. Asar badiiyatida rahbarga ishora qilish va shunday fe'l-atvordagi har qanday kishini ifodalashga xoslanadi. Masalan, Yebto'ymasov matndan tashqarida maxsus konnotatsiyaga ega bo'ladi va har qanday ochofat, nafs buzuvchi odamlar uchun qo'llanilaveradi.

Antropoetonimlardan foydalanib, kulgili holatni hosil qilish amaliyoti xalq og'zaki ijodining ajralmas an'alaridan biridir. Xalq orasida Abdulla qiziq nomi bilan mashhur bo'lgan oltiariqlik Abdulla Akbarov repertuarida ham bu mavzuga oid misollar talaygina. Uning "Ko'rdim" deb nomlangan hangomasida ana shunday holatni kuzatishimiz mumkin. "Bir akaxonimizning to'qqizta qizi bor ekan. O'g'il ko'rsam, yetkazganiga ismini **"Ko'rdim"** qo'yaman deb o'ziga o'zi so'z beribdi. Harqalay, niyatiga yetibdi. Akaxonimiz so'zida turib, unga "Ko'rdim" deb ism qo'yibdi. Yillar o'tibdi. Bir kuni ularning uyiga mehmon kelib qolibdi. Oshni endi yeymiz deb turishgan ekan, chiroq o'chib qolibdi. Mehmon paytdan foydalanib go'shtning kattarog'ini oldiga tortib, endi yeyman deb tursa, mezbon sham olib kelgin demoqchi bo'lib: – Ko'rdim! – deb o'g'lini chaqiribdi. Mehmon bir sakrab tushibdi. O'g'lidan darak bo'lavermagach, akamiz ovozi balarlatib yana: – Ko'rdim! – deya baqiribdi. Mehmon o'g'lining ismini bilmas ekanmi, shoshib-pishib: – Aka, baqiravermang odamni sharmanda qilib, bir marta ko'rdim, deganingizdayoq go'shtni joyiga qo'yib qo'rganman! – dermish". [5: 5-6] Folklorshunos Omonulla Madayev to'g'ri ta'kidlaganidek, "Latifalarda, lofda, askiyada kulgiga sabab bo'lgan jumlaning kashfiyot darajasida baholash mumkin. Ularni o'ylab topgan shaxs katta hayot tajribasiga ega bo'ladi, ayniqsa, vaziyatni to'g'ri baholab kulgi hosil qilish mahoratini namoyon etadi. Buning uchun u til boyligidan ham yaxshi foydalana olish fazilatiga ega bo'lish zarur". Darhaqiqat, keltirilgan askiya namunasida ham topilgan ism mahorat bilan matnga singdirilgan. Muvaqqat ismning apellyativ mazmuni *ko'rmoq* fe'li bilan aloqalanirilgan.

A.Oripovning "Sohibqiron" dramasidan olingan quyidagi parchada tasvirlanayotgan voqea Amir Temur qabulxonasida bo'lib o'tmoqda. Turli elchi va choparlarni qabul qilish marosimi o'tkazilayotganda, Temur saroy arboblardan Muhammad Qovchinning befarosatlaricha aytgan bir gapidan asabiylashadi. Xuddi shu payt sarandiblik (ispaniyalik) chopar **Borchiq** kirib keladi. Temur uning ismini so'raydi. Chopar ismining *Borchiq* ekanligini aytadi:

Temur:

Borchiq?

Birinchi chopar:

Ha, Borchiq!

Temur:

Birinchi bor eshitishim bunday ismni.

Ma'nosi ne?

Birinchi chopar:

Men bilmayman, o'ylab ko'rmabman.

Temur:

O'z ismining ma'nosini bilmagan sendek

Elchi bilan gaplashmayman.

kutib tur, bor chiq!

Biron yurtga choparini yubormoq bo'lsa

Avval uni tanlashni ham bilsin podshohlar.

Misoldan ko'rinib turganidek, chet ellik shaxs ismi va unga hamohang o'zbekcha gapning aloqalanirilishi orqali omonimlik yuzaga kelgan, shuningdek, komik effekt ham hosil qilingan. Bu o'rinda yana muhim jihat shuki, inson o'z ismining ma'nosini bilishi uning ziynati ekanligi, Amir Temur esa shu masalaga ham e'tiborli bo'lganligi A.Oripov tomonidan mahorat bilan ifodalangan. Asarning keyingi o'rinlarida Temur Borchiqni ranjitganini eslaydi va uni qabuliga chaqirib ko'nglini olishga harakat qiladi:

Borchiq:

Ismim Borchiq.

Temur:

(Qahqaha uradi):

O'sha Borchiqmi?

Qabulimdan seni bir vaqt haydagan edim,

Ma'zur tutgin, xayolimni band etgandi jang,

Endi senga xush kelibsan, marhabo deymen.

Xulosa. Umuman, hajviy asarlar onomastik ko'lamida ism, laqab, familiya yoki taxalluslar, hatto joy nomlarining komik effekt hosil qilishi asosiy o'ringa chiqadi. Yozuvchining badiiy niyati qahramonlar ismiga ilk marotaba ko'z yugurtirilganda yoki eshutilgandayoq ilg'anadigan bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, komik effektga ega muvaqqat antroponimlarning asosiy xususiyatlarini quyidagicha ko'rsatish mumkin: 1) nutq vaziyatiga bog'liqlik; 2) g'ayrioddiylik; 3) bir marta qo'llanishga mo'ljallanganlik; 4) ta'sirchanlik uchun xizmat qilish.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, badiiy matnda antroponimlar shunchaki qahramonni boshqalardan farqlash uchun emas, balki ijodkorning muayyan estetik maqsadini yorituvchi birlik sifatida ahamiyatlidir. Yozuvchilar qahramon xarakter - xususiyatini ochib beruvchi, tagma'noli kulgi yaratuvchi nomlar orqali ularning hayot yo'lini, xarakterini, kamchiligi-yu yutug'ini badiiy tavsiflaydi. Bunday individual nomlarda muallifning kinoyasi aniq sezilib turadi. Ta'kidlash lozimki, muvaqqat antroponimlar badiiy matnda poetik jihatdan juda kuchli aktuallashtirilgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bu haqda qarang: Русские писатели о языке. – М., С. 738.
2. Қўшжонов М. Маъно ва мезон. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти. 1974. 168 - 6.
3. Bu haqda qarang: Яковенко Н. С. О некоторых особенностях окказиональных антропонимов в английских романах В. В. Набокова // МНКО. 2011.
4. Тошалиева С. Ўзбек тилида окказионал сўз ясашиши: филол. фан. номз. ... автореф. – Тошкент, 1998.
5. Абдулла қизиқ нима дейди? – Тошкент: Шарқ, 2006.

Xolmurod XIDIROV,
O'zbekiston davlat
jahon tillari universiteti dotsenti

Nazira ALIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon
tillari universiteti 4-bosqich talabasi

TIL VA MADANIYATNING ADABIYOTGA TA'SIRI: ZAMONAVIY YO'NALISHLAR VA MUAMMOLAR

Annotatsiya: til, madaniyat va adabiyot o'zaro uzviy bog'liq tushunchalar bo'lib, ularning integratsiyasi turli davr va hududlarda estetik hamda ijtimoiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Ushbu maqolada til va madaniyatning adabiyotga ta'siri zamonaviy lingvistik, semiotik hamda madaniy-gumanitar yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: til va madaniyat integratsiyasi, lingvokulturologiya, semiotik hodisalar, intertekstual ta'sir, lingvosemiotik innovatsiyalar, kod almashtirish, milliy identifikatsiya, transmilliy adabiyot, madaniyatlararo muloqot, raqamli lingvistika, postmodernizm, globalizatsiya va til, madaniy identitet, sun'iy intellekt va adabiyot.

Аннотация: язык, культура и литература - это взаимосвязанные понятия, интеграция которых на протяжении различных эпох и в разных регионах оказывает непосредственное влияние на эстетические и социальные процессы. В данной статье влияние языка и культуры на литературу анализируется с точки зрения современных лингвистических, семиотических и культурно-гуманитарных подходов.

Ключевые слова: интеграция языка и культуры, лингвокультурология, семиотические феномены, интертекстуальное влияние, лингвoseмиотические инновации, кодовое переключение, национальная идентификация, транснациональная литература, межкультурная коммуникация, цифровая лингвистика, постмодернизм, глобализация и язык, культурная идентичность, искусственный интеллект и литература.

Annotation: language, culture, and literature are inherently interconnected concepts, and their integration has continuously shaped aesthetic and social processes across different historical periods and regions. This article examines the influence of language and culture on literature through modern linguistic, semiotic, and cultural-humanitarian approaches.

Key words: language and culture integration, linguoculturology, semiotic phenomena, intertextual influence, linguistic-semiotic innovations, code-switching, national identity, transnational literature, intercultural communication, digital linguistics, postmodernism, globalization and language, cultural identity, artificial intelligence and literature.

Til, madaniyat va adabiyot insoniyat tafakkurining asosiy unsurlari bo'lib, ular bir-biridan ajralmas holda rivojlanadi. Til insonning fikrlash vositasi bo'lsa, madaniyat milliy xotira va qadriyatlar tizimini shakllantiradi, adabiyot esa bu jarayonning eng yorqin ifoda shakli hisoblanadi. Adabiyot orqali milliy o'zlik namoyon bo'ladi, madaniy kodlar saqlanadi va kelajak avlodlarga yetkaziladi. Shu sababli, adabiy jarayonni tahlil qilishda lingvistik va madaniy omillarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy dunyoda globallashtirish, texnologik rivojlanish va madaniyatlararo muloqot tufayli til, madaniyat va adabiyot o'rtasidagi o'zaro ta'sir tobora kuchayib bormoqda. Lingvistik kodlarning aralashuvi, intertekstual ta'sir, transmilliy adabiyotning rivojlanishi, shuningdek, raqamli madaniyatning adabiy jarayonga kirib kelishi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Shu bois, ushbu maqolada til va madaniyatning zamonaviy adabiyotga ta'siri lingvokulturologik va semiotik yondashuvlar asosida o'rganiladi.

1. Lingvokulturologiya va adabiyot: til va madaniyatning badiiy asarlardagi aks etishi: Ma'lumki, til va madaniyatning adabiyot bilan uzviy bog'liqligi lingvokulturologiya fani doirasida tahlil qilinadi. Lingvokulturologiya til va madaniyat o'rtasidagi aloqani o'rganib, ularning adabiy matnlardagi aks etish xususiyatlarini tadqiq qiladi. Bu borada tilshunos olim V. A. Maslova shunday ta'kidlaydi: "Badiiy asarlar milliy madaniyatning eng yorqin ifodalaridan biri bo'lib, ular til vositasida madaniy qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazadi" [Maslova, 2007, 84-bet].

Badiiy asarlar xalqning madaniy kodlarini, urf-odatlarini, mentalitetini va tarixiy tajribalarini o'zida aks ettiradi. Masalan, o'zbek adabiyotida Alisher Navoiy asarlari orqali Sharq madaniy qadriyatlari, turkiy-forsiy lingvistik ta'sirlar va sufiyona tafakkur namoyon bo'ladi. Uning "Xamsa" asaridagi dostonlari Sharq falsafasi, Sharq dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari, muhabbat va tafakkur erkinligi singari mavzularni yoritib, adabiy tilda xalqning madaniy-estetik dunyoqarashini aks

ettiradi. Shuningdek, A.Navoiy she'riyatida arabcha va forsa unsurlar bilan uyg'unlashgan turkiy tilning ifoda imkoniyatlari keng qo'llanilgan bo'lib, bu tilning madaniy va poetik funksiyalarini kengaytirgan.

Rus adabiyotida esa F.M.Dostoyevskiy ijodi pravoslav madaniyati, rus xalq mentaliteti va axloqiy falsafa bilan bog'liq bo'lsa, Lev Tolstoy asarlarida Rossiya ijtimoiy qatlamlarining o'zaro munosabatlari, din va axloq muammolari keng yoritilgan. Ayniqsa, "Jinoyat va jazo" romanida F.Dostoyevskiy rus xalqining diniy tasavvurlari, pravoslav axloqiy me'yorlari va insonning ma'naviy yuksalishi g'oyalarini lingvistik jihatdan chuqur ifodalagan. Ingliz adabiyotida U.Shekspir asarlari tildagi metaforik boylik va Renessans davri madaniy qadriyatlarini ifodalaydi. Uning dramalarida o'sha davr ijtimoiy, axloqiy va siyosiy hodisalari aks etib, lingvistik jihatdan boy va murakkab tuzilmalarga ega bo'lgan monolog va dialoglar orqali inson psixologiyasining chuqur tahlili berilgan. Xususan, "Hamlet" tragediyasida shubha, vijdon azobi, axloqiy qarama-qarshiliklar kabi mavzular lingvistik vositalar orqali juda ta'sirli ifodalangan.

Bugungi kunda esa lingvokulturologik jarayonlar globallashuv tufayli yanada murakkablashmoqda. Milliy adabiyotlar bir-biriga ta'sir ko'rsatmoqda va buning natijasida yangi uslubiy yo'nalishlar paydo bo'lyapti. Bunga transmilliy adabiyot misol bo'la oladi. Masalan, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida yozilgan ko'plab asarlarda milliy identifikatsiya va transmilliy madaniyat hodisalari ko'zga tashlanadi. Nigeriya romanchiligining taniqli namoyondalaridan biri Chimamanda Ngozi Adichie, yaponiyalik Haruki Murakami, turkiyalik Orxan Pamuk kabi yozuvchilarning asarlari turli madaniyatlarning sintezini aks ettiruvchi lingvokulturologik jihatlarga ega.

Shuningdek, zamonaviy ommaviy madaniyat va texnologiyalar adabiyotning lingvokulturologik yo'nalishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Virtual va raqamli adabiyot rivojlanib, til va madaniyatni ifodalash shakllari o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, internet orqali madaniyatlararo muloqot kengayib, turli tillar va madaniyatlar orasidagi chegaralar tobora yo'qolib bormoqda.

2. Intertekstual ta'sir va transmilliy adabiyot: XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab adabiyotda intertekstual aloqalar kuchaygan. Bu tushuncha fransuz olimi J.Kristeva tomonidan shakllantirilgan bo'lib, u badiiy matnlarning boshqa matnlar bilan aloqasini anglatadi [Kristeva, 1986, 120-bet]. Intertekstualizm adabiyotda matnlarning o'zaro muloqotini anglatib, u yangi ma'no qatlamlarini yaratadi va asarlarni ko'p qavatli talqin qilish imkonini beradi. Bu tushuncha rus

aylasufi va adabiyotshunos olimi M.Baxtin tomonidan ilgari surilgan polifonik matn nazariyasi bilan ham bog'liq bo'lib, unda matnlar orasidagi muloqotning chuqurlashuvi tahlil qilinadi.

Transmilliy adabiyot esa turli madaniyatlarning o'zaro ta'sirini aks ettiruvchi adabiy yo'nalish bo'lib, u globallashuv jarayonlari natijasida paydo bo'lgan deyish mumkin. Masalan, turk yozuvchisi O.Pamuk romanlarida turk va g'arb madaniyatining uyg'unlashgan holatlari kuzatiladi. Uning "Mening nomim qizil" asarida sharq miniatyura san'ati bilan g'arbiy realizm tushunchalari o'zaro to'qnash keladi. Bu esa san'at, estetika va tarixiy tafakkurning adabiyot orqali uyg'unlashuvini ko'rsatadi.

Ch.Aytmatov asarlarida esa qirg'iz va rus madaniyatining integratsiyasi yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, uning "Asrga tatigulik kun" romanida qirg'iz xalqining an'anaviy madaniyati sovet mafkurasi bilan to'qnashadi. Bu esa adabiy va lingvistik jihatdan murakkab qiyosiy tahlilni talab qiladi. Ch.Aytmatovning "Bo'tako'z" qissasi esa mifologik unsurlar orqali qadimiy madaniy an'analar va zamonaviy qarashlar o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Shuningdek, yaponiyalik yozuvchi Haruki Murakami romanlarida yapon va g'arb madaniy elementlari qo'shilib ketadi. U o'z asarlarida G'arb musiqasi va falsafasini yapon an'anaviy estetikasi bilan uyg'unlashtirib, universal muammolarni qamrab oladi. Masalan, "Kafka qirg'oqda" asari yapon mifologiyasi, buddaviylik falsafasi hamda g'arb postmodernizmi elementlarini o'zida jamlagan. H.Murakami ijodi, ayniqsa, ekzistensial muammolarni yapon mentaliteti orqali ifodalashi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, zamonaviy transmilliy adabiyot vakillaridan Chimamanda Ngozi Adichie, bengaliya-amerikalik yozuvchi Jhumpa Lahiri va britaniyalik Kazuo Ishiguro kabi yozuvchilar ham turli madaniyatlarning adabiyotga ta'sirini aks ettirgan holda yangi uslub va mavzularni rivojlantirmoqdalar. Masalan, K.Ishiguroning "Kunning qoldig'i" asari britan aristokratik an'analarini va yapon estetik qarashlarining o'ziga xos sintezini taqdim etadi. J.Lahiri esa hind diasporasi tajribasini ingliz tilida aks ettirib, madaniy ko'chish va assimilyatsiya jarayonlarini yoritadi. Transmilliy adabiyot fenomeni nafaqat yozuvchilar, balki o'quvchilar uchun ham muhimdir. O'quvchilar o'z madaniy chegaralaridan tashqariga chiqib, boshqa xalqlarning hayot tarzi, qadriyatlari va tarixiy tajribalarini anglash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ayni paytda, intertekstual aloqalar orqali adabiyotning boyligi oshib, matnlar yangi talqinlar bilan yangilanadi.

Aytish mumkinki, hozirgi davr badiiy asarlarida adabiyotda intertekstual o'zaro ta'sir global madaniy

muhitni shakllantirib, milliy adabiyotlar chegaralarini kengaytirmoqda. Matnlar orasidagi o'zaro aloqalar, madaniyatlarning birikishi va transmilliylilik fenomeni zamonaviy adabiyotning ajralmas qismiga aylanib, uni yanada murakkab va boy qilib bormoqda. Bugungi kunda, ayniqsa, internet va raqamli madaniyat vositalari orqali bu jarayon yanada tezlashib, yangi avlod yozuvchilari va o'quvchilari uchun cheksiz imkoniyatlar yaratmoqda.

3. Kod almashtirish va lingvosemiotik innovatsiyalar: Zamonaviy adabiyotda lingvistik kod almashtirish (code-switching) keng tarqalgan hodisadir. Bu ko'p tilli yozuvchilarning asarlarida yaqqol seziladi. Masalan, nigeriyalik shoir va adabiy tanqidchi Chinua Achebe va britaniyalik taniqli yozuvchi Salman Rushdi asarlarida ingliz tili mahalliy tillar bilan aralash holda qo'llaniladi. Chinua Achebening "Things Fall Apart" asarida ibo tili unsurlarining ingliz tili matniga singdirilishi mahalliy madaniyatning saqlanib qolishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Salman Rushdining "Midnight's Children" romanida hind va urdu tillaridan olingan so'zlar, frazalar ingliz tili kontekstida ishlatilishi lingvistik uyg'unlikni yaratadi va asarning intertekstual xususiyatini oshiradi.

Kod almashtirish faqat romanlarda emas, balki she'riyatda ham kuzatiladi. Masalan, amerikalik yozuvchi Junot Diaz asarlarida ingliz va ispan tillari aralashib ketgan bo'lib, bu hodisa lotin amerikalik muhojirlarning ko'p tilli hayot tarzini aks ettiradi. Kod almashtirish o'z navbatida postkolonial adabiyotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, keniyalik yozuvchi va dramaturg Ngugi va Txiongo o'zining dastlabki asarlarini ingliz tilida yozgan bo'lsa-da, keyinchalik ona tili – gikuyu tiliga o'tib, mahalliy tillarning adabiy jarayondagi rolini mustahkamlashga harakat qilgan.

Kod almashtirish va lingvistik innovatsiyalar haqida rossiyalik lingvist S.G. Ter-Minasova shunday yozadi:

"Zamonaviy adabiyotda millatlararo aloqalar kuchaygani sari tillarning o'zaro ta'siri badiiy matnlar tizimida sezilarli darajada namoyon bo'lyapti" [Ter-Minasova, 2015, 67-bet]. Bunga qo'shimcha ravishda, adabiy matnlarda yangi leksik birliklar, stilistik innovatsiyalar va postmodernistik uslublar ham tobora ommalashib borayotganligini ta'kidlash joiz. Postmodernistik adabiyotda kod almashtirish o'ziga xos badiiy uslubga aylanib, matnga ko'p qatlamlilik va intertekstual xususiyat qo'shadi. Bundan tashqari, raqamli adabiyot va internet madaniyatining rivojlanishi natijasida yangi lingvosemiotik innovatsiyalar shakllanmoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda o'quvchilar tomonidan yaratiladigan fanfiktsiyalar (fan fiction)da turli tillarning qo'llanilishi, emoji va internet-slanglarining badiiy matnlarga kirib kelishi yangi lingvistik tendensiyalarni yuzaga keltirmoqda.

Kod almashtirish, lingvosemiotik innovatsiyalar va yangi badiiy uslublarning paydo bo'lishi zamonaviy adabiyotning globallashuv sharoitida rivojlanayotganini ko'rsatadi. Bunday o'zgarishlar nafaqat yozuvchilarning ijodiy uslublariga, balki o'quvchilarning matnlarni idrok etish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Kelajakda lingvistik kod almashtirish va semiotik yondashuvlar adabiyotda yanada muhim rol o'ynashi kutilmoqda, chunki tillarning o'zaro ta'siri globallashuv jarayoni bilan yanada chuqurlashib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, lingvokulturologiya va adabiyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, ayniqsa, badiiy matnlar misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir xalqning adabiyoti uning madaniy o'ziga xosligini aks ettiruvchi asosiy manbalardan biri bo'lib, lingvistik jihatdan ham, ma'naviy jihatdan ham ulkan ahamiyatga ega. Kelajakda lingvokulturologiyaning badiiy adabiyotga ta'siri yanada kengayib, yangi ilmiy yo'nalishlar paydo bo'lishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barthes R. La mort de l'auteur. – Paris: Éditions du Seuil, 1968.
2. Kristeva J. Intertextuality and Literary Discourse. Oxford University Press, 1986.
3. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya nashriyoti, 2007.
4. Ter-Minasova S.G. Til va madaniyat: global yondashuvlar. – Moskva: Flinta, 2015.
5. Айтматов Ч. Собрание сочинений. (В 1-7 томах). – Москва, 1998.

Xulkar AKBAYEVA,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
"Xorijiy tillarni o'qitish" kafedrası dotsenti
E-mail: akbayevaxulkar@mail.com
O'zDJTU professori, f.f.d., J. Yakubov taqrizi asosida

FRANSUZ LUG'ATINI O'RGATISHNING ASOSIY TAMOYILLARI

Annotatsiya: til o'rganish insoniyat jamiyatining eng muhim sohalaridan biridir. Til muloqot vositasi sifatida tabiiy muhitda yoki uyushgan sinfda mashq qilinishi mumkin. Lug'at va grammatika bo'yicha bilimlarni ko'paytirish va mustahkamlash orqali til o'rganish samaradorligini oshirish mumkin bo'ladi, shuning uchun ham ushbu mavzuni o'rganish, til ko'nikmalarini shakllantirishning samarali usullarini izlash va tahlil qilish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Kalit so'zlar: *lingvistik xususiyatlar, leksika, ko'nikma va malakalar, konvertatsiya, chet tilini o'qitish mazmunini shakllantirish, amaliy faoliyat, til tajribasi, leksik aralashuv.*

Annotation: language learning is one of the most important areas of human society. Language as a means of communication can be practiced in a natural environment or in an organized classroom. By increasing and consolidating knowledge of vocabulary and grammar, it will be possible to increase the effectiveness of language learning, which is why studying this topic, finding and analyzing effective ways to build language skills is one of the most pressing issues today.

Key words: *linguistic features, vocabulary, skills and competences, conversion, formation of foreign language teaching content, practical activity, language experience, lexical interference.*

Аннотация: изучение языка является одной из важнейших сфер человеческого общества. Язык как средство общения можно практиковать в естественной среде или в организованном классе. Увеличивая и закрепляя знания лексики и грамматики, можно будет повысить эффективность изучения языка, поэтому изучение этой темы, поиск и анализ эффективных способов формирования языковых навыков является одним из самых актуальных вопросов на сегодняшний день.

Ключевые слова: *языковые особенности, лексика, умения и компетенции, конверсия, формирование содержания обучения иностранному языку, практическая деятельность, языковой опыт, лексическая интерференция.*

Kirish. Fransuz tili leksikasining lingvistik xususiyatlari uni o'rgatishga, o'rganishga ta'sir qiladi. O'qituvchi bu xususiyatlardan ijobiy unumli foydalansa, maqsadga erishishi osonlashadi.

Fransuz tili leksikasining lingvistik xususiyatlarini 2 guruhga bo'lish mumkin:

1. Fransuz tilining o'ziga xos lingvistik xususiyatlari;
2. Talabani onga tili, rus tili va boshqa xorijiy tillar leksikalari bilan taqqoslaganda kelib chiqadigan lingvistik xususiyatlar [1].

O'qituvchi fransuz tili leksikasini o'rgatishda talabalarning til tajribalarini hisobga olishi zarur. Talaba dastlab o'z ona tilining so'zlarni talaffuz qilishni, yozishni, o'qishni, ular orqali tinglab tushunib, gapirishni o'rganadi. Buning natijasida talabada o'z fikrini o'zbek tilida og'zaki va yozma bayon qilish ko'nikma va malakalari, tajribalari ortadi hamda ularga o'xshash tovushlarni, so'zlarni talaffuz qilish, o'qish, yozish, nutqda qo'llash til tajribasi, ko'nikmalari hosil bo'ladi. Talaba ana shu ko'nikma va malakani, tajribani ko'r-ko'rona fransuz tilini o'rganayotganda unga ko'chirishi mumkin. Talabani o'zbek tili leksikasi bo'yicha til tajribasi fransuz tili leksikasi talaffuzini, yozilishini o'rganishga, ma'nosini

ochishga, qo'llanishini o'rganishga ta'sir qiladi. Bu ta'sir ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Talabalarning ona tili tajribasi fransuz tili leksikasini o'rganayotganda quyidagi holatlarda ijobiy ta'sir qiladi:

a) so'zlarga qo'shimchalar qo'shish bilan yangi so'zlar yasashining ikki tilda ham mavjudligi; Travail-travailler; ish-ishlamoq.

b) ikkita so'z qo'shish orqali yangi so'zlar yasashining ikki tilda ham mavjudligi; quelque chose—biror narsa

Talabani onga tilidagi til ko'nikmalari quyidagi holatlarda salbiy ta'sir qilishi mumkin:

a) talaba so'zlarni qo'llab, o'z fikrini bayon qilishda xuddi ona tilidagidek tuzadi. Vaholanki, o'zbek tilining gap tuzilishi umuman fransuz tiliga to'g'ri kelmaydi.

Masalan: "Mening akam maktabda ishlaydi" gapini "Mon frère travaille à l'école" o'rniga

"Mon frere ecole travaille" ko'rinishida noto'g'ri tuzishi mumkin, ya'ni, gapni o'zbek tili tajribasi ta'sirida tuzadi [3].

b) talabalar fransuz tilidagi matnni o'qiyotganlarida

ham konversiya leksik interferensiya keltirib chiqaradi, ya'ni so'zlarda harflarning o'qilmasligi "beaucoup", "aujourd'hui".

v) so'zlarning ko'p ma'noga ega bo'lishi "beaucoup";
1) ko'p; 2) juda;

g) konversiyaning mavjudligi;

d) o'zbek tilidagi bitta ma'noni fransuz tilida bir nechta so'z orqali ifodalanishi yoki teskarisi.

Bu til tajribalarini hisobga olmaslik fransuz tili leksikasini o'rganishda talabalarga xalaqit beradi, chalkashtiradi, chet tilini o'zlashtirishga salbiy ta'sir qiladi. Ularni hisobga olish o'qituvchidan mas'uliyat va mahorat talab qiladi. Til tajribalari mustahkam bilim berishda, ko'nikma va malaka hosil qilishda muhim o'rin tutadi. Bu tajribalarning ta'sirini hisobga olmaslik metodik xato hisoblanadi [4].

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology). Chet tili o'qitish metodikasining fan sifatida o'z nazariyasi, amaliyoti va tarixi bor.

Chet tili o'qitish mazmunining ham ta'lim mazmuni tarkibiga kiruvchi ilmiy kategoriyasi o'z nazariy va amaliy tomonlari, tarixiy manbalari bo'lib, tadqiqotchilar e'tiborini jalb qilib kelmoqda. Ta'lim mazmunini o'rganish shuni ko'rsatadiki, chet tili o'qitish mazmunining nazariy tomonlari metodist olimlar tarafidan faol tekshirilib kelinsa-da, mazkur metodik tushuncha turlicha talqin etilmoqda.

Chet tili o'qitish mazmunining tarkibiy qismlarini tadqiq etish muhim nazariy izlanishlar sirasiga kiradi. O'qitish mazmuni qanday qismlardan tashkil topishi o'qitish maqsadlariga uzviy bog'liq holda hal etiladi. Chet tili o'qitishning amaliy maqsadi (nutq faoliyati turlarini egallash) da muayyan til materialini qo'llash hamda til birliklari nutq ko'nikma va malakalarining shakllanishida ishtirok etishida aniq chegaralar qo'yish kabi metodik jumboqlar yechiladi. [5] Metodika fanida "chet tili o'qitish mazmuni" murakkab atamasini tadqiqotchilar turli hajmdagi tushunchalar bilan fikran bog'lab keladilar. "O'qitish mazmuni" doirasiga, yuqorida nomlari keltirilgan tarkibiy qismlardan tashqari, yana bir qancha tushunchalarni qo'shib yuborishmoqda. Ba'zi metodistlar til va nutq materialini alohida qismlar shaklida tavsiya etishadi. Metodika manfaatiga zid va ilmiy jihatdan nomaqbul hisoblanuvchi shunga o'xshash bir tomonlama yondashishlarning muxtasar tanqidiy tahlili talab qilinadi [6].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Chet tili talabalarining kommunikativ madaniyatlarini rivojlantiruvchi va ularning bilish qobiliyatlarini kengaytiruvchi fan sifatida, uni o'rgatish ta'limning hamma bosqichlarida, ayniqsa boshlang'ich sinflarda ham o'rgatish yaxshi natija beradi. Leksik o'yinlar ham chet tillarini o'rgatish usullaridan biridir. Leksik o'yinlar dars jarayonida kommunikativ masalalarni hal qilishlarida chet tillarini o'rganish vositasi bo'lib, kommunikativ metod usullaridan biri sifatida qo'llaniladi.

Leksik o'yinlar til o'rgatish, kommunikativ va ijodiy topshiriqlarni mujassam qilgan vazifasini o'z ichiga oladi. Til topshiriqlarini hal qilish, dars jarayonida, nutq faoliyatida til materialidan maqsadli foydalanishda nutq ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishni nazarda tutadi. Leksik topshiriqlar o'yin ishtirokchilarining birgalikdagi faoliyatlarida o'zaro ma'lumot almashuvlarini ichiga oladi. [7].

Xulosa shuki, mavzu chet til o'qitish mazmuniga muhim tarkibiy qism sifatida kiritiladi. Navbatdagi munozara "til va nutq birliklari" atamasi doirasida o'tkaziladi. Har ikkalasi ham nutqdagi til hodisasini anglatadi. Talabalar til birligi yoki nutq birligi hodisalarini ikkita alohida o'quv materialini qilib o'rganmaydilar. Til birliklarini bilim sifatida emas, balki ko'nikma va malaka bilan omixta tarzda egallaydi. O'qitish mazmuniga "til materialini" nomli qism kiritilishi nazariy va amaliy jihatdan oqlanadi [8].

Uch tarkibli o'qitish mazmunini metodist olim o'z ijodiy faoliyatida yaratadi, muallim o'quv sharoitida uni talabalarga amaliy faoliyatda o'rgatadi, o'quvchilar esa o'qituvchi rahbarligida darslik yordamida o'zlashtiradilar. Chet tili o'qitish mazmunini, tushunchasini mana bunday ta'riflash mumkin: muayyan mavzular doirasida chet tili birliklarini qo'llab, nutq malakalarining shakllanishini ta'minlashga mo'ljallangan metodik hodisa. [9].

Chet tillarini erta o'rgatishni boshlash talabalarni yangi til olamiga kommunikativ-psixologik erta moslashuvlari uchun sharoit yaratadi, chet tillaridan ma'lumot sifatida foydalanib, keyinchalik psixologik to'siqlarni yengishlariga yordam beradi hamda talabalarni, maktab va oila hayotiga oid turli vazifalarda ishtirok etishlari orqali yangi ijtimoiy tajribaga o'rgatib, talabalar til imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularda chet tilida muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bunga sabab talabalarda aniq leksik zahira to'planadi, ularga yangi so'zlarni yod olish va esda saqlash tobora qiyinlashib boradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/ Recommendations). Til birliklari tanlangandan so'ng ularning tasniflash (tipologiya), taqsimlash va taqdim etish bosqichlaridan o'tishi til materialini o'rgatish mazmuniga olib keladi.

Demak, chet tili o'qitish mazmuni tushunchasi (nutq mavzulari, nutq malakalari va til materialini qismlari) ning har biri o'z navbatida kvalitatif (sifat) kompressiyasidan o'tishi, shundan keyingina talabalar o'rganishi uchun taqdim qilinishi kabilarni anglatadi.

Ta'lim mazmuni, jumladan, chet tili o'qitish mazmuni, obyektiv voqelikdagi tabiiy va ijtimoiy sohalarida to'plangan tajribalar "okeani" dan tomchilar o'quvchilarga singdiriladi. Astronomik masshtabdagi tajriba "uchquni" – chet til o'qitish mazmunining talabalar tasavvurida g'oyat ulkan dasturiy o'quv materialidir. Boshqacha qilib aytganda, tanlangan o'qitish mazmuni talabalar ko'zi bilan – maksimum (eng ko'p hajmda) o'rganish

o'qituvchi nazarida esa – minimum (eng kichik hajmda) o'rgatish materialidir [10].

Chet tili o'qitish mazmunini talabalar o'zlashtirishlari xususiyatlarini e'tiborda tutib tanlanadi, taqsimlanadi, tasniflanadi va o'rganish uchun taqdim etiladi. Tanlash, tasnif, taqsimot va taqdimot bosqichlari muayyan

metodik mezonlar yordamida amalga oshiriladi.

Til materiali tayyorlash va o'zlashtirish bosqichlaridan o'tadi. Tayyorlash bosqichining tanlash davrida o'talabalar ona tili va ikkinchi tildagi tajribalari hisobga olinmaydi. Tasnif, taqsim va taqdim esa talabalar til tajribasidan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolov J. "Chet tili o'qitish metodikasi", – Toshkent: "O'qituvchi nashriyoti", 1996.
2. Tomson A.I. "Об изучении иностранных языков в средне-учебных заведениях". Педагогический сборник СПб. 1891.
3. Zaripova R.A. "Chet tillar o'qitish metodikasidan qo'llanma", – Toshkent: "O'qituvchi", 1986.
4. Jabborov V. "Talabalarning chet tilidan mustaqil ishlari", – Toshkent: "O'qituvchi", 1984.
5. Saidahmedov N. "Yangi pedagogik texnologiyalar mohiyati", "Xalq ta'limi jurnali", 1999. 1-son.
6. Eshmuhammedov R.J. "Innovatsion texnologiya yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari", – Toshkent, 2004.

Сайёра ИБРАГИМОВА,

доктор философии (PhD),

и.о. доцента кафедры русского языка и литературы

негосударственного высшего образовательного учреждения

Alfraganus University.

e-mail: ibragimovasayyora97@gmail.com

КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ПСЕВДОНИМОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: русские и узбекские псевдонимы создают обширное поле ономастических единиц. Авторы, придумывая их, обращаются к различным видам словообразования и использования метаплазм, а при создании коллективных псевдонимов стремятся отметить вклад каждого автора; увековечить имя, показать родство, даже умудряются затеять игру с читателем. Такие номинативные единицы наблюдаются только в псевдонимах. Они рассмотрены в статье с когнитивной, лексико-семантической, морфологической, графической, фонетической точек зрения.

Ключевые слова: метаплазма, аппелятив, ономастика, антропонимика, псевдоним.

Annotatsiya: rus va o'zbek taxalluslari onomastik birliklarning keng maydonini yaratadi. Mualliflar ularni ixtiro qilib, so'zlarni shakllantirish va metaplazmalardan foydalanishning har xil turlariga murojaat qilishadi va jamoaviy taxalluslarni yaratishda ular har bir muallifning hissasini qayd etishga intilishadi; ismni abadiylashtirish, qarindoshlikni ko'rsatish, hatto o'quvchi bilan o'yinni boshlashga muvaffaq bo'lish. Bunday nominativ birliklar faqat taxalluslarda kuzatiladi. Ular maqolada kognitiv, leksik-semantik, morfologik, grafik, fonetik nuqtayi nazardan ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: metaplazma, appellativ, onomastika, antroponimika, taxallus.

Annotation: Russian and Uzbek pseudonyms create an extensive field of onomastic units. When inventing them, the authors turn to various types of word formation and the use of metaplasmas, and when creating collective pseudonyms, they strive to celebrate the contribution of each author; to perpetuate the name, show kinship, even manage to start a game with the reader. Such nominative units are found only in pseudonyms. They are considered in the article from cognitive, lexico-semantic, morphological, graphic, phonetic points of view.

Key words: metaplasms, appeals, onyms, anthroponymy, pseudonyms.

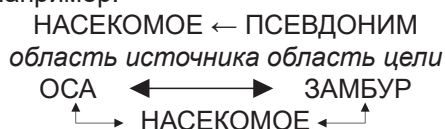
Псевдонимы являются результатом метафорического или метонимического переноса значения. Они демонстрируют представление носителя языка о вселенной, о том, как он её воспринимает. Псевдонимы – это продукт переосмысления действительности,

деятельности человеческого сознания и мышления. Человек переосмысливает мир за счёт накопленных знаний, которые в сознании объединены в категории. В этом процессе в языке образуются псевдонимы.

Языкознание располагает своеобразными ме-

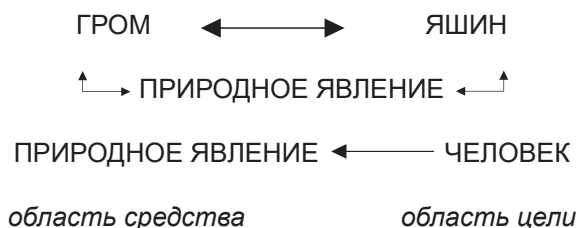
тодами анализа концепта. В частности, по мнению Дж. Лакоффа и М. Джонсона о метафорическом анализе концепта, метафора считается средством выполнения фундаментальной когнитивной операции, обеспечивающим переход образных схем от одного концептуального поля к другому. Кроме того, ученые считают, что в образовании метафорического производного значения участвуют два когнитивных областей, то есть «область источника» (source domain) и «область цели» (target domain) [Lakoff, G., Johnson, M.: 267]. «Область источника» – совокупность конкретных знаний человека о бытии, полученных благодаря его опыту. А «область цели» – относительно мало проясненные, уточненные знания. Если внести точность в данную формулировку, когда происходит перенос значения метафорическим способом, человек применяет существующие в языке единицы и имеющиеся знания. Это функция «области источника». А «область цели» – это новое значение, образуемое в человеческом сознании с помощью готовых языковых единиц. Как выясняется, метафора – своеобразный способ осмысления мира, когнитивный механизм языка, образующий новое значение. В результате стремительно происходящих в мире изменений, различных открытий, метафора играет важную роль в номинации новых понятий, при осуществлении различного рода анализа в сознании в процессе наименования. Следовательно, метафора – это не только явление языка, но и мышления в целом. Это заключение в своё время высказано и другими учёными, в частности, А.Ричардсом, Хосе Ортега-И-Рассетом.

В образовании псевдонимов концептуальная метафора реализуется благодаря взаимному приспособлению *области источника* и *области цели*. Например:

Русское слово *оса* и узбекское слово *замбур* относятся к когнитивному полю концепта НАСЕКОМОЕ. В процессе словообразования устанавливается сходство между областью источника концепта НАСЕКОМОЕ и областью цели концепта ЧЕЛОВЕК. Сема насекомое лексемы *оса* занимает место в области цели концепта ПСЕВДОНИМ. Когнитивное поле созданный этой лексемой помогает воссоздать концепт псевдоним. Русское слово *оса* имеет значение «жалящее летающее перепончатокрылое насекомое с яркой (обычно чёрной с жёлтым) окраской» [ТСРЯ 2008:1145]. Узбекское слово *замбур* имеет значение «арининг захарли йирик тури» [ЎТИЛ 2006:127] (букв. *ядовитый крупный вид пчел*). В данном случае псевдоним образован простым способом и относится к первому типу образования псевдонимов.

Русский псевдоним Громов и узбекский псевдоним Яшин образованы из слов обозначающее природное явление.

Русское слово *гром* имеет следующее значение «Сильный грохот, раскаты, сопровождающие молнию во время грозы» [ТСРЯ 2008:341]. Лексическое значение узбекского слова *яшин* «атмосферада булутлараро ёки булутлар билан ер сирти орасида пайдо бўладиган жуда кучли оний электр учкуни; чақмоқ» [ЎТИЛ 2006:127] (букв. *очень мощная мгновенная электрическая искра, которая появляется в атмосфере между облаками или на поверхности земли и облаками; молния*). В процессе словообразования псевдонима происходит метафорический перенос значения. На основе этого явления формируется концепт *область цели* ЧЕЛОВЕК с помощью *область средства* ПРИРОДНОЕ ЯВЛЕНИЕ. Только русский псевдоним *Громов* относится ко второй разновидности образования псевдонимов, так как имеет словообразовательное средство -ов, а узбекский псевдоним *Яшин* относится к первой разновидности образования псевдонимов, состоящий только из основы. Только присоединение этого аффикса немного уменьшает предназначение, концептуальную силу псевдонима, приближая его к другому виду антропонимов как фамилия [2:134].

Вторая когнитивная модель сочетанные псевдонимы образуются следующим образом, например, русский псевдоним *Пельменелюбов* означает «человека, любящего кушать пельмени» состоит из двух основ присоединенного при помощи соединительного гласного -е- и словообразовательного форманта -ов. *Пельмени* – существительное «род маленьких пирожков из пресного теста с мясной начинкой, употребляемое в варёном виде» [ТСРЯ 2008: 1239] и *любить* – глагол «испытывать любовь, пристрастие к кому-либо, к чему-либо» [ТСРЯ 2008: 826].

Ассоциативное значение *пельмени* слова *еда* активизируется в образовании псевдонима *Пельменелюбов*. Второй компонент псевдонима – лексема *любить* входит в состав когнитивного поля концепта еды. В образовании псевдонима активизирована сема *пельмени* этой лексемы [2:142].

Псевдонимы, как и другие имена собственные, образуются от аппелятивов, но в общей лексической системе каждого языка собственные имена

образуют автономные подсистемы, полностью не совпадающие с системой апеллятивной лексики и имеющие ряд принципиальных отличий от неё [3:14]. Опираясь на эти исследования, псевдонимы по грамматической и морфологической структуре можно разделить на следующие виды:

1. Простые по строению псевдонимы.
2. Сочетанные псевдонимы.

3. Сложносоставные псевдонимы (многословные).

4. Однобуквенные, цифровые, игровые (анаграммы) или знаковые псевдонимы.

По статистике, из всех собранных русских псевдонимов псевдонимы по модели «подлинное имя + ложная фамилия» составляют большинство.

Литература

1. Lakoff, G., Johnson, M. Указанная литература. 2003. – Б. – 267.
2. Ибрагимова С.С. Генезис, семантика и когнитивные особенности псевдонимов в русском и узбекском языках. Дисс.. докт. филол. наук. – Т., 2023. – С. 134;
3. Саттаров Г.Х. Тюркский пласт узбекских антропонимов. Автореф. дисс.. докт. филол. наук. – Т., 1990. – С. 14;
4. Супранская С. Восточно-славянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 346.
5. Псевдонимы русских писателей и поэтов: исследовательская работа. – 2016 [Электронный ресурс]. – URL: <https://infourok.ru/issledovatel'skaya-rabota-psevdonimi-russkih-pisateley-i-poetov-1095051.html>

Дилдора ТОЛИПОВА,

доктор философии по филологическим наукам (PhD),
и.о. доцента кафедры русского языка и литературы
Университет Альфраганус
dilyagaphurovna@gmail.com

АНАЛИЗ ЛАКУНАРНЫХ ЕДИНИЦ, ОПИСЫВАЮЩИХ ЧЕЛОВЕКА, ПРЕДМЕТЫ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: статья посвящена анализу лакунарных единиц, описывающих человека, предметы в русском и узбекском языках. Рассмотрены такие понятия: сингил – младшая из дочерей, рожденных от одних родителей; багир – передняя часть тела от шеи до живота; кипятток – кипящая или только что вскипевшая вода; сухомытка – сухая еда без чего-либо горячего или жидкого. Данные предметы, явления существуют в обоих языках, но в одном из языков оно не названо.

Ключевые слова: лакунарные единицы, мотивированные и немотивированные лакунарные единицы, бешик, танча, лапти, кокошник.

Annotatsiya: maqola rus va o'zbek tillaridagi shaxslarni, obyektlarni tavsiflovchi lakunar birliklarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Quyidagi tushunchalar ko'rib chiqiladi: singil – bitta ota-onadan tug'ilgan qizlarning eng kichigi; Bahir – tananing bo'ynidan qoringacha bo'lgan old qismi; qaynoq suv – qaynoq yoki yangi qaynatilgan issiq suv; quruq qaynatilgan – quruq ovqat, hech narsasiz issiq yoki suyuq. Ushbu obyektlar, hodisalar ikkala tilda ham mavjud, ammo tillardan birida u nomlanmagan.

Kalit so'zlar: lakunar birliklar, motivatsiyalangan va motivatsiyasiz lakunar birliklar, beshik, tancha, lapti, kokoshnik.

Annotation: the article is devoted to the analysis of lacunar units describing people and objects in the Russian and Uzbek languages. The study examines concepts such as «singil» – the younger daughter born to the same parents; «bag'ir» – the front part of the body from the neck to the abdomen; «kipyatok» – boiling or just-boiled hot water; «sukhomyatka» – dry food consumed without any hot or liquid accompaniment. These objects and phenomena exist in both languages; however, in one of the languages, they lack a specific lexical designation.

Key words: lacunar units, lacunar units, motivated and unmotivated lacunar units, beshik, tancha, lapti, kokoshnik.

В настоящее время узбекские исследователи ведут работы по теме лакунарности. В «Толковом словаре антропоцентрических лингвистических терминов», приложенном к докторской диссертации Д. Худайберганаовой на тему «Антропоцентрическая интерпретация художественных текстов на узбекском языке», языковая лакуна объясняется как «отсутствие в лексической системе языка лексической единицы, репрезентирующей концепт»¹.

Углубленное изучение феномена лакуны в узбекском языкознании связано и с трудами профессора З. Холмановой. Подготовленное под ее руководством «Исследование лингвокультурологических понятий» содержит ценные сведения об изучении феномена лакуны в языкознании, ее сущности, отличие от других языковых явлений, внутриязыковой лакуны (интролакуны) и проблемах ее исследования². В статье З. Холмановой «Роль Алишера Навои в развитии современного языкознания»³ анализируются взгляды Алишера Навои на феномен лакун (пробелов) в языке. Как указывает ученый, даже в отсутствие понятия лакуны ученые подробно обсуждали пустые ячейки в языковой лексике⁴.

Автор учебника по лингвокультурологии на узбекском языке Ш. Усманова интерпретирует слово лакуна как «слова и выражения, характерные для бытовой, культурной, общественной и исторической жизни нации, чуждые другой нации и не имеющие четкой альтернативы в другом языке»⁵. Однако в этой интерпретации больше понимаются особенности реалии, чем лакуны.

В монографии Ф. Мусаевой «Лингвокультуроведение узбекских диалектов» отдельный параграф посвящен обогащению лакун в узбекском языке диалектными словами⁶. В этой работе исследователь сделал важные замечания о возникновении явления лакуны, ее отличиях от родственных языковых явлений, а также о возможностях диалектизмов в их устранении.

Описание диссертации исследования лакун в узбекском и китайском языках очень интересно. Лакуны в языке представляют собой пробелы или отсутствие определенных слов или выражений, которые могли бы описать определенные концепции, предметы или явления. Они являются результатом культурных и лингвистических особенностей, которые приводят к тому, что в одном языке могут быть выражения для определенных понятий, которых нет

в другом языке, и наоборот. В диссертации «Возникновение лакун в китайском и узбекских языках» Н. Исмаутллаева анализирует лакуны в узбекском и китайском языках, сопоставляя их и описывая их виды и способы определения⁷. Она также подчеркивает важную особенность лексических лакун – то, что они существуют в сознании носителей языка как концепт или семема. Это означает, что, хотя нет точного выражения для определенного понятия или объекта, носители языка могут все равно иметь понимание этого понятия и способны описать его с помощью других слов или выражений. Такие выражения, замещающие лакуну, могут быть созданы в процессе речи, чтобы передать определенную информацию, но они могут быть менее структурированными и стабильными по сравнению с обычными лексическими единицами. Исмаутллаева также отмечает, что эти выражения относятся к речевому процессу и могут распасться после завершения этого процесса, не сохраняя свой статус лексической единицы. Это исследование позволяет лучше понять, как язык и культура взаимодействуют между собой, как они влияют друг на друга и каким образом недостаток определенных лексических выражений влияет на способ передачи информации и понимание концептов в различных языках.

Картина мира изменчива, вариативна, индивидуально-личностна. В ней отражены социально типичные представления большой социальной группы носителей языка нации. Национально-культурная специфика языка отражает картины мира языковой личности. Она обладает национально-специфическим видением мира и языковым мышлением. Данная специфика является основой «лакунизированного характера» интерлингвокультурной коммуникации, потому что различия кроются в языковых картинах мира контактирующих культур. Обобщая подходы исследователей, мы сформировали собственное понимание лакуны. Лакуна – языковая единица, выявленная при сопоставлении языков, которая не имеет эквивалента в сопоставляемом языке.

В нашей работе мы опираемся на точку зрения З. Д. Поповой и И. А. Стернина, которые отмечают, что лакунарные единицы и лакуны всегда выявляются в сопоставлении двух языков: если в одном языке является лакуной, то в сопоставляемом языке – лакунарной единицей. В виде примера приведем следующие примеры: сингил – младшая из дочерей,

1 Худайберганаова Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талкини: филол. фанлари номзоди ... дис. – Т., 2015.

2 Xolmonova Z. Alisher Navoiyning zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotidagi oʻrni // Alisher Navoiy. – 2021. – 1-son. – II j. – B 9–18.

3 Xolmonova Z. Alisher Navoiyning zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotidagi oʻrni // Alisher Navoiy. – 2021. – 1-son. – II j. – B 9–18.

4 Там же.

5 Usmanova Sh. Lingvokulturologiya: darslik. – T.: Universitet, 2019. – 129 b.

6 Мусаева Ф. Ўзбек шевалярининг лингвомаданий тадқиқи. – Т.: Фан, 2019. – 120 б.

7 Исмаутллаева Н. Хитой ва ўзбек тилларида лакуналарнинг воқеаланиши: филол. фанлари б. Фалсафа докт.(PhD)...дис.автореф.-Т., 2021.-10-11-б.

рожденных от одних родителей; багир – передняя часть тела от шеи до живота; кипяток – кипящая или только что вскипевшая вода; сухомятка – сухая еда без чего-либо горячего или жидкого. Данные предметы, явления существуют в обоих языках, но в одном из языков оно не названо. Но такие слова как: танча – расположенная в центре комнаты стол, под которым углубление для раскаленных углей, чтобы обогреваться холодной зимой; чакич – бытовой инструмент, изготовленный из ввинченной проволоки в плоскую деревянную стяжку, для выделения узора на тесте, являются реалиями, так как данные предметы не существуют в одном из сопоставляемых языков.

Слова жалоба или донос обозначают негативное сообщение, но в лексической системе нет слова о положительных сообщениях, фактах. Такие же слова можно увидеть и в узбекском языке. Аксакал – обращение к мужчине в пожилом возрасте, но нет слова, с которым можно обратиться к молодому мужчине. Слово хамшира – обращение к женщине-медработнику, но нет эквивалента обращения к мужчине-медработнику.

По утверждению И. А. Стернина, межъязыковые лакуны можно выявить при сопоставлении грамматических и лексических значений двух языков.

Этот вид лакун исследователь подразделяет на мотивированные и немотивированные. Мотивированные лакуны объясняются отсутствием самого предмета, явления. Можно привести в качестве примеров следующие лакуны узбекского и русского языков: бешик, танча – в узбекском языке; лапти, кокошник – в русском языке. Немотивированные лакуны означают отсутствующие лексемы в языке при наличии предмета, явления. В русском языке есть такие слова, как сутки, кипяток, однофамилец, в западноевропейских языках такие лексемы отсутствуют. Мы не можем согласиться с данным высказыванием, поскольку определили разницу между словами-лакунами и словами-реалиями. По нашему мнению, слова, которые И. А. Стернин считает мотивированными лакунами, являются словами-реалиями.

Межъязыковые лакуны – это явление между языками с разной генетической основой, основанное на быстром и легком выявлении лингвистических различий между неродственными языками. Внутрьязыковые лакуны – это явление в рамках одного и того же языка, и его идентификация считается относительно сложной. Для развития национального языка внутрьязыковые лакуны ценны как источник увеличения словарного запаса.

Использованная литература:

1. Исмаиллаева Н. Хитой ва ўзбек тилларида лакуналарнинг воқеалари: филол. фанлари б. Фалсафа докт. (PhD)...дис.автореф. - Т., 2021.-10-11-б.
2. Бердникова Е.В. Лексическая лакунарность в аспекте межкультурной коммуникации: дис. ... канд. филол. наук. – СПб., 2006. – С.17.
3. Вине Ж.П., Дарбельне Ж. Сопоставительная стилистика французского и английского языков. Метод перевода. – Париж: Наука, 1958. – 102 с.
4. Крюков М.В. Система родства китайцев (эволюция и закономерности). – М., 1972.
5. Ковалев А.А., Шарбатов Г.Ш. Учебник арабского языка. – М.: Изд. лит. на ин. яз., 1960.
6. Металова И.Г. Регионализация профессиональной подготовки учителя сельской школы в Республике Чувашия: дис. ... канд. филол. наук. – М., 2009.
7. Толипова Д.Г. Лексические лакуны в узбекском и русском языках: Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 2023. – 127 с.
8. Xolmanova Z. Alisher Navoiyning zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotidagi o'rni // Alisher Navoiy. – 2021. – 1-son. – II j. – 9–18-b.
9. Худайбергана Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини: филол. фанлари номзоди ... дис. – Т., 2015.
10. Xolmonova Z. Alisher Navoiyning zamonaviy tilshunoslik taraqqiyotidagi o'rni // Alisher Navoiy. – 2021. – 1-son. – II j. – В 9–18.
11. Мусаева Ф. Ўзбек шеваларининг лингвомаданий тадқиқи. – Т.: Фан, 2019. – 120 б.
12. Худайбергана Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини: филол. фанлари номзоди ... дис. – Т., 2015.

Omongul KHOLIBEKOVA,
Associate professor,
Navoi state university,
email: paads7777@gmail.com

EMOTIONAL CONCEPTS IN PHRASEOLOGICAL UNITS

Annotation: this paper explores the intricate emotional concepts and highlighting their significance in shaping social interactions, identity, and communal values. Drawing on ethnographic studies and cultural analyses, we examine how emotions are expressed, understood and valued in various contexts, including family dynamics, traditional celebrations and everyday life. Key emotional concepts such as pleasure (joy), interest (excitement), surprise (fear), sorrow (pain), anger (rage), fear (terror), disgust (aversion) and shame (humiliation) are analyzed to reveal their roles in fostering social cohesion and resilience. By understanding these emotional frameworks, we gain deeper insights into the Uzbek worldview and the ways in which emotions serve as a bridge between individual experiences and collective identity. This study contributes to the broader discourse on cultural psychology and emotional intelligence, emphasizing the importance of contextualizing emotional concepts within specific cultural narratives.

Key words: *explicant, explicitly, linguo-cultural community, psychological phenomenon, cognitive experiences.*

Аннотация: в этой статье рассматриваются сложные эмоциональные концепции и подчеркивается их значение в формировании социальных взаимодействий, идентичности и общественных ценностей. Опираясь на этнографические исследования и культурологический анализ, мы исследуем, как эмоции выражаются, понимаются и ценятся в различных контекстах, включая семейную динамику, традиционные праздники и повседневную жизнь. Анализируются ключевые эмоциональные понятия, такие как удовольствие (радость), интерес (возбуждение), удивление (страх), печаль (боль), гнев (ярость), страх (ужас), отвращение (омерзение) и стыд (унижение), чтобы выявить их роль в укреплении социальной сплоченности и жизнестойкости. Понимая эти эмоциональные рамки, мы получаем более глубокое представление об узбекском мировоззрении и о том, каким образом эмоции служат связующим звеном между индивидуальным опытом и коллективной идентичностью. Это исследование вносит вклад в более широкий дискурс о культурной психологии и эмоциональном интеллекте, подчеркивая важность контекстуализации эмоциональных концепций в рамках конкретных культурных нарративов.

Ключевые слова: *экспликант, эксплицитно, лингвокультурное сообщество, психологический феномен, когнитивный опыт.*

Annotatsiya: ushbu maqola murakkab hissiy tushunchalarni o'rganadi va ularning ijtimoiy o'zaro ta'sirlar, shaxsiyat va kommunal qadriyatlarini shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Etnografik tadqiqotlar va madaniy tahlillarga asoslanib, biz turli xil sharoitlarda, jumladan, oilaviy dinamikada, an'anaviy bayramlarda va kundalik hayotda his-tuyg'ularni qanday ifodalash, tushunish va qadrlashni o'rganamiz. Zavq (quvonch), qiziqish (hayajon), hayrat (qo'rquv), qayg'u (og'riq), g'azab (g'azab), qo'rquv (dahshat), jirkanish (nafarat) va uyat (xo'rlik) kabi asosiy hissiy tushunchalar ularning ijtimoiy birdamlik va chidamlilikni rivojlantirishdagi rollarini ochib berish uchun tahlil qilinadi. Ushbu hissiy asoslarni tushunish orqali biz o'zbek dunyoqarashi va hissiyotlarning individual tajriba va jamoaviy o'ziga xoslik o'rtasida ko'priq bo'lib xizmat qilishi haqida chuqurroq ma'lumotga ega bo'lamiz. Ushbu tadqiqot madaniy psixologiya va hissiy intellekt bo'yicha kengroq nutqqa hissa qo'shadi va o'ziga xos madaniy rivoyatlar doirasida hissiy tushunchalarni kontekstlashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *eksplikant, aniq, linguo-madaniy hamjamiyat, psixologik hodisa, kognitiv tajribalar.*

Introduction

Emotions are fundamental to the human experience, shaping our interactions, identities and understanding of the world around us. In every culture, emotional concepts serve as lenses through which individuals interpret their feelings and navigate social relationships. Uzbek culture, with its rich tapestry of history, traditions and values, presents a unique framework for understanding how emotions are expressed and experienced. By examining these emotional concepts within their cultural context, we gain valuable insights into the Uzbek worldview. Understanding how emotions are articulated and

valued in Uzbekistan allows us to appreciate the intricate ways in which they shape identity and community. This exploration not only contributes to the field of cultural psychology but also highlights the importance of recognizing and respecting diverse emotional frameworks in our increasingly interconnected world. Through this study, we aim to illuminate the profound role that emotions play in defining what it means to be part of Uzbek society, ultimately revealing the universal yet culturally specific nature of human emotional experience. As a subject of practical and theoretical activity, a person interacts with the surrounding world. The emotional

experiences that arise in relation to the environment form the domain of emotions. A key condition for the emergence of emotions is human collective activity and socialization. Socialization affects the development of group psychology.

Literature review

Emotions are primarily a psychological phenomenon, which is why they are considered the object of study in psychology. Emotions have been studied by Western psychologists such as M. Arnold, P. Ekman, K. Izard, N. Frijda, J. Gray, W. James, O. Mower, K. Oatley, W. McDowell, P. Johnson-Laird, J. Panksepp, R. Plutchik, S. Tomkins, J. Watson, B. Weiner, and others. These psychologists have classified emotions based on various criteria. According to the psychological classification, emotions can be divided into basic and peripheral categories. The criteria for basicity include:

- a) the lexical dominant status of words that represent concepts;
- b) the time of emergence and use of words related to psychological experiences;
- c) the use of specific emotional nominators;
- d) the semiological status of nominators;
- e) the use and association index of emotional nominators in the language.

According to P. Ekman, the following are basic emotions: happiness, sadness, anger, fear, disgust, surprise, and contempt.

According to K. Izard, the following are basic emotions: pleasure (joy), interest (excitement), surprise (fear), sorrow (pain), anger (rage), fear (terror), disgust (aversion) and shame (humiliation). Emotions are often understood as a purely sensory or psychological experience, and research on the semantics and conceptual structure of emotions has often been overlooked. In the 1970s, interest in emotions grew rapidly and linguists began to explore the issue of identifying fundamental human emotions. It became clear that words used to express emotions in a specific language do not necessarily have universal status. As noted above, research comparing emotions in different languages has shown that emotions such as anger, happiness, sorrow and fear are considered universal phenomena. Of course, the universality of emotions does not deny their cultural specificity.

In each linguistic-cultural community, the emotional states of Homo sapiens are described in different ways, and it is known that the nature of universal emotions, in certain situations, manifests itself in individuals based on existing cultural norms. In world linguistics, the expression of emotions in language has been studied from various perspectives (Babenko 1989; Wierzbicka 1997,

Krasavsky 2001; Fomina 1996; Shakhovsky 1988; Buck 1984; Buller 1996; Zillig 1982, and others).

Verbal expressions of emotions (in the form of lexemes and fixed expressions) are of particular importance for linguists. This is because they serve as tools for the emergence, development, comprehension, and retention of thoughts, and they preserve a wealth of national cultural information.

A. Wierzbicka studied how the conceptualization of emotional domain units is shaped in each linguo-cultural community, based on examples from English, Polish, Japanese and Russian. N. Krasavskiy revealed the expression of emotional concepts in Russian and German linguo-cultures through comparative analysis.

The non-verbal form of emotion (depicted through human affects, emotional states and experiences via facial expressions and various gestures) embodies actionality. Emotions are divided into two classes:

emotive (explicant) linguistic signs that are objectivized and affective and rational linguistic signs that are objectivized as epistemological.

Methods and analysis

Emotional phraseological concepts are classified from a pragmatic-semasiological perspective into three classes: phraseological nominants, phraseological descriptors and phraseological explicants. In phraseological units with complex structures that indirectly represent reality, the semantic process of reinterpreting reality involves connotative and emotive features. In phraseological naming, phenomena of civilization and culture at a specific stage of a linguo-cultural community's development are verbalized, revealing specific cognitive experiences and unique features of their worldview explicitly.

The linguo-cultural analysis of indirect naming enables us to uncover the motivational basis and cultural specifics of names transferred from one object to another.

Before studying the national specificity and conceptualization processes of emotions, it is appropriate to clarify certain concepts. Emotion (from Latin *emoveo* – "I move," "I stir up") is a psychological process of medium duration that reflects a subjective evaluative attitude toward existing or potential situations and the objective world.

The subjectivity of evaluation highlights the ethno-specificity of emotions' conceptualization. Emotions are expressed with specific lexemes across different linguo-cultures. These linguistic signs naturally exhibit certain distinctive features, which become evident during comparative linguistic analysis.

"Emotional" refers to something related to emo-

tions or feelings and expresses emotion or sentiment. "Emotionality" is defined as an emotional feature or characteristic or possessing such a feature. "Emotiveness" is understood as the linguistic characterization of entire texts or speech tools capable of evoking corresponding emotions and creating an emotional effect in the recipient.

A. Wierzbicka attempted to describe emotions and emotional states using cognitive models based on scenarios and prototypical scripts that do not explicitly name emotions but rely on intuitive terms (e.g., "to know," "to see," "to feel"). She demonstrated that prototypical scripts of linguistic emotions, preserving such primitives, present knowledge, motivation and emotion as an integral representational format, making this approach quite promising.

To clearly demonstrate the national uniqueness of emotional concepts within a single language, it is essential to study both lexical units and phraseological units in an integrated manner. In this context, phraseologisms with associative-imagery characteristics in their internal form hold significant importance. The internal form is described as "the image associated with the semantic plane of the phraseologism and the figurative basis of the phraseologism's meaning as understood by the speakers, formed by its constituent words or morphemes".

The national-cultural specificities of phraseological units make them a highly valuable object of linguo-cultural research and an essential part of world language modeling (WLM). The connection of language with the nature of an ethnic group is intertwined with the verbalization of emotions, linking them closely to the unique characteristics of an ethnic group's national character.

Emotions in phraseological units exhibit polarity, reflecting the subject's positive or negative psycho-emotional state and the emotive attitude towards the object expressed in the meaning of the phraseologism. Human emotions not only reflect feelings but also represent intellectual and cognitive processes, indicating that emotions possess a highly complex conceptual structure. The emergence, development and manifestation of emotions involve physical systems, including perception, physiological reactions, intellect, thought and speech.

The transfer of names from physical world objects and natural phenomena to human physiology and subsequently to the mental realm, is one of the most productive methods of naming objective and subjective fragments of the world. Phraseological naming has image-situative motivation and is directly linked to the worldview of the people. Situations are evaluated as positive or negative according to the standards and

stereotypes present in the reality in which humans live.

Results

Phraseological units themselves serve as cultural stereotypes, transmitting the worldview and cultural-national traditions specific to a people from generation to generation. This is especially evident in proverbs, which embody all categories and principles of a people's life philosophy in the form of maxims.

In the conceptualization of emotions, two interrelated aspects stand out: the immediacy of emotional experiences or emotional state (e.g., losing one's mind, having one's heart bleed) and the subject's attitude toward the object or emotional relationship (e.g., loving with all one's heart, not leaving one's thoughts, taking something to heart).

The phraseologism a cat is scratching inside conveys a specific psycho-emotional state, referring to a painful and heart-wrenching state of sorrow. It implies a deeply hidden inner experience. In this case, the person undergoes intense grief. This state is not encouraged by the person, and thus the emotive relationship carries a characteristic of disapproval. Emotional relationships can be expressed through the interpretation of the phraseologism's meaning and by the cognitive markers of emotiveness.

Analysis

Analyzing emotional concepts underlying PUs is crucial for shaping an understanding of the inner world of humans. Based on available materials, the quantitative indicators of PUs that express and signify emotions and human feelings have been identified:

Quantitative description of Pus expressing and signifying human emotions and feelings

PU that expresses and means human emotions and feelings	Amount of PUs	Ratio
Negative emotion	432	63.1 %
Fear, panic, horror	90	13.2 %
Anxiety, worry, restlessness	110	16.1 %
Anger, rage	85	12.4 %
Sadness, grief, worry	105	15.4 %
Shame, honor	42	6.4 %
Neutral and positive emotions	253	36.9 %
Amazement, surprise	52	7.6 %
Joy, happiness	98	14.3 %
Love, admiration, affection	103	15 %
Total	685	100 %

From the data above, we can see that grief is one of the core emotional concepts (ECs) in Uzbek culture.

Grief, as an extralinguistic abstract concept and a psychological constant, creates a physiopsychosomatic destructive state in humans, negatively evaluated due to specific factors. In the case of this emotion, we observe two semiotic systems manifesting holistically:

1. Non-verbal or physiological exteriorization (tears, paleness of the face), and
2. Verbalization methods (pain in the heart, tormenting the soul).

Proverbs, as a part of phraseology, serve as cultural information carriers because they more accurately express the rational-emotional qualifications of emotions.

Conclusion

From the above semantic models, we can conclude that the physiological manifestation of the emotion of fear is beyond human control; the figurative basis of phraseological units reflects unconscious movements expressed through physiological sensations, mimicry, gestures and actions. The semantic groups connect specific denotative elements like the heart, legs, tongue, face, water and so on, representing concrete objects. The influence of abstract entities in specific locations and events in the human body gives rise to these phenomena, and through the description of these processes in language, abstract objects acquire idiomatic names.

Reference

1. Harrison L.J., McLeod S., Berthelsen D., Walker S. Literacy, numeracy and learning in school-aged children identified as having speech and language impairment in early childhood. *International Journal of Speech-Language Pathology*. 2009; 11(5) [Google Scholar]
2. Karasik V.I. Ценностная картина мира: межкультурный аспект / Языковое создание: содержание и функционирование. – Москва: РАН IYa, 2000.
3. Shonkoff J.P., Phillips D.A., editors. From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development. Washington, DC: National Academy Press; 2000. [Google Scholar]
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili frazeologizmlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 408 b.
5. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 208 b.
7. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi. 1983. – B. 70.
9. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Umumta'lim maktablari, akademik litsey hamda kasb-hunar kollejlari ona tili darsliklari asosida. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 81.
10. Anvar Obidjon. G'alati maktublar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – 128 b.
11. Mahmudov N. So'z sandiqchasi: O'zbek tilining izohli lug'atchasi. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2016. – 216 b.
12. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili frazeologizmlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978. – 408 b.

Sabohat SHUKUROVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti (IPU)
Rus tili va adabiyoti kafedrası
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Email: shukurovasabohat6033@gmail.com

BADIY ADABIYOTDA XUDKUSHLIK FOJIASINING IJTIMOIIY ASPEKTI: AMALGA OSHMAGAN IJTIMOIIY-SIYOSIIY ORZULAR

Annotatsiya: ushbu maqola zamonaviy badiiy adabiyot kontekstida xudkushlik fojiasi va amalga oshmagan ijtimoiy siyosiy orzular (saidian tip) fenomenini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot qahramonlarning shaxsiy psixologik iztiroblari, ichki konfliktlari va ma'naviy tanazzullarini, shuningdek, jamiyat tomonidan belgilangan normativ va siyosiy cheklovlar bilan yuzaga kelgan dialektik munosabatlarni o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *xudkushlik, suitsid, ijtimoiy orzular, idealistik orzular, saidian tip, adabiy diskurs, psixologik iztirob, ekzistensial tanazzul.*

Annotation: this article investigates the complex interplay between the tragedy of suicide and the phenomenon of unfulfilled socio-political dreams in modern literature. Emphasizing both individual psychological traumas and the broader socio-political constraints, the study analyzes how literary figures manifest internal conflicts and emotional turmoil through their inability to actualize idealistic social and political aspirations.

Key words: *suicide, self-extinction, socio-political dreams, unfulfilled aspirations, literary discourse, psychological trauma, existential conflict.*

Аннотация: настоящая статья посвящена комплексному анализу феномена трагедии самоубийства и несбывшихся социально-политических мечтаний в современной литературе. Исследование акцентирует внимание как на индивидуальных психологических травмах, так и на более широких социально-политических ограничениях, анализируя, как литературные образы отражают внутренние конфликты и эмоциональные переживания через невозможность реализации идеалистических социальных и политических устремлений.

Ключевые слова: *самоубийство, социальные мечты, несбывшиеся устремления, литературный дискурс, психологическая травма, экзистенциальный конфликт.*

Badiiy adabiyotda xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlari inson ruhiyati va jamiyatning murakkab ijtimoiy-siyosiy munosabatlarini aks ettiruvchi asosiy mavzular qatoriga kiradi. Ushbu jarayonlar o'zining murakkab psixologik va falsafiy ma'nolari bilan nafaqat shaxsiy iztiroblarni, balki keng ko'lamdagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy paradokslarni ham ochib beradi. Zamonaviy asarlarda qahramonlarning ichki iztiroblari, ruhiy qarama-qarshiliklari va idealistik orzu-havaslarining amalga oshmasligi orqali xudkushlik tushunchasi keng yoritilmoqda. Bu fojia insonning o'zini yo'q qilishga bo'lgan moyilligidan tashqari, uning jamiyat va madaniyat bilan bo'lgan murakkab aloqalarini ham aks ettiradi. Shuningdek, u shaxsiy o'zlikni inkor etish, ichki konflikt va ma'naviy tanazzul jarayonlarini o'z ichiga oladi, bu esa asarda yoritilgan qahramonlar ruhiyatining nozik qatlamlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida xudkushlik va saidian tip ifodalarining o'zaro o'xshashliklari va farqlari aniqlanib, qahramonlarning psixologik portretlari, ularning hissiy kechinmalari va ijtimoiy kontekstdagi o'z ifodalari puxta tahlil qilindi. Komparativ tahlil yordamida adabiy diskursda mavjud bo'lgan umumiy tendensiyalar va

o'ziga xos xususiyatlar aniqlanib, turli madaniy va tarixiy kontekstlardagi farqlar chuqur aks ettirildi [2]. Shu bilan birga, bu yondoshuv orqali qahramonlarning shaxsiy tajribalari va ularning ijtimoiy identitetga ta'siri ham kengroq kontekstda o'rganildi.

Badiiy asarlarda xudkushlik fojiasi, ya'ni insonning o'z-o'zini inkor etish va hayotga nisbatan chuqur pesimizm, qahramonlarning ichki qarama-qarshiliklari, emotsional iztiroblari va ruhiy tanazzul jarayonlari orqali ifodalanadi. Qahramonlarning shaxsiy tajribalaridagi ichki nizolar, o'z-o'zini yo'q qilish tendensiyalari va mavjudlikka bo'lgan murakkab munosabatlar suitsid jarayonining psixologik ildizlarini tashkil etadi. Bu holat, adabiy matnlar orqali insonning ichki dunyosidagi murakkablikni ochib berib, shaxsiy iztiroblarning chuqur qatlamlarini ifodalashga xizmat qiladi [5]. Shu orqali olingan natijalar qahramonlarning ichki konfliktlari va psixologik iztiroblarining xudkushlik fojiasining asosi sifatida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Adabiy diskursda xudkushlik tushunchasi jamiyat tomonidan belgilangan norma, qadriyat va siyosiy idealizmlar bilan yuzaga kelgan ziddiyatlarni aks ettiradi. Qahramonlarning ijtimoiy o'zlikka bo'lgan intilishi,

ularning amalga oshmagan orzulari va idealistik orzu-havaslarining saidian tipdagi ifodasi, madaniy va siyosiy realitetning cheklovlarini ochib beradi. Natijaviy tahlil shuni ko'rsatadiki, badiiy asarlarda ijtimoiy va siyosiy omillar qahramonlarning ruhiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, ularning shaxsiy tajribalaridagi ichki nizolar va orzu-havaslar bilan jamiyatlardagi cheklovlar o'rtasida keskin dialektik munosabatlar mavjud. Ushbu o'zaro bog'liqlik, adabiy asarlarning kritikal munosabatlar va ijtimoiy izlanishlarda turtki bo'lishida asosiy rol o'ynaydi [6].

Badiiy matnlarda xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlari til va stil orqali nozik, puxta va ko'p qatlamli tarzda ifodalanadi. Farhod va Otabek tilidagi ifodalar, stilistik noziklik, metaforik va allegorik ifodalar yordamida qahramonlarning ruhiy holatini, ularning ichki tanazzul jarayonlarini va saidian tipdagi amalga oshmagan orzularni aniq aks ettiradi. Bu uslub adabiy diskursning innovatsion imkoniyatlarini ochib beradi, shuningdek, xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlarining semantik va stilistik qatlamlarini kengroq tahlil qilish imkonini yaratadi [7].

Umumiy natijaviy tahlil shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyotda xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlari nafaqat shaxsiy psixologik jarayonlar doirasida qolib, balki keng madaniy, siyosiy va falsafiy kontekstlarda ham chuqur ifodalanadi. Qahramonlarning ichki dunyosidagi konfliktlar va amalga oshmagan ijtimoiy-siyosiy orzular, idealistik orzular va mavjud realitet orasidagi keskin dialektik munosabatlar adabiy diskursning ko'p qirrali mazmunini shakllantiradi. Shu asosda, kelgusida ushbu sohadagi tadqiqotlar yanada kengroq metodologik yondashuvlarni talab etadi. Natijalar inson ruhiyati va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlarni chuqurroq anglashga yordam beradi hamda adabiy asarlarda yuz berayotgan psixologik, ijtimoiy va madaniy dinamikaning keng kontekstda tahlil qilinishi uchun yangi nazariy va metodologik asoslarni yaratishga zamin tayyorlaydi.

Natijalardan kelib chiqadigan asosiy tahliliy xulosalar shundan iboratki, badiiy asarlarda xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlari inson ruhiyati va jamiyatning murakkab ijtimoiy-siyosiy munosabatlarini aks ettiruvchi ko'p qirrali dialektik jarayonlar sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonlarning ichki iztiroblari, ruhiy tanazzullari va

amalga oshmagan ijtimoiy-siyosiy orzular (saidian tip) o'rtasidagi keskin ziddiyat, adabiy diskursda til va stilning nozik, puxta va innovatsion ifodalari orqali mukammal aks etmoqda. Bu jarayonlar nafaqat individning shaxsiy psixologik holatini ochib beradi, balki jamiyat va siyosiy realitetning cheklovlari, ijtimoiy normativlar va idealistik orzular bilan yuzaga kelayotgan tanazzulni ham chuqurroq ko'rsatib, umumiy madaniy va falsafiy kontekstda keng o'lchamli tahliliy muammolarga sabab bo'ladi.

Natijaviy tahlil, qahramonlarning ichki qarama-qarshiliklari va amalga oshmagan ijtimoiy-siyosiy orzularni o'zaro bog'laydigan murakkab tizimni chuqurroq anglashga imkon yaratadi. Ushbu fenomenlar, tilning nozikligi va stilistik ifodalar orqali ifodalanganligi sababli, ular keyingi tadqiqotlar uchun yangi nazariy yondashuvlar va innovatsion metodologiyalarni ishlab chiqish zaruriyatini ochiq-oydin ko'rsatadi. Shu tarzda, xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlari hamda saidian tipdagi amalga oshmagan orzularning interaktiv ifodasi inson ruhiyati, madaniyat va jamiyat o'rtasidagi murakkab dialektik munosabatlarning yanada keng qamrovli tahlilini talab etadi va bu munosabatlar adabiy diskursning asosiy strukturaviy elementlarini tashkil etadi.

Ushbu maqolada badiiy adabiyot kontekstida xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlari, shuningdek, saidian tipdagi amalga oshmagan ijtimoiy-siyosiy orzular fenomeni puxta tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qahramonlarning ichki iztiroblari, ruhiy qarama-qarshiliklari va idealistik orzu-havaslarining amalga oshmasligi adabiy diskurs orqali aniq aks etib, keng madaniy va ijtimoiy kontekstda yangi nazariy yondashuvlarni talab qiladi.

Natijalardan kelib chiqadigan asosiy xulosalar shundan iboratki, xudkushlik fojiasi va suitsid jarayonlari insonning shaxsiy psixologik murakkabligi va ichki konfliktlarini, shuningdek, ijtimoiy va siyosiy realitetning cheklovlarini chuqur aks ettiradi. Qahramonlarning o'z-o'zini inkor etish tendensiyalari va amalga oshmagan ijtimoiy-siyosiy orzular, ya'ni saidian tip, idealistik orzular bilan mavjud realitet o'rtasidagi keskin dialektik munosabatlarni ifodalaydi. Bu esa adabiy diskursning ko'p qirrali mazmunini shakllantirib, til va stilning nozik ifodalari orqali yanada chuqurroq tahlil qilinishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurauf M. "O'zbek adabiyoti nazariyasi: Qahramon obrazlari va psixologik tahlil". – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 2015.
2. Islomov A. "Adabiy realizm va ekzistensializm: xudkushlik tushunchasining teoretik asoslari". – Samarqand: Ilmiy nashriyot, 2017.
3. Rahmonov S. "Suitsid fenomeni va adabiy qahramonlar: Zamonaviy yondashuv". – Buxoro: Madaniyat va san'at noshirligi, 2018.
4. Karimov N. "Farhod va Otabek tili: Adabiy til va obraz talqini". – Toshkent: O'zbekiston Adabiyoti Markazi nashriyoti, 2019.
5. Toshpulatov R. "Qahramon obrazining madaniy-konseptual tahlili". – Namangan: Ilmfan va madaniyat nashriyoti, 2020.
6. Yuldoshev Z. "Psixologik realizm va xudkushlik: Qahramon ichki konfliktlarining tahlili". – Farg'ona: Fan va texnika nashriyoti, 2021.

Tilovmurod SHAYMARDONOV,
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Tillar va maktabgacha ta'lim kafedrasida dotsenti v.b.,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

SIDDIQIY-AJZIY SHE'RIYATIDA BADIYYAT SAN'ATLARNING QO'LLANISHI

Annotatsiya: maqolada Siddiqiy-Ajziy she'rlarida badiiy san'atlarning qo'llanishi yoritilgan. Shoir she'rlarida mazmunning ta'siri va ohangdorligini oshiradigan tazod, talmeh, tashbeh, tashxis, takrir, mukarrar, ta'rix, iqtibos, qaytarish, alliteratsiya va ishtiyoq kabi ko'plab badiiy san'atlardan mahorat bilan foydalangan.

Kalit so'zlar: *ilmi bade', she'riy san'atlar, tazod, talmeh, tashbeh, tashxis, takrir, mukarrar, ta'rix, iqtibos, qaytarish, alliteratsiya va ishtiyoq.*

Аннотация: в статье рассматривается использование художественных средств в поэмах Сиддики-Аджзи. Поэт искусно использовал в своих стихах множество художественных приемов, таких как тазод, талмех, ташбех, диас, такир, мукаррар, тарих, иктибас, повтор, аллитерация и иштикак, которые усиливают воздействие и мелодичность содержания.

Ключевые слова: наука о поэзии, поэтическое искусство, контраст, аналогия, сравнение, диагноз, повторение, история, цитата, повторение, аллитерация и страсть.

Annotation: the article highlights the use of artistic techniques in Siddiqi-Ajzi's poems. The poet skillfully used many artistic techniques, such as tazod, talmeh, tashbeh, dias, takrir, mukarrar, tarikh, iqtibas, repetition, alliteration, and ishtiyoq, which enhance the impact and melodiousness of the content in his poems.

Key words: *science of art, poetic arts, contrast, talmeh, simile, diagnosis, repetition, repetition, history, quotation, repetition, alliteration and passion.*

Siddiqiy-Ajziy o'z qalami va ma'rifatchilik faoliyati bilan yurt, millat, e'tiqod himoyasi yo'lida xizmat qildi. Albatta, bu davrda yashagan shoirlar ijodida ijtimoiy ohanglar, publitsistik ruh yetakchilik qilganligi ma'lum. Abdulla Avloniy, Muhammadsharif So'fizoda, Xislat, Tavallo, Hoji Muin, Sirojiddin Sidqiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Mirmuhsin Shermuhamedov kabi o'ziga zamondosh ijodkorlar qatorida Siddiqiy-Ajziy ijodida ham millat va yurt kelajagi uchun qayg'urish, uning ozodligi uchun sa'y-harakat qilish yaqqol seziladi.

Shoir mumtoz adabiy an'analarni munosib davom ettirdi. Ahmad Yassaviy, Navoiy, Bedil, Fuzuliy singari mumtoz shoirlar ijodidan oziqlandi. U ko'pincha ijtimoiy hayotdagi voqelikni, yurakdagi armonlarini, qalbini iztirobga solgan mushohadalarini she'r orqali ifodaladi. Haqiqiy shoir lirikaning qaysi janrida ijod etmasin, o'z fikrini go'zal badiiy tasvirlar bilan ifodalaydi.

Siddiqiy-Ajziy she'rlarida mazmunning ta'siri va ohangdorligini oshiradigan tazod, talmeh, tashbeh, tashxis, takrir, mukarrar, ta'rix, iqtibos, qaytarish, alliteratsiya va ishtiyoq kabi ko'plab badiiy san'atlardan mahorat bilan foydalangan. Ayniqsa, bular orasida tazod, talmeh, tashbeh, iqtibos san'atining qo'llanishi alohida ajralib turadi.

"Tazod" (arabcha. تاذود – zid qo'yish, qarshilantirish) – mumtoz adabiyotdagi she'riy san'at, nasr yo nazmda bir-biriga qarama-qarshi ma'noli so'zlarni ishlatish. Ilmi bade'ga oid asarlarda tazod san'ati tiboq, taboq, tatbiq, takafu, mutobaqa, mutobiqa, taqobul, mutazod kabi nomlar bilan yuritilgan, nomlanishi turlicha bo'lsa ham, ular mohiyatan

bir xil"¹. Siddiqiy-Ajziyning quyidagi baytida:

Haq ila botil nadur, iymonu kufr,
Sehra barobarmu o'lur mo'jizot?!

Haq – botil, iymon – kufr, mo'jizot – sehr so'zlari o'zaro zid ma'nolarni ifodalashi, shoir ularni qo'llash bilan Haq bilan botilning nimaligini ta'sirchan ifodalashga imkon bergan.

Zotiga maxsusdur oning baqo,
Ajziy, fano olamidur besabot.

Xudoga sano aytish bilan boshlangan g'azalning bu baytida boqiylik sifati Allohning faqat O'ziga xos ekanligini, beqarorlik, o'tkinchilik esa fano olami uchun xosligi ta'kidlanadi. Baytni ko'zdan kechirsak, unda keltirilgan zid ma'noli "baqo" va "fano" so'zlari tazod san'atini, "fano" va "besabot" so'zlari esa tanosib san'atini yuzaga keltirgan.

Surat as'hobi dagil mahram ko'ngil asrorina,
Oqil ermaz kimsa maqsudin edar nodona arz.

Bayt mazmuni shuki, tashqi ko'rinishiga qarab baho beradigan odamlar ko'ngil sirlariga mahram (yaqin, sirdosh) bo'lolmaydi. Chunki kishining mol-mulkiga, mansabiga, nasl-nasabiga yoki chiroyiga qarab muomala qiladiganlar ham nodondir. Aqlli kishi nodonga arz qilmaydi. Kimki nodonga o'z maqsadini arz etsa, u oqil sanalmaydi.

G'azal baytidagi ana shu go'zal ma'no "oqil" va "nodon" so'zlarini bir-biriga qarshilantirish orqali ta'sirchan ifodalangan. Ko'rinadiki, Siddiqiy-Ajziy o'z ijodida tazod san'atidan mohirona foydalangan.

"Talmeh" (arabcha. تالمه – chaqmoq chaqishi, ko'z qirini tashlash, nazar solmoq) – mumtoz adabiyotdagi she'riy san'at, she'rda mashhur tarixiy voqea, shaxslar,

1 Куронов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2010. 304-6.

badiiy asarlarga ishora qilish. Talmeh shoirni ko'zda tutilgan fikrni batafsil aytish, holatni batafsil tasvirlash zaruratidan xalos etib, ko'zlangan samaraga o'sha fikr yoki holatga mos keladigan boshqa biror hayotiy yoki badiiy faktga ishora qilish bilanoq erishish imkonini beradi. Natijada oz so'z bilan ko'p ma'no ifoda qilish mumkin bo'ladi². Siddiqiy-Ajziy g'azallaridan olingan mana bu misollarga e'tibor qaratsak:

Saning-lan oshnoliq xalq ikromin pisand etmaz,
Nadur Majnuna majnunliq-la Layli ishqida parvo³.

Alloh bilan oshno bo'lgan kishining odamlar hurmat qilishiga, e'tibor berishiga muhtojligi yo'q. Uning uchun Allohga yaqinligining, Allohga oshnoligining o'zi yetarli. Baytning birinchi misrasidan anglashilgan tushuncha Majnunning Layliga muhabbatini esga olish bilan tasavvurimizni yana aniqlashtiradi.

Ma'lumki, Majnun o'zining majnunligidan uyalmaydi, o'zining jununiga parvo qilmaydi, chunki u Laylining ishq bilan band. U faqat Laylining visoliga erishsa, bas.

Ishim g'am teshasi-lan jismimi dog'ini qazmoqdur,
Bani Farhoda bengzatmak dagil insofdin hosho –
baytida lirik qahramonni Farhodga o'xshatish, albatta, insofdan emasligini ta'kidlash bilan "Farhod va Shirin" dostoni qahramoniga ishora qilmoqda. Ya'ni mening ishim g'am teshasi bilan jismimning tog'ini qazishdir. Meni Farhodga tenglashtirish, albatta, insofdan emas.

Noqa chekub doshdan ishorat ila,
Dufrog'a ko'kdin verib obi hayot, –

baytida Solih alayhissalom bilan uning qavmi – Samud o'rtasidagi tortishuviga ishora qilingan. Al-Mala, ya'ni boy kofirlar Solih alayhissalomning payg'ambarligiga ishonishmaydi. "Agar sen payg'ambar bo'lsang, bizga oyat (dalil, mo'jiza) keltir", - deyishadi. Solih alayhissalom Allohga duo qiladi. Alloh xarsang tosh ichidan katta urg'ochi bo'g'oz tuya chiqaradi. Tuya oz fursatda tug'adi. Odamlar tuyaning sutidan ichishadi va ba'zilar iymon keltirishib musulmon bo'ladi.

Jannat obod edi Odam ila Havvodon,
Jannat ahvoli nadur, shimdi ango odam yo'x.

Bayt mazmuni: Odam Ato va Momo Havo bilan jannat obod edi, hozir unda odam yo'q, jannatning ahvoli qanday ekan?

Alloh taolo Odamni yerdan chiqardi, ya'ni tuproqdan yaratdi. Odam yerni obod qilish uchun yaratildi, xarob qilish uchun emas. Allohning ta'qiqlagan ne'matini yeganligi uchun Odam Ato va Momo Havo jannatdan quvildi.

Kimsakim, Ajziy, jahonda mahrami idrok emaz,
Har nafas yuz bingcha Iso versa etmaz kor dars⁴.

Ajziy, kimki idrok egasi bo'lmasa, fahmlamaydigan bo'lsa, har nafasda yuz ming Iso dars bersa ham kor qilmaydi.

Baytda Iso payg'ambarga ishora qilib, talmeh san'atidan foydalangan. Talmeh san'atining qo'llanishi bayt mazmunini kuchaytirib, ifodalangan fikrning ta'sirchanligini oshirgan.

Muftaxir toj ila taxtg'a o'lur xoknishin,

Baxt do'nmazmi nigin etsa Sulaymon mafqud.

Toj bilan taxtiga g'ururlangan, faxrlangan odam tuproqqa qorishadi. Sulaymon uzugi sehrli bo'lib, rivoyatlarga ko'ra, uzuk ko'ziga qarab dunyoning barcha sirlaridan voqif bo'lib turish mumkin edi. Biroq Sulaymon uzugini yo'qotib qo'ysa, baxt undan teskari o'girilib ketmaydi. She'r baytida "baxt do'nmazmi" ritorik so'roq shaklida berilib, aslida kuchaytirilgan tasdiq ma'noni bergan.

Yuqoridagi baytda Sulaymon payg'ambar va uning uzugi (nigin)ga ishora qilingan. Talmeh san'ati she'r mazmunini ochib berishga xizmat qilgan.

Iqtibos. "Ilm o'zlashtirmoq" ma'nosidagi bu so'z Qur'on oyatlari va payg'ambar hadislarini she'r ichida keltirish yoki ularning mazmunini she'rda ifodalash san'ati nomidir⁵. Mumtoz shoirlarimiz bu san'atga ko'plab murojaat qilishgan, o'zlarining lirik asarlarini Qur'on oyatlari va payg'ambar hadislaridan ilhomlanib yozishgan. Jumladan, Alisher Navoiyning "Arbain" va Abdulla Oripovning "Haj daftari" asarlari buning isbotidir.

Siddiqiy-Ajziy ham iqtibos san'atini mahorat bilan qo'llagan. Quyidagi baytlar so'zimizga dalolatdir:

O'lma g'aflat yorikim "annavmu axul mavt" aytmish,
Murda ta'birindadur har kimki bedor o'lmasa –

baytida Muhammad alayhissalomning go'zal hadislarida shunday deyiladi:

“التَّوَمُ أَخُو الْمَوْتِ وَأَهْلُ الْجَنَّةِ لَا يَنَامُونَ”⁶, ya'ni "*Uyqu o'limning birodaridir, jannat ahli uxlamaydi*". Ushbu bayt iqtibos san'atining go'zal namunasidir.

Quyidagi bayt ham iqtibos san'ati qo'llangan shoirning go'zal satrlariga misol bo'la oladi:

"Kullukum roin" vordur arzi mas'uliyatining,

Bas bu taklif o'lmadi bir zumrayi mavzuna xos.

Muhammad Rasulullohning "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ"⁷ ya'ni "*Sizlarning har biringiz rahbarsiz va har biringiz o'z qo'l ostingizdagilarga mas'uldursiz*" degan hadisi keltirilgan.

Tashbeh – Sharq adabiyotida keng tarqalgan san'atlardan biri bo'lib, "o'xshatish" ma'nosini ifodalaydi. Ikki narsa yoki tushunchani ular o'rtasidagi haqiqiy (real) yoki majoziy munosabatlarga ko'ra o'xshatish san'atidir⁸. Tashbeh shunday san'atki, shoir-u yozuvchilar undan g'oyalarini, fikr-u istaklarini go'zal va jozibali tasvirlash uchun foydalangan.

Siddiqiy-Ajziyning quyidagi misralarida tashbeh san'atining go'zal namunasi yaratilgan:

Noumid o'lmoq harom, ey qavm,

O'yla noumidliq iblistek mal'una xos.

2 Куронов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшunoslik lug'ati / – T.: Akademnashr, 2010. 306-6.

3 Siddiqiy-Ajziy. Tanlangan asarlar / Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at-izohlar muallifi: T.Shaymardonov. –T.: Fan va ta'lim, 2022. 16-b.

4 Siddiqiy-Ajziy. Tanlangan asarlar / Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at-izohlar muallifi: T.Shaymardonov. –T.: Fan va ta'lim, 2022. 29-b.

5 Хожиахмедов А. Мумтоз бадият малоҳати. – Т.: Шарк, 1999. 62-б.

6 Имом Бухорий. Ал-жомеъ ас-Саҳиҳ. 8 жилдлик. 7-жилд. – Ар-Риёз: Абдулқодир Шайбатул Ҳамд, 2008. 31-б.

7 Имом Ибн Жарир ат-Табароний. Мўъжамул Авсот. – БАА: Дорул ҳарамайни, 1995. 475-б.

8 Хожиахмедов А. Мумтоз бадият малоҳати. – Т.: Шарк, 1999. 14-б.

qaysi holatda ham banda Allohning rahmatidan umidini uzmasligi lozim. Umidsizlik kufrga yaqindir. Shuning uchun hamisha Allohning rahmatidan umidvor bo'lib ko'z tutishi lozim. Odam noumid bo'lmagani uchun uning tavbasini Alloh qabul qildi. Iblis Allohning rahmatidan umidini uzgani bois la'natlandi va toshbo'ron qilindi.

Baytda ta'kidlanganidek, ey qavm, (Allohning rahmatidan) noumid bo'lish haromdir. Bunday noumidlik iblisga o'xshash mal'un (la'natlangan)larga xosdir.

Ma'lumki, tashbeh san'ati to'rt juzv asosida qo'llaniladi:

1. Mushabbih, ya'ni o'xshamish.

2. Mushabbihun bihi, ya'ni o'xshatilmish.

3. Vajhi shaboh, ya'ni o'xshamish va o'xshatilmish orasidagi munosabat (sabab, asos).

4. Vositayi tashbeh, ya'ni o'xshatish vositasi.

Baytda kelgan mal'un (la'natlangan) – o'xshamish, iblis – o'xshatilmish, noumidlik – munosabat, -tek – vosita bo'lib, tashbehning barcha juzvlari ishtirok etgan. Bunday tashbehga tashbehi mufassal deyiladi.

Badan rohati-la ulfat dutmaki, tark etmisham, Ajziy,

Sabab, simobtek jismimda ruhi beqarorimdur.

Bayt o'zida falsafiy, tasavvufiy, ijtimoiy mazmunni jamlagan. Shoir tinglovchiga murojaat qilib aytmoqdaki, sen badan rohatini o'zingga ulfat tutmagin. Men – Ajziy badan rohatini tark qilganman. Bunga sabab jismimdagi beqaror ruhimdir.

Shoir o'z jismidagi beqaror ruhini shisha ichida qalqib yuruvchi simobga o'xshatyapti. Baytda tashbehning hamma juzvlari ishtirok etganligi sababli bu bayt ham tashbehi mufassalning go'zal namunasidir.

Shoirning tashbeh qo'llangan she'rlarida ba'zan tashbehning vajhi shabih va vositayi tashbeh juzvlari tushirilgan ko'rinishlari ham uchraydi. Bunday tashbeh "tashbehi muqayyad" deb ataladi. Aruzshunos Anvar Hojiahmedov ta'kidlaganidek: "Tashbehi muqayyad tashbehi mufassalga qaraganda o'xshatish belgisining kuchliligi bilan ajralib turadi"⁹. Masalan,

Moyayi insofi yo'x panding qimoshing naylasun,

Gavhar maqsuding et bir sohibi vijdana arz –

baytida shoir "gavhardek yashirin (sirli) maqsuding" jumlasini o'rniga "gavhar maqsuding" tarzida vajhi shabih va vositayi tashbeh juzvlari tushirilgan tashbehi qo'llagan va o'xshatish belgisini kuchaytirib ko'rsatgan.

Qaytarish san'ati baytning biror o'rnida ishtirok etgan

bir ma'noli yoki shakldosh so'zning mazkur baytning boshqa biror o'rnida qayta ishtirok etishidan hosil bo'lgan san'atdir. "Qaytarish san'atida quyidagilarni bilish lozim: **Sadr** – birinchi misraning boshlanishi, **aruz** – birinchi misraning oxiri, **ibtido** – ikkinchi misraning boshi, **ajuz(zarb)** – ikkinchi misraning oxiri, **hashv** – misralarning o'rta qismi"¹⁰. Jumladan, shoirning

Pariro'lar parishon zulfitek xotir parishonam,

Parishonam nedan xotir parishonliq-la hayronam –

bayti birinchi misrasi oxiridagi "parishonam" so'zi ikkinchi misraning boshida takrorlanib kelgan. Ushbu baytda bir so'zning bu xilda takrorlanishidan radd-ul aruz ilal-ibtido san'ati yuzaga kelgan, shuningdek, shoir o'z qalbining parishonligini pari yuzli go'zallarning sochilgan sochiga o'xshatyapti (tashbeh san'ati qo'llangan), lekin qalbining nima sababdan parishon ekanligini bilolmasdan hayron qolmoqda. Bayt o'qilishi bilanoq birdan o'quvchi diqqatini tortadi. Birinchidan, baytda qo'llangan so'zlardagi tovushlar uyg'unligi talaffuzdagi jarangdorlik va ohangdorlikni yuzaga keltirgan. Ikkinchidan, baytda takror qo'llangan so'zlar mazmunni kuchaytirishga, ta'kidlab ko'rsatishga xizmat qilgan. Baytdagi "Parishon" va "parishonliq" so'zlari ishtiqlik san'atini yuzaga keltirgan. Shoir bir baytning o'zida **qaytarish, tashbeh, alliteratsiya va ishtiqlik** san'atlaridan unumli foydalangan.

Takrir "takrorlash" ma'nosini ifodalovchi bu san'at qo'llangan she'rda u yoki bu so'z takror qo'llanadi. So'zni takrorlash vositasida ifodalangan ma'noni kuchaytirib, uning mohiyati ta'kidlab ko'rsatiladi. Chunonchi, Siddiqiy-Ajziyning quyidagi baytlardagi

Havodis sarsari har yona kezdurmaq-la har soat,

Parishonam, parishonam, parishonam, parishonam...

So'rma amniyat tariyqin, Ajziy, har bemag'zdin,

Sohibi urfona arz et, sohibi urfona arz –

kabi juft misralaridagi takrorlar ham takrorlangan so'zlardagi ma'nolarni kuchaytirib, nihoyasiz ehtirosni ifodalagan. Lirik qahramonning dil dardlari ta'sirchanligini oshirgan.

Siddiqiy-Ajziy lirikasida qo'llangan she'riy san'atlarning rang-barangligi shoir she'rlarining mazmunini ochishda qimmatli ahamiyatga ega. Ijodkor she'riyatidagi ijtimoiy-axloqiy g'oyalar u qo'llagan she'riy san'atlar bilan uzviy uyg'unlikda aks etgan.

⁹ Ko'rsatilgan manba. 15-b.

¹⁰ Сариев Ш. Адабиёт. Методик қўлланма. – Т.: HEAD BOOK, 2018. 113-б.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Курунов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшunoslik луғати. – Т.: Akademnashr, 2010. 304-б.
2. Siddiqiy-Ajziy. Tanlangan asarlar / Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at-izohlar muallifi: T.Shaymardonov. – Т.: Fan va ta'lim, 2022. 16-b.
3. Ҳоҷиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. – Т.: Шарқ, 1999. 62-б.
4. Имом Бухорий. Ал-жомеъ ас-Саҳиҳ. 8 жилдлик. 7-жилд. – Ар-Риёз: Абдулқодир Шайбатул Ҳамд, 2008. 31-б.
5. Имом Ибн Жарир ат-Табароний. Мўъжамул Авсот. – БАА: Дорул ҳарамайни, 1995. 475-б.
6. Сариев Ш. Адабиёт. Методик қўлланма. – Т.: HEAD BOOK, 2018. 113-б.

Maxbuba MUXAMMADOVA,
Buxoro davlat universiteti doktoranti,
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti (PhD)
mahbuba93muhammadova@mail.com)

HASANXOJA NISORIY TAZKIRASINING BADIY QIMMATI

Annotatsiya: ushbu maqolada sharq xalqlari adabiyotida so'z san'atining o'rnini, uning paydo bo'lish ildizlari, Nisoriyning nazm va nasrga munosabati, masnaviy va muammoda ijod qilgan bir qator ijodkorlarning iste'dodiga bildirgan munosabati o'z aksini topgan. Maqolada Hasanxoja Nisoriy tazkirasining badiiy qimmatini qisman ochib berildi.

Kalit so'zlar: so'z, tafakkur, nazm va nasr, ilmhoie segona, mushkila, muammo, masnaviy, Sharif Tabriziy, Xovariy, Ogahiy.

Annotation: this article reflects the place of word art in the literature of the Eastern peoples, the roots of its emergence, Nisari's attitude to poetry and prose, his attitude to the talent of a number of artists who created masnavi and problem. The article partially reveals the artistic value of Hasanxodja Nisari's tazkir.

Key words: word, thought, poetry and prose, scientific knowledge, mushkila, muammo, masnavi, Sharif Tabrizi, Khovari, Ogahi

Аннотация: в данной статье отражено место искусства слова в литературе народов Востока, корни его возникновения, отношение Нисари к стихам и прозе, а также его отношение к таланту ряда художников, творивших в маснави и проблематике.

Ключевые слова: слово, мысль, стих и проза, ильмхойе сегона, мушкила, муаммо, маснави, Шариф Тебризи, Хавари, Агахи.

Sharq xalqlari adabiyotida so'z san'ati har qaysi zamonda ham muhim va e'tiborga molik san'at turlaridan biri sanalgan. Ammo uning paydo bo'lish ildizlari xususida so'z borganda, olimlar turlicha fikr yuritadilar. Jumladan, qadimshunos olim Melitenskiy so'z san'ati boshqa san'at turlariga nisbatan kech paydo bo'lganligi, buning sababi uning asosiy materiali so'z va nutq ekanligini ta'kidlaydi. Ammo Qur'oni Karimda aytilgan yaralmishlar ichida SO'Z birinchi bo'lib kelgani haqidagi ta'limotni eslasak, unga ko'ra birgina "Yaral!" so'zidan inson va dunyo yaralgan. Bu kabi fikrlar Injilda ham mavjud bo'lib, KALOM azaldan borligi, u Xudoda ekanligi va muqaddasligi ta'kidlanadi va bunga shubha qilinmaydi. Lekin so'z san'at darajasiga ko'tarilishi uchun estetik tafakkur va badiiyat bilan bog'liq bo'lmog'i lozim edi. Tasviriy san'at va raqsdan farqli o'laroq so'z san'ati inson o'zligini anglagach vujudga keldi, degan ilmiy asoslarni ham rad etolmaymiz.

O'rta asrlar o'zbek adabiyotida inson ruhiy olamida so'zning benazir ekanligini asoslash va so'zga nisbatan ma'suliyat bilan yondashish masalalari kuchaydi. Ulug' so'z ustasi Alisher Navoiy o'zining "Hayrat-ul abror" dostonida I bobni to'liq so'z ta'rifiga bag'ishlaydi. U so'zni gavharga qiyoslaydi va insonni hayvondan ajratib turishini, qolaversa, qalb go'zalligini belgilovchi ne'mat ekanligini aytadi:

Tengriki insonni qilib ganji roz,

So'z bila hayvondin anga imtiyoz.

Navoiy so'z ta'rifida nasr hamda nazmni bir-biriga qiyoslab, nazmni ancha ustun qo'yadi. Nazmni bog'da o'sgan tartibli gul va daraxtga o'xshatadi. Nazm va nasrga ta'rif berish, umuman, adabiyotshunoslikdagi dastlabki bunday qarashlar keyinchalik an'ana tusiga kirdi. Buxorolik taniqli shoir va davlat arbobi Hasanxoja Nisoriy o'zining "Muzakkiri ahhob" tazkirasining boshlanmasida she'r ta'rifida shunday deydi: "... agar har bir so'z totli til orqali yo'qlik qaridan borliq maydoniga oyoq bossa va so'zlovchisi uni Surayyo yulduzlari turkumi kabi bir yerga yig'ib nazm (tartib) ipiga injudek tizsa, hamda

she'r vaznlaridan biriga mos tushirsa uni nazm deydilar, Agar o'sha nazm tizmasini uzib, so'z javohirlarini varaqlar bo'ylab tevarak-atrofga sadaf sochmasi kabi ochib nasr (sochiqlik) yuzaga keltirsa, buni nasr deydilar..." [1;12]

U nazm va nasrni teng qo'yadi, ammo biri tartib bilan terilgan so'zlar qatoridan, ikkinchisi shu so'z sochmasidan tashkil topganini aytadi. "Muzakkiri ahhob"da Nisoriy har bir adabiy tur va unda ijod etgan ma'lum muvaffaqiyatga erishgan shoirlar haqida ancha qiziqarli ma'lumotlar beradi. U o'z ijodida ham asosan yetakchi omilni shakl yetukligi deb hisoblaydi. Shu bois tazkirada masnu she'rlar va "mushkila" ko'rinishidagi namunalarni misol keltirib, ularning muallifini maqtaydi. Ammo Nisoriy har doim mazmunni shakldan ajratib qo'ymaydi va bu haqida shunday deydi:

Ba lafzi ma'ni darj kun, varna che hosil zon

Ki Yusufro bar kashy az choh, andozi ba zindonash.

(Mazmuni: yaxshi so'z bilan ma'nolarni yoz, bo'lmasa undan ne foyda, bu xuddi Yusufni quduqdan chiqarib, zindonga tashlaganday gap.)

Bilamizki, bir necha asrlar davomida adabiyot 3 tarkibiy qismga ajratilib, ularning har biri mustaqil fan sifatida o'rganilgan. Fors ulamolari bu uchlikni "Ilmhoie segona" ("ilmlar uchligi") deb atashgan. Adabiy tur va janrlarning kengayishi, ularning mualliflar tomonidan turlicha ishlanishi va takomillashuvi bu adabiyot taraqqiyotini ko'rsatuvchi eng asosiy belgilardan biridir.

Sharq adabiyotida "Ilmhoie segona"ga doir ko'plab ilmiy asarlar yaratildi va bu asarlar bugungacha adabiyotshunoslikning eng qimmatli manbalari sifatida e'tirof etiladi. Abdulloh ibn Mu'tazzning "Kitob-i-badi'" ("Badiylik kitobi"), Nasr binni Hasanning "Mahosinu-l-kalom" ("Go'zal so'zlar"), Qudama ibn Ja'farning "Naqdu-sh-she'r" ("She'r tanqidi"), Umar Rodiyoning "Tarjumu-l-balog'a" ("Balog'at tarjimoni"), Rashiddin Vatvotning "Hadoyiqu-s-sehr" ("Sehrli bog'lar"), Atoulloh Husayniyning "Badoe'us-sanoe" ("San'at

yangiliklari“) risolalari shular jumlasidandir.

Soʻz sanʼatiga boʻlgan ayricha mehr har bir davr adabiyot vakillari asarlarida oʻz aksini topdi. Ayniqsa, Navoiy ijodi bu sohaning yetakchisi va eng oliy choʻqqisidir. Navoiydan soʻng koʻplab ijodkorlar bu anʼanani davom ettirib oʻz asarlarida sheʼriy janrlar, sanʼatlarning koʻplab turini qoʻlladilar va oʻz badiiy mahoratlarini oʻtkirlash maqsadida mashq ham qildilar. Hasanxoja Nisoriy “Muzakkiri ahbob” tazkirasida mana shunday soʻz sanʼatlaridan keng foydalangan. U biror shoir yoki adabiyotga ixlosmand shaxs haqida qisqacha maʼlumot berarkan shoir kimga, nimaga tatabbu bitganligi, u zamonda mavjud boʻlgan qaysi adabiy navga koʻproq qiziqqanligi va mahorati qayd etiladi. Gʻazal, qasida, muammo, tarix, masnaviy, ruboiy singari janrlar oʻsha davrda keng tarqalgandi va tazkirada Naxliy, Farqiy, Mushfiqiy, Safoiy, Mavlono Husayn, Mavlono Kepak, Mashhadiy, Mir Tabib, Sabriylar bu janlarda barakali ijod etganliklari qayd etiladi. Nisoriy Lutfullo Nishoburiy ixtiro qilgan ruboiyni maqtab uning isteʼdodi va mahoratiga tan beradi. Uning ajoyibligi shundaki, ruboiyning har misrasi gullardan biri, oʻtgan kun, kecha va bugun soʻzlari, tabiat unsurlari, javohiro, rayhon va qurollardan birining nomini oʻz ichiga olgan. Ruboiy:

Gul dod parer diri feruza ba bod,
Dey javshani laʼli lola bar xok oʻftod
Dod obi simin xanjari mino imroʻz,
Yoqut sinoni otash nilufar dod.

Bu ruboiyda parir – oʻtgan kun, dey – kecha, imruz – bugun; otash – olov, xok – tuproq, bod – havo, ob – suv; sim – kumush, mino – koʻk tosh, Javshan – temirsovt, senon – nayza, deri – temir kiyim; feruza, laʼl, yoqut singari soʻzlar ishtirok etgan. Va bunday sheʼr yozish oson boʻlmagani uchun Nisoriy ularni soʻz ustasi deya taʼriflaydi.

Bundan tashqari Nisoriy Zahiriddin Muhammad Bobur, Humoyun Mirzo, Komron Mirzo, Shayx Zaynuddin, Shayx Abu al-Vajd, Lohijoniy, Najmiddin Kavkabi, Mavlono Umidiy Iroqiy, Mavlono Hajriy, Xojazodai Kobiliy Sharif Tabriziy, Hofizi Kalon, Ibrohim Kunda singarilarning ijodiy mahoratlariga yuqori baho berib qasida, muammo, hajv, tarixnavislikdagi ixtirolari va taʼsirchan soʻz qurollarini maqtabdi.

Nisoriy tazkira davomida soʻz va sanʼatiga alohida eʼtibor qaratgan, hatto kimning ijodi juda taʼsir qilgan boʻlsa, unga tatabbu ham bogʻlagan.

Tazkirada tarix, muammo, qasida, masnaviy, ruboiy, gʻazal, qitʼa singari turli janrlar oʻrin olgan. Tazkira maʼlumotlariga qaraganda bu davrda gʻazal janri keng tarqalgan. Deyarli barcha shoirlar gʻazalda ijod qilgan.

Nisoriy shoirlar ijodini baholashda ularning hajv sohasidagi

faoliyatini ham koʻrsatadi. Sheʼriyatning satira va yumorida ijod qilgan hajvchi ijodkorlarning tanqid tigʻlari jamiyatning qaysi illatlariga qaratilganini ochib berishga harakat qiladi va bu sohada Sharif Tabriziy, Xovariy, Ogahiy kabilarning hajviy sheʼrlariga alohida toʻxtaladi. Bundan tashqari tazkirada qitʼa, ruboiy, tuyuq, muammo kabi lirik janrlar haqida ham maʼlumot beriladi. Suyima Gʻaniyeva oʻz ilmiy ishida muammo va maqlubi mustaviy kabi poetik turlar haqida toʻxtalib ularni shartli ravishda adabiyotga kiritish mumkinligini, zeroki ularda shakl elementlari mavjudligini taʼkidlaydi.

Muammoda ijod qilish murakkab boʻlganligi bois muammonavis va ularning yechimini topuvchilarni oʻtkir zehn egasi sifatida bilganlar. Badiiy mahorat, shaklga eʼtibor va muammo janrining yuksak darajaga yetkazilganligi oʻsha davr shoirlarining soʻz sanʼatiga boʻlgan kuchli qiziqishlarini belgilaydi.

Muammo – (arabcha, yashiringan, berkitilgan) sharh sheʼriyatida kichik lirik janr turlaridan biri boʻlib, 1-2 baytda ism, sana yoki biror soʻz yashirib beriladi. Unda biror soʻz yoxud fikr yashirin keladi. Muammoni yechish uchun arab tili grammatikasi qoidalari, arab alifbosi, harflarning shakliy ramzlari, abjad hisobi va boshqa muhim arab tili bilan bogʻliq elementlarni bilishi zarur. Dastlab, Sharafiddin Ali Yazdiy “Hullali mutarraz dar fanni muammo va lugʻz” (“Muammo va lugʻz fani toʻgʻrisida bezatilgan ipak kiyimlar”), soʻng Abdurahmon Jomiy Risolayi muammoyi Kabir” (“Muammo haqida katta risola”), Alisher Navoiy “Risolayi mufradot” singari muammo yozish qoidalariga bagʻishlangan asar yozganlar.

Tazkiraning 3-faslida Mullo Vosifiy ijodidan keltirilgan quyidagi baytlar muammo janrining eng yaxshi namunalardan biridir. Nisoriy buni faxr bilan aytadi:

Hargah bikunam nomi xushash takror,
Guyam du-se bor va boz guyam du-se bor.

(Mazmuni: yaxshi nomini takror etganda, ikki-uch bor va yana qayta ikki(ni) uch bor aytaman).

Tazkira tarjimoni Ismoli Bekjon ushbu muammo yechimini quyidagicha izohlaydi: “Du” uch bor aytilsa “Bobo” hosil boʻladi. Yana bir hisobda bundan olti hosil boʻladi. Oltidan “sit” chiqarilsa, maqsad hosil boʻladi. (Oltining arabchasi “sit”, shu soʻz haligi uchinchi ortiqcha “du”ga ulansa, “Doʻdoʻ Doʻst” soʻzlari chiqadi. Doʻdoʻ arabcha boʻlib “bobo”ni bildiradi.)

Koʻrinadiki, muammoni yechish uchun arab alifbosini mukammal bilish kerak. Shoirning mahorati muammoni yecha olish qobiliyatiga qarab belgilanganligi ham shu bois. Oʻzbek mumtoz adabiyotida muammonavislik va uni yechish zehn va idrokni tarbiyalash maktabi hisoblangan. Nisoriy shu sababdan ham muammonavislar ijodini ulugʻlagan va bu janrga alohida eʼtibor qaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ҳасанхожа Нисорий. Музакири аҳбоб. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
2. Ahmadovich H. S., Muminovna M. M. About Nisoriy Bobur And Humoyun //NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO. 2021. – C. 4753-4767.
3. Muhammadova M. HUMOYUN MIRZO NISORIY TALQINIDA: Mahbuba Muhammadova, Termiz davlat universitetining mustaqil izlanuvchisi //Научно-практическая конференция. 2021.
4. Mahbuba Muhammadova. “Nisoriyning” Muzakkiri ahbob” tazkirasida ayrim janr va badiiy sanʼatlar xususiyati.” *Karabük-2020*.
5. Moʻminovna M. M. SECTION: HISTORY SCIENCE //POLISH SCIENCE JOURNAL. – 2019. – C. 29.

Ulug'bek OCHILOV,
Buxoro davlat universiteti
dotsent, f.f.f.d.(PhD)
elnurbeast@gmail.com

STIVEN KINGNING “WIZARD AND GLASS” ASARIDA MAGIK REALIZMNING ASOSIY UNSURLARI

Annotatsiya: Stiven Kingning “Wizard and Glass” asari magik realizm janrining yorqin namunasi bo'lib, unda real va g'ayritabiiy dunyolar tabiiy ravishda birlashadi. Roman Kingning oddiy hayot va mistik elementlarni qanday qilib ustalik bilan uyg'unlashtirganini ko'rsatadi. Asarda jodugar shishasi orqali tush va haqiqat, ezgu va yovuz kuchlar, ichki qo'rquvlar va g'ayritabiiy tajribalar o'zaro chambarchas bog'lanadi. King bu asar orqali inson ruhiyatining murakkab jihatlarini chuqur tahlil qiladi va o'quvchiga nafaqat mistik voqealar, balki chuqur falsafiy izlanishlarni ham taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Stiven King, “Wizard and Glass”, magik realizm, jodugar shishasi, tush va haqiqat, ezgu va yovuzlik, ichki qo'rquvlar, g'ayritabiiy hodisalar, inson ruhiyati.

Аннотация: Роман Стивена Кинга «Wizard and Glass» является ярким примером магического реализма, где реальные и сверхъестественные миры органично сливаются. Произведение демонстрирует, как Кинг мастерски объединяет повседневную жизнь и мистические элементы. Через волшебное стекло в романе переплетаются границы между сном и реальностью, добром и злом, внутренними страхами и мистическими переживаниями. Кинг в этом произведении глубоко анализирует сложные аспекты человеческой психики, предлагая читателю не только мистические приключения, но и глубокий философский анализ.

Ключевые слова: Стивен Кинг, «Wizard and Glass», магический реализм, волшебное стекло, сон и реальность, добро и зло, внутренние страхи, сверхъестественные явления, психика человека.

Annotation: Stephen King's «Wizard and Glass» is a prime example of magical realism, where real and supernatural worlds merge seamlessly. The novel showcases King's mastery in blending ordinary life with mystical elements. Through the wizard's glass, boundaries between dreams and reality, good and evil, internal fears, and supernatural experiences are intertwined. King deeply analyzes the complexities of the human psyche in this novel, offering readers not just mystical adventures but also a profound philosophical exploration.

Key words: Stiven King, «Wizard and Glass», magical realism, wizard's glass, dreams and reality, good and evil, internal fears, supernatural events, human psyche.

Kirish. Stiven Kingning “Wizard and Glass” asari “The Dark Tower” seriyasining to'rtinchi qismi bo'lib, magik realizm janrining yorqin namunasi hisoblanadi. Roman Kingning real va mistik elementlarni tabiiy uyg'unlashtirish mahoratini namoyon etadi, unda oddiy hayot va g'ayritabiiy hodisalar bir-biriga singib ketadi. Qahramonlar odatiy hayotda g'ayritabiiy tajribalar bilan to'qnashib, ularni hayotning ajralmas qismiga aylantiradi. Asardagi asosiy mistik obyekt – “Mayerlinning Kamalagi” deb ataladigan sirli jodugar shishasi, oddiy predmet bo'lib ko'rinsa-da, kuchli g'ayritabiiy xususiyatlarga ega. Bu shisha inson xotiralari, yashirin istaklari va qo'rquvlarini aks ettiradi, shuningdek, kelajakni oldindan ko'rsatish qobiliyatiga ham ega. King bu mistik shishani oddiy hayotga tabiiy aralashgan g'ayritabiiy predmet sifatida tasvirlaydi va u orqali qahramonlarning ichki ziddiyatlari hamda qo'rquvlari yoritiladi.

Magik realizm asarda bir necha o'lchamda ko'rinadi: tush va reallik o'rtasidagi chiziqlar xiralashishi, ezgu va yovuz kuchlar o'rtasidagi kurash, oddiy ko'z bilan ko'rilmaydigan narsalarning mavjudligi kabi unsurlar asar

davomida yaqqol namoyon bo'ladi. Kingning “Wizard and Glass” asarida magik realizm inson ruhiyatining murakkabligini, ichki qo'rquvlarini va ularning g'ayritabiiy kuchlar bilan aloqasini chuqur tahlil qilish uchun kuchli vosita sifatida qo'llaniladi.

Asosiy qism. Ushbu tadqiqot Stiven Kingning “Wizard and Glass” asarida magik realizm unsurlarining namoyon bo'lish usullarini adabiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganishga qaratilgan. Maqolada asardagi mistik hodisalar, tush va haqiqatning qorishishi, ezgu va yovuz kuchlar o'rtasidagi ziddiyat hamda oddiy va g'ayritabiiy dunyoning uyg'unlashuvi kabi magik realizmning asosiy xususiyatlari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqotning maqsadi – Kingning mazkur asarida magik realizm janrining qanday ifodalangani va u adabiyotda inson ruhiyatining murakkab jihatlarini ochib berish vositasi sifatida qanday qo'llangani haqida xulosalar chiqarishdan iborat.

Adabiy-tahliliy usul – Asarning syujeti, qahramonlari, asosiy motivlari va g'oyaviy mazmuni tahlil qilindi. Magik realizm janrining o'ziga xos xususiyatlari asarning ichki

tuzilmasiga qanday singdirilgani o'rganildi. Xususan, mistik obyektlar, tush va haqiqatning qorishishi, qahramonlarning ruhiy kechinmalari va ularning mistik voqealar bilan bog'liqligi chuqur tahlil qilindi.

Intertekstual yondashuv – Kingning “Wizard and Glass” asarida qo'llangan badiiy vositalar va g'oyalar boshqa mashhur magik realizm namunalari, jumladan, Gabriel Garsia Markes, Xulio Kortasar, Frants Kafka va Xorxe Luis Borxes asarlari bilan qiyosiy o'rganildi. Ushbu taqqoslash orqali Kingning magik realizm janriga qo'shgan o'ziga xos hissasi baholandi.

Falsafiy va psixologik yondashuv – Asardagi g'ayritabiiy voqealar inson ongi va ruhiyati bilan qanday bog'liq ekani tahlil qilindi. Xususan, magik realizm unsurlarining qahramonlar psixologiyasiga ta'siri va ular orqali ifodalangan ichki kechinmalar o'rganildi. Shuningdek, asarda tush va haqiqat o'rtasidagi bog'liqlikning inson xotirasi va travmatik tajribalar bilan qanday aloqasi borligi tahlil qilindi.

Tadqiqot doirasida Kingning boshqa asarlaridagi magik realizm unsurlarining qanday qo'llangani ham o'rganilib, “Wizard and Glass” romanining umumiy ijodiy kontekstdagi o'rnini baholandi. Bu tahlil asarning nafaqat King ijodidagi, balki umuman magik realizm janrining taraqqiyotidagi o'rnini aniqlashga yordam berdi.

Ushbu tadqiqot davomida “Wizard and Glass” romanida magik realizmning qanday namoyon bo'lgani aniqlandi va uning asosiy xususiyatlari tizimlashtirildi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy elementlar ajratib olindi:

Mistik obyektlar va vositalar – Asardagi eng muhim mistik element bu “Mayerlinning Kamalagi” nomli jodugar shishasidir. Bu shisha oddiy predmet emas, balki inson xotiralari, yashirin istaklari va ichki qo'rquvlarini aks ettiruvchi mistik vosita sifatida gavdalanadi. U qahramonlarga nafaqat o'tmishni va kelajakni ko'rsatadi, balki ularning ong ostidagi chuqur hissiy tajribalarini ham yuzaga chiqaradi. Bu holat magik realizmda odatiy predmetlarning g'ayritabiiy kuchga ega bo'lishi motivini yoritadi.

Tush va haqiqatning qorishishi – Asarda qahramonlar tush orqali o'tmishga va kelajakka sayohat qiladi. Ushbu tushlar oddiy orzular emas, balki haqiqiy voqealarga aylangan tush tajribalaridir. Roland jodugar shishasi orqali o'zining yoshlik davriga qaytadi va shu orqali nafaqat xotiralarini eslaydi, balki o'sha davrning hissiyotlarini ham qayta boshdan kechiradi. Bu magik realizmning muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, voqealar davomida reallik va xayol o'rtasidagi chiziqliq tobora xiralashadi.

Ezgu va yovuz kuchlar o'rtasidagi ziddiyat – Roman davomida ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash nafaqat

tashqi, balki ichki darajada ham kechadi. Jodugar shishasi yovuzlik manbasi sifatida ko'rsatilgan bo'lsa-da, aslida u qahramonlarning ruhiy ziddiyatlarini ochib beruvchi ramz sifatida ham xizmat qiladi. Roland va uning ka-tet a'zolari ushbu shishaning ta'siriga tushib qolmaslik uchun o'z ichki qo'rquvlarini yengishga majbur bo'ladilar.

Oddiy va g'ayritabiiy dunyoning qorishishi – Asardagi g'ayritabiiy hodisalar oddiy hayotning tabiiy qismi sifatida tasvirlangan. Roland va uning jamoasi uchun mistik hodisalar ajablanarli narsa emas, balki odatiy hayotning ajralmas qismidir. Bu magik realizmning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, unda g'ayritabiiy hodisalar realistik uslubda tasvirlanadi va ular hayotning ajralmas qismi sifatida qabul qilinadi. Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Stiven Kingning “Wizard and Glass” asari magik realizm janrining barcha asosiy unsurlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, u inson ruhiyati va hayotiy tajribalarini chuqur yoritish vositasi sifatida ishlatilgan. Asardagi mistik obyektlar, tush va haqiqatning qorishishi, ezgu va yovuzlik o'rtasidagi kurash va oddiy hayotga tabiiy singib ketgan mistik elementlar magik realizm janrining eng asosiy xususiyatlari ekanligi aniqlandi.

Jodugar shishasi oddiy mistik predmet sifatida emas, balki qahramonlarning ichki kechinmalarini aks ettiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Bu shisha orqali Roland o'zining o'tmishdagi eng muhim voqealarini qayta boshdan kechiradi va shu orqali uning ruhiy holati yanada chuqurroq ochib beriladi. Tush va haqiqatning qorishishi esa King tomonidan inson xotirasining murakkabligi va o'tmish tajribalarining shaxsiyat shakllanishidagi ahamiyatini ta'kidlash uchun ishlatilgan.

Shuningdek, asarda ezgu va yovuz kuchlar o'rtasidagi kurash inson ruhiyati va ichki ziddiyatlarini ochib berish vositasi sifatida tasvirlangan. Roland va uning jamoasi yovuzlikka qarshi kurashar ekan, ular nafaqat tashqi dushmanlarga, balki o'z ichki qo'rquvlariga ham qarshi kurashishga majbur bo'ladilar.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, “Wizard and Glass” nafaqat mistik sarguzasht, balki inson ruhiyatining murakkab jihatlarini o'rganish imkonini beruvchi falsafiy-psixologik roman hamdir. King magik realizm vositasida insonning ichki dunyosini va hayotiy tajribalarini chuqur yoritishga erishgan.

Natijalar. Asardagi voqealar davomida oddiy hayotga mistik hodisalar tabiiy tarzda kirib keladi va qahramonlar uchun hayotning ajralmas qismiga aylanadi. Asosiy mistik obyekt – bu “Mayerlinning Kamalagi” deb ataladigan sirli jodugar shishasi. Bu shisha oddiy predmet emas, balki kuchli g'ayritabiiy xususiyatlarga ega bo'lib, inson xotiralari, qo'rquvlari

va yashirin istaklarini aks ettiradi. Jodugar shishasi qahramonlar uchun bir vaqtning o'zida ham ma'lumot manbai, ham xavf hisoblanadi:

"The glass held more than visions; it held whispers of the past, echoes of the future, and the deep fears of the present".

Bu yerda jodugar shishasi oddiy predmet sifatida boshlanadi, lekin uning sirli kuchlari Roland va uning ka-tet a'zolariga turli g'ayritabiiy tajribalarni keltirib chiqaradi. Oddiy hayotga tabiiy aralashgan bunday g'ayritabiiy hodisalar magik realizmning asosiy xususiyatlaridan biridir.

Jodugar shishasi orqali Rolandning Gileaddagi yoshlik davriga sayohati ham magik realizmning oddiy hayotga mistik aralashuvini namoyon qiladi. Bu shisha orqali Roland o'zining eng chuqur hissiy tajribalarini qayta boshdan kechiradi:

"It was as if the glass knew his heart, showing him not just memories but feelings he had long buried".

Bu sahnalar oddiy hayotning sirli kuchlar bilan qanday birlashganligini ko'rsatadi. Roland uchun bu tajribalar haqiqat va tush o'rtasidagi nozik chiziqlarni yanada xiralashtiradi. Asarda reallik va tush o'rtasidagi chegaralar tobora xiralashib boradi, bu esa magik realizmning asosiy xususiyatlaridan biridir. Roland va uning jamoasi o'z yo'llarida ko'plab halusinatsiyalar, tushlar va qiyosiy voqealarni boshdan kechiradi. Tush va reallik bir-biriga singib ketadi, bu esa qahramonlar uchun voqealarning chinakamligini aniqlashni qiyinlashtiradi:

"Roland's dreams were not simply figments of sleep; they were gateways to another reality, where past, present, and future mingled without distinction"

Roland uchun tushlar va haqiqat orasidagi chiziq butunlay yo'qoladi, ayniqsa u jodugar shishasiga qaraganida. Bu holatda Rolandning tushlari faqat tasavvur mahsuli emas, balki reallikning bir qismi sifatida tasvirlanadi.

Dannin shishaga qarab tush ko'rishi ham reallik va tush o'rtasidagi chiziqlarning yo'qolishini ko'rsatadi:

"Danny stared into the glass, feeling as if he were slipping into a dream. But this was no ordinary dream; it was a vision that felt too real to be ignored"

Bu holat Dannining ruhiy tajribalarini tush va haqiqat o'rtasida uyg'unlashtiradi. Uning tushlari shunchaki tasavvur emas, balki mistik reallikning bir qismi sifatida o'z ifodasini topadi. Magik realizmda bu tush va haqiqat o'rtasidagi nozik chiziqlarning yo'qolishi o'quvchi uchun ham voqealarning reallik yoki tasavvur ekanligi haqida shubha tug'diradi.

"Wizard and Glass" asarida ezgu va yovuz kuchlar o'rtasidagi kurash markaziy mavzulardan biri sifatida tasvirlangan. Jodugar shishasi yovuz kuchlarning

kuchayishiga sabab bo'ladi va u qahramonlarning ichki ziddiyatlarini kuchaytiradi. Roland va uning ka-tet a'zolari yovuz kuchlarga qarshi kurashar ekan, ular shishaning ta'siriga tushib qolmaslik uchun o'z ichki qo'rquvlarini yengishga harakat qilishadi:

"The glass was a mirror to the soul, reflecting not only the past but also the darkest fears that lay within"

Roland uchun shisha nafaqat mistik predmet, balki ruhiy kurashning asosiy manbai hisoblanadi. U shishani yengishga va undan kelayotgan yovuzlikni mag'lub etishga intiladi, bu esa magik realizm doirasidagi ruhiy va ma'naviy ziddiyatni ko'rsatadi.

Yana bir misol – Syuzan Delgado bilan Rolandning munosabatlari. Syuzan Roland uchun ezgulik va muhabbat ramzi bo'lsa-da, ularning munosabatlari jodugar shishasi orqali tushunib bo'lmaydigan ziddiyatlarga duch keladi:

"Susan's face appeared in the glass, not as a memory but as a reminder of what Roland had lost and what he still hoped to find"

Bu yerda Syuzan ezgulikning ramzi sifatida namoyon bo'lsa-da, u jodugar shishasi orqali Rolandning ichki ziddiyatlarini va yovuzlikka qarshi kurashini aks ettiradi. Bu holat asardagi magik realizmning ezgu va yovuz kuchlar o'rtasidagi kurash bilan bog'liq o'ziga xos jihatlarini ko'rsatadi.

Magik realizmda oddiy ko'z bilan ko'rilmaydigan narsalarning mavjudligi keng tasvirlanadi va "Wizard and Glass" asarida bu xususiyat juda yaqqol ko'zga tashlanadi. Jodugar shishasi oddiy ko'z bilan ko'rinmaydigan hodisalarni va mavjudotlarni aks ettiradi. Roland va uning ka-tet a'zolari bu g'ayritabiiy mavjudotlarni faqat shishaga qaraganida ko'radi:

"In the depths of the glass, Roland saw shadows that were neither human nor beast, whispering secrets that chilled him to the core"

Bu yerda jodugar shishasi oddiy ko'z bilan ko'rilmaydigan mavjudotlarni va ularning ta'sirini aks ettiradi. Faqat Roland va ka-tet a'zolari bu mavjudotlarni his qila olishadi, bu esa magik realizmning g'ayritabiiy tajribalarni faqat tanlanganlar tomonidan sezilishi xususiyatini aks ettiradi.

Bundan tashqari, Roland va jamoasi kelajakda yuz beradigan voqealarni oldindan ko'rishadi, lekin bu hodisalar oddiy ko'z bilan ko'rilmaydi. Bu holat faqat tanlangan kishilar tomonidan seziladi va qabul qilinadi:

"Roland could see the future in the glass, a misty vision that was not clear but unavoidable. He knew it was coming, even if he could not fully grasp its meaning"

Bu yerda kelajakning g'ayritabiiy ko'rinishi va uni faqat tanlangan qahramonlarning sezishi magik realizmning yana bir asosiy belgisidir.

Xulosa. Stiven Kingning “Wizard and Glass” asari magik realizmning barcha asosiy unsurlarini oʻzida mujassam etgan boʻlib, unda real va mistik dunyolar tabiiy tarzda bir-biriga singib ketadi. Asar Kingning gʻayritabiiy elementlarni hayotning oddiy voqealari bilan qanday ustalik bilan uygʻunlashtirish mahoratini koʻrsatadi. Jodugar shishasi kabi mistik obyektlar qahramonlarning ichki kurashlari va qoʻrquvlarini yorituvchi markaziy elementlarga aylanadi. Roman davomida tush va haqiqat oʻrtasidagi chiziqlarning xiralashuvi qahramonlarning ichki va tashqi tajribalarini yanada murakkablashtiradi. Roland va uning jamoasi

oddiy tushlarni haqiqatning ajralmas qismi sifatida boshdan kechiradi. Bu holat inson ruhiyatining ichki qoʻrquvlarini gʻayritabiiy hodisalar bilan bogʻlab tasvirlash orqali Kingning magik realizmni chuqur yoritishga yoʻnaltirilganligini koʻrsatadi. Ezgu va yovuz kuchlar oʻrtasidagi ziddiyat nafaqat voqealar rivojida, balki qahramonlarning ruhiy oʻsishida ham muhim oʻrin tutadi. Kingning magik realizmi insonning ichki dunyosini, umidlarini va qoʻrquvlarini chuqur tahlil qilish vositasi sifatida xizmat qiladi. “Wizard and Glass” nafaqat mistik sarguzasht, balki chuqur psixologik va falsafiy izlanishni ham oʻzida mujassam etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. King, Stephen. “Wizard and Glass”. The Dark Tower Series, Book 4. Signet, 2003, pp. 1-672 (255:0+) “Wizard and Glass”, The).
2. Magill, Frank N., editor. “Survey of Modern Fantasy Literature”. Salem Press, 1996, pp. 2350-2368.
3. Collings, Michael R. “The Many Facets of Stephen King”. Starmont House, 1985, pp. 102-119.
4. Wiater, Stanley, et al. “The Stephen King Universe: A Guide to the Worlds of the King of Horror”. Renaissance Books, 2001, pp. 301-322.
5. Bloom, Harold, editor. “Stephen King”. Chelsea House Publishers, 1999, pp. 57-79.
6. Magistrale, Tony. “Stephen King: America’s Storyteller”. Praeger, 2010, pp. 198-214.
7. Ochilov, Ulugbek Sayfulloevich. “Naturalistic Images In The Novel “Sister Carrie” By The American Writer Theodore Dreiser”. *Scientific reports of Bukhara State University* 4.3 (2020): 179-183.
8. Ochilov, U. S. “Realizm oqimining bir qismi boʻlgan magik realizm va uning tamoyillari.” *European Journal of Interdisciplinary Research and Development* 13 (2023): 208-211.
9. Очилов, Улуғбек Сайфуллоевич. “Абдулла Қодирийнинг “Обид кетмон” қиссасида колхоз мавзуси ва унинг социалистик реализм адабий методига хослиги”. *Gospodarka i Innowacje*. 23 (2022): 155-157.
10. Очилов, Улуғбек Сайфуллоевич. “Абдулла Қодирий ва Теодор Драйзернинг асарларида натурализм тамойиллари” *EDITORIAL BOARD* (2022): 650.
11. Очилов, Улуғбек. “Stiven Kingning “Doktor Uyqu” asarida mistik va real dunyo oʻrtasidagi chegaralar”. *Лингво-спектр* 1.1 (2025): 31-36.
12. Ochilov, Ulugbek. “Magik Realizmning “It” Asarida Real Va Mistik Dunyolar oʻrtasidagi Chegaralari”. *Lingvospekt*, vol. 2, no. 1, Mar. 2025, pp. 145-8,
13. padmin, U. O. “Supernatural Powers And Human Struggles In Stephen King’s ‘Doctor Sleep’”. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, vol. 40, Mar. 2025, pp. 1-7, <https://zienjournals.com/index.php/tjpch/article/view/5996>.

Feruz RAJABOV,
Qarshi davlat texnika universiteti
Nuriston akademik litseyi o'qituvchisi,
f.f.f.d., dotsent.
rajabovferuz5@gmail.com

SHAKLDOSHLIKKA ASOSLANUVCHI VA ALOQADOR SHE'RIY SAN'ATLAR

Annotatsiya: omonimlar o'zbek nazmda muhim ahamiyatga ega, ulardan tuyuq janri va alliteratsiya, ibhom, iyhom, ittifoq, mukarrar, tasbe, tasdir, lutf, tajnis, shibhi ishtiqoq kabi badiiy tasviriy vositalarda mohirona foydalaniladi. Shuningdek, omonimlar she'riyatda nozik so'z o'yinlarini ishlatish, so'zlarning ohangdoshligini oshirish, qofiyalarni tugal voqelantirishga keng imkon beradi. Maqolada shu maqsadda poetik omonimlar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: omonim, alliteratsiya, ibhom, iyhom, poetik omonim, ittifoq, mukarrar, tasbe.

Аннотация: в узбекской поэзии важное значение имеют омонимы, среди них в качестве лингвопоэтического средства используются жанры туюк и аллитерация, ибхом, ихом, иттифак, мукаррар, тасбе, тасдир, лутф, тажнис, шибхи истикок. Также омонимы дают широкую возможность использовать в стихах тонкую игру слов, повышать гармонию слов, полноценно реализовывать рифмы.

Ключевые слова: омоним, аллитерация, идиома, аллюзия, поэтический омоним, союз, повтор, тасбе.

Annotation: homonyms are of great importance in Uzbek poetry, they are skillfully used as a linguopoetic tool in such genre as tuyuk and alliteration, ibham, iyham, union, mukarrar, tasbe, tasdir, lutf, tajnis, shibhi ishtiqoq. Homonyms also provide ample opportunity to use subtle wordplay in poetry, increase the harmony of words, and fully realize rhymes. For this purpose, poetic homonyms are analyzed in the article.

Key words: homonym, alliteration, ibxom, allusion, poetic homonym, union, repetition, tasbe.

Bilamizki, she'riy san'atlar shoir badiiy salohiyatini ko'z-ko'z qilish, uning xilma-xil san'atlardan mohirona foydalanish usullarini namoyish etish emas, balki ijodkor badiiy tafakkur dahosining ko'lam, yuksak ijtimoiy-axloqiy g'oyalarini jilolantirish san'atkorligi ifodasi bo'lib kelgan. Shuning uchun badiiy tasviriy vositalarni hosil qiluvchi birliklarni o'rganish va tahlil qilish muhimdir. Ba'zi bir she'riy san'atlar shakldoshlikka asoslanadi. Maqolamizda shular haqida mulohazalarimizni keltiramiz. Alliteratsiya nutqda tovushlarning bir-biriga ohangdosh bo'lish hodisasi bo'lib, unda misra tarkibidagi undosh tovushlarning ohang jihatidan o'zaro mosligi, ya'ni **konsonant alliteratsiya** poetik omonimlar orqali ham ifodalanishi mumkin: *sochilgan sochingdek sochilsa siring // Anor yuzlaringni kimga tutasan. (Cho'lpon). ...Tomchilar tomchilar mening sochimga... (Rauf Parfi).*

Ibhom (yopiq; so'zlash, yopib o'tmoq; berkitmoq;) – murakkab ma'naviy san'atlardan biri. *Ibhom* san'ati mavjud bo'lgan she'riy namunalar boshqa san'atlarga nisbatan u qadar ko'p emas. Ibhomning she'riy san'at sifatidagi mohiyatini quyidagicha izohlash mumkin: shoir misrani shunday tuzadiki, uni o'qiganda bir-biriga zid bo'lgan ikki xil ma'no yuzaga keladi. Masalan, *“Oy yuzingni oldida gul bo'ldi xor”* misrasidan qarama-qarshi ma'no chiqarish mumkin: gul (ega), xor bo'ldi

(kesim) va *“Oy yuzingni oldida gul bo'ldi xor”* xor (tikan - ega), gul bo'ldi, gulga aylandi (kesim). Biroq birinchi ma'no shoirning haqiqiy muddaosi hisoblanadi. Faqat misra shunday tuzilganki, urg'uning o'rnini o'zgartirish orqali undan ikkinchi bir ma'noni yuzaga keltirish mumkin. Masalan, *Qachonkim, la'lingiz bo'lsa shakarxand // Nabot ining qoshingda suv bo'lur qand. (“Taashshuqnoma”).* Birinchi baytdan (ega va kesimning o'rnini almashtirish orqali) quyidagicha bir-biriga zid ma'no anglashiladi, *suv qand bo'ladi yoki qand suvga aylanadi.* Demak, ibhom o'tmish shoirlar qo'lida ba'zi bir muhim fikrlarni parda ortida bayon qilishda qulay poetik vosita sifatida xizmat qilgan¹ bo'lsa, lingvopoetik xususiyatiga ko'ra poetik sintaktik omonimiya hosil qiladi.

Ittifoq arabcha *“o'zaro muvofiqlashish”* demakdir. U mumtoz adabiyotimizdagi she'riy san'atlardan biri bo'lib, she'rda shoir taxallusining ham lug'aviy ma'nosida, ham taxallus sifatida ishlatilishi. Fors-tojik va o'zbek mumtoz she'riyatida uning ishlatilishi uzoq davrlardan buyon mavjud san'at. Bu san'atning mohiyati shunday: shoir she'rda biror *nom, ism* yoki *taxallusni* nihoyatda chiroyli ko'rinishda shunday o'rinni ishlatadiki, o'quvchi xayoliga bir paytning o'zida ana shu so'zning ham lug'aviy, ham istilohiy ma'nosi keladi. Misollar: *Erurman ishq mulkining Amiri // Junun avboshi darbonimga*

1 Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. – Toshkent: O'zbekiston, 2014. 41-43-b.

maxsus. (Yusuf Amiri). *Garchi yo'qtur kurk ichinda sen bikin, sultan begim // Barru bahr ichra meningtek bir Gado bo'lg'aymu hech. (Gadoiy). Necha muddatdan beri Furqatda solgan zormen // Ne saodatdur surarga holi zorim kelsalar. (Furqat)*

Yuqoridagi baytlarda *amir, gado* va *furqat* so'zlari ham lug'aviy, ham istilohiy ma'noda ishlatilgan. Biroq mazkur baytlarda o'quvchi ko'z oldiga dastlab ana shu so'zlarning lug'aviy ma'nosi keladi.

Umuman olganda, atoqli va turdosh otlar ham so'z o'yini talabi bilan sinkretik holatda qo'llanadi. Ularni ikkiga bo'lish mumkin. 1) turdosh otni atoqlilashtirish; 2) atoqli otni turdoshlashtirish Bu usuldan askiyachilar o'z nutqida "raqibi"ni mot qilish uchun, shoir va yozuvchilar esa poetik kontekstda matn ekspressivligini ta'minlash uchun foydalanadilar: *Ota-onam tinmay yer // Tugab qolmasmikin Yer. (Iqbol Mirzo, "Chuvalchangning hayrati")*. Ushbu misolda turdosh ot (yer) mubolag'a, fikrni bo'rttirib ifodalash maqsadida atoqli ot (Yer) mazmunida qo'llangan² yoki buning aksini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni atoqli otni turdosh otga aylantirish. Xullas, poetik omonimlar Sharq lingvopoetika ilmda *ittifoq* deb yuritiladigan she'riy san'at uchun vosita bo'lmoqda.

Iyhom arabcha "shubhaga solish, chalg'itish" ma'nosini ifodalaydi. Mumtoz adabiyotda iyhom haqiqiy va majoziy ma'nolarga ega. Shaklan bir, ma'no jihatdan bar xil bo'lgan (jinsdosh) so'z yoki so'z birikmasini she'riyatda qo'llagan holda bir baytda ikki xil ma'noni ifoda etish san'atidir. Boburning mana bu baytida iyhom "so'rmoq" so'zi orqali hosil qilingan:

So'rub *ul oy labidin, og'zining ramzini anglodim;
Bir og'iz so'z bila, ko'run, ki muncha xurdadon bo'ldim.*

Quyidagi baytlarda ham iyhom san'ati mavjud:

*O'tti xo'blar oy kabi, yo'qtur aroda ul quyosh;
Vohki, ul badmehrn ko'rmon, o'todur mohlar.*

"So'rib" yuzaki qaraganda "so'ramoqchiman" tarzida tushunilsa-da, shoirning maqsadi uning ikkinchi ma'nosi bilan, ya'ni "so'rmoq" (bo'sa ma'nosida) bilan bog'langan. Baytdagi "mohlar" so'zi, bir tomondan, oylar (vaqt) ma'nosini anglatadi, ikkinchi tomondan, oy kabi go'zallar (oylar) ma'nosini bildiradi. Shoirning maqsadi ham bu so'zning ikkinchi ma'nosi bilan bog'liq: *u oy kabi go'zallar o'tmoqda, ammo ular orasida quyosh yuzli badmehrgo'zalimni ko'rmayman*, demoqchi.

Lutf so'z yoki gapni bir necha ma'noda ishlatishga asoslangan so'z o'yini; qochirim. Omonim so'zlar yordamida lutfni hosil qilish eng sarmahsul usul hisoblanadi: *Bo'rini tep, tishlab ot // Toychog'im, sen otsan, ot! (Iqbol Mirzo "Bola tarbiyasi")*.

Tajnis (arabcha) omonim so'zlarni qo'llash hamda qo'shimchalar vositasi bilan, yo so'zlarni tarkiblarga ajratish bilan hamshakl qilish. U she'r baytida ma'no

2 Do'smatov H.H. So'z san'atlari (ko'p jildli monografiya). 2-jild. O'zbek milliy so'z o'yinlari. – Farg'ona: "Classic" nashriyoti, 2024.

3 Hojiahmedov A. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. – T.: Sharq, 1998. 65-74-b.

4 To'xliyev B., Karimov B., Usmonova K. Adabiyot. I qism (darslik-majmua). – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 178-b.

jihatidan har xil, ammo shakli bir xil (omonim) yoki shaklan bir-biriga yaqin ikki so'zni keltirib, ular vositasida muayyan fikr, lavha yoki timsolni ta'sirchan ifodalash san'ati. Tajnis haqida poetikaga doir adabiyotlarda juda ko'p fikrlar bayon qilingan, lekin ularda mazkur san'at turlicha tasnif va tavsif etilgan³. Mumtoz adabiyotimizda tajnis ba'zi turlarida qo'llangan omonim birliklarni *poetik omonimlar* sifatida tahlil qilish mumkin: *anda har bayt necha ma'ni ila // Bayt emaskim, g'arib xonadurur. (Navoiy)* Birinchi misradagi *bayt* so'zi *ikki misra she'mi* anglatadi, ikkinchisi *uy* ma'nosidadir.

Tasdir so'zlar takroriga asoslangan san'atlar orasida eng keng tarqalgan turdir. Bu san'atning mohiyati shundan iboratki, she'r baytining boshida qo'llangan so'z bayt oxirida ham takrorlanadi. Shakl jihatdan ham, ma'no jihatdan ham ayni so'zning takroridagina iborat bo'lishi mumkin: *Yoshlar bazm-u taashshuq suhbat gul chehralar // Birla doim ijthodu chehralar qarilar ko'zida yoshlar. (Ibrat)*. Shoir aytmoqchi, zamona yoshlari faqat bazm-u ishratlar, "gul chehralar", ya'ni go'zal, chiroyli mahbubalarni sevishtir, ular suhbatida bo'lish bilan o'zlarini o'zlashtirish uchun harakat qilmoqda. Bayt mazmunidan anglashiladiki, shoir zamona yoshlarini ijtimoiy faollikka undamoqda. Is'hoqxon Ibratning ma'rifiy g'oyalari ushbu baytda o'z ifodasini topgan. Bu yerda omonim birlik lingvopoetik vosita bo'lib, *tasdir*⁴ she'riy san'ati uchun ziynat bo'lgan.

Tasbe birinchi misra oxiridagi so'zni keyingi misra boshida takrorlash san'ati. Tasbening asosiy xususiyati shundaki, u kitobxon diqqatini fikr yuritayotgan obyektga markazlashtiruvchi linza vazifasini bajaradi. Yetuk shoirlarning deyarli barchasi tasbe uchun baytdagi eng muhim so'zlarni tanlaydi. Masalan, *Ne ravo bo'lg'ay bukim, mehrob ichinda o'lturub // O'lturadur men duochini ko'zung boqib turub*. Ushbu baytdagi dastlabki "o'lturmoq" – "joylashmoq, manzil qilmoq" ma'nolarini, keyingisi esa "jon olmoq" ma'nosini anglatmoqda.

Takrir arabcha *takrorlash* san'ati hisoblanadi. Bu san'at muayyan she'rda u yoki bu so'zni takror qo'llashdir. So'zni takrorlashdan maqsad, o'sha so'zning ma'nosini, tub mohiyatini ta'kidlash, unga o'quvchi diqqatini tortishdir. *"Layli, Layli! – debon chekib un // El deb: "Majnundir, ushbu Majnun"*. Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostonidan keltirilgan ushbu baytda "Layli va Majnun" so'zlari ikki marta takrorlangan. Birinchi so'zning takrori *Majnun*ning oshiqligini ta'kid etsa, ikkinchi so'zda el nazdida ishq yo'lidagi *Majnun*ning haqiqatda *majnunligi* ta'kidlanayapti. Ya'ni Majnun antroponimi uchun asos bo'lgan majnun motivi keltirilgani poetik omonimlik hosil qilgan.

Mirtemir she'riyatida *takrir*, asosan, leksik birliklardan iborat. Uning "Oy yuzli" she'rda *oy* va

oydin so'zlari bilan bog'liq takror (takrir) mahorat bilan qo'llangan: *Kecha oydin, ko'z oydin! // Men so'radim so'z oydin // Oy dedi: oy yuzliging // Oydinroqdir, yuz oydin*. She'rda yor tavsifi mavjud bo'lib, bu berilgan dastlabki badda so'zlar takrori, tovushlar uyg'unligi asosida ifodalangan. Matnda suyukli ayolning husn-u tarovati madh qilingan⁵.

Yuqoridagilardan shu narsa ko'rinib turibdiki, poetik omonimlar she'riyatimizning badiiyligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biridir. Bu she'riy san'atlar tilimizning rivojlanish qonuniyatlari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanib kelmoqda. Ularni tadqiq qilish va adabiy jarayon bilan bog'liq holda izohlash adabiyotshunos va tilshunolarimizning muhim vazifasi hisoblanadi.

5 Shovqorov A. Mirtemir she'riyatida takrorning ma'noviy-uslubiy xususiyatlari. Fil.fan.nomd. avto. – Toshkent, 2012.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. – Toshkent: O'zbekiston, 2014. 41-43-b.
2. Do'smatov H.H. So'z san'atlari (ko'p jildli monografiya). 2-jild. O'zbek milliy so'z o'yinlari. – Farg'ona: "Classic" nashriyoti, 2024.
3. To'xliyev B., Karimov B., Usmonova K. Adabiyot. I qism (darslik-majmua). – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2017.178-b.
4. Shovqorov A. Mirtemir she'riyatida takrorning ma'noviy-uslubiy xususiyatlari. Fil.fan.nomd. avto. – Toshkent, 2012.
5. Hojiahmedov A. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. – T.: Sharq, 1998. 65-74-b.

Bobonazar MURTAZOYEV,
Termiz DU, filologiya fanlari nomzodi,
Dotsent

ALISHER FONIYNING XUSRAV DEHLAVIY G'AZALIGA TATABBU'SI

Annotatsiya: maqolada Dehlaviyning bir g'azaliga Foni bog'lagan tatabbu' doirasida fikr yuritilib, ma'lum xulosalar chiqariladi. Dehlaviy g'azalining xos xususiyatlari, inchunin Foni tatabbu'sining ham xos qirralari ma'lum miqdorda tahlil nazaridan o'tkazilgan. Har ikki g'azalning qiyosiy tahlili ma'lum miqdorda amalga oshirilib, ma'lum fikrlar izhor etiladi.

Kalit so'zlar: g'azal, misra, bayt, matla', maqta', shoh bayt, taxallus, tatabbu', tazod, tashbeh, g'ulu', qofiya.

Аннотация: в статье рассматривается связь между газелю Дехлеви и татаббу, созданным Фонием, с определёнными выводами. Анализируются характерные особенности газели Дехлеви, а также специфические аспекты татаббу Фония. В определённой степени проводится сравнительный анализ обеих газелей, и выражаются соответствующие мнения.

Ключевые слова: газел, мисра, байт, матла, мақта, шах-байт, тахаллус, татаббу, тадод, ташбих, гулу, кофия.

Annotation: the article discusses the connection between Dehlavi's ghazal and the tatabbu created by Foni, drawing specific conclusions. The unique characteristics of Dehlavi's ghazal, as well as the distinctive features of Foni's tatabbu, are analyzed. A comparative analysis of both ghazals is carried out to a certain extent, and relevant opinions are expressed.

Key words: ghazal, misra, bayt, matla, maqta, shah bayt, takhallus, tatabbu, tazod, tashbih, ghulu, qafiya.

"Devoni Foni" da Amir Xusrav Dehlaviy (1253–1325) g'azallariga yozilgan tatabbu'lar miqdori o'ttiz uchta bo'lib, ular alohida salmoqqa ega, shulardan ushbu g'azalga e'tiborni qaratdik:

Ey bod, burqa' barfikan on ro'i otashnokro,
V-ey dida, gar safro kunam, obe bizan in xokro (–S.29).

Dehlaviy qahramoni g'azalning birinchi baytida shamol (bod)ga va ko'z (dida)ga iltijo qilib, otash yuzli yor yuzidan

1 Амир Хусрави Дехлавӣ. Аз девонҳо. Чилди 4. Ғазалиёт. Ба ҷоп тайёркунандагон: М.Бақоев, Ҷ.Дадалишох. – Душанбе: "Ирфон", 1975. 896 - сах.

chimmatni ko'tar, gar o'tli yo'tolsam (safro kunam), tuproqqa suv purka (obe bizan in xokro), negaki, u yerni kuydiradi. Alisher Foni qahramoni otashin oxim bilan to'qqiz falakka o't qo'yaman, deydi:

Gar parda andozad maham on ro'i otashnokro,
So'zam ba ohi otashin no'h pardai aflokro (–B.14)¹.

Har ikki holatda sabab bitta, yor otashin yuzini parda ichra yashirilganligidir, Foni ustod tasvirini rivojlantirib,

ig'roq - g'uluda munosib raqobat bildira olgan. Xusrav Dehlaviyning birinchi (matla') va o'ninchi baytini birga olib, Alisher Foniyni takror birinchi (matla') bayti bilan chog'ishtirib ko'rsak, ajoyib hodisaning shohidi bo'lamiz.

Amir Xusrav:

Ey bod, burqa' barfikan on ro'i otashnokro,
V-ey dida, gar safro kunam, obe bizan in xokro.
Go'y baromad gohi xob andar dili shab oftob,
On dam k-az ohi subhtob otash zanam aflokro.

Alisher Foni:

Gar parda andozad maham on ro'i otashnokro,
So'zam ba ohi otashin no'h pardai aflokro.

Alisher Foni ko'rinadiki, Xusrav Dehlaviyning ikki baytidagi ma'noni bir bayt qobig'ida ko'radi, ularni bir baytda jamlaydi va ixchamlikka erishib, ajoyib manzara yaratadi. Yana diqqat qilinsa, har ikki shoirning badiiy mahorati, ularning san'atkorligi shu baytlar misolida yanada mufassalroq namoyon bo'ladi. Har ikki matla'da "otash" so'ziga aniq va tiniq urg'u beriladi va shu so'z atrofida qahramon holati ochib boriladi va umumiy tasvirning chuqur jihatlarini ravshanlashib boradi. Jumladan, Dehlaviy "otash" so'zi vositasida qahramonning turli sifatlarini beradi, yor ta'rifini sifatlashda ham aynan shu so'z qo'l keladi. "Otash" bu – yuz, otash – ko'z, ko'z – suv, otash – oftob, otash – tob, otash – oh kabilar misolida buni aniq ko'rish mumkin. Dehlaviy va Foni birgina "otash" kalimasi bilan ham tazod, ham sifatlash usullarini qo'llaydi, ya'ni otash Dehlaviyda suv bilan qarama-qarshilantiriladi, otash – suv, zero ushbu so'zlar tabiatan ham bir-biriga zid – antonimdir. Foni o'z matla'sining ikki o'rnida "otash" so'zini ishlatadi va shu so'z atrofida qahramon holatini tasvirlashga to'liq erishadi. E'tibor qiling: otash va oh, otash va oy, otash va falak, otash va parda, otash va yuz, oy va yuz, oy va parda, yuz va parda, negaki otash va oh, otash va falak bir-biriga uyg'un ma'nolar kasb etadi. Endi yor jamoli – otash, yor yuzi – oy, otash va oy birgalikda tag'in – yor yuzi, otash – yuz, ya'ni parda ichra yashirin, pinhon, shu bois oshiq o'z otashin ohi ila to'qqiz falak pardasiga o't qo'yishga ishtiyoqmand. Demak, otash aytilganidek – yor yuzi, yor yuzi esa – oy ekan, otash – oh hamdir, oshiqning ohi – otashli va o'tli, parda va falak, parda va otash, parda va yuz, parda va oy, xulosa shuki, otashli yuzni – oyni falak bekitemoqda, bu falakning kajraftorligiga ishora, shundan oshiq o'tli ohi ila falakka – zamonga qarshi chiqmoqchi, to'g'rirog'i chiqyapti ham! Bu xil xususiyat Dehlaviyning o'ninchi baytida ham yaqqol ko'rinadi, unda shoir shab va otash, tun va quyosh, subh va shab tazodlarini ustakorona qo'llaydi, oshiq o'z ohi bilan falakka o't qo'ymoq istagida yonadi.

Keyingi baytlarda tasvir yanada rivojlantiriladi:

Xusrav Dehlaviy:

V-ey do'st, k-az teg'i sitam rezy hame xun dam ba dam,
Yo choni man biston zi g'am, yo dil deh in g'amnokro.

Alisher Foni:

Soqiy, zi bedodi jahon sad g'am ba dil doram nihon,
Jome bidoru vorahan, z-onho mani g'amnokro.

Dehlaviy do'stga – sevgilisiga murojaat qilar ekan, sitam tig'i ila dam-badam qon to'kasan, mening jonimni g'amdan qutqar yoki mendek g'amnok oshiqqa dil hadya et! To'g'rirog'i, oshiq ma'shuqaga murojaat qilar ekan, mening jonimni g'amdan xalos et deyish bilan birga, buning bitta yo'li shuki, dilingni menga hadya et demoqda. Alisher Foni oshiq tilidan soqiyga fikrlarini izhor etar ekan, jahonning bedodligidan dilimda yuzlab g'am pinhondir, yashirindir! Shoir ushbu g'amni yo'q qilishning yagona yo'lini jom to'la mayda ko'radi, shu bois dunyo bedodliklaridan, sevgi zulmidan qutulish uchun soqiy menga bir piyolada may tut va men g'amginni g'amlardan xalos et! Bu xil tasvirlar keyingi baytlarda ham o'z takrorini topadi, shoir Xusrav ma'shuqaga "Ostonani to'ldirib qonga bo'yading, u qonlarni men ko'z yoshim ila yuvaman, chunki sen ul ostonani top-toza ko'rishingni istayman!"

Amir Xusrav:

Rezy tu xun bar oston, man sho'yam az ashki ravon,
K-oluda didan chun tavon on ostoni pokro?!

Alisher Foni: "Ey kumush badan o'zingning go'zal yuzingni har nokasga ko'rsatma, sening pok yuzingni ko'rish uchun, mening ko'zim singari pok, ya'ni sof ko'z lozim!" – deydi:

Bo har kas, ey simin badan, manamoy ro'i xeshtan,
Boyad chu chashmi poki man, z-on son jamoli pokro.

Shoirarning keyingi bir baytida tag'in ajoyib, lekin keskin hodisalar tasviriga ishoralar uchraydi:

Amir Xusrav:

To sham'i husn afro'xty, parvonavoram so'xty,
Pardatory omo'xty in domani sadchokro.

Alisher Foni:

Xohi chu qatl, ey kajkulah, hojat ba teg'at nest, vah,
In bas, ki bishkasty batah tarfi kulohi chokro.

Xusrav Dehlaviy o'z ma'shuqasiga "husn sham'iga o't yoqib atrofni kuydirganing yetmagandek, parvonalarni ham o'limga mahkum etding" der ekan, davom etib, tag'in ushbularni ta'kidlaydi: "lekin etagingni yuz pora qilib bo'lsa ham, parda ichra yashirishni yaxshi o'rganibsan!" Alisher Foni boshqa hodisaga ishoralar qilinib, voqea tasviri ancha bo'rttiriladi: "Ey kulohi (bosh kiyimi. B.M.) ni qiya qo'ndirgan go'zal! Bizni qatl qilmoqchi bo'lsang, tiyg'ingning hojati yo'q, kulohingning bir burchini bukib qiya kiyganingning o'zi kifoyadir!"²

Amir Xusrav:

On dam ki mepo'shy qabo, maxrom, az bahri Xudo,
Po'shida dor az chashmi mo on qomati cholokro.

Alisher Foni:

Aftad ba mardum sad xatar, go'yad maloik alhazar,
Har so', ki sozi jilvagar, on qomati cholokro.

Xusrav Dehlaviy "on qomati cholokro" – chiroyli qomatni bizdan yashir, bizning ko'zimizdan pinhon tut deydi, sababi u oshiqni toqatsizlantiradi, uni jabr-zulmga mahkum

2 Навоий Алишер. Асарлар. 15 томлик. Т.5. Китоб 1. Девони Фоний. Нашрга тайёрловчи Ҳамид Сулаймон. – Т.: "Тошкент" бадий адабиёт нашриёти, 1965. 472 - бет.

etadi. Foni ustodning aynan shu baytini davom ettirib, unga jonli tasvir va hayotiy lavhalar baxsh etadi. Dehlaviy qahramonining zorlanishida jon bor, javobni Foni beradi: go'zal qomatingni har tarafga namoyish etsang insonlarni xatarga solganing yetmaganday, hatto farishtalarni yoqa chok etishga majbur etasan. Ushbu har ikki bayt har jihatdan o'zining real va logik asoslariga ega.

Alisher Foni goho Dehlaviy baytlarining chinakam maftuniga aylanadi, bu "idrok" qofiyali baytlar misolida ko'rinadi.

Amir Xusrav:

Hargiz labe nadhi ba man v-ar bo'sae go'y bizan,
Oyam chu nazdiki dahan, rah gum shavad idrokro.

Dehlaviy baytidagi mazmun o'z teranligi bilan kishini hayratga soladi, unda aytilishicha: "zinhor menga labingdan bo'sa berma, negaki labingga yaqin borsam, idrokim mayli, lekin yo'limni ham yo'qotib qo'yaman!" Foni uni takrorlashdan o'zini asraydi va uning boshqa mazmuniy qirralarini topishga intiladi.

Alisher Foni:

Boyad ki masty fan kuny, ko'i fano maskan kuny,
Gar boyadat ravshan kuny, oinai idrokro.

Foni qahramoniga qanchalik mastlik va tarkidunyochilikni o'zingga shior qilib olsang ham "Boyad ki masty fan kuni, ko'i fano maskan kuni", ammo aqlni ravshan tut, aqldan ozma "Gar boyadat ravshan kuni, oinai idrokro", – deydi. Lekin insof yuzasidan aytganda, Dehlaviy bayti Foniyni lol qoldirganidek, g'azalxonning ham bor vujudini qamrab oladi. Dehlaviy baytining ikkinchi misrasida oshiqlik xususida shoh fikrlar aytilgan: "Oyam chu nazdiki dahan, rax gum shavad idrokro", axir beqiyos shaydolik alomati, chin oshiqlik belgisining ta'rifi bundan ortiq bo'lmaydi.

Har ikki g'azalda "tar'yok" detaliga alohida urg'u beriladi, e'tibor qaratamiz.

Amir Xusrav:

Jonam chu raft az tan burun, vaslam chi kor oyad kunun,
In zahr bigzasht az fusun, zoe' makun tar'yokro.

Alisher Foni:

Foni, dar in dayri alam chun muhlikat shud zahri g'am,
Jo' murshidi jonbaxsh dam z-o' no'sh kun tar'yokro.

3 Навоий Алишер. Асарлар. 15 томлик. Т.5. Китоб 1. Девони Фоний. Б.15.

4 Чомй, Абдурахмон. Осор: Иборат аз ҳашт чилд. Чилди якум: Девони аввал "Фотиҳат-уш-шубоб". Ба чопхозирунанд. Афсаҳзод Аълоҳон. –Душанбе: Ирфон, 1986. 560 с.

Taryok – may kabi shodlik, sho'xlik ramzi, g'am-alamdan forig' bo'lish belgisi, Foni taryok vositasida "dayri alam" – alamli dunyodan, uning g'amlaridan, nayranglaridan xorij bo'lmoqchi. Bu g'oya har ikki baytda aytarliq bir xil jaranglaydi, hatto Xusrav bayti g'azalning yakunidek yangraydi. Foni buni yaxshi anglaganligi bois "taryok" detalini aynan g'azalning maqta'sida beradi. Ushbu xil ma'no va mazmun, tasvir va uslubiy yaqinliklar, hamohangliklar, goho maqsad va fikrdagi mushtarakliklar tez-tez uchrab turadi.

Har ikki g'azalda oshiqning azoblari, hijron iztiroblari, ma'shuqaning beparvoligi, loqaydligi, sitamkorligi tasvirini topadi. Aslida oshiqning azoblari – zamona azoblari, xijron iztiroblari – zamona iztiroblari, ma'shuqa beparvoligi – zamona va muhit beparvoligi, yor loqaydligi – davron loqaydligi, ma'shuqa sitami – dunyo, sharoit sitami tarzida yangraydi. Har ikki g'azal serqirra xalq ijodiyotining bebaho xazinasidan fayz olgan va ichki qofiyali g'azal (g'azali musajja')ning chiroyli namunasi sifatida e'tiborlidir. Ichki qofiya ushbu tartibda amalga oshirilgan: sitam – dam – g'am, oston – ravon – tavon, qabo – Xudo – mo, kin – din – talqin, din – zin – zamin, afruxty – so'xty – omuxty, man – bizan – dahan, burun – kunun – fusun, xob – oftob – subhtob, xas – pas – bas (Dehlaviy), kajkulax – vax – batah, xatar – alxazar – jilvagar, badan – xeshtan – man, jahon – nihon – vorahon, fan – maskan – ravshan, alam – g'am – dam (Foni), matla'larda ichki qofiya yo'q, bu an'anaviy holdir.

Xusrav Dehlaviyning bu g'azali Abdurahmon Jomiy (1414–1492) diqqatini ham o'ziga tortgan edi:

Har dam afro'zy chu gul ruxsori otashnokro,
Shu'la dar xirman zany mushte xasu xoshokro (–S.124)³.

Jomiyning Dehlaviy g'azaliga qilgan bu tatabbu'siga Alisher Foni ham tatabbu' bog'lagan edi:

So'ziyam to barfuro'zy ro'i otashnokro,
Sozi otashgirai on shu'la in xoshokro (–S.34)⁴.

Demak, Dehlaviyning ushbu g'azali ham boshqa g'azallari singari Hirot adabiy muhitining diqqat markazida turgan va ko'plab shoirlarning bu g'azalga tatabbu' qilganini taxmin qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Amir Xusravi Dехлавй. Аз девонхо. Чилди 4. Ғазалиёт. Ба чоп тайёркунандагон: М.Бақоев, Ч.Дадалишох. – Душанбе: "Ирфон", 1975. 896 - sah.
2. Ишоқов Ё. Амир Хусрав ва ўзбек адабиёти // Ўзбек тили ва адабиёти. 1976. –№ 4. Б. 49–53.
3. Маллаев Н.М. Алишер Навоийнинг форс-тожик тилидаги шеърятига доир // Адабий мерос. – 1968. Б. 62–73.
4. Мирзоев А. Алишер Навоий ва Абдурахмони Чомй. –Душанбе: Ирфон, 1968. 64- sah.
5. Навоий Алишер. Асарлар. 15 томлик. Т.5. Китоб 1. Девони Фоний. Нашрга тайёрловчи Намид Сулаймон. –Т., "Тошкент" бадиий адабиёт нашриёти, 1965. 472 - бет.
6. Чомй, Абдурахмон. Осор: Иборат аз ҳашт чилд. Чилди якум: Девони аввал "Фотиҳат-уш-шубоб". Ба чопхозирунанд: Афсаҳзод Аълоҳон. –Душанбе: Ирфон, 1986. 560- с.
7. Шодиев Э. "Девони Фоний"нинг таркибига оид мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти.– 1990. – № 2. Б.3–6.
8. Шомухамедов Ш., Б.Мусаев. Амир Хусрав Дехлавий. – Тошкент: Фан, 1971. 80-б.

Mehribon BOLIQULOVA,

Samarqand davlat chet tillar instituti Sharq tillari fakulteti
o'zbek tili va adabiyoti 2-kurs talabasi

Maftuna XOLOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti,
filologiya fanlari doktori,

TOG'AY MUROD IJODIDA MILLIYLIKNING O'ZIGA XOS TARZDA NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyotimizning zabardast vakili Tog'ay Murod qissalaridagi milliy qadriyatlar tahlili aks ettirilgan bo'lib, unda ijodkor asarlari qahramonlarining umuminsoniy va milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabatlariga fikrlar bildirilgan. Har bir asarda muallif yashab o'tgan makon va zamon, ijtimoiy muhit gavdalanadi.

Kalit so'zlar: qadriyat, milliylik, xarakter, uslub va yo'sin, ruhiy kechinma, peyzaj, obraz, xalqonalik, vatanparvarlik, tahlil va talqin.

Аннотация: в данной статье отражен анализ национальных ценностей в рассказах Тогая Мурада, ведущего представителя нашей литературы, и комментируется отношение героев произведений автора к общечеловеческим и национальным ценностям. Каждое произведение воплощает пространство и время, социальную среду, в которой жил автор.

Ключевые слова: ценность, национальность, характер, стиль и стиль, духовный опыт, пейзаж, образ, национализм, патриотизм, анализ и интерпретация.

Annotation: this article reflects the analysis of national values in the stories of the outstanding representative of our literature, Togay Murod, in which thoughts are expressed on the attitude of the heroes of the creative work to universal and national values. Each work embodies the place and time in which the author lived, the social environment.

Key words: value, nationality, character, style and manner, spiritual experience, landscape, image, patriotism, analysis and interpretation.

San'at va adabiyot bamisli qudratli kuchdir. Ba'zan ulkan falsafiy asarlardan ko'ra, hayot ikir-chikirlarini ifodalagan asarlarning xaridorlari ko'p bo'ladi. Bu vaziyat hozirda ham qadimda ham o'zgarmagan. Har bir kasbning o'zining mutaxassisi bo'ladi. Har bir ishning sarasini ajratib, mehnatning qaymog'ini oluvchilar bo'ladi. Adabiyotshunoslik sohasida esa tanqidchilar badiiy asar durdonalarini saralashdagi xizmatlari benazirdir. Tog'ay Murodning o'zbek nasriga qo'shgan hissasi, xususan, qissachilikdagi o'ziga xos tasvir va mahorat tanqidchilar tomonidan o'rganilgan. Mazkur ishlar natijasida Tog'ay Murod asarlari, qahramonlari kitobxonlar qalbidan chuqur o'rin oldi. Anglanishi lozim ba'zi jihatlar tanqidchilar tomonidan oydinlashtirildi, o'z yechimini topdi. Yozuvchi qissalariga munaqqidlarning fikrlarini o'rganar ekanmiz, turli talqin va yondashuvlarga duch kelamiz. "Tog'ay Murod adabiyotga dangal kirib keldi. Shartta burildi-yu, hayotdan ketdi qoldi. Undan o'n-o'n besh asar, to'rt qissa, ikki roman, nari borsa uch childga jo bo'larlik meros qoldi. Ammo yozuvchi asarlari ruhini, ulardagi o'zbekona g'urur, surur, qat'iyat, oriyat, jo'mardlikni jobajo qiladigan hajmni topish mushkul". [8] deb aytganida Abdug'afur Rasulov haq edi.

Adabiy taxallusi Tog'ay Murod bo'lgan Tog'ay Murod Mengnorov XX asrning 70-yillarida adabiyot maydoniga kirib keldi. Avvaliga kichik hikoyalar yozib yurgan ijodkorning 1976-yilda "Sharq yulduzi" jurnalida e'lon qilingan "Yulduzlar mangu yonadi" qissasi tez fursatlarda

el og'ziga tushdi. Muhokamalarda, maqolalarda qissa yilning eng yaxshi nasri deb e'lon qilindi. "Yulduzlar mangu yonadi" qissasi o'zbek polvonlari hayotidan hikoya qiladi. Bizda o'zbek kurashining ikki xil usuli bor: biri Farg'onacha kurash usuli, biri Surxoncha kurash usuli. Qarangki, har ikkalasi ham usul qo'llash yo'liga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Mana shu qissada Surxon koloriti o'zining bor jilosi bilan, ifoda xususiyatlari bilan, til xususiyatlari bilan va xarakter xususiyatlari bilan "Yulduzlar mangu yonadi" qissasiga jamlangan. Asardagi Bo'ri polvon, Tilovberdi polvon, Abil polvon va Nasim polvon kabi bir qator polvonlarning o'ziga xos fe'l-atvori ochib beriladi. Ayni mana shu fe'l-atvor egalarining o'ziga xos milliy xususiyatlari, ularning nutqi bilan, xatti-harakatlari bilan ochiq ifoda yo'sinida berib boriladi va qaysidir ma'noda shu qissa yozuvchining keyinchalik bir bashoratiga yo'l ochgan degan qarashlar ham mavjud. Nimagaki, yozuvchi o'sha paytda aytadi: "Qani, bizning o'zbek kurashi ham butun dunyoda xalqaro arenalarda chiqsa..." degan fikrni aytib o'tadi. Bu esa istiqloq yillariga kelib amalga oshdi va o'zbek kurashida ishlatiladigan sof o'zbekcha so'zlar jahon arenalarda yangraganini ko'rishimiz mumkin.

Tog'ay Murodning nashr qilingan har bir qissasi alohida bir voqea bo'ldiki, buni albatta ta'kidlab o'tish kerak. Uning qissalaridagi voqealar birini biri takrorlamaydigan, o'zbekning g'ururini, o'rni, mardligini va jo'mardligini ko'rsatadigan, o'ziga xos bo'lgan milliy xususiyatlarini

aks ettiradigan turli xil insoniy fe'l-atvorlar va mana shu fe'l-atvorlar bilan birga insonning eng samimiy gap-so'zlari ifodalanganligi yozuvchining so'z qo'llash mahorati, uslubi, so'z tanlash va uni o'z o'rnida ishlata bilganligini yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Tog'ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" qissasida Ziyodulla chavandozning o'ylari, kechinmalari, fe'l-atvorlari va gap-so'zlari ifoda etiladi. Shu o'rinda bir narsani ta'kidlash kerakki, yozuvchi o'zi ko'rmagan, bilmagan, taxmin qilgan hatto voqealar uchun qo'lga qalam olmaydi. Yozuvchi har bir asarni yozar ekan o'sha voqealarda o'zi jonli guvohiga aylanadi. Xususan, "Yulduzlar mangu yonadi" qissasidagi ichki jilosi ham shunday bir ko'rinib turishiga sabab, yozuvchining yoshligida kurashlarda bo'lganligi, polvonlik uning qonida mavjud ekanligi va to'y-ma-to'y, ko'pkarima-ko'pkari yurganligi, polvonlarning tabiatini yaqindan bilishi, ular bilan ko'p suhbat qilganligi natijasi o'laroq yuzaga kelgan bo'lsa, Ziyodulla chavandoz obrazi aks etgan "Ot kishnagan oqshom" qissasida inson va uning jonivorlarga bo'lgan munosabati, ot obrazi, Ziyodulla chavandozning ko'pkarida ot choptiradigan pallalarida o'zida kechirgan his-tuyg'ular – bularning birligini yozuvchiga begona emas. Negaki, u, mana shu voqealarning jonli guvohi bo'lgan, hatto "Ot kishnagan oqshom" asarining yozilishida bir Sattor chavandoz degich bilan birga uzun tunlar choyxonada cahavandozlar bilan suhbat qilganligi, ular bilan birga yotib, birga turganligi aytiladi. Shu sababli ham asar nihoyatda jonli va inson manzaralari sezilarli darajada yorqinroq chiqqan deb ayta olamiz.

O'zbek adabiyotshunosligida Tog'ay Murodning romanlari zamonaviy romanchiligidan eng yorqin yutug'i sifatida e'tirof etiladi. Yozuvchining "Otamdan qolgan dalalar" romani jamoatchilik va munaqqidlar e'tirofiga sazovor bo'lgan. Yozuvchi Tog'ay Murodning "Oydinda yurgan odamlar" qissasida ikki taqdir haqidagi doston desak, chin ma'noda adashmagan bo'lamiz. Shuningdek, yozuvchi Odil Yoqubov "Muhabbat haqidagi bir kuy, to'g'rirog'i muhabbatga suyanib, barcha hayot dovullarini yengib o'tgan ikki dil, ikki pok inson haqidagi tipik bir qo'shiq desak yarashadi" [5,8] degan fikrida juda katta badiiy haqiqat bor. Asar 3 bobdan iborat bo'lib, ilk bobi asar qahramonlari Qoplonbek va Oymomoning to'y marosimlari shunday mahorat bilan tasvirlanadiki, o'zbekimning so'nmas qadriyatlarini, urf-odatlarini, rasm-rusumlari o'quvchi ko'z oldida yaqqol gavdalanadi. Turkiy xalqlarning Qadim dostonchilik an'analari asosida, xalq og'zaki ijodi sifatida, yaxlit doston nomini olgan Alpomish dostoni ming yillik tarixga ega ekanligi barchamizga ma'lumdir. Qissada keltirilgan marosimlarning ildizi Alpomish dostonidagi voqealarga borib taqalishi, asar badiiy qiymatini oshirgan. Asarda badiiy tasvir va ifoda vositalariga keng o'rin belgilanganki, tasvirning jonli va ifodaviyligini oshirishga xizmat qilgan. Qissaning keyingi boblarida qahramonlarning ruhiy holatini tabiat tasviri bilan parallel ravishda tasvirlanishi asarning ta'sir darajasini yanada oshirgan. Keling, shu o'rinda bir holatga e'tiborimizni qaratsak: "Ufq qorayib-qorayib keldi, qop-qora bulutlar ko'pirib-ko'pirib toshdi,

bulutlar yoyilib-yoyilib keldi", bir qarashda oddiygina tabiat tasviri berilganday tuyuladi, aslida parchada Qimmat momoning Oymomoga farzandsizligini butun qishloq ayollari oldida, yuziga solib aytgan gapidan so'ng, uyiga yugurib ketayotgan qahramonning ruhiy holati bilan bulut detalini yonma-yon qo'yadi. Bu yerda bulut detali qahramonning ruhiy kechinmalarini to'laqonli ochib berishga xizmat qilgan. Shuningdek, professor Dilmurod Quronov badiiy adabiyotda peyzajni quyidagicha izohlaydi: "rang-tasvir asarni yaxlit holda ko'ramiz, keyin butundan qismga (detallarga qarab) boramiz. Badiiy adabiyotdagi peyzajni qabul qilishda esa, aksincha, qismdan butunga qarab boriladi: avvaliga detallar bilan navbatma-navbat tanishamizda, oxirida ko'z oldimizda, yaxlit manzara hosil bo'ladi" [6]. Darhaqiqat, qissada betgachoparlik, hasadgo'ylik, ko'rolmaslik kabi xislatlarga boy hisobchi obrazi bilan qahramonning muloqoti jarayonida mana shunday yaxlit manzaraga duch kelamiz. "Qoplon otamiz tok tomiriga egilmish ko'yi qoldi. Qaddini rostlashini-da bilmadi, rostlamasligini-da bilmadi. Tok tomirida qimirlamish sariq chumolilarga tikilib qoldi". Professor Uzoq Juraqulov ta'kidlaganidek, "Portret va xarakter uyg'unligiga xos ikkinchi jihat qahramonlararo muloqotlarda, psixologik mulohazalar jarayonida ko'zga tashlanadi" [7]. Shuningdek, qissaning sunnat to'y marosimida mezbon Qoplon ota bilan muomalaga kirishgan paytda undan "farzandlar katta bo'lyaptimi" degan savolga qahramonimizning ruhiy kechinmalari, iztiroblari xatti-harakatlari orqali namoyon bo'ladi. "Otamiz sergaklandi. Eshikka qarab-qarab qo'ydi. Boshini quyi egdi, dasturxon chetini qayirib o'ynadi, choynak qopqog'ini shilg'illatib-shilg'illatib ochib yopti". Shu satrlarni o'qiyotgan kitobxon ruhiyatiga Qoplon otaning holati ko'chib o'tadi, u kabi eziladi, iztirob chekadi, joyi kelsa qahramon bilan ajib bir o'yga toladi, albatta, bu yozuvchining iste'dodidan darak beradi. "Oydinda yurgan odamlar" qissasi bilan bog'liq bir voqeani eslash joiz. Umarali Normatov Tog'ay Murod bilan suhbat olib borganida yozuvchiga quyidagi savolni beradilar: "Siz "Oydinda yurgan odamlar" qissasida o'zingizni hayotingizni nazarda tutganmidingiz?... deganlarida yozuvchi aytadilarki: "Yo'q men bu qissani yozgan vaqtimda hali oila qurmagan edim..."[11] degan fikrni aytib o'tadilar. Bu qissa esa qaysidir ma'noda yozuvchining shaxsiy hayoti uchun bashoratdek bo'lib qoldi. Chunki yozuvchi o'zi ham keyinchalik befarzand bo'lib, ayni o'sha iztiroblarni oldindan ko'ra olgandek tasavvur uyg'otadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerak, Tog'ay Murodning qissalari qo'shiqdek jaranglaydi. Negaki, Tog'ay Murod o'zining uslubi bilan o'zbek nasrida yangilanishni boshlab berdi, yangi ohang olib kirdi. Mana shu yangilanishni olib kirgan qissalari uchun Yozuvchilar uyushmasida Oybek nomidagi mukofot bilan taqdirlanadi. Tog'ay Murodning birinchi qissasidan ham bilishimiz mumkin, Xo'jasoat qishlog'i ahli muhiti bilan bog'liq voqea-hodisalarni qamrab oladi. Garchi yozuvchi o'zi Toshkentda yashagan bo'lsa ham uning barcha asarlarida Xo'jasoat muhiti, Denov muhiti, Surxon muhiti bor bo'yi bilan aks etib turadi. Bu esa yozuvchining o'ziga xos

uslubini belgilashda yetakchi ahamiyat kasb etadi. Tog'ay Murodning Jurnalistika fakultetida o'qiganligi, keyinchalik "Vatandoshlar" tahririyatida, "O'zbekiston fizikulturachisi" tahririyatida ishlaganligi bir qadar adabiyotdan uzoqroq vazifalar bilan band bo'lganligini ko'rsatadi, ammo uning yaratgan asarlari o'zgacha ohang, takrorlanmas ritm va musiqaga egaligi bilan, o'zining uslubi va asar voqealarini bayon qilish uslubi bilan o'sha davr adabiy muhitida alohida o'ziga xos o'ringa ega bo'ldi.

Yuqoridagi fikrlar isboti o'laroq, "Oydinda yurgan odamlar" qissasidan quyidagi sevgi, muhabbat va sof nazokat qo'shiq bo'lib yangrab turgan jarayondan parchani keltiramiz. "Kelin-kuyov yonma-yon turdi. Bo'zbolalar kelin-kuyov poyida davra qurdi. Qizlarga hazil-mutoyiba gaplar otdi. Ko'ngillar ko'ngillarni izladi, ko'zlar ko'zlarni izladi. Qizlar xushtor-xushtor boqdi, g'amzali-g'amzali boqdi. Ko'zlar o'ynadi, ko'zlar chorladi. Ko'ngillar entikdi, ko'ngillar orziqdi. Qaysidir ko'ngil oshiq bo'ldi, qaysidir ko'ngil ma'shuq bo'ldi. Qaysidir ko'ngilda ko'hna dard qaytalandi. Qaysidir ko'ngilda dard shu lahzadan boshlandi!" [9]

Yozuvchining bayon qilish uslubi xalq dostonlaridagi nasriy ifoda, hikoya qilish yo'sinini eslatadi. O'ziga xos bo'lgan bu xildagi badiiy matn adabiyotimizdagi noyob hodisadir. Aslida Tog'ay Murodga xos bo'lgan badiiy matn adabiyotimizdagi noyob hodisadir. Matndagi gaplarning tuzilishini, so'z jumlarining takror kelishi, xalq tilidagi rang-barang nozik-lutf va qochiriqlar, gohi hazin, gohi tabassum uyg'otuvchi ifodalar, birgina jumla yoki tashbehlarining butun asrga tatigulik qilib tasvirlanishi ruhiy drama va kechinmalarining jonli tasvirlanishi xalq dostonlariga xos tajribani yodga tushiradi. Shuning uchun ham Said Ahmadni aytdik: "Tog'ay Murod qissa bitmaydi, nazarimda, bor ovozi bilan qo'shiq aytadi. Bu qo'shiqda avj pardalar bor, nolishlar bor, zavq bor..." [10] deb aytgan edi.

Har bir asarning o'zini yozilish tarixi haqida yozuvchi aytib o'tadi va bu asar nima uchun dunyoga keldi, u dunyoga kelishida qanday shart-sharoitlar yetildi degan masalalarga to'xtalib o'tadi. Masalan, "Ot kishnagan oqshom" qissasini yozilish tarixi haqida yozuvchi Sattor chavandoz bilan birga bo'lgan holatlar haqida shunday deydi: "Chavandozlar do'mbira chalib, ko'pkarilardan so'yladi, otlardan so'yladi, chavandozlardan so'yladi. Uzun qish ko'pkarixona – ish

joyim bo'ldi. Nihoyat, ko'klamda "Ot kishnagan oqshom" nomli ikkinchi qissamni jurnalga ko'tarib keldim".

"Oydinda yurgan odamlar" qissasida esa asosiy konfliktni farzandsizlik iztiroblari tashkil etadi. Qissada shaxsiy fojia umuminsoniy fojia darajasiga ko'tariladi. Insonning ijtimoiyotdan holi tabiiy hayoti birinchi planga olib chiqiladi. Bu qissaning yozilish tarixi haqida esa yozuvchi shunday eslaydi: "Yurtimiz tog' etagida Sofi Olloyor qabri bor. Shu qabr qabatida tog'chorbog' bor. Men bir qishni ona yurtim chorbog'ida qishladim. So'fi Olloyor bobo bilan qabatma-qabat yotib, "Oydinda yurgan odamlar" nomli qissa bitib keldim".

XX asrning 90-yillari jamiyat hayotida tub burilishlar yasadi. O'z yashash tarziga ko'nikkan insoniyat yangi tuzumini, sistemani qabul qilishi oson kechmadi. Tog'ay Murodning "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" romani mana shu yillarda dunyoga keldi. Bu esa yozuvchining oxirgi katta hajmdagi asari hisoblanadi. Yozuvchining "Otamdan qolgan dalalar" asaridagi ifoda yo'sini "Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi" degan romanida ham aks etganligini ko'ramiz. Bu qaysidir ma'noda yozuvchi o'z fikr ifodalarini takrorlaganiga o'xshaydi, lekin bu yerda qalamga olingan muammo batamom boshqa narsa, ya'ni ana shu asarning bosh qahramoni Botir firqaning o'y-kechinmalari, hayot tarzi, fikri, hayotga bo'lgan munosabati va davrning taloto'plaridan eson-omon o'tib kelgan inson sifatidagi qarashlari aks etgan o'ziga xos falsafiy asardir. Bu shunchaki bir kishining o'y-kechinmalarini ko'chirib asarga kiritib qo'ydi degani emas, aksincha asar nihoyatda go'zal ifodalar bilan, o'ziga xos bo'lgan usul bilan yoritiladi va asarda yozuvchi ko'plab xalq iboralariga, maqollariga o'rin berib, shu orqali asarning sodda o'qishligini ta'minlaydi.

Tog'ay Murodning barcha asarlari xalq tiliga yaqin yaratilganligi uchun ham, badiiy qiymatini yo'qotmagan desak, mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Darhaqiqat, yozuvchining qissa va romanlarini o'qib, tahlil qilar ekanmiz, barchasida o'tkir emotsional ta'sir kuchiligi sababli o'quvchini hayajonga soladi, to'liqlantiradi. Bu asarlarning barchasi o'zbek nasrining yangilanishida o'ziga xos tamal toshlarini qo'ygan asarlar sifatida tarixda qoldi. Har bir ijodkor o'ziga xos uslub yaratadi. Bir so'z bilan aytganda, Tog'ay Murod hech qaysi yozuvchida uchramaydigan uslubda ijod qildi, o'zining nomini adabiyotga o'chmas qilib muhrlab ketdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адабиёт назарияси. II томлик. I-том. М.К.Нурмухамедов тахрири остида. – Т.: "Фан", 1978. – Б. 414.
2. Murod T. Ot kishnagan oqshom. – Т.: Sharq, 1994. 253-bet.
4. Murod T. Tanlangan asarlar. I-jild. – Т.: Sharq, 2004.
5. "Men qaytib kelaman", Tog'ay Murod zamondoshlari xotirasida. –Т.: Sharq, 2007. 8-bet.
6. Quronov D. "Qalblarni larzaga solgan xirgoyi". – Т.: "Hurriyat" gazetasi, 2007.
7. Juraqulov U., Hamroyev K. Qiyosiy adabiyotshunoslik. – Т., 2021.
8. Rasulov A. "Badiiylik – bezavollik". – Т., 2007.
9. Murod T. Oydinda yurgan odamlar. – Т., 2017.
10. Yo'ldoshev Q. "Tog'ay Murod chizgan suratlar". – Т., 2013.
11. Normatov U. Sokin ko'ngil rozlari. – Т., 2004.
12. Xalova M. (2023). PHENOMENON OF FEMALE CREATIVITY IN CLASSICAL LITERATURE. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЯЗЫКА, ОБРАЗОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА, 4(6).

Gavhar ANDANIYAZOVA,
O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti
O'zbek tili tarixi va dialektologiya bo'limi katta ilmiy xodimi
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
E-mail: gavharandaniyazova@gmail.com

XALQONA BIRLIKLARNING BADIY MATNDAGI IFODASI

(Sharof Boshbekov dramalari misolida)

Annotatsiya: badiiy matnda xalqona birliklarning badiiy-estetik vazifasi, poetik qimmat alohida ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ijodkorning individual-badiiy uslubini shakllantirishda va asar tilining o'ziga xosligini ta'minlashda xalqona birliklarning o'rni xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, poetik aktuallik, xalqona birliklar, vulgarizmlar, qarg'ishlar, ayollar nutqi, erkaklar nutqi.

Аннотация: особое значение в художественном тексте имеют художественно-эстетическая функция и поэтическое значение фольклорных единиц. В данной статье рассматривается роль фольклорных единиц в формировании индивидуального художественного стиля художника и обеспечении своеобразия языка произведения.

Ключевые слова: художественный текст, поэтическая актуальность, народные единицы, вульгаризмы, ругательства, женская речь, мужская речь.

Annotation: the artistic-aesthetic function and poetic value of folk units are of particular importance in the literary text. This article discusses the role of folk units in shaping the individual artistic style of the artist and ensuring the uniqueness of the language of the work.

Key words: artistic text, poetic actuality, popular units, vulgarisms, cursing, women's speech, men's speech.

Milliy tilning leksik sathida haqorat, do'q-po'pisa ma'nosida qo'llanuvchi birliklar, qarg'ishlar mavjud bo'lib, umumxalq tilini bulardan ayro holda tushunish, badiiy asar tili tahlilida esa ularni cheklab o'tish to'g'ri bo'lmaydi. Albatta, bunday birliklar adabiy til me'yorlaridan, madaniy va ma'rifiy nutqdan uzoq bo'lgan so'zlardir. Ijodkor tomonidan qahramon nutqiga qarg'ishlar, asosan, quyidagi maqsad bilan olib kiriladi: ayrim qahramonlarning qo'polligi va madaniyatsizligini bo'rttirib ko'rsatish va shu asosda qahramon sajiyasini kitobxon ko'z oldida yaqqol gavdalantirish; nafaqat qadimda, hozir ham odamlar so'zlarning magik qudratiga ishonishini ko'rsatish; jonli nutqning ko'tarinki ekanligini, uning zavq-shavqini oshkora namoyish etish; tilga bo'lgan munosabatini ko'rsatish; ba'zan odam nafratdan to'lib toshib hech narsani o'zgartira olmaganidagi ruhiy holatining tilda aks etishini tasvirlash kabi.

Qadimgi turkiy tilda ham "qarg'ish" so'zi la'natlamoq ma'nosini anglatgan *qarig'* fe'lidan *-(i)sh* qo'shimchasi bilan yasalgan. Keyinchalik esa ikkinchi bo'g'indagi tor unli talaffuz qilinmay qo'yilgan; o'zbek tilida a unlisi ä unlisiga almashgan; **ı** unlisining qattqlik belgisi yo'qolgan: qarig'+**ish**=qarig'**ish**>qarg'**ish**>qärg'ish¹. M.Koshg'ariy asarida "Xudo qarg'asa, qarg'adi, odam qarg'asa, qirg'adi deyiladi, bu so'zlarni farqlash

uchun birinchisida ä, ikkinchisida **ı** unlisi bilan talaffuz qilinadi", deb "qirg'amoq" so'zining g'azab ma'nosida qo'llanganiga izoh bergan². Hozirgi kunda "qirg'amoq" fe'lining asosi bo'lgan "qirmoq" so'zi uchraydi va u "ko'plab yoki yoppasiga o'ldirmoq, qirg'in qilmoq" degan ma'nolarni ifodalashi qayd etilgan³. Ma'lumki, qarg'ishlarning mazmun-mohiyatini, maqsadini ham insonga o'lim, yomonlik, kulfat, baxtsizlik tilash tashkil etadi. Ayniqsa, qarg'ishlarning kattagina qismi insonga o'lim tilash uchun aytilishi jihatidan ajralib turadi. Tilshunoslikda qarg'ishlar, asosan, disfemizmlar tarkibida o'rganiladi. Ma'lumki bu kabi birliklar badiiy matnda, asosan, nominativ ma'nolarga ko'ra emas, ayni shu yuqorida sanab o'tilgan konnotativ ma'nolarga ko'ra ham nutqda yashaydi. Lisoniy tahlil jarayonida badiiy matnga olib kirilgan qarg'ishlarni kimning (*jinsi, ijtimoiy tabaqasi, mavqeyi, yoshi kabilari*) nutqida ishlatilayotganiga qarab guruhlash, qanday vaziyatlarda va nima sababdan qo'llanayotganini hamda ularning leksik-semantik tarkibi, shevaga xoslanganligini aniqlash lozim bo'ladi⁴. Qarg'ishlardan ijodkorlar badiiy asar qahramonlarining nutqiy xususiyatlarini ifodalash, salbiy obrazni namoyon etish maqsadida foydalanadilar. Shubhasiz, bu obraz o'quvchilarning nafratini qo'zg'aydi, asarning ta'sirchanligini, tasviriyligini oshiradi⁵. Ushbu

1 Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). – Тошкент, 2000. 529-530-б.

2 М. Кошғарий. Девону луғотит турк, II жилд. – Тошкент, 1961. 333-бет.

3 O'zbek tilining izohli lug'ati. V jild. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi NMIU, 2023. 298-bet.

4 Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent, 2007. 60-bet.

5 Абдулазизова С.Г., Жўраев З.Н. Аёллар ва эркеклар нутқида қўлланиладиган вулгаризмлар гендерлингвистиканинг муаммоси

maqolada badiiy matnga muayyan lingvopoetik maqsad bilan olib kirilgan qarg'ishlar gender xususiyatlari nuqtayi nazaridan guruhlab tahlil qilindi:

I. Ayollar nutqiga xos bo'lgan qarg'ishlar: mehmon o'lgur, turqing qursin, og'ziginangdan qoning kelsin, qirilibgina ket iloyim, tilingga tersak chiqqur, yuzginangni teskari qilgur kabi. Masalan: Saltanat. Voy-voy-voy!.. Hali Saltanatning sovuniga kir yuvmasan, shekilli! Men bilan pachakilashma, mehmon o'lgur, etagingni boshingga yopinchiq qilib, sazoyi qivoraman-a! He, turqing qursin, kaltakesakka o'xshamay!

Ijodkor "Temir xotin" asarida "...janjal bo'yicha og'ir vazndagi qishloq chempioni", "daraxt shoxiga kuylagi ilinib qolsa, daraxt bilan ham yotib olib janjallashadigan", "...janjalni pulga sotib olib yuradigan" kabi ta'riflar bilan tanishtirilgan Saltanat obrazi nutqida qarg'ishlardan unumli foydalanadi. Mohir dramaturg butun qishloq "dod" deyidigan qahramon xarakterini G'.G'ulomning "Shum bola" asaridagi Qoravoyning Sariboyini mot qilishda qo'llagan "sopini o'zidan chiqarmoq" usulida Alomat, ya'ni robot obrazining unga "bas kela oladigan" tili bilan mot qilgan va bu orqali komik effekt hosil qilgan.

Adabiyotshunos U.Normatov aytganidek, "Biz bir paytlar mensimayroq tilga oladigan oilaviy, maishiy turmush ikir-chikirlari deb atalgan sohada ham shaxsning bisoti, hayoti ma'nosini ochish, kashf etish imkoniyatlari ko'p"⁶. Yuqoridagi badiiy matn parchasida ham o'zaro ziddiyatlar jarayonida qahramon nutqida qarg'ishlarni qo'llash orqali uning xarakterini kashf etish, tabiatini jonlantirish bilan birga til sathidagi turfa kamyob og'zaki ijod namunalarini ham tiriltirish mumkin. Yuqorida berilgan matndagi qarg'ish namunasining boshqa bir badiiy matnlarda uchramasligi jihatidan ijodkorning xalq tiliga nihoyatda sinchkovlik bilan qarashining, ohorli topilmalar bilan asari tilini yanada boyitganining guvohi bo'lamiz. Masalan: Halima xola. Xudoyo xudovando tilginang tanglayingga yopishib qolsin-u, qishlog'imiz sen vabodan qutilsin, omin, Ollohu akbar! Xudo seni tilsiz, jag'siz qilib yaratsa, haqqi ketarmidi, a! Iloyim, yashiling jarda, qiziling qirda qolsin, sen yetimcha – yetti kulchaning! Tilingga tersak chiqqur! ("Tushov uzgan tulporlar", 78-bet)

Yuqoridagi matnda Iloyim, yashiling jarda, qiziling qirda qolsin qarg'ishi orqali o'lim tilash bilan bog'liq holatni kuzatish mumkin. Ammo ushbu qarg'ishda sifat so'z turkumiga mansub bo'lgan yashil va qizil so'zlarining o'lim bilan bog'liq qanday etimologiyasi borligini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Va bu rang ma'nosini bildiruvchi so'zlar bilan bog'liqlik Muhammad alayhissalomning nevaralari Hasan va Husayn o'limi tafsilotlariga borib taqalishini taxmin qilish mumkin⁷. Boshqa bir manbalarda uchramaydigan

сифатида// «Тилшуносликда системавий тадқиқ: асос ва принциплар» республика илмий анжумани материаллари. – Андижон, 2009. – Б. 102-103.

6 Normatov U. Umiddahsh tamoyillari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.

7 Manba: <https://youtu.be/DEUPCcar3Xs?si=97Eio6VMILAoRduk>.

8 O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2022. 313-bet.

"Hasan va Husayn kabi o'lim topishni tilash" bilan bog'liq qarg'ish ijodkor tomonidan qahramon tabiatida yorqin lingvopoetik ruh baxsh etgan. Qahramon xarakterini original yaratish uchun original qarg'ish topish kerak. Hatto ushbu qarg'ishlar tarkibida ham poetika mavjud. Bu o'rinda oquvchanlik bilan ketma-ket alliteratsiyaga asoslangan tovush takrorining o'zaro uyg'unlashganini sezmaslik mumkinmas. Nafaqat yuqoridagi, balki davomidagi "tilingga tersak chiqqur" qarg'ishining "t" tovushi bilan, "yetimcha yetti kulcha" qarg'ishining esa "y" tovushi bilan uyg'unlashishi o'ziga xos ohangdoshlik kasb etadi, estetik zavq ulashadi. Bu kabi qarg'ishlarning nafaqat ma'nosidan, balki uning tovush qobig'idan ham shu tarzda ta'sirlanish mumkin.

Yozuvchining mahoratini belgilovchi unsurlardan yana biri xalq tilidagi qoliplashgan birliklardan to'g'ri va o'z maqsadiga uyg'un foydalanish bilan belgilanadi. Bilamizki, xalq tilida misi chiqmoq iborasi mavjud. Bu ibora – asl mohiyati, asl qiyofasi fosh bo'lmoq ma'nosida ishlatiladi⁸. Muallif esa misi chiqmoq iborasining tarkibini kengaytirish orqali qarg'ish ifodalovchi kontekstda qo'llaydi. Misi chiqmoq iborasining mis+ginang chiqqur tarzidagi transformatsiyasi yolg'onning oshkor bo'lishiga umidni ta'kidlaydi. -gina affiksi ta'kidni kuchli tarzda ifodalaydi. Iloyo undov so'zining qo'shilishi esa so'zlovchi istagini yanada kuchaytirishga, frazeologik birlikning ayollar nutqidagi qarg'ishga xoslanish xususiyatini ta'minlashga xizmat qilgan. Masalan: Aqida. Haa, ustingdan chaquv bor, deng? Hay, opovsi, kim yozibdi, gap sho'tta qoladi, a?

Harbiy kishi. Buning ahamiyati yo'q.

Aqida. Ahamiyati bor-da, qoqindiq, ahamiyati bor! Oftob o'lgur yozgan bo'lsa mayli, hisob bir-u bir bo'pti. Anavi, iloyo misginang chiqqur Kumush yozgan bo'lsa, boshqa gap. O'zi sal mundayroq. G'ilay. "Voy, salom bersam, alik olmaysiz", deydi! Gapini qarang! Bir ko'zi Do'mbirovodga qarasa, bir ko'zi Achavotga qaraydi – kimga salom berganini it biladimi. Hay, nima yozvoss, opovsi? ("Eski shahar gavroshlari", 131-bet)

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, ayollar nutqining o'ziga xosligini ta'minlaydigan xususiyatlardan biri sinonim so'zlarning qatorlashib qo'llanishi, obrazli ifodalardan, yuklamalardan, turg'un birikmalardan foydalanish ko'proq kuzatiladi. Ayollar nutqining eng xarakterli xususiyatlardan biri yozg'irish, nola qilish holatining yetakchi bo'lishidir. Masalan: – O'zi oydayilda bir keladi!.. Munday odam bilan muomalani ham bilmaydi!.. Men sho'rlik ertalabdan kechgacha – qo'lim kasov, sochim supurgi!.. O'lar bo'lsam, o'lib bo'ldim, qirilib ketsin hammasi... ("Musofir bo'lmaguncha", 449-bet)

II. Erkaklar nutqiga xos bo'lgan qarg'ishlar:

yeganing zahar bo'lsin, ming xil dard yo'ldoshing bo'lsin, yer ursin, Toshkent ko'rmagan, padariga qasur-qusur kabi.

Tahlillardan ko'rinadiki, **ayollar nutqida** qo'llangan qarg'ishlar, asosan, salbiy o'xshatishlar asosidagi haqorat so'zlar va kishiga ravo ko'rilyotgan yomonlik, istak-xohish III shaxs buyruq-istak mayli ko'rinishidagi – qarg'ishlardan iborat hamda ayni ikki holat ko'pincha qo'shaloq holda ishlatilsa, **erkaklar nutqida** esa qarg'ishlarga nisbatan so'kishlar, qo'pol va haqorat so'zlar ko'proq ishlatilishi bilan farqlanyapti. Ijodkor asarlaridagi muayyan millat yoki barcha uchun tanish, mashhur bo'lgan qarg'ish, so'kishlar, qasamlarning personajlar nutqining jozibadorligini oshirish holatlarini ko'plab misollar orqali tahlil qilish mumkin. Ammo Sh.Boshbekov tomonidan qahramonlar nutqida yangi yasalma va topilmalar ham qo'llanganining guvohi bo'lishimiz mumkin. Masalan: Turdi. (...) **“Xudo ursin” degan gap bor, “non ursin” degan gap bor. Lekin hech kim “yer ursin” demaydi. Nega? Menimcha, eng dahshatli qasam “yer ursin” degani bo'lishi kerak... Hozircha-ku, rostakamiga urgani yo'q, lekin ahvol shu bo'lsa, bir kuni yer bizdan butunlay yuz o'giradi!.. Qarg'aydi! Yomooon qarg'aydi lekin!..**

Qahramonlar nutqidagi **“yashiling jarda, qiziling qirda qolsin”, “yer ursin”, “padariga qasir-qusur”, “Toshkent ko'rmagan”** kabi ifodalarni ijodkorning individual usuli sifatida baholash mumkin.

Yuqoridagi matnda keltirilgan **padariga qasir-qusur** birikmasi **padariga la'nat bo'lsin, padaringga qusur tekkur** kabi disfemalarning badiiy matndagi varianti bo'lib, bu shaklda qo'llanishi aslida odamga nisbatan haqoratni kuchli tarzda ifodalamay, balki yengil kulgi qo'zg'atadi.

Ushbu dag'al so'z muayyan bir qahramon nutqining individual xususiyatiga aylanib, ayrim o'rinlarda insonga emas, balki narsa-buyumga munosabatni ifodalovchi bekorch yoki parazit birlik sifatida ham qo'llangan. Quyidagi matnda **Qo'chqor** tilidan samolyot haqidagi tasavvurlarni gapirayotgan vaqtda **padariga qasir-qusur** haqorat birligi ishlatiladi. Bu yerda so'zlovchi samolyotga nisbatan haqoratini emas, balki munosabatini ifodalaydi hamda uning nutqida shu tarzda gapirish manerasiga ko'nikib qolganlikni ta'kidlaydi. **Padariga qasir-qusur** nihoyatda original topilma bo'lib, **padariga la'nat, padari qusur** shakllarida mavjud bo'lgan dag'al so'zlarning sharafoa ifodasidir. **Padariga qusur** shunchaki salbiy subyektiv bahoni ifodalaydi va tilda tayyor holda mavjud bo'lgan birlik qahramon nutqida qo'llanadi. **Padariga qasir-qusur** shaklida esa haqoratdan ko'ra komik effekt birinchi planga chiqadi. Uni eshitgan odam so'zlovchining adresatga munosabatida kuchli nafratni sezmaydi. Balki, kulgi aralash munosabatni his qiladi. Yozuvchining mahorati har bir qahramonning nutqi orqali xarakterini ham ochib berishda ko'rinadi. Sh.Boshbekov qahramonlarining nutqi shu darajada originalki, kitobxon yoki tomoshabin uning qahramonlarini bir o'qishda yoki ko'rishda eslab qoladi.

Xullas, badiiy matnda qarg'ishlar nafaqat qahramon ruhiyatidagi g'azablanish holatini ifodalash, balki komik effekt hosil qilish maqsadida ham qo'llanadi. Insonning fe'l-atvori va qiyofasida ham ma'lum ma'noda muvofiqlikning bo'lishi tabiiy hol. Yozuvchilar badiiy asar yaratishda bu muvofiqlikni yanada bo'rttirib, ta'kidlab ifodalashga harakat qiladilar. Shu orqali asarning ishonarliligi ta'minlanadi hamda badiiy matnga munosabat shakllantirib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдулазизова С, Жўраев З. Аёллар ва эркаклар нутқида қўлланиладиган вулгаризмлар гендерлингвистиканинг муаммоси сифатида// «Тилшуносликда системавий тадқиқ: асос ва принциплар» республика илмий анжумани материаллари. – Андижон, 2009. – Б. 102-103.
2. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Тошкент: Маънавият, 2000.
3. О'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2022. 313-bet.
4. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent, 2007. 60-bet.
5. Manba: <https://youtu.be/DEUPCcar3Xs?si=97Eio6VMILAoRduk>.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). – Тошкент, 2000. – Б. 529-530.
7. М. Кошғарий. Девону луғотит турк, II жилд. – Тошкент, 1961. – Б. 333.
8. О'zbek tilining izohli lug'ati. V jild. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi NMIU, 2023. 298-bet.

Sarvinoz TILLOYEVA,
O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar
Vazirligi Buxoro akademik litseyi ingliz tili fani katta o'qituvchisi

CHARLZ DIKKENSNING "PIKVIK KLUBINING VAFOTIDAN KEYINGI HUJJATLARI" ASARIDAGI XIZMATKOR QAHRAMONLAR NUTQINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada Charlz Dikkensning "Pikvik klubining vafotidan keyingi hujjatlari" asarida xizmatkor qahramonlar nutqining lingvistik xususiyatlari va ularning pragmatik funksiyalari o'rganiladi. Ushbu tahlil asosida xizmatkor obrazlari tomonidan qo'llangan so'z birikmalari, dialektal birliklar, grammatik o'ziga xosliklar va kontekstual ma'no yuki aniqlanadi. Shuningdek, xizmatkorlarning nutqi asardagi ijtimoiy tabaqalanishning badiiy aks ettirilishiga qanday ta'sir qilgani yoritiladi.

Kalit so'zlar: *xizmatkor nutqi, dialektal birliklar, pragmatik funksiyalar, lingvistik xususiyatlar, Dikkens uslubi.*

Annotation: this article examines the linguistic features and pragmatic functions of the speech of servant characters in Charles Dickens' The Posthumous Papers of the Pickwick Club. The study explores the lexical choices, dialectal elements, grammatical peculiarities, and contextual meanings present in their speech. Furthermore, the research highlights how the language of these characters contributes to the artistic representation of social stratification in the novel.

Key words: *servant speech, dialectal elements, pragmatic functions, linguistic features, Dickensian style.*

Аннотация: в данной статье исследуются лингвистические особенности и прагматические функции речи персонажей-слуг в романе Чарльза Диккенса "Посмертные записки Пиквикского клуба". Анализируется использование лексических оборотов, диалектных элементов, грамматических особенностей и контекстуального значения в их речи. Также рассматривается, как речь слуг влияет на художественное изображение социальной стратификации в произведении.

Ключевые слова: *речь слуг, диалектные элементы, прагматические функции, лингвистические особенности, стиль Диккенса.*

Kirish. Charlz Dikkensning Pikvik klubining vafotidan keyingi hujjatlari asari ingliz adabiyotining eng muhim hajviy romanlaridan biri bo'lib, undagi xizmatkor qahramonlarning nutqi lingvistik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu maqolada xizmatkorlarning nutqiy xususiyatlari fonetik, morfologik, leksik va sintaktik jihatdan tahlil qilinib, ularning pragmatik funksiyalari o'rganiladi. Dikkens xizmatkor obrazlarini yaratishda ularning ijtimoiy mavqeyini nutq orqali aks ettiradi. Xizmatkorlarning so'zlashuvi ko'pincha dialektal unsurlar, grammatik buzilishlar va oddiy xalq tiliga xos so'z birikmalari bilan ajralib turadi. Bu esa ularning ijtimoiy tabaqalanishdagi o'rnini, shaxsiy xarakterlarini va bosh qahramonlar bilan munosabatlarini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, xizmatkorlarning nutqi o'zining pragmatik funksiyalari bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ba'zi xizmatkorlar itoatkor va hurmat bilan so'zlasa, boshqalari kinoya va istehzo orqali o'z noroziligini bildiradi. Ularning nutqi muloqot strategiyalarini, ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni va Dikkensning jamiyatga bo'lgan tanqidiy yondashuvini aks ettiradi. Ushbu maqolada xizmatkor qahramonlarning nutqiy xususiyatlari atroflicha tahlil qilinib, ularning lingvistik va pragmatik jihatlari ochib beriladi.

Adabiyotlar tahlili va metod. Dikkens o'z asarlarida xizmatkorlar nutqini realistik tasvirlash uchun ingliz tilining turli dialektlaridan, jumladan, Cockney shevasidan foydalangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muallif

xizmatkorlarning nutqini jonlantirish maqsadida oddiy xalq tiliga xos grammatik xatolar, qisqartmalar va o'ziga xos talaffuz shakllarini qo'llagan. Ushbu maqolada Dikkens uslubi tahlil qilinib, xizmatkorlar nutqining lingvistik va pragmatik xususiyatlari lingvistik tahlil metodlari yordamida o'rganiladi. Asosiy material sifatida roman matni va adabiy tadqiqotlar qo'llanilgan.

Muhokama va natijalar. Charles Dikkensning Pickwick klubining vafotidan keyingi hujjatlari asarida xizmatkor qahramonlarning nutqi lingvistik va pragmatik jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada xizmatkorlarning nutqi orqali ularning ijtimoiy maqomi, xarakteri va asardagi umumiy funksiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning nutqida aks etgan grammatik o'ziga xosliklar va stilistik vositalarning pragmatik ta'siri o'rganiladi.

Xizmatkor qahramonlarning nutqi fonetik, leksik va grammatik jihatdan muayyan farqlarga ega bo'lib, bu ularning ijtimoiy tabaqaga mansubligini ko'rsatadi. Ular ba'zan noto'g'ri grammatik tuzilmalarni ishlatadilar yoki dialektal so'zlashuv shakllariga murojaat qiladilar. Masalan, Sam Wellerning nutqi ushbu xususiyatlarni yaqqol namoyon etadi. Uning nutqida ayrim so'zlarning buzib talaffuz qilinishi yoki murakkab tovush birliklarining soddalashtirilishi kuzatiladi, bu esa xizmatkorlarning tabiiy og'zaki tilga yaqinligini namoyish etadi. Dickens shunday deb yozadi: "**Sam Weller was no doubt a most excellent fellow, but he was very far from**

being a highly-educated one" [3:214-b].

Ular, shuningdek, kundalik hayotda ishlatiladigan oddiy, ba'zan qo'pol leksik birliklardan foydalanadilar, bu esa ularning samimiyligi va tabiiyligini oshiradi. Masalan, Wellerning ba'zi so'zlari kutilmaganda ochiq va oddiy bo'lib, shu bilan birga uning samimiyligini ko'rsatadi: **"He were a reg'lar good feller, sir"** [7:134-b].

Grammatik jihatdan esa, xizmatkorlar nutqida ba'zan grammatik qoidalar buziladi, jumladan, noto'g'ri zamon shakllari yoki gap qurilishi xatolari uchraydi. Masalan, Sam Wellerning nutqidagi **"I was a-tellin' him"** iborasi bu holatni anglatadi, bu esa uning tilida ko'rsatilgan savod darajasi bilan emas, balki uning ijtimoiy maqomini aks ettiradi [5:87-b].

Xizmatkorlarning nutqi nafaqat ularning ijtimoiy tabaqalanishini aks ettiradi, balki muayyan pragmatik funksiyalarni ham bajaradi. Ularning tilidan foydalanish uslubi ular bilan yuqori tabaqa vakillari o'rtasidagi ijtimoiy masofani ifodalaydi. Masalan, Sam Weller janob Pickwick bilan muloqot qilayotganda ancha samimiy va ba'zan hazilomuz ohangda so'z yuritadi, lekin shu bilan birga o'z maqomini anglab, rasmiy shaklda muomala qilishga intiladi: **"Beg pardon, sir, but you'll excuse me, I am a low-born man, not worthy of such fine company"** [6:102-b].

Shuningdek, xizmatkor qahramonlarning nutqida ko'pincha kinoya va istehzoli iboralar uchraydi. Bu nafaqat kulgi uyg'otadi, balki ijtimoiy tengsizlikni fosh qiluvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Sam Wellerning Pickwick janobi bilan bo'lgan suhbatlarida, u kinoyali iboralarni ishlatish orqali o'zining sinfiy farqini va jamiyatdagi o'rni haqida ta'kidlaydi: **"I should say it was a queer sort of game, sir, but it's your game, not mine"** [4:98-b].

Dickens xizmatkor qahramonlarining nutqini asarning dramaturgik tuzilmasiga ham integratsiya qilgan. Ularning so'zlari syujet rivojiga ta'sir ko'rsatib, ba'zan asosiy qahramonlarning qarorlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, Wellerning oddiy va ko'pincha hazil bilan to'la maslahatlari Pickwick janobining qarorlarini qayta ko'rib chiqishga undaydi: **"You see, sir, when a man's in trouble, he wants somebody to stand by him"** [2:156-b].

Dickens xizmatkorlarning nutqini shakllantirishda stilistik vositalardan mohirlik bilan foydalanadi. Masalan, Sam Wellerning tilida ko'plab aforizmlar va qochirimlar mavjud bo'lib, bu uning xarakterini yanada qiziqarli va esda qolarli

qiladi. U o'z nutqida ko'plab qisqacha, lekin ma'nosi chuqur iboralar ishlatadi, masalan: **"What the devil's the matter now?"** [9:178-b].

Shuningdek, xizmatkorlarning nutqida metaforalar va ironik tuzilmalarga ko'p duch kelinadi, bu esa asarga umumiy yumoristik tus beradi. Sam Wellerning janob Pickwick bilan muloqotida ishlatiladigan ironik turlar uning ijtimoiy maqomini va jiddiy emasligini ko'rsatadi: **"It's a mighty good thing to have a sense of humor in this world, sir"** [8:142-b].

Ularning nutqida ishlatiladigan stilistik vositalar asarning realizmga yaqinligini oshirish bilan birga, xizmatkorlarning o'ziga xos dunyoqarashini ham aks ettiradi. Xizmatkor qahramonlarning nutqi Dickens asarining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularning lingvistik va pragmatik jihatlarini tahlil qilish orqali asarning sotsiolingvistik xususiyatlarini chuqurroq anglash mumkin. Ularning nutqidagi dialektal elementlar, grammatik soddalashtirishlar va o'ziga xos leksik birliklar ularning ijtimoiy mavqeyini aks ettirish bilan birga, asarga dramatik va yumoristik effekt qo'shadi. Dickens xizmatkorlarning tilidan faqatgina realizmni kuchaytirish uchun emas, balki jamiyatning tabaqalanishini ta'kidlash va ijtimoiy munosabatlarni ko'rsatish vositasi sifatida foydalangan. Shu bois, xizmatkor qahramonlarning nutqini lingvistik va pragmatik jihatdan tahlil qilish asarning umumiy mazmunini to'g'ri anglash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Pikvik klubining vafotidan keyingi hujjatlari asaridagi xizmatkor qahramonlarning nutqi murakkab lingvistik va pragmatik xususiyatlarga ega. Dikens ularning so'zlashuviga dialektal unsurlar, talaffuzdagi buzilishlar, soddala yoki noto'g'ri grammatik tuzilmalar va istehzoli ifodalar kiritgan. Bu til birliklari xizmatkorlarning shaxsiy xarakteri, jamiyatdagi o'rni va asardagi dramatik hamda hajviy effektni oshirishga xizmat qiladi.

Xizmatkorlarning nutqi pragmatik jihatdan o'rganilganda, ular ijtimoiy muloqotda turli strategiyalardan foydalanishi aniqlanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, xizmatkorlarning nutqi faqatgina stilistik bezak emas, balki Dikens tomonidan ijtimoiy tanqid vositasi sifatida ishlatilgan. Ushbu maqola orqali xizmatkor qahramonlarning lingvistik va pragmatik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning adabiy hamda ijtimoiy ahamiyati yoritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Blake, N. (1996). A History of the English Language. Palgrave Macmillan.
2. Dickens, C. (1836–1837). The Posthumous Papers of the Pickwick Club. London: Chapman & Hall.
4. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
5. Görlach, M. (1999). English in Nineteenth-Century England: An Introduction. Cambridge University Press.
6. Green, J. (2010). The Vulgar Tongue: Buckish Slang and Pickpocket Eloquence. Oxford University Press.
7. Leech, G. (2008). Language in Literature: Style and Foregrounding. Routledge.
8. Mugglestone, L. (2003). Talking Proper: The Rise of Accent as Social Symbol. Oxford University Press.
9. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Penguin Books.
10. Wales, K. (2011). A Dictionary of Stylistics. Routledge.
11. Zaripova, D. (2023). KHOJANAZAR HUVAIDO IS A MAJOR REPRESENTATIVE OF UZBEK CLASSICAL LITERATURE. Science and innovation, 2(B1), 124-126.
12. Zaripova, D. (2024). HUVAYDO IJODIDA NAVOIY AN'ANALARI. Alisher Navoi and 21 st century, 1(1).

Гульмира МАМАДЖАНОВА,
доктор философии по филологическим наукам (PhD),
кафедры русской филологии Ферганского государственного университета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЛОГОЭПИСТЕМЫ И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В ИДИОСТИЛЕ ПИСАТЕЛЯ

Аннотация: в статье рассматриваются концептуальные основы логоэпистемы и их отражение в идиостиле писателя. Исследуется взаимодействие когнитивных, лингвистических и стилистических аспектов в формировании авторской картины мира. Анализируются ключевые характеристики логоэпистемы в контексте литературного творчества, выявляются особенности их реализации в идиостиле отдельных авторов. Научная значимость исследования заключается в выявлении способов репрезентации концептуального знания через языковые механизмы, что способствует углублению понимания художественного текста.

Ключевые слова: логоэпистема, идиостиль, когнитивная лингвистика, концептуальный анализ, авторская картина мира, язык художественного текста.

Annotatsiya: maqolada logoepistemaning konseptual asoslari va ularning yozuvchining idiotikasida aks etishi ko'rib chiqiladi. Muallifning dunyo haqidagi rasmini shakllantirishda kognitiv, lingvistik va stilistik jihatlarining o'zaro ta'siri o'rganiladi. Logoepistemaning adabiy ijod kontekstidagi asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi va ularni alohida mualliflarning idiotizida amalga oshirish xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati konseptual bilimlarni lingvistik mexanizmlar orqali ifodalash usullarini aniqlashdadir, bu esa badiiy matnni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: logoepistema, idiotil, kognitiv lingvistika, konseptual tahlil, dunyoning muallif surati, badiiy matn tili.

Annotation: the article examines the conceptual foundations of logoepisteme and their reflection in the writer's idiostyle. The interaction of cognitive, linguistic and stylistic aspects in the formation of the author's picture of the world is studied. The key characteristics of logoepisteme in the context of literary creativity are analyzed, and the features of their implementation in the idiostyle of individual authors are revealed. The scientific significance of the study lies in identifying the ways of representing conceptual knowledge through language mechanisms, which contributes to a deeper understanding of the literary text.

Key words: logoepisteme, idiostyle, cognitive linguistics, conceptual analysis, author's picture of the world, language of the literary text.

ВВЕДЕНИЕ

Современная лингвистика активно изучает взаимосвязь языка, мышления и культуры, стремясь выявить закономерности их взаимодействия. В этом контексте особое внимание уделяется логоэпистеме как совокупности языковых средств, отражающих концептуальные структуры сознания, определяющих авторскую картину мира и способы её выражения. Логоэпистема является сложным феноменом, включающим когнитивные, семантические и стилистические аспекты, а также индивидуальные стратегии речевого поведения. Понятие логоэпистемы тесно связано с когнитивными процессами и индивидуальными особенностями речевого поведения писателя, что делает его важным объектом анализа в литературоведении и лингвистике. В рамках данного исследования рассматриваются механизмы формирования логоэпистемы, её структура и способы реализации в идиостиле конкретных авторов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

1. Понятие логоэпистемы и её структура

Термин «логоэпистема» введён в научный оборот в рамках когнитивной лингвистики и литературоведения для обозначения единства языковой и концептуальной системы индивидуального сознания. В её основе лежит представление о языке как инструменте познания и структурирования опыта, где лексико-семантические

и когнитивные структуры взаимодействуют, создавая уникальный способ осмысления действительности [1].

Логоэпистема представляет собой сложную многослойную систему, включающую когнитивные модели, лексические единицы, синтаксические конструкции и семантические поля, характерные для автора. Она проявляется в устойчивых языковых формулах, ассоциативных рядах и образных концептах, передающих глубинные смысловые связи. Особое значение приобретают ключевые слова и фразеологизмы, систематически повторяющиеся в текстах автора и формирующие его уникальную языковую картину мира.

Кроме того, логоэпистема может изменяться в зависимости от жанровой природы произведений. Например, в публицистике авторская логоэпистема может выражаться через оценочные конструкции и аргументативные структуры, тогда как в художественном тексте доминируют метафорические образы и экспрессивные средства. Таким образом, изучение логоэпистемы требует комплексного подхода, сочетающего методы когнитивной лингвистики, лексикологии и стилистики.

2. Идиостиль писателя как отражение логоэпистемы

Идиостиль – это уникальная языковая и стилистическая система, свойственная конкретному автору [2]. Он формируется под влиянием когнитивных стратегий,

культурных установок и творческой индивидуальности писателя. Логоэпистема проявляется в специфике выбора слов, структурировании высказываний, организации текста. Например, у Ф. М. Достоевского преобладают полисемантические конструкции и экспрессивная лексика, что свидетельствует о его сложной концептуальной системе. Кроме того, в его текстах часто встречаются речевые повторы, инверсии и парцелляция, что создаёт особый ритм повествования и подчёркивает эмоциональное напряжение сцен.

Логоэпистема писателя также формируется под влиянием социально-исторического контекста. Например, произведения Л. Н. Толстого характеризуются высокой степенью философской рефлексии, что проявляется в его особом внимании к этической проблематике, детальном психологическом анализе персонажей и использовании антитез. Его идиостиль отличается сочетанием простоты и глубины мысли, что делает его тексты выразительными и доступными для читателя.

Кроме того, идиостиль автора может эволюционировать на протяжении его творческого пути. Например, ранние произведения А. П. Чехова отличались краткостью и афористичностью, тогда как в поздний период его стиль стал более развернутым и насыщенным философскими размышлениями. Таким образом, логоэпистема является не только отражением индивидуального мировосприятия писателя, но и динамической системой, подверженной изменениям в зависимости от личностных и социокультурных факторов.

3. Методы анализа логоэпистемы в художественном тексте

Для выявления логоэпистемных характеристик используются когнитивный анализ, корпусные методы и лексико-семантическое моделирование [3]. Когнитивный анализ предполагает выявление ключевых концептов, структурирующих мировоззренческую систему писателя, и их корреляцию с языковыми средствами выражения. Корпусные методы позволяют анализировать частотность употребления определённых лексем и устойчивых выражений, что даёт возможность определить доминирующие темы и мотивы в текстах автора. Лексико-семантическое моделирование применяется для выявления глубинных смысловых связей между словами и выражениями, репрезентирующими авторскую концептуальную картину мира.

Исследование текстов на уровне ключевых концептов, метафорических схем и повторяющихся языковых структур позволяет реконструировать когнитивное пространство писателя. Одним из эффективных методов является анализ метафорической системы, так как метафоры не только структурируют художественный текст, но и отражают особенности когнитивной деятельности автора.

Сравнительный анализ различных произведений писателя позволяет выявить динамику развития его логоэпистемы и её трансформации в процессе творчества. Дополнительно к этим методам применяются структурно-семантический и дискурсивный анализ, способствующие более детальному изучению языкового материала и особенностей авторского идиостиля.

4. Анализ логоэпистемы на примере творчества Л. Н. Толстого

Л. Н. Толстой стремился к предельной точности в выражении мысли, что проявляется в обилии описательных конструкций и этической лексики [4]. Его логоэпистема включает категории морали, внутреннего поиска, философских размышлений, что находит отражение в идиостиле писателя. Толстой активно использует антонимические пары, диалоги на этические темы, внутренние монологи персонажей, позволяя читателю глубже погрузиться в их душевные переживания.

Кроме того, характерной особенностью его текстов является внимание к деталям, что создаёт эффект погружения в художественную реальность. Описания природы в его произведениях часто служат не только фоном, но и средством раскрытия внутреннего мира персонажей. Например, в «Войне и мире» смена времён года коррелирует с изменениями в судьбах героев, подчёркивая философскую идею единства человека и природы.

Ещё одним важным аспектом является использование Толстым религиозно-философских концептов, выраженных через систему образов и символов. Например, идея смирения и непротивления злу проходит через весь роман «Воскресение», а поиски нравственной истины становятся центральной темой его позднего творчества.

ВЫВОДЫ

Таким образом, логоэпистема является важным компонентом идиостиля писателя, формируя его языковую и концептуальную картину мира. Она выступает в качестве своеобразного когнитивного механизма, обеспечивающего целостность и внутреннюю согласованность художественного текста. Исследование этого феномена позволяет глубже понять механизмы авторского самовыражения, специфику индивидуального словоупотребления и принципы организации текста.

Выявление ключевых характеристик логоэпистемы способствует реконструкции концептуального пространства автора, что важно как для анализа отдельных произведений, так и для определения доминирующих тенденций в развитии литературного языка. Важно отметить, что процесс формирования и функционирования логоэпистемы тесно связан с общими когнитивными и социокультурными факторами, влияющими на языковую личность писателя.

Литература:

- Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая структура смысла. – М.: Академический проект, 2001.
Винокур Г. О. О языке художественной литературы. – М.: Наука, 1991.
Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути к познанию языка. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Искусство, 1975.

Озода КОДЫРОВА,
преподаватель Ферганского государственного университета,
Дильшода ПУЛАТОВА,
преподаватель Ферганского государственного университета

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МИФОЛОГИЧЕСКОЙ СИМВОЛИКИ В ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: статья исследует теоретические основы мифологической символики в литературе как междисциплинарного поля. Рассматриваются архетипическая теория, психоаналитический подход, структурно-семиотический анализ и сравнительный метод. Особое внимание уделяется тому, как литература преобразует древние мифы в современные символы и как постмодернистские тенденции способствуют переосмыслению традиционных мотивов.

Ключевые слова: мифология, символика, архетипы, психоанализ, структурализм, семиотика, постмодернизм.

Annotatsiya: ushbu maqola adabiyotdagi mifologik simvolikaning nazariy asoslarini, ya'ni ushbu sohani multidistsiplinar maydon sifatida qanday o'rganilishini tahlil qiladi. Maqolada mavzu doirasida arxetip nazariyasi, psixoanaliz usuli, strukturaviy-semiotik tahlil va qiyoslash metodlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda alohida e'tibor adabiyot qadimgi miflarni zamonaviy belgilarga qanday aylantirishi va postmodern tendensiyalarning an'anaviy motivlarni qayta talqin qilishga qanday hissa qo'shishiga qaratiladi.

Kalit so'zlar: mifologiya, simvolika, arxetiplar, psixonaliz, strukturaviylik, semiotika, postmodernizm.

Annotation: this article examines the theoretical foundations of mythological symbolism in literature, analyzing how this field is studied as a multidisciplinary area. It considers archetype theory, the psychoanalytic approach, structural-semiotic analysis, and the comparative method. Special attention is paid to how literature transforms ancient myths into modern symbols and how postmodern trends contribute to the reinterpretation of traditional motifs.

Key words: mythology, symbolism, archetypes, psychoanalysis, structuralism, semiotics, postmodernism.

Исследование мифологической символики в литературе представляет собой сложное междисциплинарное поле, объединяющее идеи психологии, лингвистики, культурологии и истории. В основе данного направления лежит понимание мифа не только как архаического повествования, но и как универсальной модели мышления, способной проникать в самые глубокие уровни человеческого сознания. Многие современные ученые отмечают, что мифологическая символика является связующим звеном между прошлым и настоящим, позволяющим раскрыть как коллективные архетипы, так и индивидуальные особенности творческого процесса. Таким образом, миф служит важнейшим инструментом для анализа литературных текстов, отражающих культурное наследие различных эпох и народов [1], [2].

Одним из фундаментальных направлений в изучении мифологических символов является архетипическая теория Карла Юнга, согласно которой мифологические образы являются проявлениями коллективного бессознательного. Юнг утверждал, что архетипы – это универсальные модели, которые повторяются во всех культурах независимо от исторических условий, и что они служат основой формирования литературных образов [1]. В этом контексте мифологические символы могут интерпретироваться как выражение внутренних психологических структур, отражающих глубокие эмоциональные и когнитив-

ные процессы автора. Более того, архетипическая теория помогает выявлять универсальные мотивы, такие как образ героя, матери, мудрого старца или трикстера, которые продолжают функционировать в литературном творчестве на протяжении веков [1].

Другим важным направлением в исследовании мифологической символики является структурно-семиотический анализ, разработанный такими учеными, как Клод Леви-Стросс и Ролан Барт. Леви-Стросс предложил рассматривать мифы через призму внутренних бинарных оппозиций, таких как «земля – небо», «свет – тьма», «жизнь – смерть», что позволяет выявить неизменные схемы, лежащие в основе мифологического мышления [3]. Анализируя структуру мифа, исследователь может проследить, каким образом из хаоса возникает порядок, а противоречия находят свое разрешение через медиацию символов. Ролан Барт в свою очередь интерпретировал миф как вторичную семиотическую систему, которая надстраивается над обычным языком и превращает обыденные явления в символы, насыщенные идеологическим смыслом [4]. Такой подход позволяет понять, каким образом мифологическая символика становится инструментом формирования культурных кодов, через которые передаются идеологические и эстетические установки общества [4].

Сравнительный метод также играет важную роль в исследовании мифологической символики. Сопо-

ставление мифов разных культур позволяет выявить универсальные мотивы и структуры, которые служат фундаментом для формирования мифологических образов. Исследователи, работающие в рамках сравнительной мифологии, анализируют сходства и различия между мифами различных народов, что помогает реконструировать прототипы мифологических сюжетов и понять эволюцию символов в историческом развитии [3]. Такой подход демонстрирует, что мифы, несмотря на культурные различия, имеют общие черты, отражающие универсальные аспекты человеческого опыта. Эти универсальные схемы способствуют тому, что мифологическая символика остаётся актуальной и в современной литературе, где авторы продолжают обращаться к древним мотивам, адаптируя их к новым социальным и культурным реалиям [3].

Язык и литература играют ключевую роль в процессе мифологизации реальности. По мнению Ролана Барта, миф выступает как система, в которой слово превращается в знак, насыщенный идеологическим смыслом [4]. Литературный текст становится местом встречи прошлого и настоящего, где древние мифы переосмысливаются и обретают новые значения. Этот процесс называется семиотизацией, и он позволяет автору преобразовывать обыденные образы в символы, способные передавать глубокие культурные и эмоциональные значения [4]. Таким образом, литература становится не только отражением действительности, но и активным участником ее переосмысления, создавая «литературный миф», который функционирует как целостный культурный код [7].

Современные литературные течения, особенно в эпоху постмодернизма, демонстрируют тенденцию к демифологизации и ремифологизации традицион-

ных мифов. Авторы постмодернистской литературы часто прибегают к иронии, пародии и абсурду для разрушения устоявшихся мифологических образов, что, в свою очередь, открывает возможности для создания новых смыслов [6]. Демифологизация позволяет автору освободиться от догм и стереотипов, а ремифологизация – создать обновленную версию мифа, которая будет отражать современные реалии. Таким образом, процесс мифологизации становится диалектическим: разрушение старого мифа порождает условия для формирования нового, более адаптированного к современному культурному контексту [6].

В заключение можно отметить, что исследование теоретических основ мифологической символики в литературе открывает широкие перспективы для междисциплинарного диалога между различными научными направлениями. Объединяя психологический, лингвистический, культурологический и исторический подходы, исследователи получают возможность глубже понять механизм формирования мифов и их роль в современной культуре. Миф, как универсальное явление, продолжает оставаться мощным инструментом для интерпретации литературных текстов, отражая вечные вопросы бытия, идентичности и коллективной памяти. Таким образом, мифологическая символика не только обогащает художественное произведение, но и служит важнейшим средством для осмысления и передачи культурных ценностей, способствуя формированию нового взгляда на традиционные образы и мотивы. Эти процессы играют ключевую роль в формировании эстетического и идеологического пространства современного общества, позволяя автору и читателю вступать в диалог с прошлым и создавать новые формы художественного выражения.

Использованная литература:

1. Архетип (литература) [Электрон. ресурс] : энциклопедическая статья // Википедия. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Архетип_\(литература\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Архетип_(литература)) (дата обращения: 10.03.2025).
2. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. – Москва: Наука, 1976. – 407 с.
3. Сравнительная мифология [Электрон. ресурс]: энциклопедическая статья // Википедия. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Сравнительная_мифология (дата обращения: 10.03.2025).
4. Барт Р. Мифологии. – Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 267 с.
5. Чаплыгина Ю. А. Мифологический анализ произведения как фактор литературного развития читателя: дис. канд. филол. наук. – Москва: Изд-во РГГУ, 200?. – 200 с.
6. Устьянцев В. Ф. Семантика художественного символа на материале произведений [Электрон. ресурс]: дис. работа. – Режим доступа: (ссылка не указана) (дата обращения: 10.03.2025).
7. Исследование мифологической символики в литературе [Электрон. ресурс]: материалы конференции. – Режим доступа: (ссылка не указана) (дата обращения: 10.03.2025).

Mukhlisakhon OKHUNOVA,
Independent researcher in
Fergana State University

THE CONCEPT OF THE HUMAN IN NOVEL “NIGHT AND DAY” BY CHO‘LPON

Annotation: this article explores the representation of the concept of human (*inson*) in Uzbek literature, tracing its evolution from oral traditions to contemporary prose. The study examines how Uzbek literary works have historically reflected philosophical, ethical and social concerns regarding human nature, identity and morality. The transition from heroic depictions in pre-Islamic epics to psychological realism in modern Uzbek literature highlights the shifting perspectives on human existence. Special attention is given to Abdulhamid Cho‘lpon’s novel *Kecha va Kunduz* (*Night and Day*), which serves as a literary critique of early 20th-century Uzbek society, exploring themes of tradition, oppression and social change. Through an analysis of key characters, the paper underscores how Cho‘lpon’s novel encapsulates the broader struggle for enlightenment and modernization in Uzbekistan.

Key words: *uzbek literature, human concept, tradition, modernity, social change, Cho‘lpon, Night and Day.*

Аннотация: в данной статье рассматривается представление концепции человека (*инсон*) в узбекской литературе, прослеживается ее эволюция от устных традиций до современной прозы. Исследование анализирует, как узбекские литературные произведения исторически отражали философские, этические и социальные вопросы, касающиеся человеческой природы, идентичности и морали. Переход от героических образов в доисламских эпосах к психологическому реализму в современной узбекской литературе подчеркивает изменяющиеся взгляды на человеческое существование. Особое внимание уделяется роману Абдухамид Чўлпона *Кеча ва Кундуз* (*Ночь и День*), который служит литературной критикой узбекского общества начала XX века, исследуя темы традиций, угнетения и социальных изменений. Через анализ ключевых персонажей статья подчеркивает, как роман Чўлпона воплощает в себе более широкую борьбу за просвещение и модернизацию в Узбекистане.

Ключевые слова: *узбекская литература, концепция человека, традиция, модернизация, социальные изменения, Чўлпон, Ночь и День.*

Annotatsiya: ushbu maqolada inson konseptining o‘zbek adabiyotidagi tasviri va uning og‘zaki an‘analardan zamonaviy prozaga qadar rivojlanishi o‘rganiladi. Tadqiqotda o‘zbek adabiy asarlari inson tabiati, shaxsiyati va axloqiga oid falsafiy, axloqiy va ijtimoiy masalalarni qanday aks ettirgani tahlil qilinadi. Islomgacha bo‘lgan davr epik asarlaridagi qahramonona tasvirlardan zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi psixologik realizmga o‘tish inson mavjudligi haqidagi qarashlarning o‘zgarishini aks ettiradi. Ayniqsa, Abdulhamid Cho‘lponning *Kecha va Kunduz* romani XX asr boshlaridagi o‘zbek jamiyatining adabiy tanqidini ifodalovchi asar sifatida alohida e‘tiborga olinadi, unda an‘analar, zulm va ijtimoiy o‘zgarishlar mavzulari yoritiladi. Asosiy qahramonlar tahlili orqali maqolada Cho‘lpon romanining O‘zbekistonning ma‘rifat va modernizatsiya yo‘lidagi kurashini qanday aks ettirgani ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiyoti, inson konsepti, an‘ana, modernizatsiya, ijtimoiy o‘zgarishlar, Cho‘lpon, *Kecha va Kunduz*.

The representation of the concept of *human* (*inson*) in Uzbek literature has undergone significant transformations over centuries, shaped by historical, cultural and ideological influences. From the early oral traditions to modern-day prose, the literary depiction of human nature reflects the moral, ethical and philosophical concerns of each era. Uzbek literature, deeply rooted in Eastern literary traditions, has consistently explored the fundamental questions of human existence, such as:

What does it mean to be human?

How does one achieve moral perfection?

What is the role of an individual in society?

Each historical period of Uzbek literature has provided unique perspectives on these questions, from the spiritual and philosophical views of classical poets to the more realistic and psychological approaches of

modern writers.

Human in Pre-Islamic and Oral Traditions

Before the emergence of written Uzbek literature, oral traditions played a crucial role in shaping the concept of human identity. Uzbek folklore, myths and epic tales (*dostonlar*) depicted humans as both heroic and flawed beings, reflecting the moral values and social structures of early Turkic societies.

The protagonists in epics like *Alpomish* and *Go‘ro‘g‘li* were idealized figures embodying courage, loyalty, and wisdom.

These narratives emphasized collective identity, highlighting the human role in preserving family, tribe and honor.

The Humanist Philosophy in Classical Uzbek Literature

With the advent of written literature, particularly during the 15th and 16th centuries, Uzbek writers and poets began to explore deeper philosophical and ethical aspects of human existence. This period was profoundly influenced by Islamic teachings, Sufi philosophy and Persian literary traditions.

Alisher Navoi (1441–1501), the father of Uzbek literature, placed human dignity, moral excellence and spiritual enlightenment at the core of his works. In *Hamsa*, he portrayed ideal human qualities—wisdom, justice, love and selflessness—while also acknowledging human weaknesses. His treatise *Mahbub ul-Qulub* (The Beloved of Hearts) offers a detailed analysis of different human character types, emphasizing ethics and morality.

Babur, in his memoir *Baburnama*, provided an introspective look at human emotions, ambitions and personal struggles, making him one of the earliest Uzbek writers to explore the complexity of individual identity.

The Influence of Social Change in 19th and Early 20th Century Uzbek Literature

The late 19th and early 20th centuries marked a turning point in Uzbek literature, with a shift towards realism and social criticism. The concept of *human* became closely linked to themes of national identity, colonial resistance and cultural transformation.

Abdulla Qodiriy (*O'tkan kunlar*) explored human emotions, relationships and the clash between tradition and modernity. His characters are deeply human, with complex psychological and moral dilemmas.

Cho'lpon and Fitrat, as representatives of the Jadid movement, viewed humans as agents of change, advocating for education, reform and intellectual awakening.

The Soviet Influence: The "New Human" and Socialist Realism

During the Soviet era, Uzbek literature was influenced by socialist realism, which idealized the «new Soviet person». Writers were expected to portray individuals as hardworking, loyal to the socialist cause and dedicated to collective progress. However, many authors subtly included human emotions and existential dilemmas in their works.

Oybek and G'afur G'ulom depicted humans as evolving beings, struggling between personal desires and ideological expectations.

Abdulla Qahhor, through his satirical and psychological stories, revealed the contradictions of human nature under Soviet rule.

Human in Contemporary Uzbek Literature

Post-Soviet Uzbek literature has shifted towards deeper explorations of personal identity, moral dilemmas and existential questions. The individual is no longer viewed through a collective ideological lens but as a unique being with inner conflicts, emotions, and aspirations.

O'tkir Hoshimov (*Dunyoning ishlari*) explores themes

of love, sacrifice and the meaning of life through deeply emotional storytelling.

Erkin A'zam delves into modern human struggles, loneliness and the search for purpose in an ever-changing world.

The concept of *human* in Uzbek literature has evolved from idealized heroism to psychological realism, reflecting the philosophical and socio-political transformations of each era. Whether through classical poetry, epics, realism or contemporary existential themes, Uzbek literature continues to explore what it means to be human – an inquiry that remains as relevant today as it was centuries ago.

Abdulhamid Cho'lpon (1897–1938) was one of the most significant figures in Uzbek literature and a key representative of the Jadid movement, which sought to modernize Uzbek society through education, literature and reformist ideas. He was a poet, playwright and novelist whose works emphasized freedom, national identity and the struggle against oppression.

Cho'lpon's poetry was deeply lyrical and filled with themes of sorrow, longing and resistance. His prose, particularly his novel *Kecha va Kunduz* (*Night and Day*), is regarded as one of the earliest modern Uzbek novels and a profound reflection on Uzbek society during the early 20th century.

Unfortunately, due to his independent and nationalist views, Cho'lpon was executed during Stalin's purges in 1938 and his works were banned for decades. He was later rehabilitated and his contributions to Uzbek literature were recognized posthumously.

Cho'lpon's novel *Kecha va Kunduz* (1936) is a pioneering work in Uzbek literature, reflecting the socio-political transformations in Uzbekistan during the early 20th century. The novel portrays the stark contrast between old traditions (*kecha* – night) and the emerging modern world (*kunduz* – day), symbolizing the struggle between stagnation and progress.

In Abdulhamid Cho'lpon's novel *Kecha va Kunduz* (*Night and Day*) each character represents different aspects of Uzbek society during the early 20th century, highlighting the novel's themes of tradition, oppression and social change.

Zebi is the protagonist of the novel and represents the plight of Uzbek women who suffer under the constraints of patriarchal traditions. She is a young, intelligent and sensitive girl who dreams of love and freedom. However, she is forced into an arranged marriage, reflecting the novel's critique of societal norms that treat women as property rather than individuals.

Razzoq so'fi is a religious figure in the novel, but rather than embodying true Islamic values of kindness and justice, he is a hypocrite who uses religion to justify the oppression of women and the lower class. He represents the corrupt religious elite who manipulate faith for personal gain. Through his character, Cho'lpon

criticizes false piety and religious hypocrisy in Uzbek society.

Qurvonbibi is a strong-willed, conservative woman who upholds traditional values and reinforces patriarchal customs. She embodies the older generation that resists change. She believes in strict gender roles and supports arranged marriages, seeing them as part of the natural order. Despite her harshness, she is also a victim of the same traditions that shaped her worldview.

Akbarali Mingboshi is a high-ranking official who represents the corrupt and unjust ruling class. He abuses his power for personal benefit and does little to improve the lives of ordinary people. His character reflects the systemic corruption that prevents social progress. He symbolizes the oppressive social structures that keep the lower class in submission.

Miryoqub is one of the main characters and he was portrayed by people like this "Unlike the previous efforts

at nicknaming – they called a local grocer "European grocer" – the village elders weren't mistaken in awarding Miryoqub the moniker "Miryoqub the sly" (Miryoqub epaqa). They justified their choice with ease: "nothing comes out right if his hand hasn't touched it".

Through Zebi's suffering, the novel criticizes forced marriages, the oppression of women and the hypocrisy of the conservative elite. Cho'lpon presents Zebi's struggle as symbolic of Uzbekistan's struggle for enlightenment and modernization.

Conclusion

Each of these characters plays a crucial role in *Night and Day* (*Kecha va Kunduz*), shaping the novel's critique of Uzbek society in the early 20th century. Through them, Cho'lpon masterfully illustrates the conflict between *tradition* and *modernity*, *oppression* and *freedom*, *ignorance* and *enlightenment*.

References

1. Sharafiddinov O. «Happiness to understand creativity.» SHARQ NMAK. T.: 2004. 640 p.
2. Ingebor Baldauf. Drawings on Uzbek literature of the XX century. T.: "Spirituality", 2001. 72 pages.
3. Naim Karimov, Bakhtiyor Nazarov, Salohiddin Mamajonov and others. Landscapes of Uzbek literature of the XX century. I book. T.: "Uzbekistan" publishing house. 2008. - 534 pages.
4. Cholpon. The novel «Night and Day». T.: "SHARQ", 2000. - 288 pages.
5. Dilmurod Quronov. «Poetics of Cholpon's prose». T.: "SHARQ" NMAK 2004. - 288 pages.
6. Ahmad Aliev. «Independence and Literary Heritage». T.: "Uzbekistan" publishing house. 1997. - 272 pages.

Jahongir YULDOSHEV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti,
Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)
yuldoshevjahongir0501@gmail.com

TA'LIM TIZIMIDA STEAM TEXNOLOGIYASINI QO'LLASHNING AMALIY AHAMIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada zamonaviy ta'lim shakllari va ularning dunyo ta'lim tizimidagi ahamiyati haqida fikr yuritilib zamonaviy ta'lim shakllaridan hisoblangan STEAM ta'limning rivojlanishi, imkoniyatlari, yutuqlari haqida keng mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: *STEAM yondashuv, ijodkorlik, moslashuvchanlik, rivojlanish, ijodiy fikrlash, amaliy faoliyatda qo'llash, zamonaviy ta'lim yondashuvi.*

Annotation: this article discusses modern forms of education and their importance in the global education system, and provides an extensive discussion of the development, opportunities, and achievements of STEAM education, which is considered one of the modern forms of education.

Key words: *STEAM approach, creativity, flexibility, development, creative thinking, application in practical activities, modern educational approach.*

Аннотация: в статье рассматриваются современные формы образования и их значение в мировой системе образования, а также подробно рассматривается развитие, возможности и достижения STEAM-образования, которое считается одной из современных форм образования.

Ключевые слова: *STEAM-подход, креативность, гибкость, развитие, творческое мышление, применение в практической деятельности, современный образовательный подход.*

STEAM yondashuvi o'quv samaradorligiga ta'siri shuki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni, o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan ham ishlashimiz kerak. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari o'qib o'rganib olgan bilimlarini o'zlari mustahkamlab yurishadilar [1]. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'lادilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bilan bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu yerda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish yetarli emas ekanligini va ko'proq bilimga ega bo'lishlari kerakligini xohlaydilar [1].

Ko'proq amaliy qobiliyatlariga e'tibor berib, talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi, ya'ni bu butun ta'lim tizimi nimaga intilishini yoritib berishga harakat qiladilar. Ta'limga ushbu yangi yondashuv,

nazariyasi va amaliyotini birlashtirsak mantiqiy natijasi hosil bo'ladi [2].

STEAM Amerikada ishlab chiqilgan, ya'ni maktablar bitiruvchilarning martabalarini e'tiborga olgan holda fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEM tizimi shu tarzda shakllandi. Keyinchalik bu yerga Art qo'shildi va natijada STEAM oxirigacha shakllandi. O'qituvchilar ushbu mavzular, aniqrog'i ushbu fanlardan bilimlar kelajakda talabalarning yuqori darajadagi mutaxassis bo'lib yetishishiga yordam beradi deb hisoblashadi [2]. Oxir-oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi.

Mamlakatning kelgusidagi jadal taraqqiyoti yosh iste'dodlarni aniqlash, iqtidorli bolalarni tanlab olish va o'qitish tizimini tashkil qilish, o'sib kelayotgan avlodning intellektual imkoniyatlarini namoyon etishga yordam beruvchi ko'p tarmoqli ta'lim muhitini yaratish bo'yicha ishlar sifatini oshirish zaruratini taqozo etmoqda [2;3].

Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ularning huquqiy ong va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish xalq ta'limi sohasidagi davlat siyosatining

eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [3]. "Maktabdan tashqari ta'lim tizimini rivojlantirish dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi prezident qarori loyihasi e'lon qilindi.

2022-2026 yillarda xalq ta'limida maktabdan tashqari ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha dastur tasdiqlanadi. Xorijiy ekspertlarni jalb etgan holda mashg'ulotlar jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, o'quv reja va dasturlarni takomillashtirish, zamonaviy to'garaklar, xususan, STEAM – ta'lim bo'yicha to'garak rahbarlari uchun o'quv-metodik qo'llanmalar va ko'rgazmali vositalarni yaratish. Yuqorida aytib o'tganimizdek, Prezidentimiz maktablarda ta'lim jarayonini xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan o'quv rejalari va dasturlari bo'yicha ingliz tilida amalga oshirish bo'yicha "STEAM – ta'lim" (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – texnik ijodkorlik, Art – san'at, Mathematics – matematika) dasturi joriy etishdi. Bunga ko'ra talabalar va o'quvchi yoshlar orasida tabiiy va aniq fanlarni keng targ'ib qilish hamda STEAM ta'limi sohasidagi xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish hamda uni qo'llashni yo'lga qo'yishdan iboratdir [4]. Shu boisdan ham, talaba va o'quvchilarni kelajakka tayyorlashda STEAM ta'limi muhim ahamiyatga egadir.

STEAM – tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika fanlarini uyg'unlikda o'qitish uslubidir. STEAM texnologiyasida nazariy va amaliy bilimlar uyg'unligiga e'tibor qaratiladi. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Milliy dastur asosida ishlab chiqilgan 1-2-sinflarning ona tili va o'qish savodxonligi, tabiiy, matematika darsliklarida berilgan mavzularga STEAM texnologiyasi asosida yondashib, darslar tashkil etsa bo'ladi [8].

Xususan, tabiiy fanlarda har bir mavzu nazariy ham amaliy tarzda berilgan. Bunga misol qilishimiz mumkin, masalan, ikkinchi sinf boshlang'ich sinfida ta'lim olayotgan o'quvchilarga, tabiiy, tabiatshunoslik kitoblari berilgan. Bu esa o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nazariy bilimlari bilan birga amaliy bilimlarni ham o'zlashtirib ketishadilar. Nafaqat darslarda, balki sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ham STEAM texnologiyasidan oqilona foydalanish kerak [6]. Mashg'ulotlarni tashkil etishda kasb-hunar egalari taklif etilsa, ular o'z kasblari haqida nazariy bilim bilan birga amaliy ko'rsatib bersa, bu bolalarda yaxshi taassurot qoldiradi. Kelajakda kasb tanlashda o'z yo'nalishini topib oladilar.

STEAM ta'limi yo'nalishi va amaliy yondashuvni

qo'llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta'lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. STEAM yondashuvi o'quv samaradorligiga qanday ta'sir qiladi? Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlarida o'rganish tez o'zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas [9]. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzidir.

STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof-muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalardagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar [9]. Bu yerda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish yetarli emas. STEAM yondashuvi bizning ta'lim va ta'limga bo'lgan qarashimizni o'zgartirmoqda.

Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi. Ta'limga ushbu yangi yondashuv bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. O'qituvchilar ushbu fanlardan olingan bilimlar kelajakda talabalarning yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi [10;11]. Oxir oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi.

So'nggi o'n yilliklardagi o'zgarishlar yoqimli, ammo shu bilan birga odamzodni xavotirlantiradi. Ushbu yangi narsalarning ixtiro qilinishi bilan odamlar ilgari duch kelmagan ko'plab yangi muammolarga duch kelayotgan holatlar mavjud. Har kuni yangi ish turlari va hattoki butun kasbiy sohalar paydo bo'ladi, shuning uchun zamonaviy o'qituvchilar o'qitadigan bilimlari va mahoratlari vaqt talablariga javob beradimi yoki yo'qmi deb o'ylashlari kerak [10]. O'zingizning g'oyangizni topishga bilim yordam beradi, ammo haqiqiy ish bu g'oyani haqiqatga aylantiradi. Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktab o'quvchilariga nafaqat ba'zi bir g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga

oshirish imkoniyatini beradi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, STEAM yondashuvi o'quvchilarga XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin bo'lgan muhim ta'lim yondashuvidir. Ularga bilimni amalda qo'llash, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi, bu esa ularni kelajakda

muvaffaqiyatli kadr bo'lishga tayyorlaydi. Shunday qilib, O'zbekistonda ta'lim islohotlari doirasida STEAM yondashuvi muhim o'rin tutadi. Ammo, ushbu yondashuvni samarali amalga oshirish uchun qo'shimcha resurslar, o'qituvchilarning malakasini oshirish va o'quv dasturlarini yanada moslashtirish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. L. Zhang and T. Ponomarenko, "Directions for sustainable development of China's coal industry in the post-epidemic era," *Sustainability*, vol. 15, no. 8, p. 6518, Apr. 2023, doi: 10.3390/su15086518.
2. B. Zakeri et al., "Pandemic, war, and global energy transitions," *Energies*, vol. 15, no. 17, p. 6114, Aug. 2022, doi: 10.3390/en15176114.
3. J. Szabo, "Corrigendum to 'Energy transition or transformation? Power and politics in the European natural gas industry's trasformismo'" *Energy Research and Social Science*, vol. 90, p. 102592, Aug. 2022, doi: 10.1016/j.erss.2022.102592.
4. Z. Allam, S. E. Bibri, and S. A. Sharpe, "The rising impacts of the COVID-19 pandemic and the Russia–Ukraine war: energy transition, climate justice, global inequality, and supply chain disruption," *Resources*, vol. 11, no. 11, p. 99, Oct. 2022, doi: 10.3390/resources11110099.
5. D. Novianto, W. Gao, and S. Kuroki, "Review on people's lifestyle and energy consumption of Asian communities: case study of Indonesia, Thailand, and China," *Energy and Power Engineering*, vol. 07, no. 10, pp. 465–476, 2015, doi: 10.4236/epe.2015.710045.
6. E. Liun, S. Suparman, S. Sriyana, D. Dewi, and J. Sitorus Pane, "Indonesia's energy demand projection until 2060," *International Journal of Energy Economics and Policy*, vol. 12, no. 2, pp. 467–473, Mar. 2022, doi: 10.32479/ijeeep.12794.
7. K. Fiel'ardh, I. Fardhani, and H. Fujii, "Integrating perspectives from education for sustainable development to foster plant awareness among trainee science teachers: a mixed methods study," *Sustainability*, vol. 15, no. 9, p. 7395, Apr. 2023, doi: 10.3390/su15097395.
8. M. G. Bertrand and I. K. Namukasa, "A pedagogical model for STEAM education," *Journal of Research in Innovative Teaching and Learning*, vol. 16, no. 2, pp. 169–191, Sep. 2023, doi: 10.1108/JRIT-12-2021-0081.
9. B. Thornhill-Miller et al., "Creativity, critical thinking, communication, and collaboration: assessment, certification, and promotion of 21st century skills for the future of work and education," *Journal of Intelligence*, vol. 11, no. 3, p. 54, Mar. 2023, doi: 10.3390/jintelligence11030054.
10. S. Ghavifekr, "Collaborative learning: a key to enhance students' social interaction skills," *Malaysian Online Journal of Educational Sciences*, vol. 8, no. 4, 2020, [Online]. Available:
11. A. S. Putri, Z. K. Prasetyo, L. A. Purwastuti, A. K. Prodjosantoso, and H. Putranta, "Effectiveness of STEAM-based blended learning on students' critical and creative thinking skills," *Int. J. Eval. Res. Educ.*, vol. 12, no. 1, p. 44, Mar. 2023, doi: 10.11591/ijere.v12i1.22506.

Elyor XAYRIYEV,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Aniq va amaliy fanlar fakulteti
Informatika kafedrasida katta o'qituvchisi
Erali ERNAQULOV,
Matematika va informatika yo'nalishi talabasi

TALABALARNING MEDIAKOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHGA OID KOMPYUTER IMITATSION MODELLAR YARATISH VA UNGA QO'YILADIGAN TALAB VA TAKLIFLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada talabalarning mediakompetentligini oshirish uchun kompyuter imitatsion modellari yaratish va ularga qo'yiladigan talablar tahlil qilinadi. Mediakompetentlik tushunchasi va uning ahamiyati yoritilib, kompyuter imitatsion modellarning roli, foydalari va samaradorlik mezonlari muhokama qilinadi. Shuningdek, samarali modellar ishlab chiqish uchun qo'yiladigan talablar va ularni yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar beriladi. Maqola raqamli ta'lim jarayonlarini innovatsion usullar bilan rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: mediakompetentlik, kompyuter imitatsion modellar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), raqamli savodxonlik, media mahsulotlar tahlili, tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi, internet madaniyati, interaktiv o'qitish, o'quv jarayoni, realistik interfeys, geymifikatsiya, sun'iy intellekt, mobil ilovalar, ochiq kodli platformalar, multimedia elementlari, baholash tizimi, jamoaviy o'qitish.

Аннотация: в данной статье будет проанализировано создание компьютерных имитационных моделей и требования к ним для повышения медиакompetentности учащихся. Освещается понятие медиакompetentности и ее значение, обсуждаются роль, преимущества и критерии эффективности компьютерных имитационных моделей. Также даны требования к разработке эффективных моделей и предложения по их дальнейшему совершенствованию. В статье основное внимание уделяется инновационному развитию процессов цифрового обучения.

Ключевые слова: медиакompetentность, компьютерные имитационные модели, информационные и коммуникационные технологии (ИКТ), цифровая грамотность, анализ медиа-продуктов, критическое мышление, информационная безопасность, интернет-культура, интерактивное обучение, учебный процесс, реалистичный интерфейс, геймификация, искусственный интеллект, мобильные приложения, платформы с открытым исходным кодом, мультимедийные элементы, система оценки, коллективное обучение.

Annotation: this article analyzes the creation of computer simulation models and the requirements for them to improve students' media competence. The concept of media competence and its importance are highlighted, the role, benefits and criteria for effectiveness of computer simulation models are discussed. The requirements for the development of effective models and suggestions for their further improvement are also given. The article is aimed at developing digital educational processes with innovative methods.

Key words: media competence, computer simulation models, information and communication technologies (ICT), digital literacy, media product analysis, critical thinking, information security, internet culture, interactive learning, learning process, realistic interface, gamification, artificial intelligence, mobile applications, open source platforms, multimedia elements, assessment system, team learning.

Mediakompetentlik tushunchasi va uning ahamiyati. Mediakompetentlik bu shaxsning axborotni qabul qilish, tahlil qilish, yaratish va tarqatish bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lishidir. Bu quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Raqamli savodxonlik
- Media mahsulotlarni tahlil qilish
- Tanqidiy fikrlash
- Axborot xavfsizligi
- Internet madaniyati
- Ta'lim tizimida mediakompetentligini shakllantirish

jarayonida kompyuter imitatsion modellar samarali vosita sifatida qo'llanilishi mumkin.[1]

Kompyuter imitatsion modellarning roli. Kompyuter imitatsion modellari yordamida talabalarga interaktiv muhitda bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Bunday modellar quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

Amaliy tajriba orttirish – talabalar real hayotga yaqin muhitda tajriba o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'qitish samaradorligini oshirish – vizual va interaktiv o'quv materiallari orqali o'zlashtirish darajasi yuqori

bo'ladi.

Axborot xavfsizligi bo'yicha tajriba o'ttirish – talabalar axborotni tahlil qilish, yolg'on axborotni aniqlash va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha tajribaga ega bo'ladilar.[2]

Kompyuter imitatsion modellariga qo'yiladigan talablar. Kompyuter imitatsion modellar samarali bo'lishida quyidagi talablar inobatga olinishi kerak:

Realistik interfeys – talabalar uchun qulay va tushunarli bo'lishi kerak.

Interaktivlik – foydalanuvchilarga tajriba o'tkazish, natijalarni tahlil qilish imkonini berishi lozim. Moslashuvchanlik – turli darajadagi bilimlarga ega bo'lgan talabalar uchun mos kelishi zarur.

Multimedia elementlari – model tarkibida video, audio, animatsiya va interaktiv grafikalar bo'lishi kerak.

Baholash tizimi – talabalarning bilim darajasini baholash uchun maxsus tizim integratsiya qilinishi lozim.[3]

Afzalliklari. Interaktiv ta'lim: kompyuter imitatsion modellari interaktiv va qiziqarli o'quv jarayonini ta'minlaydi, talabalarni o'qish jarayoniga faol jalb qiladi.

Real vaqtda tahlil: talabalar mashqlar va vaziyatlarni real vaqtda tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ularning analitik va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradi.

Individual yondashuv: talabalarning individual ehtiyojlarini hisobga oladigan moslashuvchan ta'lim jarayoni tashkil etiladi.

Masofaviy ta'lim: internet orqali masofaviy ta'lim olish imkoniyatini beradi, bu esa geografik cheklovlarni yo'q qiladi.

Tejamkorlik: an'anaviy laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarga nisbatan kamroq xarajat talab qiladi, resurslarni tejaydi.

Tafsilotlarni qayta ko'rib chiqish: talabalar o'quv materiallarini qayta ko'rib chiqish va yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xavfsizlik: xavfli yoki qiyin vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali talabalar xavfsiz muhitda mashg'ulot o'tkazishadi.

Qulayliklari.

Keng foydalanish imkoniyati: talabalar uyda yoki boshqa joyda bo'lsa ham, imitatsion modellardan foydalanishlari mumkin.

Tizimli o'rganish: kompyuter imitatsion modellari orqali ta'lim jarayonini tizimli va muvofiqlashtirilgan holda o'tkazish imkoniyati mavjud.

Ijodkorlikni rivojlantirish: talabalar o'z ijodkorliklarini namoyon qilishlari va yangi g'oyalarni sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Hamkorlikni kuchaytirish: talabalar birgalikda ishlash, hamkorlikda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Moslashuvchanlik: kompyuter imitatsion modellari talabalarning bilim darajasiga moslashuvchan bo'lishi mumkin, har xil murakkablik darajasida mashqlar taklif

etiladi.

Kuzatuv va nazorat: o'qituvchilar talabalar faoliyatini kuzatib borishlari va natijalarni nazorat qilishlari osonroq bo'ladi.

Darsliklarni yangilash: o'quv materiallari va darsliklarni doimiy ravishda yangilash imkoniyatini beradi.

Kompyuter imitatsion modellariga oid takliflar. Ochiq kodli platformalar asosida yaratish – bu talabalar va o'qituvchilar uchun arzon va ochiq tizimdan foydalanish imkonini beradi.

Geymifikatsiya elementlarini qo'shish – o'yin elementlari orqali o'quv jarayonini qiziqarli qilish mumkin.

Sun'iy intellekt integratsiyasi – talabalar faoliyatini kuzatib, ularga mos tavsiyalar beruvchi tizimlar ishlab chiqish.

Mobil ilovalarni rivojlantirish – talabalar istalgan vaqtda va joyda o'qish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun mobil moslashuvchanlik yaratish.

Ko'p foydalanuvchili rejim qo'shish – jamoaviy o'qitish va musobaqa usullarini qo'llash.

Talabalarning mediakompetentligini oshirish hozirgi raqamli davrning muhim talablaridan biridir. Kompyuter imitatsion modellar ushbu maqsadga erishishning samarali vositasi bo'lib, interaktiv va amaliy yondashuvlar orqali o'quv jarayonini takomillashtirishga yordam beradi. Kelajakda bu modellarni realistik interfeys, sun'iy intellekt, mobil moslashuvchanlik va ko'p foydalanuvchili funksiyalar bilan boyitish talab etiladi.[4]

Pedagogik yondashuvlar va kompyuter imitatsion modellar yaratish bo'yicha asoslar

Konstruktivizm: o'quvchilar faol tajriba orqali bilim qurishlari uchun interaktiv simulyatsiyalar yaratish. Misol: soxta yangilikni tahlil qilish senariylari.

Tajribaviy o'rganish: simulyatsiyalarda amaliy vazifalardan keyin refleksiya qilish imkoniyatlari (masalan, media kontent yaratish va baholash).

O'yinlashtirilgan o'rganish: ballar, darajalar, mukofotlar orqali motivatsiyani oshirish (masalan, "Fakt tekshiruvchi" o'yini).

Pedagogik moslik: o'quv dasturi standartlari va media savodxonligi doiralariga mosligi (masalan, UNESCOning media va ma'lumotlar savodxonligi).

Interfaollik: real vaqtda qaror qabul qilish, natijalarni ko'rish (interaktiv testlar, tanlovlar).

Inklyuzivlik: turli qobiliyatdagi o'quvchilar uchun moslashtirish (masalan, subtitrlar, ovozli tavsiflar).

Xulosa. Talabalarning mediakompetentligini oshirish uchun kompyuter imitatsion modellar zamonaviy ta'limda muhim ahamiyatga ega. Ushbu modellar interaktiv ta'limni ta'minlaydi, talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb qiladi va o'qish motivatsiyasini saqlab qoladi. Kompyuter imitatsion modellar yordamida talabalarning analitik va ijodiy fikrlash qobiliyatlari rivojlantiriladi, shuningdek, real vaqtda tahlil qilish imkoniyati yaratadi.

Kompyuter imitatsion modellar turli sohalarda, jumladan, ta'lim va o'qitish, tibbiyot, muhandislik,

xavfsizlik va mudofaa, biznes va menejment, psixologiya, aviatsiya, iqtisodiyot, energetika, o'qituvchilarni tayyorlash, tarjima va til o'qitish, kino va animatsiya, ekologiya va atrof-muhit, matematika va san'at va dizayn kabi ko'plab sohalarida keng qo'llanilishi mumkin.

Modellarning afzalliklari orasida interaktiv ta'lim, real vaqtda tahlil, individual yondashuv, masofaviy ta'lim, tejamkorlik, tafsilotlarni qayta ko'rib chiqish va xavfsizlikni keltirish mumkin. Qulayliklari esa keng foydalanish

imkoniyati, tizimli o'rganish, ijodkorlikni rivojlantirish, hamkorlikni kuchaytirish, moslashuvchanlik, kuzatuv va nazorat va darsliklarni yangilashdir.

Umuman olganda, kompyuter imitatsion modellar talabalarning mediakompetentligini oshirish uchun samarali vosita bo'lib, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Ushbu modellar yordamida talabalarning bilimlari chuqurlashadi va ko'nikmalari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduvahitova N. A, "Kompyuter texnologiyalari va media kompetentlik". – Toshkent: Toshkent nashriyoti, 2018.
2. Tursunov A. O'zbekiston ta'limida kompyuter yordamida media kompetentlikni rivojlantirish. – Toshkent: Toshkent nashriyoti, 2018.
3. Muminov S. Yoshlarni media kompetentlikka tayyorlashda kompyuter simulyatsiyalarining roli. Samarqand nashriyoti, 2022-y.
4. Xodjaeva Z. Kompyuter imitatsion modellar va ta'limda ularni qo'llash. – Toshkent: Toshkent nashriyoti, 2019.
5. <http://www.ziyounet.o'z> - O'zbekiston Respublikasi axborot-ta'lim tarmog'i.
6. <http://diamond.stup.ac.ru/ENG/F4/Direct/4.html> – "Ta'limda yangi axborot texnologiyalari" nomli Rossiya ta'lim sayti.
7. www.edu.uz – O'zbekiston Respublikasi ta'lim vazirligi portali.

Sevara BARATOVA,
O'z RFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti
kichik ilmiy xodimi,
E-mail: baratovasevara07@gmail.com
RCID: 0009-0007-8784-3826

MASNAVIYLARDA PRETSEDENT BIRLIKLAR BADIYYATI

Annotatsiya: badiiy matnning lingvopoetik tahlilida pretsedent birliklarning uslubiy vosita sifatida kelishiga, badiiylikni ta'minlashdagi o'rni masalasiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Mazkur maqolada "Sabot ul-ojizin" va "Rohati dil" masnaviylarida pretsedent birliklar badiyyati xususida so'z yuritilib, masnaviylardagi allyuziv birliklarning lingvopoetikadagi o'rni va ahamiyati, ularning mohiyatni anglatishdagi o'rni asoslangan.

Kalit so'zlar: *lingvopoetika, masnaviy, pretsedent birlik, allyuziya, antroponimlar, suralar, hikmatlar, badiiy vositalar.*

Аннотация: при лингвопоэтическом анализе художественного текста целесообразно обратить внимание на роль прецедентных единиц как стилистического средства и их роль в обеспечении художественности. В данной статье рассматривается искусство прецедентных единиц в маснави «Сабот ал-аджизин» и «Рохати дил», а также обсуждаются роль и значение аллюзивных единиц в маснави в лингвопоэтике, а также их роль в передаче сути.

Ключевые слова: лингвопоэтика, маснави, прецедентные единицы, аллюзия, антропонимы, пословицы, художественные приемы.

Annotation: in the linguapoetic analysis of a literary text, it is appropriate to pay attention to the role of precedent units as a stylistic means and their role in ensuring artistry. This article examines the art of precedent units in the mathnawi "Sabot al-Ajizin" and "Rohati Dil", and also discusses the role and significance of allusive units in mathnawi in linguapoetics, as well as their role in conveying the essence.

Key words: *linguapoetics, mathnawi, precedent units, allusion, anthroponyms, suras, proverbs, artistic devices.*

Kirish. Badiiy matnning lingvopoetik tahlilida pretsedent birliklarning uslubiy vosita sifatida kelishiga, badiiylikni ta'minlashdagi o'rni masalasiga e'tibor

qaratish maqsadga muvofiq. "Albatta, pretsedent birliklar muayyan xalqning "lisoniy mulki" bo'lib, asosan, shu xalqning milliy ongida o'rtnashgan va

nutqida tez-tez takrorlanadigan mashhur birliklar bo'lganligi sababli, avvalo, lingvokulturologik xususiyat kasb etadi. Ammo e'tirof etish joizki, pretsedent birliklar nafaqat lingvokulturologiyaning, balki lingvopoetikaning ham o'rganish obyekti bo'la oladi. Lingvopoetik tahlil uchun badiiy matn tarkibida qo'llangan pretsedent birliklarning badiiy-estetik vazifasi ahamiyatlidir" [1:114]. O'zbek tilshunosligida pretsedent birliklarning matn yaratishdagi o'rni masalasiga e'tibor qaratgan professor D.Xudoyberganova "Pretsedent nomlarning funksional turlaridan biri bo'lgan allyuziv nomlarga nomlar badiiyatida uslubiy vosita sifatida qaralsa, lingvokulturologiyada ular ikki madaniy-semiotik maydonni o'zaro tutashtiruvchi vosita sifatida e'tirof etiladi. Bunda quyidagi ikki jihat e'tiborga olinmog'i lozim: a) allyuziv nomlarning adabiy faktga ishora qilishi va b) ularning turli ijtimoiy-tarixiy faktga ishora qilishi" [2:135]. Ta'kidlash kerakki, masnaviylarda qo'llanilgan allyuziv nomlar badiiylilikni ta'minlovchi vosita sifatida kelishi bilan birga, asar mazmunini boyitishga, ijodkor maqsadiga mos ravishda kitobxon diqqatini muayyan bir hodisaga qaratishga ham xizmat qilgan. Ayniqsa, masnaviylarning mavzusi diniy manbalar bilan uyg'un bo'lganligi bugungi kun o'quvchisi uchun maxsus tayyorgarlikni talab qilishini ham ta'kidlab o'tish zarur. "Pretsedent birliklar hisoblanuvchi pretsedent jumlar ham til egalari lisoniy xotirasida saqlanuvchi birliklar bo'lib, ularga barqaror birikmalar (frazologizm, turg'un o'xshatish va metaforalar, nutqiy etiketlar, maqol va hadislar) kiradi" [2:141].

Asosiy qism. Tahlilga tortilayotgan masnaviylar ("Sabot ul ojizin" va "Rohati dil") "pand-nasihat mazmunida bo'lib, unda diniy tushuncha nomlari bilan bog'liq juda ko'p pretsedent birliklar uchraydi. Ularni tushunish, mazmunini anglash uchun kitobxondan diniy ilmlardan xabardorlik talab qilinsa, ijodkorga ham o'z o'rnida puxta bilimlarga egalik zarur. Allyuziv nomlar mashhur adabiy, tarixiy, madaniy faktlarga ishora qilishi bilan birga, madaniyat egalari tanish ham bo'lishi kerak. Kitobxon misralarda keltirilgan nomning nimaga ishora qilayotganini anglamasa, uni oddiy axborot sifatida qabul qiladi, bu esa ijodkorning maqsadini anglamaslikka olib keladi:

*Agar topsang hayoti Xizru Ilyos,
Ketarsan bu jahondin ayyuhannos.* [3:47].

"Xizr Qur'onda "Allohning quli" nomi bilan tilga olingan taqvdor shaxs, adabiy hayot ato etilgan payg'ambarlardan biri. Xizr odamlar mushkulini oson qiluvchi, unga yo'liqqan kishilarga tilagan narsasini beruvchi nuroniy qariya sifatida tasavvur qilinadi. Rivoyatlarga ko'ra, Xizrning o'ng qo'li bosh barmog'i

suyaksiz bo'ladi. Unga uchragan odam shu barmoqni ushlab olsa, Xizr shu odamning tilagini bajo keltiradi" [4:106].

*Agar topsang hayoti hazrati Nuh,
Qilur bir kun o'lim joningni majruh* [3:47].
*Agar tutsa Xudo qul xotirin pos,
Chiqa qar go'shaedin Xizru Ilyos* [3:70].

Quyidagi misralarda qo'llanilgan "Mur" allyuziv nomi ham diniy manbalarda keltirilgan hikoyat qahramoniga ishora qilgan:

*Suchuk so'zi bilan Mo're xiradmand,
Solur zo'r ajdaqoni og'ziga band* [3:102].

Pretsedent birliklar badiiy matnda intertekstuallikni yuzaga keltirishda ham muhim vosita sanaladi. Quyidagi misralarda keltirilgan qo'shtirnoq ichida keltirilgan gaplar Qur'on oyatlari bo'lib, uni nima maqsadda keltirilganligini anglash uchun bugungi kun kitobxonidan diniy bilimga egalik talab qilinadi. Masnaviylar yaratilgan paytda ta'lim muassasalarida Qur'on ilmlari o'rgatilganligini inobatga olsak, mazkur baytlarda qo'llanilgan oyatlar o'sha davr kitobxoni uchun mushkullik tug'dirmagan, bu esa pretsedent birliklardan vertikal kontekst hosil bo'lib, misra zamidida ko'p ma'no berilishiga xizmat qilgan.

*Desang har lahza "Ollohumma zidni"
Dedi Haq chunki "Fatlubni tajidni"
Unga ham aydi Haq "Qul Robbi zidni"
Qo'yarmu o'zgalar bu jahdu jidni?!* [3:85].

Badiiy matnga kiritilgan allyuziv nomlar bir qancha vazifalarni bajaradi, shulardan biri tarixiy fakt, hodisa, voqelik haqidagi axborotni tashish vazifasi bo'lib, biz tahlilga tortgan masnaviylarda yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, diniy tushuncha nomlari ko'p uchraydi. "Onomastik birliklarning funksional turlaridan biri bo'lgan allyuziv nomlarning bu xususiyati ularni intertekstuallik hamda pretsedent matn nazariyasi bilan uzviylikda o'rganishga zamin yaratdi. Ko'plab tilshunoslar e'tirof etganidek, allyuziv nomlar matnda qo'shimcha, lekin verbal ifodaga ega bo'lmagan matn aktuallashuviga xizmat qiladi. Bunda allyuziv faktning mashhurligi, allyuziya qatnashgan gorizont (verbal) matn, gorizont matn bilan implitsit matnning o'zaro mazmuniy hamkorligi allyuziv jarayon hosil bo'lishining muhim shartlari hisoblanadi" [2:137]. Quyidagi misrada birodarlar o'rtasidagi munosabatni yorqinroq ifodalashda qora suv Kavsar suviga qiyoslanadi, o'quvchi jannatdagi Kavsar suvi haqida ma'lumotga ega bo'lmasa, muallifning niyati, uni matnga kiritishdan ko'zlangan maqsadi to'liq anglashilmay qoladi.

*Qaro suv ichsalar ikki birodar,
Ko'rar sharbatcha, balki obi Kavsar* [3:90].

Sharq adabiyotida, xususan, o'zbek mumtoz adabiyotida *Qorun* obrazi ochko'zlik, mol-dunyoga

berilgan, oqibatda halokatga yuz tutgan obraz sifatida qo'llaniladi. Quyidagi misralarda shoir mol-dunyoga ruju qo'ymaslik, uning oqibati esa halokat ekanligini Qorun allyuziv nomini keltirish orqali bildiradi. Poetik aktuallashgan allyuziv nom badiiylilikni ta'minlash bilan birga qisqa shaklda ko'p ma'no ifodalash uchun ham qo'l kelgan.

*Qani Qorun sifat dunyoni quvg'on,
Ki dunyoni talashib qone to'kkon,
Qani bu dunyoda man-man deganlar,
Jahon mulki manim deb cho'g' yeganlar?* [5:118]

Quyidagi misrada esa ish taxtiga mingan kishi Sulaymon kabi dunyoni egallagan, butun dunyo podsholigi qo'lida bo'lgan podshoga zidlanadi. "Qur'onda nomi zikr etilgan payg'ambarlardan biri, Dovudning o'g'li, odil va dono hukmdor. Sulaymon barcha ins-u jins va hayvonot olamining ham podshohi bo'lgan. Uchar shamollar ham uning ixtiyorida bo'lib, Sulaymon taxtini istagan joyiga eltib qo'ygan. Sulaymon nomi bilan bog'liq taxti Sulaymon birikmasi mumtoz adabiyotimizda an'anaviy tarzda qo'llanilib kelgan" [4:89]. Tabiiyki, o'quvchi diniy manbalarda nomi kelgan Sulaymon taxti, uning qudrati haqidagi ma'lumotga ega bo'lmasa, allyuziv nomni qo'llashdan ko'zlangan maqsad amalga oshmaydi.

*Fag'furi qaysar mulikni boshig'a ursunmu oni,
Netsun Sulaymon taxtini ishq taxtiga mingan kishi* [5:110]

Masnaviylarda, xususan, "Sabotul ojizin"da oyatlar,

hadislar aynan keltirilgan bo'lib, uning ma'nosi keyingi misralarda qo'llanilgan ayrim so'zlardan anglanishi mumkin. Masalan:

*Faqirni bilma kam dunyo elidin,
Hadise keldi Payg'ambar tilidin.
Dedi "Al – faqru faxriy", ya'ni ul shoh,
Nechuk ortiq ko'rarsan hashma-u joh?!* [3:101]

Quyidagi misralarda qo'llanilgan pretsedent birliklarni matnga kiritilishidan ko'zlangan mazmunni anglash uchun esa alohida tayyorgarlik, bilim talab qilinadi. Misralardan anglangan ma'noni anglash uchun Qur'on oyatlari, ularning tafsirlarda berilgan ma'nolarini bilish kerak. Bu ilmlardan bexabarlik ma'noni to'la anglamaslikka sabab bo'ladi.

*G'araz, uzma umid, ey tolibi roh,
Dedi: "Lo taqnatu min rahmatulloh".
O'tulmas chirki shirk, ey mardi solik,
O'tar lutf aylasa, "mod una zalik"* [3:98].

Mumtoz adabiyotimizda Qorun ochko'zlik, mol-mulkka ruju qo'ygan shaxs sifatida mashhur.

*Agar beh bo'lsa bo'lg'on birla moli,
Ki Qorun bo'lg'ay erdi ahli holi* [3:102].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, masnaviylarda keltirilgan pretsedent birliklar asosan, Qur'oni karim, hadislarida kelgan, mumtoz adabiyotimizda keng qo'llanilgan nomlarga, shaxslarga ishora qiladi. Bu nomlar o'sha davr o'quvchisi uchun tanish, ma'lum bo'lib, bugungi kun o'quvchisi uchun muayyan darajada tayyorgarlikni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erkinova N. Eshqobil Shukur she'rlarining lingvopoetik tadqiqi. Filol. fan. fal d-ri. ...diss. – Toshkent, 2024. 114-bet.
2. Худойберганава Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентриқ талқини. Филол. фан. д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2015. 135-бет.
3. Худойберганава Д., Анданиязова Д. Ўзбек тили поэтонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2016. 106-бет.
4. Хувайдо. Роҳати Дил. – Т.: Халқ мероси нашр, 1994. 110 – 118-бетлар.
5. Равойихур райхон [Матн]. Рашид Зоҳид. – Тошкент: Sharq. 2018. 47-бет.

Jo'rabek RAXIMBAYEV,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti,
Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

TALABALARNING MA'NAVIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA MUHAMMAD YUSUFNING "IYMON QO'SHIG'I" SHE'RIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya: ushbu maqolada she'riyat orqali talabalarning ma'naviy tarbiyasini shakllantirish masalasiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, ma'naviy tarbiya, ma'naviy ishlar, kamol toptirish.

Аннотация: в данной статье рассматривается вопрос формирования духовного воспитания у студентов посредством поэзии.

Ключевые слова: образование, духовное воспитание, духовные дела, развитие.

Annotation: this article examines the issue of the formation of spiritual education among students through poetry.

Key words: education, spiritual education, spiritual affairs, development.

Ta'lim tarbiya jarayonida yoshlarni ma'nan yuksak shaxslar qilib tarbiyalash borasida juda ko'plab fikrlar bildirilgan bo'lsada hali hanuzgacha biz unga ehtiyoj sezamiz. So'nggi yillarda mamlakatda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim va tarbiya tizimida integratsiyani amalga oshirish borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, yoshlarni yuksak bilim-ma'rifat egalari sifatida tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo'yicha izchil chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda va amalga oshirilib kelinmoqda.

Mamlakatimiz ma'naviy tarbiyani takomillashtirish, jamiyatimizda ijodkor yoshlarni qo'llab quvvatlash borasida ham bir qator ishlar amalga oshirilmoqda:

Yurt ravnaqi va taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalarni olg'a sura oladigan yoshlarni shakllantirish;

Dunyo raqobatiga bardosh bera oladigan iqtidorli yoshlarni tarbiyalash va tarbiya jarayonlarini yanada takomillashtirish;

Ta'lim-tarbiya muassasalarining professor-o'qituvchilarining jamiyatimizdagi o'rni va maqomini oshirish va mehnatini rag'batlantirish;

Yoshlar faoliyat samaradorligini oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda;

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmalarini oshirib borish kabi ishlar tizimli amalga oshirilmoqda. Shularni inobatga olgan holda ta'lim tarbiya jarayonlarida ma'naviy ishlarni yanada samarali tashkil etish uchun biz Muhammad Yusuf ijodidan foydalanishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik. Uning "Iymon qo'shig'i" deb nomlanadigan she'rida

Umrning har kuni bayrammas, to'ymas,

O'char oqshomi bor oldinda chiroq - deydi. Nima uchun shoir ushbu she'ri aynan shu misralar bilan boshlagan. Ehtimol bu insonlarni ogohlantirishning bir

vositasidir. Ehtimol, shoir bu bilan umrning o'tkinchi ekanligini qayd qilgisi kelgandir. Nima bo'lganda ham shoir haq. Yoshlarni ma'nan kamol toptirish jarayonlarida "Umrning har kuni .." mavzusida debat o'tkazib borish yaxshi natija beradi. Bu jarayonda talabalarga umr mazmuni borasida lavhalar ko'rsatildi. So'ngra Muhammad Yusufning "Iymon qo'shig'i" nomli she'ri o'qib eshittirildi. She'ri tinglagan talabalarda ba'zi bir savollar paydo bo'ldiki, ular aynan talabalarni mushohada qilishga chorladi. O'char oqshomi bor oldinda chiroq deganda shoir Nimani nazarda tutgan? Bu savol albatta talabalar o'rtasida keng muhokama qilindi. Uning falsafasi nimada ..

Ko'yilgingga qarab jannatga qo'ymas,

Ajrim bo'lar bir kun savob-u gunoh.

Jannat bu so'zning ma'nosi adabiyotlarda qanday talqin qilinganligi muhokama qilinib borildi. Elektron adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmasi shakllantirib borildi. Ajrim so'zi ustida ham ishlaganda talabalarga nafaqat inson hayoti yakun topganda ajrimga duch kelishi, balki tiriklik chog'ida ham uning qarshisida yuzma-yuz turib qolishiga misollar keltirildi. Talabalar savob ishlarni ko'p qilishlari kerakligini anglab borishdi.

Cho'yan doshqozonga shayton o't qalar,

Qutqarsa bir kuni iymon qutqarar...

Shoir falsafasi shu darajada kuchliki, kuniga biz bir birimiz bilan muloqat qilamiz. Kimdir bizga o'zini yaqin olib haqiqatni aytsa undan ranjishimiz tayin ammo, kimningdir yolg'oni, maqtovi esa bizni yo'ldan urishiga ishonmaymiz, ularni o'zimizga do'st deb bilamiz. Ular shakl shubhasiz shaytonlardir. Qorningni to'q qilib jarga, tubanlikka itarib yuboradi va ustingdan miyig'ida kulib qo'yishadi.

Shulardan ogoh etgan shoir duo ham qilib qo'yadi.

Noming tutgan tuzing totmay ketmasin,

Uyingda har kuni yostiq yetmasin.

Bu misralarni o'qigan insonning eti titrab ketishi tayin.

Har bir insonga

topgan tutganing o'zinga buyursin, avvalo o'zing uning rohatini ko'rgin. Farzandlaring zavol ko'rmasin, uyingdan mehmon arimasin demoqda degan xulosaga birgalikda kelish uchun bir necha bor muhokama qilindi. O'zbek xalqining mehmonni kutib olish borasidagi hikmatlari eshittirildi va lavhalar namoyish etildi.

To'rtta mayizingni qush ham yeb ketar,

Uying chetlab odam zoti o'tmasin.

Berk saroymas-ochiq ayvon qutqarar,

Mezbonni bir kuni mehmon qutqarar...

Xor qilib o'ynama har kimsa boshin;

Yigit g'aribi-yu qizning yuvoshin.

Ko'shkingni ko'z-ko'zlab, zaringdan so'zlab, Mustarin¹ ko'zidan oqizma yoshin.

(Muztar// **Mustar**— nochor, muhtoj. Musofirmiz muna qalmoq eliga,. Hozir muztar bo'ldik qalmoq qo'liga (A.66). Men qolganman ayroliqning tiliga,)

Ko'shk(Ko'chik) —to'rt ustunli, tomi gumbazli, asosan, yog'ochdan qurilgan yengil inshoot; pavilon, kiosk. Kelib chiqishi jihatidan oddiy o'tovga borib taqaladi. O'rta asrlar Sharq me'morligida keng tarqalgan. Dastlab qadimgi ko'chmanchi xalqlarning ko'chib yurishiga qulay uy (ko'chik) sifatida paydo bo'lgan. Arava ustiga o'rnatilgan ko'shklardan ham foydalanilgan. Keyinchalik ko'shklar badavlat kishilar, hukmdorlar uchun bezakdor qilib bog'lar ichida qurilgan. Tarixiy manbalarda ko'shk namunolari haqida ma'lumotlar saqlangan. Vizantiya elchisi Zemarx 568-yilda O'rta Os iyo ko'chmanchilarining xoqoni o'rdasida 4 tovus hay kalini ko'tarib turgan ko'shkni ko'rgani haqida yozgan. 738-yilda Termiz yaqinida arab sarkardasiga oltin va kumush bilan bezatilgan 2 ko'shk taqdim etilgan va

boshqa X—XV asrlarda ko'shk me'morligi rivojlanib, aksari bog' ichkarisidagi sinchkori yengil qurilmalar (ko'shklar) ustun, ayvon va boloxonali, zebu ziynatli, hashamatli, ko'rkam imoratlari bilan ko'zga tashlangan. Amir Temur bunyod etgan bog'lar ichidagi ko'shklar shaklu shamoyili bilan me'moriy taraqqiyotda yangi davr ochgan. Samarqand atrofida bunyod etilgan (XIV—XVI asrlarda) bog'-rog'lar ichidagi ko'shklar haqida tarixiy manbalar aniq ma'lumot beradi. Samarqanddagi Ko'ksa roy, Shahrisabzdagi Oq saroyni Bobur ko'shklar qatoriga kiritgan. Ko'shk me'morligi Turkiya, Xitoy, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda keng tatbiq etildi. Yevropaga ham Sharq orqali ("kiosk shaklida") kirib kelgan² degan ma'nolari borligi talabalarga tushuntirildi.

Botinda boshqa-yu zohir bo'laksan,

Avval boshqa eding, oxir bo'lasan.

Ko'ngil ko'chasida, ko'ngil ko'yida,

Kelgan izga qaytib borar yo'laksan.

Bunda har kim o'zi qul-jon qutqarar,

Na shoh, na hakimi Luqmon qutqarar.

Talabalarni ma'nan kamol toptirishda gap ichida keladigan so'zlar ma'nolarini to'g'ri tushuntirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, botin, zohir, luqmon kabi so'zlar ustida ishlab shoir nimani nazarda tutganini tushuntirib borildi.

Umuman olganda Muhammad Yusuf she'riyati falsafasini to'liq anglash talabalarining ma'naviy olamini boyitib, rivojlantirib borishda o'ziga xos innovatsion yondashuv asosida ishlash yaxshi natija beradi. Bunda raqamli ta'lim muhitining barcha imkoniyatidan to'laqonli foydalangan holda she'r mazmunini ko'rsatib berishda kinolar, lavhalar, kliplar va qo'shiqlardan foydalanib borish kerak.

1 https://www.google.com/search?q=mustar+%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B0+%D0%B4%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8&oeq=&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUqCQgGEEUYOxjCAzIJCAAQRRg7GMIDMgkIARBFGDsYwgMyCQgCEEUYOxjCAzIJCAMQRRg7GMIDMgkIBBBFGDsYwgMyC

2 O'zME. Birinchi jild. —Toshkent, 2000-yil.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мухаммад Юсуф. Сайланма: Шеърлар. Достонлар. Хотиралар. — Т.: "Шарқ", 2007.288-б.
2. <https://www.google.com/search?q=mustar>
3. O'zME. Birinchi jild. —Toshkent, 2000-yil.

Oydin AMANBAYEVA,
 Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi
 Navoiy davlat universiteti PhD talabasi
 davranovadunyo782@gmail.com

DESIGN THINKING TEXNOLOGIYASINING KELIB CHIQISHI VA MOHIYATI

Annotatsiya: ushbu maqola “Design Thinking” texnologiyasining kelib chiqishi va mohiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada dizayn fikrlashning tarixiy ildizlari, tamoyillari va bugungi kunda turli sohalarda qo'llanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Dizayn fikrlashning asosiy qadriyatlari, jumladan, empatiya, ijodiy yondashuv, prototiplash va test jarayonlari tushuntiriladi. Shuningdek, uning o'quv jarayonida innovatsion yondashuv sifatidagi o'rni ham muhokama qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi “Design Thinking”ning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish hamda ushbu texnologiyaning kelajakdagi imkoniyatlarini yoritishdan iborat.

Kalit so'zlar: *Design Thinking, empatiya, ijodiy fikrlash, prototiplash, testlash, innovatsiya, ta'lim jarayoni.*

Аннотация: эта статья посвящена анализу происхождения и сущности технологии “Design Thinking”. В ней рассматриваются исторические корни, принципы и современные области применения Design Thinking. Объясняются ключевые ценности, такие как эмпатия, творческие подходы, прототипирование и тестирование. Обсуждается роль этой технологии в образовательном процессе как инновационного подхода. Основная цель статьи – исследование теоретических и практических аспектов Design Thinking и освещение его перспектив

Ключевые слова: *Design Thinking, эмпатия, творческое мышление, прототипирование, тестирование, инновация, образовательный процесс.*

Annotation: this article is devoted to analyzing the origin and essence of “Design Thinking” technology. It examines the historical roots, principles, and current applications of design thinking in various fields. Key values such as empathy, creative approaches, prototyping, and testing processes are explained. The role of this technology as an innovative approach in the educational process is also discussed. The main goal of the article is to study the theoretical and practical aspects of Design Thinking and highlight its future potential.

Key words: *Design Thinking, empathy, creative thinking, prototyping, testing, innovation, educational process.*

Kirish. Zamonaviy dunyoda innovatsion yechimlarni yaratish va murakkab muammolarni hal qilish uchun ijodiy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Design Thinking texnologiyasi ko'plab sohalarda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Ushbu maqola Design Thinking tushunchasining kelib chiqishi, asosiy tamoyillari va bugungi kundagi ilovalari bo'yicha nazariy va amaliy yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlangan.

O'zbekiston ham innovatsion texnologiyalarni joriy qilish yo'nalishida faol qadamlar tashlamoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot, ta'lim va biznes sohaslarida yangi yondashuvlar qo'llanilmoqda. “Bir million dasturchi” loyihasi va boshqa xalqaro hamkorlik dasturlari yoshlarni innovatsion fikrlashga jalb qilishda muhim rol o'ynamoqda. Shu bilan birga, O'zbekistonda tadbirkorlik va ta'lim tizimida ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda.

Ushbu tadqiqot ishida Design Thinking texnologiyasining asosiy tamoyillari nimalardan iboratligi, ushbu texnologiya qanday sohalarda qo'llanilishi va natijalari hamda ta'lim jarayonida Design Thinking qanday innovatsiyalarni olib kelishi mumkinligi yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Design Thinking (dizayn fikrlash) innovatsion muammoni aniqlash va hal qilish usuli sifatida so'nggi yillarda turli sohalarda katta e'tibor qozondi. Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, “Design Thinking”

so'zini ishlatgan maqolalarning yarmidan ko'pi 2010-yildan keyin chop etilgan [5]. So'nggi yillarda dizayn fikrlashga oid nashrlarning aksariyati biznes va menejment sohasida ko'paygan bo'lsa-da, ta'lim kabi boshqa sohalarda ham sezilarli o'sish kuzatilmoqda [5].

Dizayn fikrlash dizayn jarayonida ichki faoliyat sifatida mavjud bo'lsa-da, tushuncha sifatida faqatgina yigirmanchi asrning oxirlarida yuzaga keldi. Kimbellning fikriga ko'ra, ushbu tushuncha bo'yicha ilk kitoblardan biri 1987-yilda Peter Rou tomonidan chop etilgan “Design Thinking” asari edi [8]. Dizayn va dizayn fikrlash haqidagi muhokamalar, shubhasiz, an'anaviy sohalar, masalan, sanoat va grafik dizayn, muhandislik hamda arxitektura bilan bog'liqdir.

1969-yilda nashr etilgan “The Sciences of the Artificial” kitobida Gerbert Saymon dizaynni barcha professional ta'limning asosi deb ta'riflagan va uni “ilm-fanlardan kasb-hunarlarni ajratib turuvchi asosiy belgi” deb atagan [15]. Dizayn barcha inson kasblariga singib ketishi yoki hech bo'lmaganda shunday imkoniyatga ega bo'lishi mumkin. Dizayn bilan bog'liq kasblar inson tanasi bilan ishlashda soch stilistlari, moda dizaynerlari va plastik jarrohlarni o'z ichiga oladi. Muhit bilan ishlashda esa landshaft dizaynerlari, interyer dizaynerlari, shahar rejalashtiruvchilari, arxitektorlar va fuqaro muhandislarini o'z ichiga oladi.

Ehtimol, Saymonning kashshof asaridan ilhomlangan holda, dizayn nazariyasi va amaliyotini akademik jihatdan

hurmatli bir fan darajasiga ko'tarish uchun bir qancha sa'y-harakatlar qilingan. Masalan, Cross dizayn epistemologiyasini yoki dizaynerlikcha bilim olish usullarini bir tomondan fanlar, boshqa tomondan esa san'at va gumanitar fanlardan ajratishga uringan [4] [6]. Dizaynning tobora ortib borayotgan ahamiyati sababli, Buchanan dizaynni "Texnologik madaniyatning yangi liberal san'ati" sifatida ko'rib chiqish kerakligini ta'kidlagan [3].

Dizaynning ahamiyatini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlar bilan birga, dizayn va dizayn fikrlash jarayonini tushunishga qaratilgan ko'plab taxminlar mavjud. Bir qator olimlar va tadqiqotchilar dizayn fikrlashni ayniqsa, noaniq yoki "yovuz" muammolarni hal qilishda mos keladi deb hisoblashadi [2]. Yovuz yoki noaniq muammolar - bu to'liq hal qilib bo'lmaydigan muammolar bo'lib, ularni to'liq anglash mumkin emas. Yovuz muammolarni osonlikcha tasvirlab yoki ta'riflab bo'lmaydi.

Dizayn sifatiga fikrlashga bog'lanish, ijodkorlik, jarayon strategiyasi va muqobil variantlarni ishlab chiqish kabi o'zgaruvchilar ta'sir qiladi. Dizayn fikrlashdagi muammoni hal qilish jarayonining muhim qismi turli manbalardan bilimlarni sintez qilish qobiliyatini talab qiladi [5]. Shu sababdan dizayn fikrlash ko'p sohalararo xarakterga ega.

Muammoni hal qilish jarayoni ko'pincha chizmalar yoki eskizlardan foydalanishni o'z ichiga oladi, ammo modellarning yaratilishi va qo'llanilishi, simulyatsiyalar hamda prototiplar ham shular jumlasiga kiradi. Ushbu vositalar fikrlashni tashqi tarzda ifodalash uchun foydalidir va kognitiv yukni kamaytiradi. Bundan tashqari, ular tajribaga asoslangan o'qitishning muqobil yo'llarini taqdim etadi va ko'pincha o'z ichki bilimlar bazasini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu tarzda ular yangi bilim yoki fikrlash usullarining kashf qilinishiga yordam beradi [2]. Dizayn fikrlashning yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatini hisobga olib, uni abduktiv fikrlash shakli sifatida ajratib ko'rsatishga harakat qilingan [4].

Dizayn va shu sababdan dizayn fikrlash narsalar yoki artefaktlarni yaratishda muhim o'rin tutadi. Aslida dizayn fikrlash inson qo'li bilan yaratilgan dunyoning barcha jihatlariga, jumladan, jismoniy artefaktlardan tortib, tillar va matematik teoremlar kabi ramziy va konseptual obyektlarga ham daxldor. Bloom'ning ta'lim maqsadlari takomillashtirilgan taksonomiyasi asosida [1], dizayn fikrlash xotirada saqlash, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratishni o'z ichiga olgan barcha kognitiv faoliyat turlarini qamrab oladi. Ularning so'nggi uch turi – odatda yuqori darajadagi fikrlash deb tasniflanadigan turlar (Lewis & Smith, 1993) – dizayn uchun ayniqsa muhimdir. Umuman olganda, past va yuqori darajadagi kognitiv faoliyatlar dizayn fikrlashni shakllantirish uchun zarurdir.

Keng ma'noda dizayn fikrlash inson ehtiyojlari yoki istaklariga javob berish uchun tabiiy resurslar yoki mavjud artefaktlarni o'zgartirishga qaratilgan kognitiv faoliyatlarni o'z ichiga oladi [2]. Bu nuqtayi nazardan, dizayn fikrlash inson tajribasining tegishli kognitiv va affektiv jihatlarini e'tiborsiz qoldirmaydi.

Herbert Simon ta'kidlaganidek, "Biz bugun yashayotgan

dunyo ko'proq inson yaratuvi – sun'iy dunyo, tabiiy dunyodan ko'ra" [15]. Shuning uchun dizaynning hayotimizning har bir jihatidagi rolini tushunish muhim. Dizayn fikrlash maqsadli harakatdir [14]. Bu ongli va puxta yangi narsani izlash jarayonidir. Biz hayotiy muhitimiz va ijtimoiy munosabatlarimizni yaxshilashga yordam beradigan narsalarni yaratish uchun dizaynga murojaat qilamiz. Shunday qilib, yaxshi dizayn qilish yaxshi yashashning kalitidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Design Thinking texnologiyasining kelib chiqishi, mohiyati va qo'llanilish imkoniyatlarini o'rganish uchun sifatli tadqiqot metodologiyasi qo'llanildi. Maqsad – ushbu texnologiyaning tamoyillari va pedagogik yondashuv sifatidagi potensialini aniqlashdir. Tadqiqot davomida Design Thinking texnologiyasiga oid ilmiy maqolalar, monografiyalar va xalqaro konferensiyalar materiallari o'rganildi. Asosiy manbalar qatoriga Simon, Brown, Kelley va Plattner kabi tadqiqotchilarning ishlaridan foydalanildi. O'zbekistondagi ta'lim va innovatsion rivojlanish bo'yicha statistik ma'lumotlar ham ko'rib chiqildi.

Ta'lim sohasida Design Thinking texnologiyasini joriy qilish bo'yicha amaliy tajribalarni o'rganish uchun bir nechta universitet professorlari va ta'lim tashkilotlari rahbarlari bilan intervyular o'tkazildi. Shu bilan birga, tadqiqotda O'zbekistonda Design Thinking usulidan foydalangan bir nechta maktab va xususiy ta'lim tashkilotlarida kuzatuvlar amalga oshirildi.

Dunyo miqyosida Design Thinking texnologiyasi qo'llangan ta'lim loyihalarining muvaffaqiyatli namunalari o'rganish uchun bir nechta case study ishlatilgan. Jumladan, IDEO kompaniyasi va Stenford universiteti misollari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida yig'ilgan ma'lumotlar kontent tahlili, tematik tahlil va solishtirma tahlil metodlari asosida tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqotda Design Thinking texnologiyasining kelib chiqishi, tamoyillari va ta'lim sohasidagi qo'llanilish imkoniyatlarini o'rganish uchun sifatli tadqiqot usullari qo'llanildi. Tahlil davomida yig'ilgan ma'lumotlar uchta asosiy yo'nalish bo'yicha tahlil qilindi: (1) Design Thinking texnologiyasining umumiy tamoyillari va qadriyatlar; (2) O'zbekistonda ta'lim va innovatsion rivojlanishdagi imkoniyatlari; (3) Xalqaro tajriba va muvaffaqiyatli namunalar.

Design Thinking texnologiyasi beshta asosiy bosqichdan iborat jarayon ekanligi aniqlangan: empatiya, muammoni aniqlash, g'oyalarni ishlab chiqish, prototiplash va testlash. Ushbu tamoyillar foydalanuvchi ehtiyojlariga asoslangan holda ijodiy yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi [2].

Empatiya texnologiyaning markaziy tamoyili ekanligi va muammoni hal qilish jarayonida maqsadli guruhning hissiy holatini chuqur tushunish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Intervyular natijasida O'zbekistondagi o'qituvchilarning 68% i bu bosqichni ta'lim jarayoniga qo'llashni ijobiy baholadi.

Prototiplash va testlash bosqichlari ijodiy fikrlashni

rivojlantirishda eng samarali usul ekanligi qayd etildi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, bu usullar orqali talabalar 30% ga samaraliroq o'qitish natijalariga erishgan.

O'zbekiston ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy qilish bo'yicha so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. "Bir million dasturchi" loyihasi va boshqa raqamli ta'lim dasturlari innovatsiyalarni qo'llashning muvaffaqiyatli namunasi sifatida ko'rsatildi. Biroq kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, Design Thinking texnologiyasi bo'yicha yetarlicha trening va seminarlarning mavjud emasligi muhim to'siq bo'lib qolmoqda. Intervyularda qatnashgan ta'lim tashkilotlari rahbarlarining 74% i bunday mashg'ulotlarni ta'lim dasturlariga kiritish zarurligini ta'kidladi.

Mamlakatimiz maktab va universitetlarida ushbu texnologiyani joriy etish orqali talabalar muammolari aniqlash va hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkinligi qayd etildi.

Design Thinking texnologiyasining xalqaro miqyosda qo'llanilishi bo'yicha bir nechta case study tahlil qilindi:

IDEO kompaniyasi va Stenford universiteti tajribalari Design Thinking orqali ijodiy yondashuvlarning samaradorligini tasdiqladi. Masalan, IDEO tomonidan o'tkazilgan ta'lim loyihalarida o'quvchilar prototiplash va testlash bosqichlarida yuqori darajadagi ijodkorlik ko'rsatgan.

Dunyo miqyosida Design Thinking texnologiyasi orqali o'qitilgan talabalarning 87% i o'z ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli natijalarga erishganligi kuzatilgan [7]

Asosiy natijalar:

Empatiya va ijodiy yondashuv orqali talabalar o'rtasida ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirish imkoniyati tasdiqlandi.

O'zbekiston ta'lim tizimi uchun Design Thinking texnologiyasi innovatsion yondashuv sifatida yangi imkoniyatlarni ochib berishi mumkin.

Xorijiy loyihalarda qo'llangan tajribalar O'zbekistonda ta'lim

tizimiga moslashtirilsa, yuqori natijalarga erishish imkoniyati mavjud.

Tahlil natijalari asosida Design Thinking texnologiyasi ta'lim jarayonida ijodiy yondashuvni rivojlantirishning samarali usuli ekanligi va uning O'zbekistonda keng qo'llanilishi kerakligi xulosasi chiqarildi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot Design Thinking texnologiyasining kelib chiqishi, mohiyati va ta'lim jarayonidagi o'rni haqida batafsil ma'lumot berishga qaratilgan. Mazkur texnologiya dastlab ijodiy va dizayn muammolarini hal qilish vositasi sifatida paydo bo'lgan bo'lsa-da, bugungi kunda uning qo'llanish doirasi kengayib, ta'lim, biznes, sog'liqni saqlash kabi ko'plab sohalarni qamrab olmoqda. Uning asosiy tamoyillari – empatiya, ijodkorlik, prototiplash va testlash – muammolarga innovatsion yondashuvni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Design Thinking texnologiyasi ta'lim tizimida o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida ijodiy fikrlashni rivojlantirish, muammolarni yechish ko'nikmalarini oshirish va amaliy o'rganish muhitini yaratishda katta potensialga ega. O'zbekiston ta'lim tizimida ham ushbu texnologiyani joriy qilish yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish uchun samarali vosita bo'lishi mumkinligi aniqlandi.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar Design Thinking texnologiyasini joriy qilish uchun qulay muhit yaratmoqda. Xususan, ta'lim va tadbirkorlik sohalarda ijodiy yondashuvni kuchaytirishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda.

Mazkur tadqiqot Design Thinking texnologiyasini pedagogik nuqtai nazardan yoritishga qaratilgan bo'lsa-da, uning turli o'quv dasturlaridagi amaliy tatbiqi kengroq tadqiqotlarni talab qiladi. Shu bilan birga, texnologiyaning o'zbek ta'lim tizimiga moslashtirilgan modellarini ishlab chiqish ham dolzarb vazifa sifatida ko'riladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, L. W. & Krathwohl. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman. 2001
2. Brown, T. Change by Design: How Design Thinking Creates New Alternatives for Business and Society. Harper Business. 2009
3. Buchanan, R. Wicked Problems in Design Thinking. Design Issues, 1992, 8(2), pp. 5–21.
4. Cross, N. Designerly Ways of Knowing: Design Discipline Versus Design Science. Design Issues, 2001, 17(3), pp. 49–55.
5. Cross, N. Designerly Ways of Knowing. – Basel: Birkhäuser. 2007
6. Dorst, K. The Core of 'Design Thinking' and Its Application. Design Studies, 2011, 32(6), pp. 521–532.
7. Heskett, J. Design: A Very Short Introduction. – Oxford: Oxford University Press. 2005
8. Kelley, T. & Kelley, D. Creative Confidence: Unleashing the Creative Potential Within Us All. Crown Business. 2013
9. Kimbell, L. Rethinking Design Thinking: Part I. Design and Culture, 2011, 3(3), pp. 285–306.
10. Plattner, H., Meinel, C. & Leifer, L. Design Thinking: Understand – Improve – Apply. Springer. 2010
11. Pink, D. H. A Whole New Mind: Why Right-Brainers Will Rule the Future. Riverhead Books. 2006
12. Rashidova, G. (2024). Scientific ethics and etiquette of uzbek students in writing. *O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*, 416-420.
13. Rashidova, G., & Munira, I. (2025). THE IMPACT OF TECHNOLOGY ON LANGUAGE DEVELOPMENT. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR*, 1(4), 151-154.
14. Rowland, G. Shall We Dance? A Design Epistemology for Organizational Learning and Performance. Educational Technology Research and Development, 2004, 52(1), pp. 33–48.
15. Simon, H. A. The Sciences of the Artificial. 3rd ed. MIT Press. 1996.

Зебо АМИНОВА,
доцент кафедры русского языка и литературы университета
экономики и педагогики Негосударственного образовательного учреждения

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: данная статья посвящена исследованию методики преподавания русского языка с интеграцией современных цифровых технологий и интерактивных методов обучения. В работе анализируются теоретические основы и практические аспекты использования инновационных подходов в преподавании русского языка. Особое внимание уделяется эффективности применения цифровых инструментов и интерактивных методик для формирования языковых компетенций обучающихся.

Ключевые слова: методика преподавания русского языка, цифровые технологии в образовании, интерактивные методы обучения, компетентностный подход, языковые навыки, образовательные платформы.

Annotatsiya: ushbu maqola zamonaviy raqamli texnologiyalar va interfaol o'qitish usullarini birlashtirgan holda rus tilini o'qitish metodikasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqola filologik ta'limda innovatsion yondashuvlardan foydalanishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari tahlil qiladi. Talabalarning til kompetensiyalarini shakllantirish uchun raqamli vositalar va interaktiv usullardan foydalanish samaradorligiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: rus tilini o'qitish metodikasi, ta'limdagi raqamli texnologiyalar, interfaol o'qitish usullari, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, til ko'nikmalari, ta'lim platformalari.

Annotation: this article is devoted to the study of Russian language teaching methods with the integration of modern digital technologies and interactive teaching methods. The paper analyzes the theoretical foundations and practical aspects of using innovative approaches in philological education. Special attention is paid to the effectiveness of the use of digital tools and interactive techniques for the formation of language competencies of students.

Key words: methods of teaching Russian, digital technologies in education, interactive teaching methods, competence approach, language skills, educational platforms.

Введение

В современных условиях глобализации и информатизации общества методика преподавания русского языка претерпевает значительные изменения. Традиционные подходы к обучению, основанные на пассивном восприятии информации, уступают место интерактивным методам, способствующим активному взаимодействию между участниками образовательного процесса [1]. Одновременно с этим наблюдается интенсивное внедрение цифровых технологий в образовательную среду, что открывает новые возможности для эффективного обучения филологическим дисциплинам.

Актуальность темы обусловлена необходимостью адаптации методики преподавания русского языка к современным реалиям и потребностям обучающихся, а также потенциалом цифровых технологий в повышении качества филологического образования. Интеграция интерактивных методов и цифровых инструментов в процесс обучения русскому языку способствует формированию не только лингвистических компетенций, но и развитию критического мышления, коммуникативных навыков и цифровой грамотности [2].

Цель исследования заключается в анализе теоретико-методологических основ и практических аспектов применения современных цифровых технологий и интерактивных методов в преподавании русского языка для

повышения эффективности образовательного процесса.

Методология и анализ литературы

Методологической основой исследования послужили компетентностный, системный и личностно-ориентированный подходы к обучению. В работе применялись теоретические методы исследования: анализ научной и методической литературы, синтез, обобщение, систематизация и классификация.

Анализ работ отечественных и зарубежных исследователей показывает, что проблема интеграции цифровых технологий в образовательный процесс привлекает внимание многих ученых. По мнению Азимова Э. Г., цифровизация образования является неизбежным процессом, который трансформирует традиционные методы обучения и создает новую образовательную парадигму [3]. Сысоев П. В. отмечает, что применение цифровых технологий способствует индивидуализации обучения и повышению мотивации учащихся [4].

Исследования Бузиной Ю. Н. посвящены анализу интерактивных методов обучения русскому языку и их влиянию на формирование коммуникативной компетенции [5]. Автор подчеркивает, что интерактивность предполагает диалоговое обучение, при котором происходит взаимодействие между преподавателем и студентами, а также между самими студентами.

В работах Полат Е. С. рассматриваются теорети-

ческие и практические аспекты применения проектной методики в обучении иностранным языкам, включая русский язык как иностранный [6]. Автор отмечает, что проектная деятельность способствует развитию творческого мышления, самостоятельности и ответственности обучающихся.

Зарубежные исследователи, такие как Blake R., акцентируют внимание на потенциале технологий для создания аутентичной языковой среды и расширения возможностей для практики языка [7]. В исследованиях Healey D. подчеркивается необходимость критического подхода к выбору цифровых инструментов и их интеграции в образовательный процесс [8].

Результаты и обсуждение

Анализ научной литературы позволяет выделить несколько ключевых направлений в использовании цифровых технологий и интерактивных методов в преподавании русского языка.

Во-первых, применение образовательных платформ и систем управления обучением (LMS) обеспечивает доступ к разнообразным учебным материалам, организацию взаимодействия между преподавателем и студентами, а также мониторинг прогресса обучающихся. Такие платформы, как Moodle, Google Classroom и Microsoft Teams, позволяют создавать интерактивные задания, проводить тестирование и организовывать групповую работу [3]. Однако эффективность их использования зависит от технической оснащенности образовательного учреждения и цифровой компетентности преподавателей.

Во-вторых, мобильные приложения и специализированные программы для изучения русского языка предоставляют возможность для самостоятельной работы учащихся и индивидуализации обучения. Такие приложения, как Duolingo, Quizlet и Memrise, содержат интерактивные упражнения, аудио- и видеоматериалы, игровые элементы, что способствует повышению мотивации и эффективности обучения [4]. Вместе с тем, следует отметить, что данные приложения часто фокусируются на отдельных аспектах языка и не обеспечивают комплексного подхода к обучению.

В-третьих, интеграция социальных сетей и мессенджеров в образовательный процесс создает дополнительные возможности для коммуникации и кооперации. Исследования показывают, что использование Telegram, WhatsApp и других мессенджеров способствует формированию виртуальных учебных сообществ, обмену информацией и взаимопомощи [5]. Однако существуют риски, связанные с информационной перегрузкой и отвлечением внимания от учебных задач.

В-четвертых, применение интерактивных методов обучения, таких как дискуссии, ролевые игры, кейс-стади и проектная деятельность, способствует активизации познавательной деятельности обучающихся и развитию критического мышления [6]. В условиях цифровизации образования эти методы получают новое звучание благодаря использованию онлайн-инструментов для

совместной работы, таких как Google Docs, Padlet и Miro.

Особого внимания заслуживает метод перевернутого класса (flipped classroom), при котором теоретический материал изучается самостоятельно с использованием цифровых ресурсов, а аудиторное время посвящается практическим заданиям и обсуждению проблемных вопросов [7]. Данный метод позволяет эффективно использовать учебное время и учитывать индивидуальные особенности обучающихся.

Вместе с тем, внедрение цифровых технологий и интерактивных методов в преподавание русского языка сопряжено с рядом проблем. К ним относятся недостаточная техническая оснащенность образовательных учреждений, цифровое неравенство, недостаток методических разработок по интеграции цифровых инструментов в филологическое образование [8].

Для преодоления этих проблем необходимо развитие системы повышения квалификации преподавателей русского языка в области цифровых технологий, создание методических рекомендаций по использованию интерактивных методов и цифровых инструментов, а также обмен опытом между педагогами и образовательными учреждениями.

Заключение

Проведенное исследование показывает, что интеграция современных цифровых технологий и интерактивных методов в преподавание русского языка представляет собой перспективное направление развития филологического образования. Цифровые инструменты расширяют возможности для доступа к аутентичным языковым материалам, обеспечивают индивидуализацию обучения и способствуют формированию цифровой грамотности обучающихся.

Интерактивные методы обучения, в свою очередь, активизируют познавательную деятельность, развивают коммуникативные навыки и критическое мышление студентов. В сочетании с цифровыми технологиями они создают синергетический эффект, повышающий эффективность образовательного процесса.

Однако следует отметить, что успешная интеграция цифровых технологий и интерактивных методов в преподавание русского языка требует системного подхода, предполагающего трансформацию содержания образования, методов обучения и оценивания, а также профессиональное развитие педагогов. Важно найти оптимальный баланс между традиционными и инновационными подходами, сохраняя фундаментальность филологического образования и обогащая его новыми возможностями.

В заключение необходимо подчеркнуть, что цифровые технологии и интерактивные методы являются не целью, а средством обучения, эффективность которого зависит от педагогического мастерства преподавателя и его способности адаптировать инновационные подходы к конкретным образовательным задачам и потребностям обучающихся.

Использованная литература:

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. М.: АРКТИ, 2018. 192 с.
2. Лapidус Б.А. Проблемы содержания обучения языку в языковом вузе. М.: Высшая школа, 2019. 144 с.
3. Азимов Э.Г. Информационно-коммуникационные технологии в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык. Курсы, 2020. 128 с.
4. Сысоев П.В. Современные информационные и коммуникационные технологии: дидактические свойства и функции // Язык и культура. 2022. № 1(57). С. 306-321.
5. Бузина Ю.Н. Интерактивные методы обучения русскому языку в современной образовательной парадигме // Вестник МГЛУ. 2023. № 2. С. 145-157.
6. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. 2021. № 2. С. 3-10.
7. Blake R. Technology and the four skills // Language Learning & Technology. 2020. Vol. 20(2). P. 129-142.
8. Healey D. Technology enhanced learning environments. In: The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell, 2018. P. 1-7.

Rano KADIROVA,

*Trainee teacher of the Department of "Second Foreign Languages"
of the Samarkand State Institute of Foreign Languages*

USING TECHNOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: CONTEMPORARY APPROACHES AND FUTURE DIRECTIONS

Annotation: in the context of modern education, the introduction of technologies in teaching English (ELT) is becoming increasingly important. As digital tools and online platforms continue to evolve, they offer new ways to improve the learning experience, develop communication and facilitate language learning. This article examines modern approaches to using technologies in ELT and highlights the role of multimedia, digital resources and virtual environments in supporting both teaching and learning processes. It examines the impact of technologies such as interactive whiteboards, online learning platforms, mobile applications and artificial intelligence, and provides insights into their advantages and challenges. Furthermore, the article discusses future directions for implementing ELT technologies, taking into account trends such as student-centered learning, gamification and the growing importance of digital literacy.

Key words: *technology, English language learning, multimedia, digital resources, future directions, gamification, personalized learning.*

Аннотация: в контексте современного образования все большее значение приобретает внедрение технологий в преподавании английского языка (ELT). По мере того, как цифровые инструменты и онлайн-платформы продолжают развиваться, они предлагают новые способы улучшения учебного опыта, развития коммуникации и облегчения изучения языков. В данной статье рассматриваются современные подходы к использованию технологий в ELT и подчеркивается роль мультимедийных, цифровых ресурсов и виртуальных сред в поддержке как учебных, так и учебных процессов. В ней рассматривается влияние таких технологий, как интерактивные доски, онлайн-платформы обучения, мобильные приложения и искусственный интеллект, а также даются представления об их преимуществах и вызовах. Кроме того, в статье обсуждаются будущие направления внедрения технологий ELT с учетом таких тенденций, как личностно-ориентированное обучение, геймификация и растущая важность цифровой грамотности.

Ключевые слова: *технология, обучение английскому языку, мультимедиа, цифровые ресурсы, будущие направления, геймификация, персонализированное обучение.*

Annotatsiya: zamonaviy ta'lim sharoitida ingliz tilini o'qitishda (ELT) texnologiyani joriy etish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli vositalar va onlayn platformalar rivojlanishda davom etar ekan, ular ta'lim tajribasini yaxshilash, muloqotni rivojlantirish va til o'rganishni osonlashtirishning yangi usullarini taklif etadi. Ushbu maqolada ELTda texnologiyalardan foydalanishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqiladi hamda multimedia, raqamli resurslar va virtual muhitlarning ham o'qitish, ham o'rganish jarayonlarini qo'llab-quvvatlashdagi roli yoritib beriladi. Unda interaktiv doskalar, onlayn ta'lim platformalari, mobil ilovalar va sun'iy intellekt kabi texnologiyalarning ta'siri o'rganilib, ularning afzalliklari va muammolari haqida tushunchalar berilgan. Bundan tashqari, maqolada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, geymifikatsiya va raqamli savodxonlikning o'sib borayotgan ahamiyati kabi tendensiyalarni hisobga olgan holda ELT texnologiyalarini joriy etishning kelajakdagi yo'nalishlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *texnologiya, Ingliz tilini o'rganish, multimedia, raqamli resurslar, kelajak yo'nalishlari, geymifikatsiya, shaxsiylashtirilgan ta'lim.*

Introduction

In recent years, technology has become an integral part of language education. Teaching English as a Second Language (ESL) has changed dramatically with the advent of digital tools, interactive platforms and multimedia resources. This article examines modern methods of implementing technologies in English language teaching and emphasizes the role of these tools in improving the educational process, facilitating communication and making learning more accessible. At a time when access to the Internet, mobile devices and cloud applications is increasing, language teachers have many resources to create an interesting and dynamic learning environment. The main goal of this article is to analyze modern trends, study the problems of teachers in the implementation of technological tools and provide information about the future directions of using technology in teaching English.

1. Modern approaches to technology integration for ELT:

Technological integration in English language teaching has gone beyond traditional classroom methods and includes various tools and methods. These include multimedia resources, online platforms, mobile applications and virtual classrooms, all of which help create a more interactive and personalized learning experience.

Multimedia resources: the use of multimedia resources such as videos, podcasts and interactive games has significantly improved language learning. Multimedia helps improve listening comprehension, expand vocabulary and provide a real language context. Through authentic materials such as documentaries, TV shows and YouTube channels, students can feel the language in different contexts, enrich their understanding of different stresses, dialects and cultural nuances. In addition, the use of animations and simulations helps to visualize abstract concepts and provides a more dynamic learning environment.

2. The role of technology in improving communication:

Technology plays a crucial role in overcoming time and space barriers, which ensures greater communication and cooperation between learners and teachers. Digital communication tools such as email, discussion boards and video conferencing platforms like Zoom and Skype allow learners to communicate with native speakers and other language learners around the world. These tools provide a more realistic context for language use, allowing learners to engage in conversation, exchange ideas and practice their speaking and listening skills in real-life situations.

Virtual classrooms and online collaboration: virtual classrooms provide opportunities for simultaneous and asynchronous learning. Tools like Google Classroom and Microsoft Teams allow teachers to organize les-

sons, share resources and communicate with students in real time. In addition, collaborative platforms such as Padlet and Google Docs allow students to work together on projects, share ideas and create content together, which enhances both language skills and teamwork skills.

3. Promising areas of technology in teaching English:

As technology continues to develop, it creates even more opportunities for innovation in English language teaching. Future trends indicate a shift towards more personalized, engaging and immersive learning experiences. In the coming years, the following areas of language teaching are expected to be formed:

Personalized learning, implemented with the help of artificial intelligence and flexible learning technologies, allows for a more personalized learning experience. In the future, technology will further expand the opportunities for teachers to provide individualized learning that meets the specific needs and interests of each student. Personalized learning paths based on learner information help to identify gaps in language knowledge and provide targeted measures.

Gamification, that is, the use of game-like elements in a non-game context, has become popular in language learning. Future language learning platforms will continue to combine game elements such as points, badges and the leaderboard to motivate students and create a more engaging learning experience. Game-based learning environments encourage students to actively participate in the language learning process and promptly reflect on their achievements.

Virtual and augmented reality: virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies have enormous opportunities for language learning. VR and AR offer immersive environments where students can engage with simulated real-world scenarios. For example, virtual travels, role-playing games and interactive language exercises allow learners to practice English in various contexts, from traveling at the airport to ordering food at a restaurant, thereby promoting the use of the language in real life.

4. Assessment with the help of technology in learning English:

One of the main advantages of using technology in English language teaching (ELT) is its ability to facilitate more effective and diverse assessment methods. Traditional assessment methods such as written exams and oral tests may be limited, but technology provides a range of tools that can provide consistent, personal feedback for learners.

Platforms such as Quizlet, Kahoot! and Google Forms allow teachers to create quizzes that automatically assess students' knowledge. These online assessments are very effective because they can provide immediate feedback and highlight areas where

students are achieving good results or need improvement. This quick feedback is important in language learning, as timely corrections help reinforce understanding and prevent the development of bad habits.

Digital portfolios allow students to track their language acquisition over time. Tools like Seesaw and Google Drive allow students to save and share their written work, speech recordings and video projects, providing valuable evidence of development for both students and teachers. Teachers can provide comments or suggestions by encouraging students to engage in reflective practice. Digital portfolios help to assess language learning more comprehensively, taking into account the skills of writing, speaking, listening and reading simultaneously with a multimedia approach.

Conclusion

The introduction of technologies in English language teaching has fundamentally changed the way of teaching and learning languages. With the continuous development of digital tools, online platforms and artificial intelligence technologies, both teachers and students now have access to a range of resources that facilitate communication, collaboration and personal learning. As technology continues to develop, it further improves the learning experience, creates new opportunities for language learning, increases student engagement and ensures a more inclusive learning environment. To effectively utilize the capabilities of these technologies, the teacher must be adaptable, innovative and ready to meaningfully apply these tools in teaching practice.

References:

1. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching (5th ed.). Pearson Longman.
2. Bax, S. (2011). The Role of Technology in English Language Teaching: Beyond the Hype. English Teaching Professional, 81, 10-12.
3. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and Language Learning: An Overview. Language Teaching, 31(2), 57-71.
4. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 9(5), 1-6.
5. Godwin-Jones, R. (2018). Using Mobile Technology to Enhance Language Learning. Language Learning & Technology, 22(2), 1-17.
6. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching (5th ed.). Pearson Longman.
7. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and Language Learning: An Overview. Language Teaching, 31(2), 57-71.
8. Godwin-Jones, R. (2018). Using Mobile Technology to Enhance Language Learning. Language Learning & Technology, 22(2), 1-17.

Muborak TURAYEVA,
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Ingliz tili amaliy kursi kafedrasi, Xorijiy tillar
fakulteti katta o'qituvchisi

INTERFERENSIYANING ASOSIY TURLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada interferensiyaning asosiy turlari haqida gap boradi. Har bir tur interferensiya mohiyat-mazmuni misollar bilan yoritib berilgan. Olimlarning interferensiya hodisasini salbiy emas, balki ijobiy hodisa ekanligi haqidagi fikrlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *interferensiya turlari, fonetik sath, madaniy hodisalar, fonologik tafovutlar, ona tilidan tarjima qilish, qoidalarni buzish, interferensiya xarakteri.*

Annotation: this article considers the main types of interference. The essence of each type of interference is illustrated with examples. The views of scientists on the phenomenon of interference as a positive rather than a negative phenomenon are analyzed.

Key words: *types of interference, phonetic level, cultural phenomena, phonological differences, translation from native language, violation of rules, nature of interference.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются основные виды интерференции. Суть каждого вида интерференция проиллюстрирована примерами. Анализируются взгляды ученых на явление интерференции как на положительное, а не отрицательное явление.

Ключевые слова: *виды интерференции, фонетический уровень, культурные явления, фонологические различия, перевод с родного языка, нарушение правил, характер интерференции.*

Hozirgi zamonaviy dunyoda chet tilini bilish yosh avlodning shaxsiy rivojlanishining muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanmoqda. Biroq deyarli har bir til o'rganuvchi o'z ona tilining ikkinchi tilni yoki chet tilini o'rganishga ta'siri muammosiga duch keladi, bu esa yakuniy natijaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. XX asr oxirida AQSh, Fransiya, Buyuk Britaniya, Rossiya va boshqa ko'p millatli davlatlarda olib borilgan tadqiqotlar va kuzatishlar natijasida tilshunos olimlar tillar u yoki bu tarzda bir-biriga ta'sir qiladi va shuning uchun ularni o'rganishda aralashtirilib yuboriladi degan xulosaga kelishdi.

Xorijiy tilni o'rganishning boshlang'ich bosqichida ona tilidan tarjima qilishda eng ko'p uchraydigan xato bu – literalizmdir (буквализм). Bir tilda umr bo'yi gaplashgan bo'lsak, boshqa tildagi ma'nosi bir xil lekin talaffuzi bilan farqlanadigan so'zlarni ishlatib, qanday qilib jumla qurishni tushunish juda qiyin.

Biroq grammatik tuzilmalarning qisman yoki to'liq o'xshashligiga qaramay, ingliz tilidagi ibora va so'z birikmalarini bir qator sabablarga ko'ra o'zbek tiliga asliy (avtentik) tarjima qilib bo'lmaydi. Ikki til tizimining o'zaro ta'siri tilning barcha sathlarida sodir bo'lishi mumkin, shuning uchun ushbu sathlarga muvofiq interferensiya ta'sir qilishi mumkin bo'lgan quyidagi ko'rinishlarga ega deb hisoblanadi:

- fonetik interferensiya (ingliz tili fonetikasi qoidalari bilan ona tili yoki birinchi chet tili qoidalarini aralashtirib yuborish);
- grammatik interferensiya (ingliz tili morfologiyasi qoidalari va xususiyatlarini boshqa til qoidalari bilan almashtirish);

- leksik interferensiya (o'rganilayotgan konsept (tushuncha)ni ona tili yoki birinchi chet tili orqali ifodalash);

- sintaktik interferensiya (boshqa tilning sintaktik bog'lanish qoidalarini ingliz tiliga o'tkazish);

- madaniy interferensiya (ingliz tili madaniy hodisalarini boshqa tanish madaniy stereotiplar orqali tushuntirish).

Fonetik interferensiya, nomidan ko'rinib turibdiki, fonetik sathda sodir bo'ladi. So'zlovchi o'zining dominant bo'lgan ona tilisini o'zlashtirish jarayonida egallagan talaffuz ko'nikmalarini o'rganayotgan chet tiliga o'tkazadi va shu bilan chet tilining fonetik me'yorlarini buzadi. Bu jarayon aksentning paydo bo'lishiga olib keladi. Bundan tashqari, shuni yodda tutish kerakki, tillar o'rtasidagi fonologik tafovutlar hech qachon ularning fonemik tarkibi har xil bo'lishi bilan belgilanmaydi. Qoidaga ko'ra, u yoki bu tovush paydo bo'lgan pozitsiyalar farqlanadi, shuningdek, o'xshash tovushlarning talaffuz xususiyatlari va ularning pozitsiyalari o'rtasida taqsimlanishi ham farqlanadi. Masalan, o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun ingliz tilidagi ochiq va yopiq bo'g'inlarni farqlash qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

Fonetik xatolarga ingliz tilining talaffuz me'yorlaridan chetga chiqishlar kiradi. Tilni o'rganuvchi uchun o'zbek tilida mavjud bo'lmagan ba'zi tovushlarni talaffuz qilish juda qiyin, masalan, al'veolyar mediana sonanti [r] – *rose, rat, bar* va boshqalar. O'zbek tilida so'zlashuv jarayonida, asosan, so'z oxirida jarangli undoshlar jarangsiz qilib talaffuz qilinadi, masalan: *barg – bark, ford – fort, borib – borip* va boshqalar. Bu holat ingliz tilida sodir bo'lsa, ya'ni so'z oxiridagi jarangli undoshni jarangsiz juftiga almashtirib talaffuz qilinsa, so'z

butunlay boshqa soʻzga oʻzgaradi. Masalan, “had” – “hat”, “food” – “foot”, “wide” – “wite” kabi misollarda oxirgi harf oʻzgarishi natijasida bir soʻz butunlay boshqa bir soʻzga aylanib qolishi mumkin.

Shuningdek, ingliz tilida ikkita alohida tovush [w] va [v] tovushlari mavjud, oʻzbek tilida esa faqat bitta [v] tovushi bor, bu na birinchi, na ikkinchisiga mos kelmaydi. Ingliz tilida “wet” soʻzini oʻzbek tilida “vet” deb talaffuz qilinsa “hoʻl” soʻzi “veterinar” soʻziga almashib qoladi.

Eng keng tarqalgan fonetik xatlardan [θ] va [ð] tovushlarini [f], [s] va [z] sifatida talaffuz qilishdir. Til oʻrganuvchi oʻrganishning dastlabki vaqtlarida farqni tushunishi qiyin boʻladi va buning natijasida tishlararo tovushlar emas, balki oʻzbekcha aksentga ega boʻlgan soʻzlar chiqadi: “this” (zis), “that” (zet), “think” (sink) yoki “thank” (fengk) kabilar. Mazkur tovushlarning taxminiy talaffuz qilish holati tilni yangi oʻrganuvchilarga balki ahamiyatsiz tuyular, lekin inglizlar bunday nutqni tushunisha olmaydi, chunki soʻzlar tovushlarning almashtirilishi tufayli butun maʼnosini yoʻqotadi.

Yana bir muammo tugʻdiruvchi burun tovushi [ŋ] ni oʻzbek talabalari, ayniqsa, rusiyazabon talabalar ruscha [н] kabi talaffuz qiladilar. Masalan, “– ing” suffiksi bilan tugaydigan soʻzlarda koʻpincha [инг] yoki [ин] qilib talaffuz qiladilar.

Yana oʻzbek tilining oʻziga xos xususiyatlaridan biri uzun unlilarning yoʻqligi. Barcha soʻzlar bir xil uzunlik bilan talaffuz qilinadi, lekin ingliz tilida soʻzning maʼnosi tovush uzunligiga bogʻliq, masalan, to heat [hi:t] – isitmoq, to hit [hit] – urmoq kabilar.

Bunday xatolar kommunikativ xatolar hisoblanadi, chunki ular soʻzlar va bayonotlarni notoʻgʻri tushunishga olib keladi va natijada aloqani murakkablashtiradi va baʼzan buzadi ham. Shuni taʼkidlash kerakki, fonetik (grafik) xatolar doimiy boʻlib, til oʻrganuvchilarda uzoq vaqt davomida kuzatiladi. Shuning uchun ham fonetika chet tilini oʻqitishning ajralmas qismi hisoblanadi.

Sintaktik interferensiya ona tili sintaksisining oʻziga xos xususiyatlari taʼsirida ingliz tilida gap tuzish qoidalarini buzishda yuzaga keladi. Masalan:

“Sen buni bajarishing uchun 2 soat vaqting ketadi”

- It will take you two hours to do this (toʻgʻri);
- You will need two hours to do this (notoʻgʻri).

“U sochini kaltalatdi”

- He had his hair cut (toʻgʻri);
- He cut his hair (notoʻgʻri).

“Eshikni yoping iltimos”

- Close the door, please. (toʻgʻri);
- Close, please, the door. (notoʻgʻri).

Oʻzbek tilidan ingliz tiliga soʻzma-soʻz tarjima qilish ham baʼzida predlog yoki olmoshdan notoʻgʻri foydalanishga olib keladi. Masalan,

predloglar:

“Ular toʻrtinchi aprel’ atrofida ketadi”

- They will go around April 4 (toʻgʻri);
- They will go about April 4 (notoʻgʻri).

“Biz yomgʻir ostida xokkey oʻynadik”

- We played hockey in the rain (toʻgʻri);
- We played hockey under the rain (notoʻgʻri).

olmoshlar:

Bundan soʻng biz kelimiz

- After that, we will come (toʻgʻri);
- After it, we will come (notoʻgʻri).

“Ularning har qanday sovgʻasi”

- Any present from them (toʻgʻri);
- Any their present (notoʻgʻri).

Grammatik interferensiya chet tilini oʻrganayotgan oʻquvchi chet tili grammatik qoidalarini oʻzlashtirishda oʻz ona tiliga xos boʻlgan grammatik qoidalarni qoʻllashi tufayli namoyon boʻladi. Shubhasiz, grammatik qoidalar har doim ham mos kelmasligi mumkin. Bunday nomuvofiqliklarga masalan: ingliz tilidagi artikllarning mavjudligi, otlardagi koʻplik shaklining yasallishidagi oʻziga xos qoidalarining mavjudligi, feʼllarning yordamchi va asosiy turlariga boʻlinishi, oʻzbek tilidagi kelishik qoʻshimchalarining vazifasini ingliz tilida predloglar bajarishi, gapdagi soʻz tartibi ingliz tilida Subject + Verb + Object oʻzbek tilida esa butunlay boshqacha Ot + Toʻldiruvchi + Feʼl ekanligi va boshqa koʻplab shunday misollarni keltirishimiz mumkin.

Leksik interferensiya ona tilining taʼsiri ostida inglizcha soʻzni notoʻgʻri ishlatishda namoyon boʻladi. Leksik interferensiya tillararo interferensiyaning eng keng tarqalgan va kam oʻrganilgan turidir.

I.N.Kuznesova leksik interferensiyaning: “Bir yoki turli tillarning leksik birliklarining ikki tomonlama: ifoda va mazmun jihatidan (v plane virajeniya i v plane soderjaniya) yaqinlashishi, birinchi navbatda ularning fonetik va soʻngra semantik qoʻllanilishi bilan bogʻliq boʻlib, beixtiyor (stilistik) til normalarining buzilishiga olib keladi” deb taʼriflaydi.

Tilshunoslikda 20-asrning oʻrtalarigacha interferensiya salbiy xarakterga ega ekanligi, yaʼni chet tilini, ayniqsa, oʻrta maktab sharoitida oʻrganishga salbiy taʼsir koʻrsatadi deb qabul qilingan.

Biroq hozirgi zamon tadqiqotchilari ijobiy interferensiya foydali boʻlishi va butun oʻquv jarayonini osonlashtirishi mumkin degan xulosaga keldi. Ingliz va oʻzbek tillari koʻp jihatdan farq qiladi, ammo baʼzi oʻxshashliklar tufayli til oʻrganuvchi kamroq psixologik bosimni boshdan kechiradi va oʻrganishga nisbatan ijobiy nuqtayi nazarga ega boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кузнецова И.Н. 1990. №1. - С . 44-45.
2. Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты. - Л., 1972. - 80 с.

Shahlo QURBONOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi f.f.f.d (PhD).
E-mail: shakhlokurbonova15@gmail.com

ADABIYOTDA YO'QOTILGAN AVLOD TUSHUNCHASINING DEKADENTLIK VA SUITSID TERMINLARI BILAN BOG'LIQLIGI

Annotatsiya: ushbu maqola adabiyotda “yo'qotilgan avlod” tushunchasining insoniyat tarixidagi inqirozlar, madaniy transformatsiyalar va shaxsiy identitetning buzilishi kontekstida qanday aks etishini yangi nuqtayi nazardan o'rganadi. Yangi yondashuv yordamida nafaqat g'arb adabiyoti, balki o'zbek adabiyotidagi misollar asosida, insoniyatning tarixiy va madaniy inqirozlari, shaxsiy identitet buzilishi va umidsizlik holatlari chuqur aks ettiriladi.

Kalit so'zlar: yo'qotilgan avlod, dekadentlik, ruhiy travmalar, suitsid, madaniy transformatsiya, interdisipliner yondashuv, adabiy tahlil, identitet buzilishi, tarixiy inqiroz.

Annotation: this article examines from a new perspective how the concept of the “lost generation” is reflected in literature in the context of crises in human history, cultural transformations, and the destruction of personal identity. Using a new approach, based not only on examples from Western literature, but also from Uzbek literature, historical and cultural crises of humanity, the destruction of personal identity, and situations of despair are deeply reflected.

Key words: *lost Generation, decadence, psychological trauma, suicide, cultural transformation, interdisciplinary approach, literary analysis, identity breakdown, historical crisis.*

Аннотация: в данной статье с новой точки зрения рассматривается, как понятие «потерянное поколение» отражается в литературе в контексте кризисов, культурных трансформаций и разрушения личностной идентичности в и ситуации отчаяния на основе примеров не только западной, но и узбекской литературы.

Ключевые слова: *потерянное поколение, декаданс, психологическая травма, суицид, культурная трансформация, интердисциплинарный подход, литературный анализ, разрушение идентичности, исторический кризис.*

XX asr boshidan beri “yo'qotilgan avlod” tushunchasi adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida keng muhokama qilinadigan mavzulardan biriga aylandi. Ushbu tushuncha, insoniyat tarixidagi yirik inqirozlar – urushlar, siyosiy va madaniy transformatsiyalar, shaxsiy identitetning buzilishi kabi jarayonlar kontekstida paydo bo'lgan. Birinchi jahon urushi sharoitida inson ruhiyati va qadriyatlar tizimi tubdan tebrandi, natijada adabiyotda insonning o'zini yo'qotishi, umidsizlik va ruhiy ezilish kabi ramziy ifodalar kuchayib bordi. Shu bilan birga, dekadentlik va suitsid kabi ekstremal tushunchalar orqali bu inqirozlarning chuqurligi aks etishi kuzatildi. Ushbu maqola g'arb va o'zbek adabiyotidagi misollar asosida “yo'qotilgan avlod” tushunchasini dekadentlik va suitsid bilan bog'liq jihatlari nuqtayi nazaridan tahlil qiladi.

Birinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi ulkan inqirozlardan biri bo'lib, nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki madaniy va ruhiy sohalariga ham tub ta'sir ko'rsatdi. Urushning dahshatli tajribalari va undan kelib chiqqan madaniy inqiroz natijasida inson ruhiyatida katta teshiklar paydo bo'ldi. Shu davrda ko'plab yozuvchilar va shoirlar o'z asarlarida insonning ruhiy parchalanishi, qadriyatlarning eriy borishi va umidsizlikni ramziy ifodalashga intildilar. Bu holat “yo'qotilgan avlod” atamasiga asos solib, insoniyatning o'zini anglashdagi murakkabliklar va tarixiy travmalarni ifodalay boshladi.

Dekadentlik tushunchasi adabiyotda insoniyatning madaniy va ma'naviy asoslarining asta-sekin susayishi, qadriyatlarining eriy borishi va ruhiy resurslarning parchalanishi orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayon shaxsiy identitetning zaiflashuvi va jamiyatdagi an'anaviy qadriyatlarining deyarli butunlay parchalanishi bilan chambarchas bog'liq.

Dekadentlik – bu atama madaniyat va ma'naviyatning o'z asliy holatidan uzilib, sekin-asta chirib borishini ifodalaydi. Nazariy jihatdan, dekadentlik inson ruhiyatining ma'naviy chirishi, ya'ni ichki qadriyatlar va ruhiy mustahkamlikning susayishi natijasida yuzaga keladigan murakkab psixologik holat sifatida talqin etiladi. Bu holatda inson o'zini yo'qotganlik hissi bilan, umidsizlik va ichki bezovtalikda qoladi.

Suitsid. Suitsid – insonning o'z joniga qasd qilish qarori bo'lib, uning ichki iztiroblari, chuqur ruhiy ezilishi va umidsizlikning ekstremal ifodasi sifatida ko'riladi. Nazariy jihatdan, suitsid dekadentlik jarayonining oxirgi bosqichi sifatida, inson ruhiyatining chuqur chirishi va qadriyatlarining butunlay yo'qolishi natijasida yuzaga keladigan, o'zini yo'q qilishga olib keluvchi qaror shaklida talqin etiladi.

Ushbu ikki tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insoniyatning madaniy va ruhiy inqirozlari jarayonida birgalikda namoyon bo'ladi. Dekadentlik inson ruhiyatining ichki chirishi va qadriyatlarining eriy borishini bildirsa,

suitsid esa bu jarayonning eng oxirgi, ekstremal ifodasi sifatida insonning o'zini yo'q qilishga intilishiga aylanadi.

T. S. Eliot – *The Waste Land*

T. S. Eliotning *The Waste Land* asari Birinchi jahon urushi sharoitida yuzaga kelgan madaniy va ruhiy inqirozning eng yorqin namunasidir. Asarda zamonaviy jamiyatning ma'naviy bo'shlig'i, qadriyatlarining eriy borishi va insonning ichki parchalanishi tasvir etiladi. Eliotning misolida dekadentlik tushunchasi – qadriyatlar tizimining yo'qolishi va ruhiy chirish – keng doirada aks etadi. Shu bilan birga, asarda insonning o'z joniga qasd qilishga moyilligiga ham ishora bo'ladi, bu esa suitsid konsepsiyasining ramziy ifodasi sifatida talqin qilinadi.

Virginia Woolf – *Mrs. Dalloway*

Virginia Woolfning *Mrs. Dalloway* asari esa, inson ruhiyatining ichki dunyosidagi murakkabliklar va umidsizlikni chuqur o'rganadi. Woolfning asarida nafaqat shaxsiy inqiroz, balki jamiyatdagi kollektiv ruhiy bosimlar va qadriyatlarining sinishi aks etadi. Asardagi qahramonlar o'zlarining ichki iztiroblari va kelajak haqidagi umidsizliklari bilan kurashar ekan, bu jarayon dekadentlik va ba'zan ekstremal ifodalarning – suitsidga yaqinlashishning – ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek adabiyotida "yo'qotilgan avlod" tushunchasi asosan sovet tajribalari va mustaqillik jarayonidagi madaniy transformatsiyalar kontekstida qayta talqin qilinadi. Sovet davrida siyosiy repressiyalar, madaniy cheklovlar va shaxsiy erkinlikning yo'qolishi insonning ruhiy va identitet inqiroziga sabab bo'lgan. Mustaqillik davrida esa, yangi ijtimoiy-siyosiy sharoitda qadriyatlar va madaniy an'analar qayta tiklanish jarayoni davom etayotgani bilan birga, insonning o'zini topishdagi murakkabliklar ham chuqurlashib bordi.

Murodov (2012) va Xayrullayev (2016) tadqiqotlari asosida olingan misollar shuni ko'rsatadiki, post-sovet adabiyotida yo'qotilgan avlod tushunchasi insonning shaxsiy inqirozi, ruhiy bosimlari va identitet buzilishi orqali ifodalanadi. Ularning asarlarida qahramonlarning "ichki bo'shliq", "umidsizlik" va "o'zini anglashdagi murakkablik" kabi ifodalari orqali, madaniy qadriyatlarining sinishi va ruhiy chirish holatlari ramziy tarzda aks etadi. Shu jarayonda, insonning o'z joniga qasd qilishga intilishi – suitsid fenomeni – ham ko'plab asarlarda betakror mavzu sifatida yoritiladi.

Maqolada "yo'qotilgan avlod" tushunchasini tahlil qilishda interdisipliner yondashuv qo'llaniladi. Tarixiy kontekst insoniyatning o'tmishdagi inqirozlari va madaniy transformatsiyalarini, sotsiologik nuqtayi nazardan esa jamiyatdagi kollektiv ruhiy holat va qadriyat tizimining o'zgarishini o'rganadi. Psixologik yondashuv insonning

ichki iztiroblari, identitet inqirozi va suitsidga olib keluvchi omillarni tahlil qiladi. Adabiy metod esa bu jarayonlarning badiiy ifodasini, qahramonlarning ichki dunyosini va ramziy obrazlar orqali aks ettirilishini yoritadi. Ushbu yondashuv orqali shuni aniqlash mumkin-ki, insoniyat madaniyati va ruhiyati o'zgarish jarayonida nafaqat an'anaviy qadriyatlarni yo'qotadi, balki bu yo'qotish oxir-oqibat dekadentlik va ekstremal psixologik ifodalarga – suitsidga ham olib kelishi mumkin.

Dekadentlik tushunchasi madaniyatning, etika va ma'naviy qadriyatlar tizimining eriy borishini ifodalasa, suitsid esa insonning o'zini yo'qotish jarayonining eng oxirgi bosqichi sifatida talqin etiladi. Adabiyotshunoslikda bu ikki tushuncha ko'pincha bir-biriga chambarchas bog'liq deb qaraladi.

Dekadentlik. Dekadentlik insonning o'zini anglashdagi qiyinchiliklari, qadriyatlar tizimining parchalanishi va ruhiy chirish jarayonini ifodalaydi. Bunday jarayon inson ruhiyatida o'zining ma'naviy markazidan uzilishi va ichki bo'shliqning kengayishi sifatida namoyon bo'ladi.

Suitsid. Suitsid esa insonning ichki iztiroblari, umidsizlik va o'z joniga qasd qilishga bo'lgan moyilligi natijasida yuzaga keladigan ekstremal holat sifatida qaraladi. Adabiy asarlarda qahramonlarning ruhiy iztiroblari va ichki kurashlari orqali bu holat ramziy tarzda aks etadi. Ingliz va o'zbek adabiyotidagi misollar shuni ko'rsatadiki, insoniyat tarixidagi inqirozlar, madaniy transformatsiyalar va shaxsiy identitetning buzilishi nafaqat ruhiy parchalanish, balki qadr-qimmatlarning sinishi va nihoyat suitsid kabi ekstremal ifodalarga olib kelishi mumkin.

Ushbu maqolada "yo'qotilgan avlod" tushunchasi tarixiy inqirozlar, madaniy transformatsiyalar va shaxsiy identitet buzilishi kontekstida qanday ifodalanishini interdisipliner yondashuv asosida tahlil qilindi. Ingliz adabiyotida T. S. Eliot va Virginia Woolf asarlarida inson ruhiyatining murakkab iztiroblari, qadriyatlarining eriy borishi va ruhiy bo'shliq kabi mavzular orqali dekadentlik va suitsid fenomenlari ochiq ifoda topadi. O'zbek adabiyotida esa, post-sovet va mustaqillik davrida yuzaga kelgan madaniy transformatsiyalar, insonning shaxsiy inqirozi va identitet buzilishi orqali "yo'qotilgan avlod" tushunchasi qayta talqin qilinadi. Umuman olganda, maqolada ko'rsatilganidek, insoniyat madaniyati tarixiy va ijtimoiy jarayonlar davomida qadriyatlar tizimini qayta shakllantiradi, ba'zan esa bu jarayon ekstremal ruhiy ifodalar – dekadentlik va suitsid – orqali namoyon bo'ladi. Kelgusida ushbu mavzuga yanada chuqurroq psixologik va sotsiologik tadqiqotlar olib borish, insoniyatning o'zini anglash jarayonini to'liqroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murodov, A. Post-sovet adabiyoti va milliy identitet. – Toshkent: Adabiyot markazi, 2012.
2. Xayrullayev M. Mustaqillik davri va madaniy transformatsiya. – Samarqand: Fan va San'at nashriyoti, 2016.
3. Eliot, T. S. (1922). *The Waste Land*. – New York: Boni and Liveright.
4. Woolf, V. (1925). *Mrs. Dalloway*. London: Hogarth Press.

Shaxnozabonu RIZAYEVA,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
Alfraganus universiteti "Xorijiy filologiya" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: s.rizayeva@afu.uz

"CHOL VA DENGIZ" VA "DONISHMAND SIZIF" ROMANLARIDA KURASH MOTIVI

Annotatsiya: ushbu maqola Ernest Xemingueyning "Chol va Dengiz" hamda Xurshid Do'stmuhammadning "Donishmand Sizif" romanlaridagi kurash motivining ekzistensial talqini qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ekzistensializm, absurd, kurash motivi, qiyosiy tahlil, inson, tabiat, tafakkur, ma'no, qadriyatlar.

Аннотация: данная статья посвящена сравнительному исследованию экзистенциальной интерпретации мотива борьбы в произведениях Эрнеста Хемингуэя «Старик и море» и «Мудрый Сизиф» Хуршида Достмухаммеда.

Ключевые слова: экзистенциализм, абсурд, мотив борьбы, сравнительный анализ, человек, природа, мышление, смысл, ценности.

Annotation: this article is devoted to a comparative study of the existential interpretation of the struggle motif in Ernest Hemingway's "Old Man and the Sea" and Khurshid Dostmuhammad's "The Wise Sisyphus".

Key words: existentialism, absurd, struggle motive, comparative analysis, man, nature, thinking, meaning, values.

Adabiyotshunoslikda motiv – bu asarda takrorlanuvchi, muhim ahamiyatga ega bo'lgan unsurlardan biri. U obraz, tema, g'oya, harakat, vaziyat yoki boshqa istalgan unsur bo'lishi mumkin. Motiv asarning asosiy mazmunini ochishga, turli qismlarini bog'lashga va muallifning g'oyaviy niyatini ifodalashga xizmat qiladi. Motiv orqali asarning asosiy g'oyasi, muallifning dunyoqarashi va qahramonlarning ichki kechinmalari namoyon bo'ladi.

Ernest Xemingueyning "Chol va Dengiz" romani inson va tabiat o'rtasidagi murosasiz kurashning epik manzarasini chizadi. Bu kurash oddiygina jismoniy qarama-qarshilik emas, balki chuqur falsafiy va ekzistensial ma'noga ega bo'lgan jarayondir. Quyida roman tarkibidagi kurash motivining asosiy yo'nalishlari, obyektlari, ma'nosi, natijasi va ekzistensial mohiyati chuqurroq yoritiladi:

1. Kurashning asosiy yo'nalishi. Insonning tabiatga qarshi kurashi va o'z kuchiga ishonchi. Bu kurash nafaqat jismoniy, balki ma'naviy xarakterga ham ega. "Santyagoning baliq bilan kurashi uning o'z qadrini isbotlashga intilishining ramziy ifodasidir. Bu fikr Filip Yangning "Ernest Hemingway" asarida ham uchraydi: Chol Santyago o'z hayotining ko'p qismini dengizda o'tkazgan va tabiatning barcha qonuniyatlarini yaxshi biladi. U dengizning shafqatsizligini, qudratini va ayni paytda uning go'zalligini ham his qiladi. Santyago tabiatga qarshi kurashda o'z kuchiga ishonadi. Uning ishonchi faqat jismoniy kuchga emas, balki tajriba, sabr-toqat va eng muhimi, o'z qadriga bo'lgan ishonchga asoslanadi. Santyago o'zini "eng yaxshi baliqchi" deb hisoblamasa ham, u o'zining qobiliyatlariga ishonadi va qiyinchiliklarni yengishga qodir ekanligiga amin. Xemingueyning bu romanida insonning tabiatga qarshi kurashi orqali

insonning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi, iroda kuchi va qiyinchiliklarni yengish qobiliyati namoyon etiladi.

2. Kurash obyekti: ulkan baliq, dengizning shafqatsizligi va akulalar hujumi

"Chol va Dengiz" romanidagi kurash obyektlari Santyagoning hayotini sinovdan o'tkazadi.

Ulkan Baliq: Santyago uchun ulkan baliqni tutish nafaqat o'zining baliqchilik mahoratini isbotlash, balki o'z qadrini ko'rsatish imkoniyatidir. Baliq Santyago uchun raqib, sinov, lekin ayni paytda hurmatga loyiq mavjudotdir. Santyago baliq bilan kurashar ekan, uning kuchini, go'zalligini va tabiatdagi o'rnini tan oladi.

Dengizning shafqatsizligi: dengiz – bu Santyagoning asosiy kurash maydoni. Dengiz shafqatsiz, oldindan aytib bo'lmaydigan va xavflidir. Dengiz Santyagoni turli xil sinovlardan o'tkazadi: kuchli shamollar, to'lqinlar va ochlik. Santyago dengizning shafqatsizligiga qaramay, unga hurmat bilan munosabatda bo'ladi va uning qonunlariga bo'ysunadi.

Akulalar hujumi: baliqni tutgandan so'ng, Santyago akulalar hujumiga duch keladi. Akulalar Santyagoning o'ljasini o'g'irlashga urinadi va bu kurash Santyago uchun yangi sinovga aylanadi. Akulalar hujumi Santyagoning iroda kuchini, chidamliligini va o'z narsasini himoya qilish qobiliyatini sinovdan o'tkazadi.

3. Kurashning ma'nosi: Qadrni isbotlash, mag'lubiyatga taslim bo'lmaslik va maqsadga erishish fidoyiligi
Santyago uchun kurashning ma'nosi bir necha qirralidir:

- Qadrni isbotlash: Santyago o'zining keksaligi va omadsizligiga qaramay, o'z qadrini isbotlashga intiladi. U ulkan baliqni tutish orqali o'zining baliqchilik mahoratini, kuchini va qobiliyatini ko'rsatmoqchi.

• Mag'lubiyatga taslim bo'lmalik: Santyago hayotda ko'p marta mag'lubiyatga uchragan, lekin u hech qachon taslim bo'lmagan. U har doim o'rnidan turib, kurashni davom ettirgan. Uning bu xususiyati insonning iroda kuchi va chidamliligining timsolidir.

• Maqsadga erishish fidoyiligi: Santyago o'z maqsadiga erishish uchun hamma narsaga tayyor. U ochlikka, chanqoqlikka, og'riqqa chidaydi, lekin maqsadidan voz kechmaydi. Uning bu fidoyiligi insonning o'z maqsadiga sodiq qolishi va unga erishish uchun harakat qilishining yorqin namunasidir.

4. Kurashning natijasi: g'alaba va mag'lubiyatning birligi, insonning tabiat oldidagi o'jizligi.

“Chol va Dengiz” romanidagi kurashning ekzistensial mohiyati shundaki, insonning hayotdagi kurashi abadiy davom etadi. Santyago baliqni tutish orqali o'z maqsadiga erishdi, lekin bu uning kurashining yakuni emas. U hayotda doimo yangi sinovlarga duch keladi va ularni yengishga harakat qiladi. Muhimi - taslim bo'lmalik, o'z qadriyatlarini uchun kurashish. Santyago o'zining qadrini, o'zining baliqchilik mahoratini va o'zining insoniyatini saqlab qolish uchun kurashadi. Uning kurashi – bu hayotning ma'nosi, insonning o'zligini saqlab qolish uchun kurashish zarurligining timsolidir.

Xurshid Do'stmuhammadning “Donishmand Sizif” romani mifologik syujet asosida insonning ichki dunyosidagi murakkab kurashni, tafakkur olamidagi izlanishlarni va hayotning ma'nosini anglashga intilishni aks ettiradi. Bu kurash oddiygina jismoniy harakat emas, balki falsafiy va ekzistensial ma'noga ega bo'lgan jarayondir. Quyida roman tarkibidagi kurash motivining asosiy yo'nalishlari, obyektlari, ma'nosi, natijasi va ekzistensial mohiyati chuqurroq tahlil qilinadi:

Kurashning asosiy yo'nalishi: insonning ichki dunyosi va tafakkuri bilan kurashi.

“Donishmand Sizif” romanidagi kurashning asosiy yo'nalishi – bu insonning o'z ichki dunyosi, tafakkuri bilan kurashi. Sizifning afsonaviy taqdiri – bu insonning o'z ongida, fikrlarida, e'tiqodlarida sodir bo'ladigan murakkab jarayonlarning ramziy ifodasidir. Sizifning kurashi haqiqatni izlash, adolatni tiklash, mavjudlik mohiyatini

anglashga qaratilgan. Bu kurash nafaqat falsafiy savollarga javob topishga urinish, balki insonning o'zligini, o'z qadr-qimmatini saqlab qolishga intilishdir. Xurshid Do'stmuhammad bu romanida insonning ichki dunyosidagi kurash orqali uning fikrlash qobiliyati, dunyoqarashi, e'tiqodlari va qadriyatlarini qanday shakllanishini ko'rsatib beradi.

2. Kurash obyekti: afsonaviy tosh, falsafiy izlanishlar, illuziyalar va haqiqat ziddiyati.

“Donishmand Sizif” romanidagi kurash obyektlari Sizifning hayotini sinovdan o'tkazadi:

• Afsonaviy tosh: Sizifning toshni tepaga itarish harakati – bu insonning hayotdagi abadiy va ma'nosizdek ko'ringan harakatlarining ramzi. Tosh – bu insonning zimmasidagi og'ir yuk, uning azoblari, umidlari va orzularidir. Sizif toshni itarish orqali o'zining hayotga bo'lgan munosabatini, o'z taqdiriga bo'lgan isyonini ifodalaydi.

• Falsafiy izlanishlar: Sizifning falsafiy izlanishlari uning haqiqatni anglashga, adolatni topishga bo'lgan urinishlaridir. U o'z savollariga javob topish uchun turli xil falsafiy oqimlarni o'rganadi, donishmandlar bilan suhbatlashadi va o'zining shaxsiy tajribasidan kelib chiqib xulosalar chiqaradi.

• Illuziyalar va haqiqat ziddiyati: Sizifning hayoti illuziyalar va haqiqat o'rtasidagi kurashga to'la. U o'zining ideal dunyosini yaratishga harakat qiladi, lekin har doim haqiqatning achchiq zarbalariga duch keladi. Bu ziddiyat Sizifning o'z hayotini, o'z o'rnini anglashiga yordam beradi.

3. Kurashning ma'nosi: absurdlikni anglash, yashashga intilish va qadriyatlarni yaratish.

Ikkala asarda ham kurash - bu hayotning asosiy sharti, insonning o'zligini saqlab qolish vositasidir. Xemingueyda kurash tashqi dunyo bilan, tabiat bilan bo'lsa, Do'stmuhammad asarida ichki dunyo, tafakkur bilan kechadi. Xeminguey realizmga, Do'stmuhammad falsafiy ramziylikka ko'proq e'tibor qaratadi. Shunga qaramay, ikkala asar ham insonning hayotdagi o'zni, kurashning ahamiyati haqida chuqur falsafiy fikrlarni ilgari suradi. Har bir asar o'ziga xos badiiy uslubda bu masalalarni yoritib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xeminguey, Ernest. Chol va Dengiz. – Toshkent: “Yangi Asr Avlodi”, 2017. 128 bet.
2. Do'stmuhammad, Xurshid. Donishmand Sizif. – Toshkent: “Akademnashr”, 2020. 288 -bet.
3. Abrams, M.H.A Glossary of Literary Terms. Boston: Thomson Wadsworth, 2005. 360 bet.
4. Qur'onov, Dilmurod. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: “Nurafshon biznes”, 2019. 384-bet.

Gulruh RAVSHANOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti
Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi
(gulruhravshanova53@gmail.com)

MUHAMMAD YUSUF LIRIKASIDA TARIXIY SHAXSLAR TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada shoir Muhammad Yusuf she'riyatida o'zbek xalqining yetuk mutafakkir va allomalari, yengilmas sarkardalari, ma'rifatparvarlari, ijodkorlarning qismati, faoliyati, amalga oshirgan buyuk ishlariga voris sifatida ijodiy munosabati, ajdodlarga munosib avlod bo'lish g'oyasining she'riy talqini tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Muhammad Yusuf, Vatan, adabiyot, she'riyat, ijod, so'z, shoir, ajdod, avlod, tarix, jadid, ma'rifatparvar.

Annotation: in this article, the poet Muhammad Yusuf's poetry analyzes the poetic interpretation of the Uzbek nation's mature thinkers and scholars, invincible generals, enlighteners, the fate of creators, their activities, their creative attitude as heirs to their great works, and the idea of being a generation worthy of their ancestors.

Key words: Muhammad Yusuf, Homeland, literature, poetry, creativity, word, poet, ancestor, generation, history, modern, enlightener.

Аннотация: в данной статье поэзия поэта Мухаммада Юсуфа анализируется поэтическая интерпретация зрелых мыслителей и учёных узбекского народа, непобедимых полководцев, просветителей, судьбы творцов, их деятельность, их творческое отношение как наследников своих великих произведений, идея быть поколением, достойным своих предков.

Ключевые слова: Мухаммад Юсуф, Родина, литература, поэзия, творчество, слово, поэт, предок, поколение, история, современность, просветитель.

Kirish.Inson kamoloti va ma'anaviy olamiga katta ta'sir ko'rsatadigan fan adabiyotdir. Adabiyotshunoslrimiz aytishganidek "Adabiyot so'z san'ati" bu san'at har kimning tilida o'zgacha jarang sochadi. San'atning sohadagi mutaxassis vakillari uslubi va iste'dodi o'laroq sayqallaydi. Inson borki, adabiyot va so'z bor. Shu boiski, soha vakillari adabiyot xalq mulki ekanligini ta'kidlashadi. Adabiyotning boqiyiligini ta'minlovchi ikkita qudratli omil mavjud. Ularning biri adabiyotning g'oyat buyuk tarbiyaviy-ma'rifiy ahamiyati bo'lsa, ikkinchisi, uning insonlarga zavq-shavq berish xususiyatiga egaligidir. Zero, inson har qanday davrda, har qanday sharoitda ham busiz yasholmaydi: u-doimo tarbiyaga, doimo ma'rifatga va badiiy zavq olishga muhtoj.¹

Asosiy qism. Muhammad Yusuf she'riyatida nafaqat axloqiy qarashlarni ilgari suruvchi, balki Vatanni sevis, uni asrab-avaylash ajdodlar ruhiga hurmat bajo keltirish kabi mavzular bosh g'oya bo'lib xizmat qiladi. Ijodkor she'riyatida mazkur mavzularni yoritishda o'zligimizga xos azaliy qadriyatlar ozodlik, hurlik, milliylik, mintalitet, muhabbat, urf-odatlar birlamchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Shoir faoliyati davomida inson qismatiga, millat kechmishiga, ko'ngil kishilarining ichki olamiga alohida e'tibor qaratgan. Uning she'rlarida yozuvchi va shoirlar hayotining murakkabliklari, ijodiy izlanishlar bilan bog'liq qiyinchiliklar ta'sirchan tasvirlanadi. Muhammad Yusuf ko'plab asarlarida yozuvchilarni, xalq ruhiyatini, ma'rifatini o'zgartirishdagi o'rnini alohida ta'kidlab, ularni

nafaqat ijodkor, tarixchi, olim, shu bilan birga jamiyatning ruhiy yo'l boshchisi sifatida gavdalaniradi. Shu bois she'riyatining aksar qismida shu yurt uchun millat uchun, uning istiqboli uchun xizmat qilgan, yurtparvar, millat fidoyilarini tasvirlaydi. Shoirning yuqoridagi mavzularni tarannum etadigan: "Ulug'imsan, Vatanim", "Menga bering", "Men dardimni kimga aytaman", "Cho'lpon", "Afrosiyob", "Nega yig'lamaysan", "Xalq bo'l, elim" kabi she'rlari mavjud. Shoir bu ko'lamdagi asarlari orqali ajdodlar me'rosini avlodlarga yetkazish uchun qattiq bel bog'lar ekan ularni adolatparvar kishilar sifatida, xalq manfaati uchun kurashganliklarini yuksak qadrlaydi.

Qarang, Abu Rayhon kelur,

Xasta ko'ngli vayron kelur.

Sinoning tibbiyotini

Menga bering, menga bering. [Xalq bo'l, elim 42-bet]

Parcha Muhammad Yusufning "Menga bering" she'ridan keltirilgan.

Shoir bu she'r misralarida ifodalamoqchi bo'lgan asl tuyg'ulariga turtki bergan narsa-Vatan tuyg'usi bilan birga ajdodlar nomiga hurmat hissi yotadi. Muhammad Yusuf bandning oxirida "Menga bering, menga bering" degan ta'kid bilan tugallar ekan qomusiy allomalardan Abu Rayhon Beruniy hamda tib ilmining egasi, buyuk olim, tabib va musiqachi Abu Ali ibn Sinoning ajdodi ekanligidan faxrlanmoqchi bo'lsa, ikkinchi tomondan dunyoni o'zining buyuk qarashlari bilan zabt etgan bobakalonlarimizni bizniki, shu yurtniki

1. S. Mirzayev. XX asr o'zbek adabiyoti. –Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2005.

deb, aytmoqchi bo'ladi. Shu o'rinda bu ikki daho haqida ba'zi ma'lumotlarni keltirib o'tsak. Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy Turkistonning buyuk allomasi, tarix, geografiya, filologiya, astronomiya, matematika, geodeziya, minerologiya va boshqa ko'plab fanlarga oid qomusiy asarlar muallifi. Uning ilk asari "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" nomli o'sha davrlarda ma'lum bo'lgan barcha xalqlarga tegishli solnoma tizimlarini ta'riflab chiqqan. U tomondan qilingan astronomik tadqiqotlar va boshqa ilmiy ishlar "astronomiyaning asosiy boshlanish sharhlari kitobi" da jamlangan. "Hindlarning aqlga sig'adigan va sig'maydigan ta'limotlarini aniqlash" kitobi (1030-yilda tugallangan) dan joy olgan. Bu yillari Beruniy umumiy jahon xaritasi keltirilgan eng asosiy asari "Ma'sudning astronomiya va yulduzlarga oid qonuni" asarini yozadi. Beruniyning ilmiy merosi 150 ta asarni o'z ichiga olgan bo'lib, ular matematika, astronomiya va falsafaga doir "Hindiston" asarini yozish bilan bir vaqtda "Sangzi", "Yogasutra", "Patanjal" asarlarini arab tiliga tarjima qilib Ptolomeyning "Yevklid va Almagesiy"ni sanskritga qayta ishlashni boshlagan. Beruniy quyosh yer atrofida emas balki yer uning atrofida aylanishini tasdiqlab, Ptolomeyning geosentrik tizimini ma'qullashga doir barcha gumonlarga nuqta qo'ygan. [9]

Avitsenna nomi bilan mashhur Abu Ali Ibn Sino ham o'z davrining eng ajoyib va serqirra allomalaridan biri edi. U tibbiyot, falsafa, astronomiya, matematika va kimyo kabi ko'plab sohalarga munosib hissasi mavjud. Bu shaxs o'z davrining eng nufuzli shaxslaridan, tibbiyot va falsafa bo'yicha keng bilimga ega, adabiyot va she'riyatda ham iste'dod egasi bo'lgan. Uning asosiy asari mashhur "Tibbiyot qonuni" kitobi bo'lib, o'z davrining eng nufuzli tibbiyot asarlaridan biriga aylandi. XX asrda uning nomi turli ta'lim muassasalari va tibbiyot markazlari nomlarida qo'llanila boshlandi, bu esa uning jahon ilm-fani va ta'limi uchun ahamiyatini ko'rsatadi. Bundan tashqari Muhammad Yusuf va boshqa ijodkorlarning asarlarida ham allomalarimizning nomlari qayta-qayta zikr etib borilmoqda. Bu esa tarixni unitmagan holda bugungi yorug' kelajakka, yorug' yuz bilan yorug' kelajak bilan qarashga undaydi.

Biz shunday Beruniydek, Ibn Sinodek ilmi, dono, har sohada yetuk bo'lgan ota-bobolarimiz avlodi ekanligimizdan faxrlanishimiz lozim.

Hinduga musofir o'sha,

Hirotdagi Bobur o'sha.

G'urbatdagi Furqatini

Menga bering, menga bering. [Xalq bo'l, elim 42-bet]

She'r bandida turli davrlarda yashab, ijod qilgan, Vatanparvarlik, yuksak himmatlilik, jasurlik, boshqaruvda benazirlik, odamlarga farovonlik sog'inish, jangchilar ko'ngliga yo'l topish, adolatlilik kabi tuyg'ulari bilan shoh va buyuk shoir sifatida tarixda o'ziga xos nom qoldirgan, umrining asosiy qismini Vatan sog'inchi o'laroq

yashab o'tgan Zahiriddin Muhammad Bobur va milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotining zabardast vakili, shoir, adabiyotshunos va muarrix, elshunos va mutarjim sifatida o'zidan boy ma'naviy meros qoldirgan Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat nomlari zikr qilinadi.

Bu asarda Vatan adabiyotini, ilm-fan, san'at, musiqa va riyoziyot ilmining asoschilari, Kamoliddin Behzod, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Mashrab hatto XI asrning 2-yarmi 1166-yil tasavvuf ilmining mashhur namoyandalardan biri, turkiy xalqlarning buyuk shoiri Ahmad Yassaviy, o'zbek mumtoz adabiyoti namoyondasi, shoir, bastakor, sozanda, hofiz, tasavvuf-tariqatining vakili. Xalq ichida "Devona Mashrab", "Eshon Mashrab", "Shoh Mashrab", "Telba Mashrab", "Mardi xudo", "Avliyoi Haq", "Sohi karomat"² kabi nomlar bilan mashhur bo'lgan Boborahim Mashrab kabi o'ndan ortiq O'zbekiston obodi orzusida yashab, o'tgan ajdodlar nomlari takrorlanadi. Shoirning shunday dilbar satrlarini mutolaa qilar ekanmiz, shoir qalami tarixiy charxlarda qayralgan, taqdir zarbalariga duchor bo'lib, hayotning ba'zan so'qmoqli, ba'zan sokin, ko'chalarida yashab, ijod qilgan insonlar taqdiri bilan boyigan she'rlarini ko'p uchratamiz.

Oftob tug'iladi sening qarog'ingda,

Toshkent, oqshoming-da fusunkor.

Har bir ko'chang,

Har bir yaprog'ingda

Qodiriyning o'ychan ruhi bor.

Anhor bo'ylarida qumrilar o'ynar,

Shoir G'afur G'ulom bilgan qumrilar.

Ikki ming yil avval Sag'bonni izlab,

Hindistonni tashlab kelgan qumrilar. [Xalq bo'l, elim -bet]

Bu Muhammad Yusufning "O'g'lingman, Toshkent" she'ridan keltirilgan parcha. She'rda jonajon shaharning tong otar pallasi shundoq ufurib turadi. Hatto dunyoga kelgan daqiqalar nafasi ham seziladi.

Shoir bu asari orqali nafaqat Toshkent manzarasini balki, XX asr o'zbek adabiyot sahnasida yorqin porlagan ustozlarini alohida e'tirof etibgina qolmay ularning ijodiga xos bo'lgan xususiyatlarini ham obrazli tarzda singdirishga harakat qilgan.

Abdulla Qodiriy, Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek va G'afur G'ulom har uchchala ijodkor ham aynan Toshkent farzandi. Shoir misrasida ikki ming yil avval Hindistonni tashlab, Sag'bonni izlab kelgan qumrilarining sasi eshitilib turadigan qadimiy va navqiron mahallalar haqida fikr yuritiladi. She'rning dastlabki, ona bandi Abdulla Qodiriyning o'ychan ruhi haqidagi fikr bilan tugallanadi. Har qanday ziyrak kitobxonda shoir nega "Abdulla Qodiriy ruhini o'ychan tarzda tasvirlagan" -degan savol tug'lsa kerak. Bizga ma'lumki, XIX-XX asr nafaqat ijod olamini yuqori cho'qqiga ko'tarilgan davri balki, ziyoli yo'l boshchilarimizning hayot yo'li, qismati tugallanish davriga ham to'g'ri keladi. Shu o'rinda adabiyotshunos olim Naim Karimovning bu

2 F. Qosimova "Boborahim Mashrab va tasavvuf- tariqatlari" <https://www.google.com/>

davr haqida quyidagi fikrlarini haqli tarzda keltirib o'tamiz. "XX asr-insoniyat tarixidagi eng ulug' asrlardan biri. Bu asrda qanchalik ko'p qon to'kilgan, qanchalik nohaqliklar va adolatsizliklar ro'y bergan bo'lsin, insoniyat xuddi shu asrda kelajak sari katta qadam tashladi... Bu asrda sodir bo'lgan barcha voqealar insoniyat tarixining ajralmas tarkibi. Ularning bizlarga maqbul bo'lmagan qismlarini yoddan chiqarishga, tarixdan o'chirishga urinish bema'nilikdir... XX asr o'zbek adabiyoti xalq va jamiyat hayoti bilan mustahkam aloqa o'rnatdi. Bunday aloqa adabiyotimizning avvalgi bosqichlarida bo'lmagan. XX asr o'zbek adabiyoti xalq va jamiyatni o'z ortidan yetaklab, ularni hurriyat va milliy taraqqiyot manzillariga olib borishga intildi va bu intilishda muayyan yutuqlarga erishdi"³ Abdulla Qodiriy ham shu davr qurboniga aylangan XX asrning eng yetuk yozuvchilaridan bo'lib bu shaxsning nafaqat adabiyotga, balki ma'naviyatga ta'sirini nihoyatda keng deb ayta olamiz. Abdulla Qodiriy nasrda o'ziga xos yangi yo'nalish va yangi poetik muhitni olib kirdi. Aynan ana shu yangilanishlarga sababchi bo'lganligi bois uning qalamini erta so'ndirishdi, shu boiski, Abdulla Qodiriy ruhi shoirlarimiz tili bilan aytganda hanuz o'ychan, hanuz horg'in ko'rinaradi.

Shoir shu kabi asarlari orqali millat tarixi, an'analari, va qadriyatlarini jonli, tabiiy ifodalash, allomalar, sarkardalarning shonli hayot yo'lini turli bo'yoqlarda tasvirlash, bobolar qat'iyati, jasoratini mayoq qilib ko'rsatish avlodlarga kuch-quvvat bag'ishlashini anglaydi. Shu orqali xalqimizni mustahkam ildizga ega ekanligini eslatib, ularning qilgan qahramonliklari va shonli o'tmishidan xulosa qilib, ularga munosib avlod bo'lishga undamoqchi bo'ladi. Shoir bu ijodkorlar haqida gapirar ekan, ularning qahramonligi nimada edi? -degan savolni o'rtaga tashlaydi. Ularning qahramonligi o'z

davrida adolatni so'zlay olganligida, haqiqatni, halollikni, to'g'rilikni, oliyjanoblikni targ'ib qilganliklarida ko'rinadi. Bu jarayonlarni asarlari orqali ko'rsatishga harakat qiladi.

Muhammad Yusuf "O'g'lingman, Toshkent" asariga xuddi katta yo'l boshiga chiqqan farzand singari, onasining ko'zlariga termulib, "Toshkent, Ey millatni bilmagan ustoz, Bir umr tushmasin yelkamdanda qo'ling"-deya yakun yasaydi. Bu she'rga singdirilgan yorqin manzarada real hayotiy asos mavjud. Lekin uni odatdagi nasriy til bilan ifodalaganda juda kambag'al ta'sirsiz chiqar edi.

Xulosa. Shoir Vatanni tarannum qiladigan tagi baquvvat, asli butun she'rlari orqali nafaqat Vatan ash'orchisi balki, insonlar qalbiga ma'naviyat mash'alini yoquvchi ezgulik, muhabbat, yaxshilik urug'ini sochuvchi, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitratlar singari millat ravnaqini yuksaltirishga, ma'naviy kamolotini ko'tarishga xizmat qilgan zamonaviy, ma'rifatchi ham bo'lganligiga aminmiz.

Erkin Vohidov "Butun jamiyat va shu jamiyatning intilishlari, orzu-maqсадlarining ifodachisi bo'lmish, yozuvchilarning niyati bitta-xalqqa xizmat"⁴ qilish deganlaridek, Muhammad Yusuf ham yurtini, xalqini butun qalbi bilan sevib, o'zining boshqalarga xos bo'lmagan yuksak fazilati orqali qisqa hayotida podshoh-u faqirdan cheksiz e'zoz, hurmat topdi. Bugun uning nomi, she'rlari, kitobxonlar tilidan tushmaydi. Yurtning xonadamlari "Men dunyoni nima qildim, O'zing yorug' jahonim..." - deb mastona kuylasa, "Ulug'imsan, Vatanim!" deb avjini olmoqda faxriyor el.⁵

Shoir shu kabi ta'kidlari va xalqni birdamlilikka, hamfikrlilikka undovchi qadriyatlarga boy tuyg'ularni tarannum etadigan asarlari orqali to' o'zbek degan xalq bor ekan, xalqning ongida, shuurida abadiy yashashiga shubha yo'q.

3 S. Mirzayev. XX asr o'zbek adabiyoti. -Toshkent: "Yangi asr avlodi" 2005. 4-bet

4 E. Vohidov. "Shoiru she'r-u shuur". -Toshkent: Yosh gvardiya, 1987. 224-b

5 I. Mirzo. "Vatan- yuragimning olampanohi" O'zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusuf - Vatan va muhabbat kuychisi" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent-2021 24-apr

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalq bo'l elim. Muhammad Yusuf. -Toshkent: "O'zbekiston", 2009.
2. Alyorim qolur. Muhammad Yusuf. -Toshkent: "Ziyo nashr", 2019.
3. Saylanm. Muhammad Yusuf. - Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2019.
4. Tong, Toshkent va G'afur G'ulom. . -Toshkent: "Fan nashriyoti", 2024.
5. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. B. Qosimov, Sh. Yusupov U. Dolimov Sh. Rizayev, S. Ahmedov. . - Toshkent: "Ma'naviyat", 2004.
6. "Shoiru she'r-u shuur". Erkin Vohidov. -Toshkent: Yosh gvardiya, 1987. 224-b.
7. "Vatan- yuragimning olampanohi". Iqbol Mirzo. O'zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusuf - Vatan va muhabbat kuychisi" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. -Toshkent, 2021.
8. <https://www.google.com/>
9. <https://kasll.uz/site/news-open?id=1193>
10. <https://ziyoratga.uz/uz/blog/abu-ali-ibn-sina>

Ravshanbek ABDUVOITOV,

Andijon davlat texnika instituti

“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası o‘qıtuvchısı

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MATEMATIK TERMINLARNING ANTROPOSENTRIK TADQIQI

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi matematik terminlarning antroposentrik jihatdan o‘rganilishi ko‘rib chiqiladi. Matematik terminlar inson tafakkuri, madaniyati va lingvistik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning shakllanishi va rivojlanishi tilning tarixiy va madaniy jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. Tadqiqot davomida terminlarning etimologik kelib chiqishi, lingvistik tuzilishi va tarjima muammolari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu terminlarning madaniy kontekstdagi qo‘llanilish xususiyatlari o‘rganilib, qiyosiy tahlil orqali ularning o‘ziga xos xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: matematik terminlar, antroposentrizm, lingvistik tahlil, qiyosiy tadqiqot, terminologiya, tarjima muammolari, madaniy kontekst.

Annotation: this article examines the anthropocentric study of mathematical terms in English and Uzbek. Mathematical terms are closely related to human cognition, culture, and linguistic characteristics, and their formation and development are deeply intertwined with historical and cultural processes of the language. The study analyzes the etymological origins, linguistic structures, and translation challenges of these terms. Additionally, the cultural context of their usage is explored, and their distinctive features are highlighted through comparative analysis.

Key words: mathematical terms, anthropocentrism, linguistic analysis, comparative research, terminology, translation challenges, cultural context.

Аннотация: в данной статье рассматривается антропоцентрическое исследование математических терминов в английском и узбекском языках. Математические термины тесно связаны с человеческим мышлением, культурой и лингвистическими особенностями, а их формирование и развитие глубоко переплетены с историческими и культурными процессами языка. В исследовании анализируется этимология, лингвистическая структура и проблемы перевода этих терминов. Кроме того, изучаются особенности их использования в культурном контексте и выявляются их уникальные характеристики с помощью сравнительного анализа.

Ключевые слова: математические термины, антропоцентризм, лингвистический анализ, сравнительное исследование, терминология, проблемы перевода, культурный контекст.

Kirish. Til inson tafakkurini aks ettiruvchi vosita bo‘lib, matematik terminlar bilim va fan rivojida muhim o‘rin tutadi. Matematik terminlarning shakllanishi va rivojlanishi til va madaniyat bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida matematik terminlarning antroposentrik tadqiqi olib borilib, ularning inson tafakkuri va lingvistik madaniyatga ta‘siri tahlil qilinadi.

Antroposentrizm tilshunoslikda insonni tadqiqot markaziga qo‘yadigan yondashuv bo‘lib, tilning shakllanishi va rivojlanishida inson omilining ustuvorligini ifodalaydi. Matematik terminlarni antroposentrik nuqtayi nazardan o‘rganish ularning inson tafakkuri, idrok etish jarayonlari, madaniy va milliy xususiyatlari bilan bog‘liq jihatlarni aniqlashga yordam beradi.

Antroposentrizm tilshunoslikda insonni markaziy nuqta sifatida qarash tushunchasini ifodalaydi. Matematik terminlar ham inson tafakkuri va jamiyat madaniyati bilan bog‘liq holda rivojlangan. Masalan, ingliz va o‘zbek tillaridagi ba‘zi matematik atamalar insonning kundalik tajribasidan kelib chiqqan:

To‘g‘ri chiziqliq (Straight line) – tabiatda uchraydigan shakllar asosida yuzaga kelgan.

Burchak (Angle) – inson ko‘rish qobiliyati va

obyektlarning joylashuvini tushunish orqali shakllangan.

Nol (Zero) – matematik tafakkurning eng muhim tushunchalaridan biri bo‘lib, hisob-kitob va nazariy tushunchalarning rivojlanishiga asos solgan.

Ingliz va o‘zbek tillarida matematik terminlar turli yo‘nalishlarda shakllangan. Ingliz tilidagi terminlarning aksariyati lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi matematik atamalar arab, fors va rus tillari orqali kirib kelgan.

Matematik terminologiya insoniyat tarixining turli bosqichlarida, turli xalqlar tomonidan shakllantirilgan. Matematik tushunchalar ko‘pincha real hayotiy hodisalarni izohlash yoki modellashtirish natijasida yuzaga kelgan. Masalan, o‘zbek tilidagi “son”, “chiziqliq”, “burchak”, ingliz tilidagi “number”, “line”, “angle” kabi terminlar insonning muhitni idrok etishi va uni til vositasida ifodalash jarayonining mahsulidir.

O‘zbek tilida matematik terminlar ko‘pincha aniq tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar yoki metaforik iboralar orqali shakllangan bo‘lsa, ingliz tilida bu terminlar ko‘proq yunoncha va lotincha ildizlardan kelib chiqqan.

Misollar:

o‘zbekcha: ko‘pburchak, kesishish nuqtasi, nolga tenglashish, doira radiusi;

inglizcha: polygon, intersection point, zero convergence, circle radius

1. Etimologik tahlil

Ingliz tilida:

mathematics – yunoncha *mathēmatikós* (bilimga oid)
algebra – arabcha *al-jabr* (qo'shish, to'ldirish)
algorithm – Al-Xorazmiy nomidan olingan

O'zbek tilida:

hisob – arabcha *hisāb* (hisoblash)
jamg'arish – forscha *jam'* (to'plash)
koeffitsiyent – rus tili orqali kirib kelgan

Matematik terminlar inson tafakkuri bilan bog'liq bo'lib, ularning shakllanishi va o'zgarishi madaniy ta'sirlar bilan uzviy bog'liqdir. Masalan:

Inson tajribasi bilan bog'liqlik: inson ko'rish, eshitish va boshqa sezgi organlari orqali matematik tushunchalarni shakllantiradi. Masalan, "cheksizlik" (infinity) tushunchasi turli tillarda har xil talqin qilinishi mumkin.

Madaniy ta'sirlar: matematik tushunchalar turli madaniyatlarda har xil ifodalanadi. Masalan, geometrik shakllar ko'pincha me'moriy va tabiatdagi obyektlardan olingan.

Ingliz va o'zbek matematik terminlarining qiyosiy tahlili

Termin	Ingliz tili	O'zbek tili	Izoh
Addition	Qo'shish	Qo'shish	Har ikkala tilda bir xil ma'noda ishlatiladi
Subtraction	Ayirish	Ayirish	Matematik operatsiyalar bir-biriga mos keladi
Fraction	Ulush	Bo'lak	Turli lingvistik kelib chiqishga ega
Square root	Kvadrat ildiz	Kvadrat ildiz	Ingliz tilida lotincha ta'sir seziladi

Matematik terminlarni tarjima qilishda turli muammolar yuzaga keladi:

To'g'ridan-to'g'ri ekvivalent mavjud emasligi: masalan, "denominator" so'zi o'zbek tilida "maxraj" deb tarjima qilinadi, lekin bu atama arab tilidan olingan.

Til tuzilmalarining farqliligi: ingliz tilidagi "square" va "square root" terminlari lotincha asosli bo'lsa, o'zbek tilida bu tushunchalar rus tili orqali shakllangan.

O'zbek tili: matematik terminlar asosan analitik shakllanishi bilan ajralib turadi. Bunda so'zlarning ma'nosini ochib beruvchi qo'shimchalar va qo'shma

so'zlar muhim rol o'ynaydi. Masalan: *ko'pburchak* (poly + gon), *o'zgaruvchi kattalik* (variable quantity).

Ingliz tili: matematik terminlarning aksariyati lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan bo'lib, ularda prefiksalar va suffiksalar keng ishlatiladi. Masalan: *equilateral* (equ- "teng" + lateral "tomon"), *quadrilateral* (quadri- "to'rt" + lateral "tomon").

Matematik terminlarni tarjima qilishda ba'zi muammolar mavjud.

Ma'nodagi noaniqlik – ba'zi so'zlar turli tillarda bir xil ma'noga ega bo'lsa-da, ularning ishlatilishi yoki konnotatsiyasi farq qilishi mumkin. Masalan, "equation" so'zi ingliz tilida umumiy formulani anglatadi, lekin o'zbek tilida ba'zan "tenglama" yoki "formula" sifatida ishlatiladi.

Fonetik va morfologik farqlar – ko'p terminlar lotin va yunon tillaridan kelib chiqqani uchun ularni o'zbek tiliga moslashtirishda qiyinchiliklar tug'iladi. Masalan, "cosine" so'zi o'zbek tilida "kosinus", "derivative" so'zi esa "hosila" sifatida beriladi.

Madaniy tafovutlar – ba'zi matematik tushunchalar turli xalqlarda turlicha qabul qilingan. Masalan, Yevropa tillarida *decimal system* keng qo'llansa, o'zbek tilida o'nli sanoq sistemasi deyiladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun terminlarni standartlashtirish va ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish zarur.

Ingliz va o'zbek tillarida matematik terminlarning antroposentrik tadqiqi shuni ko'rsatadiki, bu atamalar inson tafakkuri, madaniyati va lingvistik jarayonlarga bog'liq holda shakllangan. Ingliz tilida terminlar asosan yunon-lotin manbalariga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida arab, fors va rus tillarining ta'siri sezilarli. Matematik terminlarning qiyosiy tahlili ularning ma'no jihatdan o'xshash bo'lishi bilan birga, madaniy va lingvistik tafovutlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotdan kelib chiqadigan asosiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, matematik terminlarning shakllanishi inson tafakkuri, madaniyati va lingvistik jarayonlar bilan uzviy bog'liqdir. Ingliz tilidagi terminlar asosan yunon-lotin manbalariga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilida arab, fors va rus tillarining ta'siri sezilarli. Matematik terminlarning qiyosiy tahlili ularning ma'no jihatdan o'xshash bo'lishi bilan birga, madaniy va lingvistik tafovutlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Kelajakda matematik terminlarni xalqaro standartlar asosida moslashtirish va tarjima qilish jarayonlarini soddalashtirish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Crystal D. (1997). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.
2. Kline M. (1990). Mathematical Thought from Ancient to Modern Times. Oxford University Press.
3. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi (2020). Matematik Terminologiya Lug'ati. – Toshkent.
4. Gowers T. (2008). The Princeton Companion to Mathematics. Princeton University Press.

Mavludaxon ULIQOVA,
Andijon davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
uliqovamavludaxon87@gmail.com

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QON-QARINDOSHLIK KONSEPTINING LINGVOMADANIY VA LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida qarindoshlik terminlarining lingvistik, madaniy va semantik jihatlarini qiyosiy tahlil qilinadi. Qarindoshlik atamaları har bir xalqning ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiruvchi muhim til birliklaridan biri bo'lib, ularning turli tillardagi o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tilida qarindoshlik tizimi murakkab va detallashtirilgan bo'lib, ingliz tilida esa umumlashtirish tamoyiliga asoslangan. Shuningdek, qarindoshlik atamalarining qo'llanilishida madaniy xususiyatlar va ijtimoiy tuzilmalarning ahamiyati yoritiladi. Tadqiqotning yana bir muhim jihati tarjima jarayonida duch kelinadigan muammolarni o'rganish va ularni hal qilish strategiyalarini taklif qilishdir. Ko'plab o'zbekcha qarindoshlik terminlari ingliz tilida bevosita ekvivalentga ega emasligi sababli, tarjimada kengaytirish (expansion), umumlashtirish (generalization) va kontekstual moslashtirish (contextual adaptation) kabi usullar qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: qon-qarindoshlik, lingvomadaniyat, lingvopragmatika, ingliz tili, o'zbek tili, tarjima strategiyalari.

Annotation: this article presents a comparative analysis of the linguistic, cultural, and semantic aspects of kinship terms in Uzbek and English. Kinship terminology is one of the key linguistic units reflecting the social and cultural life of a nation, and this study examines their distinctive features in different languages. The findings indicate that the kinship system in Uzbek is complex and detailed, whereas in English, it is based on generalization principles. Furthermore, the study highlights the significance of cultural characteristics and social structures in the usage of kinship terms. Another important aspect of the study is the challenges encountered in translation and strategies for overcoming them. Since many Uzbek kinship terms lack direct equivalents in English, translation methods such as expansion, generalization, and contextual adaptation are employed.

Key words: kinship, linguoculture, linguopragmatics, English, Uzbek, translation strategies.

Аннотация: в данной статье проводится сравнительный анализ лингвистических, культурных и семантических аспектов терминов родства в узбекском и английском языках. Терминология родства является одной из ключевых лингвистических единиц, отражающих социальную и культурную жизнь каждого народа. В ходе исследования рассматриваются их уникальные особенности в разных языках. Результаты анализа показывают, что система родства в узбекском языке является сложной и детализированной, тогда как в английском языке она основана на принципе обобщения. Также в статье подчеркивается значение культурных особенностей и социальных структур в употреблении терминов родства. Еще один важный аспект исследования – изучение проблем, возникающих в процессе перевода, и разработка стратегий их решения. Так как многие узбекские термины родства не имеют прямых эквивалентов в английском языке, в переводе применяются такие методы, как расширение (expansion), обобщение (generalization) и контекстуальная адаптация (contextual adaptation).

Ключевые слова: родственные связи, лингвокультура, лингвопрагматика, английский язык, узбекский язык, переводческие стратегии.

Qon-qarindoshlik tushunchasi har bir xalqning madaniy merosi va ijtimoiy tuzilishining muhim qismidir. Qarindoshlik terminlari nafaqat biologik yaqinlikni, balki ijtimoiy aloqalarni ham ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillari qarindoshlik konseptini ifodalashda turli xususiyatlarga ega bo'lib, ularning lingvistik tahlili til va madaniyat o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni anglashga yordam beradi. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlarining lingvomadaniy va lingvopragmatik jihatlarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Qarindoshlik terminlari nafaqat biologik munosabatlarni ifodalaydi, balki har bir jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, madaniyati va qadriyatlarini haqida ham

ma'lumot beradi. O'zbek va ingliz tillarida qarindoshlik munosabatlarini ifodalashda muhim farqlar mavjud bo'lib, ular turli til tizimlari va madaniy kontekstlarga asoslanadi. Ushbu maqola qarindoshlik terminlarining lingvistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning tarjima jarayonidagi qiyinchiliklarini o'rganish va samarali tarjima strategiyalarini taklif etishga qaratilgan.

Lingvomadaniy tahlil qarindoshlik terminlarining jamiyatdagi ijtimoiy ahamiyati, ularning madaniy qadriyatlar bilan bog'liqligi va ijtimoiy aloqa shakllaridagi o'rnini o'rganishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqot qiyosiy-lingvistik va madaniy-lisoniy tahlil usullariga asoslanadi. Tadqiqot quyidagi metodlarni o'z ichiga oladi:

Qiyosiy-lingvistik tahlil – ingliz va o'zbek tillaridagi qarindoshlik terminlarining semantik va sintaktik tuzilishini taqqoslash.

Lingvomadaniy tahlil – qarindoshlik terminlarining milliy-madaniy mazmunini aniqlash.

Lingvopragmatik tahlil – qarindoshlik terminlarining nutqiy amaliyotdagi qo'llanilishini o'rganish.

Struktur va semantik farqlar. O'zbek tilida qarindoshlik munosabatlarini ifodalash uchun murakkab va boy tizim mavjud bo'lib, terminlar yoshi, jinsi va qarindoshlik darajasiga qarab o'zgaradi (masalan, “amaki”, “tog'a”, “pochcha”). Ingliz tilida esa qarindoshlik munosabatlari ancha umumlashtirilgan bo'lib, “uncle” so'zi ham otaning, ham onaning aka-ukasini ifodalashi mumkin.

O'zbek tilida qarindoshlik terminlari jins, yosh va qarindoshlik darajasiga qarab aniq farqlanadi. Masalan, “tog'a” va “amaki” atamaları faqat ota yoki ona tarafidan bo'lishiga qarab farqlanadi. Ingliz tilida esa “uncle” atamasi bunday tafovutni aks ettirmaydi.

Lingvomadaniy xususiyatlar. O'zbek tilidagi qarindoshlik terminlari ijtimoiy iyerarxiyani aks ettiradi. Kattalarga nisbatan hurmat ifodalari keng qo'llaniladi, masalan, “bobojon”, “buvi”. Ingliz tilida esa tenglik tamoyili kuchli bo'lib, qarindoshlar orasida ham norasmiy muloqot usullari afzal ko'riladi.

O'zbek tilida kattalarga nisbatan hurmat terminlari keng qo'llaniladi, masalan, “aka”, “opa”, “bobojon”, “buvi”. Ingliz tilida esa rasmiy va norasmiy muloqot o'rtasidagi chegara nisbatan yumshoq bo'lib, qarindoshlar orasida “first name basis” keng tarqalgan.

Lingvopragmatik xususiyatlar. Ingliz tilida qarindoshlik terminlari ko'pincha metaforik ma'noda ishlatiladi (masalan, “brother” do'stlarga nisbatan ham qo'llaniladi). O'zbek tilida esa qarindoshlik terminlari an'anaviy va faqat haqiqiy qarindoshlar uchun ishlatilishi keng tarqalgan.

Tarjima muammolari. O'zbek tilidagi “qiz bola” yoki “jiyan” kabi terminlarni ingliz tiliga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi, chunki bu so'zlar kontekstga bog'liq holda turli ma'nolarni anglatishi mumkin. Shu sababli, tarjimada kontekstual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Ba'zi o'zbekcha terminlar ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas. Masalan, “pochcha” yoki “jiyan” atamalarining ingliz tilida aniq mos keluvchi so'zlari yo'q, shuning uchun ularni kontekstga qarab tarjima qilish talab etiladi.

O'zbek jamiyatida qarindoshlik munosabatlari muhim o'rin tutadi. Odamlar bir-biri bilan bo'lgan aloqalarini mustahkamlash uchun qarindoshlik terminologiyasidan keng foydalanadilar. Ayniqsa, katta-yu kichik o'rtasidagi hurmat ifodasi qarindoshlik tizimida muhim hisoblanadi.

Misollar:

bobo/buvi – ota-ona tomonidan bobosi yoki buvisi

amaki/tog'a – otaning yoki onaning aka-ukasi

jiyan – aka-ukaning yoki opa-singilning farzandi

qaynona/qaynota – turmush o'rtog'ining ota-onasi
kelin/kuyov – o'g'il yoki qiz farzandining turmush o'rtog'i

O'zbek tilida **qarindoshlar orasidagi ijtimoiy masofa** qat'iy belgilangan bo'lib, katta yoshli qarindoshlarga hurmat bilan murojaat qilish odati mavjud.

Ingliz tilida qarindoshlik tushunchasi o'zbek tilidagiga qaraganda ancha sodd va ixcham shaklda ifodalanadi. Ingliz jamiyatida individualizm kuchli bo'lganligi sababli qarindoshlik terminlari nisbatan cheklangan.

Misollar:

grandfather/grandmother – bobo/buvi

uncle/aunt – amaki/tog'a/xola/ammani umumiy bildiradi.

cousin – jiyan va amakivachcha/tog'avachcha

father-in-law/mother-in-law – qaynona/qaynota

son-in-law/daughter-in-law – kuyov/kelin

Ingliz tilida **qarindoshlik tushunchalari jins va nasl bilan kam bog'liq**. Masalan, **uncle** atamasi amakini ham, tog'ani ham ifodalaydi. **Cousin** esa jiyan va amakivachchalarni ham o'z ichiga oladi.

Ingliz tilida qarindosh atamalaridan rasmiy yoki kundalik nutqda kam foydalaniladi.

Qarindoshlarning ismlari tez-tez ishlatiladi: **“John, can you help me?”**, **“Mary, let's go.”**

Hurmat uchun qarindoshlik atamalaridan emas, balki **“Sir/Madam”** kabi iltifot shakllaridan foydalaniladi.

Farqlar:

Ingliz tili	O'zbek tili	Izoh
«Aunt Mary»	«Xolajon»	O'zbek tilida -jon qo'shimchasi hurmatni bildiradi.
«Uncle Bob»	«Amaki»	Ingliz tilida shaxsning ismi ham qo'shiladi.
«Cousin»	«Jiyan/ amakivachcha»	O'zbek tilida qo'shimcha aniqlik bor.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har bir tilning qarindoshlik tizimi uning madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tuzilishiga bog'liq. O'zbek tili iyerarxik va hurmatga asoslangan jamiyatga xos xususiyatlarni namoyon etadi, ingliz tili esa individualizm va soddalik tamoyillarini aks ettiradi. Tarjima jarayonida ushbu farqlarni inobatga olish muhim bo'lib, tarjimonlar uchun kontekstual yondashuvlar va pragmatik muvofiqlik usullari muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi qarindoshlik terminlari murakkab va madaniy jihatdan boy bo'lsa, ingliz tilida bunday terminlar qisqaroq va soddalashtirilgan shaklda qo'llaniladi. Tarjima jarayonida ushbu farqlarni inobatga olish muhim bo'lib, bu tarjimonlar uchun lingvistik va madaniy muvofiqlikni ta'minlashga yordam beradi.

Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida qarindoshlik terminlarining lingvomadaniy va lingvopragmatik tahlilini taqdim etdi. Qiyosiy tadqiqot

natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikkala tilning qarindoshlik terminlari umumiy insoniy qadriyatlarni ifodalasa-da, ularning qo'llanilishi madaniy va ijtimoiy omillarga bog'liq holda farqlanadi. Tarjima jarayonida bu farqlarni inobatga olish lingvistik aniqlik va madaniy muvofiqlikni ta'minlashga yordam beradi.

Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillaridagi qarindoshlik

terminlarining lingvistik va madaniy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilning qarindoshlik terminlari jamiyatning ijtimoiy tuzilishini aks ettiradi. Tarjima jarayonida bu farqlarni e'tiborga olish madaniy muvofiqlik va aniq ifodalash imkoniyatlarini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduvaliyev, M. (2020). Til va madaniyat o'zaro ta'siri: Lingvomadaniy tahlil. – Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Crystal D. (2010). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Karasik V. I. (2002). Language and Culture Interaction. Moscow: Nauka.
4. Yusupov O. Q. (2015). O'zbek tilshunosligida kognitiv yondashuvlar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. Wierzbicka A. (1997). Understanding Cultures Through Their Key Words. Oxford: Oxford University Press

Sayida ARIPOVA,
Andijon davlat texnika instituti
fortunesayida@gmail.com

TIBBIYOT TERMINOLOGIYASINING EVOLYUTSIYASI VA MOSLASHUVI: INGLIZ, O'ZBEK VA RUS TILLARINING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz, o'zbek va rus tillarida tibbiyot terminologiyasining evolyutsiyasi va moslashuvi o'rganiladi. Tibbiy terminlarning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va ularning xalqaro hamkorlikdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, terminlarning tarjima muammolari, xalqaro standartlarga moslashuvi va har uch tildagi terminlarning fonetik, semantik hamda morfologik jihatdan qanday farqlanishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari tibbiyot terminologiyasining globalizatsiya va lingvistik moslashuv jarayonlarini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tibbiyot terminologiyasi, evolyutsiya, moslashuv, qiyosiy tahlil, tarjima, xalqaro standartlashuv, lingvistik moslashuv.

Annotation: this article examines the evolution and adaptation of medical terminology in English, Uzbek, and Russian languages. The study analyzes the origin and developmental stages of medical terms, their importance in international cooperation, and challenges in translation. Additionally, it explores how medical terms differ phonologically, semantically, and morphologically in these three languages. The findings contribute to a deeper understanding of globalization and linguistic adaptation processes in medical terminology.

Key words: medical terminology, evolution, adaptation, comparative analysis, translation, international standardization, linguistic adaptation.

Аннотация: в данной статье рассматривается эволюция и адаптация медицинской терминологии в английском, узбекском и русском языках. Исследование анализирует происхождение и этапы развития медицинских терминов, их значение в международном сотрудничестве и проблемы перевода. Кроме того, рассматриваются фонетические, семантические и морфологические различия медицинских терминов в этих трёх языках. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию процессов глобализации и лингвистической адаптации в медицинской терминологии.

Ключевые слова: медицинская терминология, эволюция, адаптация, сравнительный анализ, перевод, международная стандартизация, лингвистическая адаптация.

Tibbiyot terminologiyasi insoniyatning ilmiy va amaliy faoliyatidagi eng muhim sohalaridan biri bo'lib, u tarixiy, lingvistik va madaniy jihatdan turli tilda turlicha rivojlangan. Ingliz, o'zbek va rus tillarida tibbiyot terminologiyasining shakllanishi va rivojlanish jarayoni ularning lingvistik va madaniy o'ziga xosliklarini aks ettiradi. Ushbu maqolada tibbiy terminologiyaning

evolyutsiyasi, turli tillarga moslashuvi va qiyosiy jihatlari tahlil qilinadi.

Ko'pchilik tibbiy atamalar qadimgi yunon va lotin tillaridan kelib chiqqan. Yunonlar tibbiyot fanining asoschilaridan biri bo'lib, Gippokrat (Hippocrates) va Galen (Galenos) kabi olimlar yaratgan atamalar hozirgacha qo'llaniladi. Lotin tili esa Rim imperiyasi

davrida ilmiy terminologiyani asosiy manbasi bo'lib xizmat qilgan.

Misollar: cardiologia (yunoncha: *kardia* – yurak + *logos* – fan) – inglizcha *cardiology*, o'zbekcha *kardiologiya*, ruscha *кардиология*.

Neurosis (yunoncha: *neuron* – asab + *osis* – kasallik) – inglizcha *neurosis*, o'zbekcha *neyroz*, ruscha *невроз*.

Islom olami rivojlangan davrda tibbiyot ilmiy tadqiqotlar markaziga aylandi. Abu Ali ibn Sino (Avicenna) va boshqa olimlar asarlari arab tilida yozilgan bo'lib, ulardagi ko'plab terminlar keyinchalik Yevropa tillariga o'tgan.

Misollar: elixir (arabcha: *al-iksir*) – inglizcha *elixir*, o'zbekcha *eliksir*, ruscha *эликсир*.

Syrup (arabcha: *sharab* – shirin ichimlik) – Inglizcha *Syrup*, O'zbekcha *Sirop*, Ruscha *Сироп*

XX asrda ilm-fan taraqqiyoti bilan birga yangi tibbiy terminlar paydo bo'ldi. Hozirda ko'pgina tibbiy atamalar xalqaro standartga ega bo'lib, ingliz tili ushbu terminologiyani global darajada tarqatishda yetakchi til hisoblanadi.

Misollar: magnetic Resonance Imaging (MRI) – inglizcha *MRI*, o'zbekcha *Magnit-rezonans tomografiya (MRT)*, ruscha *Магнитно-резонансная томография (MPT)*.

Vaccination – Inglizcha *Vaccination*, O'zbekcha *Vaksinatsiya*, Ruscha *Вакцинация*.

Tibbiy terminologiya qadimgi yunon va lotin tillaridan boshlanib, keyinchalik turli tillarga moslashgan. Quyidagi asosiy bosqichlarni ajratish mumkin:

Qadimgi tibbiyot terminlari – Yunon va lotin tillaridan kelib chiqqan tibbiyot atamalar. Masalan, *anatomia* (anatomya), *therapia* (terapiya), *diagnosis* (diagnostika) kabi atamalar hali ham tibbiy fanlarda keng qo'llaniladi.

O'rta asrlarda arab tibbiyotining ta'siri – Ibn Sino (Avicenna) va boshqa arab olimlarining asarlari tufayli arab tili orqali tibbiyot terminlari boshqa tillarga o'tgan. Masalan, *eliksir* (eliksir), *sirrupus* (sirop) kabi atamalar.

Ilmiy inqilob davri (XVII-XIX asrlar) – Tibbiyot fani rivojlanishi bilan birga yangi terminlar paydo bo'ldi. Bu davrda nemis va fransuz tillaridan olingan so'zlar rus va ingliz tillarida keng qo'llanila boshlandi.

Zamonaviy tibbiyot terminologiyasi – XX-XXI asrlarda ingliz tili ilmiy fan va tibbiyotda yetakchi tilga aylandi. Genetika, biotexnologiya va farmakologiya sohalarida ko'plab yangi terminlar ingliz tilida shakllandi.

Ingliz tili.

Ingliz tili tibbiyot sohasida eng ko'p foydalaniladigan til bo'lib, xalqaro tibbiy terminlarning aksariyati aynan ingliz tilida shakllangan. Ingliz tilida tibbiy atamalar qisqa, aniq va ilmiy talablarga mos ravishda ishlab chiqilgan. Masalan:

cardiology – kardiologiya
oncology – onkologiya
surgery – jarrohlik

Rus tili.

Rus tili tibbiyot terminlarini asosan lotin va yunon tillaridan qabul qilgan, biroq ularning ko'pchiligi rus tiliga moslashgan yoki tarjima qilingan:

гастроэнтерология (*Gastroenterologiya*) – *gastroenterologia*

лекарство (*Lekarstvo*) – dori

операция (*Operatsia*) – operatsiya

O'zbek tili

O'zbek tilida tibbiyot terminologiyasi asosan arab, fors, rus va ingliz tillari orqali shakllangan. O'zbek tilida rus tilidan olingan atamalar ko'p uchraydi:

tibbiyot – медицина (*meditsina*)

jarrohlik – хирургия (*xirurgiya*)

davo – лечение (*lechenie*)

dori – лекарство (*lekarstvo*)

Ingliz, o'zbek va rus tillarida tibbiyot terminlari turli usullar orqali shakllanadi:

a) ingliz tili

Asosan **lotincha va yunoncha ildizlarga asoslangan** (misol: *Dermatology* – *derma* "teriga oid").

So'z yasashda prefiks va suffikslardan keng foydalaniladi (misol: *Hypotension* – *hypo* "kam" + *tension* "bosim").

Ko'pgina terminlar qisqartirilgan shaklda qo'llanadi (*ECG* – *Electrocardiogram*).

b) o'zbek tili

O'zlashma so'zlarni **lotincha yoki ruscha shakldan qabul qiladi** (misol: *Onkologiya* – *Oncology*, *Nevrologiya* – *Neurology*).

Qisman kalkalash (so'zma-so'z tarjima) usuli ishlatiladi (*Qon bosimi* – *Blood pressure*, *Давление крови*).

Ba'zi terminlar xalq tili orqali kirib kelgan (*Ko'z pardasi* – *Retina*).

c) rus tili

Lotin va yunon atamalarining fonetik va morfologik jihatdan moslashishi keng tarqalgan (*Стоматология* – *Dentistry*, *Педиатрия* – *Pediatrics*).

Rus tilida ba'zan xalq terminologiyasi ham saqlanib qolgan (*Лекарство* – *Medicine*).

O'zbek tilidagi tibbiy terminlarning aksariyati rus tilidan tarjima qilingan yoki uning ta'sirida shakllangan bo'lsa-da, keyingi yillarda ingliz tilidan bevosita olingan atamalar soni oshib bormoqda. Masalan, biotexnologiya, gen terapiya, neyrojarrohlik kabi so'zlar to'g'ridan-to'g'ri ingliz tilidan qabul qilingan.

Hozirgi vaqtda tibbiy terminologiya global ilmiy hamkorlik va xalqaro kommunikatsiyaga bog'liq holda rivojlanmoqda. Zamonaviy tibbiyot terminologiyasining asosiy xususiyatlari:

Xalqaro standartlashuv – ko'pgina terminlar lotincha yoki inglizcha shaklda xalqaro miqyosda ishlatiladi (masalan, *MRI* – *Magnetic Resonance Imaging*, *CT scan* – *Computer Tomography*).

Qisqartmalar va abbreviaturalarning keng tarqalishi

– masalan, DNA (Deoxyribonucleic Acid – DNK – dezoksiribonuklein kislota), ICU (Intensive Care Unit – reanimatsiya bo'limi).

Tilga moslashuv va milliy variantlarning shakllanishi – har bir til o'z fonetik va grammatik qoidalariga mos ravishda tibbiy terminlarni moslashtiradi. Masalan, COVID-19 pandemiyasida turli tillarda ushbu atamaning talaffuzi farqli bo'lishi mumkin.

Tibbiyot terminlarini tarjima qilishda quyidagi muammolar kuzatiladi:

Terminlarning xalqaro va milliy versiyalari – masalan,

X-ray ingliz tilida ishlatilsa, rus tilida рентген (rentgen) deb ataladi.

Terminlarning so'zma-so'z tarjima qilinishi – masalan, general practitioner ingliz tilida umumiy amaliyot shifokorini anglatrsa, uni bevosita umumiy amaliyotchilik mutaxassisi deb tarjima qilish noqulaylik tug'diradi.

O'zbek tilidagi terminlarning rus va ingliz tillaridan qabul qilinishi – masalan, apenditsit atamasi bevosita rus va lotin tillaridan olingan bo'lib, uning o'zbekcha varianti mavjud emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zaliznyak A. A. (2010). *Medical Terminology and Its Historical Development*. – Moscow: Nauka.
2. Oxford English Dictionary (2022). *Medical Terms and Definitions*.
3. Uzbek Language Terminology Committee (2015). *Tibbiy terminlar lug'ati*.
4. Dorland's Illustrated Medical Dictionary (2021).

Yoshin HAKIMOV,

O'zbekiston Jurnalistika va
ommaviy kommunikatsiyalar universiteti,
Jurnalistika fakulteti,
Harbiy va sport jurnalistikasi kafedrası o'qituvchisi.
Yoshin76@mail.ru

AXBOROT-PSIXOLOGIK TA'SIR VOSITALARINING RIVOJLANISH DINAMIKASI

Annotatsiya: maqolada zamonaviy davrda tobora o'sib, rivojlanib borayotgan axborot-psixologik ta'sir vositalarining qamrovi, dinamikasi, keltirishi mumkin bo'lgan zarari va jamiyatga ta'sir xususiyatlari hamda uning natijasi yoritib berilgan. Shuningdek, ma'lumotlarning salbiy ta'siri hamda ulardan himoyalalanish masalalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: axborot urushi, axborot xuruji, axborot, psixologik ta'sir, ma'lumot, zamonaviy, urush.

Аннотация: в статье описаны масштабы, динамика, возможный вред и влияние на общество все более растущих и развивающихся средств информационно-психологического воздействия в современное время, а также их результаты. Также анализируются негативное влияние данных и вопросы защиты от них.

Ключевые слова: информационная война, информационная атака, информация, психологическое воздействие, информация, современный, война.

Annotation: the article describes the scale, dynamics, possible harm and impact on society of the ever-growing and developing means of information and psychological influence in modern times, as well as their results. The negative impact of data and issues of protection from them are also analyzed.

Key words: information war, information attack, information, psychological impact, information, modern, war.

Axborot insonga butun umri davomida hamroh va axborot urushi ham insoniyat bilan uzoq vaqtlardan buyon birgalikda kelayotgan elementlardan biridir. Zamonaviy dunyoda bu muhit (tushuncha) axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi yangi texnologik ishlanmalar tufayli tobora faollashib bormoqda. Bugun **“Dunyodagi eng qimmatli narsa – bu axborot”** iborasi o'z ahamiyatini yo'qotaypti. Aksincha, tasavvurimizdagi barcha chegaralardan ham oshib ketadigan ma'lumotlar hajmining kattaligi uning keltiradigan zarari haqida gapirishga asos beradi.

Zamonaviy inson anchadan beri ma'lumot izlashni

to'xtatgan, aksincha, uning salbiy ta'siridan o'zini himoyalashga harakat qiladigan bo'ldi. Axborot esa aksincha, uni ko'proq ta'qib qilmoqda. Masalan, reklamada “asirga olingan auditoriya” atamasi mavjud. Bu atama ma'lumotlarning zamonaviy insonga salbiy ta'siri darajasini juda aniq aks ettiradi. Bu – odam majburan reklamaga duchor bo'lganda, undan qochib qutula olmay qolgan vaziyatni ifoda etadi (aytaylik, metro vagonlarida).

Biz yashayotgan dunyoda turli kuchlar o'rtasidagi qarama-qarshilik asosan axborot xarakteriga ega. Bu davlatlar va turli ijtimoiy qatlamlar yoki sinflar o'rtasidagi

munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Yaqin kelajakda zamonaviy tashviqot usullarini siqib chiqaradigan va asosiy tashviqot vositasiga aylanishi mumkin bo'lgan o'ta xavfli mafkuraviy qurol – bu axborot urushlari bo'lishi mumkin, chunki ular to'g'ridan-to'g'ri zo'ravonlik ishlatmasdan odamning miyasiga kirib borish uchun asos yaratadi va shu orqali uning ongini o'zgartirishga imkon beradi. Demak, faol qarshilik ko'rsatish tizimini ishlab chiqish uchun axborot urushlarini olib borish strategiyasi, taktikasi va usullarini batafsil o'rganish vazifasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Axborot urushi (inglizcha: *information war*) — maxsus tayyorlangan ma'lumotlarni tarqatish va o'zlariga o'xshash tashqi ta'sirlarga qarshi turish orqali tomonlarning o'zaro qarama-qarshiligi.

Axborot urushi tushunchasi tarixan ingliz tilidan **“axborot va psixologik urush”** atamasining tarjimasi bo'lib, ma'lum bir rasmiy hujjat yoki ilmiy nashr kontekstiga qarab **“axborot qarama-qarshiligi”**, yoki **“axborot va psixologik urush”** kabi atalishi mumkin.

Tegishli **psixologik urush** atamasi siyosiy yoki sof harbiy maqsadlarga erishish uchun boshqa davlatning tinch aholisiga va (yoki) harbiy xizmatchilariga psixologik ta'sir ko'rsatish maqsadida ishlatiladi.

“Axborot urushi” atamasi ilk bor 1967-yil tilga olingan bo'lib, bu iboraning muallifi sobiq ittifoqqa qarshi boshlangan axborot urushining asoschilaridan biri – Allen Dalles.

Axborot urushi nazariyasining asoschilaridan biri Uinn Shvartou: “Zamonaviy jamiyat axborotga asoslanganligi sababli, ertami, kechmi, har kim axborot xurujining qurboniga aylanadi”, - deb ta'kidlaydi. Uinn Shvartou axborot urushini olib borishda barcha xatti-harakatlarning uchta obyektga qaratilganligini ta'kidlaydi: shaxsga (individual holatda), tashkiliy tuzilmaga (tashkilot-muassasaga qaratilgan) va global ko'rinishda (davlatlar o'rtasidagi ziddiyatga qaratilgan).

“Axborot urushi” ta'rifi bir qator usullarni o'z ichiga oladi. Ularni amalga oshirish shakllari va usullari bilan bog'liq bir qator ta'riflar mavjud. G.Virenning fikricha: “Axborot urushi – bu odamlarning xulq-atvorini o'zgartirish va ularga o'z manfaatlari qatoriga kirmaydigan maqsadlarni yuklash, shuningdek, bunday ta'sirlardan himoya qilish uchun axborot bilan ommaviy ongga ta'sir etish chora-tadbirlari majmuidir”.

Ushbu masala bilan yana ko'plab olimlar shug'ullangan. L. Vorontsova va D. Frolov axborot urushi subyekti o'z oldiga qo'yadigan quyidagi vazifalar ro'yxatini taqdim etadilar:

- muayyan turmush tarzi standartlari va qadriyatlar tizimini joriy etish;
- tarbiya va ta'lim sohasida stereotiplarni shakllantirish;
- irqiy, milliy va diniy adovatni qo'zg'atuvchi, millatlararo va konfessiyalararo nizolarni qo'zg'atuvchi axborot urushi harakatlaridan foydalanish;

- separatizm va boshqa tendensiyalarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash;

- zo'ravonlikni, pornografiyani targ'ib qilish, fuqarolik jamiyatining ma'naviy qadriyatlarini yo'q qilish;

- fuqarolik va milliy o'zlikni, fuqarolarning vatan oldidagi burchi haqidagi g'oyalarini yo'q qilish.

Boshqa tadqiqotchilar ushbu ro'yxatni to'ldiradilar va konkretlashtiradilar:

- hodisalarni yoki mavjud vaziyatni to'g'ri idrok etish va to'g'ri qaror qabul qilishni imkonsiz qilib qo'yadigan yolg'on yoki ma'nosiz ma'lumotlarni kiritish;

- jamoatchilikda o'z pozitsiyasiga ijobiy fikrlar shakllantirish;

- soxta shiorlar ostida ommaviy namoyishlar tashkil etish;

- yolg'on mish-mishlarni targ'ib qilish va tarqatish.

Har qanday urush axborot birliklaridan tashkil topgan axborot armiyalarini o'z ichiga oladi va ular o'z navbatida, axborot fronti jangchilaridan shakllanadi. Urushayotgan tomonlarni harbiy harakatlarda maqsadli ishtirok etishga undaydigan kuchlar bu ikki omilning natijasidir.

Birinchisi – ichki, psixologik. Bu o'z fikr va g'oyalarini ma'lum psixologik moyilliklarga ega bo'lgan odamlarga yetkazish va ularni o'z tomoniga og'dirish. Keyinchalik bu odamlar mafkuraviy yo'nalish bo'yicha guruhlariga birlashtirilgan. Aslida, bu maxsus guruhlar haqiqiy urushlardagi harbiy qismlarga o'xshaydi.

Ikkinchi omil esa tashqi, ya'ni tanlangan. Unda mafkuraviy guruhlar faoliyatini qayoqqa yo'naltirish lozimligi ko'rsatilgan. Ushbu omilning ishlash prinsipi quyidagicha: axborot urushlari mijozlari uchun foydali va yoqimli bo'lgan g'oyalar, xabarlar, sharhlar va boshqalar media makonida yetishtiriladi va rag'batlantiriladi, nomaqbullari esa qo'llab-quvvatlanmasdan qoladi yoki butunlay yo'q qilinadi.

Tashqi omillar – din, ommaviy axborot vositalari, siyosiy guruhlar va axborot urushlari mijozlari manfaatlariga javob beradigan boshqa institutlardir.

Boshqacha qilib aytganda, odamlar (oddiy internetga tashrif buyuruvchilar, bloggerlar yoki jurnalistlar) o'z xohishlariga ko'ra harakat qilishadi va mijozlar faqat o'zlari uchun foydali bo'lgan g'oyalarni rag'batlantiradilar.

Axborot urushi murakkab va ko'p qirrali hodisadir. U axborot qarama-qarshiligining bir ko'rinishi sifatida paydo bo'ldi va shu nuqtayi nazardan, bu qarama-qarshilik jarayonida jamiyat taraqqiyotining insoniyat to'plagan barcha tajribasini o'zlashtirgan unsurga aylandi.

Axborot qarama-qarshiligi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot va jahon hamjamiyatining axborot integratsiyasi natijasida vujudga kelib, axborot urushi tashqi siyosatning mustaqil turiga aylandi.

Zamonaviy axborot urushlari dushman davlatlarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy asoslarini buzish, hududlarini parchalash, boshqa davlatlar hisobidan o'zlarining

aholisi uchun qulay moddiy va ekologik sharoitlarni ta'minlashga qaratilgani bilan ham xavflidir.

Xorijiy harbiy idoralar bo'lajak kiber urushlarga tobora ko'proq tayyorgarlik ko'rmoqda. Va bunday sharoitda axborotni himoya qilish harakatlarini to'g'ri tanlash, axborot urushi kuchlari va vositalarini to'g'ri moslashtirishi kerak, buni esa tarixni ham, zamonaviylikni ham chuqur ilmiy tushunmasdan amalga oshirish mumkin emas.

Qadimda ham raqibni obro'sizlantirishga bo'lgan urinishlar orqali g'alabaga erishish muhim taktika hisoblangan. Vaqt o'tgani sayin inson ruhiyatiga ta'sir etishning rang-barang usullari o'ylab topila boshlandi. O'z navbatida axborot ta'sirining ham usullari o'zgara bordi.

Miloddan avvalgi to'rtinchi asrda Makedonskiy inson psixikasiga ta'sir etishning qo'rquvchi, dahshatga soluvchi usullarini o'ylab topgan edi. Masalan, jangchilarning turli qo'rqinchli niqoblar taqishi, harbiy harakatlarda nog'ora, burg'u va boshqa tovush, shovqin tarqatadigan vositalarni ishga solish orqali ruhiy ta'sir etish usullari, "Troya otlari" degan tushuncha ham aslida dushmanga axborot xuruji bilan ta'sir o'tkazish maqsadida o'ylab topilgan.

Ba'zi mutaxassislar e'tirof etishlaricha, qator davlatlar tomonidan qo'llanilayotgan "psixologik urush" olib borish metodlari aslida eradan oldingi VI asrda yashagan xitoy faylasufi va harbiy arbobi Sun Szi qo'llanmalarida juda aniq ifodalab berilgan. Ular quyidagilardan iborat:

1. Dushmaningizning mamlakatidagi hamma yaxshi narsalarini parokanda qiling.
2. Dushmanning ko'zga ko'ringan arboblarni jinoyatkorona ishlarga jalb qiling.
3. Dushman rahbarlarining obro'sini to'king va payti kelganda ularni jamoatchilik oldida izza qiling.
4. Shu maqsadda eng qabih va razil odamlar bilan hamkorlikdan foydalaning.
5. O'zingizga dushman mamlakat fuqarolari orasida nizo va to'qnashuvlar keltirib chiqaring.
6. Yoshlarni keksalarga qarshi gij-gijlang.
7. Hukumatning ishiga barcha vositalar bilan xalal bering.
8. Dushman qo'shinlarining normal ta'minlanishiga va ularda tartib saqlanishiga barcha usullar bilan to'sqinlik qiling.
9. Dushman qo'shinlari maylini ashula va musiqalar bilan band qilib qo'ying.
10. Dushmanlaringizning an'analarini qadrsizlantirish va o'z xudolariga ishonchini yo'qotish uchun mumkin bo'lgan hamma narsani qiling.
11. Ma'naviy buzilishni avj oldirish uchun yengiltabiat ayollarni yuborib turing.
12. Axborot va sheriklar sotib olish uchun taklif va sovg'alarga saxiy bo'ling.
13. Umuman pulni ham, va'dalarni ham ayamang, chunki ular ajoyib natijalar beradi.

Bugun axborot urushida AKT vositalari va axborot sohasi mutaxassislari rivojlangan davlatlar imkoniyati yuqori bo'lishi shubhasiz. Insoniyat axborot texnologiyalari yordamida ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatish bilan chegaralanmay, jamiyatda iqtisodiy, siyosiy, harbiy va boshqa sohalarni boshqarish, ularga ta'sir etish va istiqbolini belgilash imkoniyatiga ham ega bo'lib bormoqda.

Bu jarayonlar negizida davlatlararo hamkorlik yangi bosqichga chiqib, o'zaro munosabatlarning bir-biriga nisbatan bog'liq holatlarini kuchaytirmoqda. Shu bois axborot davlatning milliy boyligi, xalqaro maydonda esa strategik resursga aylangan. Ammo zamonaviy axborot texnologiyalari jamiyat hayotida ko'plab qulaylik va imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ayrim muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Aksariyat hollarda ushbu muammolar axborot kommunikatsiya vositalaridan va ularning imkoniyatlaridan g'arazli maqsadlarda foydalanish oqibatida yuzaga chiqmoqda. Bu esa axborot xurujlariga qarshi kurashning zarur yo'nalishlarini ishlab chiqish, axborot xavfsizligini ta'minlashning yagona tizimini yaratish, atrofimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarni har taraflama chuqur tahlil qilish va axborot sohasida ilmiy izlanishlar olib borish vazifasini qo'yadi.

O'zbekiston Respublikasida xavfsizlikni ta'minlashning ustuvor vazifalaridan biri axborot hujjatlarining ortishi sharoitida jahon axborot tizimiga integratsiyalashish, axborotni erkin olishning kafolatini yaratish va axborot tahdidlariga qarshi kurashishning samarali tizimini ishlab chiqishdir. Har bir davlatning axborot makoni shaxs, jamiyat va davlatning manfaatlaridan kelib chiqqan holda, ularga tegishli bo'lgan axborotni o'zgartirish, ruxsatsiz tarqatish, ma'naviy va ruhiy borlig'iga ta'sir ko'rsatish, konstitutsiyaviy tuzumga qarshi bo'lgan g'oyalardan millatlararo va diniy konfessional, kuch ishlatish va boshqa ko'rinishdagi harakatlardan qonuniy ravishda himoyalangan.

Axborot xavfsizligi milliy xavfsizlikning ajralmas qismi sifatida tarmoqlararo xususiyatga ega, ya'ni siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, harbiy, madaniy sohalarda ham axborot xavfsizligining ta'minlanganligi ushbu yo'nalishlarning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Bizga ma'lumki, globallashtirish davrida voqelik hech nima, aloqa esa hamma narsadan ustun. Sivilizatsiyalarning taqlidi esa axborot yetkazib berish tezligiga bog'liq hisoblanadi. O'z vaqtida axborotga va uni yetkazib berish, tarqatish texnologiyasiga ega bo'lgan davlat eng qudratlidir. Ayrim nazariyalarga ko'ra davlatning qudrati moddiy boyliklar bilan emas, balki o'zga davlatlar axborot hududi (o'z hududining himoya qilinganligi) va fuqarolarning ongini egallaganligi bilan farqlanib turadi.

"**Axborot xuruji**" iborasi birinchi marta 1976 yil Tomas Ronning "Boeing" kompaniyasi uchun mo'ljallangan "qurollar tuzumi va axborot urushi" nomli

hisobotida qayd etilgan. Tomas Ron AQSh iqtisodiyotida infratuzilma asosiy komponent bo'lib, keyinchalik uning harbiy, siyosiy sohalar kabi zaif nuqta bo'lib qolishini ta'kidlaydi. Axborot xurujining muhim jihati esa "qarshi davlatning korxonalari rahbarlariga, a'zolariga psixologik bosim o'tkazib, ularni "kerakli" qarorlarni qabul qilishga majbur qila bilishdir" deydi.

Shunga ko'ra "axborot xuruji" nima, degan savolga javob berish mumkin. Axborot xuruji bu raqib sanalgan shaxsga, jamiyatga va davlatga siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarida qabul qilingan qarorlarga ta'sir ko'rsatish, ijtimoiy faktlar va jamoatchilik ongini o'ziga kerakli yo'nalishda shakllantirishga urinishdir. Axborot xurujlarining amalga oshirishda raqiblar asosan quyidagi usullardan foydalanadi:

- dezinformatsiya (yolg'on axborot tarqatish) - psixologik ta'sir ko'rsatishning bir ko'rinishi bo'lib, raqib tarafni chalg'itish maqsadida yolg'on axborot tarqatiladi. Bun da haqiqiy axborot bilan yolg'on axborot aralash ko'rinishida bo'ladi;

- manipulyatsiya (omma ongini boshqarish) - omma ongini turli g'oyalar, ko'rsatmalar, motivlar, stereotiplar, taqlid orqali subyekt manfaatlariga moslashtirish. Voqelikni noto'g'ri idrok qilish orqali soxta, yolg'on tushuncha yoki tasavvur hosil qilinadi;

- targ'ibot - omma ongida OAV yordamida ma'lum g'oyalarni tarqatish va ommalashtirish;

- inqirozli holatlarni boshqarish - asosan iqtisodiy va siyosiy sohalariga qaratilgan bo'lib, ma'lum guruh yoki davlat qiziqishlarini ko'zlaydi. Avvaldan tanlab olingan shaxslarga yashirin ko'rinishida ta'sir ko'rsatiladi;

- ig'vogarlik - ma'lum guruhlar va shaxslar tomonidan davlatning konstitutsion tuzumiga yoki qonuniy asoslariga qarshi harakatlarni amalga oshirish;

- tuhmat (bo'hon) - biror obyektini obro'sizlantirish, sha'nini bulg'ash maqsadida yolg'on ma'lumotlarni tarqatish;

- diskreditatsiya (obro'sizlantirish) - omma orasida davlat rahbarlari, jamoat tashkilotlari, ayrim shaxslar obro'sini, siyosiy yechimlar, tadbirlar ahamiyatini tushuntirish va ularga salbiy ta'sir ko'rsatish;

- omma diqqatini jalb etish - biror voqea, hodisa, ish yuzasidan huquqiy ma'lumot panada qoldiriladi, shov-shuvga sabab bo'ladigan tadbirlar amalga oshiriladi;

- mish-mish gaplarni tarqatish - mavjud bo'lmagan

ma'lumotlarni tarqatish. Asosan davlat va jamiyadagi bo'shliq joylarga asosiy zarba beriladi hamda siyosiy va ma'naviy yetuk bo'lmagan shaxslar obyekt sifatida tanlab olinadi;

- fitna – maxsus axborot harakati bo'lib, raqib muvaffaqiyatsizlikka (mag'lub bo'lish) olib boruvchi variantni tanlashga majburlanadi.

Demak, yuqorida keltirilgan usullar ma'lum amallar ketma-ketligidan iborat bo'lib, ularni amalga oshirishdan axborot xurujining obyekti va subyekti, kuch va vositalar, resurslar va vaqt omilini aniqlab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqori darajada axborot xurujidan ko'zlangan asosiy maqsad – raqib davlat axborot maydonini egallab olish, xalqaro maydonda davlat imijini tushirish, jamiyat hayotini beqarorlashtirish, shaxsni obro'sizlantirishga qaratilgan axborotlarni tarqatish kabilardir. Hozirgi bosqichda maqsadga erishish uchun asosiy vositalar sifatida OAV va axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalaniladi.

Hozirgi kunda biror davlatda axborot xurujlarini amalga oshirish usullariga qarshi yagona bir kompleks tadbirlar ketma-ketligi ishlab chiqilmagan. Bunga sabab qilib axborot-kommunikatsion texnologiyalarining juda tez sur'atlarda rivojlanib borayotganligi, tezkorligi, turlichaligi, chegara bilmasligi, millat tanlamasligi, yashirinligi (qanday va qay ko'rinishda yakunlanishining noma'lumligi) kabilarni keltirish mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bugungi kunda axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan jamiyat sohalarining barcha jabhalarida foydalanishning kengayib borilayotganligi axborotga bo'lgan ehtiyojning ortib borishi hamda axborot xurujlarining kuchayib borishi va ularning yopiq xarakterga ega ekanligini inobatga olib, u bizdan axborotga bo'lgan taqchilikning oldini olish (milliy axborot makonini rivojlantirish), sodir bo'lgan voqelikka to'g'ri va xolis baho berish (amalga oshirilayotgan axborot hujumlarini tahlil qilish va bashoratlar berish), turli yot g'oyalarga (qo'poruvchilik ruhidagi) qarshi kurashish va bu sohada yetuk mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi. Har bir axborotni qabul qilayotgan shaxslarni uni haqiqat yoki yolg'on ekanligini dastlabki o'qishda ajratish darajasiga yetkazish talab qilinadi. Ya'ni saragini sarakka, puchagini puchakka ajratib ololsin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 485 b.
2. "Ixtisoslashgan jurnalistika" J.9, ilmiy-ommabop nashr, –T.: "O'zbekiston" NMIU., 2019. -784 b.
3. Журналистика и СМИ. Против террора/Под ред. Е.Л.Вартановой, О.В.Смирновой. – М: 2009.
3. Почепцов Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. М. : Рефл-бук, 2000. 573 с.
4. Сулейманова Ш.С., Назарова Е.А., Информационные войны: история и современность: Учебное пособие. – М.: Международный издательский центр «Этносоциум», 2017. 124 с.
5. Информационная безопасность (2-я книга социально-политического проекта «Актуальные проблемы безопасности социума»). М.: «Оружие и технологии». 2009.

Jamila BADALOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

O'ZBEK MILLIY DRAMATURGIYASIDA OGAHY OBRAZINING POETIK TALQINI

Annotatsiya: mazkur maqolada Komil Avazning "Ogahiy" musiqali dramasidagi Ogahiy obrazi tahlil qilingan. Shuningdek, dramada tarixiy haqiqat va badiiy talqin muammosiga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: drama, obraz, tarix, shoir, xarakter, muallif, monolog, syujet, asar qahramoni, mustaqillik.

Annotation: this article analyzes the image of Ogahiy in the musical drama «Ogahiy» by Komil Avaz. Attention is also paid to the problem of historical truth and artistic interpretation in the drama.

Key words: drama, image, history, poet, character, author, monologue, plot, hero of the work, independence.

Аннотация. в статье анализируется образ Огахия в музыкальной драме Комила Аваза «Огахий». В драме также поднимается проблема исторической правды и художественной интерпретации.

Ключевые слова: драма, образ, история, поэт, персонаж, автор, монолог, сюжет, главный герой, независимость.

Har bir xalq adabiyotining tarixini haqiqiy ijodkorlar yaratadi. Ko'p qirrali ijodkor Komil Avaz o'zbek adabiyotida bir qancha musiqiy drama va sahna asarlari bilan kitobxonlarga yaxshi tanish. Uning "Jahannam", "Marvarid taqqan ayol", "Feruz", "Munoqasha", "Telbalar" kabi asarlari sahna yuzini ko'rdi.

Muallifning «Ogahiy» dramasi o'zbek adabiyoti va madaniyatining yorqin siymalaridan biri, buyuk shoir va tarixchi Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy hayotini, uning adabiy va ijtimoiy faoliyatini yorituvchi asar hisoblanadi. Ma'lumki, dramatik asarda ishtirok etuvchi obrazlar, shu asarning unumiy g'oyasiga xizmat qiluvchi shaxslardir. Adabiy turlarning har birida qahramon o'ziga xos talqin etiladi. Dramatik turda muallif epik turdagi kabi voqea va hodisalarga aralasha olmaydi, ularga ta'rif bera olmaydi. Bu mas'uliyatning hammasi bosh qahramon zimmasiga yuklanadi. Shuning uchun ham drama adabiy turning eng qiyin janri hisoblanadi. Muallifning bu mavzuga murojaat etishi bejiz emas. Sababi bu drama Xiva shahrining 2500 yilligiga va Ogahiy tavalludining 200 yilligiga bag'ishlangan tarixiy drama bo'lib, unda XIX asrda Xiva xonligida sodir bo'lgan voqealar, shaxslar va ular orasidagi munosabatlar aks ettirilgan. Malumki, XVI asrlardan, hozirgi O'rta Osiyo hududida uch xonlik bo'lgan edi. Bular Buxoro, Qo'qon va Xiva xonliklaridir. XIX asr birinchi yarmi XX asr boshlari davri Xorazm vohasi uchun tarixan unutilmas bir davr bo'ldi. Asrlar osha madaniyat, ilm-fan taraqqiy etib kelgan Xorazm o'lkasida asrimiz boshlari siyosiy, iqtisodiy, madaniy va adabiy jabhalarning yanada yuksalish davri bo'ldi. XIX asrning birinchi yarmida Xiva xonligida ijtimoiy-siyosiy, madaniy va adabiy hayotida Muhammad Rizo o'g'li Ogahiyning alohida o'rni bor. Ushbu drama

tarixiy voqealar va shaxsiy fojiaiy holatlar orqali inson taqdirini, adabiyot va haqiqatni himoya qilish yo'lidagi kurashni aks ettiradi. Ogahiy obrazini yaratishda ijodkor bir qancha tarixiy manbalarga murojaat qilgan. Birinchi navbatda Ogahiyning tarixiy asarlariga tayangan. Ma'lumki Ogahiy Xorazm tarixiga oid beshta tarixiy asar yozgan. Ushbu asar ikki qism, 7 ko'rinishli, musiqali, tarixiy drama hisoblanadi. Musiqiy drama so'z san'atiga asoslangan sahna asari bo'lib, musiqali dramada sahna voqealari, qahramonlarning ichki kechinma va holatlari, o'zaro munosabatlari so'z, musiqa, dramatik harakat, shuningdek raqs orqali ifodalanadi. Sof drama kabi musiqali drama ham musiqali drama, musiqali fojia, musiqali komediya kabi turlarni o'z ichiga oladi. "Ogahiy" dramasi ham musiqali fojia hisoblanib, dramada Xiva xonligining 1839-1840 va 1873- yillardagi tarixiy voqealariga, jumladan, rus bosqinlari va xonlikning parchalanishi va mustamlakachilik siyosatining oqibatlarini tasvirlangan.

Asarning asosiy qahramoni Ogahiy xarakteri orqali, muallif jamiyatdagi adolatsizlik, kishilarning ichki olamidagi kurash va axloqiy me'yorlar haqida chuqur fikrlar beradi. Ogahiy, bir tarafdin, shaxsiy manfaatlar bilan jamiyatdagi kengroq muammolar o'rtasida muvozanatni topishga harakat qiladi, boshqa tomondan esa uning fikr va qarashlari ko'plab ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keladi.

Dramaning birinchi qismida xonlik davridagi ijtimoiy adolatsizliklar, amaldorlarning zulmi, oddiy xalqning og'ir hayoti va ularning kurashi aks ettirilgan. Ogahiy – bosh qahramon, shoir va tarixchi. U xalqparvarlik g'oyalarini ilgari suradi, haqiqatni yozishga harakat qiladi. Ammo unga ig'vo qiluvchilar unga tosh otadi, g'azallarini noto'g'ri talqin qiladi. Masalan, dramadagi

asosiy obrazlardan biri Otamurod Ogahiyga dushman bo'lgan Rahmonberdiga shunday deydi: "Inshoollo, tanobini torturmiz! Ogahiy amalparast, ikkiyuzlamachi odam. Xonga shu ma'qul". Rahmonberdi esa Ogahiy haqida: "Toshhovlini necha yillar, ne azoblar bilan qurganmiz, uning ikkiyuzlamachiligi xususida to'g'ri dedingiz, qarang bir g'azalida:

Yo Ogahiy yang'lig' tut shah dargahida maskan,
Dahr ahli vafosidin to ko'rmagansen ofat,
Saqlida yer sarbasar ondin yog'ar gardi xatar,
Amniyatdin yo'q asar, vah, ne ajab koshonadur,-[1]
deydi. Yoki

Halqa qurubon qilma alolo, e shayx,
Olamg'a o'zing aylama rasvo, e shayx.

Kim borch a riyohi hiyla, makringni
Fosh etma ulus aro saropo, e shayx, -[2]

deydi u shakkok kofir!" Din ulamolari uni kofirlikda ayblaydi. Faqat bitta "shayx" ruboiysi uchun uni Nasimiyyday tiriklay terisidan chiqarish kerak deydi Hojiniyoz. Bu xon amaldorlari Ogahiyga to'sqinlik qiluvchi shaxslardir. Ular adolatni yoqtirmaydi va haqiqatni yashirishga intiladi. Dramada dialoglar – qahramonlarning xarakteri va ichki dunyosini ochib berishda muhim rol o'ynagan. Monologlar orqali esa qahramonning ichki kechinmalari va dunyoqarashi chuqur yoritilgan. Muallif tasviriy vositalar – xalqona tildan foydalanib, dramatik tasvirlarni kuchaytirgan. Simvolika va ramziy ma'nolar, ayrim obrazlar va voqealar orqali muallif yanada chuqur falsafiy xulosalar chiqaradi.

Dramaning ikkinchi ko'rinishida esa Ogahiyning davlat arbobi sifatidagi faoliyati tasvirlangan. Dramatik asar bo'lgani bois, «Ogahiy» murakkab syujet chizig'iga ega bo'lib, unda real tarixiy shaxslar va ularning ichki kechinmalari mohirona tasvirlangan. Asarda syujet rivoji qahramonning o'z maqsadiga erishish yo'lidagi qiyinchiliklari, dushmanlari bilan to'qnashuvlari va ichki iztiroblari orqali ochib berilgan. Xalqning nochor, og'ir ahvoli, amaldorlarning munofiqligi dramada keskin tasvirlangan. Ogahiy xalqning qanday yashashi el- yurt hukmdori, podshoning olib borgan siyosatiga bog'liq ekanligini yaxshi biladi.

Asar XIX asrning ikkinchi yarmidagi O'rta Osiyo tarixiy voqealarini aks ettiradi. Syujetning asosiy qismi Ogahiyning shoir va tarixchi sifatidagi faoliyatiga, uning siyosiy va ijtimoiy hayotdagi o'rniga bag'ishlangan. U haqiqatni yozishga intiladi, biroq zamonasining murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitlari bunga to'sqinlik qiladi. Dramada rus bosqini arafasida Xiva xonligining siyosiy hayoti, bunga ziyoli qatlamning munosabati ko'rsatilgan. Ma'lumki, Ogahiy Xiva xoni Muhammad Rahimxon Feruzga ustoz va maslakdosh edi. Mustamlakachilik sabab xalqning ahvoli og'irlashadi, dramadagi bu holatni Ogahiyning "Gulshani davlat" tarixiy asarida shunday o'qiyamiz:

Bo'lub fosh alar ichra qahtu g'alo,

Hama bo'ldilar ju'g'a muhtalo.
Qilib ko'zlarin yiya non furqati,
Solib tanlari ichra jon furqati.
Chibiq qil chiqin topmayin, jon berib,
Baqa inchikin topsa imon berib [3]

Ogahiy o'zining she'riyati va tarixiy asarlari orqali jamiyatdagi illatlarni ko'rsatishga harakat qiladi. Biroq u amaldorlarning noroziligiga uchraydi, do'stlarining xiyonati va fitnalari tufayli og'ir hayot kechiradi. Dramada uning shaxsiy hayoti ham aks ettirilgan bo'lib, sevgi, sadoqat va adolatga bo'lgan intilish ham muhim o'rin tutadi. Asar davomida Ogahiy do'stlaridan xiyonatni, ba'zan esa sadoqatni ko'radi. Shuningdek muallif Ogahiy kabi shaxslar orqali adolat, haqiqat va insoniy qadriyatlarning inson hayotidagi o'rnini haqida nechog'lik muhim ekanligini ko'rsatadi.

Asardagi 3-ko'rinishda Ogahiy va Sanamjon o'rtasidagi romantik sevgi hikoyasi ham muhim o'rinni egallaydi. Bu sevgi hikoyasi orqali insoniy his-tuyg'ular, sadoqat va fidoyilik mavzulari yoritilgan. Sanamjon Ogahiyga bo'lgan muhabbati bilan tanilgan qahramon. Uning sevgisi va sadoqati asarda muhim o'rin egallaydi. "Xudoga ming qatla shukurkim, siz borsiz. Vaslingizni ko'rishga musharraf bo'ldim. Bilasizmi, azizim, mening g'amli kunlarimni farahbaxsh qiladigan birdan bir ilinch bu siz!"- deydi Sanamjon.

Sochdi aflok ko'zyoshin, tushdi ufqdin chimmat sanga,

Istاديم tilsimiy tun xurshidedin himmat sanga,
Tong otay etgay farahlik nuridin navbat sanga,
Munchakim, e dil, yetishti hajridin zahmat sanga,
Uzmading hargiz umiding vaslidin, rahmat sanga.[4]

Ammo uning otasi So'virboy xonlikdagi nufuzli shaxs bo'lib, ularning sevgisiga to'siq bo'ladi. Nafaqat to'sqinlik qiladi, balki o'z qizini o'ldiradi. Va buning uchun Ogahiyini ayblaydi.

Kimniki jaholat domig'a tortar,
Zehni so'qir bo'lur, qalbi ham a'mo.
Beo'y qadamidan anduhi ortar...
Bariga shohidsan, to'zim ber, Xudo!..

Dramada qahramonning ichki dunyosi chuqur tasvirlangan bo'lib, bu kitobxonga uning his-tuyg'ularini yaqindan his qilish imkonini beradi. Dramaning ba'zi o'rinlarida sho'x musiqali kuy va qo'shiqlar ham ijro etiladi:

Asarda xalqning ozodlik va mustaqillik uchun kurashi, rus bosqinchilariga qarshilik ko'rsatish mavzusi ham keng yoritilgan. Dramada tarixiy voqealar va shaxslar haqiqiy tarixga asoslangan holda tasvirlangan. Muallif tarixiy manbalarga tayangan holda voqealarni batafsil va haqqoniy ko'rsatgan.

– **Ogahiy.** Aslo! Agarki, o'rismi, anglizmi Hindni olsa, Xorazm bir guzar holatda oyoq ostida qoladi. Men saltanat ishiga almashmoqchi emasman, ammo uning adovatli, zo'ravonlik maqomida emas, sulh va odob doirasida bo'lishini istardim.

– **Oллоqulixon.** Ellik yil keyin bo'ladigan voqea gumoni va vahmi bilan bugungi tadbirlardan chalg'ish to'g'ri bo'lmas.

Dramaning 7- ko'rinishida qayg'u va shaxsiy fojia – ijodkorlik yo'lida qahramonning qiyinchiliklarga uchrashi tasvirlanadi. Asarda Ogahiyning she'rlariga, uning adabiy faoliyatiga va madaniy merosga bo'lgan e'tibor katta o'rin tutadi. Ogahiyning she'rlariga murojaat qilish orqali uning ijodiy dunyosi va xalq orasidagi obro'si ko'rsatilgan. Ogahiy qo'llab-quvvatlovchi shaxslar, uning ijodiy yo'lida muhim rol o'ynaydi.

Dramadagi til va uslub muallifning o'ziga xos san'ati va chuqur tafakkurini aks ettiradi. U dialoglar orqali xarakterlarning ruhiyatini va ularning ichki ziddiyatlarini jonlantiradi. Xulosa qilib aytganda, "Ogahiy" dramasi Komil Avazning tarixiy voqealarga asoslangan, lekin shu bilan birga insoniy qadriyatlar, sevgi, adolat va milliy g'urur mavzulari chuqur yoritilgan asaridir. Asar orqali Xiva xonligining tarixiy kechinmalari, shaxslar va ularning kurashi tomoshabinlarga yetkaziladi. Bu drama o'zbek adabiyotida tarixiy mavzularni yoritish bo'yicha asar hisoblanadi. "Ogahiy" dramasi o'zbek dramaturgiyasida muhim o'rin tutadi. Drama XIX

asr adabiyoti va siyosiy hayotini yoritish bilan birga, bugungi o'quvchi uchun ham dolzarb bo'lib, adabiyot va tarixiy haqiqatning ahamiyatini yana bir bor yodga soladi. Asar, shubhasiz, nafaqat badiiy, balki didaktik tomondan ham katta ahamiyatga ega. Komil Avazning "Ogahiy" dramasi, o'z zamonasining yorituvchisi sifatida, jamiyatdagi adolat, haqiqat va insoniy qadriyatlar haqidagi asar ham deyish mumkin. Ya'ni drama o'zining didaktik mazmuni bilan ajralib turadi. Komil Avaz nafaqat jamiyatdagi o'zgarishlarni tahlil qiladi, balki inson ruhining o'zgarish imkoniyatlarini ham ko'rsatadi. Drama orqali yozuvchi vaqt o'tgan sari odamlar va jamiyatni shakllantiruvchi qadriyatlar va insoniylik masalalarini eng yuqori darajada ochib beradi.

"Ogahiy" dramasi bugungi ijodkorlar va tarixchilar uchun ham muhim saboq bo'lishi mumkin. Chunki unda shaxs erkinligi, haqiqat uchun kurash, milliy o'zlikni anglash kabi mavzular keng yoritilgan. "Ogahiy" dramasi o'zbek dramaturgiyasida muhim o'rin tutadi. Asar XIX asr adabiyoti va siyosiy hayotini yoritish bilan birga bugungi o'quvchi uchun ham dolzarb bo'lib tarixiy va badiiy haqiqatning ahamiyatini yana bir bor yodga soladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komil Avaz. Xiva dilbandi (Esselar, dramalar). –T.: Yozuvchi nashriyoti, 1997. 101-bet.
2. Komil Avaz. Xiva dilbandi (Esselar, dramalar). –T.: Yozuvchi nashriyoti, 1997. 102-bet.
3. Sultonova Q. Ogahiyning "Gulshani davlat" asari adabiy manba sifatida. – T., 2000. 24-bet.
4. Komil Avaz. Xiva dilbandi (Esselar, dramalar). –T.: Yozuvchi nashriyoti, 1997. 113-bet.

Sa'diy GYASOV,
BuxDPI o'qituvchisi

I.TURGENEV ASARLARIDA TABIAT VA INSONNING RUHIY MANZARASI

Annotatsiya: ushbu maqolada I.Turgenev asarlarida tabiat va insonning ruhiy manzarasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tabiat, manzaralar, ifoda, "Ovchi chizmalari", "Bejin yaylovi", "O'rmon va dasht", "Uch uchrashuv", "Asya", "Bahor suvlari", hikoyalar, psixologik bog'liqlik va hokazo.

Аннотация: в данной статье проведен научно-теоретический анализ природных и душевных пейзажей в произведениях И.С. Тургенева.

Ключевые слова: природа, пейзажи, выражение, «Записки охотника», «Бежин луг», «Лес и степь», «Три встречи», «Ася», «Весенние воды», рассказы, психологическая связь и т. д.

Annotation: this article provides a scientific-theoretical analysis of nature and psychological landscapes in the works of I.S. Turgenev.

Key words: nature, landscapes, expression, *A Sportsman's Sketches*, *Bezhin Meadow*, *Forest and Steppe*, *Three Meetings*, *Asya*, *Spring Torrents*, short stories, psychological connection, etc.

Tabiat go'zalligi va she'riyatiga sezgirlik Turgenevning romantik qahramonlari va XX asr yozuvchilari ma'naviyatining ifodasidir. Ularning badiiy ifodasi chuqur

psixologik ruhda bo'lib, tabiatni inson bilan birlikda tasvirlanadi. Turgenevning badiiy tasvirlarida inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik hamisha mavjud.

Turgenevning tabiat manzaralari ifodasi “Ovchi chizmalari”, “Bejin yaylovi”, “O’rmon va dasht”, “Uch uchrashuv”, “Asya”, “Bahor suvlari” hikoyalarida mavjud. Bu har doim romantik ko’tarilish sahnalari bilan bog’liq. Ushbu asarlarda peyzaj eskizida bir iyun kunining tetiklik va harakatga to’la mavzusi rivojlanadi. Landshaftlarning mazmuni umumiy, ammo ularning xarakteri boshqacha. Ularning har birida inson va tabiat o’rtasidagi bog’liqlik turli yo’llar bilan ifodalangan: birinchi manzarada bu psixologik bog’liqlik faqat nazarda tutilgan bo’lsa, ikkinchisida bevosita, muallif ta’kidlagan holda, inson va tabiatning to’liq uyg’unlashuvi uchinchi tasvirda, lirik jihatdan yuksak, ishqiy ma’naviyatli sahnada sodir bo’ladi. Oxirgi tavsif peyzaj taassurotining elementini o’z ichiga oladi.

Turgenevning “Bejin o’tloqi” qissasida sirli va tantanali tun hukmronlik qiladi, go’yo qahramonlarni o’ziga bo’ysundiradi. “Son-sanoqsiz oltin yulduzlar Somon yo’li tomon jimgina, navbatma-navbat miltillab oqib o’tayotgandek tuyulardi va haqiqatan ham ularga qarab, yerning tez, to’xtovsiz harakatini noaniq his qilgandek bo’lasiz...”¹. Kechaning qudratini tajribali hikoyachi ham, oddiy fikrli qishloq yigitlari ham his qiladi. Mana, qarang, bolalar, – birdan Vanyaning bolalarcha ovozi yangradi, – Xudoning kichik yulduzlariga qarang, – asalarilar g’uvillab turibdi! U yangi kichkina yuzini bo’yra ostidan chiqarib, mushtiga suyanib, katta, sokin ko’zlarini sekin yuqoriga ko’tardi”.

Turgenevning tabiat tasviri doimo insonning psixologik holati bilan bog’liq. Bu birlik turli kuchlarga ega bo’lgan landshaftlarda namoyon bo’ladi. Ko’proq darajada, romantik ruhni ko’tarish holatlarida paydo bo’ladigan manzara- taassurotlar psixologik jihatdan yo’naltirilgan. Ammo Turgenev nasriga ko’proq xos bo’lgan obyektiv tavsiflovchi peyzaj ham psixologik jihatdan to’liq va hissiy rangda bo’lib, inson bilan ichki aloqani saqlab qoladi.

E.N. Kupreyanova “L.N.Tolstoy estetikasi” kitobida Russodan Tolstoygacha bo’lgan landshaft evolyutsiyasini kuzatar ekan, rus adabiyotida Pushkin, Gogol va Lermontovdan keyin Turgenev manzarasi “tabiat tasvirini yanada psixologizatsiya qilish yo’lidagi eng katta qadam” bo’lganligini ta’kidlaydi. Turgenev manzarasining o’ziga xosligi E.N. Kupreyanova “Turgenev landshaftning subyekt detallarining eng nozik psixologik nuanslari orqali tabiatni idrok qilish obyekti sifatida uning predmeti va jarayoniga juda yaqin keltirdi”². Turgenev asarlaridagi peyzaj tasvirlari asosan obyektiv va tasviriy xarakterga ega bo’lib, bu hayotiy voqea uchun tabiiy bo’lib, ular psixologik xususiyatga ega bo’lib, qahramonning butun hayotiga “hamroh” bo’lgan turli xil ruhiy holatlarni ifodalaydi.

1 Тургенев И.С. Записки охотника / Изд. подгот. А.Л.Гришунин, В.А.Громов, Л.М.Долотова, Л.Н.Смирнова. – М., 1991. – 678с. (Лит. памятники /АНСССР).

2 Купреянова Е.Н. Эстетика Л.Н.Толстого.– Л.: Наука, 1966. – 324с.

3 И.С.Тургенев. Сборник / Под ред. Е.Ф.Никитиной. – М.: Никитинские субботники, 1929. – 230с.

4 Паустовский К.Г. Материалы и сообщения. Сборник. Вып. 1. – М.: РМО, 1996. – 232с. Вып.2. – М.: Изд-во «Мир Паустовского», 2002. – 312с.

Yuqorida biz asarlar orasidagi janr va kompozitsion farqlarni ko’rsatib o’tdik. “Agrafen”da hikoya uchinchi shaxsda, lekin muallifning ovozi ham hikoyada monolog tarzida jaranglaydi. Turgenevning asarlarida, ma’lumki, hikoya birinchi shaxsda, hikoyachi nuqtayi nazaridan olib boriladi va manzara-taassurot xarakteriga ega.

Yuqorida biz asarlar orasidagi janr va kompozitsion farqlarni ko’rsatib o’tdik. “Agrafen”da hikoya uchinchi shaxsda, lekin muallifning ovozi ham hikoyada monolog tarzida jaranglaydi. Turgenevning asarlarida, ma’lumki, hikoya birinchi shaxsda, hikoyachi nuqtai nazaridan olib boriladi va manzara-taassurot xarakteriga ega. “Ertasi kuni men juda erta uyg’ondim. Quyosh endigina ko’tarilgan edi, osmonda bitta bulut ham yo’q edi. Atrofdagi hamma narsa kuchli ikki baravar porlab turardi, yosh tong nurlari va kechagi yomg’ir. Men bir vaqtlar serhosil, yovvoyi bog’da sayr qildim ochiq havoda, musaffo osmon ostida, maysalar chayqalar, ular qanotlarida shabnam tomchilarini ko’targan va qo’shiqlari shudring bilan sug’orilgandek edi, men hatto boshimdan shlyapani olib, xursandchilik bilan nafas oldim – butun ko’kragim bilan”³.

Ko’tarilish va shodlik taassurotlari manzara bilan ifodalanadi: “Oh, ochiq havoda qanday yaxshi edi ...”; “Men hatto boshimdagi shlyapani olib, shodlik bilan nafas oldim - butun ko’kragim bilan ...”. Peyzaj realistik, chinakam, aniq, lekin ayni paytda romantik va taassurotli. Biz ta’kidlagan so’zlarni takrorlash orqali muallif landshaftdagi eng muhim “bayram” tafsilotini ta’kidlaydi. Turgenev tiliga juda xos bo’lgan juft epiteta, ularning seriyalariga e’tibor qaratish lozim: “kuchli ikki tomonlama yorqinlik”; “yosh tong nurlari”; “kichik, bir vaqtlar mevali, hozir yovvoyi bog”; “xushbo’y, suvli cho’l” va hokazo.

Turgenev hikoyalaridagi manzara eng muhim xarakteristik elementdir. XX asar ijodkorlari Turgenev manzarasi an’anasini meros qilib oladi. Yozuvchilarni birlashtirgan asosiy narsani qayd etamiz; tabiat obrazlarining psixologik, xarakterologik mohiyati, ularning manzaralari personajlarning eng murakkab ichki holatlarini, qalbning eng nozik harakatlarini ifodalashga qodirlikdir.

Paustovskiy Turgenevga va uning landshaftning “nozik psixologik nuanslari” va tabiat va insonning ajralmasligiga yaqin ifodasi haqida Paustovskiy shunday deb yozgan edi: “Tabiat bizga o’zining insoniy elementini uning hissiyotiga kiritganimizda, bizning ruhiy holatimiz, sevgimiz, quvonchimiz yoki qayg’ularimiz unga to’liq mos kelganda va tongning yangiligini sevikli ko’zlarning yorug’ligidan va o’rmonning o’lchangan shovqinidan ajratib bo’lmaydi”⁴.

Tadqiqotchi N.N.Vorobyova haqli xulosaga keladi:

“Tabiatni estetik rivojlantirishning bu usuli rus adabiyoti an’analarida uning ustosi I. Turgenev, sovet adabiyotida M. Prishvin edi”⁵. Turgenevning sevgi-taqdiriga, insonning nazorati ostida bo’lmagan “sirli” sevgiga turlicha munosabati bor. Butun drama, hatto fojia bilan, ayniqsa, Faustda halokatli sevgi mavzusi hal qilingan, Turgenev cheksiz ishtiyoqda ham hamma narsani yengib o’tgan hayotiy tamoyilni, ham tuyg’ularning yuksak she’riyatini ko’radi.

“Faust” (1856) hikoyasini tahlil qilish vazifasini o’z oldimizga qo’ymasdan, biz G.B. Kurlyandskaya, “Faust” qissasidagi Turgenevning axloqiy va falsafiy pozitsiyasi ayniqsa murakkab va qarama-qarshidir⁶. Turgenev, bir tomondan, sevganini yo’qotgan va uning o’limida o’zini ayblagan qahramonning og’zidan voz kechishga, burchni bajarishga chaqiradi: “... hayot hazil yoki o’yin-kulgi emas, hayot hatto zavq emas ... hayot mashaqqatli yo’l. Voz kechish, doimiy voz kechish – bu uning yashirin ma’nosi, ammo uning orzusi qanday amalga oshishi mumkin emas: burchni ado etish, bu insonni tashvishga solishi kerak...”. Ammo “Faust”da, aksincha, Turgenev “ishqiy tuyg’u qo’shiqchisi” bo’lib qoladi. Onasining qanoti ostidan “ozodlikka” chiqqan Vera, uning ichida yashiringan “tegilgan boyliklarni” kashf etadi. Masalan,

Vera qo’shiq aytish qobiliyatini ochib beradi: “...uning ajoyib, kuchli sopranosi bor va menimcha, u yaxshi ovozga ega ekanligiga shubha qilmagan”. San’at va sevgi ta’siri ostida Veraning ruhi uyg’onadi va bu gumanist yozuvchining so’zlariga ko’ra sodir bo’lishi kerak edi. Ammo Faustdagi inson o’zini tushunarsiz, sirli narsa oldida himoyasiz deb biladi: “Biz hammamiz o’zimizni kamtar tutishimiz va mavhumlik oldida bosh egishimiz kerak”⁷. Turgenev asarlarida sevgi samimiy, chuqur shaxsiy, dunyoviy kelib chiqishini saqlab qolgan holda, bir qator asarlarda ijtimoiy ma’no kasb etadi. Turgenevni sevgi tasvirida birlashtirgan narsa uning ijtimoiy ahamiyati emas, balki uning abadiy, asl, axloqiy va falsafiy ma’nosidir. Muhojirlik davridagi kundalik va insholarida yozuvchi rus ayollarida hayotda uchragan o’zini o’zi inkor etish va solihlik fazilatlarini “kashf qiladi”.

I.S. Turgenev “sof, ideal ayol sevgisining qo’shiqchisi”. Turgenev rus ayolini, uning fidoyiligini, fidoyilik kuchini madh etgan. O’z hayotini boshqa odamlarga bag’ishlash qobiliyati, cheksiz sevisish qobiliyati Turgenev qahramonlarini birlashtiradi. Turgenev obrazlarining ishqiy ohangini terib, ayni paytda “xotirjamlik” idealini va mahbubning nomukammalligi oldidagi kamtarlikni tasdiqlaydi.

5 Воробьева З.А. К вопросу об изображении народа в «Записках охотника» И.С.Тургеня // Учёные записки ЛГПИ им. Герцена. - Т. 210. - Кафедра русской литературы. - Л., 1959. - С. 27-46.

6 Курляндская Г.Б. Структура повести и романа И.С.Тургенева 1850X годов. - Тула: Приокское кн. изд-во, 1977. - 270с.

7 Тургенев И.С. в современном мире. - М.: Наука, 1987. - 320с.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Тургенев И.С. Записки охотника / Изд. подгот. А.Л.Гришунин, В.А.Громов, Л.М.Долотова, Л.Н.Смирнова. –М., 1991. - 678с. (Лит. памятники /АНСССР). Купреянова Е.Н. Эстетика Л.Н.Толстого.– Л.: Наука, 1966. - 324с.
2. И.С.Тургенев. Сборник / Под ред. Е.Ф.Никитиной. – М.: Никитинские субботники, 1929. - 230с.
3. Паустовский К.Г. Материалы и сообщения. Сборник. Вып. 1. - М.: РМО, 1996. - 232с. Вып.2. - М.: Изд-во «Мир Паустовского», 2002. - 312с.
4. Воробьева З.А. К вопросу об изображении народа в «Записках охотника» И.С.Тургеня // Учёные записки ЛГПИ им. Герцена. –Т., 210. - Кафедра русской литературы. - Л., 1959. - С. 27-46.
5. Курляндская Г.Б. Структура повести и романа И.С.Тургенева 1850X годов. – Тула: Приокское кн. изд-во, 1977. - 270с.
7. Тургенев И.С. в современном мире. - М.: Наука, 1987. - 320с.

Sayyora ROZIQOVA,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARIDA LIRIK KECHINMA VA BADIY TASVIRIY VOSITALAR UYG'UNLIGI

("Surat", "Onajon" she'rlari misolida)

Annotatsiya: ushbu maqola taniqli o'zbek shoiri Muhammad Yusuf she'riyatida lirik kechinma va badiiy tasviriy vositalar uyg'unligini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada shoirning "Surat" va "Onajon" she'rlari misolida lirik qahramonning ichki dunyosi, his-tuyg'ulari va kechinmalari badiiy tasviriy vositalar orqali qanday aks etgani ko'rib chiqiladi. Metafora, simbolizm, antiteza, takror va boshqa badiiy vositalarning she'ning ta'sirchanligini oshirishdagi roli ochib beriladi. Maqola Muhammad Yusuf she'riyatining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur anglashga va uning she'rlarining badiiy qimmatini baholashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Muhammad Yusuf, she'riyat, lirik kechinma, badiiy tasviriy vositalar, "Surat", "Onajon", metafora, simbolizm, antiteza, takror.

Аннотация: данная статья посвящена анализу гармонии лирического переживания и художественно-изобразительных средств в поэзии известного узбекского поэта Мухаммада Юсуфа. В статье рассматривается, как стихотворения поэта «Сурат» и «Мать» отражают внутренний мир, чувства и переживания лирического героя художественно-изобразительными средствами. Выявлена роль метафоры, символизма, антитезы, повтора и других художественных средств в повышении эффективности стихотворения. Статья помогает глубже понять особенности поэзии Мухаммада Юсуфа и оценить художественную ценность его стихов.

Ключевые слова: Мухаммад Юсуф, поэзия, лирический опыт, художественно-изобразительные средства, «Сурат», «Мать», метафора, символика, антитеза, повтор.

Annotation: this article is devoted to the analysis of the harmony of lyrical experience and artistic means of expression in the poetry of the famous Uzbek poet Muhammad Yusuf. The article examines how the inner world, feelings and experiences of the lyrical hero are reflected through artistic means in the example of the poet's poems "Surat" and "Onajon". The role of metaphor, symbolism, antithesis, repetition and other artistic means in enhancing the effectiveness of the poem is revealed. The article helps to deeply understand the specific features of Muhammad Yusuf's poetry and assess the artistic value of his poems.

Key words: Muhammad Yusuf, poetry, lyrical experience, artistic means of expression, "Surat", "Onajon", metaphor, symbolism, antithesis, repetition.

Kirish. Muhammad Yusuf she'riyatining o'ziga xosligi samimiy lirik kechinmalar va yorqin badiiy tasvir vositalarining uyg'unligida namoyon bo'ladi. Shoirning "Surat" she'ri ham bu xususiyatni yaqqol ko'rsatib beradi. Ushbu she'r lirik qahramonning ichki dunyosini, uning ruhiy iztiroblari va ziddiyatli kechinmalarini ochib berishga qaratilgan. "Surat" she'ri lirik qahramonning o'zini anglashga intilishi, yolg'izlik, hayrat, umidsizlik va pushaymonlik kabi turli xil kechinmalarini ifodalaydi.

"Mening kimligimni bilmaydi hech kim.

*Men bir g'alatiman, men alohida"*¹ misralari lirik qahramonning o'zini jamiyatdan ajratilgan, tushunilmagan his qilishini ko'rsatadi.

"Ko'zimning yoshini keladi ichgim,

*Tilimni chaynagim kelar gohida"*² misralari lirik qahramonning o'ziga nisbatan nafratini, ichki kurashini va azobini ifodalaydi.

"Hayratim opketdi qanotida u" misrasi lirik

qahramonning hayotga bo'lgan qiziqishini, yangi narsalarni kashf etishga intilishini aks ettiradi.

"Uyg'onsam – ko'rpam kul, yig'lar sevgilim.

*Men seni yig'la deb quchgan edimmi?"*³ misralari lirik qahramonning qilgan ishidan afsuslanishini, sevgisini yo'qotganidan o'kinishini ko'rsatadi.

"Qoldim kulko'rpamda toshagim – tuproq,

*Yumalab yotaman ilonlar bilan"*⁴ misralari lirik qahramonning umidsizlikka tushganini, hayotdan umidini uzganini ifodalaydi.

Tahlil va natija. Muhammad Yusuf she'rida lirik kechinmalarni kuchaytirish va obrazli tasvirlarni yaratish uchun turli xil badiiy tasviriy vositalardan foydalanadi: "Oy mening yelkamga o'tirib olgan" - lirik qahramonning yolg'izligini, uning sirli va mistik dunyoga aloqadorligini ifodalaydi. "Oftob gavgo solar yurgan yo'limga" - lirik qahramonning hayotidagi kurashni, unga qarshi chiqayotgan kuchlarni tasvirlaydi. "Ayiqlar"

1 Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

2 Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

3 Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

4 Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

bosgan gulday ezildi ko'nglim" - Sevgining yo'qolishi, umidlarning so'nishi natijasida lirik qahramonning qalbida paydo bo'lgan og'riq va azobni ifodalaydi. Oy - yolg'izlik, sir, tushkunlik, Oftob - hayot, energiya, kurash, Tosh - qattqlik, befarqlik, umidsizlik, Ilon - xiyonat, yolg'on, Kul - o'tmish, yo'qotish, umidsizlik, O'rdak - ozodlik, hayrat, yangilik she'rda hayot va o'lim, sevgi va nafrat, umid va umidsizlik kabi qarama-qarshi tushunchalar orqali lirik qahramonning ichki ziddiyatlari ochib beriladi. "Mening kimligimni bilmaydi hech kim. Men bir g'alatiman, men alohida" misralarining takrorlanishi lirik qahramonning yolg'izligini va o'ziga xosligini ta'kidlashga xizmat qiladi. "Otdim men o'zimni misli o'tparast" misrasi lirik qahramonning o'z sevgisi yo'lida o'zini qurbon qilishga tayyorligini, o'z ehtirolariga qulligini ifodalaydi.

Muhammad Yusufningning she'rlari samimiy his-tuyg'ular, hayotiy kuzatuvlar va o'ziga xos uslubi bilan ajralib turadi. "Onajon" she'ri shoir ijodining o'ziga xos namunasi bo'lib, unda ona va farzand munosabatlari falsafiy nuqtayi nazardan talqin etiladi. She'r qisqa, ammo teran mazmunga ega bo'lib, o'quvchini chuqur o'ylashga undaydi. "Onajon" she'rida ona va farzand munosabatlarining murakkabligi, hayotning ziddiyatlari aks etgan. She'rda farzandning onaga nisbatan qilgan xatolari, minnatdorchilik hissi va kechirim so'rash istagi ifodalangan. She'rning asosiy g'oyasi - hayotning o'tkinchiligi, qadriyatlarni asrash zarurligi va ota-onalarga mehr-oqibatli bo'lishga chaqiriqdir. She'r ixchamligi, soddaligi va ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Muhammad Yusuf she'rida o'ziga xos badiiy tasvir vositalaridan foydalangan: "Topmoq - yo'qotmoqdir, Yo'qotmoq - topmoq"⁵ misralari hayotning ziddiyatli tabiatini aks ettiradi. Bu misralar orqali shoir har bir topgan narsaning yo'qotish bilan bog'liqligini, har bir yo'qotishning esa yangi imkoniyatlar yaratishini ta'kidlaydi. "Sen so'lib, Men yashab"⁶ misrasi onaning farzandi uchun jonini fido qilishini, uning o'sishi va rivojlanishi uchun o'zini qurbon qilishini metaforik tarzda ifodalaydi. "Sen" so'zining takrorlanishi onaning farzand hayotidagi muhim rolini ta'kidlashga xizmat qiladi. "Uyalmay ONA deb, Kelishimga boq!.."⁷ misrasi farzandning onadan kechirim so'rash istagini, uning oldida o'z aybini his qilishini ifodalaydi. Bu savol o'quvchini chuqur o'ylashga, o'z hayoti va ota-onalari bilan munosabatlari haqida mulohaza yuritishga undaydi. She'rda lirik qahramonning kechinmalari samimiy va ta'sirchan tarzda ifodalangan.

Lirik qahramon onasiga nisbatan minnatdorchilik, pushaymonlik va muhabbat hissini tuyadi. U onasining fidoyiligini qadrlaydi, lekin ayni paytda uni ranjitganidan afsuslanadi. Lirik qahramonning kechinmalari o'quvchini o'z hayoti va ota-onalari bilan munosabatlari haqida

o'ylashga undaydi.

Muhammad Yusuf o'zbek she'riyatida o'zining xalqchil va samimiy uslubi bilan alohida o'ringa ega. Uning she'rlarida insoniy tuyg'ular, hayotning oddiy, ammo muhim voqealari teran ifodasini topadi. "Sog'inch haqda she'rlar..." deb boshlanuvchi ushbu misra shoirning onaga bo'lgan cheksiz muhabbati, o'kinchi va pushaymonligini aks ettirgan lirik asardir. She'rda lirik qahramonning onaga bo'lgan kuchli sog'inchi, o'g'il bo'lib, onasiga tirgak bo'la olmaganidan o'kinishi va pushaymonligi asosiy o'rinni egallaydi. She'r farzandlik burchini ado eta olmagan, onasining sog'lig'i va tinchligiga befarq bo'lgan insonning ruhiy holatini tasvirlaydi. Shuningdek, asarda ona mehri, fidoyiligi va farzandga bo'lgan cheksiz sevgisi ham yuksak darajada tarannum etiladi. She'rning badiiy jihatlari uning ta'sirchanligini oshiradi va o'quvchining his-tuyg'ulariga kuchli ta'sir etadi. Muhammad Yusuf o'ziga xos badiiy tasvir vositalaridan mohirona foydalangan: "Onajon", "jonajon" so'zlari orqali lirik qahramon onasiga murojaat qiladi va unga bo'lgan mehrini, hurmatini ifodalaydi.

"Yo'l qarab bo'ldimi jigarginang qon?",

"Mening topganlarim gulmi bir dasta,

Yo'qotganim senmi endi ONAJON?..⁸ kabi so'roq gaplar lirik qahramonning ichki iztiroblarini, savollarini va o'ziga nisbatan tanqidiy munosabatini aks ettiradi. "Mendan peshonangda dog'lar tizimcha" misrasi lirik qahramonning xatti-harakatlari onasiga qanchalik og'ir botganini, uning peshonasida dog' bo'lib qolganini tasvirlaydi.

"O'g'il bo'lmay o'lay, attang ming attang",

"Tirgak bo'lolmadim bitta qizingga"⁹ kabi misralarda lirik qahramonning o'zidan o'kinishi, qilgan xatolaridan pushaymonligi yaqqol seziladi. She'rda lirik qahramonning onaga bo'lgan sog'inchi, o'kinchi, pushaymonligi va umidsizlik hissi aks etgan. U onasiga tirgak bo'la olmaganidan, uning dardiga malham bo'lolmaganidan azob chekadi. Lirik qahramon o'zini "shoir" deb atashga ham uyaladi, chunki u o'zining asosiy vazifasini - onasiga g'amxo'rlik qilishni unutgan. She'r oxirida lirik qahramonning

"Mening topganlarim gulmi bir dasta,

Yo'qotganim senmi endi ONAJON?..¹⁰ degan so'zlari uning onasini yo'qotishdan qo'rqishini, bu yo'qotishning o'rnini hech narsa bilan to'ldirib bo'lmashligini anglatadi. Muhammad Yusufning "Onajon" she'ri onaga bo'lgan muhabbat, pushaymonlik, o'kinch va umidsizlik tuyg'ularini yuksak darajada ifodalagan asardir. She'r o'quvchini ota-onalarga mehr-oqibatli bo'lishga, ularning qadriga yetishga va ularni asrashga undaydi. She'rda ishlatilgan badiiy tasvir vositalari va lirik qahramonning

5 Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

6 Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

7 Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

8 Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

9 Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

10 Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5. Yusuf M. Saylanma. - Toshkent: Sharq, 2005.273-b.

kechinmalari o'quvchining qalbida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Ushbu she'r Muhammad Yusuf ijodining eng yaxshi namunalaridan biri sifatida o'zbek adabiyoti xazinasidan munosib o'rin egallaydi.

Xulosa. Muhammad Yusufning "Oajon" she'ri lirik qahramonning kechinmalarini samimiy va ta'sirchan tarzda ifodalaydi. Unda onaga bo'lgan cheksiz muhabbat, pushaymonlik, o'kinch va umidsizlik tuyg'ulari yuksak darajada tarannum etilgan. She'rda ishlatilgan badiiy tasviriy vositalar uning ta'sir kuchini oshiradi va o'quvchining qalbida uzoq vaqt saqlanib qoladi. She'r o'quvchilarni ota-onalarga mehr-oqibatli bo'lishga,

ularning qadriga yetishga va ularni asrashga undaydi. Muhammad Yusufning "Onajon" she'ri ona va farzand munosabatlarining falsafiy talqini bo'lib, hayotning o'tkinchiligi, qadriyatlarni asrash zarurligi va ota-onalarga mehr-oqibatli bo'lishga chaqiriqdir. She'r ixchamligi, soddaligi va ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Unda ishlatilgan badiiy tasvir vositalari va lirik qahramonning kechinmalari o'quvchini chuqur o'ylashga va o'z hayoti haqida mulohaza yuritishga undaydi. "Onajon" she'ri Muhammad Yusuf ijodining eng yaxshi namunalaridan biri sifatida o'zbek adabiyoti xazinasidan munosib o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhammad Yusuf saboqlari / to'plovchi va ham muallif Sh. Qurbon. – Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2012.
2. Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.275-b. 5.Yusuf M. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2005.273-b
3. Djumaydillayevna, S. N.O'zbek shoirlari ijodida lirik kechinma va badiiy ko'chimlar uyg'unligi. Hamkor konferensiyalar, 2024.1(2), 382-386.

Matluba SHUKUROVA,
Alfraganus universiteti o'qituvchisi

TURG'UN BIRIKMALARDA "AYOL" MAVZUSINING IFODALANISHI

Annotatsiya: turg'un birikmalar, xususan, maqol va matallarning konnotativ ma'noda qo'llanilishi she'riy nutqda obrazlilikni oshirib, til birliklarining ma'no qirralarini ochishga, ifodalanayotgan voqelik yoki kechinmalarni ixcham va yorqin aks ettirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada turg'un birikmalarda "ayol" konseptining aktuallashuvi O'zbekiston xalq shoiri Enaxon Siddiqova she'rlari misolida tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, ayol, qadriyat, ramziylik, turg'un birikma, ona, mentalitet, ibora.*

Аннотация: использование устойчивых соединений, в частности, пословиц и маталов, в коннотативном смысле повышает образность поэтической речи, помогает раскрыть смысловые грани языковых единиц, компактно и ярко отразить выражаемые реалии или переживания. В данной статье исследуется актуализация концепта «женщина» в устойчивых соединениях на примере стихотворений народной поэтессы Узбекистана Енахан Сиддиковой.

Ключевые слова: *лингвокультурология, женщина, ценность, символизм, застойное соединение, мать, менталитет, самовыражение.*

Lingvokulturologiya atamasi dastlab V.N.Teliya tomonidan yuritilayotgan frazeologik maktab ishlarida, V.A.Maslova, A.D.Arutyunova, Yu.S.Stepanov, V.V.Vorobev, V.Shaklein kabi tadqiqotchilarning ishlarida, asosan, frazeologizm va paremalarning milliy-madaniy tabiatini tadqiq qilishga qaratilgan izlanishlarda paydo bo'ldi. Shunisi e'tiborliki, lingvokulturologiya yo'nalishi shakllangunga qadar ham frazeologizm va paremalar madaniy belgilarni aks ettiruvchi o'ziga xos til birliklari sifatida tadqiqotchilarni doimo qiziqtirib kelgan edi. Til va madaniyat munosabati masalasi talqini milliy-madaniy mentalitetga oid tasavvurlardan foydalanib, lingvistik muammolarni hal qilishga yo'naltiriladi.

Madaniyatshunos olimlar madaniyatni o'rganishga nisbatan qator yondashuvlar mavjudligini ta'kidlaydilar. Aynan, turg'un birliklarni lingvokulturologik jihatdan

konseptual tahlil qilishda ana shu aspektlarga tayanish yaxshi samara beradi. Ularning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz.

Axborotga asoslangan yondashuv. Bunda madaniyat axborotni tuzish, saqlash va uzatish tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Ramziylik tamoyili madaniyatda ramzlarning ishlashiga e'tibor qaratadi. Madaniyat — bu "ramzlardan iborat olam"dir (Yu.M.Lotman). Alohida etnik mazmunga ega madaniy belgilarning ayrimlari xalqlarning ramziga aylanishi mumkin: paxta, do'ppi, tandir o'zbeklar uchun va h.kz.

Qadriyatlarga ko'ra yondashuv. Obyektni qadriyat sifatida baholash qobiliyati insonning qadriyat haqidagi qarashlariga bog'liq. Aytaylik, *ayol* konseptosferasidagi *singil* tushunchasi o'zbek mentaliteti

uchun nozik qadriyat hisoblanadi. Hatto ota-onalarning o'g'il farzandlarga bo'lgan munosabati ham ularning singillarini qay darajada qadrlashlariga qarab belgilanadi. Naql qilishlaricha, bug'doy pishig'i mahalida bug'doyzor oralab yurishga faqat singlisini yo'qlab borayotgan akalar uchungina ruxsat berilar ekan.

Konseptlarni tadqiq qilish til tashuvchilarining muayyan madaniy etnoguruhga mansubligi, til birliklarining universal va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. "Ayol" konsepti milliy mentalitetning asosiy belgilarini o'zida aks ettiruvchi tushunchalardan biri sifatida turg'un birikmalarda ham o'z ifodasini topishi tabiiydir.

Shu davrga qadar o'zbek tilshunosligida turg'un birikmalar tushunchasi ostida tizimlashtirish mumkin bo'lgan paremiologik birliklar, frazeologizmlar, turg'un o'xshatishlar, tasviriy ifodalar alohida-alohida hodisa sifatida qaralar edi. So'nggi yillarda ular nutqqa tayyor holda olib kiriladigan mohiyatan bir-biriga yaqin lisoniy birliklar sifatida *turg'un birikmalar*, *barqaror birikmalar* kabi atamalar ostida o'rganila boshladi.

So'zlarning turg'un birikmasi nutqning o'zida tuzilmay, tilda bir butun holda mavjud bo'lib, nutqqa yaxlitligicha kiritiladigan birliklar.[14;296]

Turg'un birikmalar. "Ikki va undan ortiq so'zlarning o'zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo'lgan til birliklari barqaror birikmalar deyiladi." [8;340] Iboralar, maqol-matallar va hikmatli so'zlar barqaror birikmalar hisoblanadi.[4;11] S.E.Shodiyev tarkibli terminlarni ham turg'un birikmalar qatoriga kiritish tarafdori. Faqat bu o'rinda yana ma'no majozligi, obrazlilik, tilda tayyor holda mavjudlik kabi masalalarga murojaat etishga to'g'ri keladi. [11;71-75]

Professor A.Mamatov esa "Tarkibli atamalar, tarkibli onomastik birliklar, murakkab terminlar va parafrazalar, sof turg'un birikmalar, idiomatik birikmalarni frazeologik iboralardan farqlash va ularning semantik-sintaktik derivatsiyasini ilmiy asoslash zarur", deb hisoblaydi.[5]

Muayyan etnik qatlam hayotining o'ziga xos turmush tarzi, dunyoqarashi, tarixiy-madaniy tajribasi va til imkoniyatlarining boy zahirasini o'zida jamlagan turg'un birikmalar xalq donishmandligining mental ifodalari bo'lib, uzoq yillar davomida shakllanadi va nutqda tayyor holda qo'llanadi. Ijodkorlar o'z fikrini lo'nda va ixcham ifodalash, voqea va hodisalarni, inson ruhiy holatini qabariq shaklda tasvirlash maqsadida tildagi maqol, matal, turg'un o'xshatish va iboralarni faol qo'llaydilar. Bunday til birliklaridan foydalanishning qulayligi shundaki, ularning semantik doirasi har bir nutqiy vaziyat uchun muvofiqlashish imkoniyatiga ega bo'lib, ijodkorlar o'z badiiy tafakkuri orqali ularning yangi ma'no qirralarini, boshqalariga o'xshamaydigan jozibador talqinini kashf etishga intiladilar. E'tiborli jihati shundaki, turg'un birikmalardan foydalanishda har bir ijodkor individual yondashadi va shu tariqa tilning lug'at

boyiligiga yangi ifodalar qo'shila boradi.

Turg'un o'xshatishlarning mohiyati shundan iboratki, ularda o'xshatish etalonida ifodalangan obraz barqarorlashgan bo'ladi, bunday o'xshatishlar, garchi muayyan shaxs yoki ijodkor tomonidan qo'llangan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan til jamoasida urfga kirib, doimiy ifodalar sifatida turg'unlashgan, umumxalq tili leksikonidan joy olib ulgurgan bo'ladi. Bunday o'xshatishlar xuddi tildagi tayyor birliklar kabi nutqqa olib kiriladi.[6;240]

D.Xudayberganova va N.Mahmudovlarning "O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati"da berilgan "ayol" konseptosferasi doirasidagi turg'un o'xshatishlarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1) ayolning tashqi ko'rinishini tavsiflovchi o'xshatishlar: *anorday yuz*, *gulday chiroyli*, *kulchaday yuzli*, *malikaday chiroyli*, *popukday chiroyli*, *yog'ochday beo'xshov*, *kaltakesakday sovuq*, *koptokday yumaloq*, *koptokday xo'ppa semiz*, *kosovday beo'xshov*, *kosovday ozg'in*;

2) ayolning xarakteri, fe'l-atvorini tavsiflovchi o'xshatishlar: *boladay sodda*, *ishonuvchan*, *go'dakday beg'ubor*, *go'dakday yoqimtoy*, *ipakday muloyim*, *itday vafodor*, *lattaday bo'sh*, *metinday irodali*, *musichaday beozor*;

3) ayolga xos biror belgi, xususiyatni tavsiflovchi o'xshatishlar: *gilosday lab*, *durday tishlar*, *yoqutday lab*, *zulukday qop-kora sochlar*, *kamonday qoshlar*, *kumushday jarangdor ovoz* (*yosh qiz-juvonlarga nisbatan*), *kumushday oppoq sochli* (*katta yoshdagi ayollarga nisbatan*), *malikalarday baxtli*, *popukday qosh-ko'zlar*;

4) ayolning xatti-harakatlarini tavsiflovchi o'xshatishlar: *atlasday tovlanmoq*, *zulukday yopishib olmoq*, *kanaday yopishib olmoq* (*munosabatlarga nisbatan*), *ilonday zaharli*, *ilonday avramoq*, *itday ishlamoq*, *itday sarson bo'lmoq*, *itday charchamoq*, *kamalakday tovlanib*, *kamalakday egilib*, *kapalakday yengil harakat qilmoq*, *farishtaday yengil harakat qilmoq*, *kelinchakday yasanmoq*, *kelinchakday nozlanmoq*, *kuyikday chaqqon*, *ohuday hurkak*, *koptokday sakramoq*, *lavlagiday qizarmoq*, *lattaday shalviramoq*, *loladay qizarmoq*;

5) ayolga munosabatni ifodalovchi o'xshatishlar: *jonday aziz*, *jonday ardoqli*, *ko'z qorachig'iday asramoq*, *onaday aziz*, *onaday mehribon*;

6) ayollarga xos narsa-buyumlar asosidagi o'xshatishlar: *angishvonaday kichkina*, *ona sutiday halol*.

Tasnifdan ko'rinib turibdiki, o'zbek mentalitetida ayolga nisbatan munosabatni belgilashda uning fe'l-atvori, ichki go'zalligi va xatti-harakatlari muhim ahamiyatga ega.

Ibora. "Bittadan ortiq leksik negizdan tarkib topgan, tuzilishi jihatidan birikmaga, gapga teng, mazmunan so'zga ekvivalent, yaxlitligicha ustama ko'chma ma'no anglatuvchi lug'aviy birlikka ibora (frazeologik birlik)

deyladi". [10;3] O'zbek tilshunosligida Sh.Rahmatullaev, H.Berdiyev, B.Yo'ldoshev, S.Akobirov, A.Mamatov, B.Xo'jaxonov, E.Umarov, V.X.Qodirov, A.M.Bushuy, M.I.Umarxo'jaev, D.Abdullayev kabi olimlar frazeologizmlarni o'rganish va tizimlashtirishga katta hissa qo'shganlar.

Frazeologik konnotatsiya etnik, madaniy-tarixiy va milliy-lingvistik xarakterdagi aylanmaning etimologik kelib chiqishi haqida turli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ma'noning konnotativ mikrokomponenti kommunikatorlarni hissiy holati, aql-zakovati, ijtimoiy mavqei, kommunikativligi nuqtai nazaridan tavsiflaydi. Frazeologik konnotatsiyani bunday tushunish uni diskursiv idiomaning pragmatik ma'nosi (ta'siri) asosi deb hisoblash imkonini beradi. Diskursiv idiomalarning pragmatik ma'no tarkibida ekspressiv, chaqiruvchi (appellyativ), fatik va estetik komponentlarni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir.

Xalq mentaliteti, madaniyati haqidagi boy ma'lumotlarni taqdim etishda tilning frazeologik tarkibi har jihatdan muhim manba hisoblanadi. Ularda mifologik tasavvurlar, urf-odatlar, rasm-rusum va marosimlar, diniy-ma'naviy qadriyatlar haqidagi qarashlari o'zgarmay saqlangan bo'ladi. Shuning uchun ham badiiy matnlarda xalq ruhiyatini milliylikni qabariq holda ifodalovchi uslubiy vositalardan biri sifatida faol qo'llanadi.

Frazeologik birliklarning semantik derivatsiyasini ta'minlovchi omillarni o'rganish, yozuvchi va shoirlarning ularning stilistik imkoniyatlaridan qay darajada foydalana olishlari nuqtayi nazaridan hozirgi kunga qadar Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat, Hamid Olimjon, Oydin, Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Zulfiya, Maqsur Shayxzoda, Shuhrat, Said Ahmad va boshqalarning asarlarida qo'llanilgan frazemalar ma'lum darajada tadqiqot obyekti bo'lgan.[3;11]

Frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlari ularning boshqa til birliklariga nisbatan yetakchi belgisi ekanligi doim e'tirof etiladi: "Albatta, tildagi har qanday birlik u yoki bu darajada milliy-madaniy o'ziga xosliklarni namoyon etadi. Ammo shunday til birliklari borki, ular milliy-madaniy injaliklarning benihoya betakror timsolidir. Shu ma'noda frazeologizmlar millat mentaliteti, madaniyati, turmush tarzi hamda uzoq yillik kuzatuvlarining qabariq ifodasidir" [9;240].

O'zbek tilidagi frazeologik birliklar orasida "ayol" konsepti doirasidagi til birliklari bilan bog'liq frazemalar u qadar ko'p emasligi kuzatildi:

ammamning buzog'i – landovur, lapashang;

onasini Uchqo'rg'ondan ko'rsatmoq (variantlari – *enasini Uchqo'rg'ondan ko'rsatmoq*, *achasini Uchqo'rg'ondan ko'rsatmoq*) – do'q qilish, qo'rqitishni ifodalaydi (ko'rsatib qo'yaman ma'nosida);

ona suti og'ziga keldi – haddan tashqari qiynalib ketdi;

ona suti og'zida (varianti – *ona suti og'zidan ketmagan*) – salbiy ma'noda hali yosh, tajribasiz;

bo'yi yetgan (varianti – *balog'atga yetgan* (*qiz*) – yoshi

oila qurish darajasiga borgan;

ko'zi yorimoq – tug'moq;

kalavaning uchini topmoq (kasb-kor nuqtayi nazaridan ayol konsepti doirasiga kiritish mumkin) – jumboqni hal qilish yo'lini topmoq.

Biroq shuni aytib o'tish joizki, *sabr kosasi to'ldi*, *yuragi uvushdi*, *ichi achidi*, *yog' tushsa yalaguday* (*tozalamoq*, *toza tutmoq*) *bag'ri keng*, *yuzi yorishdi*, *istarasi issiq*, *yuzidan nur yog'iladi* kabi juda ko'p iboralarining konseptual mazmunini tashkil etuvchi xususiyatlar "ayol" konsepti strukturasiining turli darajadagi elementlarini, eng muhimi, o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun ma'lum va tushunarli bo'lgan ifodalarni bera oladi, ma'lum bir nutqiy vaziyat bilan, kontekst bilan bog'liq holatlarni ifodalay oladi.

She'riy matnlar bo'yicha "ayol" konsepti strukturasiida uchta mikrokonsept aniqlandi: "ayolning tashqi xususiyatlari", "ayolning ichki xususiyatlari", "ijtimoiy insoniy xususiyatlar".

Jamiyatda shakllangan ayol haqidagi g'oyalar: ayol uy xo'jaligini boshqarishi kerak, ayol oila uchun yaratilgan, ayol hayotining asosiy maqsadi – bolalar tug'ilishi, ta'lim va kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglashi, pokizalikka intilishi, atrofida qilarga mehribonligi, erkakka itoatkorligi, salbiy holatlarda esa ayol – janjalkash, ayol – qasoskor, ayol – o'zbilarmon, yolg'izlik, keksalik, kampir bo'lish og'riqli.

"Tashqi ko'rinish" jihatining tahlili shuni ko'rsatadiki, "go'zallik" belgisi yuqori nominal zichligi bilan ajralib turadi, ayol qiyofasini tasvirlashda frazeologik birlik semantikasi tashqi go'zallik bilan bog'lanishi mumkinligi muhim ahamiyatga ega.

Frazeologik birliklarda ichki go'zallik, ruhiy holat, chiroyli va did bilan kiyinish, fahm-farosatli bo'lish qobiliyati kabilar ijobiy baholi konnotativ ma'nolarni o'z ichiga oladi. Ayolning tashqi ko'rinishini tavsiflovchi salbiy baholovchi (*turqi sovuq*, *istarasi sovuq*, *sharti ketib*, *parti qolgan*, *eti borib ustixoniga yopishgan*, *qovog'idan qor yog'adi*, *yuzidan zahar tomadi*) konseptual tushunchalarni obyektivlashtirish "go'zallik yo'qligi", "ayollik latofati yetishmasligi", "jozibasi yo'qligi" kabi belgilarni yuzaga chiqaruvchi frazeologik birliklar idealga qarama-qarshi fikrlarni ifodalaydi.

Ayol, avvalo, ona sifatida butun umrini farzandiga baxshida etishi, bolasi uchun har qanday sinovlarga bardosh berishi va ularni hayotining mazmuni deb bilishi yetakchi motivatsion tamoyillar ekanligi barchaga ma'lum. Ijodkorlarning, aynan, ana shu jihatlarga urg'u berishda frazeologik birliklardan foydalanish mahorati qo'l keladi. Shu nuqtai nazardan, (*dardini*) *ichga yutmoq*, iboralari onaning farzand uchun o'zligidan kechishi, fidoyiligini ifodalasa, *oro yo'lda qolmoq* iborasi onalik iztiroblarini qabariq holda aks ettiradi.

U bir daraxt, qayg'u, munglari,
Ko'z yoshlari ichiga oqqan.

Ichga yutib og'riq, unlarin
Bolalarin jonida boqqan. (E. Siddiqova)

Bilaman bu o'q ko'p ildizlab ketgan,
Ichimga yutaman ingroqlarimni.
Bizni omon qo'ymas qiyomatda ham.
Yulib otmang mitti bayroqlarimni! (E. Siddiqova)

Ajralish osonmi, nahot shunchalik,
Men o'zim... ko'nglimni o'ylaganim yo'q.

Oro yo'lda qolsam, topilar balki,
Sovigan yuragim yoqmoqqa bir cho'g'. (E. Siddiqova)

Maqol va matallar. H.Berdiyev, R.Rasulovlarning ta'kidlashicha, tilshunoslikda maqol-matal va hikmatli so'zlar "paremalar" deb ham yuritiladi. Paremalar mantiqiy fikrlashning mahsuli bo'lishi jihatidan umuminsoniy hodisa bo'lsa ham, har bir xalqning o'ziga xos yashash sharoiti, tarixiy rivojlanishi, dunyoqarashi bilan bog'liq holda yuzaga kelgan bu mantiqiy xulosalarning ifodasi bo'lmish paremalar mazmuni, intonatsiyasi, tuzilishi, ifodalanishi jihatidan milliy xususiyatga ham ega bo'ladi.[1;11]

Matal. [arabcha] tugal ma'no ifodalamaydigan obrazli ibora, hikmatli so'z (mas., qizil qor yoqqanda, tuyaning dumi yerga tekkanda) (O'TIL, 3-jild, 555-b.)

Maqol. [arabcha – maqola, nutq, kichik asar; so'z, nutq] Hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda, pand-nasihat mazmuniga ega bo'lgan ixcham, obrazli, tugal ma'noli va hikmatli ibora, gap. (O'TIL, 3-jild, 569-b.) Shunisi qiziqki, "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi mana shu ikki izoh maqol va matal borasidagi chalkashliklarni anchayin bartaraf etib, to'g'ri tavsiflangan bo'lishiga qaramay, lug'at va to'plamlarda ularni aralashtirib yuborish hali-hamon uchrab kelmoqda. Masalan, ziyous.uz saytida ma'lum bir maqollar berilgan. Lekin *Bir qarg'a bilan qish kelmas, Ko'pning duosi ko'l bo'lur, Ko'pning rizqi ko'l, Bog' jamoli bog'bondan, To'n kiyganniki, ot minganniki* kabi matallarning maqollar bilan bir qatorda berilishi, bizningcha, o'rinli emas. Zero yuqorida ta'kidlanganidek, maqol pand-nasihat mazmuniga ega bo'lishi kerak. Masalan, *Bir qarg'a bilan qish kelmas* paremasi orqali tugal fikr ifodalanayotgan bo'lsa-da, bu holat, vaziyat haqidagi fikr bo'lib, kontekstda ko'chma ma'noda qo'llanadi. M.Qosimova maqol va matallarning farqlanmaslik holatini quyidagicha izohlaydi: "...ko'p o'rinlarda maqolning ixcham, obrazli va hikmatli ibora ekanligi e'tirof etiladi-yu, unda pand-nasihat, hayotiy qonun-qoida mazmuni ham borligi e'tibordan chetda qoldiriladi. Bizningcha, maqol va matal munosabatidagi chalkashliklar ham, asosan, shundan kelib chiqadi. Aytaylik, "O'tangga so'yilgan kal uloq – senga-da bo'ladi shul uloq" paremasida fikr bor, obrazlilik bor, hikmat bor, lekin pand-nasihat, qonun-qoida mazmuni to'g'ridan to'g'ri aks etmagan. Demak, shunga asoslanib, bema'lol, bu birlikni matal deb aytish mumkin. Negaki, uning ko'chma ma'nosi

orqali ifodalangan majoziy fikr matn orqali yuzaga chiqadi"[12;73].

"O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi» saytida berilgan quyidagi fikrlar ham fikrimizni tasdiqlaydi: "...maqollar nutqda yaxlit hukm sifatida qo'llanilsa, matallar hukmning qismi funksiyasini bajaradi; maqollarning tematik doirasi keng bo'lsa, matallar konkret temaga va qat'iy funksional qo'llanilishga ega; ...maqollar ba'zan ko'chma, ba'zan o'z ma'nosida qo'llansa, matallar hamma vaqt ko'chma ma'no tashiydi".[14]

Odatda, paremiologik birliklarning hammasi ham lingvokulturologiya predmeti bo'lmisligi mumkin. Biroq, aksariyat maqol va matallar biror xalqning tarixi, madaniyati, turmushi, ma'naviyati bilan chambarchas bog'liq bo'lishi bilan xarakterlidir. Darhaqiqat, maqol va matallarning aksar qismi milliy ong stereotipi hisoblanadi.

Ziyous.uz saytida "Oila va qo'shnichilik haqida maqollar" ruknida berilgan 255 ta maqol va mataldan 160 tasi bevosita "ayol" konsepti periferiyasi bilan bog'liqligi tadqiq etilayotgan konseptosfera verbalizatorlarining o'zbek milliy-madaniy mentaliteti va milliy lisoniy ongida qanchalik muhim ahamiyatga molik ekanligini ko'rsatadi. Ularning ayrimlarini keltirib o'tamiz.

Ayolning sarishtasi –

Ro'zg'orning farishtasi.

Bir qizga yetti qo'shni – ota-ona.

Kelin bilan qaynona – o't bilan suv.

Kelin bo'yini yashirar,

Tovushini tovdan oshirar.

Kelin bo'ldim – qaynonamga yoqmadim,

Qaynona bo'ldim – kelinimga yoqmadim.

Qiziga joni achigan kelinini saqlar

Qizim senga aytaman,

Kelinim sen eshit.

Turg'un birikmalar, xususan, maqol va matallarning konnotativ ma'noda qo'llanilishi she'riy nutqda obrazlilikni oshirib, til birliklarining ma'no qirralarini ochishga, ifodalanayotgan voqelik yoki kechinmalarni ixcham va yorqin aks ettirishga xizmat qiladi. Lingvopoetik tahlilda til vositalarining poetik aktuallashuvini aniqlash muhim tamoyillardan biri hisoblanar ekan, "ayol" konseptosferasidagi tushunchalarning badiiy talqinida she'riy misralarda qo'llangan turg'un birikmalarining qanday mazmun anglatishga qaratilganini tahlil qilish o'rinlidir.

Xalq og'zaki ijodi Enaxon Siddiqovaga bitmas-tuganmas ilhom manbai, qaynar buloq bo'lib xizmat qilgan edi, desak mubolag'a bo'lmaydi.. Zero, "Folklor yozuvchi ongi va tushunchasi, xotirasiga faqat bevosita ijodiy o'zlashtiradigan badiiy materialgina bo'lib qolmay, ayni chog'da yozuvchining tasavvurini qo'zg'ovchi, unga turtki beruvchi boy assotsiatsiyalar tug'diruvchi, tasvirlanuvchi voqelikni to'la va o'z bo'yog'ida bera oluvchi murakkab taassurotlar tug'diruvchi kuchli badiiy xazina" [7;110] sifatida shoir iste'dodi va sinchkovligiga vobasta, uning kundalik voqealardan xarakterli

umumlashmalar yaratishiga olib keldi. Mumtoz adabiyotimizda “Irsoli masal”, ya’ni badiiy asarda maqol, matal qo’llash san’ati mavjud, bu usul ijodkor fikrini tasdiqlashga, ta’sir kuchini yanada oshirishga xizmat qiladi.

“Ona haqida qo’shiq” dostoniga xalq maqol-u hikmatlari, matallari o’zgacha husn va ma’no bag’ishlagan. Enaxon Siddiqova maqol va matallardan, hikmatli so’zlardan foydalanish jarayonida ularga ijodiy yondashadi, ko’p o’rinlarda ularga yangicha ma’no va jilo baxsh etadi. Natijada, asarning estetik quvvati oshadi, ta’sirchanlik maydoni kengayadi. Dostonda ibora va maqollarni grammatik jihatdan o’zgartirib qo’llash holatlari ham uchraydi. *Bo’limganni bo’ldirib, Do’ppi tikarlar onam.* (21-b.) (Bo’limganni bo’ldirma); *Onali yetimni, oh, Gul yetim derlar bolam, Otali yetimga-yo, ochiqdir go’rlar, bolam.* (Onali yetim – gul yetim Otali

yetim – shum yetim.) *Mehnatdan o’lmas odam, Xo’rluk o’ldirar, bolam.* (29-b.), (Mardni mehnat yengolmas); *Olti milyon dur terib, To’lmadi hech kosasi.* (Sabr kosasi to’ldi) *Zor o’tdi kafanlikka, Oqarmadi yoqasi* (Kosasi oqarmadi) (36-b.), *Yo’q shafiq-u mehribon Dunyo ko’zga tor uchun.* (53-b.). (Dunyo ko’ziga tor ko’rindi);

Bu kabi maqol va matallarning o’z o’rnida qo’llanilishi avvalo doston tilini jonli so’zlashuv nutqiga yaqinlashtiradi hamda kitobxon tasavvurida ona ruhiy dunyosining yanada yorqinroq aks etishida muhim omil hisoblanadi. Binobarin, “ona tilimiz, tariximiz, madaniyatimiz munosib o’rnini topayotgan bir davrda o’zbekman, degan har bir inson o’z yurti kechmishini va hozirini mukammal bilmog’i, o’z ona tilining zargari bo’lmog’i lozim. Maqol esa so’z ko’rkigina emas, dilning ham, umrning ham ko’rkidir” [2;4].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бердиёров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремиологик луғати. – Т. “Ўқитувчи”, 1984. 210-б.
2. Воҳидов Э. Ўз қадрини билган сўз қадрини билади. Маънолар маҳзани. Сўзбоши. – Тошкент. 2018. 460-б.
3. Йўлдошев Б. Мустақиллик йилларида ўзбек фразеологияси: эришилган ютуқлар ва навбатдаги вазифалар // Хорижий филология. 2017. – №1. 11-б.
4. Йўлдошев М. Бадий матннинг лисоний таҳлили. – Т., 2007. 140-б.
5. Маматов А. Фразеологик бирликлар ва турғун бирикмалар деривацияси тадқиқи // <https://3270-Текст.статьи-8043-1-10-20211030>.
6. Mahmudov N. O’xshatishlar – obrazli milliy tafakkur mahsuli. // O’zbek tili o’xshatishlarining izohli lug’ati “Ma’naviyat”, – Toshkent, 2013. 240- b.
7. Мўминов. Ф. Изланишларимдан қатралар. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, – Т., 2006. 230 - б.
8. Нурмонов А., Собиров А., Юсупова Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. (Академик лицейларнинг 2-босқич талабалари учун дарслик). – Т.: “Шарқ”, 2002. 340-б.
9. Odilov Y. So’z ma’no taraqqiyotida ziddiyat. O’zbek tili enantiosemitik so’zlarining izohli lug’ati (hammualliflikda). Monografiya va lug’at. – Toshkent: Akademnashr, 2014. 240 - b.
10. Раҳматуллаев Ш. Нутқимиз кўрки. – Т.: “Фан”, 1970. 210-б.
11. Шодиев С.Э. Турғун сўз бирикмалари, терминлар, таркибли терминлар борасида айрим мулоҳазалар // Хорижий филология. – 132-б.
12. Қосимова М. Бадий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари (Тоғай Мурод асарлари асосида): – Т., 2007. 140-б.
13. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: ЎЗМЭ, 2002. 296-б.
14. <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-1/260-proverbs-sayings>.

Zarnigor SIROJOVA,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ISTAK MAYLI – XOHISH ISTAK KATEGORIYASINING ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya: mazkur ishda ingliz va o'zbek tillaridagi istak mayli – xohish istak kategoriyasining asosiy jihatlari o'rganilgan. Istak mayli, shuningdek, xohish istak kategoriyasi, tilshunoslikda subyektning xohish, istak, niyatlarini ifodalashda qo'llaniladigan grammatik strukturalar sifatida tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillarida bu kategoriyani ifodalash va ishlatilishi o'rtasidagi farq va o'xshashliklar ko'rib chiqilib, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlari, grammatika tizimi va til o'ziga xosligi yoritiladi. Maqsad – tilshunoslarga va talabalar uchun til tizimlarini chuqurroq tushunishga yordam berish.

Kalit so'zlar: *sintaktik, usul, taqqoslash, tilshunoslik, kategoriya, ifodalash, o'xshashlik.*

Annotation: this work studies the main aspects of the desire mood - desire desire category in English and Uzbek. The desire mood, as well as the desire desire category, are analyzed in linguistics as grammatical structures used to express the subject's desire, desire, intention. The differences and similarities between the expression and use of this category in English and Uzbek are considered, and the specific features, grammatical system, and language specificity of each language are highlighted. The goal is to help linguists and students understand language systems more deeply.

Key words: *syntactic, method, comparison, linguistics, category, expression, similarity.*

Аннотация: в данной работе изучаются основные аспекты категории желания в английском и узбекском языках. Желание, как и категория желания, анализируются в лингвистике как грамматические конструкции, используемые для выражения стремления, стремления и намерений субъекта. Рассмотрены различия и сходства между выражением и употреблением данной категории в английском и узбекском языках, выделены особенности, грамматический строй и языковая специфика каждого языка. Цель состоит в том, чтобы помочь лингвистам и студентам получить более глубокое понимание языковых систем.

Ключевые слова: *синтаксис, метод, сравнение, лингвистика, категория, представление, аналогия.*

Kirish. Xohish-istak so'zlovchi yoki subyektning borliqni amalga oshirishga qaratilgan turli darajada hissiy bo'yalgan intilishidir. Shuni nazarda tutish kerakki, ushbu ta'rifdagi borliq kelasi, hozirgi yoki o'tgan zamonlarning har qaysinisiga tegishli bo'lishi mumkin.

Biz tomondan ingliz tilidagi xohish-istak kategoriyasining tadqiq etish predmeti sifatida tanlanishiga nafaqat ushbu masalaning yetarli darajada o'rganilmaganlik holati, balki ushbu kategoriyada morfologik, sintaktik, leksik va talaffuz orqali ifoda etish vositalarining mavjudligi va ularning o'zaro mustahkam aloqada bo'lishi ham sabab bo'lib xizmat qildi. Ushbu kategoriyani o'rganishga oid bajarilgan lingvistik tadqiqotlarni tahlil etar ekanmiz, ma'lum tilshunos olimlarning mulohazalari biz uchun g'oyat katta qiziqish kasb etadi.

Tahlil va natija. Xususan, hind-yevropa tillari oilasiga ingliz tili bilan bir qatorda kiruvchi nemis tilidagi xohish kategoriyasining xususiyatlarini o'rganar ekan, Y.V.Gulyga bu kategoriyani Karl Byuler tomonidan taklif etilgan va keyinroq N.S.Trubetskoy tomonidan qabul qilingan tilning uch funksiyasi bilan o'zaro yaqin aloqada ekanligiga e'tiborini qaratadi. Xohish kategoriyasining o'ziga xos xususiyati uning uch funktsiya (ifoda, murojaat, undash)ning har birini amalga oshirish qobiliyatidan iboratdir.

Xohish kategoriyasi Y.V.Gulyga tahlil qilgan nemis

tilidagi kabi ingliz tilida ham grammatik va leksik vositalarning yaxlit tizimi orqali o'z ifodasini topadi. Ushbu vositalar ikki usulda jamlanishi mumkin:

sintaktik strukturalar, bunda fe'l shakllari (konyunktiv, imperativ, infinitiv) intonatsion va ba'zida leksik-grammatik vositalar bilan uyg'unlikda faoliyat yuritadi; ushbu sintaktik strukturalarni to'ldiruvchi leksika xohish kategoriyasini aniqlashtiradi;

“*want, desire*” dominantlariga ega bo'lgan “xohish” tematik qatorining leksik birliklari va turli gaplarda ishtirok etuvchi va birikuvchanligi, gapdagi maqomi va morfologik shakllariga bog'liq ravishda moslanuvchi “*might, must*” modal fe'llari; fe'llarning sinsemantik xususiyatlari xohish obyektini aniqlashtiruvchi leksika yordamida ifodalanadi.

So'zlovchi sintaktik strukturalarni ifoda va murojaat funksiyalari ustuvor bo'lgan hollarda ishga soladi. Xohish so'zlovchidan chiqib tinglovchiga, boshqa shaxsga (predmetta) yoki so'zlovchining o'ziga qaratilgan bo'ladi. Shu bilan birga sintaktik strukturalar, Y.V.Gulyaning fikricha, undashni ham ifodalashi mumkin. Murojaat va undash ma'nolarining bir-biriga yaqinligini Karl Brugmanning mulohazalarida uchratish mumkin. Uning fikricha tinglovchi uchun xohish va undash o'rtasidagi chegara ko'p hollarda aniq bo'lmaydi. Har qanday undashda xohish mavjud va bu xohishning tinglovchi tomonidan bajarilishi uchun unga talab yoki iltimos qo'shiladi. Xohish gaplarda undashni ifodalash

jarayonidagi tinglovchiga qaratilganlik fakultativdir.

Mamlakatimiz tilshunoslaridan A.Abduroziqov ingliz tilidagi *let* fe'li bilan yasalgan iboralarning tabiati, funksiyalari va semantikasini tahlil etar ekan, ushbu fe'l yordamida yasalgan imperativ analitik konstruksiyalar "undash" umumiy semaga ega ekanligiga diqqatini qaratadi. U G.N.Voronsova, G.G.Pochepsov va boshqa tilshunoslarning fikrini rivojlantirib imperativning umumkategorial ma'nosiga "so'zlovchining xohishi" ma'nosini undashning ko'rinishlaridan biri sifatida kiritishni yoqlaydi. "*let everyone else do it*", "*let it be as you say*" kabi uchinchi shaxs qatnashgan iboralarni tahlil qilish natijasida A.Abduroziqov undashning semantik jihatdan farqli ikki varianti: xohish va ixtiyoriyligni aniqladi. Bunda birinchi variant so'zlovchining o'zi ma'lum ish-harakatining amalga oshirilishidan manfaatdor bo'lishini nazarda tutsa, ikkinchi variantda so'zlovchi ish-harakat natijasiga befarq qoladi.

V.Xomyakov xohish ma'nosiga ega ingliz tilining nostandart lug'at tarkibini tahlil etib *Hollywooditis*, *ain't-supposed-to-do-it-itis*, *crosswordpuzzleitis* kabi og'zaki nutq mahsullarining semantikasini o'rganadi. Aksariyat kasalliklarning lotin tilidagi nomlarining qo'shimchasi bo'lmish "*it is*" suffiksi xohish, istak yengib bo'lmas darajada kuchayganligini ko'rsatish uchun xohish obyekti nomiga qo'shiladi. Xususan, *Hollywooditis* – "kinematografiya sohasiga kirib borishga intilish", *ain't-supposed-to-do-it-itis* – "mas'uliyatni zimmasidan olib tashlashga bo'lgan moyillik", *crosswordpuzzleitis* – "boshqotirmalar yechishga nisbatan xohish" ma'nolariga ega.

N.R.Uvarova ingliz tilidagi ravishlarni so'zlovchi kommunikativ irodasini ifoda etishdagi rolini o'rganish jarayonida *already*, *still*, *yet* kabi korrelyatlar vaziyat o'zgarishi yoki saqlanib qolishi natijasida kommunikantlarning his-hayajon holatini qisman ochishi, ya'ni ma'lum his-hayajonli, pragmatik ma'lumotni almashishda qatnashishini aniqladi. Misol tariqasida keltiriladiki, *still* ravishida yashiringan "kelajakdagi o'zgarish" ma'nosi bilan "kutish" pragmatik ma'nosi bog'liq bo'lishi mumkin. Bunda so'zlovchi o'zgarishni intizorlik bilan kutadi, u sodir bo'lishini xohlaydi: *But he was still a junior and many younger men then he had already taken silk*.

N.R.Uvarova foydalangan S.Moemning Painted Veil romanidan keltirilgan parchadagi *He was still a junior* iborasini tadqiqotchi asar qahramoni Garstin xonim o'z turmush o'rtog'idan intizorlik bilan kutayotgan harakatni nomlovchi *He had not yet applied for silk* iborasi bilan almashtirish mumkinligini ilgari suradi.

N.A.Kobrina tushuncha kategoriyalari va ularning tilidagi ifodasini o'rganar ekan I.I.Mevdaninovning tushuncha kategoriyalari to'g'risidagi fikrlariga asoslanadi. Ya'ni, faqatgina til qatlamlarida o'z ifodasini topgan kategoriyagina tushuncha kategoriyasi bo'la olishi mumkin. Til qatlamlaridagi ifodasi deyilganda

ushbu kategoriyaning leksik, morfologik yoki sintaktik tizimdagi ifodalanishi nazarda tutiladi.

Ingliz tilidagi istak kategoriyasining sintaktik tizimdagi ifodasi to'g'risida fikr yuritganda birinchi navbatda istak maylining ushbu kategoriyaning ifoda etish xususiyatlari misol tariqasida keltirish mumkin. Ingliz tili grammatikasiga bag'ishlangan har qanday darslikda istak mayli ish-harakatning mavhum, muhim va muammoli ekanligi bilan birga xohlangan, istalgan, kutilganlik xususiyatini ifodalashi ta'riflanadi. Ushbu masalani o'rganib Ye.A.Natanzon ingliz tilidagi istak mayli (subjunctive mood) ning 4 guruhdagi shakllarini keltiradi va ulardan faqatgina Subjunctive-II xohish, tilak, istakni ifodalashini asoslab berishga harakat qiladi. Istak maylini o'rganishga ulkan hissa qo'shgan tilshunoslardan biri I.B.Xlebnikova istak maylining semantik jihatlari, xususan xohish, istakni ifoda etish xususiyatlarini chuqur tahlil etish natijasida hozirgi ingliz tilidagi istak mayli o'zining grammatik mazmuni nuqtayi nazaridan taxminli, imkonli ish-harakatni (bunda mavhumlik, ishonchsizlik ruhida) ifoda etish tor jabhasi sababli chegaralanib qolgan degan fikrni rivojlantiradi.

Mustaqil kategoriya sifatida yetarli darajada o'rganilmagan ingliz tilidagi xohish kategoriyasi tilning morfologik, sintaktik, leksik qatlamlarida o'zining keng ifodasini topadi. Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha ingliz tilidagi xohish kategoriyasining asoslaridan biri bo'lib istak mayli xizmat qiladi. Istak mayli tizimiga kiruvchi analitik va sintetik shakllar ish-harakatning istalganligi, uning sodir etilishiga nisbatan qaysidir darajadagi xohishni ifodalaydi.

Xohish ma'nosi istak maylidan tashqari buyruq maylida ham qatnashishi mumkin. Zero, har qanday buyruq, ko'rsatma qandaydir ish-harakatning sodir etilishi, qandaydir vaziyatning amalga oshirilishining istalganligi asosidir. Ushbu kategoriyaning ifodalovchi leksik qatlam ot, sifat, fe'l va ravish so'z turkumlariga oid sodda, yasama va qo'shma so'zlar hisobiga keng ekanligi aniqlandi. Bunda so'z yasash jarayonida prefiksatsiyaga qaraganda suffiksatsiya holati ko'p uchraydi. Sintaktik qatlamda xohish kategoriyasi so'z birikmalari, frazeologik iboralar, matal va maqollar vositasida ifodalanishi ingliz tili qonuniyatlari asosida amalga oshiriladi.

Tilga nisbatan struktura elementlari o'rtasidagi munosabatlar va bog'liqliklar tizimiga ega bo'lgan tizimli obyekt sifatida yondashuv til birliklarining funksional va semantik xususiyatlarining bir-biriga bog'liqligini tan olishga asoslanadi. Tilning grammatik va leksik vositalarini funksional-semantik maydon nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda o'rganish til tizimining turli qatlamlariga oid birliklarning o'zaro munosabatini ta'riflashda yordam beradi. Ingliz tilidagi xohish kategoriyasini tadqiq etish jarayoniga maydon yondashuvini qo'llash til materialini o'rganishni kengaytirish, morfologiya, sintaksis va leksika o'rtasidagi

qarama-qarshiliklarni yechishga yordam beradi.

Tizimli paradigmatic metod asosida ajratilgan xohish kategoriyasini ifodalovchi leksik-semantik guruh o'zining boy tarkibi bilan uni tashkil etuvchi elementlar xohish ma'nosini turli darajada ifodalashi aniqlandi. LSG tarkibida qatnashgan jami 107 fe'ldan 14 tasi xohish ma'nosini asosiy ma'no sifatida ifodalab guruhning yadrosini shakllantirishi aniqlandi. Qolgan fe'llar guruh periferiyasini tashkil etdi.

Xulosa. Xohish kategoriyasi undash semasini ifodalovchi imperativ vositasida ifodalanishi mumkin.

Bunda asosiy kriteriy sifatida imperativ ma'nosi tarkibida so'zlovchining tinglovchi yoki boshqa uchinchi shaxs tomonidan ish-harakatning bajarilishi istalganligi holati olinadi. Ingliz tilida xohish kategoriyasi tilning barcha qatlamlarida o'z aksini topishi bu kategoriya qatlamlararo xususiyatiga egaligini isbotladi. Aynan shu holat bizda xohish kategoriyasini tipologik kategoriya sifatida e'tirof etish uchun yetarlicha asos yaratdi. Zero, xohish ma'nosi nafaqat ingliz tilida, balki unga qardosh bo'lgan va qardosh bo'lmagan tillarda ham ifodalanishi fikrimizning yana bir tasdig'idir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akhmedov M.A. The Role of Modal Verbs in Expressing Desire in English and Uzbek Languages. International Journal of Linguistics and Literature, 2019. 8(2), 45-58.
2. Yusupov S.A Comparative Study of Modal Verbs in English and Uzbek. International Journal of Linguistics, 2020. 12(4), 78-89.
3. O'zbekov B. Modality and Its Expression in Uzbek Language. Journal of Uzbek Linguistics, 2021. 3(1), 15-30.
4. Po'latova Sarvinoz Botir qizi – Mif va asotirlarga oid leksik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari (Ingliz va o'zbek tillari materiallari misolida) 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjima shunoslik. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. 63-b..
5. Ўзбек тилида истак гапларнинг семантик-синтактик структураси ва прагматик хусусиятлари. 10.00.01 – Ўзбек тили филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2022. 60-б.
6. Абдуразиков А. Природа, функции и семантика конструкций с глаголом “let” в современном английском языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1990.

Pulat FOZILOV,

*Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

INGLIZ VA O'ZBEK TILIDAGI FIZIOLOGIK HOLAT FE'LLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi fiziologik holat fe'llarining leksik-semantik mikromaydoni, guruhi, semantik munosabatlari, valentlilik imkoniyatlari va paradigmatic xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *semantik munosabat, paradigma, semantik maydon, maydon periferiyasi, mikromaydon, valentlik, gipersema, kontekstual ma'no.*

Аннотация: в статье рассмотрены лексико-семантическое микрополе, группы, семантические отношения, валентные возможности и парадигматические особенности глаголов физиологического состояния в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: *семантическая связь, парадигма, семантическое поле, периферия поля, микрополе, валентность, гиперсема, контекстуальное значение.*

Annotation: the article examines the lexical and semantic micro field, groups, semantic relations, valence possibilities and paradigmatic features of physiological state verbs in the English and Uzbek languages.

Key words: *semantic relation, paradigm, semantic field, periphery of the field, micro field, valence, hyperseme, contextual meaning.*

Leksemaning semantik xususiyati va umumiy mohiyati grammatik ma'nosi, morfologik belgilari hamda sintaktik belgilaridan anglashiladi. Umumiy grammatik ma'nosiga ko'ra fe'llar nutqiy, jismoniy, aqliy faoliyatni anglatishi, borliqdagi harakat yoki egallagan o'rinni

ifodalashi, jarayon yoki holatni atashi mumkin. Fe'lning morfologik alomatlari sirasida tarz, o'timlilik, o'zlik, nisbat, zamon, shaxs-son, tuslanishni sanab o'tamiz. Sintaktik alomatlari deb gapdagi vazifalar – kesim, aniqlovchi to'ldiruvchi yoki ega bo'la olishi nazarda

tutiladi. Shu bilan birga gapning boshqa bo'laklari bilan birikuvini ham sintaktik imkoniyat deb qaraladi. Sanab o'tilgan omillar sirasida fe'l semantikasi e'tiborimizni tortadi. Xususan, fiziologik holat fe'llari misolida ularning semantik ko'lamini va o'zaro semantik munosabatlari masalasiga oydinlik kiritish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

“So'zning lug'aviy ma'nosi har bir leksema alohida til birligi sifatida mazmun bo'lib, u barcha so'zlovchilar ongida birdek muhrlanadi. Albatta, so'zning ma'no tarkibi yaxlit emas, u bir necha komponentlardan tashkil topgan. Shu komponentlar sirasida ikki asosiy unsur bor. Bir qismi so'zga nisbatan tashqi muhit haqidagi ma'lumotni beradi. Ikkinchi qismi so'zning bevosita lisoniy belgilarini o'z ichiga oladi. Bu yirik qismlar so'z ma'nosining megakomponentlari hisoblanadi. Birinchisi leksema lug'aviy ma'nosi bo'lsa, ikkinchisi struktur-lisoniy ma'nosidir. Lug'aviy ma'no so'zning nolisoniy muhitdagi aksi, struktur-lisoniy ma'no uni funksional birlik deb ko'zdan kechirganda, ya'ni lisoniy muhitda qanday qiymatga egaligini belgilab beradi” [1; 200]. Birinchi komponent har bir leksik birlikda o'ziga xos, ma'noning ayrim alomatlariga ko'ra tizimdagi turdosh birliklar bilan umumiylik hosil qiladi. Ikkinchi komponent – struktur-lisoniy ma'no barcha turkumdosh va umumiy gipersemaga ega leksemalar uchun umumiy parametr hisoblanadi. Aynan shu umumiy jihatiga ko'ra tildagi leksemalar bir paradigmadagi tizimlanadi. Ularning lug'aviy ma'no birligi sifatidagi o'ziga xosliklari paradigma doirasida turli ma'no munosabatlari qurishiga asos bo'ladi. Semantik qamrovining ko'lamiga qarab bir ma'no atrofida jamlangan so'zlar yirik leksik-semantik paradigmani yoki torroq leksik-semantik guruhni tashkil qiladi. Tor semantik ko'lamli leksik-semantik guruhlar tarkibiga bir so'z turkumiga oid, bir grammatik semaga hamda bir umumiy kategorial semaga ega leksemalar kiradi. Ushbu umumiy semalar guruhning mazmunini asosi bo'lib, har bir leksema alohida lug'aviy semik tafovutlarni namoyon etadi. Leksik tarkib semantikasini tizimlashtirishda birliklar dastavval leksik semantik guruhlariga ajratilishi lozim. Zero bu orqali so'zlarning tizimiy aloqalari, semantik munosabatlari, ifoda farqlarini yaqqol aniqlash imkoni tug'iladi.

Leksik tizim iyerarxiyasining yuqoriroq bosqichida leksik-semantik guruhlar leksik-semantik paradigmalarda umumlashadi. Ma'lumki, maydonning semantik tarkibi yadro atrofida jamlanadi. Yadro esa bevosita gipersema demakdir. Gipersema ma'no iyerarxiyasining cho'qqisida turib quyi pog'onada turli semik shoxlarda tarmoqlanib ketadi. Maydon markazidagi birliklar ma'no tarkibi gipersemani to'laqonli qamrab olib ayrim semantik xususiyatlariga ko'ra bir-biridan farqlanishi mumkin. Maydon periferiyasi o'z ma'nosiga ko'ra yadro gipersemasidan ancha uzoqda bo'ladi, uni qisman qamrab oladi. Ko'pincha umumiy gipersema bunday elementlarning ma'no ifoda imkoniyatlari sirasida

qoladi. Periferik elementlarning kontekstual semik tarkibi kengroq va shunga yarasha semantik valentlilik ko'lamini ham keng bo'ladi. Periferik elementlar boshqa yondosh leksik-semantik maydonlar bilan yaqinroq ma'no munosabatlariga kirishish imkoniga egaligi sabab leksik sathning o'zaro bog'liqlik, uzviylik tamoyillarini ta'minlovchi lisoniy uzv vazifasini bajaradi. Leksik-semantik maydonlar ham, leksik-semantik guruhlar ham lisoniy tizimda yakka tartibda mavjud bo'la olmaydi. Ular doim o'zaro aloqada yirik leksik sathning kichik bo'limlari bo'lib qoladi. Shu sababdan sistem leksikologiyada har bir leksema, albatta, biror paradigma tarkibiga kirishi, o'z maydoni doirasida va maydonlararo munosabatlar hosil qilishi e'tirof etiladi. Leksema lug'aviy va kontekstual jihatdan polisemik bo'lishini inobatga olsak, u bir vaqtning o'zida qator paradigmalarda tarkibida bo'la olishini ham anglaymiz [2; 68].

Yuqoridagi xulosalarga tayanib fiziologik holat fe'llarini holat gipersemasi atrofida jamlangan yirik paradigmaning bir ma'no tarmog'i deb qarash yoki alohida gipersemaga ega kichik leksik-semantik mikromaydon sifatida ko'zdan kechirish mumkin. Tarkibidagi elementlar sonidan kelib chiqqanda fiziologik holat fe'llari leksik-semantik guruh deb yuritilishi lozim. Biroq elementlarning ma'no ko'lamini, semantik munosabatlari va valentlilik imkoniyatlari ular paradigmatic xususiyatga egaligini ko'rsatadi. Agar biz leksik-semantik guruh yoki mikro paradigmaning tarkibi bir umumiy ma'noga ega bo'lishi lozim deb qarash, unda fiziologik holat fe'llarining gipersemasi deb “tana holati” ifodasini olishimiz mumkin.

Fiziologik holat fe'llari maydoni gipersemasi.

Ushbu maydon tarkibidagi leksemalar tana holati ma'nosi atrofida jamlanadi. Shu o'rinda bir aniqlik kiritmoq lozim – tana nafaqat insonda, balki butun tirik mavjudotlar, jonzorot va o'simliklarda bo'ladi. O'simlik hamda jonzorotlar tanasidagi holat va jarayonlar biologik holat va jarayon sifatida boshqa fe'l ma'no guruhlarining gipersemasi bo'lganligi bois ular bu o'rinda tahlil obyekti bo'la olmaydi. Shuning uchun fiziologik holat fe'llari faqat insonga xos belgi, alomatlar tizimidan tashkil topadi. Ya'ni ham ingliz, ham o'zbek tillarida fiziologik holat fe'llarining gipersemasi “inson tana holati” degan yoyiq istiloh bilan atalishi joiz.

Fiziologik holat ma'no turlari. Lisoniy tizim tarkibidagi birliklar iyerarxiya, mantiqiy ketma-ketlik, uzviylik tamoyillariga asoslangan holda tasniflanadi. Agar vositalar shunchaki fiziologik holat semasining mavjudligiga ko'ra ajratilsa, unda bu bir semantik belgisiga ko'ra umumlashgan uyadoshlar bo'lib qolaveradi. Umumiy sema tarkibidagi elementda qay darajada voqelangan, uning qaysi turi namoyon bo'lganligini aniq qayd etish maqsadida ma'no turlari tasniflanadi. Ingliz va o'zbek tillarida inson tana holatini anglatuvchi fe'llarning xususiy ma'nolariga ko'ra tasnifi quyidagicha bo'lishi mumkin:

O'zbek tilidagi fiziologik holat fe'llarining ma'no turlari		
Tananing harorati holati	Tananing tetiklik darajasi holati	Tananing taraddud holati
Isimoq Sovumoq Junjikmoq Terlamoq Titramoq Qizimoq Muzlamoq	Charchamoq Tetiklashmoq Uxlamoq Mizg'imoq Esnamoq Mudramoq Uyg'onmoq	Kuzatmoq Esankiramoq Dovdiramoq Taraddudlanmoq
Tananing joylashuv holati	Tananing to'qlik darajasi holati	Tananing salomatlik holati
Yotmoq Yastanmoq Yalpaymoq Cho'zilmoq Tik turmoq O'tirmoq Cho'kkalamoq Tizzalamoq	Chanqamoq Ochiqmoq To'ymoq Bo'kmoq	Holsizlanmoq Salomat bo'lmoq Og'rimeoq Zirqiramoq Lo'qqillamoq Simillamoq Lovullamoq Hiqichoqlamoq Isitmalamoq Varajalamoq

Fiziologik holat turlari bu bilan cheklanmaydi, bunday holat uyqu jarayonining o'zidagi fazaviylik, salomatlik darajalari kabi yana kichik ma'no turlariga tarmoqlanib ketishi mumkin. Shuningdek, tananing teri holati ham alohida ma'no guruhi deb olinsa, unga *qichishmoq, qizarmoq, qurimoq, sarg'aymoq kabi* leksemalar kirib ketadi. Yuqoridagi jadvalga asoslanib, ingliz tilidagi fiziologik holat ma'no turlarini ham shu shaklda tasniflaymiz:

Semantic classification of physiological state verbs in the English language		
State of body temperature	State of body energy/consciousness	State of physiological preparation
To be hot To be cold To feel chilly To sweat To tremor To heat To freeze	To be tired To be exhausted To sleep To nap To be asleep To be sleepy To be awake	Kuzatmoq Esankiramoq Dovdiramoq Taraddudlanmoq
State of physiological location	State of physiological fullness	State of physiological health
To lay To stretch To stay To stand To sit To knee	To be thirsty To be hungry To starve To be full	To be tired To be healthy To be sick To hurt To ache To be ill To burn To shiver To be exhausted

Har bir fiziologik holat fe'li o'ziga xos semantik ko'lam va grammatik xususiyatlarga ega. Semantik ko'lam va xususiyatlarni aniqlash uchun turli ma'nolarga ega leksemalar orasida mavjud ma'no munosabatlarini tahlil qilish zarurati tug'iladi.

Fiziologik holat fe'llarining ma'no munosabatlari. Lisoniy tizimda leksemalar o'zaro turli ma'no munosabatlariga kirisha oladi. Eng ko'p uchraydigan semantik munosabat esa sinonimiya va antonimiya ekanligi ma'lum. Turli tizimli tillarning fiziologik holat fe'llari ham o'z semik guruhi doirasida ma'nodosh yoki zid ma'noli bo'la oladi.

Ma'nodosh fiziologik holat fe'llari	Synonyms within physiological stative verbs
Yotmoq – yalpaymoq – yastanmoq Cho'kkalomoq – tizzalamoq Isitmalomoq – lovullamoq Sovumoq – muzlammoq To'yomoq – bo'kmoq Uxlamoq – mizg'imoq	To lay – to stretch To knee – to sit To burn – to have fever To tremble – to shake To be hungry – to starve To sleep – to nap
Zid ma'noli fiziologik holat fe'llari	Antonyms within physiological stative verbs
Uxlamoq – uyg'onmoq To'yomoq – ochiqmoq Chanqamoq – qonmoq Holsizlanmoq – tetiklashmoq Qizimoq – muzlammoq Yotmoq – tik turmoq	To sleep – to wake up To be full – to be hungry To be ill – to be healthy To be exhausted – to be energetic To burn – to freeze To lay – to stand

Bu leksemalar lug'aviy ma'nosiga ko'ra yuqoridagi semantik munosabatlarga kirishadi. Boshqa tomondan o'zaro ma'nodosh fe'llar uslubiy semasida ziddiyat hosil qilishi yoki o'zaro antonim bo'lgan fe'llar stilistik jihatdan ma'nodoshga aylanishi mumkin. Mana shu tafovut sabab barcha fiziologik holat fe'llari bir-birining o'rnini bosuvchi variantdosh sinonim yoki to'laqonli antonim bo'la olmaydi. Umuman olganda, lisonida ma'nodoshlik holati ko'p kuzatilsa ham, sinonim leksemalar nutqda bir-birining o'rnini to'liq bosuvchi variantdosh bo'lolmaydi.

Fiziologik holat mikromaydondagi fe'llar nafaqat o'z ichida balki boshqa ma'no turlari bilan ham munosabatga kirishadi. Masalan, sezgi fe'llari fiziologik holat fe'llarining mantiqiy davomi yoki natijasi bo'la oladi. Bu ma'no munosabatini uzviylik deb atash mumkin.

Sabab: *eshitmoq* (sezgi fe'li)

Natija: *esankiramoq* (fiziologik holat)

Reason: *to hear* (verb of sense)

Outcome: *to lose consciousness* (physiological state)

O'z o'zidan, fiziologik holat fe'llari jismoniy harakatdan yoki aqliy, hissiy holatdan oldin va

keyin yuzaga kelishiga ko'ra ham semantik uzviylik munosabatiga kirishadi.

Sabab: *o'ylamoq* (aqliy faoliyat) **Belgi-alomat:** *o'tirmoq* (fiziologik holat)

Reason: *to think* (mental state) **Sign and feature:** *to sit* (physiological state)

Sabab: *nafratlanmoq* (hissiy holat) **Natija:** *qizarmoq* (fiziologik holat)

Reason: *to hate* (emotive state) **Belgi-alomat:** *to go red* (fiziologik holat)

Umumlashtirib aytganda, ingliz va o'zbek tilidagi fiziologik holat fe'llari lisoniy tizimdagi boshqa paradigmalar bilan yoki o'z maydonidagi turdosh, umumiy gipersemali leksemalar bilan lug'aviy sinonimiya hamda antonimiya, uslubiy ma'nodoshlik va ziddiyat, mantiqiy semantik uzviylik kabi munosabatlarni namoyon qiladi. Bundan tashqari fiziologik holat fe'llarining aksariyat semantik xususiyatlari, masalan, ifodaviy ko'pma'nolilik, kontekstual ma'no siljishining namoyon bo'lishi uchun sintagmatik aloqalarga kirishish talab etiladi. Bu semantik xususiyatlar voqelanishi tarz, zamon, nisbat grammatik kategoriyalarga ham bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ne'matov H, Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995; Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili (kirish, fonetik sath, leksik-semantik sath) / darslik. Baxtiyor Mengliyev – Toshkent: "Excellent Polygraphy", 2020. 200 - b.

2. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 1993. Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: "O'zbekiston Miiliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2013.

Nazira TEMIROVA,
TerDU erkin tadqiqotchisi

TOG'AY MUROD HIKOYALARIDA SURXON QISHLOQ HAYOTI

Annotatsiya: maqolada Surxon vohasining tanti va jo'mard oddiy qishloq aholisining turmush tarzi, oilaviy munosabatlari, xarakteri ochib berilgan. Tog'ay Murod hikoyalarini badiiy talqin qilish hamda Surxon vohasining o'ziga xos jihatlarini o'rganish maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: hikoyalar, o'zbek ayoli, oila, milliylik, qadriyat, portret, peyzaj, xarakter.

Аннотация: в статье раскрываются образ жизни, семейные отношения и характер знатных и великодушных жителей села Сурханского оазиса. Цель – художественная интерпретация историй Тогая Мурада и изучение уникальных особенностей Сурханского оазиса.

Ключевые слова: рассказы, узбекская женщина, семья, национальность, ценность, портрет, пейзаж, персонаж.

Annotation: the article reveals the lifestyle, family relationships, and character of the noble and generous villagers of the Surkhan oasis. The aim is to artistically interpret the stories of Togay Murad and study the unique aspects of the Surkhan oasis.

Key words: stories, Uzbek woman, family, nationality, value, portrait, landscape, character.

Hozirgi o'zbek adabiyotida Xurshid Do'stmuhammad, Nazar Eshonqul, Ulug'bek Hamdam, Isajon Sulton, Nodir Normatov, Normurod Norqobilov, A.Yo'ldoshev, S.O'nar kabi ijodkorlar ijodida ham hikoya janrining serqirra bosqichini kuzatishimiz mumkin. Dastlabki davrlarda hikoyalar asosan, axloqiy-didaktik xarakterli xususiyatga ega bo'lgan bo'lsa, ushbu ijodkorlarning asarlarida qahramonlar falsafiy fikrga ega, voqealar majoziy umumlashmalarga boy. Ularni tushunish uchun esa o'quvchidan yuksak teran mushohada talab etiladi. Ushbu ijodkorlarning hikoyalarida falsafiy ma'no mujassamlashgan bo'lib, asardagi qahramonlar orqali hayotning turli xil qirralari majoziy ma'noda yoritiladi. Insonga berilajak bu umrni yanada mazmunli va samaraliroq o'tkazishni o'ylashga majbur etadi. Asar yakunida o'quvchining o'ziga o'zi savol berishi, javobni esa hikoyadan emas, o'z o'tgan hayotidan izlab topishga undashi ham o'sha davr ijodkorlarining yuksak mahorati natijasidir.

Hikoyalar aslida faqat birgina mavzu emas, turfa xil qarashlar va yo'nalishlariga ega. Bular asosan, Vatan, ota-ona, farzand, tabiat, do'stlik, musofirlik, rostlik va yolg'onchilik kabi mavzularda bo'lishi mumkin.

Adabiyotimizning nasrdagi zabardast vakili Tog'ay Murod asarlarida ham inson va tabiat, inson va jonzotlar munosabatini ko'rish mumkin. Garchi bu yozuvchining hikoyalari unchalik mashhur bo'lmasa-da, biroq keyinchalik yozilgan qissa va romanlariga debocha vazifasini bajargan. Asarlaridagi soddalik va to'porilik barcha janrdagi qahramonlarini birlashtirib turadi. Tog'ay Murodning asarlarini muallifini bilmasdan o'qib

ham kimning asari ekanligini bilib olish mumkin. Uning "Bobosi bilan nevara", "Ku-ku-ku", "Er-xotin", "Kuzning bir kunida" kabi hikoyalarining barchasida oddiy qishloq hayoti yoritib berilgan. "Er-xotin" hikoyasida O'rolboy ismli shoir yigitning soddagina turmushi ochib berildi. U o'ttizga kirib mayda asarlar bilan o'ralashib qolib, o'zining haligacha shoh asari yo'qligi haqida o'ylab qoladi va o'ziga qishlog'idagi tikuvchi qiz Barchinoyini tanlaydi. Ular bir-biriga nisbatan ko'nglida hech narsani his etmadi, biroq O'rolboy: "Hayotda juft bo'lib yashash kerak ekan, ilojimiz qancha", – dedi-yu, jimgina yashay boshladi. Bu soxta turmush bir kuni o'z asoratini ko'rsatdi. Ular bitta farzandli bo'lgach, Barchinoyning yuziga birinchi marta tarsaki tushdi, u qattiq ranjidi. Ammo shu paytda uyiga kelgan mehmonlarga hech narsani sezdirmaslikka uringan va erini maqtagan Barchinoyning harakatlaridan O'rolboy juda noqulay ahvolda qoladi. Bu haqiqiy o'zbek ayolining mardligi va sadoqati edi. O'sha kuni O'rolboy birinchi marta ayoliga nisbatan ilqlik his etdi, bu bir paytlar sinfdosh qiziga bo'lgani kabi kuchli bir hissiyot edi. Chekka qishloqlardagi bu kabi oilalar juda ko'p, Tog'ay Murod esa ushbu hikoyasida shulardan birini olib chiqdi, xolos.

Yozuvchining "Bobosi va nevara" hikoyasida uch yoshli bola va nafaqaga chiqqan boboning bir kunlik hayoti ochib beriladi. Asarda bola ham, bobo ham juda beg'ubor, beozor. Dunyoning butun tashvishlaridan holi. Umrining ko'p yilini hukumat ishiga bag'ishlagan va nafaqaga chiqishini kutib yashagan bobo uyda qolgach, uni hech kim izlamay qo'ygani xafa bo'ladi. O'ziga qanchalik qiyin deb bilsa, nevarasiga ham shunday deb

o'ylaydi. Hamma ishga ketgach, ular yolg'iz ikkalasi qolishadi.

Bolaning sodda va samimiy gaplari, noodatiy xatti-harakatlariga qarab, bobo hayotning go'zalligini, hali qilinajak ishlari ko'pligini o'ylab quvonadi. Bobosining butun dilxiraliklari tarqalib ketadi.

"Ku-ku-ku" hikoyasi qahramoni tabiatga, qushlarga nisbatan alohida mehrga ega shaxs. U atrofdagi insonlarning bee'tiborligi, beparvoligidan noliydi, u hech kim his qila olmaydigan tuyg'ularni sezib, ularga go'yoki: "Birodar, to'xtang, ko'ryapsizmi Shishkinning qayinlarini: hayot go'zal, shunaqa...", "Birodar, eshityapsizmi, tog' chumchug'i sayrayapti. Bu ohangni Betxoven ham bilmasa kerak. Afsus, bu ohanglarning nomi yo'q. Eshiting, qushlarni eshiting..."¹. Hikoya qahramoni hamma odamlarning o'zi kabi jonzotlarga mehrli bo'lishini istaydi. Hattoki bir safar yaralangan musicha bolalarini ishxonasiga olib kelib, boqib katta qilaverdi, biroq direktorning birgina o'ylamay qilgan xatosi deb, barcha musichalar nobud bo'ldi. Yigit esa bu shafqatsizlikni ko'tara olmadi. Musichalarning mungli sayrash ku-ku-kuni xayolan eshitgan holda yuzida tabassum bilan jon berdi. Tog'ay Murodning bu hikoyasida inson va qushlarni bog'lab turuvchi ko'rinmas bir rishta borligi, uni har qanday inson ham his qila

1 Tog'ay Murod hikoyalari. <https://www.ziyouz.com/>

2 Tog'ay Murod hikoyalari. <https://www.ziyouz.com/>

olmasligi yoritib berilgan.

Tog'ay Murodning barcha hikoyalarida ikki xil holat taqqoslash, bog'lash kabi jaroyonlar aks etgan. Xuddi shunday "Kuzning bir kuni" asarida ham talaba yigit Rahimjonovning onasi vafot etishi va kuzning bir kunining oxiri bilan falsafiy qiyoslab yakunlaydi. Talabalarning paxta mavsumidagi hayoti, dotsent Obidovichning shahardan kelgan telegrammadan qattiq siqilishi va shu holatda ham Rahimjonovga yoqadigan, uni xursand qiladigan gap topishga urinishi haqiqiy jasorat edi. Bu noxush xabarni Rahimjonovga shunday chiroyli qilib yetkazib beradiki, hattoki, bola onasining vafoti haqidagi xabardan kuchli ta'sirlanmaydi. Uni odatiy holatdek qabul qiladi. Shu yerda bir jumлага e'tibor qaratsak: — *Ada? Sizmisiz? Man, Akromjonman. A? Ha, keldi. Ja-a, vahima qilib yozibsiz, kasal desayiz ham bo'livurardi. A? Ha, mashina yuboring. Samarqand avtostantsiyasi bor-ku, o'shatga kelib tursin. Xo'p, xayr, xo'p...*² E'tiborli jihati shundaki, domlaning shaharlik bolalar haqidagi fikri mutlaqo boshqacha edi.

Tog'ay Murodning bu asarida ham boshqa hikoyalaridagi kabi insonlar xarakteridagi hech kimga o'xshamaydigan hislatlar, yangi-yangi munosabatlar, individual qarashlar aks ettirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hozirgi o'zbek adabiyotining milliy o'ziga xosligi. — Toshkent, "Fan". 1984.
2. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent, "O'qituvchi". 1999.
3. Murod T. "Otamdan qolgan dalalar". — T., 1994. 272-bet.
4. "Men qaytib kelaman". (Tog'ay Murod zamondoshlari xotirasida)
5. Tog'ay Murod hikoyalari. <https://www.ziyouz.com/>

Sobira TIRKASHEVA,

ToshDO'TAU

Masofaviy ta'lim kafedrasida o'qituvchisi

Ozoda QAYUMOVA,

ToshDO'TAU

Masofaviy ta'lim kafedrasida stajyor-o'qituvchisi

ZAMONAVIY O'ZBEK NASRIDA ISMLAR POETIKASI

(Said Ahmad ijodi misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada Said Ahmad hikoyalaridagi personaj ismlarining badiiy va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Adib o'z asarlarida xarakter yaratishda, ularning fe'l-atvori va ijtimoiy mavqeyini ochib berishda ismlardan mahorat bilan foydalanadi. Maqolada yozuvchining nom tanlashdagi uslubi, ismlarning milliy va tarixiy kontekstga bog'liqligi, shuningdek, ularning poetik hamda satirik talqini o'rganiladi. Tadqiqot natijasida Said Ahmad hikoyalaridagi ismlar poetikasining adabiy-estetik ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: *ismlar simvologiyasi, Said Ahmad, ismlar poetikasi, badiiy obraz, xarakter yaratish, semantika, milliy kontekst, satira*

Annotation: this article analyzes the artistic and semantic properties of personage names in Said Ahmad's stories. Adib skillfully uses names in his works to create characters, reveal their character and social status. The article examines the writer's name choice, the relationship of names to the national and historical context, as well as their poetic and satirical interpretation. The study highlights the literary and aesthetic significance of the poetics of names in Said Ahmad's stories.

Key words: *symbolism of Names, Said Ahmad, Poetics of Names, Artistic Object, Character Creation, Semantics, National Context, Satire.*

Аннотация: в данной статье анализируются художественно-семантические свойства имен персонажей в рассказах Саида Ахмада. Адиб умело использует имена в своих произведениях для создания персонажей, раскрытия их характера и социального статуса. В статье рассматривается писательский метод выбора имен для персонажей, отношение имен к национальному и историческому контексту, а также их поэтическая и сатирическая интерпретация. В исследовании подчеркивается литературная и эстетическая значимость поэтики имен в рассказах Саида Ахмада.

Ключевые слова: *символика имен, Саид Ахмад, поэтика имен, художественный объект, создание характера, семантика, национальный контекст, сатира.*

Kirish. O'zbek adabiyoti o'z tarixida inson va uning ichki dunyosini ifoda etishda turli badiiy usullarni shakllantirdi. Shu jarayonda qahramonlarning ismlari ham alohida poetik vazifa bajarib, ularning xarakterini ochish, mazmunni boyitish va asar maqsadini ifodalashda muhim vositaga aylangan. Zamonaviy o'zbek nasrida ismlar poetikasi yanada murakkablashib, chuqur ramziy ma'nolarni ifodalash imkoniyatiga ega bo'ldi. O'zbek adabiyotida figura va simvol sifatida ishlatiladigan ismlar ko'pincha muallifning ifoda etayotgan g'oyalari hamda rejalariga bog'liq bo'ladi. Ular asarlarga chuqur ma'no va mazmun beradi. Masalan, qahramon nomlarining tanlanishi ularning xakteri va hayotdagi o'rnini anglatadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida Kumush ismi sof va begunoh muhabbatni ifodalasa, Otabek ismi erksevarlik va fidoyilik ramzi sifatida talqin qilinadi. O'zbek adabiyotida milliy an'analar ismlar orqali ifodalanadi. Ular ko'pincha ma'lum bir tarixiy yoki madaniy kontekstdagi ahamiyatga ega. Ismning o'zi millat tarixini, urf-odatlarini va an'analarini aks ettirishi mumkin. Misol uchun, "Dilshod", "Gulbahor" kabi ismlar o'zbek madaniyatida o'ziga xos bir o'rin tutadi. Yozuvchilar

tomonidan qadimiy yoki diniy mazmundagi ismlarning tanlanishi badiiy uslubni boyitadi va asar mazmunini chuqurlashtiradi. Tog'ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" asarida qahramonlar ismlari xalqona va arxaiq uslubda tanlangan bo'lib, bu o'zbek qishloq hayoti va an'analarining poetik ifodasini beradi.

Asosiy qism. Zamonaviy o'zbek nasrida ismlar simvologiyasi muhim badiiy vositalardan biri bo'lib, u qahramonlarning xarakterini ochib berish, muallif g'oyasini chuqurlashtirish va asarning semantik qatlamini boyitish uchun qo'llaniladi.

1. Ism va xarakter uyg'unligi

Ko'pgina o'zbek yozuvchilari qahramonlari uchun ularning xakteri va qismatiga mos keladigan ismlarni tanlashadi. Masalan: Islom – Islom dini bilan bog'liq ma'naviy, iymonli shaxsni ifodalashi mumkin. Mehriniso – "Mehr" so'zi bilan bog'liq bo'lib, odatda samimiy va mehribon obrazlar uchun ishlatiladi. Zebo – go'zallik ramzi sifatida ayol qahramonlarga beriladi.

2. Simvolik ismlar va ularning badiiy ma'nosi

Ba'zi ismlar o'z mazmuni bilan asar g'oyasini kuchaytiradi: Komil, Fozil – mukammallik va donolikni

anglatuvchi obrazlar. Shodmon, Xurram – baxt, quvonch, lekin ba’zan bu ismlar ironik ma’noda ham ishlatilishi mumkin. Otabek (Abdulla Qodiriy, “O’tkan kunlar”) – millatning uyg’onish davrini aks ettiruvchi tarixiy qahramon. Ismlar simvologiyasi nasrni yanada chuqurlashtirib, o’quvchi tafakkuriga ta’sir o’tkazadigan omillardan biridir.

Ushbu kichik tadqiqotimiz orqali o’zbek adabiyotida o’z o’rniga ega mohir hikoyanavis Said Ahmad nasriy asarlarida qo’llanilgan ismlar poetikasini tahlilga oldik.

Said Ahmad ijodi o’zbek hikoyachiligining yorqin namunasidir. Uning hikoyalari nafaqat voqea-hodisalarining qiziqarliligi, balki obrazlarning chuqurligi, tilning ifodasi bilan ham ajralib turadi. Said Ahmad qahramonlariga qo’yadigan ismlar tasodifiy emas, balki ularning xarakteri, taqdiri, ijtimoiy mavqeyi bilan chambarchas bog’liqdir. Uning hikoyalarida ismlar nafaqat shaxsni belgilash vositasi, balki badiiy ifoda vositasiga aylanadi. Ular voqealar rivojini oldindan aytib berish, obrazlar haqida qo’shimcha ma’lumot berish, qahramonlarning ichki dunyosini ochib berish vazifasini o’taydi. Uning hikoyalari realistlik tasvir, xalqona uslub va keskin satirik ruh bilan ajralib turadi. Adib o’z asarlarida qahramon xarakterini ochib berishda ismlardan samarali foydalanadi.

Said Ahmadning “Qoplon” hikoyasi satirik asarning yaxshi namunasi bo’lib, kishilardagi xushomadgo’ylik, laganbardorlik, o’z manfaati yo’lida andisha ham qilmay, bezbetlarcha ish tutish, odamlarni amal kursisiga qarab muomala qilish kabi yaramas illatlar tanqid ostiga olinadi. Hikoyaning bosh qahramoni Qurbonboy esa, xo’jayiniga yoqish maqsadida unga Qoplon laqabli itini sovg’a qiladi. Uning asl maqsadi manfaatparstlik bo’lib, bu yo’lda u hech narsadan qaytmaydi. Bu maqsadini amalga oshirishni ko’zlagan Qurbonboy yozuvchi turli qiyofalarga kiritadi. Qurbonboy obrazining tovlanishlari o’quvchining g’ashini keltiradi dastlab u o’zini g’oyatda oliyjanob qilib ko’rsatishga urinadi va bunga erishadi ham. Said Ahmad Qurbonboy nutqini ham o’ziga xos va mos qilib tanlaydi. U xushomadgo’yga xos harakatlarni juda epatchilik va chaqqonlik bilan bajaradi. [3]

Qurbonboy, ismi-jismiga mos qurbon, biroq o’zgalarining maqsadlari yo’lida emas, balki o’z manfaatlari, maqsadlariga erishish yo’lida o’zini hamma narsaga qurbon qiluvchi manfaatparast inson sifatida tasvirlanadi.

Said Ahmad *asarlarida ismlar poetikasining o’ziga xosligi*.

1. Ismlarning badiiy va semantik yuklamasi.

Said Ahmad hikoyalarida har bir personajning ismi uning xarakteri va hikoya syujeti bilan bevosita bog’liq bo’ladi. Yozuvchi oddiy va xalqona nomlarni tanlash orqali qahramonning ijtimoiy mavqeyi, fe’l-atvori va taqdiri haqida ma’lumot beradi. Masalan, adibning

“Sarob” hikoyasidagi Kimsan hamda Olimjon obrazlari. Yozuvchining “Sarob” hikoyasi qahramoni Kimsanboy. Kimsan? Odammisan, shaytonmisan, ablahmisan? Kimsan? Yozuvchi mahorati sabab, qahramon ismiga ham alohida ma’no yuklanadi. [2] Shuningdek, yozuvchi ushbu hikoyada peresonaj ismlarini mahorat bilan tanlaydiki, kitobxon ismlar orqali ham garchi ular ota-bola bo’lsada ular o’rtasidagi konfliktni ilg’ab oladi. “Sarob” hikoyasida ikki avlod tasviri bor. Ota va o’g’il o’rtasidagi konflikt-davr ziddiyati darajasiga ko’tariladi. Noshud o’g’il otasini “dushman” qatoriga qo’shib, o’z hayotida yaxshilik topmaydi. Bu konflikt “Ufq” dagi Ikromjon bilan Tursunboy o’rtasida ham bor edi. “Sarob” hikoyasida o’sha ota-bola zidlashadi: Kimsanboy (Olimjonov) Yolqinov bilan Olimjon domla. Kimsan-otasi tarixchi muallim Olimjon domlani GPU xodimlariga chaqib beradi. O’quvchilik davrida shu “xizmati” uchun qo’l soati oladi. Adib ota-bolani lagerda uchrashtiradi. Ota-bolasini taniydi, ammo abgor holga tushgan Kimsan otasini tanimaydi. Ko’ksiga stalin rasmi tushirilgan Kimsan lager rassomidan qora bo’yoq so’raydi. Ko’ksidagi rasm ustini yopmoqchi u. Xullas, shunday fojeaviy taqdir egasi ko’rsatiladi hikoyada. [1]

2. Ismlarning milliy va tarixiy kontekstdagi roli

Said Ahmadning asarlarida milliylik muhim ahamiyat kasb etadi. Personaj ismlarida o’zbek xalqining an’anaviy nomlash tizimi yaqqol ko’rinadi. Ba’zi asarlarida qadimiy yoki ramziy ismlar ishlatilgan bo’lib, ular o’sha davr muhitini va qahramonning tarixiy ildizlarini ifodalaydi. Adibning “Ufq” trilogiyasidagi personajlarga qo’yilgan ismlar Tursunboy, Ikromjon, Jannat xola, Azizxon, Nizomjon kabilar. [6] Ushbu asarda Said Ahmad yaratgan obrazlarni e’tiborga oladigan bo’lsak, Tursunboy, Ikromjon, Jannat xola, Azizxon, Nizomjon, Azizxon, Dildor, Zebi, Dildor, Asrora kabi teran, xalqchil, yorqin milliy obrazlar yaratilganki, ularga qo’yilgan ismlar oraqli ham qahramonlarning o’sha davr muhitini ochishda ham muhim rol o’ynaganini ko’rishimiz mumkin.

Ismlar va obraz yaratish mahorati

Said Ahmad o’z hikoyalarida qahramon nomlari orqali ularning xarakterini yoritishda mahorat bilan yondashadi. Ba’zi ismlar qahramonlarning fe’l-atvoriga, hayot yo’liga mos tushsa, boshqalari esa istehzo orqali o’quvchida kulgu va kinoya uyg’otadi. Bu usul adibning hikoyalariga o’ziga xos badiiy joziba bag’ishlaydi. Yozuvchining “Qorako’z Majnun” hikoyasida Saodat, Bo’rixon, Qorako’z Majnun kabi personajlar ismlari. Ushbu hikoyada o’zligini, dinini, urf-odatlarini yo’qotgan, onasini va oila a’zolarini unutgan Bo’rixon obrazi Qorako’z Majnun, ya’ni egasiga vafodor, sodiq aqlli itga qarama-qarshi qo’yiladi, Saodat kampir vafodor, andisha va or-nomusni birinchi o’ringa qo’yadigan ayol sifatida tasvirlanadi, u hayoti davomida saodatini topolmasa ham jamiyat ko’z o’ngida “baxtli ayol” sifatida qabul qilinadi, ammo uning qalbi iztiroblarga to’la edi.

Xulosa. Said Ahmad qahramonlarning ismlarini shunchaki tasodifiy tanlamagan, balki ularning xarakteri, jamiyatdagi o'рни va taqdirini chuqur ochib berish uchun ismlarga ramziy ma'no yuklagan. Ismlar orqali xarakter ochilishi – yozuvchi qahramonlarning fe'l-atvorini ularning ismlari orqali chuqur yoritgan.

Umuman olganda, adib ismlar poetikasi orqali hikoyalariga chuqur ma'no va badiiy jonlilik bag'ishlagan. Ismlar qahramonlarning fe'l-atvori, taqdiri va asarning asosiy g'oyalarini chuqurroq anglashga xizmat qilgan bo'lib, yozuvchining badiiy mahoratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bahodir Karim Саид Аҳмад Ҳикояларида образларро зиддият “Said ahmad ijodining ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati va zamonaviy o'zbek adabiyoti” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi materiallari to'plami, –Toshkent, 22-iyun 2020-yil.4-b.
2. Dilmurod Xoldorov, Sadoqat Erkinjonova Said ahmad hikoyalarida uslub muammosi Said Ahmad ijodining ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati va zamonaviy o'zbek adabiyoti mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi materiallari to'plami, –Toshkent, 22-iyun 2020-yil.41-b.
3. Obidjon Karimov, Go'zalxon Mamajonova Саид Аҳмад – шахс ва жамият иллатларини фош этувчи санъаткор. Said Ahmad ijodining ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati va zamonaviy o'zbek adabiyoti mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi materiallari to'plami, –Toshkent, 22 iyun.2020 yil.36-b.
4. Said Ahmad Sarob. –T.: Sano-standart nashriyoti, 2024-yil.
5. Said Ahmad Qorako'z Majnun. –T.: Sano-standart nashriyoti, 2024-yil.
6. Said Ahmad “Ufq” –T.: Yangi asr avlodi, 2015-yil.

Dilmurod ESHANQULOV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi,
Tosh DO'TAU mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: dilmurodeshanqulov109@gmail.com

SURXONDARYO SHEVALARIDA UMUMIY BO'LGAN LEKSIK QATLAM

Annotatsiya: ushbu maqolada Surxondaryo Qarluq va qipchoq shevalarida hamda turkiy tillar uchun umumiy bo'lgan so'zlar haqida fikr yuritiladi. O'zbek tilining asosini tashkil qiluvchi tub o'zbekcha so'zlar boshqa shevalar singari Surxondaryo qarluq va qipchoq shevalarining ham asosini tashkil etadi. Bunday so'zlar ba'zi fonetik farqlar bilan boshqa qardosh turkiy tillar uchun ham umumiylikka egaligi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: turkiy til, qarluq, qipchoq, o'g'uz, orqador, “Devoni lug'atit- turk”, buro'm-(muyulish), yenchı, basalqa, umumturkiy leksik qatlam.

Annotation: three articles discuss words common to the Surkhandarya Karluk and Kipchak dialects and to Turkic languages. The original Uzbek words that form the basis of the Uzbek language also form the basis of other dialects, Surkhandarya Karluk and Kipchak dialects. It is reported that such words, with some phonetic differences, are also common to other related Turkic languages.

Key words: turkic language, Karluk, Kipchak, Oghuz, Arkador, “Devoni lug'atit-turk”, buro'm-(muyulish), yenchı, bazalka, all-Turkic lexical layer.

Аннотация: в данной статье рассматриваются слова, общие для сурхандарьинских карлукских и кипчакских диалектов и тюркских языков. Основные узбекские слова, составляющие основу узбекского языка, составляют основу сурхандарьинских карлукских и кипчакских диалектов, а также других диалектов. Приводятся сведения, что такие слова являются общими для других родственных тюркских языков с некоторыми фонетическими различиями.

Ключевые слова: тюркский язык, карлук, кыпчак, огуз, аркадар, «девори лугатит-тюрк», буром-(муюлиш), енчи, басалка, общетюркский лексический пласт.

Kirish (Introduction). Markaziy Osiyo hududida yashovchi mahalliy turkiy xalqlar tillarining leksik qatlamidagi asl turkiy so'zlar orasida ko'p jihatdan o'xshashlik bor. Bu o'xshash so'zlar eng muhim tushunchalarni ifodalaydi va bir xil vazifada ishlatiladi. Lekin ba'zi so'zlar turkiy tillarning

o'z fonetik talaffuz me'yorlariga bo'ysungan holda biroz boshqacharoq talaffuz qilinadi. Demak, biz turkiy tillar uchun umumiy bo'lgan so'zlar haqida fikr yuritar ekanmiz bunda fonetik o'zgarishlar emas, tub va tipologik o'zgarishlarni nazarda tutish darkordir. Agar shevalar leksikasining lug'at

boyligiga nazar tashlasak, uning tarkibida tub o'zbekcha so'zlar asosiy o'rinni egallaydi. O'zbek adabiy tili va o'zbek shevalari uchun umumiy bo'lgan o'zbekcha so'zlarni faqat bitta turkiy tilning o'zigagina xos deb bo'lmaydi, balki bunday so'zlar ko'pchilik turkiy xalqlarning lug'at boyligiga oid so'zlar bo'lib, ular shu turkiy tillar leksikasining negizini tashkil qiluvchi asosiy manbadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Umumiy o'zbek tilining asosini tashkil qiluvchi tub o'zbekcha so'zlar boshqa shevalar singari Surxondaryo qarluk va qipchoq shevalarining ham asosini tashkil etadi. Bunday so'zlar ba'zi fonetik farqlar bilan boshqa qardosh turkiy tillar uchun ham umumiylikka egadir. Masalan, Surxondaryo o'zbek shevalarida og'a, ag'a, ove, ag'uz, arqa, bavo'r, tish, qash, burun, yomg'ir (turkman); aga, ago'z, arka, bag'ur, dash, gash, burun, yalo'sh: ag'a, auo'z, bao'o'z, bao'o'r, yagush va yana shu singari so'zlar.

Bunday umumturkiy so'zlar odatda aniq hayotiy tushunchalarni ifodalaydi va yasalishi uchun zaxira bo'lib xizmat qiladi. Bunday so'zlarni biror dialekt yoki faqat o'zbek adabiy tiliga mansub bo'lgan so'zlar deb aytish mumkin emas.

Surxondaryo qarluk va qipchoq shevalari leksikasidagi so'zlarning asosini umumxalq o'zbek tili va uning shevalaridagi kabi qadimgi turkiy yozma obidalarga xos bo'lgan so'zlar tashkil etadi. Buni XI asrning mashhur olimi, tilshunosi Mahmud Qoshg'ariy o'zining "Devoni lug'atit-turk" asari bilan solishtirganda yana ham yaqqolroq namoyon bo'ladi. Surxondaryo shevalarida quyidagi so'zlarni Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit-turk" asaridagi so'zlar bilan qiyoslaymiz: j-lovchi alqo'ndi, y-lovchi olqune-sovun qoldig'i, alqindi-tamom bo'ldi; j-lovchi avradi-ovradi, y-lovchi anduz-tog' piyozi, anduz-yerdan qazib olinadigan o'simlik ildizi: j-lovchi axo'r-oxur: j-lovchi, ovro'ndi y-lovchi, og'rindi-xafa bo'ldi, og'rindi-alamlandi ("Devoni lug'atit-turk").

Yuqorida qayd etilgan "Devoni lug'atit-turk" asaridagi so'zlar, ayrim fonetik o'zgarishlar bilan bizgacha yetib kelgan.

Surxondaryo o'zbek shevalari bo'yicha keltirilgan mazkur qiyosiy misollar dialektolog A. Ishayevning "XI asr yozma yodgorligi bo'lgan devondagi til faktlarining asosiy qismi hozirgi o'zbek adabiy tiliga nisbatan o'zbek tilining qarluk, qipchoq, o'g'uz lahjalariga mansub shevalarda ko'proq saqlangan" degan fikrni to'la tasdiqlaydi [Ishayev, 1971; 66-67-b].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Biz tekshirayotgan mazkur shevalar tarkibidagi ko'pgina so'zlar qadimgi yozma obidalaridan bizgacha fonetik, semantik o'zgarishlar bilan yetib kelgan. Bunday so'zlar vaqt o'tishi, tilning ravnaq topishi va rivojlanishi natijasida yangi ma'no hosil qilib, bora-bora shakli va ma'nosidan uzoqlashadi. Masalan: alang-yalang, tekis ("Devoni lug'atit-turk" 1.154), eleng-ariq bo'yiga chiqarilgan tuproq; alchaq-yumshoq tabiatli ("Devoni lug'atit-turk" 1.162), engere-ekini yig'ib olingan maydon ("Devoni lug'atit-turk" 1.120), oeloq-

uloq (Devoni lug'atit-turk" 1,141), suyel-sugal; sogal-kasal (Devoni lug'atit-turk" 1,375), Tag'a-amaki ("Devoni lug'atit-turk" 256), tag'a-tog'a kabi.

Agar shunday so'zlarga xronologik jihatdan nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning fonetik qiyofasi va semantik holatiga ko'ra qadimgi ma'nosidan ancha uzoqlashganiga guvoh bo'lamiz. Professor Sh. Shoabdurahmonov aytganidek "Fonetik va ma'no jihatdan uzoqlashish eski sifat elementlarining paydo bo'lishi bilan yuzaga kelgan [Shoabdurahmonov, 1961; 285-b.].

Surxondaryo qarluk, qipchoq shevalarining leksik qatlamida shunday so'zlar mavjudki, ularning anchagina qismi hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanmaydi. Lekin ko'pgina turkiy adabiy tillarda ishlatiladi. Masalan: j-lovchi: Bo'lto'r-o'tgan yil, buldo'r ("Devoni lug'atit-turk", 1425-bet), qozoqcha bo'lido'r, tatarcha bildir, shaxal-shoxal (chiya bo'ri) qiyoslaylik: qoraqalpoqcha- shag'al, no'g'aycha-shakal kabi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Umumxalq o'zbek tili, uning shevalari, shuningdek, Surxondaryo o'zbek shevalari leksik tarkibi bilan adabiy turkiy tillar leksik tarkibi orasida ma'lum bir mushtaraklik saqlangan bo'lsa ham, o'zbek tilining faqat o'ziga xos bo'lgan so'zlar ham shevalar lug'at tarkibidagi so'zlarning anchagina qismini tashkil etadi. Ba'zan bir qancha turkiy tillarning lug'at boyligida bo'lishi mumkin, lekin ma'no hajmiga ko'ra o'zaro biri ikkinchisidan farq qiladi. Masalan, Surxondaryo o'zbek shevalaridagi "basalqa" so'zi oldinkeyin tug'ilgan bolalar ma'nosini anglatadi. Qozoq tilidagi "basalqa" so'zi esa "aql o'rgatish" ma'nosida ishlatiladi [Shoabdurahmonov. 1961. 285-b]. Ammo bunday so'zlar ma'no jihatidan qanchalik farq qilmasin, umumturkiy leksik qatlamning lug'at boyligi bo'lib qolaveradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Surxondaryo shevalarida uchraydigan ayrim umumbo'zbek tilining o'z qo'shimchalari yoki boshqa tillardan olingan qo'shimchalarni qo'shish va ikki so'zning birikuvidan yangi ma'no kasb etadigan shevalarga xos bo'lgan so'zlar ham yuzaga kelgan:

1. O'zbek tilining o'z so'zlariga o'zbek tili qo'shimchalarini qo'shish orqali yuzaga kelgan shevaga xos so'zlar: buro'm-bur-im (muyulish), yenchi-yenche (uloq, qo'zilarga en soluvchi shaxs), uyrim-uyur-im (girdob), kuligich-kul-igich (odam yuzidagi kulgich), achguch-achg'och (kalit), qirg'o'ch-qir-go'ch (kapgircha), xekkelik-xekke-lik (sezgirlik).

2. O'zbekcha o'zak so'zlarga tojik tili qo'shimchalarini qo'shish orqali paydo bo'ladigan shevaga xos so'zlar: orqador-orqa-dor (achchig'i tez chiqadigan odam), emchekdesh (emakdosh), doyrebent (to'g'on), telpekdo'z-telpek-do'z (telpak tikuvchi), arqatarash (tarashla fe'lidan).

3. Ikki so'zning birikuvidan yuzaga keladigan shevaga xos shunday birliklar borki, ularning har bir komponenti o'zbek adabiy tiliga ma'lum bo'lsa-da, lekin o'sha komponentlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan so'z adabiy tilda uchramaydi. Masalan, yeryoge-kerosin,

qolag'och-qo'lyog'och (oxirda biror narsani yanchish uchun ishlatiladigan cho'qmor), xoppasu (chippakka chiqmoq), ochatoli (molning son go'shti) kabi leksemalar

shevalarning o'zida hosil bo'lgan so'zlar bo'lib ulardan ayrimlari boshqa o'zbek shevalarida hamda ba'zi turkiy tillarda ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirboev S. *O'zbek dialektologiyasi*. – Toshkent: Nodirabegim, 2021.
2. Ashirboyev S. *O'zbek tili. Surxondaryo o'zbek shevalari*. – Toshkent, 1985.
3. Enazarov T.J., Karimjonova V.A., Enazarova M. S, Mahmadiyev Sh. S., Rixsiyeva K. G'. *"O'zbek dialektologiyasi"*. – Toshkent, 2012.
4. Ishayev A. *Devoni lug'otit-turk va o'zbek shevalari*. – Toshkent, 1971.
5. Rahimov S. *Surxondaryo viloyati o'zbek shevalari leksikasi*. – Toshkent, 1974.
6. Sh. Shoabdurahmonov. *Tayanch shevalar leksikasidan*. – Toshkent, 1961.
7. Sh. Shoabdurahmonov. *Tayanch shahar shevalar leksikasidan*, O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1961.
8. Shoniyoov, K. *Qarluq davlati va qarluqlar. O'zbek davlatchiligi tarixidan*. – Toshkent: Sharq, 1999.
9. Fayziyeva X.Ch. *O'zbek tili Boysun-Sho'rchi guruh shevalarining lug'at xususiyati*, PhD. diss. – Termiz, 2023.
10. Xolova M.A. *O'zbek milliy korpusi tadqiqi*, PhD. diss. – Termiz, 2022.

Berdibek YUSUPOV,

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
berdibekyusupov@mail.ru

TA'LIMDA KOMPETENSIYA VA KOMPETENTLIK TUSHUNCHASI

Annotatsiya: maqolada adabiy ta'lim jarayonida kompetensiya va kompetentlik tushunchalarining ilmiy-nazariy asoslari xususida so'z yuritiladi. Adabiy ta'lim tizimida "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining etimologik, pedagogik-psixologik tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, tayanch kompetentlik, ijtimoiy-madaniy kompetensiya, shaxs, ta'lim-tarbiya integratsiyasi, kompetentlik, intellektual qobiliyat, texnologiya.

Annotation: the article discusses the scientific and theoretical foundations of the concepts of competence and competence in the process of literary education. The etymological, pedagogical and psychological analysis of the concepts of «competence» and «competence» in the system of literary education is highlighted.

Key words: literary education, basic competence, socio-cultural competence, personality, educational integration, competence, intellectual ability, technology.

Аннотация: в статье рассматриваются о научно-теоретических основах понятий компетенция и компетентности в процессе литературного образования. Освещен этимологический, педагогический и психологический анализ понятий «компетенция» и «компетентность» в системе литературного образования.

Ключевые слова: литературное образование, базовая компетентность, социокультурная компетентность, личность, образовательная интеграция, компетентность, интеллектуальные способности, технология.

Dunyoda mehnat bozori talablar va ehtiyojlaridan kelib chiqib, uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini takomillashtirish, xususan, adabiy ta'lim jarayonida innovatsion ta'lim muhitini yaratish asosida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirish, bu yo'nalishdagi nazariy va amaliy, metodologik asoslarni takomillashtirish, ta'lim jarayonini raqamlashtirish va virtual elektron mahsulotlarni ishlab chiqish hamda ularni tizimli qo'llash yuzasidan ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish ijtimoiy taraqqiyot strategiyasida muhim o'rin tutadi.

Mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim muassasalarida adabiy ta'lim sifatini oshirish, shaxsga yo'naltirilgan va modernizatsiyalashgan xalqaro ta'lim standartlariga javob

beradigan zamonaviy darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etgan holda multimedia ilovalarini yaratishga alohida e'tibor qaratilayotganligi muammoning chuqur ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 23-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida "Yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash"¹ kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu borada adabiyot

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 23-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi

darslarida aksiologik yondashuv asosida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish ma'naviy barkamol shaxs shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishni taqozo etadi.

Ispaniya, Belgiya, Fransiya, Finlandiya, Germaniya va boshqa mamlakatlarda amalda bo'lgan ta'lim mazmunini bevosita o'rganish shuni ko'rsatdiki, G'arb mamlakatlarida asosiy o'rinni mutaxassisning kompetentlik malaka darajasi egallaydi. Respublikamizning milliy ta'lim tizimi mohiyatiga ko'ra ta'lim mazmunining minimal talablari esa o'quvchilar egallashi ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakaga asoslanadi. Adabiy ta'lim tizimida "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining etimologik, pedagogik-psixologik tahliliga nazar tashlansa, ular tasodifan yuzaga kelmaganligini anglash mumkin.

"Kompetensiya, – deydi rus olimi I.A.Zimnyaya, – bu ma'lum fan bo'yicha protsedurali va qiymatli mazmunli bilimlar majmuyi. Kompetentlik esa undan farqli o'laroq, bilimlarni qo'llash, ya'ni kompetensiyaning amalda harakatga kelishidir. Mazkur kategoriya individning ma'lum vaziyatda faoliyat olib borishini xarakterlaydi"².

Bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligi darajasiga qo'yiladigan talablar nuqtayi nazaridan kompetentlik o'quvchilarning muayyan vaziyatlarda o'quv fanlari bo'yicha bilim, malaka va faoliyat usullari to'plamini maqsadga muvofiq qo'llash qobiliyatini anglatadi. Metodist S.Kambarovanning fikricha, kompetensiya "shaxs tomonidan mukammal o'zlashtirgan predmet sanaladi va u tanlagan sohada faoliyat yuritish uchun tayyorgarlik mezoni vazifasini bajarsa, kompetentlik undan farqli ravishda shaxsning yo'naltirilgan tasnifi, bitiruvchining ma'lum sohada faoliyat yuritishi uchun shakllantirilgan ko'nikmadir"³.

Kompetentlik – o'quvchilar tomonidan alohida bilim va malakalarning egallanishini emas, balki har bir o'quv fani yuzasidan mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar, ijodiy yondashuv va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Professor G.Asilovanning fikricha, kompetentlik, "ta'lim sifatini ta'minlash va bu masalani an'anaviy yo'l bilan, ya'ni o'zlashtirilishi lozim bo'lgan ma'lumot hajmini oshirish hisobiga hal qilib bo'lmaslik orasidagi ziddiyat tufayli yuzaga kelgan muammoli holatdan olib chiqish sifatida talqin qilish mumkin"⁴.

Metodist olimi Q.Husanboyeva mazkur tushunchaga quyidagicha ta'rif beradi: "Shaxs kompetentligi odamning kundalik tirikchilik o'tkazish, kasbi bo'yicha faoliyat ko'rsatish yoxud ijtimoiy turmushda o'z o'rniga ega bo'lishiga doir hayotiy muammolarni yechishga yaroqli bilim, ko'nikma va tajribalarni egallaganlik holatiga ko'ra muayyan tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi. Bu tushuncha shaxsning mustaqil bilish faoliyatidagi, ijtimoiy-fuqarolik sohasidagi, ijtimoiy mehnat tarmog'idagi, maishiy turmushdagi va madaniy hamda dam olish sohasidagi kompetentligi singari tarmoqlarni ham o'z ichiga oladi"⁵.

Shunisi xarakterliki, "madaniyat" tushunchasi M.Boltayeva, E.Menlimuradova, D.Israilova, Z.Shirnazarova, Q.Mahmudov va boshqalar tomonidan ingliz, nemis tillarini tilshunoslik nuqtayi nazaridan ta'riflanadi.

Tadqiqotchi M.Boltayevaning yozishicha, "Umummadaniy kompetentlik – vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, insoniyat tomonidan e'tirof etilgan madaniy ko'nikmalarga ega bo'lish, umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlarni bilish, unga hurmat bilan munosabatda bo'lish, xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrashni o'z ichiga oladigan kompetentlik hisoblanadi"⁶.

E.Menlimuradova "Bugungi kunda madaniyatni har qanday ijtimoiy guruhning turmush tarzi va xulq-atvori, me'yorlari yoki qadriyatlari tizimi (masalan, shahar madaniyati, avlodlar madaniyati, tashkilot madaniyati) sifatida tushunish tobora keng tarqalgan"⁷ deb yozadi. Ayni fikrlar ushbu dissertatsiya mavzusiga ham tegishli bo'lib, badiiy asarlarning g'oyaviy-badiiy mohiyati tahlili asosida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirishga qaratilishi bilan e'tiborlidir.

Yuqorida nomlari qayd etilgan tadqiqotchilardan Z.Shirnazarovanning quyidagi fikr-mulohazalari globallashtirish davri adabiy ta'limiga ham bevosita daxldordir: "Kishilik jamiyati turli madaniyat vakillarining o'zaro turli-tuman munosabatlari asosiga qurilganligi millatlarning sintezlashuvi va integratsiyalashuvini yuzaga keltiradi. Tarixiy manbalar insoniyat hamjamiyatining rivojlanishi global hamkorlik munosabatlarning tadrijiy rivojlanib borganligini ko'rsatadi. Biz buni qabila madaniyatida tovar ayriboshlashdan tortib to bugungi kunda xalqaro birja savdolaridagi munosabatlar, jahon o'rgimchak to'rida kuzatilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalardagi munosabatlar silsilasida

O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>

2 Зимняя И.А. Ключевые компетенция – новая парадигма результата современного образования // Высшее образование сегодня. – Москва, 2003. – № 5. – С. 34.

3 Kambarova S. Mustaqil mutolaa va adabiy tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. 55–58-b.

4 Асимова Г.А. Божхона ва солиқ йўналиши талабаларининг давлат тилида касбий мулоқот юритиш компетенциясини ривожлантириш (рус гуруҳлари мисолида). Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2017.10-б.

5 Husanboyeva Q., Niyozmetova R., To'ychiyeva M. O'zga tilli ta'lim muassasalarida o'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023.86-b.

6 Boltayeva M. Bo'lg'usi o'qituvchilarda umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish (tarixiy ideallar asosida). Ped. fan.fals.dok.(PhD) ... diss. avtoref. – Chirchiq, 2023. – 11-b.

7 Menlimuradova E.Ingliz tilini o'rganish jarayonida talabalarda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini takomillashtirishning pedagogik asoslari.Ped.fan dok.(PhD) ... diss. avtoref. – Chirchiq, 2023.12-b.

rivojlanib kelayotganligini kuzatishimiz mumkin⁸.

Kuzatishlarimizga qaraganda, kompetentlik muayyan shaxs malakasini oshirish va ish-faoliyatini yaxshilashning indikator hisoblanadi. Olimlarning an'anaviy ta'riflariga ko'ra, kompetentlik – xodimning o'z ishini yaxshi bajarishida nimalar zarurligini aniq va ravshan anglab yetishidagi bir qator standartlar majmuyi bo'lib, o'z ichiga malakalar, bilimlar va qator tushunchalarni qamrab oladi.

Ta'lim mazmuni o'quv rejadagi fanlar bloklari, fanlararo va predmetli (ma'lum bir fan uchun) tarzda guruhlanganligi bois quyidagi uch darajani namoyon etuvchi kompetentlikni e'tirof etish mumkin:

tayanch kompetentlik;

fanlararo kompetentlik;

bitta predmet (fan) bo'yicha kompetentlik.

Shunday qilib, tayanch kompetentlik pedagogik ta'limning har bir bosqichi uchun ta'lim bloklari va o'quv fanlari darajasida aniqlanadi. Tayanch kompetentlik tartibini belgilashda pedagogik ta'limning asosiy maqsadlariga muvofiq ijtimoiy va shaxsiy tajribaning mohiyati, ijtimoiy jamiyatda kasbiy faoliyatni tashkil etish jarayonida hayotiy ko'nikmalarni egallash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bizningcha, kompetentlik – o'quvchilar shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo'llay olishi bilan ifodalanadi. Aynan shu o'rinda "kompetentlik" tushunchasining mohiyati ham to'la ochiladi. U quyidagi ikki ko'rinishda: o'quvchilarning shaxsiy sifatleri to'plami hamda muayyan kasbiy sohaning tayanch talablari sifatida namoyon bo'ladi.

Shunga ko'ra aytish joizki, "kompetentlik" shaxsning doimo o'sib boruvchi shaxsiy ehtiyoji va istiqboliga oid ijtimoiy-ma'naviy sifatleri hamda real hayotiy vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarni yechish qobiliyati, o'z bilimi, o'quv va hayotiy tajribalari, qadriyatleri va qiziqishlarini

unga safarbar etish imkoniyatlari hisoblanadi.

"Kompetentlik" atamasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib keldi. Bu tushuncha noan'anaviy vaziyatlarda yoki kutilmagan hollarda o'zini qanday tutish, muloqotga kirishish, sheriklar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutish, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, hamisha rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda qanday harakat qilishi kerakligi to'g'risida nazariy bilimlar zarurligini ko'rsatadi.

Inglizcha "competence" tushunchasining lug'aviy ma'nosi "qobiliyat"ni anglatga-da, pedagogikaga oid fanlar doirasida kompetensiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizning ijtimoiy taraqqiyot yo'lida yosh avlodning ijtimoiy-madaniy takomilida adabiy ta'lim jarayoniga katta etibor qaratilayotgani bejiz emas. Umumiy o'rta ta'lim uchun yaratilgan "Milliy o'quv dasturi"ning adabiyot fani dasturida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini rivojlantirishga juda katta o'rin ajratilgani yosh avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ko'zlab qilingan xayrli ishlardandir. Milliy dasturda maktab bitiruvchilarida filologiya fanlari bo'yicha rivojlantiriladigan umumiy kompetensiyalar qayd etilib, o'quvchilarda fanga oid kompetensiyalar bilan birgalikda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish kerakligi ham ko'zda tutilgan.

Yangilanayotgan O'zbekiston ta'lim tizimida gumanitar fanlar oldiga qo'yilgan o'quvchilarda ijtimoiy-madaniy va fuqarolik kompetensiyasini qaror toptirish, fuqarolik burchi, ijtimoiy-siyosiy, adabiy savodxonlik, jahonda kechayotgan favqulodda vaziyatlar, ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo'lishda o'zlikni anglash bilan bog'liq adabiy ta'lim taraqqiyoti muayyan mavzuga oid har bir darsni yangi pedagogik texnologiyalar va integrativ yondashuv asosida tashkil qilishni taqozo etadi.

8 Shirnazarova Z. Xorijiy tillarni o'qitishda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirishning linvodidaktik asoslari. Ped.fan.dok. (DSc) diss. ... avtoref. – Chirchiq, 2023.11-b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 23-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljalangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
2. Boltayeva M. Bo'lg'usi o'qituvchilarda umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish (tarixiy ideallar asosida). Ped.fan. fals.dok.(PhD) ... diss. avtoref. – Chirchiq, 2023.1-b.
3. Menlimuradova E. Ingliz tilini o'rganish jarayonida talabalarda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini takomillashtirishning pedagogik asoslari. Ped.fan.dok.(PhD) ... diss. avtoref. – Chirchiq, 2023.12-b.
4. Shirnazarova Z. Xorijiy tillarni o'qitishda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirishning linvodidaktik asoslari. Ped.fan dok. (DSc) diss. ... avtoref. – Chirchiq, 2023.11-b.
5. Kambarova S. Mustaqil mutolaa va adabiy tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.55–58-b.
6. Асимова Г.А. Божхона ва солиқ йўналиши талабаларининг давлат тилида касбий мулоқот юриши компетенциясини ривожлантириш (рус гуруҳлари мисолида). Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2017.10-б.
7. Husanboyeva Q., Niyozmetova R., To'ychiyeva M. O'zga tilli ta'lim muassasalarida o'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023.86-b.

Muhabbat MAXMUDOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi
mahmudovamuhabbat78@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF TARBIYA DARSLARIDA MATN TUZISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: boshlang'ich sinfda matn tuzish malakalarini rivojlantirish o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon bolalarning ijodiy fikrlash, nutqni aniq ifodalash va mantiqiy bog'lanishni o'z ichiga oladi. Tarbiya darslarida matn yaratish jarayoni orqali o'quvchilar lingvistik, madaniy va ijodiy jihatdan rivojlanadilar. O'quvchilarga turli xil mavzularda qisqa va uzun matnlar tuzish, o'quv jarayonida olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, matn, qobiliyat, nutq, fikr, mantiq, metod.

Аннотация: развитие навыков составления текста в начальных классах имеет важное значение для формирования письменной и устной речи учащихся. Этот процесс включает в себя творческое мышление, точное выражение мыслей и логическую связанность. В процессе уроков воспитания создание текста способствует развитию учащихся с лингвистической, культурной и творческой точек зрения. Создание коротких и длинных текстов на различные темы предоставляет учащимся возможность применять знания, полученные в учебном процессе, на практике.

Ключевые слова: начальная школа, текст, способность, речь, мысль, логика, метод.

Annotation: developing text creation skills in primary school plays a significant role in shaping students' written and spoken language. This process involves creative thinking, clear expression of thoughts, and logical connection. Through the text creation process in education lessons, students develop linguistically, culturally, and creatively. The opportunity to create short and long texts on various topics allows students to apply the knowledge gained in the learning process in practice.

Key words: primary school, text, ability, speech, thought, logic, method.

Boshlang'ich sinfda matn tuzish malakalarini rivojlantirish, nafaqat o'quvchilarning yozish ko'nikmalarini oshirish, balki ularning tafakkurini, nutqini va ijodiy fikrlashini ham rivojlantirishga qaratilgan asosiy vazifalardan biridir. Matn tuzish, o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va mantiqiy tarzda ifodalash, so'z boyligini mustahkamlash zamonaviy o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayonning samarali amalga oshirilishi, birinchi navbatda, o'qituvchining o'quvchilarni matn tuzishga yo'naltirishi va ular bilan birgalikda turli xil fikrlarni bildirish orqali mustahkamlash mumkin. Tarbiya darslarida o'quvchilarning matn tuzish qobiliyatlarini rivojlantirishda darsliklarning ahamiyati katta. Matn tuzish malakalarini rivojlantirish mavzusini 2-sinf "Tarbiya" darsligi misolida ko'rib chiqamiz. Darslikning birinchi mavzusi "Men va mening vatanim" deb nomlanadi. Bu mavzuda "Vatanparvar shoh" matni berilgan.

Bobomiz Zahiriddin Muhammad Bobur shoh va shoir sifatida mashhur. U Sohibqiron Amir Temur avlodidan bo'lib, 12 yoshida taxtga o'tirgan. Bobur Hindistonni zabt etib, u yerda qudratli davlat tuzgan. Boburiylar saltanati uch yuz yil hukm surgan.

Vatanni sog'ingan podshoh ona yurtidan tok qalamchasi va qovun urug'i keltirishni buyurib, Hind tuprog'iga ektirdi. Lekin uzum va qovunning mazasi

vatanidagi kabi shirin bo'lmadi.

Bir kuni Boburmierzoga ona yurti Andijondan qovun olib kelishdi. Podshoh qovunni hidlab, to'yib-to'yib yig'ladi. Ushbu matnni o'qituvchi hikoya qilib berish orqali o'quvchilarga tushuncha beradi. Quyidagi savollar orqali matn mazmuni mustahkamlanadi.

1. Nima uchun Boburmirzo qovunni hidlab, yig'lab yubordi?

2. Vatan tuyg'usi yana qanday namoyon bo'ladi?

3. Sizningcha, o'zga yurtida yurgan odamning Vatanga bo'lgan muhabbati qanday namoyon bo'ladi?

4. Matnni rollarga bo'lib qayta hikoya qiling?

Shu bilan birga matn mazmunini chuqurroq esda qolishi uchun matnni doskaga yozib faqat harakat bildiruvchi so'zlarni tushirib asl matnni tiklash vazifasi ham o'quvchilarning xotirasi va diqqatini bir joyda jamlay olish holatiga ta'sir ko'rsatadi. Bu topshiriqlar orqali o'quvchilar matnni tushunib qayta so'zlab bera oladilar. Savol javoblar orqali matn mustahkamlangach o'quvchilar o'zlari matn tuzib so'zlab bera oladilar.

Matn tuzishning nazariy asoslari haqida fikr yuritadigan bo'lsak, o'qituvchi quyidagi metodlar orqali matn tuzish malakalarini rivojlantirishi mumkin. Boshlang'ich sinfda matn tuzish malakalarini rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali bo'ladi.

1. O'yin orqali o'rgatish: matn tuzish jarayonini o'yin shaklida o'tkazish, bolalarda matn yaratishdan oldin ularning qiziqishini uyg'otadi va shaxsiy ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Masalan, "*Matn tuzish poygasi*", "*Matnni to'ldir*" kabi o'yinlar o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. 2-sinf "Tarbiya" darsligidagi 3-dars misolida "*Mirzo Ulug'bek yulduzlari*" matni berilgan.

Mirzo Ulug'bek yoshligidan ko'p vaqtini kutubxonada o'tkazar, tinmay kitob o'qir edi. Bu kitoblarni uning bobosi – Sohibqiron Amir Temur to'plagan edi. Mirzo Ulug'bek, ayniqsa, matematika va astronomiyaga qiziqardi. Shuning uchun yulduzlarni kuzatadigan inshoot-rasadxona qurishni orzu qilardi.

Mirzo Ulug'bek Samarqandda o'zi orzu qilgan rasadxonani qurirdi. O'qituvchi darslikdagi ushbu matnni so'zlab beradi va o'quvchilarga "*Matnni to'ldir*" o'yinini tashkil etish orqali yaxshi natijaga erishishi mumkin.

2. Ko'rgazmali materiallar bilan ishlash: o'quvchilarga rasmlar, jadvallar orqali turli mavzularda matn tuzish topshiriqlari berish, ularning tasavvurini oshiradi va fikrlarini aniq va izchil ifodalashda yordam beradi.

2-sinf "Tarbiya" darsligidagi "*Jamoat transportida*", "*Metro*", "*Do'stlikning boshlanishi*", "*Sher bilan sichqon*" kabi matn tuzish uchun berilgan rasmlar orqali o'quvchilar ko'rish orqali rasmdagi qahramonlar haqida matn tuzib bera oladilar. O'quvchilarga mavzuga oid birinchi va ikkinchi darajali savollarni berish orqali ham ularning matnni qaysi tartibda tuzish ko'nikmasi shakllanadi. Savollar yordamida o'quvchining shaxsiy fikri shakllanib, mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati oshadi. Bu usulni 2-sinf "Tarbiya" darsligidagi "*Bir-birimizga yordam beramiz*" mavzusi misolida ko'rishimiz mumkin. Mavzu asosida berilgan quyidagi savollar orqali matn tuzish mumkin:

1. Nima uchun Ozoda Sarvarning aytganini qilmadi?
2. Siz Ozodaning o'rnida nima qilgan bo'lardingiz?
3. Sarvar qilgan ish to'g'rimi?

4. Ozoda Sarvarga qanday yordam qilmoqchi bo'ldi? Ushbu savollar orqali o'quvchilar darslikda berilgan rasmlar ketma-ketligi asosida matn tuza oladilar. Matn tuzishda jamoa bo'lib ishlash ham yaxshi samara beradi. Har bir o'quvchi guruhdagi boshqalarga yordam berib, fikrlarini izchil va aniq tarzda taqdim etishga o'rganadi.

3. Matn tuzish malakalarini rivojlantirishda o'qituvchi rolini aniqlash

O'qituvchining matn tuzish malakalarini rivojlantirishdagi roli juda muhim. O'qituvchi o'quvchilarga quyidagi yordamlarni ko'rsatishi kerak:

O'quvchilarga matn tuzishda nimalarga e'tibor qaratishlari, mavzu bilan matn mantiqan mos kelishi, maqsadga mos ravishda bosqichma-bosqich harakat qilish kerakligi tushuntiriladi. Darslar davomida o'qituvchi o'quvchilarga boshlang'ich fikrni ifodalash, asosiy fikrni kengaytirish va yakuniy xulosa chiqarishning ahamiyatini ta'kidlashi zarur.

4. To'g'ri uslub va imlo qoidalariga rioya qilishni ta'minlash: o'quvchilarga matn tuzish jarayonida uslub va imlo qoidalariga e'tibor qaratish zarur. O'qituvchi, matnni o'qib chiqqanidan so'ng, o'quvchilarga xatolarni aniqlab, ularni tuzatish yo'llarini ko'rsatishi kerak.

5. Erkin fikrlashni qo'llab-quvvatlash: matn tuzish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun ularga erkin fikrlash imkoniyatini yaratishi zarur. Yaratgan matnlarida o'quvchilar yangi fikrlarni ochishga va original yondashuvlar kiritishga undaladi.

6. Boshlang'ich sinfda matn tuzish malakalarini rivojlantirishda o'quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olish boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik rivojlanishi, matn tuzish jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi. Yoshga xos psixologik o'zgarishlar va tafakkur xususiyatlarini hisobga olib, matn tuzish mashg'ulotlarida quyidagi jihatlarni esga olish o'rinlidir.

Matn tuzish – bu fikrlar va ma'lumotlarning mantiqiy ketma-ketlikda ifodalangan ko'rinishi bo'lib, uning tarkibida boshlang'ich, asosiy va yakuniy xulosa bo'ladi. O'quvchilarga matn tuzishni o'rgatish, ularning to'g'ri yozish, mantiqiy fikrlash, estetik sezgilarini rivojlantirish uchun zarur. Matn tuzish jarayonida o'quvchi mantiqiy tartibda o'ylashni, til va nutq me'yorlariga rioya qilishni, shu bilan birga, mustaqil fikrlashni o'rganadi.

Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida matn tuzish malakalarini rivojlantirish, o'quvchilarning til, tafakkur, mantiqiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining metodik yondashuvi, psixologik holatlarni hisobga olish va o'quvchilarga erkin fikrlash imkoniyatini yaratish, matn tuzish malakalarini samarali rivojlantirishga yordam beradi. Darslarda o'quvchilarni muntazam ravishda matn tuzishga yo'naltirish, ularning o'z fikrlarini aniq ifodalashga yordam berib, ilmiy va ijtimoiy sohalarida muvaffaqiyatli o'zini namoyon etishiga ko'maklashadi. Matn yaratish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va ilmiy tarzda ifodalashni o'rganadilar, shu bilan birga, ularning o'z-o'zini ifodalash va tahlil qilish qobiliyatlari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva B. S, Tursunova M. B, Xaydarova M. X. Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani. Darslik. – T., 2022.
2. O.Usmonova, Y.V.Risyukova. Tarbiya 2. Darslik. – T., 2023.
3. Qosimova Q va boshq. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. – T., 2018.

Zamiraxon TUXTABAYEVA,
*“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari
 instituti” Milliy tadqiqot universiteti*
 Ingliz tili kafedrası o‘qituvchisi

LINGVISTIKA SOHASIDA GENDER TADQIQOTLARI

Annotatsiya: ushbu maqola erkaklar va ayollarga xos bo‘lgan ijtimoiy xulq-atvorni tushunishga yordam beruvchi gender lingvistikasi kelib chiqish tarixini qisqacha bayon qiladi. Maqolada gender tushunchasi va jins kategoriyasi o‘rtasidagi farqlar hamda gender o‘ziga xoslik hayotiy tajribalar va kuzatishlar asosida shakllanishini yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: *gender tilshunosligi, jins kategoriyasi, ijtimoiy xulq-atvor.*

Annotation: this article briefly outlines the history of gender linguistics, which helps to understand the social behaviors specific to men and women. It explains the differences between the concepts of gender and sex, as well as how gender characteristics are formed based on lived experiences and observations.

Key words: *gender linguistics, sex category, social behavior.*

Аннотация: в данной статье кратко изложена история гендерной лингвистики, которая помогает понять социальные поведения, характерные для мужчин и женщин. Объясняются различия между понятиями гендера и пола, а также то, как гендерные характеристики формируются на основе жизненного опыта и наблюдений.

Ключевые слова: *гендерная лингвистика, категория пола, социальное поведение.*

Kirish. Lingvistika sohasida til hodisalarini antropotsentrik yondashuvga asoslanib tadqiq qiluvchi yo‘nalishlar jadal rivojlanib bormoqda. Hozirgi paytda qiziqish ortib borayotgan gender bo‘yicha tadqiqotlar ham mana shu yo‘nalishlar orasida alohida o‘rin egallaydi. Gender tilshunosligi lingvistikaning til va gender o‘rtasidagi aloqani o‘rganuvchi yo‘nalishi sifatida lingvistik amaliyotlar ayol va erkaklar shaxsiyatini belgilovchi ijtimoiy hodisalarda qanday aks etishini o‘rganadi.

Adabiyotlar tahlili va muhokama. Gender bo‘yicha tadqiqotlar asosidagi fundamental tushuncha bu ayollar va erkaklar xulq-atvoridagi ijtimoiy o‘ziga xoslikni jamlagan “gender” tushunchasi hisoblanadi. Gender so‘zi lotincha “genus” so‘zidan olingan anglo-norman va XIV-XVII asrda foydalanilgan fransuz tilidagi “gendre” so‘zidan (ma’nosi tur, sort) kelib chiqqan bo‘lib, hozirgi zamonaviy Cambridge izohli lug‘atida quyidagi ma’nolari keltirilgan:

1. Jamiyatdagi ma’lum bir xususiyatlari yoki o‘zini tutishi bilan ajralib turishi sababli o‘zlarini erkak, ayol yoki boshqa bir jinsga taalluqli deb hisoblovchi insonlar guruhi;

2. Ba’zi tillarda ot, olmosh va sifat so‘z turkumlariga kiruvchi so‘zlarni jins kategoriyasi bo‘yicha uch grammatik guruhlariga ajratilishi (maskulin, feminin va neytral);

3. (Fe’l so‘z turkumiga oid ma’nosi) biror shaxs yoki narsani ma’lum bir jinsga tegishli deb hisoblash yoki shunday deb o‘ylash;

4. erkak yoki ayol jinsiga mansub bo‘lish [1].

Cambridge izohli lug‘atidan keltirilgan ta’riflarga asoslanib shuni aytish mumkinki, genderologiya bu gender masalasini ijtimoiy va madaniy voqelik sifatida o‘rganib, genderga xos xususiyatlar qanday

shakllanishi va ijtimoiy hayotning turli jabhalarida qanday aks etishini tadqiq etadi. Gender tilshunosligi esa jinsga taalluqli o‘ziga xosliklarning va stereotiplarning yuzaga kelishida tilning roliga e’tibor qaratib, ayollar va erkaklar jamiyatning turli jabhalarida o‘zini qanday ifoda etadi, jamiyat ularni qanday qabul qiladi hamda ulardan nimalar kutadi kabi savollarga javob topishga harakat qiladi. Ya’ni, og‘zaki va yozma matnlar tahlili yordamida, tilshunoslikning ushbu sohasi jinsga bog‘liq muloqot jarayonlarining murakkabliklarini tushunishga va tushuntirishga harakat qiladi.

“Gender” tushunchasi dastavval grammatikada qo‘llaniladigan jins kategoriyasini anglatgan. Birinchilardan bo‘lib “biologik va ijtimoiy jinsni farqlash g‘oyasi” Yangi Gvineyadagi uch qabilani yaqindan kuzatib tadqiqot olib borgan amerikalik antropolog M. Miyd (Margaret Mead) tomonidan “Sex and Temperament in Three Primitive Societies” kitobida (1935) yoritib berilgan [2]. Miyd olib borgan tadqiqotlar va uning gender bo‘yicha nazariyalari hayotdagi turli jinsdagi insonlarning ijtimoiy o‘ziga xosligi ularning biologik jinsiga emas, balki ularni o‘rab turgan jamiyatning ta’siri bilan bog‘liq ekanligini ilgari suradi.

M. Miyd o‘z kuzatuvlari asosida gender o‘ziga xoslik tug‘ma emasligiga, balki u har bir individda hayotdagi kuzatishlar, ijtimoiy normalarni amalda bajarib ko‘rish orqali shakllanishiga ishonch hosil qiladi. Bundan tashqari antropolog hayotdagi ma’lum bir gender roli madaniyatlararo farq qilishini hamda erkak va ayol bo‘lishning yagona, hamma uchun bir xil bo‘lgan yo‘li mavjud emasligini tadqiqotlari natijasida ko‘rsatib beradi. Jumladan, antropolog Arapesh qabilasidagi ikkala jins vakillarining bir xilda yumshoq tabiatli ekanligini va farzand tarbiyasida ham bir xilda ishtirok etishlarini

kuzatadi. Miqdor qabilaning erkak va ayollarining gender roliga deyarli farq sezmaydi. Ammo u kuzatgan Tchambili qabilasida vaziyat butunlay o'zgacha edi. Ikki jinsdagi farqlar ular hayotining har jabhasida: dominant rolni egallashida, o'zini tutishida, kiyinishida, bajaradigan vazifalarida sezilib turar edi. Bu qabilada ayollarning hukmron, erkaklarning esa bo'ysunuvchi pozitsiyada ekanligi antropologni hayratga soladi [3].

Genderga bog'liq masalalarni o'rganish ilm-fanning boshqa sohalariga murojaat qilishni ham talab qiladi. Jumladan, psixologiya (psixolingvistika), antropologiya, etnografiya (etnolingvistika), kognitiv tilshunoslik, madaniyatlararo muloqot, pragmatika va sotsiologiya (sotsiolingvistika) kabi ilm-fan sohaları yordamida til va gender masalasini tahlil qilish tadqiqotchini juda kerakli ma'lumotlar bazasi bilan ta'minlaydi [4]. Gender masalasi bo'yicha ko'plab kitoblari muallifi amerikalik lingvist D.F. Tannen o'zining "Gender and Discourse" kitobida (1994), gender va til hodisalarini o'rganish tor doiradagi sohaga o'xshasa ham, aslida u juda ham keng qamrovli tadqiqot mavzusi ekanligini ta'kidlaydi. Lingvistning fikriga ko'ra, turli sohalariga tegishlilik tabiati (interdisciplinary nature of gender studies) gender bo'yicha tadqiqotlarni ham qiziqarli, ham murakkab bo'lishini kafolatlaydi [5].

Ikki jins o'rtasidagi o'ziga xos farqlarni aniqlashtirish yuzasidan dastlabki tadqiqotlar psixologiya sohasida olib borilgan. Bu tadqiqotlarda erkak va ayollar bir-birlari yoki o'zlaridagi ikki jins tabiatiga xos xususiyatlar hamda hayotdagi vazifalari haqida qanday tasavvurga ega ekanliklari o'rganila boshlangan. Ushbu ilk izlanishlar va ulardan olingan xulosalar boshqa sohalaridagi (sotsiologiya, antropologiya, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik kabi) gender bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar uchun o'ta muhim va tayanch material sifatida xizmat qildi.

Qozog'istonning Gender masalalari bo'yicha axborot va tahlil markazi direktori N. Usacheva ham gender tadqiqotlarining ko'lami juda keng bo'lib, bir qancha

masalalarni o'z ichiga qamrab olishini ta'kidlaydi. Uning fikricha "bu tadqiqotlarda genderga taalluqli stereotiplar qanday aniqlanadi va ular genderga xos xususiyatlarni tasnif qilishda qanday rol o'ynaydi; ikki jinsga xos ijtimoiy mavqeni e'tiborga olgan holda jamiyat erkak va ayoldan nimani kutadi, ularga nimalar qilishga ruxsat beradi yoki ta'qiqlaydi kabi masalalar o'rganiladi va tahlil qilinadi. Usacheva gender bo'yicha izlanishlar ijtimoiylashuv, o'zini anglash, o'zligini namoyon etish hamda ijtimoiy bo'linish va subordinatsiya masalalarini muhokama etar ekan, demak, bu izlanishlar sotsiologiya, psixologiya, siyosatshunoslik va boshqa gumanitar fanlarning tadqiqot metodlariga asoslanib olib borilishi kerak, deb hisoblaydi" [6].

"Gender" tushunchasining ommalashishi XX asning ikkinchi yarmida yuzaga kelgan feministik g'oya va harakatlarning yuzaga kelishi bilan bog'liqdir. Feministik tilshunoslik vakillari o'z oldilariga "tildagi patriarxal ongning tanqid qilish va tilda ayol qiyofasining pastligi" hamda kommunikatsiyada ayollarga nisbatan sodir bo'ladigan kamsitilishlarni bartaraf etishni maqsad qiladi. Ular tildagi gender tengsizlikni to'g'rilash bilan ayollarning jamiyatda o'ziga munosib o'rin egallashiga qattiq harakat qiladi. Shunday qilib, dastlab tilshunoslikning sotsiolingvistika va feministik tilshunoslik yo'nalishlarida o'rganilgan gender masalalari XX asrning so'nggi yillariga kelib mustaqil gender tilshunosligi sifatida shakllana boshladi.

Xulosa. Demak, turli ilmiy kontekstlarda "gender" va "jins" so'zlari bir-birini to'ldirib kelsa ham, bu so'zlar o'rtasida ma'lum bir farqlar mavjuddir. "Jins bu gender masalalaridagi biologik kategoriyaning ko'rsatuvchi tushunchadir. Gender esa jarayonni anglatuvchi kategoriya sifatida ma'lum bir jamiyatda aniq bir gender statusiga mos keladigan xulq-atvoriga ega bo'lish yoki rolga "kirishish" hisoblanadi. Biologik realikka asoslanib shakllangan hamda ijtimoiy-madaniy qatlam sifatida tushunilgan gender tushunchasi o'zida ayol va erkak o'rtasidagi murakkab va dinamik munosabatlarni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yusupova G. Tilshunoslikda gender tadqiqining nazariy asoslari. O'zbekistonda Xorijiy tillar. 2023. №2 (49). – B. 18-37.
2. Sanday, P.R. (1980). Margaret Mead's View of Sex Roles in Her Own and Other Societies. American Anthropologist. New Series, Vol. 82, No. 2. In Memoriam Margaret Mead (1901-1978) pp.340-348.
3. Кирова А.Г. (2009). Развитие гендерных исследований в лингвистике. Вестник Томского государственного педагогического университета (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). Вып. 8 (86). С. 138-140.
4. Tannen, D.F. (1994) Gender and Discourse. Oxford University Press, pp. 221.
5. Усачева, Н. (2008) Теория и методология современных гендерных исследований. Гендерный информационно-аналитический центр / ГИАЦ / г. Караганда, Казахстан.
6. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english>.

Dilarom SAFAROVA,
 Termiz iqtisodiyot va servis
 universiteti o'qituvchisi

FILM NOMLARINI TARJIMA QILISH USULLARI

Annotatsiya: maqolamiz film nomlarini tarjima qilish jarayonida uchraydigan lingvistik va ekstralingvistik qiyinchiliklar, qo'llaniladigan tarjima turlari va leksik transformatsiyalarga bag'ishlangan. Film nomlarini tarjima qilish jarayonida turli xil tarjima usullaridan foydalanilgan holda, tarjima jarayoniga to'g'ri yondashishdan iborat. Tarjimon tarjima qilish jarayonida o'zga mamlakatning tarixi, urf-odatlar va madaniyatiga doir xususiyatlarini ham e'tiborga olishi lozim. Film nomlarini tarjima qilish jarayonida turli xil tarjima usullaridan foydalanilgan holda, tarjima jarayoniga to'g'ri yondashishdan iborat.

Kalit so'zlar: *lingvistik, ekstralingvistik, to'g'ridan to'g'ri tarjima, leksik transformatsiyalar, fonema, morfema, gap.*

Annotation: the article includes information about methods of translation, lexical transformations, linguistic and extralinguistic issues as well. Various methods are used in the process of translation titles of films in order to translate them adequately. A translator should take into account cultural features such as the history of the country and its traditions.

Key words: *linguistic, extralinguistic, word for word(literal) translation, lexical transformations, a phoneme, a morpheme, a sentence.*

Аннотация: наша статья посвящается видам перевода, лексическим трансформациям, лингвистическим и экстралингвистическим свойствам языка. В процессе перевода используются множество способов перевода для достижения адекватного перевода. Важно принять во внимание свойства культуры другого языка как историю страны и её традиции.

Ключевые слова: *лингвистические, экстралингвистические, дословный перевод, лексические трансформации, фонема, морфема, предложение.*

Bugungi kunda hayotimizni kino sanoatisiz tasavvur qilishimiz qiyin, chunki sanoatning bu turi kun sayin taraqqiy etmoqda. To'g'ri tarjima qilingan film nomlari natijasida muxlislarda ushbu filmni ko'rishga doir qiziqish uyg'onadi. Xorijiy filmlarni ko'rishdan asosiy maqsad, boshqa davlatlar va millatlar madaniyati haqida ma'lumot olishdir. Har qanday matn kommunikativlik xususiyatiga ega bo'lib, u xabar va ma'lumotlardan iborat bo'ladi. Shu bois filmonimlarning to'g'ri, adekvat va ishonchli tarjima qilinishi, film tarjimasining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu jarayon mobaynida tarjimon ko'plab lingvistik qiyinchiliklarning guvohi bo'ladi. Shu bilan birga bu texnik jarayondir, chunki film nomlarida insonlarda muayyan turdagi tuyg'ular va taassurotlarni uyg'otish kuchiga ega bo'lib, aynan shular film nomlarida mujassam bo'ladi. Tarjimon nafaqat o'z ona tilisini va xorijiy tilni mukammal bilishi, balki o'zga mamlakatning tarixi, urf-odatlar, madaniyatiga doir ekstralingvistik xususiyatlarini ham tarjima jarayonida e'tiborga olish ham muhim hisoblanadi. Tarjimon ham yaratuvchi, ham muallif hisoblanadi, chunki tarjimon nafaqat so'zlarning semantikasiga, shu bilan birga milliylik va baynalminallik qotishmasiga va madaniy xususiyatlariga ham e'tibor qaratib, aslyatning mazmunini to'laroq aks ettirishi zarur. Tarjima o'z tabiatiga ko'ra ijod hisoblanadi. "Ijod bo'lganda ham juda o'ziga xos ijod, bir emas, ikki til, ikki madaniyat, ikki adabiyot bilan bog'liq ijod".

Tilshunoslarning fikricha, filmonimlarni tarjima qilish jarayoni aforizmlar va maqollarni tarjima qilish jarayoniga o'xshaydi, ular o'xshash usul va metodlarga asoslanib tarjima qilinadi.²

Nomlarni va sarlavhalarni tarjima qilishda ko'plab usullar, transformatsiyalar mavjud bo'lib, ulardan eng munosibini tanlash qiyin jarayonni o'z ichiga oladi. Ushbu nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda, film nomini to'g'ri tarjima qilishning asosiy talablardan biri uni ko'rish kerak, bu jarayon tarjimon uchun uning asosiy g'oyasi, mazmun-mohiyati, syujeti bilan tanishish imkoniyatini yaratadi. Tarjimada qo'llanadigan asosiy usullar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Film nomlari oddiy so'z yoki so'zlardan iborat bo'lsa, to'g'ridan to'g'ri tarjima qilish usulidan foydalanishimiz joizdir. "It" – "U", "Sheriklar" – "Companions", "Burgut" – "Eagle", "Kuzatuvchi" – "Observer".

2. Transkripsiya, transliteratsiya va kalkalash usullaridan ham foydalanishimiz o'rinli hisoblanadi. "Deadpool" – "Dedpul", "That awkward moment" – "Etot nelovkiy moment", "Barbekyu", "Gladiator" – "Gladiator" – "Gladiator". Nomni transformatsiyalash ya'ni tarjima qilish jarayonida so'z yoki so'zlarning tushirib yoki qo'shib qo'yilish jarayonlarini o'z ichiga oladi. "The Institute" – "Rouzvod Instituti", "The Noutbook" – "Xotira Daftari", "Zulmat ostonasidagi muhabbat" – "Twilight". Buning asosiy sababi, bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda,

1 G'aybulla Salomov. Men suv ichgan daryolar. – Toshkent: Yosh gvardiya. 1990, 25-bet.

2 Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: учеб. пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей/И.С.Алексеева. СПб.: Союз, 2008. С-288

ma'nosi tushunarsiz bo'lib qoladi. Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda, ona tilimizning adabiy me'yorlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi lozim.

Tarjima jarayonida film nomlari obyektlarni, joy nomlarini, vaqtni va voqealarni atab qo'yilganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Obyektlarni ifodalaydigan film nomlari o'z navbatida asosiy qahramon yoki guruh nomi bilan atalishi mumkin. "Warriords" – "Sarkardalar", "Joker" – "Joker", "Solt" – "Agent Solt". So'z yoki so'zlarni qoldirib ketish jarayonida, tarjimon sarlavhada ortiqchalik qilayotgan so'zlarni tilning xususiyatlaridan, uslublardagi farqlarni va milliy qadriyatlardagi tafovutlarni inobatga olgan holda tushurib qoldirishi o'rinlidir. Tarjima transformatsiyalariga doir nazariya 20-asrning o'rtalarida vujudga kelib, tilshunoslarning diqqatini tortdi. Rus tadqiqotchilaridan Ya.I.Retsker, L.S.Barxudarov, V.N.Komissarov, A.V.Fedorov va boshqalar bu nazariyani ishlab chiqishda o'z hissalarini qo'shishgan. Ya.I.Retskerning transformatsiyalarni leksik va grammatik turlarga bo'lib, tarjima jarayonida bu transformatsiya turlari bir-birini to'ldirib kelishini ta'kidlab o'tadi.

Transformatsiya lotincha so'zdan olingan bo'lib, "o'zgartirish", "almashtirish" degan ma'nolarni bildirib, leksik, stilistik, grammatik va funksional turlari mavjud.

"Tilda mavjud bo'lgan barcha birliklar, fonema, morfema, so'z, so'z birikmasi va gap tarjima birligi bo'lishi mumkin". Tarjimon esa, mahoratidan kelib chiqqan holda, ushbu transformatsiyalarni to'g'ri qo'llay bilishi zarur.

Shu bilan birga, film nomidagi ma'lumotlar ham katta rol o'ynaydi. Masalan, tomoshabinlar, ya'ni o'qiydigan auditoriyaning asosiy bilimlariga to'g'ridan to'g'ri murojaat qiladigan film nomlari yuqori darajada ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Bular "Usta va Margarita", "Idiot", "Yesenin" va boshqalar. Boshqacha qilib aytganda, film haqidagi

3 Бархударов, Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. — М. : Наука, 1975. 240 с.

ma'lumotlarning o'zi reklama xarakteriga ega (albatta, bu auditoriyaning bilim darajasi intellektual ta'sirga moyil bo'lgan qismiga tegishli).

Tarjimada grammatik transformatsiyalardan ham keng o'rinda foydalaniladi. Tarjima qilish jarayonida filmonomlarning asosiy xususiyatlari artikllarning, "to be" ko'makchi fe'l shakllarining hamda predloglarining tarjima jarayonida tushirib qoldirilishi aniqlandi.

Leksik-semantik transformatsiyalar asosiy maqsadi bir tildagi leksik birliklarni tarjima qilishda boshqa tildagi leksik birliklar bilan mos kelmaganda, ularni aniqlashtirish, umumiyashtirish va modulyatsiya kabi usullardan iborat.

Konkretlashtirish jarayonida asl matn tilidagi so'z yoki so'z birikmaning tarjima matn tilida so'zning umumiy ma'nosi tor nom bilan tarjima qilinadi. Umumiyashtirish natijasida esa, tor ma'noli so'z umumiy ma'noda tarjimada qo'llaniladi. Sintaktik moslashtirish (to'g'ridan to'g'ri tarjima qilish) jarayonida asl matn tilidagi sintaktik qolip, tarjima matn tiliga analog struktura bilan moslashtirib tarjima qilinadi. Modulyatsiya yoki ma'nosini anglagan holda tarjima qilish jarayonida esa, leksik birliklarning ma'nosi mantiqiy jihatidan kelib chiqib o'zgartiriladi.

Film nomlarini to'g'ri tarjima qilish muhim hisoblanadi, ammo har doim bu jarayon muvaffaqiyatli kechmaydi. Tarjimon tarjima jarayonida ko'plab qiyinchiliklarni bartaraf qilishiga to'g'ri keladi. Shu bois, tarjimon ham e'tiborli, ham sinchkov bo'lishi kerak. Qiyinchiliklar tarkibiga to'g'ri tarjima usulini tanlay bilish, rasmiy tarjimaning har doim ham mos tushmaslik holatlarini misol keltirishimiz mumkin. Asosan, film nomlari so'zma-so'z tarjima turi yordamida tarjima qilinadi. Natijada film nomlarining semantik va sintaktik jihatlari tarjima tilida saqlanib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'aybullay Salomov. Men suv ichgan daryolar. — Toshkent: Yosh gvardiya. 1990, 25-bet
2. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: учеб. пособие по устному и письменному переводу для переводчиков преподавателей / И.С. Алексеева. СПб.: Союз, 2008. С. 288
3. Петрова Н.Ю. Названия английских и драматургических произведений в когнитивной перспективе. Вопросы когнитивной лингвистики. — Москва., 2009. 35-41 с.
4. Подымова Ю.Н. Фильмонимы как проблема перевода // Студенческий научный журнал, 2000. 215-219 с.
5. Сафарова Д.А. Семантические особенности названий фильмов. Филологические исследования: язык, литература, образование. — Термиз., 2023.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак. иностр. яз. Учеб. пособие. - 4-е изд., перераб. и доп.-М.: ВШ, 1983-303 с.
7. Бархударов, Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. — М.: Наука, 1975. 240 с.
8. Комиссаров, В. Н. Теория перевода : лингвистические аспекты / В. Н. Комиссаров. — М.: Высшая школа, 1990. 250 с.

Iroda DUSMURODOVA,
 Alfraganus NOTT o'qituvchisi
 dustmurodovairoda@gmail.com

INGLIZ TILINI O'QITISH JARAYONIDA AUTENTIK MATERIALLARNING TALABALAR KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilini o'rganish jarayonida autentik materiallardan foydalanish mexanizmlari, ularning afzalliklari va qo'llanilishi haqida so'z yuritiladi. Ingliz tilini o'qitish jarayoni zamonaviy ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Talabalar uchun autentik materiallardan foydalanish o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim rol o'ynaydi. Autentik materiallar – bu real hayotda ishlatiladigan va o'rganilayotgan tilni autentik kontekstda aks ettiruvchi manbalar, masalan, gazeta maqolalari, filmlar, musiqalar, veb-saytlar va boshqalar. Ushbu materiallar yordamida talabalar nafaqat tilni o'rganadilar, balki madaniyat, ijtimoiy kontekst va kommunikativ ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar. Bugungi kunda talabalar uchun autentik materiallardan foydalanish mexanizmlari muhim o'ringa ega. Ular o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: *autentik material bilan ishlash usullari, ingliz tilini o'rgatish, o'quv jarayoni, leksik material, moslashtirilgan dastur.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются механизмы, преимущества и применение аутентичных материалов в процессе изучения английского языка. Процесс преподавания английского языка важен в современной системе образования. Использование аутентичных материалов для студентов играет важную роль в повышении эффективности и интереса процесса обучения. Аутентичные материалы — это источники, которые используются в реальной жизни и отражают изучаемый язык в реальном контексте, например, газетные статьи, фильмы, музыка, веб-сайты и т. д. С помощью этих материалов студенты не только изучают язык, но и развивают культуру, социальный контекст и навыки общения. Сегодня для студентов важны механизмы использования аутентичных материалов. Они позволяют учителям сделать процесс обучения более интересным, интерактивным и эффективным.

Ключевые слова: *методика работы с аутентичным материалом, обучение английскому языку, учебный процесс, лексический материал, адаптированная программа.*

Annotation: this article discusses the mechanisms, benefits, and applications of authentic materials in the process of learning English. The process of teaching English is important in the modern education system. Using authentic materials for students plays an important role in increasing the effectiveness and interest of the learning process. Authentic materials are sources that are used in real life and reflect the target language in a real context, such as newspaper articles, films, music, websites, etc. With these materials, students not only learn the language but also develop culture, social context, and communication skills. Today, the mechanisms of using authentic materials are important for students. They allow teachers to make the learning process more interesting, interactive, and effective.

Key words: *methodology of working with authentic material, teaching English, learning process, lexical material, adapted program.*

Chet tilini o'qitish doirasida o'qituvchi doimiy ravishda til muhitidan tashqarida ijtimoiy-madaniy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishning samarali usullari va vositalarini izlaydi. Ta'lim mazmunining asosiy ijtimoiy-madaniy parametrlaridan biri bu autentik materialdan foydalanishdir. Autentik material og'zaki va yozma matnlar, shuningdek, ona tilida so'zlashuvchilarning autentik mahsuloti bo'lgan va o'quv maqsadlari uchun mo'ljallanmagan va talabalarning tilni bilish darajasini hisobga olgan holda ehtiyojlariga moslashtirilmagan boshqa madaniy obyektlardir.

Autentik matnlar milliy madaniyat faktlari va xususiyatlarini aks ettirgani uchun tarbiyaviy matnlarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega. Autentik materiallar orqali talabalar yangi lingvistik va sotsiolingvistik bilimlarga ega bo'ladilar, o'rganilayotgan tilning ona

tilida so'zlashuvchilarning madaniy qadriyatlariga ega bo'ladilar va ijtimoiy-madaniy kompetensiya shakllanadi. Matnlarda real hayotni qayta tiklash talabalarda qiziqish, materialni muhokama qilish, munozaraga kirishish istagini uyg'otadi va muvaffaqiyatli tushunish tilni keyingi o'rganish motivatsiyasini oshiradi. Talabalar o'rganilayotgan tilning ijtimoiy-madaniy va lingvistik jihatlar: aforizmlar, idiomalar va frazeologik birliklar bilan to'qnash kelganda, ikki madaniyat va til taraqqiyotidagi o'xshashlik va farqlarni qiyoslash va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Asarga asl materiallarning kiritilishi ham o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Bundan tashqari, autentik matnlar so'zlashuv nutqining jonli intonatsiyasi, tabiiy emotsionallik, pauza to'ldiruvchilari – tabiiy norasmiy muloqotning xarakterli xususiyatlari bilan

ajralib turadi, bu ham chet tilini o'rganish motivatsiyasini oshiradi. Shu bilan birga, autentik material o'zi bilan ma'lum qiyinchiliklarni, masalan, lingvistik materialning murakkabligini olib keladi. Autentik material elliptiklik, qisqartirilgan shakllardan foydalanish, alohida qismlarning qat'iy mantiqiy o'zaro bog'liqligi, taqdimot ketma-ketligi, batafsil bayonotlar, atamalar va tegishli nomlarning mavjudligi bilan tavsiflanadi[14].

Autentik video material chet tilini o'rganish uchun ajoyib manbadir. Autentik video material turli mazmun va dizaynga ega bo'lishi mumkin: video retseptlar; qisqa metrajli filmlar; reklama roliklari; musiqiy videolar; televizion o'yinlar; intervyu; badiiy, hujjatli, animatsion filmlar; teledasturlardan parchalar; televizion yangiliklarning video yozuvlari: hisobotlar, ob-havo prognozlari, hodisalar, yangiliklar voqealari; bolalar va o'smirlar uchun ta'lim dasturlari; eskizlar; sport va ko'ngilochar dasturlar; teledasturlar, munozaralar va boshqalar.[24].

Autentik videomaterial o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishning eng samarali usuli, o'quvchilarning nutqiy fikrlash faoliyatini faollashtirishning samarali usuli hisoblanadi. Talabalar o'rganilayotgan til mamlakatining an'analari, madaniy xususiyatlari va lingvistik haqiqatlari haqida ko'rgazmali ma'lumotlarga ega bo'ladilar.

Shunday qilib, autentik video materiallardan foydalanish quyidagi muammolarni hal qilish imkonini beradi:

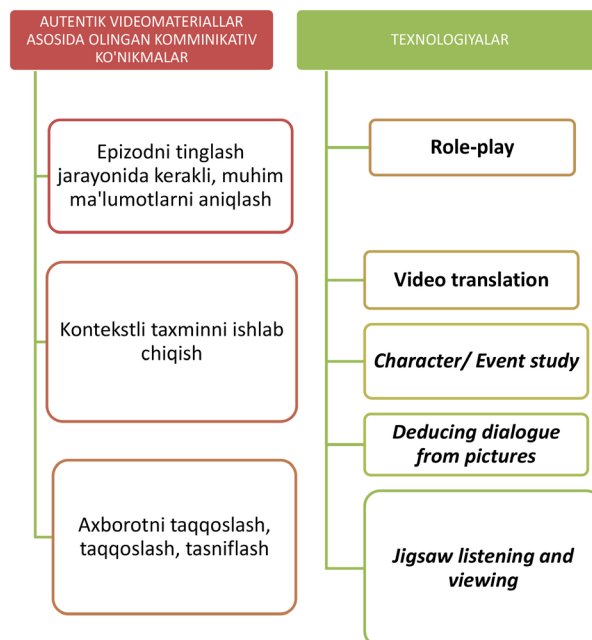
- talabalarga "jonli kontekstdagi til" bilan tanishish imkoniyatini beradi, ya'ni "darsni real dunyo bilan bog'laydi va tilni amalda ko'rsatadi" [4];
- diqqat, xotira, intellektual va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi;
- muloqot faoliyatining turli turlarini birlashtirishga yordam beradi: tinglash, gapirish, o'qish va yozish;
- ta'lim jarayonini faollashtirishga yordam beradi, chunki vizual va eshitish shaklida taqdim etilgan ma'lumotlar osonroq va tezroq so'riladi;
- talabalarning motivatsiyasi va faolligini oshiradi, birgalikdagi bilim faolligi muhitini yaratadi, keyingi mustaqil ish uchun rag'batlantiradi;
- madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini egallashga yordam beradi.

Videofilmlardan foydalanish samaradorligi darslarni oqilona tashkil etishga bog'liq. Autentik video materiallardan foydalanish talabalarga kutilgan nutq xatti-harakatlari bilan ma'lum bir vaziyat kontekstining barqaror aloqalarini shakllantirishga yordam beradi, tasavvur va ijodiy faollikni rag'batlantiradi, diqqat va xotiraning barcha turlarini jalb qiladi, fanga qiziqish va uni o'rganish samaradorligini oshiradi [4].

Autentik video materiallardan foydalanish muammosi bo'yicha xorijiy va mahalliy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish asosida biz autentik video materiallar bilan ishlash texnikasi to'plamini aniqladik va ijtimoiy-madaniy

kompetensiyani shakllantirishga yordam beradigan mashqlar namunalarini ishlab chiqdik (1-jadval).

1-jadval
Autentik video materiallar asosida talabalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish texnologiyalari

Videolarni tomosha qilishda talabalar umumiy ta'lim ko'nikmalari va moslashish qobiliyatlari to'plamini egallashlari kerak.

Umumiy ta'lim qobiliyatlari:

- film epizodini tinglash jarayonida kerakli, muhim ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish;
- axborotni qiyoslash, qiyoslash, tasniflash;
- axborotni oldindan bilish;
- axborotni umumlashtirish va baholash;
- axborotni yozma ravishda qayd etish.

Videomateriallar bilan ishlashda biz uchta asosiy bosqichni ajratamiz: oldindan ko'rsatish – talabalarni rag'batlantirish bosqichi, matnni idrok etishdagi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etish va keyingi bosqichlarni muvaffaqiyatli yakunlashga tayyorgarlik ko'rish.

Biz ixtiyoriy ravishda video material bilan ishlashning to'rtinchi bosqichini – ijodiy bosqichni aniqladik. Ijodiy bosqichda talabalar film mavzusiga oid sharhlar, gazeta va jurnal maqolalarini muhokama qilishlari mumkin.

Chet tilini o'rganish milliy madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u nafaqat madaniy bilimlarni egallashni, balki o'rganilayotgan tilda so'zlashuvchilarning mentalitetini, shuningdek, ushbu mamlakat aholisining kommunikativ xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish qobiliyati va tayyorgarligini rivojlantirishni ham o'z

ichiga oladi. Videomateriallar bilan ishlashda biz uchta asosiy bosqichni ajratamiz: oldindan ko'rsatish – talabalarni rag'batlantirish bosqichi, matnni idrok etishdagi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etish va keyingi bosqichlarni muvaffaqiyatli yakunlashga tayyorgarlik ko'rish, demo – filmlar ko'rsatish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish og'zaki

nutq ko'nikmalarini rivojlantirish (gapirish, tinglash), o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini rivojlantirish. Biz ixtiyoriy ravishda video material bilan ishlashning to'rtinchi bosqichini – ijodiy bosqichni aniqladik. Ijodiy bosqichda talabalar film mavzusiga oid sharhlar, gazeta va jurnal maqolalarini muhokama qilishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Scrivener J. (2010). O'rganishni o'rgatish. Ingliz tilini o'rgatish bo'yicha qo'llanma.
2. Richards J. C. va Schmidt R. Til o'rgatish va amaliy tilshunoslik lug'ati. 2010.
3. Ur P. (2012). Ingliz tilini o'rgatish kursi.
4. Pinter A. (2006). Yosh til o'rganuvchilarni o'rgatish.
5. MakGrat I. (2016). Til o'rgatish uchun materiallarni baholash va loyihalash.
6. Gilmor A. (2007). Materiallar va EFL sinfidagi autentik dunyo vazifalari.
7. Bekon S. M. va Finneman M. (1992). Talabalar va o'qituvchilarning xorijiy tillar sinfidagi autentiklikka oid qarashlari.
8. Martinez A. (2002). Autentik materiallar: ijobiy va salbiy tomonlari.
9. Kice M. (Tahr.). (2013). Materiallar bilan o'qitish: O'qituvchilar uchun qo'llanma.
10. Vorozhtsova I.B. Lingvodidaktika asoslarida. Talabalar uchun darslik. – Izhevsk: UG, 2008. - 452 p.
11. Vyatutnev M. N. Rus tilini o'qitishning kommunikativ yo'nalishi chet el maktablarida [Matn] / M. N. Vyatutnev // Chet elda rus tili. 1977. No 6. 38–45-betlar.
12. Grishayeva L.I., Tsurikova A.V. Madaniyatlararo muloqot nazariyasiga kirish. Darslik universitetlar uchun. [Matn] / L.I. Grishayeva – M.: Akademiya, 2008. 352-b.

Komila UMAROVA,

*“Alfraganus universiteti” nodavlat ta'lim muassasasi,
Filologiya fakulteti “Xorijiy filologiya” kafedrasida o'qituvchisi*

JEYMS JOYSNING “DUBLINLIKLAR” HAMDA NAZAR ESHONQULNING “URUSH ODAMLARI” ASARLARIDA DAVR RUHIYATINING IFODALANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada Jeyms Joysning “Dublinliklar” va Nazar Eshonqulning “Urush odamlari” asarlarida davr ruhiyatining aks ettirilishi tahlil qilinadi. Ikkala asarda ham tarixiy va ijtimoiy jarayonlar hamda inson psixologiyasidagi o'zgarishlar yorug'lik va zulmat motivlari orqali ifoda etiladi.

Kalit so'zlar: *adabiyotshunoslik, qiyosiy tahlil, yorug'lik va zulmat, modernizm, realizm, mustamlakachilik, post-sovet jamiyati, inson psixologiyasi.*

Аннотация: в данной статье анализируется отражение духа времени в произведениях Джеймса Джойса Дублинцы и Назара Эшонкула Люди войны. В обоих произведениях исторические и социальные процессы, а также изменения в психологии человека выражены через мотивы света и тьмы.

Ключевые слова: *литературоведение, сравнительный анализ, свет и тьма, модернизм, реализм, колониализм, постсоветское общество, психология человека.*

Annotation: this article analyzes the reflection of the spirit of the era in James Joyce's Dubliners and Nazar Eshonqul's War People. Both works express historical and social processes, as well as changes in human psychology, through the motifs of light and darkness.

Key words: *literary studies, comparative analysis, light and darkness, modernism, realism, colonialism, post-Soviet society, human psychology.*

Adabiyot jamiyatning in'ikosidir. U inson hayoti, jamiyatdagi o'zgarishlar, iztiroblar va umidlar haqida hikoya qiladi. Har bir davr o'zining ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy muhitiga ega bo'lib, badiiy asarlar

ushbu davrlarning ruhiyatini aks ettiradi. Shu bois, adabiy tahlil jarayonida asarlarning syujet va uslub jihatdan o'rganilishi bilan bir qatorda, ularning tarixiy va madaniy kontekstlari ham chuqur tahlil qilinishi muhim

ahamiyatga ega.

Jeyms Joys va Nazar Eshonqul o'z asarlarida davr ruhiyatini aks ettirish uchun turli uslub va badiiy vositalardan foydalanadilar. "Dublinliklar" va "Urush odamlari" asarlari o'z davrining ijtimoiy va ruhiy kechinmalarini badiiy jihatdan tasvirlash orqali alohida o'rin tutadi. Joys modernizmning yetakchi namoyandalaridan biri sifatida Irlandiyaning mustamlakachilik ostidagi ijtimoiy turg'unligini tasvirlagan bo'lsa, Eshonqul post-sovet O'zbekistoni jamiyatidagi o'zgarishlar va inson ruhiyatidagi transformatsiyalarni aks ettirgan. Adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan, "Dublinliklar" va "Urush odamlari" asarlari qiyosiy adabiyotshunoslik yondashuvi orqali tahlil qilinishi mumkin. Ikkala asarda ham yorug'lik va zulmat motivlari orqali davr ruhiyati aks ettiriladi. Joys asarlarida yorug'lik insonning umidlarini va imkoniyatlarini anglatgan bo'lsa, zulmat mustamlakachilik natijasida yuzaga kelgan ruhiy turg'unlik va harakatsizlikni bildiradi. Eshonqul esa yorug'lik va zulmatni inson ongining ichki kurashi, urush natijasida shakllangan ruhiy jarayonlarni tasvirlash uchun ishlatgan.

Modernizm va realizm kabi adabiy oqimlar ham ushbu asarlarda asosiy rol o'ynaydi. Joysning modernistik uslubi, oqim-uslub (stream of consciousness) va ichki monolog texnikasi orqali Irlandiyaning ijtimoiy qiyinchiliklari, ijtimoiy inersiya va qahramonlarning ruhiy ziddiyatlari yoritilgan. Nazar Eshonqul esa realizm va psixologik tahlil orqali inson ongi va jamiyatdagi o'zgarishlarni ifodalaydi. Bu jihatdan ikkala asar ham o'z davrining muhim madaniy va tarixiy jihatlarini ochib beradi. Joysning "Dublinliklar" asari Irlandiyaning mustamlakachilik davridagi ruhiy va ijtimoiy ahvolini aks ettiradi. Irlandiya XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buyuk Britaniya tarkibida bo'lib, ingliz mustamlakachilik siyosati natijasida iqtisodiy va ijtimoiy turg'unlik hukm surgan. Asar qahramonlari ushbu siyosiy va ijtimoiy muhit natijasida shakllangan ruhiy ezilish va passivlikni ifoda etadi. Mustamlakachilik zulmi ostida yashayotgan irlandlarning milliy identifikatsiyasi yo'qolishi va ular o'z hayotlari ustidan nazorat yo'qligini his qilishlari Joys asarlarida asosiy mavzu sifatida ko'tarilgan.

Qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan asarlarni tahlil qilish.

Qiyosiy adabiyotshunoslik yondashuvi orqali ushbu ikki asarning davr ruhiyatini qanday aks ettirishini tahlil qilish mumkin. Joys va Eshonqulning asarlari quyidagi umumiy jihatlariga ega:

1. Ijodiy uslub – ikkala muallif ham o'z asarlarida realizm bilan badiiy tasvirning sintezini yaratgan. Joys modernistik va simvolik elementlardan foydalansa, Eshonqul realistlik va psixologik detallar orqali voqealarni yoritadi.

2. Qahramonlarning ruhiy holati – ikkala asarda ham qahramonlar o'zlarining ijtimoiy va shaxsiy muhitiga

moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi. Joysning qahramonlari Dublin muhitining harakatsizligidan qiynalsa, Eshonqulning qahramonlari urushning qoldirgan izlaridan azob chekadi.

3. Davrning aks ettirilishi – "Dublinliklar" asarida Joys Irlandiyaning mustamlakachilik yillari va uning ijtimoiy stagnatsiyasini tasvirlaydi, "Urush odamlari" esa O'zbekistonning tarixiy tranzitsion davrini ifoda etadi.

Shu bilan birga, ikkala asar o'rtasida sezilarli tafovutlar ham mavjud:

1. Tarixiy kontekst – Joys mustamlakachilik zulmida ezilgan Irlandiyani tasvirlasa, Eshonqul post-sovet davridagi insoniy inqirozni ochib beradi.

2. Badiiy tahlil – Joys modernistik oqimdan foydalanib, personajlarning ichki monologlarini keng yoritadi. Eshonqul esa realistlik tasvir orqali harakat va ruhiy jarayonlarni ifodalashga urg'u beradi.

Ushbu maqolada "Dublinliklar" va "Urush odamlari" asarlarida aks ettirilgan davr ruhiyati qiyosiy adabiyotshunoslik yondashuvi orqali tahlil qilindi. Joys va Eshonqul o'z asarlari orqali jamiyatning tarixiy o'zgarishlarini, mustamlakachilik va urushning inson ruhiyatiga ta'sirini tasvirlagan. Ikkala asar ham adabiyotda yorug'lik va zulmat motivlaridan foydalangan holda jamiyatdagi inqirozni ifoda etgan. Ushbu maqolada qiyosiy adabiyotshunoslik yondashuvi asosida "Dublinliklar" va "Urush odamlari" asarlarida aks ettirilgan ijtimoiy ruhiyat, badiiy ifoda vositalari va davr bilan bog'liq muhim jihatlar tahlil qilinadi.

Jeyms Joys va Irlandiyaning mustamlakachilik davri Irlandiya mustamlakachilik davrida:

Jeyms Joys (1882–1941) XX asr modernistik adabiyotining eng yirik namoyandalaridan biri bo'lib, uning ijodi Irlandiya tarixiy realliklari bilan uzviy bog'liqdir. "Dublinliklar" to'plami Joysning o'z jamiyatiga bo'lgan tanqidiy munosabatini ifoda etuvchi asarlardan biri bo'lib, unda Irlandiyaning mustamlaka zulmi ostida qolganligi, aholining ijtimoiy va ruhiy jihatdan ezilganligi tasvirlanadi. Bu holat, ayniqsa, hikoyalarda yorqin aks ettirilgan: qahramonlar baxt izlashsa-da, lekin jamiyatdagi harakatsizlik va islohotlarsizlik ularning harakatlarini to'xtatadi (Hamlin, 2016).

Irlandiya XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buyuk Britaniya tarkibida qolgan holda mustamlakachilik zulmiga duchor bo'lgan. O'sha davrda Irlandiyaning siyosiy va iqtisodiy hayoti Britaniya imperiyasi tomonidan boshqarilgan bo'lib, mahalliy xalq iqtisodiy turg'unlik, siyosiy cheklovlar va diniy ziddiyatlar ichida yashashga majbur edi. Bu holat Joys asarlarida o'z aksini topgan. U Irlandiya jamiyatini bevosita tanqid qilgan holda, uning ichki ruhiy va ma'naviy inqirozini ko'rsatishga harakat qilgan (Gaeini, Basirizadeh & Soqandi, 2019).

Joysning "Dublinliklar" asari Irlandiya jamiyatining XX asr boshidagi murakkab holatini tasvirlash bilan birga, mustamlakachilik sharoitida inson ruhiyatining qanday turg'unlikka duch kelishini aks ettirgan. U

modernistik uslub va postkolonial tahlil yondashuvlari orqali jamiyatning ichki muammolarini ko'rsatgan bo'lib, bu jihatdan uning ijodi adabiyotshunoslik uchun katta ilmiy ahamiyatga ega. Joys o'z asarlari orqali Irlandiyaning ijtimoiy va ruhiy kechinmalarini chuqur yoritib, uni mustamlakachilik davridagi qiyinchiliklar bilan bog'liq holda tasvirlagan.

Mustamlakachilikning Irlandiya jamiyatiga ta'siri.

Irlandiyaning mustamlakachilik ostida uzoq vaqt qolishi uning jamiyatiga turli jihatlarida ta'sir o'tkazgan. Quyidagi jadval ushbu ta'sirlarni asosiy to'rt yo'nalishda ko'rsatadi:

Ta'sir sohasi	Irlandiya mustamlakachilik davrida
Siyosiy mustaqillik	Mustamlaka ostida, Britaniya hukmronligi
Iqtisodiy inqiroz	Agrar iqtisodiyot, sanoatning rivojlanmasligi
Madaniy o'zgarishlar	Milliy madaniyatning yo'qolishi xavfi
Ruhiy ta'sir	Milliy identifikatsiya muammosi, ma'naviy inqiroz

Joys asarlarida ushbu ta'sirlarning aks etishi sezilarli bo'lib, u o'z hikoyalari orqali Irlandiyaning ijtimoiy inqirozini ifodalagan. Masalan, "O'liklar" hikoyasida Joys Irlandiya jamiyatining ruhiy va jismoniy turg'unligini tasvirlaydi. Hikoya bosh qahramoni Gabriel Conroyning ichki kechinmalari orqali Irlandiyaning milliy turg'unlik va harakatsizlik holati ochib beriladi. Gabrielning hikoya oxiridagi ruhiy tahlili butun Irlandiya jamiyatining mustamlakachilik ostidagi ruhiy holatini aks ettiruvchi

badiiy vositadir (Hamlin, 2016).

"Dublinliklar" asari Joysning eng muhim modernistik tajribalaridan biri bo'lib, uning hikoyalarida jamiyat a'zolarining ichki iztiroblari, ijtimoiy turg'unlik va milliy identifikatsiya muammolari yoritilgan. Joys o'z hikoyalarida tez-tez metaforik va ramziy tasvirlardan foydalanadi. Masalan, "Arabi" hikoyasida yorug'lik va zulmat motivlari orqali yosh qahramonning umidlari va haqiqat o'rtasidagi tafovut yoritiladi. Dastlab yorug'lik unga kelajak sari intilishni bildirsa, hikoya so'ngida zulmat uning umidlari qanday so'nganini ifoda etadi (Parrinder, 1986).

Joysning "Dublinliklar" asaridagi asosiy motivlardan biri – harakatga kelolmaslik, ijtimoiy inersiya va inson taqdirining jamiyat bosimiga bo'ysunib qolishidir. Uning qahramonlari, ayniqsa, "Arabi" va "O'liklar" hikoyalarida, shaxsiy erkinlik va ma'naviy uyg'onish o'rtasida tafakkur qiladi, lekin oxir-oqibat o'zlari orzu qilgan ozodlikka erisha olmaydi. Bu Irlandiyaning mustamlaka davridagi ruhiy holatidan dalolat beradi (Gaeini, Basirizadeh & Soqandi, 2019).

Maqola xulosasida shuni ta'kidlash kerakki, Joys va Eshonqulning asarlari o'z davrlarining ruhiyatini aks ettirish bilan birga, insoniyat taqdiriga ta'sir qilgan tarixiy voqealarning chuqur badiiy talqinini taqdim etadi. Ularning asarlari mustamlakachilik va urushdan keyingi inqiroz holatlarining inson ruhiyatiga qanday ta'sir qilishini ochib berish bilan bir qatorda, jamiyat va shaxs o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ham ko'rsatadi. Bu jihatdan "Dublinliklar" va "Urush odamlari" qiyosiy adabiyotshunoslik uchun muhim adabiy material hisoblanib, adabiyot va jamiyat o'rtasidagi munosabatni o'rganish uchun muhim manba vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Joyce, James. Dubliners. Penguin Classics, 1992. <https://en.wikipedia.org/wiki/Dubliners>
2. Ellmann, Richard. James Joyce. Oxford University Press, 1982.
3. Bulson, Eric. The Cambridge Introduction to James Joyce. Cambridge University Press, 2006.

Gulnora G'ANIYEVA,
Toshkent shahar 244-maktab
boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

JAHON TILSHUNOSLIGIDA MATN TUSHUNCHASI

Annotatsiya: ushbu maqolada matnga doir ilmiy qarashlar bayon etilgan. An'anaviy va zamonaviy tilshunoslikda matn tushunchasini turlicha talqin etilishi xususida fikr yuritilgani va jahon tilshunosligida matn nazariyasi, shakllanishi va rivoji, unda matn tushunchasi va talqini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, matn nazariyasi, tadqiqot, matn tushunchasining umumiy shakllanishi va rivojida gap, an'anaviy va zamonaviy matn tilshunosligi.*

Аннотация: в статье представлены научные взгляды на текст. В традиционной и современной лингвистике рассматриваются различные трактовки понятия текста, а в мировой лингвистике теория, формирование и развитие текста анализируются понятие и интерпретация текста.

Ключевые слова: *лингвистика, теория текста, исследование, общее формирование и развитие понятия текста, традиционная и современная лингвистика текста.*

Annotation: the article presents scientific views on the text. In traditional and modern linguistics, various interpretations of the concept of text are considered, and in world linguistics, the theory, formation and development of text analyzes the concept and interpretation of text.

Key words: *linguistics, text theory, research, the general formation and development of the concept of text, traditional and modern text linguistics.*

XXI asr texnika-texnologiya va axborot almashuv asri bo'lib, ijtimoiy hayotda axborot almashuvda nutq, uning ko'rinishi bo'lgan matn har jihatdan xarakterli sanaladi. Inson umri davomida katta-kichik turli mazmundagi axborotlar, ya'ni matnlar qamrovida yashaydi. Bu ijtimoiylikning dastlabki shartlaridan bo'lib, inson bolalik damlarida matnning kichik shakllari maqol, ertak, hikoya, rasmiy lavhalar va h.k.ga duch kelgan bo'lsa, ulg'aygach mazmunan yanada boy, shaklan rangorand ko'rinishli matnlar qurshovida hayot kechirishiga to'g'ri keladi. Bunda turli daraja va shakldagi badiiy, ilmiy, rasmiy, publitsistik matn namunalari bilan to'qnashadi. Tevarak-atrofimiz u yoki bu mazmundagi, katta-kichik axborotlarga – e'lon va reklamalar, xabar va lavhalarga to'la. Tabiiyki, bularning bari "matn" insoniyat shuuri, ma'naviyatining ajralmas bir qismi ekanligidan dalolat beradi.

Odatda, matn deganda biron-bir muallifga tegishli bo'lgan, ma'lum fikrlar majmuasi hisoblangan, qo'lyozma yoki nashrdan chiqqan asar tushuniladi. Ammo har qanday bosma yoki qo'lyozmani ham matn deyaverish to'g'ri emas. Matn bo'lishi uchun, tadqiqotchilar fikricha, hajmidan qat'i nazar, asar hisoblanishi kerak. Shuningdek, ilmiy, ommabop, rasmiy, badiiy kabi mazmunga yoki hujjat xarakteriga ega bo'lishi zarur.

Tilshunoslikda matn tushunchasi gapdan ko'ra yirik hajmli aloqa vositasi, nutqiy faoliyat mahsuli, muayyan qonuniyatlar asosida shakllangan nutq ko'rinishidir. Har qanday og'zaki va yozma nutq ko'rinishi matn hisoblanib, ular bir necha gaplarning o'zaro grammatik va mazmuniy bog'lanishlaridan tashkil topgan va bunday mazmuniy yaxlitlikka ega bo'lgan qo'shma gaplarga nisbatan yirikroq yozma va og'zaki nutq ko'rinishiga mikromatn deyiladi. Bir umumiy mavzu ostida birlashgan bir necha

mikromatnlardan tashkil topgan yaxlit asar makromatndir. Matn ma'lum bir mazmun ifodalashi kerak bo'lgan yaxlit tuzilma hisoblanadi.

Muhabbat Kurbonova hamda Ma'rufjon Yo'ldoshevlarning "Matn tilshunosligi" qo'llanmasida matn minimal va maksimal matn tiplariga ajratilgan, bunga ko'ra minimal matn yuqorida aytilganidek, Bahor... so'zining o'zi butun holda mazmun tugal ifodasini topishi mumkin. Maksimal matnda esa keng ko'lamdagi voqealarni yoritish ehtiyojida yuzaga kelgan ma'no butunligi nazarda tutiladi. Badiiy uslubda hikoya qissa, roman, epopeya kabi yirik hajmli asarlar hisoblanadi. Bunday matnlarga asosan epigraf, muqaddima, so'nggiso'z hamda boshqa qo'shimchalar kiritilishi mumkin. Makromatn hamda maksimal matnni bir biridan farqlab olishimiz lozim, maksimal matn matn tipologiyasi hisoblanadi [2. 38-b.115-b]. Makromatn esa bir butun holda yaxlitlanib kelgan fikrlarni ifodalaydi.

Matnni tipiklashtirishda ularning lisoniy strukturasi ham nazarda tutilishi kerak. Shunga ko'ra, turg'un strukturali matn, ya'ni ma'lumotnoma, dalolatnoma, annotatsiya, patent kabilar va erkin strukturali matnlar - maqola, hikoya, she'r, roman, kabilar bilan farqlanadi. Bunda berilayotgan axborotning mazmuni asosiy o'lchov vazifasini bajaradi. Bundan tashqari matnlarni nutqiy muloqotning asosiy shakllariga uyg'un ravishda hikoya, muhokama, tasviriy matnlarga ajratish mumkin.

Matn tiplarini belgilashda yana bir omil asos nutqining funksional uslublaridan bo'lib, matn funksional uslubiy mohiyatga ko'ra, ilmiy matn - tezis, maqola, ma'ruza, taqrizlarga, badiiy matn - nasriy, nazmiy asarlar, rasmiy matn - ma'lumotnoma, qaror, buyruq, tavsifnoma, tavsifiyanomalar, ommabop matn - maqola, suhbat, tabrik, va xitob nutqi matnlari ajratish mumkin.

Matn maqsad va mohiyatan tilning ikki muhim vazifasidan birining kommunikativ yoki estetik vazifani bajaradi. Bunga ko'ra matn badiiy matn va nobadiiy matn turlariga bo'lindi [5.115b, 44b]. Asosiy maqsad mohiyatida kommunikativ vazifa yetakchilik qilsa, bunday matn nobadiiy matn hisoblanadi. Asosiy matn mohiyatida estetik vazifa ustunlik qilsa unda bunday matn badiiy matn deyiladi. Shu bilan birga matn insonlar orasida faqatgina muloqot jarayoni bilangina chegaralanib qolmaydi. U insonlarning hissiyotlarini, tuyg'ularini, hayajonlarini, azob va qayg'ularini ifodalash, shu orqali kitobxon va tinglovchining ta'sirlanishini, voqealar olamiga tortishni xohlaydi. Bunda matnda obrazlar va makon-zamon jarayonlari asosiy rol o'ynaydi. Bu ko'proq badiiy matnda o'z ifodasini topadi. Shunga asosan badiiy matn bir qancha tiplarga bo'linadi: hikoya mazmunli matn, tasviriy matn, didaktik matn, izoh mazmunli matn, xabar-darak mazmunli matn, so'roq mazmunli matn, buyruq-istak mazmunli matn, hissiy ifoda mazmunli matn [5.115b, 44b]. Unutmaslik kerakki, biror-bir matn tiplarining hammasi yoki ayrimlari ishtirok etgan bo'lishi mumkin. Yoxud butun boshli asar yuqorida qayd etilgan matn tiplaridan faqatgina bittasi asosida shakllangan bo'lishi mumkin.

Matnga ta'rif berilganda ikkita asosiy belgiga, ya'ni bog'lanishlilik va yaxlitlikka alohida e'tibor beriladi. Bog'lanishlilik va yaxlitlik gaplar orasida va gaplarning mazmuniy-grammatik birligi asosida yuzaga keladi.

"Matn" atamasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da matn so'zining arabchadan o'zlashganligi ta'rif beriladi.

Matn bilan bog'liq nazariy qarashlar uzoq tarixga ega. Dastlab yaxlit nutqiy asar haqidagi tadqiqotlar Aristotel va uning izdoshlari tomonidan amalga oshirilgan. XX asr o'rtalaridan boshlab esa jahon tilshunosligida matnni o'rganishga qaratilgan maxsus tadqiqotlar amalga oshirila boshlandi. Bunda rus, ingliz, fransuz, nemis tilshunosligi yetakchilik qildi. G'arb tilshunoslari tomonidan matnga berilgan ta'riflarda gaplarning ketma-ket kelishi, gaplar zanjiri matnda asosiy jihat ekanligi, busiz matn yuzaga kela olmasligi muntazam ta'kidlanadi. Aksariyat tilshunoslar gapni matn birligi emas deb qaraydilar.

Rus tilshunosligida matn ("tekst") tushunchasining rivoji o'tgan asrning 40-yillariga to'g'ri keladi. Rus tilshunosligida matn nazariyasi, uning muammolari V.V.Odinov, I.R.Galperin, O.I.Maskalskaya, L.M.Loseva, Y.M.Lotman, Z.Y.Turayeva, N.D.Zarubina, E.V.Sidorov, O.L.Kamenskaya, A.I.Gorshkov, N.S.Valgina kabi 7 tilshunoslar tomonidan o'rganildi. Shulardan V.V.Odinov "Tekst stilistikasi" (1980), I.R.Galperin "Matn lingvistik tahlil obyekti sifatida" (1981), O.I.Moskalskaya "Matn grammatikasi" (1981), N.M.Shanskiyning "Badiiy tekstning lingvistik tahlili" (1990) kabi tadqiqotlarini alohida ta'kidlash lozim.

Matn va u bilan bog'liq G'arb olimlari matn haqida

turlicha fikrlar bildirganlar. K.Bostning fikricha matn "Bir gapdan boshqasiga tortilgan iplar shu qadar ko'p va shunday pishiq to'rni hosil qiladiki, gaplarning chatishishi, ularning yagona to'r sifatida o'rib to'qilganligi haqida gapirish mumkin, chunki har bir alohida gap boshqalari bilan chambarchas bog'langan"dir. X.Vaynrix ta'kidlashicha, "Biz, odatda, alohida so'zlar bilan emas, gaplar va matnlar bilan gapiramiz" deydi. P.Xartman esa "Til faqat matnlar shaklida va matn tuzish vazifasida kishilar o'rtasidagi aloqa vositasidir" deb yozadi. M.A.Xellidey "Biz tildan foydalanganimizda asosiy birlik so'z yoki gap emas, balki matndir" deya alohida ta'kidlaydi. "Ichki bog'lanishli bo'lgan, muloqot maqsadida mazmunan o'zaro birikkan gaplardan tashkil topgan nutqning har qanday parchasi matn deb ataladi" deb ta'rif beradi R.Bart.

Taniqli tatar tilshunosi M.Zakiyev tomonidan matn masalasi birinchi o'laroq o'tgan asr 70-yillarining boshida qo'yilgan. Dastlab u bog'lanishli nutqni mustaqil gaplar o'rtasidagi aloqani o'rganmasdan tadqiq etib bo'lmashligini, chunki bog'lanishli nutq hamisha turli usullar bilan o'zaro bog'langan gaplar zanjiridan iborat bo'lishini, shunga ko'ra bog'lanishli nutqda gapdan yirik va murakkab bo'lgan "murakkab sintaktik butunlik" deb ataladigan birliklar ajratilishini (ular abzasning qismi, abzas, yaxlit bob, ba'zan hatto yaxlit asar va sh.k.ga teng bo'lishini) ta'kidlaydi.

Fransuz tilshunosi R.Bart matn tushunchasiga quyidagicha ta'rif beradi "Ichki bog'lanishli bo'lgan, muloqot maqsadida mazmunan o'zaro birikkan gaplardan tashkil topgan nutqning har qanday parchasini matn deb atash maqsadga muvofiq".

Matn haqida chex tilshunosi Kveta Kojevnekovaning fikrlari ham diqqatga sazovordir. Bu olimaning tadqiqotlarida asosiy e'tibor matnning bog'lanishli nutq mahsuli ekanligi, bog'lanishli nutqning tarkibiy qismlari va ularning o'zaro munosabatini o'rganishga qaratilgan edi. Shunisi e'tiborliki, K.Kojevnikova matn haqida mulohaza yuritganida, uning mazmuniy jihatdan tugallangan bo'lishini alohida ta'kidlab ko'rsatadi.

Rus tilshunosi I.R.Galperinning talqiniga ko'ra, gap emas, balki bir qator gaplarni birlashtiradigan nisbatan yirik butunlik frazadan katta butunlik matn birligi bo'la olishini aytadi. U gap ana ana shunday butunlikda konstituent sifatida ishtirok etishini, frazadan katta butunlikni tarkibiy qismi bo'lgan gap bir paytning o'zida yaxlit matnning ham tarkibiy qismi bo'la olmasligini ta'kidlaydi. Matn har tomonlama mukammal holatga keltirilgan yozma nutq mahsulidir. Og'zaki nutq esa turli qaytariqlarni, uzuq-yuluq gaplarni ham o'z ichiga oladi va shuning uchun uni tekshirish obyekti bo'la oladigan matn deb e'tirof etish unchalik maqsadga muvofiq emas. Biroq hozirgi kunda matnning og'zaki va yozma shaklda bo'lishini hech kim inkor etmaydi.

Chex olimi K.Gauzenblaz matnni ham nutqiy faoliyat mahsuli sifatida, ham nutqiy faoliyat natijasi tarzida ham

talqin etadi. Bunda yozma nutq nutqiy faoliyat mahsuli sifatida, og'zaki nutq nutqiy jarayon deb talqin qilinadi.

Demak, "matn" deb tugallangan, yozma va og'zaki ko'rinishda voqelangan, sarlavha va turli leksik,

grammatik, mantiqiy, uslubiy munosabatlar asosida bog'langan gapdan yuqori birliklardan tarkib topgan hamda ma'lum bir muloqot maqsadi, pragmatik rejaga ega bo'lgan nutqiy ijod mahsuliga aytiladi".

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Q.Xolbekova. "Badiiy matnning lisoniy tahlili" fanidan o'quv-uslubiy majmua.(o'quv qo'llanma). – Guliston, 2012.20-bet.
2. Белич А.И. К вопросу о распределении грамматического материала по главным грамматическим дисциплинам / Вестник МГУ, 1947, N 7, с. 22
3. Москальская О.И. Грамматика текста. –М.: Высшая школа, 1981, с. 5-6.
4. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста. –М.: Прогресс, 1978; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. –М.: Наука, 1981, с. 5-7; Дейк ван Т.А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста / Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988, с.153-211 ва бошқ.
- 5.Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970; Лингвистика текста. Материалы научной конференции. Ч. I, II. -М., 1974; Лосева Л.М. Как строится текст. – М.: Просвещение, 1980; Одинцов В.В. Стилистика текста. -М.: Наука, 1980; Москальская О.И. Кўрсатилган асар; Гальперин И.Р. Кўрсатилган асар; Зарубина Н.Д. Текст: лингвистический и методический аспекты. -М.: Русский язык, 1981; Тураева З.Я. Лингвистика текста. –М.: Просвещение, 1986; Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности. – М.: Наука, 1987; Каменская О.Л. Текст и коммуникация. – М.: Высшая школа, 1990; Горшков А.И. Русская стилистика. – М.: Астрель –АСТ, 2001, с. 53-258; Валгина Н.С. Теория текста. –М.: Логос, 2004 ва бошқ.
- 6.Абдуллаев К.М. Теоретические проблемы синтаксиса азербайджанского языка: Автореф. дис. ...д-ра филол. наук. – Баку, 1984, с. 33-43.
7. Современный татарский язык. – М.: Наука, 1971, с. 237.
8. Абдуллаев К.М. Теоретические проблемы синтаксиса азербайджанского языка: Автореф. дис. ...д-ра филол. наук. – Баку, 1984, с. 33-43.
9. Харвег Р. Редуцированная речь // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск УШ. Лингвистика текста. – М.: «Прогресс», 1978. – С. 389
10. Барт Р. Лингвистика текста // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск УШ. Лингвистика текста. – М.: «Прогресс», 1978. – С. 443.
11. Гаузенблэз К. О характеристике и классификации речевых произведений // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск УШ. Лингвистика текста. – М.: «Прогресс», 1978. – С. 58-59.
12. Гальперин И.Р. О понятии "текст"// Вопросы языкознания,1974, № 6. – С. 72.
13. D.Yuldasheva. Anthropolcentric approach to children's speech study. Конференции.
14. Ю.Д Махамдалиевна. Использование зоонимов в колыбельной песне-«алла», как аспект этнолингвистики.Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук.12 (Ulrich`s ...
15. Y.D. Maxamadaliyevna, M Matmusayeva. On Lingvofolcloristic Units. International Journal of Culture and Modernity 11, 169-171.
16. Y.D. Muhamadaliyevna, M. A. Ermatova.Professor A.Mamajonov- uslubshunos olim. Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515 VOLUME 2 SPECIAL USSUE 8 2023 Avgust. 20-23-betlar.

Gulnora OCHILOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti
Innovatsion ta'lim texnologiyalari
va metodika kafedrası assistent o'qituvchisi
Mail: gulnoraochilova0916@gmail.com

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA QARINDOSHLIK OTLARI ATAMALARINI IFODALASHNING AYRIM USULLARI

Annotatsiya: turli til oilasiga mansub bo'lgan tillarni qiyosiy - tipologik o'rganish mazkur tillar uchun umumiy bo'lgan lingvistik nazariya ishlab chiqilishi uchun qimmatli bo'lgan material yig'ish hamda har bir tilning jahon tillari tizimidagi o'rnini belgilash imkonini yaratib beradi. Shu bilan bir qatorda, mazkur materialdan muqoyasa qilinayotgan tillarning rivojlanish bosqichlari hamda olam lisoniy manzarasida iste'molda bo'lishining o'zaro ta'sir modellarini tadqiq etish kabi muhim masalalar tahlilida ham foydalanish imkoni bo'ladi.

Kalit so'zlar: qarindoshlik atamaları, tendensiya, tilshunoslik, qiyosiy-tipologik, komponentlar tahlili.

Annotation: comparative-typological study of languages belonging to different language families makes it possible to collect valuable material for the development of a common linguistic theory for these languages and to determine the place of each language in the system of world languages. The stages of evolution of the languages under comparison and the study of the interaction models of their usage in the global linguistic landscape are two significant concerns that may be analyzed using this data.

Key words: kinship terms, tendency, linguistics, comparative-typological, component analysis.

Аннотация: сравнительно-типологическое изучение языков, принадлежащих к разным языковым семьям, позволяет собрать ценный материал для разработки общей лингвистической теории этих языков и определить место каждого языка в системе мировых языков. Также этот материал можно будет использовать при анализе таких важных вопросов, как этапы развития сравниваемых языков и исследование моделей взаимодействия их использования в языковом ландшафте мира.

Ключевые слова: термины родства, тенденция, лингвистика, сравнительно-типологический, компонентный анализ.

Kirish. So'nggi yillarda turli til oilasiga mansub bo'lgan tillarni qiyosiy-tipologik o'rganishga tilshunoslarning e'tiborining kuchaygani bejiz emas. Bu tendensiya jahon hamjamiyati moddiy va ma'naviy hayotining barcha jabhalarida tobora kengayib borayotgan bugungi globallashuv hamda xalqaro integratsiya jarayonining rivojlanishiga javob tarzida yuzaga kelayotgan hodisa o'laroq baholanishi tabiiydir. Zamonaviy qiyosiy tipologiyaning dolzarb vazifalari qatoriga tarjima masalalari, turli lug'atlar va so'zlashgichlar tuzish hamda xorijiy tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirish kabilar kiradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, mazkur tadqiqot muqoyasa qilinayotgan tillarning tarixiy rivojlanish jarayonini tahlil qilishni o'z oldiga maqsad qilib olmagan. Aksincha, mazkur tadqiqot doirasida aniq belgilab olingan leksik qatlam — qarindoshlik otlari atamaları qiyosiy tadqiqi tanlab olinganki, bu holat masalaning mohiyatini tubdan o'zgartirib yuboradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ma'lumki, turli til oilalariga mansub qarindosh bo'lmagan tillar leksikasining turli qatlamlarini qiyoslash juda murakkab vazifadir. A.A. Potebnya ham qarindosh bo'lmagan tillar lug'at tarkibini qiyosiy o'rganish mushkulligini o'z vaqtida ta'kidlab o'tgan: "Men bir-biriga o'ta yaqin bo'lgan tillar yoki hatto bir tilning

lahjalari ichki tuzilishidagi tafovutlar mavjud ekanini inkor qilmayman. Ayni o'rinda tilning o'zi qanchalik o'xshash bo'lsa, uning tub farqlarini aniqlash shunchalik qiyinlashishini ham bilib turibman".

"Muayyan xalq tarixining asosiy guvohi — bu o'sha xalqning tarixini aks ettiruvchi qadimiy suyaklar, narsalar va qabristonlardan ustunlikka ega bo'lgan tildir", deb yozadi Ya. Grimm, qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning yetakchi tarafdorlaridan biri va "tarixiy grammatikaning asoschisi". Inson ruhi til orqali nafas oladi. "Til insoniyat madaniyatining bir qismi bo'lgan boshqa elementlar singari inson ijodining mahsulidir, ammo tilning madaniyatning bir qismi bo'lgan boshqa elementlardan farqi shundaki, til insoniyatning ijodiy rivojlanishidagi barcha bosqichlarni aks ettiradi", deydi akademik N. Ya. Grimmning til ta'rifini takrorlaydigan Marr (Mapp, 4). Belgilangan tilning shakllari, shu jumladan so'zlar, ularning morfologik, fonetik va boshqa tuzilmalari va tarkibida matn ishlatilgan ma'no, bu ayniqsa aniq bo'lgan holatlarga misoldir.

Bir-biriga bog'liqlikda bo'lmagan, o'zaro muqobil tillarga mansub lisoniy ma'lumotlar tahlilida hamda ularning bir-biri bilan muqoyasa qilib tadqiq qilinishida odatda, qiyosiy-tipologik usul eng samarali tadqiq usuli sifatida qo'llanilgan.

Ayni usul hozirgacha qiyoslanayotgan tillardagi o'xshash va farqli hodisalarni aniqlash imkonini bera olgani uchun o'zining muhim o'rini saqlab kelmoqda. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik yoki qiyosiy tadqiqotlar bilan bog'liq holda ishlab chiqilgan ushbu tadqiqot usuli fanda birinchi marta 19-asr boshlarida qo'llanilgan va hozirda an'anaviy yondashuvlardan biri sifatida qaralmoqda. U tadqiqotchilarning bevosita ko'rgan nutq materiallari haqidagi lingvistik faktlarni tekshirish uchun ishlatiladi.

Boshqa tomondan, an'anaviy yondashuvlar ba'zi kamchiliklarga ega. Buning asosiy sababi shundaki, ushbu usullardan foydalangan holda tilning barcha darajalarini bir xil darajada o'rganish qiyin. Chunonchi, qiyosiy (tarixiy) metoddan faqat bir til oilasiga mansub tillarning qiyosiy fonetika va morfologik darajalarini o'rganish uchungina qo'llanilishi mumkin va tillarning semantikasi va sintaksisi darajalariga oid materiallarni o'rganishda u yetarli darajada samarali emas.

Hozirgi kunda lingvistik tadqiqotlarda tizimli usul (metod) faol qo'llanilmoqda. Bu – zamonaviy lingvistik tadqiqot usullaridan biri. Biroq shuni ta'kidlash lozimki, tilning barcha darajalarini o'rganishda bu usul har doim ham birdek samarali emas. Ayniqsa, til lug'at tarkibini (leksikani) o'rganishda tizimli usulni qo'llash murakkabligi va ba'zan noqulayligi kuzatiladi. Buning sababi shundaki: "Har qanday tilning lug'at materiallari o'ziga xos noyob xususiyatga ega. Uni fonetika, morfologiya yoki sintaksis materiallariga nisbatan tizimli ravishda o'rganish ancha qiyin. Til lug'aviy tarkibiga mansub leksik birliklar "erkin" va doimiy dinamik harakatda bo'lgani bois ularning til leksik tizimi ichidagi joylashish o'rini erkin tanlay olish holati kuzatiladi" (Ochilova, 2).

Muhokama va natijalar. Lug'at tarkibini uslubiy tadqiq qilishga turli omillar to'sqinlik qilmoqda. Masalan, lug'at ma'lumotlarining ayrim leksik-semantik qatlamlari tizimli, ya'ni ularni uslubiy jihatdan o'rganish oddiy. Boshqalarga murakkab tizimli tuzilishi tufayli yaqinlashish qiyin. "Ba'zi leksik-semantik guruhlar — qarindoshlik ot atamaları, rang nomlari va ba'zi maxsus lug'at guruhları — bu nisbatan yaxshi o'rganilgan guruhga kiritilishi mumkin", deydi A. G. Grigoryan bu haqda. Ijtimoiy munosabatlar yoki inson shaxsiy hayotiga doir boshqa atamalarni ifodalovchi so'zlarni o'rganishda esa, garchand bu borada keng ko'lamli ishlar olib borilayotgan bo'lsa-da, muammoning joriy o'rganilganlik holatini unchalik yaxshi deb bo'lmaydi. Bunday guruhlarining tadqiq etilganlik darajasidagi tafvut, avvalo,

tadqiq etish uchun tanlab olinadigan obyektning muqoyasa qilinayotgan tillar leksik sathidagi o'rni bir xil emasligi bilan bog'liq, boshqacha qilib aytganda, ayrim lug'aviy guruhlar boshqalariga qaraganda "qat'iyroq tizimlashgan" bo'lsa, ayrimlari esa o'z tarkibiy tuzilishi jihatidan murakkabroq bo'lishi kuzatiladi".

Bir til oilasiga mansub bo'lgan, o'zaro qarindosh yoki bir-biriga o'xshash va o'xshash bo'lmagan tillarda o'zaro mutanosib muqobillik ko'rsatkichlari mavjud bo'lsa, bunday holatlarda an'anaviy qo'llanilib keluvchi qiyosiy-tipologik usul samaraliroq bo'lgani bois ayni usuldan foydalaniladi. Mazkur usul yordamida tilga xos tor doiradagi atamaları to'plami emas, real nutqiy vaziyatda ajratib olingan nutq faktlari o'rganiladi.

Leksik-semantik guruhlarini o'rganishda komponentlar tahlili usulining vaqt tejashdagi ahamiyati uni qo'llashning ma'qullik darajasini oshiradi. Aslida, ma'lum bir semantik komponent asosida semantik maydon (leksik-semantik guruh) ajratiladi. Misol uchun, qarindoshlik otlari atamaları — bitta umumiy asosiy komponent — "o'zaro qarindoshlik munosabati" bilan birlashgan bitta semantik maydonni tashkil etadi.

An'anaviy usullar bilan bog'liq bo'lgan, lekin tasviriy va qiyosiy usullarning qo'shilishidan paydo bo'lgan sinxron-qiyosiy (qiyosiy-sinxron) metod ham mavjud.

Turli tuzilmalarga ega bo'lgan tillarda qarindoshlik otlari tushunchalarini o'rganishda sinxron-qiyosiy usul—sistematik usul deb atalib, bu o'z o'rnida amaliy va samarali hisoblanadi. German tillarining qarindoshlik otlarini tarixiy-qiyosiy nuqtayi nazardan o'rganish bir qator xorijiy tilshunoslari tomonidan yaratilgan asarlar shular jumlasidandir.

M.M. Guxmanning "German tillarida qadimgi hind-yevropa qarindoshlik otlari atamaları" nomli maqolasida yuqoridagi kabi holatlar borasida shunday fikr yuritiladi: "...umumiy ma'nodagi germanshunoslarning keyingi ishlarda, hind-yevropa tillarida ma'lum bo'lgan qarindoshlik otlari atamalaridan tashqari, shaklan ibtidoiyoq tuzilishga ega bo'lgan, mazmunan esa, hech bir hind-yevropa tiliga xos bo'lmagan atamalar mavjudligiga ham e'tibor berishga majbur bo'lishmoqda".

Xulosa. Ma'lumki, qarindoshlik otlari atamaları har bir til lug'at tarkibidagi alohida mikrosistemani tashkil etadi. Shunday ekan, qarindoshlik otlari atamalarini qiyosiy o'rganish bir oilaga mansub tillarning o'zaro bog'liq yoki bog'liq bo'lmagan holda shakllanishi haqida ishonchli xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ochilova G. U. About the classification of kinship terms. International Conference humanistic role of language and literature in the contemporary globalization, 19-20 April, 2024, – Samarkand, Uzbekistan.
2. Ochilova G. U. Comparative-etymological study of kinship terms. "Лучшие интеллектуальные исследования" международный научный электронный журнал ЧАСТЬ-38 ТОМ-4. Февраль - 2025 год
3. Гухман М. М. Доиндоевропейские термины родства в германских языках // Памяти академика И. Я. Марра. - М. - Л., 1978. - С. 93-115.
4. Марр Н. Я. Значение и роль изучения нацменьшинства в краеведении // В кн. Краеведение. – М., 1927. Т. IV, вып. I. - С. 8-169.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. IV. – М. - Л., 1941. - С. 36.

Shaxnoza GAFAROVA,
Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodika kafedrası
Stajyor-o'qituvchisi

INGLIZ, O'ZBEK VA TOJIK TILLARIDA RANG RAMZLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: rang ramziyligi har bir tilda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ko'pincha shaxslarning madaniy tasavvurlari va ifodalariga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot ingliz, o'zbek va tojik tillarida rang ramzlarining lingvistik xususiyatlarini o'rganadi. Bu tillarda ranglarning majoziy va madaniy jihatdan qanday qo'llanilishiga e'tibor qaratadi. Taqqoslash rang atamalarining umumiy va farqli qo'llanilishini ochib beradi. Tilning jamiyat qadriyatlari va tarixiy sharoitlarni qanday aks ettirishini ko'rsatadi. Tadqiqot rang atamalari va ularning ramziy ma'nolari ushbu tillarda qanday rivojlanishi va o'zgarishi haqida keng qamrovli tushuncha berishga, madaniyatlararo muloqot va o'ziga xoslikni yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: rang ramzlari, lingvistik xususiyatlar, ingliz, o'zbek, tojik, metafora, madaniy farqlar.

Annotation: color symbolism is important in every language and often influences the cultural perceptions and expressions of individuals. This study examines the linguistic features of color symbols in English, Uzbek, and Tajik, focusing on how colors are used figuratively and culturally in these languages. Comparison reveals the general and different uses of color terms, shows how language reflects the values of society and historical conditions. The research is aimed at providing a comprehensive understanding of how color terms and their symbolic meanings develop and change in these languages, highlighting intercultural communication and identity.

Key words: color symbols, linguistic features, English, Uzbek, Tajik, metaphor, cultural differences.

Аннотация: цветовая символика имеет важное значение в каждом языке и часто влияет на культурные представления и выражения индивидов. Это исследование изучает лингвистические особенности цветowych символов в английском, узбекском и таджикском языках, фокусируясь на том, как цвета используются метафорически и культурно в этих языках. Сравнение раскрывает общее и различное использование цветowych терминов, показывает, как язык отражает ценности общества и исторические условия. Исследование направлено на предоставление всестороннего представления о том, как цветowe термины и их символические значения развиваются и меняются в этих языках, освещая межкультурную коммуникацию и идентичность.

Ключевые слова: цветowe символы, лингвистические особенности, английский, узбекский, таджикский, метафора, культурные различия.

Kirish. Rang simvolikasi til va madaniyat chegaralaridan tashqarida bo'lgan universal hodisadir. Ammo turli tillarda ranglarning o'ziga xos ma'nolari va konnotatsiyalari sezilarli darajada farq qiladi. O'z madaniy va tarixiy kelib chiqishiga ega bo'lgan ingliz, o'zbek va tojik tillarida rang atamalarining majoziy va ramziy ma'nolarda qo'llanilishi bo'yicha o'ziga xos qarashlar mavjud. Qizil va oq kabi ba'zi ranglar bu tillarda o'xshash ma'nolarni anglatishi mumkin bo'lsa-da, boshqalari madaniy kontekstlarga qarab turli his-tuyg'ular yoki assotsiatsiyalarni uyg'otishi mumkin.

Ushbu tadqiqotda biz ingliz, o'zbek va tojik tillaridagi rang ramzlarining qiyosiy lingvistik tahliliga e'tibor qaratamiz. Rang atamalarining his-tuyg'ular, ijtimoiy me'yorlar va tarixiy tajribalarning madaniy ifodalovchisi sifatidagi o'zni tanqidiy ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot tilning turli jamiyatlar dunyoqarashini aks ettirishi va shakllantirishi, xususan, rang ramzlari orqali kengroq tushunishga yordam beradi.

1. Rang ramzlarining lingvistik tahlili

Ranglar tili va ularning ramzlari har bir madaniyatda o'ziga xos ma'no va tasavvurlarni anglatadi. Ingliz, o'zbek va tojik tillarida ranglar ramzlari o'zgaruvchi

madaniy va tarixiy omillar ta'sirida farq qiladi. Ranglar ko'pincha nafaqat obyektiv sifatlarni, balki subyektiv hissiyotlarning ham ifodasi sifatida xizmat qiladi. Ularning lingvistik xususiyatlari va ularga nisbatan keltirilgan madaniy ramzlar turlicha bo'ladi.

Ingliz tilidagi rang ramzlari: ingliz tilida ranglarning ramziy ma'nolari ko'pincha ma'lum bir hissiy holat yoki ijtimoiy atributlarga taalluqlidir. Misol uchun:

Qizil – ehtiros, muhabbat yoki xavfning ramzi bo'lishi mumkin.

Yashil – tabiat, o'sish yoki tinchlikning ramzi sifatida qabul qilinadi.

Ko'k – tinchlik, xotirjamlik yoki samimiylarning ramzi bo'lishi mumkin.

Oq – poklik, niyat va yangilanish ramzi sifatida ishlatiladi. Ingliz tilida ranglarning ma'nosi keng tarqalgan va global madaniyatda aniq va keng tan olingan.

O'zbek tilidagi rang ramzlari: o'zbek tilida ranglar ko'proq xalq an'analari, qadriyatlar va ijtimoiy tuzilishga mos ravishda ishlatiladi. Rang ramzlari ko'pincha urf-odatlar, diniy qarashlar va milliy tushunchalar bilan bog'liqdir. Misollar keltirish mumkin:

Qizil – o‘zbek madaniyatida ba‘zan baxt va baxtsizlikni, ba‘zan esa urush va qahramonlikni anglatadi.

Yashil – o‘zbeklarda yashil rangning ramzi tinchlik, tabiat va bahor bilan bog‘liqdir.

Ko‘k – ko‘k rang tasavvurlarida o‘zbek madaniyatida kuch, umid va mukammallikni anglatadi.

Oq – poklik, adolat va xayrli niyatlar ramzi sifatida ishlatiladi.

Tojik tilidagi rang ramzlari: tojik tilida ranglarning ramziy ma‘nosi o‘zbek tiliga o‘xshash bo‘lishi mumkin, ammo ba‘zi farqlar ham mavjud. Ranglar faqat madaniy va tarixiy kontekstda emas, balki iqtisodiy va siyosiy holatlar bilan ham bog‘liq. Tojik madaniyatida ranglar, asosan, tabiat va xalqning qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Misollar keltirish mumkin:

Qizil – Tojik tilida ko‘proq azob, o‘lim yoki qurbonlikni anglatadi.

Yashil – muqaddaslik, hayot va o‘shishning ramzi bo‘lib, ayniqsa, qishloq xo‘jaligi va dehqonchilik madaniyatida keng qo‘llaniladi.

Ko‘k – Tojiklar uchun ko‘k rang osmon, tinchlik va erkinlik ramzi sifatida qaraladi.

Oq – poklik va qadriyatlarning, mas‘uliyat va hurmatning ramzi sifatida talqin qilinadi.

2. Rang ramzlarining lingvistik va madaniy xususiyatlari

Rang ramzlarining madaniy ahamiyati har bir xalqning o‘ziga xosligi bilan bog‘liq bo‘lib, til va madaniyat bir-birini kuchaytiradi. Ranglar madaniy o‘ziga xosliklarni va o‘sha madaniyatda yashovchi insonlarning fikrlarini anglatadi. Ingliz, o‘zbek va tojik tillaridagi rang ramzlarining lingvistik tahlili va madaniy aloqalari orqali, ularning farqlarini va o‘xshashliklarini ko‘rsatish mumkin.

Ingliz tilidagi rang ramzlarining madaniy xususiyatlari. Ingliz tilidagi rang ramzlari asosan, globallashtirish va xalqaro madaniyat bilan bog‘liqdir. Ranglarning ramziy ma‘nolari kengaygan, ko‘plab xalqlarda umumiy tushunchalar mavjud. Masalan, qizil rang ehtiros va muhabbatni anglatishi mumkin, ammo bu rangning siyosiy va ijtimoiy aspektlari ham ingliz tilida o‘ziga xosdir. Misol uchun, qizil rang Britaniya va boshqa anglo-sakson xalqlarida qizil farishdan yoki parlamentda qarorlar qabul qilishda ko‘proq ishlatiladi.

O‘zbek tilidagi rang ramzlarining madaniy

xususiyatlari. O‘zbek madaniyatida ranglar ko‘proq o‘zaro aloqalar va xalq an‘analariga bog‘liqdir. Ranglarning ta‘mi, urf-odatlar va qadriyatlari madaniyatni shakllantiradi. Ranglar ba‘zan o‘zbeklarning diniy e‘tiqodlari bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. O‘zbek madaniyatida oq rang poklik, yorug‘lik va niyatlarning o‘rni bilan qadrlanib bo‘lgan rangdir. Bu rang o‘zbeklarning diniy marosimlarida va xalq an‘analari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Tojik tilidagi rang ramzlarining madaniy xususiyatlari. Tojik madaniyati ranglarning o‘ziga xos ramzlarini va ularga nisbatan an‘anaviy talqinlarni shakllantirgan. Ranglarning madaniy ramzlari, ayniqsa, tabiat va hayotning davomiyligi bilan bog‘liqdir. Tojiklar uchun yashil rang, masalan, yuqori qadriyatga ega, bu rangning ramzi sifatida hayotning o‘shishiga, o‘rmonlar va tabiiy boyliklar bilan bog‘liq ko‘plab ijtimoiy ahamiyatlar mavjud.

Inglizcha rang ramzi. Ingliz tilida qizil, oq, qora, ko‘k kabi ranglar kuchli metaforik va ramziy ma‘nolarga ega. Qizil rang ko‘pincha ehtiros, xavf yoki sevgi bilan bog‘liq. “Qizil ko‘rmoq” iborasi g‘azabni, “qizil gilam” esa obro‘-e‘tiborni anglatadi. Oq rang esa poklik va beg‘uborlikni anglatadi, masalan, “oq yolg‘on” yoki “oq qog‘oz” kabi iboralar rostgo‘ylik yoki yangi ishni boshlashni anglatadi. Qora rang, aksincha, ko‘pincha motam, yovuzlik yoki sirni anglatadi, masalan, “qora o‘lim” yoki “qora qo‘y”.

Ingliz tilida ranglarning ramziy qo‘llanilishi tarixiy ta‘sirlar va zamonaviy tendensiyalarning uyg‘unligini aks ettiradi. Masalan, Britaniya qirollik oilasining ko‘k rang bilan assotsiatsiyasi (“qirollik ko‘k” atamasida) hokimiyat va aristokratiya bilan uzoq vaqtdan beri mavjud bo‘lgan assotsiatsiyalarni aks ettiradi. Bundan tashqari, zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ranglarni idrok etish atrof-muhit, madaniy va hissiy omillarga bog‘liq, ya‘ni ingliz tilida so‘zlashuvchilar o‘zlarining individual tajribalariga qarab rangga turlicha hissiy munosabatda bo‘lishlari mumkin.

Xulosa. Ingliz, o‘zbek va tojik tillarida rang ramzlarining lingvistik xususiyatlari madaniy, tarixiy va ijtimoiy ta‘sirlar natijasida shakllangan umumiy va farqli qonuniyatlarni ochib beradi. Uch tilda rang ramzlaridan foydalanish o‘xshash bo‘lsa-da, har bir til o‘ziga xos nozikliklarni o‘z ichiga oladi, bu esa rang atamalarini o‘rganishni farqning asosiy madaniy qadriyatlarini tushunish uchun qimmatli vositaga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xusniddinova, N. “O‘zbek tilidagi ranglarning ramziy ma‘nolari” O‘zbek tilshunosligi jurnali, 2017. 15(2), 47-54.
2. Hasanov, A. O‘zbek tilida ranglar va ularning lingvistik tavsifi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2010.
3. Ibragimov A. “Ranglarning lingvistik xususiyatlari: o‘zbek tilida” Til va adabiyot masalalari. 2015.8(1), 32-39.
4. Mahmudov, Z. Tojik tili va uning rang ramzlari: Lingvistik tahlil. – Dushanbe: Tojikiston Milliy Universiteti, 2018.

Nurjahan RAHMONBERDIYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU
tayanch doktoranti
rahmonberdiyevanurjahan@gmail.com

MUHAMMAD ALINING "GUMBAZDAGI NUR" DOSTONI POETIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolaning maqsadi Muhammad Ali ijodi poetikasi va uning o'rganilishi haqida ma'lumot berishdan iborat. Maqolada aynan "Gumbazdagi nur" dostonini tahlil qilish orqali bu adabiy jarayon ochib beriladi. Bunda, albatta, ushbu muammoni o'rgangan olimlar ishlariga tayaniladi. Muhammad Ali Axmedov ijodida she'rlar, g'azallar, muxammaslar, fardlar, ruboiylar, qit'alar, sonetlar, bolalar adabiyotiga oid she'riy ertaklar, she'riy turkumlar, dostonlar, she'riy roman, tarixiy romanlar, dramalar, ocherklar, esselar, publiksistikaga oid maqolalar, adabiy maqolalar, tarixiy mavzulardagi ilmiy-ma'rifiy maqolalar, suhbatlar, tarjimalar (ular ichida she'rlar, dostonlar, eposlar, dramalar bor) mavjud. Ular bilan tanishtirish asnosida "Gumbazdagi nur" dostoni o'rganilishi va poetikasiga alohida to'xtalamiz.

Kalit so'zlar: *poetika, doston, she'r, tarixiy asar.*

Аннотация: цель данной статьи – предоставить информацию о поэтике творчества Мухаммеда Али и ее изучении. Статья раскроет этот литературный процесс через анализ эпической поэмы «Свет в куполе». Разумеется, при этом будут опираться на работы ученых, изучавших этот вопрос. Творчество Мухаммеда Али Ахмедова включает стихи, газели, мухаммы, фарды, рубаяты, кутсы, сонеты, поэтические сказки для детской литературы, поэтические серии, былины, поэтические романы, исторические романы, драмы, очерки, очерки, статьи по публицистике, литературные статьи, научно-познавательные статьи на исторические темы, интервью, переводы (в том числе стихи, былины, былины, драмы). Знакомя с ними, мы остановимся на изучении и поэтике эпической поэмы «Свет в куполе».

Ключевые слова: *поэтика, эпос, поэма, историческое произведение.*

Annotation: the purpose of this article is to provide information about the poetics of Muhammad Ali's work and its study. The article will reveal this literary process through the analysis of the epic poem "Light in the Dome". Of course, it will rely on the works of scholars who have studied this issue. Muhammad Ali Akhmedov's work includes poems, ghazals, muhammas, fards, rubaiyats, quts, sonnets, poetic tales for children's literature, poetic series, epics, poetic novels, historical novels, dramas, essays, essays, articles on journalism, literary articles, scientific and educational articles on historical topics, interviews, translations (including poems, epics, epics, dramas). While introducing them, we will focus on the study and poetics of the epic poem "Light in the Dome".

Key words: *poetics, epic, poem, historical work.*

Ijodkorning g'oyasi, o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan fikri uning ijodining ko'lamini, janrini va kelajagini belgilaydi. Muhammad Ali ijodida vatanparvarlik, millatparvarlik tuyg'ularining jo'shqin va samimiy ifodasi yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu adabiyotshunos olimlarning ham e'tiboridan chetda qolmagan. Professor Qozoqboy Yo'ldoshev "U o'z iste'dodini Vatan ravnaqiga xizmat qildirgan ijodkordir. Shu bois adibning bitganlarida Vatan shunchaki timsol emas, asl insoniy tuyg'u, zalvorli badiiy yuk bo'lib turadi. She'rlaridan birida: "Bitta tushunchadir uy ila Vatan" tarzida kashfiyot qilsa, boshqa bir satrda Spitamen tilidan: "Vatanni sevishga topingiz bardosh, "Sevaman" deb sotib yurmang gap", -deydi. "She'riyat bir oltin saroy, Vatan – saroy bekasi", misralari esa shoir ijodiy o'rnagini yanada ochiqroq ifoda etadi. Muhammad Alining ijodi Vatan ishqidan tug'ilgan, Vatan ruhiga yo'g'rilgan va boshdan-oyoq vatansevarlik tuyg'usi qirralarini kuylashga bag'ishlangan. Demak,

Muhammad Ali – vatanparvar ijodkor. Lekin shoirning vatanparvarligi chaqirig'-u undovlardan iborat yaltiroq va quruq emas. Uning vatansevarligi, millatparvarligi vatan va millat tarixini bilishdan, milliy xotiraga egalikdan kelib chiqadi¹, degani ham fikrimizni asoslaydi.

Muhammad Ali ijodi bo'yicha M. Qo'shjonov², B. Qosimov³, Q. Yo'ldoshev⁴, A. Alimbekov⁵ kabi adabiyotshunos olimlar o'z munosabatlarini bildirganlar. I. Yoqubov "Muhammad Ali ijodida tarixiy jarayon konsepsiyasi va liro-romantik talqin", G'. Murodov, D. Temirova "Tarixiy romanda syujet muammosi" (Muhammad Alining "Ulug' saltanat" romani misolida), Sh. Boltayev, U. Rashidov, Sh. Mahmudov "Muhammad Ali – temurshunos olim" kabi risolalar chiqarganlar. A. Alimbekovning "Yulduzning besh qirasi" monografiyasi ham Muhammad Ali ijodi bo'yicha alohida ahamiyatga ega asar hisoblanadi.

Muhammad Alining serqirra ijodi, xususan,

1 Yo'ldoshev Q. "Yoniq so'z" Adabiy o'yalar. Manzil zalvori. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2006. 440-bet.

2 "Mustaqillik davri adabiyoti" to'plami. Yozuvchining kamoloti. – Toshkent, 2006.

3 Ulug' saltanat siri. "Xalq so'zi", 2003, 18-mart.

4 Muhammad Ali. "Tanlangan asarlar". Milliy xotiraning badiiy ifodasi. So'ngso'z, 2011.

5 Ermak uchun yozmayman aslo. "Toshkent oqshomi", 2003, 14-yanvar

she'riyati chuqur o'rganilmagan. Shoirning kitoblari yozilgan taqrizlar, maqolalar va dissertatsiyalardagi ma'lum bir bo'limlarni hisobga olmaganda, hali jiddiy tadqiq qilinmagan. Liro-epik asarlari xususida qilingan dissertatsiyalar bilan tanishish maqsadidagi izlanishlar natijasida faqat Ahrorova Lola Iminovnaning filologiya fanlari nomzodligi uchun qilingan "O'zbek she'riy romanlarining spesifikatsiyasi" nomli dissertatsiyasini topdik. Mazkur tadqiqotning birinchi va ikkinchi boblari boshqa she'riy romanlar, xususan, Mirmuhsinning "Ziyod va Adiba", Husniddin Sharipovning "Bir savol" romanlari uchun ajratilgan bo'lib, uchinchi bob Muhammad Alining "Boqiy dunyo" she'riy romanidagi epiklik, tarixiy voqelik konsepsiyasi va asar kompozitsiyasiga bag'ishlangan. Magistrlik ishlari bo'yicha esa faqat nasriy taxiriy romanlari "Sarbadorlar" dilogiyasi va "Ulug' saltanat" romanlari obyekt qilib olinganligining guvohi bo'ldik.

"Gumbazdagi nur" dostoni 1967-yil e'lon qilingan. Mazkur doston haqida B. Qosimov, Q. Yo'ldoshev, I. Yoqubov, A. Alimbekovlar iliq fikrlar bildirganlar. "Gumbazdagi nur" dostonida Samarqanddagi Amir Temur ta'biri bilan aytganda "Buyukligimizga shubha qilsalar, Biz qurgan binolarga boqsinar" deyilgan o'sha buyuk binolar "Amir Temur maqbarasi", "Bibixonim" masjidleri tilga olinadi. Asosan, "Go'ri Amir" – Muhammad Sultonning, Amir Temurning suyukli nabirasining xotirasi uchun qurdirilgan muhtasham, salobatli maqbara, uning qurilishi, uni qurgan me'mor-u ustalarning xayollari, hayotlari, taqdir yo'llari haqida so'z boradi. Muallif dostonida tobora qamrovni kengaytirib, zamonlar osha Farg'ona kanali, Farhod GES, Toshkentdagi muhtasham teatr, Toshkentdagi mudhish zilziladan keyingi bunyodkorlik ishlarini qalamga oladi. Barchasini yakdil, mehnatkash xalq birlashib bunyod etganligini ta'kidlaydi:

Yil o'tsa ham yil osha,
Qo'ldan tushmas poytesha.
Ona xalqim o'zbekning
Qo'li guldirdi hamisha!
Qo'li guldirdi hamisha!

Zamonlar osha hamon ahamiyatini yo'qotmagan mazkur bunyodkorlik ishlarida qo'li gul o'zbekning mehnatkashligi, yakdilligi yaqqol ko'rinadi.

Dostonda o'n ikki me'morning ayri-ayri taqdiri, ayri-ayri dardi borligiga urg'u beriladi. Ulardan birini onasi kutsa, birini bolasi, birini esa suygan yori kutadi. Yana biri esa hali yosh, beg'am-betashvish ko'rinadi-yu, ammo go'zal muhabbati uni ortidan beparvolikda, bevafolikda ayblaydi. Ammo, yigitlarning ham xuddi gumbaz peshtoqi kabi birlashtiradigan bir dardi bor. Bu yurtni go'zal qilish ishtiyoqi.

Amir Temur obrazi bunyodkor, kuchli shaxs asnosida mehribon bobo, ta'sirchan ko'ngilga ega dilbar shaxs sifatida beriladi:

O, chorasi bo'lsaydi agar,
Agar kelsa tirilib o'g'lon,
Rostlansa gar taqdiri xato,

Amir Temur, foh, o'shal on
Taxtidan ham kechardi, hatto!
Yig'i olar ko'ngil dardini,
Garchi bitmas, nimaki sindi.
Olamgarning ko'zyoshlarini
Artib qo'yar o'zgalar endi...

Buyuk sarkarda, buyuk podshoh, ne-ne yurtlarni birlashtirgan, buyuk turon arslon ko'zining yoshini ham artishga majoli yo'q. Bu ishni uning eng yaqin kishisi qilishi kerak. Mazkur satrlarni o'qib o'quvchi tasavvurida eng nozik, eng o'kinch bir lavha jonlanadi. Suyukli o'g'li Jahongir Mirzodan qolgan yakka-yu yagona, yodgor Muhammad Sultonning o'limi Sohibqiron uchun qanchalar alamli bo'lganini tasavvur qilish qiyin emas.

Sohibqiron davrida bozorlardagi to'kin-sochinlik, binolardagi muhtashamlik, yurtdagi farovonlik dostonida quvnoq ohanglarda tasvirlanadi. G'urur bilan Iskandar Yildirim bilan bo'lgan janglar, Yevropaning Amir Temur tomonidan qutqarilishi dostoniga osongina kiritiladi. Doston yozilgan yillarni hisobga olganda bu haqiqiy mardlik, jasurlik. Muallif dostonida Alisher Navoiyni, "taqdirning sovg'asi" Mirzo Ulug'bekni ham g'urur bilan tilga oladi. Ularning millat uchun qilgan bemisli yaxshiliklarini kiritib o'tadi. Bu bilan tarixning "tilga kirishini" istaydi. Shu bilan birga Muhammad Ali o'n ikki me'morning avlodi sifatida, shu yurtning jasur, mehnatkash, aqlli farzandi sifatida "Beshgul" qishlog'idan chiqqan Ahmadqul Beknazar o'g'lini – o'z otasini ham dostoniga kiritadi. Muallifning otasi o'zbekning mard o'g'loni bo'lib Farg'ona kanali qurilishida qatnashadi. Muallif otasi haqida "O'zbekiston" nomli she'rda ham eslab o'tadi:

Otam seva bildi O'zbekistonni,
Farg'ona kanalini qurdi, quroladi.
Qo'lga qurol oldi, tashlab ketmonni,
Jang-jadalda chappar urdi, uroladi.

Yetti oy tinmadi to'pi maydonda,
Gumbur-gumbur saslar dillarda oqdi.
So'ngra tegib daydi o'q nogahonda
To'qqiz oy gospital shiftiga boqdi...

Mazkur she'rdan ham bilish mumkinki, muallifning vatanga, "otalar yurti" (Muhammad Alining shu nomli she'riy kitobi ham bor)ga muhabbati o'z-o'zidan paydo bo'lib qolgan emas. Bu ham xuddi o'n ikki mo'jizaviy me'mor qonidek otadan farzandga qon bilan o'tgan yurtga muhabbatdir.

Doston boshlanishida bola maqbara qoshida uning mahobatidan lol-u hayron, uning qurilishini xayoliga sig'dirolmay turganini ko'ramiz. Uning xayolida o'z savollari bor. Bu kelajak avlodning tarixga e'tibor bilan, hayrat bilan qarashi tasviridir. Uni haqiqatga eltuvchi savollar qiynaydi.

Zulmat ichra qolganda nogoh,
Narsani ko'z ilg'amas chog'dir.
Sahrolardek keng-u begiyoh,
Tarixning ham varog'i oqdir.
Mustabid tuzum tufayli tarixning o'chirilgan, oppoq,

izsiz ketgan varoqlari bo'lsa-da:

O'shanda ham Tarix entikib,
Eslolmasa yoshligin, inon,
Mening kabi bir shoir chiqib
O'shanda ham yozgusi doston.

Muallif o'zi kabi tarixini bilguvchi, bildiruvchi mard kelajak avlod yana va yana dunyoga kelishini mag'rur va masrur kuylaydi. Izsiz ketgan o'z ikki me'morning dostonini bilganidan shodlanadi. "Yulduzning besh qirradi" asarida keltirilishicha, "Dostonning e'lon qilinishidan oldingi bir necha variantlari bo'lib, ulardan birining nomi "Go'ri Amir yoki o'n ikki noma'lum me'mor" edi. Variantlardan shoirning ko'ngli to'lmadi. Shoir o'zining dostonini tengqurlariga o'qib berdi, ularning fikrlarini bilib oldi. Fikr almashuvlardan so'ng, shoir birdan barcha variantlarni bir chekkaga surib qo'yib, yangidan doston yozishga kirishadi va tez fursatda

"Gumbazdagi nur" dostonini qog'ozga tushirdi. "Sharq yulduzi" jurnalining 1968-yil 11-soni mazkur doston bilan ochildi."⁶

Doston muvaffaqiyatli chiqqanligini qator adabiyotshunoslar kabi I. Yoqubov ham ta'kidlaydi: "Gumbazdagi nur" dostonida insoniy qiyofalar va harakatlarni kuzatish, qalb sadolarini tinglash orqali shoir yaratish, yashnatish, mehnat, quvonch va tashvishlarga to'la xalqimiz taqdirini ifoda etadi."⁷

Muhammad Alining "Gumbazdagi nur" dostoni Amir Temur qudrati, buyuk shaxsiyati, yurtimiz tarixi, xalqimiz birdamligi, san'atning bebaholigi, san'atkorning o'chmas hayoti, millatning kelajagi yoshlardan umidning uzilmasligi haqidagi go'zal, ravon, ham hazin, ham quvnoq ohanglarda yozilgan yetuk asardir.

6 Alimbekov A. "Yulduzning besh qirradi". O'qituvchi. – Toshkent., 2020- B.157

7 Yoqubov I. "Muhammad Ali ijodida tarixiy jarayon konsepsiyasi va liro-romantik talqin. Fan. – Toshkent., 2007 11-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Alimbekov. "Yulduzning besh qirradi"
2. Muhammad Ali. "Tanlangan asarlar"
3. Yoqubov I. "Muhammad Ali ijodida tarixiy jarayon konsepsiyasi va liro-romantik talqin"
4. Yo'ldoshev Q. "Yoniq so'z" Adabiy o'ylar.

Nargizaxon NURDINBAYEVA,

Namangan davlat universiteti

O'zbek tili ixtisosligi tayanch doktoranti

nurdinbayeva29@gmail.com

ANTROPOSENTRIK PARADIGMA VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning til bilan bog'liq hodisalarida inson omili yetakchilik qila boshlagani, tilda insonni anglash, tilning amaliy vazifalarini tahlil qilish, inson ongining shu paytgacha fanga yashirin bo'lgan tomonlari, tajribasi hamda insonni anglash haqidagi tasavvurlari yuzaga chiqa boshlagani, til va til egasi, shaxs omili barcha tadqiqotlarda asosiy o'ringa chiqqanligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *antroposentrik paradigma, neolingvistika, integrativ yo'nalish, til shaxsi, o'zbek tilshunosligi.*

Аннотация: в данной статье человеческий фактор стал лидировать в событиях, связанных с языком в современном языкознании, понимании человека в языке, анализе практических задач языка, сторонах человеческого разума, которые были скрыты от науки, стали проявляться опыт и представления о понимании человека, язык и владение языком, индивидуальный фактор заняли главное место во всех исследованиях.

Ключевые слова: *антропоцентрическая парадигма, неолонгвистика, интегративное направление, языковая личность, узбекское языкознание.*

Annotation: this article analyzes the fact that the human factor has begun to dominate the phenomena related to language in modern linguistics, the understanding of man in language, the analysis of the practical functions of language, the emergence of aspects of the human mind, experience and ideas about understanding man that have been hidden from science until now, and the fact that the language and the owner of the language, the factor of the individual have taken the main place in all research.

Key words: *anthropocentric paradigm, neolinguistics, integrative direction, language personality, Uzbek linguistics.*

Kirish. XIX asr bo'sag'asida an'anaviy va struktur tilshunoslik bag'ridan neolingvistika yoki antroposentrik lingvistika o'sib chiqdi. Bunday lingvistikasining rivoji jahonda gumanitar fanlarda diskursiv burilish deb nomlangan davrga to'g'ri keldi. Tilshunoslik ilmiy paradigmasiga "til shaxsi" kategoriyasining kiritilishi ilgari

tilshunoslik nazaridan chetda qolgan, lekin tilshunoslikka yaqin bo'lgan fanlarda keng qo'llanilgan *shaxs, ong, tafakkur, faoliyat, xulq, vaziyat* singari tushunchalarning o'zlashtirilishiga olib keldi. [1: 53]

Antroposentrik paradigma tilni nafaqat struktura, balki kommunikatsiyaga asoslangan ochiq tizim sifatida

o'rganuvchi, uni jamiyat, inson, madaniyat, ruhiyat kabi boshqa tizimlar bilan aloqadorlikda tadqiq etuvchi, insonni til ichida yoki tilni inson ichida tahlil etishga yo'naltirilgan ta'limotlar va usullar majmuyi. [2: 21-22]

Neolingvistikaning bir qator yo'nalishlari bo'yicha o'zbek tilshunosligida ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, A.Nurmonov, N.Mahmudov, Sh.Safarov, A.Rahimov, M.Hakimov, A.Mamatov, D.Ashurova, S.Mo'minov, S.Boymirzayev, I.Azimova, D.Lutfullayeva, A.Rahimov, M.Yuldashev, D.Xudoyberganova, D.Yuldashev, Sh.Maxmaraimova, G.Nasrullayeva, I.Xodjalepesova, A.Yuldashev, A.Jabbarova, R.Majidova kabi tadqiqotchilar lingvomadaniyatshunoslik, psixolingvistika, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, pragmalolingvistika, sotsiopragsmatika, etnolingvistika, lingvogenderologiya kabi yo'nalishlarda salmoqli ishlarni amalga oshirdi.

Asosiy qism. Lingvistik antropotsentrizm integrativ yo'nalish hisoblanib, muayyan o'rinlarda sotsiologiya, kognitiv psixologiya, epistemologiya, madaniyatshunoslik, etnografiya, sun'iy intellekt, tibbiyot kabi sohalar bilan kesishadi hamda ushbu sohalariga doir nazariy qarashlardan foydalanadi. Mazkur paradigma markazida o'z shaxsiyatini, maqsadini, g'oyalarini, qarashlarini til vositasida ifodalayotgan inson – aniq tarixiy sharoitda yashayotgan, aniq millatga mansub bo'lgan, o'z milliy qadriyatlari va milliy tafakkurini, o'z ona tilining imkoniyatlarini namoyon etuvchi til sohibi turadi. [3 : 9]

Tilshunoslikda til bilan bog'liq masalalarni ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Odatda, bunday yondashuvlar “paradigma” termini ostida o'rganiladi. Ushbu termin ta'rif bo'yicha bahsli munozaralar mavjud. O'zbek tilshunosi A.Rahimov tilni paradigmalar asosida o'rganish muammolarini tadqiq etgan maqolasida (2012) “Paradigma” tushunchasini shunday izohlaydi: “Paradigma fan falsafasi va metodologiyani tayanch tushunchalaridan biri bo'lib, u (yunoncha “namuna”, “andaza” ma'nolarini anglatadi) quyidagi ma'nolarda talqin etiladi: 1) ma'naviy va moddiy olam o'rtasidagi munosabatni bildiruvchi tushuncha; 2) ilmiy tadqiqot muammolarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya. Fan falsafasida “paradigma” tushunchasi ilk marta G.Bergman tomonidan metodologiyani normativligiga nisbatan qo'llanilgan. F.de Sossyur esa paradigmani tilshunoslik termini sifatida so'z shakllari tizimi (turlanish yoki tuslanish)ga, grammatik shakllar hosil qilish modeliga nisbatan ishlatgan. Lekin paradigma atamasining fan falsafasi termini sifatida keng ishlatilishi amerikalik olim T.Kun nomi bilan bog'liq [4: 20]

Zamonaviy o'zbek tilshunosligida asos solgan prof. N.Mahmudov “Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...” maqolasida antroposentrik paradigma haqida fikr yuritarkan rus tilshunosi V.A.Maslovaning

“Antroposentrik paradigma tadqiqotchi diqqatining bilish obyektidan subyektiga ko'chishidir, ya'ni bunda inson tilning ichida va til inson tarkibida o'rganiladi” degan fikriga qo'shimcha ravishda “antropotsentrizm tilshunoslar tomonidan faqat til tadqiqigagina nisbatlangan tushuncha yoki paradigma emas, antropotsentrizm bevosita tilning mohiyatiga daxldor hodisadir”, “tilning ana shunday obyektiv xususiyatiga muvofiq ravishda antroposentrik paradigmada inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur hisoblanadi” [5] deya yangi paradigmanning shakllanishi va uning yo'nalishlari haqida fikr yuritgan.

Xususan, maqolada lingvomadaniyatshunoslikning asosiy vazifalari, rus tilshunosligida bu yo'nalish bo'yicha qilingan ishlar, “konsept”, “*olamning lisoniy manzarasi*”, “*lisoniy shaxs*” terminlari haqida mulohazalar bildirilgan hamda bu terminlar tadqiqiga to'xtalib o'tilgan.

O'zbek nomshunosligining otasi prof. E.Begmatov “Antroponimlar – antroposentrik tadqiq objekti” [6] maqolasida antroponimlarning antroposentrik usul uchun material bera oladigan xususiyatlarini sanab o'tadi va “antroponimlarda har qanday ismning bolaga qo'yilish motivida o'tmishda yashagan ajdodlarimizning urug'chilik, qabilachilik davriga xos, shuningdek, elat va xalq bo'lib shakllangan tarixiy bosqichlarda amal qilgan madaniy-maishiy, ijtimoiy-iqtisodiy turmushiga oid e'tiqodlari o'z ifodasini topgan [6: 37]”, – deya o'z fikrlarini dalillaydi.

O'zbek tilshunosligida matnni antroposentrik nuqtayi nazaridan o'rganishda D.Xudoyberganovanning o'rni kattadir. Olima o'zining “Matnning antroposentrik tadqiqi”(2013) [7] monografiyasida tilshunoslikda dolzarb hisoblangan til va shaxs masalalari, matnni antroposentrik, kognitiv-semantik, lingvokulturologik va psixolingistik xususiyatlarini tahlil qilgan. Jumladan, o'zbek tilida konseptning matn orqali ifodalanishi, kognitiv metaforalar, matn yaratilishida geshtaltning o'rni, shaxsning diskursiv faoliyati, shaxs va matn referensiyasi, matn va kommunikativ strategiya, matn persepsiyasi, matn persepsiyasida retsipyentning roli, til va assotsiativ tafakkur aloqasi, pretsident birliklar tushunchasi va ularning matn yaratilishidagi o'rni, o'zbek tilining resident birliklari, o'zbek tilidagi o'xshatish, metafora, jonlantirish asosidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlari kabi qator masalalar tahlil etilgan[8: 10].

Ayniqsa, jahon va o'zbek tilshunoslarining antroposentrik yondashuv asosida bajargan tilshunoslikka oid asarlarining tahlil qilinishi ushbu yangi paradigmanning maqsad va vazifalarini yanada aniq tasvirlagan. Tadqiqotchi matnga faqat til tizimi unsurlarining nutqqa ko'chirilishi jarayoni mahsuli sifatida emas, balki ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan muloqot shakli, o'zida muayyan intellekt egasining bilimlarini, lisoniy tafakkurini aks ettiruvchi qurilma

sifatida qarala boshlanganligini [7: 3] ta'kidlab o'tadi.

Monografiyada o'xshatish mazmunli matnlarni tadqiq etish jarayonlarida inson haqidagi turg'un o'xshatishlarni inson a'zolari, tashqi ko'rinishi, jismoniy xususiyati, ovozi, nutqi, xarakteri, holati, xatti-harakatlari bilan bog'liq o'xshatishlar kabi ma'no turlariga ajratilgan. O'xshatish uchun etalon sifatida tanlangan so'zlar ham o'zbek tilining lingvokulturologik xususiyatlarini ko'rsatuvchi til birligidir [7: 95]

N.Normurodova "Ingliz badiiy diskurida antroposentrizmning lisoniy voqelanishi" doktorlik dissertatsiyasida antroposentrizmning nazariy masalalari, badiiy matnning kommunikativ va kognitiv yondashuvlari, diskurs muammosi, diskursiv shaxs, muallif va personajning diskursiv shaxsiyati yangi yo'nalishlari nuqtayi nazaridan tahlil qilingan.

"Inson omili"ni nazarda tutuvchi antroposentrik paradigma orqali til hodisalarini o'ziga xos triadalar: "til-inson-kommunikatsiya", "til-inson-tafakkur", "til-inson-madaniyat" prizmasida ko'rib chiqish tilni o'rganishda muhim ahamiyatga egadir. Zotan, birinchidan, tilning ko'p qirraliligi inson, uning bilim va tajribasi mahsuli (inson tilda), ikkinchi tomondan esa til insonni, uning fikrlash va tafakkur qilish va aqliy salohiyatini bilish vositasidir (til insonda) [9: 15]

Navbatdagi antroposentrik tadqiqot ishlaridan biri sanalgan I.Xodjalepesovning "Antroposentrik xususiyatlarni tavsiflashda rang simbolizmi" dissertatsiyasini ta'kidlab o'tish o'rinlidir. Unda ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi rang ifodalovchi leksemalarni lingvistik, antroposentrik va kognitiv-pragmatik xususiyatlari tahlil qilingan. Xususan, rang semasini anglatuvchi so'zlar ramziy ma'nolari, insonning kundalik hayoti, jismoniy va ruhiy holatlari

bilan bog'liqligi, turli tillarda rang belgilarining o'xshash va farqli belgilari antroposentrik yondashuv asosida izohlab berilgan. Rang ramziy ma'nosi rang va shaxsning psixologik holati o'rtasidagi munosabatni tavsiflashning muhim masalalaridan biridir. Rang ramzlarning mazmuni uni odamlar hayotidagi ba'zi bir hodisa va voqealar bilan assotsiativ bog'liqlikda idrok etishni hamda turli lisoniy madaniyat sohiblariga xos bo'lgan rang majoziy ma'nolaridagi etnomadaniy farqlarni o'z ichiga oladi [10: 25]

S.Mo'minovning "O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" [11] mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida o'zbek xalqining muloqot xulqi, milliy xarakter tushunchasi, o'zbek nutqining o'ziga xos jihatlari, hududiy muloqot shakllari ilmiy nuqtayi nazardan tadqiq etilgan. Dissertatsiyada antroposentrik yondashuv haqida ma'lumotlar uchramaydi, lekin har bir tahlil jarayonlarida bevosita inson va uning nutqi asosiy o'ringa qo'yilgan.

Xulosa. Zamonaviy tilshunoslik har qaysi lisoniy hodisaga uning subyekti faoliyatining natijasi sifatida qarash xususiyati bilan ajralib turadi. Shu ma'noda zamonaviy yo'nalishlar til nutq hodisalarini tahlil orqali til subyekting qaysidir jihati haqida ma'lum xulosalarni bera oladi [12: 15]. O'zbek tilshunosligida verbal va noverbal kommunikatsiya, realiya, lakuna, muqobilsiz leksika, muloqotning tuzilishi, geshtalt, kommunikativ jarayon kabi terminlar paydo bo'ldi va ular tadqiqot markaziga tortildi. Shuningdek, konsept alohida tadqiq etildi. Konsept pragmatik, kognitiv va lingvomadaniy birlik sifatida matn tilshunosligida asosiy o'rganish obyektiga aylandi, lekin shunday bo'lsa-da, antroposentrik yondashuv asosida tilni o'rganish hali oxiriga yetgani yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Нурмонов А. Лингвистик таълимотининг янги босқичи. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. № 6.50-54- Б.
2. Худойберганава Д. Лингвокультуроология терминларининг қисқача изоҳли луғати / – Тошкент: Turon zamin ziyo, 21- Б.
3. Худойберганава Д. Лингвистик антропоцентризм ва ўзбек тилшунослиги. // Ўзбек тили ва адабиёти. № 5. 9-14- Б.
4. Раҳимов А. Тилни парадигмалар асосида ўрганиш муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. № 2. 20- Б.
5. Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. № 5.4-6 -Б.
6. Бегматов Э. Антропонимлар – антропоцентрик тадқиқ объекти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. № 3.35-39 -Б.
7. Худойберганава Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи / Монография. – Тошкент: Фан, 2013. 136-б.
8. Qurbonova M. Matn tilshunosligi. – Toshkent: Universitet, 2014.10-b.
9. Нормуродова Н. Инглиз бадий дискурсида антропоцентризмнинг лисоний воқеланиши: Филол. фан. д-ри. ... дисс.автореф. – Тошкент, 2020. 15- Б.
10. Ходжалепова И. Антропоцентрик хусусиятларни тавсифлашда ранг символизми: Филол. фанлари фалсафа д-ри. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2022. 25- Б.
11. Мўминов С.М. Ўзбек мuloqot хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари: Филол. фан. д-ри (PhD). ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000.47- Б.
12. Усманов Ф. Лингвомаданиятшунослик: миллий қадриятлар ва лисоний шахс // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2024. № 2. – Б. 15.

Sohibabonu TEMIROVA,
Andijon davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti

KOGNITIV FAOLIYATNI TASHKIL ETISHDA INTEGRATSIYALI DARS TASHKIL QILISHNING METOD VA USULLARI

(TABIIY FANLAR VA ONA TILI MISOLIDA)

Annotatsiya: integratsiyali darslar, tabiiy fanlar va ona tilini o'qitish jarayonida kognitiv faoliyatni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Bunday darslar o'quvchilarning bilimlarini kengaytirish, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va turli fanlar o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rsatish imkonini beradi. Kognitiv faoliyatni tashkil etishda integratsiyali darslar yordamida o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni olishadi, balki ularni amaliyotda qo'llash yo'l-yo'riqlarini ham o'rganadilar. Ushbu maqolada kognitiv faoliyatni tashkil etishda integratsiyali dars tashkil etish metod va usullari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, integratsiya, tabiiy fanlar, ona tili, o'qitish metodikasi, bilim, ko'nikmalar, kompleks yondashuv.

Аннотация: интегрированные уроки имеют важное значение в организации познавательной деятельности в процессе обучения естествознанию и родному языку. Такие уроки позволяют расширить знания учащихся, развить их мыслительные способности, продемонстрировать связи между различными предметами. С помощью интегрированных уроков по организации познавательной деятельности учащиеся не только получают теоретические знания, но и учатся применять их на практике. В данной статье представлена информация о методике организации интегрированного урока по организации познавательной деятельности.

Ключевые слова: познавательная деятельность, интеграция, естествознание, родной язык, методика обучения, знания, умения, комплексный подход.

Annotation: integrated lessons are important in organizing cognitive activity in the process of teaching natural sciences and the mother tongue. Such lessons allow expanding students' knowledge, developing their thinking skills, and demonstrating the connections between different subjects. With the help of integrated lessons in organizing cognitive activity, students not only receive theoretical knowledge, but also learn to apply it in practice. This article provides information on the methodology for organizing an integrated lesson in organizing cognitive activity.

Key words: cognitive activity, integration, natural sciences, mother tongue, teaching methodology, knowledge, skills, integrated approach.

Kirish. Integratsiyali darslar ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini birlashtirish, ularni yanada chuqurroq va kengroq tushunishga erishish uchun mo'ljallangan innovatsion yondashuvdir. Ushbu darslar turli fanlar o'rtasida bog'lanish o'rnatishga, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga va amaliy ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Integratsiyali darslar o'quvchilarga bilimlarni o'zaro aloqador o'rganish imkoniyatini beradi, bu esa ularning umumiy dunyoqarashini kengaytiradi va muammolarni kompleks yondashuv bilan hal qilish qobiliyatini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi

Integratsiyali darslarning asosiy maqsadi o'quvchilarda keng qamrovli fikrlash qobiliyatini shakllantirishdir. Tabiiy fanlar, masalan, biologiya, kimyo, fizika va ona tili o'qitilishi bir-birini to'ldiruvchi

jarayonlardir. Tabiiy fanlar o'quvchilarga atrof-muhitni tushunishga yordam beradi, ona tili esa ularning fikrlarini ifodalash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli, bu ikki fanni birlashtirish o'quvchilarning umumiy bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi. Darslarni integratsiyalashda birinchi navbatda, o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish muhimdir. Masalan, biologiya darsida o'quvchilarga o'simliklar va hayvonlar haqida ma'lumot berilganda, ularga ona tilida shu mavzu bo'yicha ijodiy ishlar qilish taklif etilishi mumkin. O'quvchilar o'simliklar va hayvonlar haqida she'rler, hikoyalar yoki maqolalar yozish orqali o'z fikrlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayonda o'quvchilar nafaqat biologik bilimlarni o'zlashtiradilar, balki ona tilida yozish va muloqot qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. Integratsiyali darslar o'qituvchidan innovatsion yondashuvlarni talab etadi. O'qituvchi dars

jarayonida turli xil metod va texnologiyalarni qo'llashi lozim.

Muhokama va natijalar

O'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan yana bir jihat – bu o'rganish jarayonida o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini tahlil qilishdir. Integratsiyali darslarda o'quvchilarga o'z ishlari ustida baho berish, o'z fikrlarini tahlil qilish va o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari yaratilishi zarur. Bu jarayon o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, o'z bilimlarini baholashga va kelajakda o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. Integratsiyali darslarni tashkil etishda o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish ham muhimdir. Har bir o'quvchi o'ziga xos fikrlash uslubiga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun o'qituvchi dars jarayonida har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ravishda yondashishi lozim. Masalan, ayrim o'quvchilar vizual materiallarga ko'proq e'tibor berishsa, boshqalari eshitish orqali yaxshiroq o'zlashtirishlari mumkin. Shu sababli, darslarda turli xil o'qitish usullarini qo'llash, o'quvchilarni qiziktiradigan materiallar bilan ta'minlash va ularning individual xususiyatlarini hisobga olish zarurdir. Integratsiyali darslarning yana bir muhim jihati – bu o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishdir. Tabiiy fanlar va ona tili o'qitilishi jarayonida o'quvchilar ijodiy fikrlash, yangi g'oyalar ishlab chiqish va o'z fikrlarini yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, biologiya darsida o'quvchilarga o'simliklar va hayvonlar haqida maqola yozish yoki ularning hayotiy jarayonlarini tasvirolovchi rasm chizish taklif etilishi mumkin. Bu jarayon o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi va ularni o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashga undaydi.[1]

Kognitiv faoliyatni tashkil etishda integratsiyali darslar o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bu darslar orqali o'quvchilar nafaqat bilim olishadi, balki o'z fikrlarini ifodalash, muloqot qilish va turli xil muammolarni hal qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. Integratsiyali darslar, shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini ham oshiradi, chunki ular birgalikda ishlash, o'zaro fikr almashish va jamoaviy ishlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'ladilar.[2]

Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda o'qituvchilarning roli juda muhimdir. O'qituvchilar nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning fikrlash, muloqot qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi shaxslar sifatida ham faoliyat yuritadilar. Ularning yondashuvi, metodlari va darslarni tashkil etish usullari o'quvchilarning kognitiv faoliyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. O'qituvchilarning kognitiv faoliyatni rivojlantirishdagi roli

birinchi navbatda ularning pedagogik mahoratiga bog'liq. O'qituvchi o'z darslarida qanday metod va texnikalarni qo'llashni bilishi, o'quvchilarning ehtiyojlarini tushunishi va ularga mos ravishda yondashishi zarur. O'qituvchi o'quvchilarda motivatsiya uyg'otish va ularni faol ishtirok etishga undash uchun turli xil o'qitish usullaridan foydalanishi kerak. Bular orasida muhokama, guruhli ishlar, ijodiy loyihalar va o'yinlar kabi metodlar mavjud. Ushbu metodlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, ularning ijodkorligini oshirishga va o'zaro hamkorlik qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.[3]

O'qituvchilarning kognitiv faoliyatni rivojlantirishdagi roli shuningdek, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishda ham namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarga o'z ishlari ustida baho berish, o'z fikrlarini tahlil qilish va o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini yaratishi kerak. Bu jarayon o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, o'z bilimlarini baholashga va kelajakda o'zlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifodalash, o'z g'oyalarini himoya qilish va boshqalar bilan muloqot qilish imkoniyatlarini yaratgan holda, ularning kognitiv faoliyatini yanada rivojlantiradilar.[4]

O'qituvchilar o'z darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali ham kognitiv faoliyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydilar. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv ta'lim platformalari, multimedia materiallar va onlayn resurslar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning dars jarayonida faol ishtirok etishlariga yordam beradi. O'qituvchilar bu texnologiyalarni darsda qanday qilib samarali qo'llashni bilishlari kerak. Bu orqali o'quvchilar yangi bilimlarni o'zlashtirishda ko'proq motivatsiya va qiziqish hissini his qiladilar. O'qituvchilarning kognitiv faoliyatni rivojlantirishdagi roli o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini oshirishda ham ko'rinadi. O'qituvchilar o'quvchilarga ijodiy vazifalar berish, ularni yangi g'oyalar ishlab chiqishga undash va o'z fikrlarini yaratish imkoniyatini berish orqali ularning ijodkorligini rivojlantiradilar. Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga o'zlari qiziqqan mavzuda maqola yozish yoki ijodiy loyiha tayyorlashni taklif etishi mumkin. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi va ularni o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashga undaydi.[5]

O'qituvchilarning kognitiv faoliyatni rivojlantirishdagi roli shuningdek, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga yordam berishda ham ko'rinadi. O'qituvchi o'quvchilarga o'z qobiliyatlarini, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam berishi kerak. Bu jarayon o'quvchilarning o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga, o'z

bilimlarini baholashga va o'zlarini rivojlantirishga imkon yaratadi. O'qituvchilar o'quvchilarga o'z maqsadlarini belgilash, ularga erishish uchun reja tuzish va o'z muvaffaqiyatlarini baholashda yordam berish orqali ularning o'z-o'zini anglashini oshiradilar.[6]

Xulosa

Kognitiv faoliyatni tashkil etishda integratsiyali darslar tabiiy fanlar va ona tilining o'qitilishida muhim rol o'ynaydi. Bunday darslar o'quvchilarning bilimlarini

kengaytiradi, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va turli fanlar o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rsatadi. O'qituvchilar o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish, innovatsion yondashuvlarni qo'llash va individual xususiyatlarini hisobga olish orqali integratsiyali darslarni muvaffaqiyatli tashkil etishlari mumkin. Bularning barchasi o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi va ularni kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov A. "Integratsiyali ta'lim: nazariy asoslar va amaliyot" – Toshkent: O'qituvchi, 2020. 256-bet.
2. Isroilov O. "Ta'limda yangi yondashuvlar" – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2021. 190-bet.
3. Karimova D. "Innovatsion ta'lim metodlari" – Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2021. 220-bet.
4. Murodov S. "Tabiiy fanlar va ona tili integratsiyasi" – Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2019. 180-bet.
5. Qodirova L. "O'quv jarayonida integratsiya" – Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti, 2022. 200-bet.
6. Rahmonov M. "Integratsiyali ta'lim: muammolar va yechimlar" – Urganch: Xorazm davlat universiteti, 2019. 210-bet.
7. Sobirov R. "Integratsiyali darslar metodikasi" – Namangan: Namangan davlat universiteti, 2023. 175-bet.
8. Tursunov E. "Kognitiv faoliyat va ta'lim" – Andijon: Andijon davlat universiteti, 2018. 150-bet.
9. Xolmatova N. "Ona tili va tabiiy fanlar o'rtasidagi bog'lanish" – Qashqadaryo: Qashqadaryo viloyati xalq ta'limi boshqarmasi, 2020. 145-bet.
10. Yusupov A. "O'qitishda innovatsiyalar" – Nukus: Nukus davlat pedagogika instituti, 2022. 160-bet.

Dilnozaxon ORIPOVA,
Namangan Davlat Universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti
yoshekolog@umail.uz

Ilmiy rahbar: Ziyoda AZIMOVA,
Andijon Davlat pedagogika instituti
“Maktabgacha ta’lim nazariyasi” kafedrası professori,
pedagogika fanlari doktori

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha didaktik strategiyalarni takomillashtirish masalalari o‘rganilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qish ko‘nikmalari akademik muvaffaqiyatning asosiy poydevori bo‘lib, bu ko‘nikmalarni erta yoshda shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ilmiy adabiyotlar tahlili asosida o‘qish savodxonligini rivojlantirishning samarali didaktik yondashuvlari, metodlari va texnologiyalari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, boshlang‘ich ta’lim, didaktik strategiyalar, o‘qitish metodlari, fonologik xabardorlik, lug‘at boyligi, o‘qish tezligi, matn tushunish.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы совершенствования дидактических стратегий развития читательской грамотности младших школьников. В современной системе образования навыки чтения являются фундаментальной основой академического успеха, и формирование этих навыков в раннем возрасте становится все более важным. В статье на основе анализа научной литературы определены эффективные дидактические подходы, методы и технологии развития читательской грамотности.

Ключевые слова: грамотность чтения, начальное образование, дидактические стратегии, методы обучения, Фонологическая осведомленность, словарный запас, скорость чтения, понимание текста.

Annotation: this article explores the issues of improving didactic strategies for the development of reading literacy of Primary School students. In the modern educational system, reading skills are the main foundation of academic success, and the formation of these skills at an early age is important. The article identified effective didactic approaches, methods and technologies for the development of reading literacy based on the analysis of scientific literature.

Key words: reading literacy, primary education, didactic strategies, teaching methods, phonological awareness, vocabulary wealth, reading speed, text comprehension.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qish savodxonligini rivojlantirish bugungi kunda har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘qish ko‘nikmasi shaxsning hayot davomida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan funksional savodxonlikning asosiy komponenti hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining keskin ortishi, raqamli muhitning kengayishi o‘qish savodxonligiga bo‘lgan talablarni yanada oshirmoqda.

O‘qish savodxonligi – bu shunchaki matnni tovush chiqarib o‘qish yoki so‘zlarni tanib olish emas, balki turli matnlar mazmunini anglash, tahlil qilish, baholash va undan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatidir [1]. PIRLS xalqaro tadqiqotlari ma’lumotlariga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi darajasi ularning keyingi o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim ko‘rsatkich

hisoblanadi [2].

O‘zbekiston Respublikasida 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ta’lim tizimini isloh qilish, xususan, boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [3]. Bu borada o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish markaziy o‘rin tutadi.

Asosiy qism.

Ushbu tadqiqot metodologik jihatdan tizimli adabiyotlar tahlili (systematic literature review) prinsiplariga asoslangan. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda “o‘qish savodxonligi” tushunchasi ko‘p qirrali hodisa sifatida talqin qilinadi. PIRLS xalqaro baholash dasturi doirasida o‘qish savodxonligi “jamiyat tomonidan qadrlanadigan, shaxs tomonidan foydalaniladigan yozma til shakllarini tushunish va qo‘llash, shuningdek, turli xil matnlardan ma’no

chiqarish, o'rganish va zavq olish qobiliyati" sifatida ta'riflanadi [2].

Rossiyalik olim Svetlovskaya N.N. o'qish savodxonligini "o'quvchining o'zi uchun qiziqarli va tushunarli kitoblarni mustaqil tanlay olish, to'g'ri o'qiy olish va o'qilganlarni tushunish qobiliyati" deb ta'riflaydi [4]. O'zbek pedagog olimi Matchonov S.M. esa o'qish savodxonligini "matnni ongli idrok etish, tahlil qilish va undan amaliy faoliyatda foydalanish ko'nikmasi" sifatida talqin qiladi [5].

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'qish savodxonligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, raqamli resurslardan foydalanish an'anaviy kitoblar bilan ishlash o'rnini bosmasdan, uni to'ldirishi va boyitishi lozim [6].

Rossiyalik olimlar Lvov M.R. va Ramzayeva T.G. tadqiqotlariga ko'ra, fonologik xabardorlik o'qish savodxonligining asosiy poydevori hisoblanadi [7]. Ular tovush-harf tahlili mashqlarini tizimli ravishda amalga oshirish, so'zlarni bo'g'inlarga ajratish, qofiyali so'zlar bilan ishlash kabi metodlar samarali ekanligini ko'rsatishgan.

O'qish texnikasini rivojlantirish strategiyalari. Bu yo'nalishda "takroriy o'qish" (repeated reading) metodi samarali ekanligi ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan. Ushbu metodda o'quvchi bir matnni bir necha marta o'qish orqali o'qish tezligi va ravonligini oshiradi [8]. Shuningdek, "juftlikda o'qish", "xor bo'lib o'qish", "ekho-o'qish" kabi metodlar ham o'qish texnikasini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Lug'at boyligini oshirish strategiyalari. Bu yo'nalishda kontekstual (matndan ma'noni anglash), kategoriyalash (so'zlarni ma'lum belgilarga ko'ra guruhlash), assotsiativ bog'lanishlar hosil qilish kabi metodlar samarali ekanligi aniqlangan. Amerikalik olimlar Beck va McKeown (2007) tomonidan ishlab chiqilgan "Text Talk" metodi o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishda yuqori natija berishi aniqlangan [9].

Tadqiqotimiz natijasida o'qish savodxonligini rivojlantirishning integratsiyalashgan modeli ishlab chiqildi. Ushbu model o'qish savodxonligining barcha tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishni nazarda tutadi va quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Motivatsion-qiymatlar komponenti. Bu komponent o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga qaratilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'qish jarayonini ijodiy o'yinlar, qiziqarli loyihalar bilan integratsiyalash, kitobxonlik muhitini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarning individual qiziqishlarini hisobga olgan holda kitoblar tanlash, rag'batlantirish tizimini joriy etish (masalan, "Kitobxonlik kundaligi", "Kitobxon yulduzchasi" kabi) o'qishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi.

Kognitiv-kommunikativ komponenti. Bu komponent o'qish texnikasi, matn tushunish, tanqidiy

fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Turli janrdagi matnlar bilan ishlash, o'qish strategiyalarini o'rgatish (masalan, "Oldindan taxmin qilish", "Asosiy g'oyani aniqlash", "Savollar berish", "Vizualizatsiya" kabi), dialogik o'qish metodikasi, badiiy asarlar obrazlarini tahlil qilish kabi metodlar samarali hisoblanadi.

Metakognitiv komponenti. Bu komponent o'quvchilarni o'z o'qish jarayonini rejalashtirish, kuzatish va baholashga o'rgatishga qaratilgan. "O'qish portfel", "O'z-o'zini nazorat qilish jadvali", "Reflaktiv kundalik" kabi vositalar metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili natijasida o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha didaktik strategiyalarni takomillashtirishning quyidagi asosiy yo'nalishlari aniqlandi:

O'qitishning differensial va individual yondashuvlarini kuchaytirish. O'quvchilarning individual xususiyatlari, qiziqishlari va o'qish darajasini hisobga olgan holda differensial topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, turli qiyinlik darajasidagi matnlar bilan ishlashni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida differensial ta'lim usullarini qo'llashning ayrim aniq metodlari va ularning samaradorligini ko'rib chiqamiz:

Differensial topshiriqlar tizimi har bir o'quvchining o'qish darajasiga mos topshiriqlarni taqdim etishni o'z ichiga oladi. Bu metodda o'quvchilarga ularning bilim darajasiga mos topshiriqlar beriladi. Masalan:

Boshlang'ich daraja: o'quvchilarga matnni tezda o'qib chiqqanidan so'ng, undagi oddiy savollarni yoki qisqa javoblarni yozish topshiriladi.

O'rta daraja: o'quvchilarga matnni o'qib chiqqanidan so'ng, uning asosiy g'oyasini aniqlash yoki matn bo'yicha kichik tahlil qilish topshiriladi.

Yuqori o'rganishga ega o'quvchilar: ular uchun matnni chuqur tahlil qilish, qahramonlarning maqsadlarini tushunish va yechimlarni ishlab chiqish topshiriladi. Differensial topshiriqlar o'quvchilarga o'z imkoniyatlariga mos o'rganish jarayonini davom ettirish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning o'qish savodxonligini samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish. Raqamli muhitda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish, interaktiv kitoblar, o'quv dasturlari, o'qish savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan mobil ilovalardan foydalanish samarali hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, to'g'ri tanlangan elektron resurslar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishi va o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin [10].

Fanlararo aloqalarni kuchaytirish. O'qish savodxonligini rivojlantirishda faqat ona tili va o'qish darslari bilan cheklanmasdan, barcha o'quv fanlari doirasida o'qish strategiyalarini qo'llash muhim ahamiyat

kasb etadi. Masalan, matematika darslarida masala shartini to'g'ri tushunish, tabiiy fanlar darslarida ilmiy matnlarni tahlil qilish, ijtimoiy fanlar darslarida tarixiy hujjatlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish lozim.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishning didaktik strategiyalarini takomillashtirish masalalarining kompleks tahlili quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi:

O'qish savodxonligi – bu shunchaki matnni o'qish texnikasi emas, balki turli xil matnlarni tushunish, tahlil qilish, tanqidiy baholash va undan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oluvchi kompleks ko'nikmadir. O'qish savodxonligining asosiy tarkibiy qismlari: fonologik xabardorlik, grafik-fonematik muvofiqlik, o'qish texnikasi, lug'at boyligi, matn tushunish, tanqidiy fikrlash va metakognitiv ko'nikmalardir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishda integratsiyalashgan yondashuv samarali hisoblanadi. Bu yondashuv o'qish savodxonligining barcha tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishni, motivatsion-qiymatlar, kognitiv-kommunikativ va metakognitiv komponentlarni o'z ichiga oladi.

O'qish savodxonligini rivojlantirish didaktik strategiyalarini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari: o'qitishning differensial va individual yondashuvlarini

kuchaytirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, fanlararo aloqalarni kuchaytirish, oila va maktab hamkorligini rivojlantirish, o'qituvchilarning malakasini oshirishdan iborat.

Xorijiy tajribalarni tahlil qilish asosida mahalliy ta'lim muhitiga quyidagi strategiyalarni joriy etish tavsiya etiladi: "Teskari sinf", "Kitobxonlik teatri", "Loyihaga asoslangan o'qish", "Raqamli hikoya yaratish", "Tanqidiy o'qish kundaligi" kabi innovatsion metodikalar. Aynan "Kitobxonlik teatri" metodini boshlang'ich sinfdan qo'llash o'quvchilarga o'qigan matnlaridagi qahramonlarni ifodalash va o'zaro rol o'ynash orqali matnni chuqurroq tushunish va tahlil qilishni o'rgatishga yordam beradi. Ushbu metod o'quvchilarning tasavvurlarini rivojlantirib, o'qish jarayonida ularni faollashtiradi.

Tatbiq etish jarayonida, o'quvchilarga matndan olingan qismlarda turli qahramonlarning rollari berilib, ular teatrdan o'zlarini shu obrazda namoyon etishadi. Bu ularning o'qigan matnlarini yaxshiroq anglashlariga va asar bilan bog'liq hissiy tajribalarni sezishlariga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarga matnni o'zlarini ifodalash imkoniyatini berish, ularni darsga yanada faol jalb qilishga va o'qish jarayoniga motivatsiyalarini oshirishga xizmat qiladi. Ular bir-birlarini tinglab, o'qish va fikr almashish orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD (2019). PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do (Volume I). PISA, OECD Publishing, Paris.
2. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., & Drucker, K.T. (2022). PIRLS 2021 International Results in Reading. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, PF-60-son, 28.01.2022.
4. Светловская Н.Н., Пиче-оол Т.С. (2019). Как помочь детям стать читателями: методические приемы и технологии. – Москва: Просвещение.
5. Matchonov S.M. (2020). Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi.
6. Duke, N.K., & Pearson, P.D. (2018). Effective practices for developing reading comprehension. Journal of Education, 189(1-2), 107-122.
7. Львов М.Р., Рамзаева Т.Г., Светловская Н.Н. (2020). Методика обучения русскому языку в начальных классах. – Москва: Академия.
8. Rasinski, T.V. (2019). The fluent reader: Oral and silent reading strategies for building fluency, word recognition, and comprehension. New York: Scholastic.
9. Beck, I.L., & McKeown, M.G. (2021). Improving comprehension with Questioning the Author: A fresh and expanded view of a powerful approach. – New York: Scholastic.
10. Harvey, S., & Goudvis, A. (2017). Strategies that work: Teaching comprehension for understanding.

Shohista MULLOQULOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent

davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

SHAMSIDDIN MUHAMMAD IBN QAYS ROZIY HAYOTI VA IJODIY MEROSI

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyotshunoslik tarixida poetika masalalariga diqqat qaratgan fors-tojik adabiyotining yetuk olimi Shamsiddin Muhammad ibn Qays Roziyning hayot yo'li hamda uning qalamiga mansub "Al-mo'jam" risolasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *ilmi segona*, "Al-mo'jam", "sababi ta'lif", *aruz*, *qofiya*.

Аннотация: в данной статье рассказывается о жизненном пути Шамсиддина Мухаммада ибн Кайса Рази, зрелого исследователя персидско-таджикской литературы, обратившего внимание на вопросы поэтики в истории литературоведения, и написанного им трактата «Аль-моджам».

Ключевые слова: *илми секундах*, «Аль-моджам», «сабаби таалиф», *аруз*, *рифма*.

Annotation: this article talks about the life path of Shamsiddin Muhammad ibn Qays Razi, a mature scholar of Persian-Tajik literature who paid attention to the issues of poetics in the history of literary studies, and the treatise "Al-mojam" written by him.

Key words: *ilmi secondah*, "Al-mo'jam", "sababi ta'alif", *aruz*, *rhyme*.

Mumtoz adabiyotimiz ma'naviyatimizning mustahkam ildizlaridan biri desak yanglishmaymiz. Sharq mumtoz poetikasi o'zining malohati va jozibasi bilan kishilar qalbini ziynatlab, shuurida kamolotga intilish, poklik, halollik fazilatlarini rivojlantirib, ularning so'z sehriga bo'lgan ixlosini, qolaversa, badiiy-estetik zavqini yuksaltirib kelgan.

Ajdodlarimiz ijodining ilmiy-adabiy qiymatini aniqlash va to'g'ri baholash adabiyotshunoslikning muhim vazifalaridan biri sanaladi. Jumladan, fors-tojik adabiy merosi ham ilm-fan ahliga taqdim etishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan bebaho durdonalarga ega. Ayniqsa, "Ilmi segona" (Ilmlar uchligi)ni o'zida mujassamlashtirgan "Al-mo'jam" asari forsiy adabiyot tarixida poetika masalalariga bag'ishlangan asarlarning gultoji sifatida e'tirof etiladi.

"Al-mo'jam" asari hali to'liq o'rganilmagan xazinadir. Mazkur asarning noyob nusxalarini dunyoning turli burchaklaridan jamlagan ingliz tadqiqotchisi doktor Eduard Braun va eron olimi Mirzomhammad Abdulvahobi Qazvinining hissalar juda katta. Birinchilardan bo'lib Abdulvahobi Qazvinij asar nusxalarini birlashtirib unga muqaddima qismini ilova qilib uch nusxada Beyrut shahridagi "Kotolukiya" chopxonasiga topshiradi. Va 1909-yil (hijriy 1328) "Al-mo'jam" risolasi bir necha nusxalarda chop etiladi. Ikkinchi marotaba 1935-yil Tehron Unversiteti o'qituvchisi Mudarris Rizaviy tomonidan "Al-mo'jam" asarini o'rganilib besh nusxada, keyinroq yana Rizaviy tomonidan o'rganilib ikki marotaba 1957 va 1960-yilda olti nusxada Tehron unversitetida chop etiladi. Tojik olimi R.Musulmonqulovning "Fors-tojik mumtoz poetikasi (X–XV asrlar)" monografiyasida "Al-mo'jam fi ma'oyiri ash'or ul-ajam" asari X–XV asrlarda yaratilgan fors-tojik risolalari bilan bir qatorda o'rganiladi. 1984-yil

Dushanbeda M. Sharifov tomonidan Shams Qays Roziyning "Al-mo'jam fi ma'oyiri ash'or ul-ajam" risolasi forsiy adabiyoti poetikasida tutgan o'rni mavzusida dissertatsiya ishi himoya qilindi. Asarning ikkinchi qismi (Qofiya va badiiy san'atlar) 1997-yilda N.Y.Chalisova tomonidan sharh va izohlar bilan rus tiliga tarjima qilingan [1,5].

O'rta Osiyo tarixida XII asr oxiri va XIII asr boshlarida Xuroson va Movarounnahrda Xorazmshohlar avlodidan Alouddin Takash (1172-1200) va uning o'g'li Sulton Muhammad Xorazmshohlar (1200-1221) hukmronlik qilishgan. Keyinchalik sulton Muhammad Xorazmshoh Chingizxon bilan bo'lgan jangdan so'ng hokimiyatni qo'ldan boy beradi [2,3].

Shamsiddin Muhammad ibn Qays Roziy aynan ushbu sulola hukmronligi davrida dunyoga keladi va o'zining ilmiy-adabiy faoliyatini mazkur davrdan boshlaydi. Olimning tug'ilgan yili aniq emas. Shams Qays Roziy o'zining "Al-mo'jam" asarining muqaddimasida keltirilgan yillardan taxmin qilish mumkinki, u XII asrning oxirlarida hozirgi Eron hududida joylashgan Ray shahrida tug'ilgan.

Uning hayoti va tarjimayi holi haqida ma'lumotlarni "Al-mo'jam" asari muqaddimasi orqali bilib olamiz. Asarning muqaddimasida keltirilishicha muallif bu asarni 614- (1218) yilda Movarounnahrda bir donishmandning xohish-istagi bilan yozishga kirishadi. Turli joylarga ko'chib o'tganligi sababli qisqa muddatda asarni yozib tugatish imkoni bo'lmaydi. Kitobni 630- (1232-1233) yilda yozib tugatishga muvaffaq bo'ladi [2,4]. Kitob hajm jihatdan katta bo'lib, ikkita arab va fors tillarida yoziladi. Ya'ni kitob, asosan, arab tilida yozilgan bo'lib, misollar fors tilida keltiriladi. Biroq Shams Qays Roziy kitobini ilm ahliga taqdim etganda olimlar arab tilida yozilgan kitobda fors tilidan misollar keltirish to'g'ri emas deya

unga e'tiroz bildirishadi. Undan ko'ra kitobni ikki qismga ajratib, birinchi qismini arab tilida, ikkinchi qismini fors tilida yozish maqsadga muvofiq kelishini tavsiya etishadi. Muallif ushbu tavsiyaga amal qilgan holda fors tilida to'plagan ma'lumotlarini to'la kitob holiga keltiradi va unga "Al-mo'jam fi maoyiri ash'oru-l-Ajam" deb nom beradi. Ayrim manbalarda asar "Hadoyiqu-l-mo'jam" ("So'z (lug'at)larning bog'chalari") deb ham yuritiladi [3,190].

Shams Qays Roziyning ushbu ikkita kitobdan tashqari yana "Alkofi fil aruzayn val qavofi" nomli kitobi ham bo'lgan. Muallifning o'zi bu haqda "Al-mo'jam" asarida ta'kidlab o'tgan. Shuningdek, Abdulvahobi Qavziniy, Mufti Muhammad Sa'dullohi Murobodiy va G'iyosiddin Muhammad o'z asarlarida Shams Qays Roziyning ushbu kitobi haqida ma'lumotlar berib o'tishgan.

"Al-mo'jam" fors-tojik adabiyoti tarixida birinchi bo'lib adabiy ilmning uch qismini o'zida mujassamlashtirgan asar hisoblanadi. Asar an'anaga ko'ra, avval Allohga hamd, so'ngra payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ga nat' aytiladi. So'ngra shohga madh va "sababi ta'lif", ya'ni asarning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan omillar bayon qilingan. Asarning oltita qo'lyozma nusxasi borligi aytiladi.

Kitob ikki qismdan iborat bo'lib, "Qismi avval" avvalgi qism aruzga bag'ishlangan hamda to'rt bobdan tashkil topgan. Muallif biror masala yoxud mavzuni bayon qilishdan avval uning sarlavhasi orqali maqsadni ayon qiladi. Aruz qismida ham xuddi shunday holat kuzatiladi. Boblarni quyidagicha nomlaydi:

Avvalgi bob. Aruz ma'nosi va arkon sharhi, nomlar va laqablar haqidakim, bu fan ilm ahli orasida istilohdadir.

Ikkinchi bob. Ajzo (juzvlar) va avzon (vaznlar) zikridakim, aruz arkoni tarkibidan hosil bo'lg'ay.

Uchinchi bob. Tag'yirot zikridakim, ajzoning afoyil furu'lariga qo'shilgan holda vujudga kelgay.

To'rtinchi bob. Qadim va hadis (yangi) bahrlar zikri, doiralar naqshi, baytlar taqti'i va bahr juzvlarini bir-biridan farq qilish to'g'risida [3,191].

Kitobning ikkinchi qismi "Qofiyani bilish va she'r tanqidi" deya nomlanib, 6 bobdan iborat. Qofiya qismi quyidagi boblarni o'z ichiga oladi:

Birinchi bob. She'r ma'nosi, qofiya me'yori va haqiqatlar zikrida;

Ikkinchi bob. Qofiya harflari, nomlari va ko'rinishi;

Uchinchi bob. Qofiya harflari harakatlari va uning tasnifi;

Beshinchi bob. Qofiya xatolari va nazmda vujudga kelgan nuqsonlar tasnifi;

Oltinchi bob. Badiiy nazm va nasrda ishlatadigan yangi she'r va badiiy san'atlar jihatlarini zikrida [2,7].

Muallif ushbu nomlanishlarni keltirgandan so'ng asosiy maqsadga o'tadi. Roziy oltinchi bob matnini tugatgandan so'ng "Kitob xotimasi" nomli yana bir qism yozadi. Ushbu qism to'rt fasldan iborat bo'lib, ular quyidagilar: 1. She'r adovoti va shoirlik muqaddimoti. 2. Shoirni mahrum qilmaslik haqida. 3. She'r sirqoti va uning to'rt turi haqida 4. Shoirning ilm va adab g'olibini kashf etishiga ehtiyoj.

Muallif biror istiloh xususida so'z yuritganda, avval, uning lug'aviy, keyin esa istilohiy ma'nosini aytadi. "Al-mo'jam fi ma'oyiri ash'oru-l-ajam"ning birinchi bobida aruzga oid istilohlar avval umumiy ravishda sharhlanadi. Bu bobda aruzning muhim elementlari sanalgan sadr, aruz, ibtido, zarb, hashv, bayt kabi istilohlarning ham lug'aviy, ham istilohiy ma'nolari sharhlangan.

Muallif aruzning ahamiyati va undan ko'zlangan maqsad haqida so'z yuritib, o'z davrining adabiy muhitidagi ba'zi shoirilar mulohazalarini ham keltirish bilan birga, ularga o'z e'tirozlarini ham bildirgan. She'r jinslari va vaznlarini bilish uchun bu fanning ahamiyati katta va u haqiqiy she'rni nosahihdan ajratishda yaxshi me'yor hisoblanadi.

"Al-mo'jam"ning ikkinchi qismi (qismi duvvum) qofiya ilmi va she'r naqdi xususida bo'lib she'rning ma'nosi zikridan ibtido topgan. U qofiya ilmiga bag'ishlangan risolalarning eng mukammali hisoblanadi. Muallif mazkur qismda she'rning ma'nosini zikr etib, adabiyot tarixida yana bir muhim masala – "she'ri avvalro dar arabu ajam ki guftast" (birinchi she'rni arabu ajamda kim aytgan) deb keltirib qasida, qit'a va g'azal janrlarini sharhlab, ular orasidagi farqlanishini aniqlagan.

Muallif o'zining tanqidiy xulosalarini "Al-mo'jam"ning so'ngidagi "Kitob xotimasi" qismida berib o'tadi. Ushbu qism "She'r vositalari va shoirlik muqaddimasi" deb ham nomlanadi. Shams Qays Roziy ushbu qismda badiiy ijodning ko'p jihatlarini haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Xulosa qilib aytganda, "Al-mo'jam" asari fors she'riyatida qo'llangan aruz, qofiya va san'at ilmi haqida ma'lumot beruvchi qimmatli manbalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Шарифов М. Шамси Қайси Розӣ-ноқиди шеър. – Душанбе. "ЭР-граф" 2010.
2. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мўъҷам/тахиягар ва муаллифи луғот ва тавзеҳот У.Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991.
3. Болтабоев Ҳ. Шарқ мумтоз поетикаси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2006.

Uljon BOBOQULOVA,
ToshDO'TAU 3-bosqich tayanch doktoranti
uljonboboqulova8@gmail.com

QIZLAR MADHI. IKKI SHOIR TALQINIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek she'riyatida ayol obrazi, xususan, qiz farzand madhi qanday bo'lganligi haqida fikr yuritiladi. Abdulla Oripovning "Qizlarim", Muhammad Yusufning "Qizlar qo'shig'i" she'rlari qiyosan tahlil qilinadi. Ularning umumiy va farqli jihatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: hadis, qizlar obrazi, ota obrazi, irsoli masal, mubolag'a, alliteratsiya, assonans.

Аннотация: в данной статье рассматривается образ женщины в узбекской поэзии, в частности, песня о девочке. Сравнительно анализируются произведения Абдуллы Орипова «Мои дочери» и «Девичья песня» Мухаммада Юсуфа. Выявлены их общие и различные стороны.

Ключевые слова: хадис, образ девушки, образ отца, пословица, преувеличение, аллитерация, ассонанс.

Annotation: this article discusses the image of a woman in Uzbek poetry, in particular, the song of a girl child. Abdulla Oripov's "My Daughters" and Muhammad Yusuf's "Girls' Song" are comparatively analyzed. Their common and different aspects are revealed.

Key words: hadith, image of girls, image of father, proverb, exaggeration, alliteration, assonance.

Muhabbat va go'zallik tushunchalarini ayol-qizlarimiz tasavvur qilish mushkul. Sharq adabiyotida, xususan, o'zbek adabiyotida azaldan ayollar madh qilinadi, muhabbat, go'zallik timsoliga qiyoslanadi. Oilada ham ayollarga ona, farzand, sevimli yor sifatida hurmat-ehtiroam ko'rsatiladi. Xalqimiz qizlarni faqatgina farzand emas, jannatning kaliti deb hisoblaydi. Zero, Hadisi sharifda ham shunday keltiriladi: "Nabi (alayhissalom): **"Kimgaki Alloh taolo qiz ne'mati bilan siylasa, so'ngra ularni chiroyli tarbiyalasa, ular otasi uchun do'zaxdan parda bo'lishadi"**, – dedilar.

Millatimiz Payg'ambarimiz sunnatlariga amal qilgan holda azaldan qizlarni nafosat ramzi, mehr-oqibat ifodachisi tarzida qadrlab kelgan. O'zbek she'riyatida bu xususda turli ash'orlar bitilgan. Abdulla Oripov va Muhammad Yusuf ijodida ham qizlar madh qilingan she'rlar o'zining badiiyati, mazmundorligi, xalqning urf-odatlarini aks ettirganligi bilan ajralib turadi. Abdulla Oripovning "Qizlarim" va Muhammad Yusufning "Qizlar qo'shig'i" she'rlari g'oyaviy jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ayni mavzuga o'zgacha nigoh bilan qaralganligining, individual dunyoqarashning singdirilganligi bilan farqlanib turadi.

Har ikkala ijodkorda ham qizlar obrazining mohiyatini ochishda ota timsoli katta yordam beradi. Ikki shoir ham qizlarni o'g'illarga qiyosan madh qiladi. Bu hodisa Muhammad Yusuf she'rida yarq etib ko'zga tashlanadi. Buni naqarot tarzida takrorlanayotgan misra dalillab turibdi. Abdulla Oripovda esa o'g'il farzandni otaning egilgan qaddini tik tutib turguvchi "tayanch – tirgak"ka mengzagan holda qizlarning ta'rifi o'tadi. Abdulla Oripov o'g'il va qiz farzandni gender jihatdan xususiyatlarini aytsa, Muhammad Yusuf ikki jins vakilining farqini keskin tarzda talqin qiladi. "O'g'illarning ota bilan ishi yo'q, Qiz otasin har qadamda eslaydi" misralarida o'g'il farzandning xalqimiz ta'biri bilan

aytganda "ko'cha kishisi", qizni mehribon qalb egasi sifatidagi qiyofasini chizib bersa, "O'g'il qanday do'st bo'ladi, bilmadim, Qiz do'st bo'lsa, siringizni sotmaydi" misralarida qizning ota sirini saqlashda o'g'ilga nisbatan sobitligiga ishonchi komilligini bayon etadi.

Qiz bolaga xos sarishtalilik, farzandsevarlik kabi xislatlar ikkala ijodkorda ham talqin qilinadi. Abdulla Oripov qizning go'dakligidayoq qo'g'irchoq o'ynashiga e'tibor qaratib, buni onalik belgisi kichiklik paytidanoq uyg'onishining nishonasi deb biladi:

Go'dak chog'idanoq qo'g'irchoq o'ynab
Hayotni yaratish tug'ma xislati.
Yaxlit mo'jiza u, qarasang o'ylab,
Jam unda onaning bor fazilati.

Muhammad Yusufning "Qiz yo'q uyda sarin-sabo esmaydi, Qiz yo'q uyda jambil-rayhon o'smaydi" misralarida o'zbek xonadonlarining ozodaligini ta'minlashga qizlarning mas'ulligiga ishora qilgan bo'lsa, "Qiz yo'q uyda tonglar erta o'tmaydi, Tomda o'tob, ayvonda oy yotmaydi" misralarida qo'llangan mubolag'a san'ati vositasida tonglarning otishi qizlarning hovli supurishidan boshlanishini ta'kidlaydi.

Balog'atga yetgach, qiz bolaning o'zga uyga uzatilishi ayon haqiqat. Ota uyni tark etayotgan qizning padar duosini olishi elimizning qadriyatlarida bor. Bu jarayonni Abdulla Oripov shunday tasvirlaydi:

Kelgay-ku balog'at yoshi ham tayin,
Umrning munis bir pallasi yetgay.
O'sha kun tizzangga qo'yib manglayin
"Rahmat, Otajon", deb seni tark etgay.

Bu misralarda cheksiz mehr bilan qizini kuzatayotgan otaning holati qalamga olinadi. Birgina "Rahmat, Otajon" so'zida farzandning otasining uni tarbiyalash, voyaga yetkazish yo'lida qilgan mehnatlari uchun cheksiz minnatdorligining izhori borligini anglatgandek bo'ladi shoir bizga.

Muhammad Yusuf esa palaxmon toshi bo'lgan qizning taqdiridan so'z ochadi. Taqdirning qanday kechishi faqat yaratganga ayon ekanligini tan olgan holda qiz uzatiladigan joyni "bo'lak sohil" deya nomlaydi.

Umr daryo, tolega kim kafildir,
Qizning borar joyi bo'lak sohildir.

O'zgacha muhitga ega oilaga, dunyoqarashi ayro bo'lgan odamlar orasiga borib, "tub qo'yib, palak yozishi uchun" insonga matonat kerak. Mana shunday qiyin vazifa nozik xilqat bo'lgan qiz bolaga yuklanadi. Har ikkala she'rda qizlarning azaliy qismatini tasvirlash yetakchi o'rinni egallaydi. Shu haqiqatni shoir tan oladi.

Abdulla Oripov qizlarni an'anaviy ta'riflashdan chekinib, "Mumtoz g'azalning shoh bayt"iga qiyoslaydi. Shoh baytda bir g'azalning asosiy mohiyatini yaqqol ochib beruvchi fikr beriladi. Qizlar ham borliqning takrorlanmas mo'jizalaridir. Shuningdek, shoir yuqoridagi fikrlarini irsoli masal san'ati orqali dalillaydi. Ya'ni qiz bola tarbiyasida, unga mehr berilishida ota-onaning haqi ko'proq ekanligini qayd etadi.

Qizlarim shoh baytdir mumtoz g'azaldan
Farishta yurarmish qiz bor xonada.
Bejiz aytmaganlar azal-azaldan
Qizning haqi ko'proq ota-onada.

Abdulla Oripov qizlarni farishtaga qiyos qilsa, Muhammad Yusuf esa qizlarni "dunyoning ko'rki", ko'zlari jon oluvchi malak, es-hushni o'g'irlovchi pariga o'xshatadi. A.E. Bertelsning fikricha, "pari" so'zining o'zagi "regu" leksemasi bo'lib, mifologiyada go'zallik va muhabbat ilohasining atoqli oti bo'lgan. Qadimgi mifologiyada parilar qizlar timsolida bo'lib, qutqaruvchi afsonaviy xaloskor sifatida tasvirlangan. Davr o'tishi bilan bu obraz hayotiylik kasb eta boshlagan; oddiy odamlarga xos xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan go'zallik timsoliga aylangan [Mo'minova.]

Dunyo ko'rki — shu ko'zlari shahlolar,
Qizlar bilan chamanzordir sahrolar.
Bir qayrilib Qaysni Majnun aylagan,

Tohirlarni Tohir qilgan — Zuhrolar...deya, qizlar borki, muhabbat borligini, yor ko'yida oshiq bo'lgan Majnun, Tohirlar borligini aytadi. Shu bilan birga shoir she'riyatining badiiy go'zalligini bir necha poetik til vositalari oshirgan. "Ko'zlari shahlolar" da qism orqali qizlarning o'zini ifodalash uchun foydalangani sinekdoxani yuzaga keltirgan bo'lsa, q, l tovushlarining takrori alliteratsiyani, a, o unlilarining takrori esa assonansni yuzaga keltirgan. Ular she'rning ritmiga ta'sir qilgan, ohangdorligini oshirgan.

Ayting kimning paymonasi to'lmagan,
Qiz bor ota yot bag'rida o'lmagan.
O'g'lim yo'q deb o'kinganlar johillar,
Hatto, Payg'ambarning o'g'li bo'lmagan.

Ayollar islom dini tufayli ozodlikka erishdi. Bu — islom dinida ayolning qadri qanchalik baland ekanini ko'rsatadi. Johiliya davrida qiz bolaning tug'ilishi isnod sanalardi. Qizlarni tug'ilgani zahoti tiriklay ko'mib kelishardi. Shu boisdan tarix Muhammad sollallohu alayhi vasallamning qizlariga bo'lgan munosabatda unga qanday muloyim muomala qilganiga, qo'llarida ko'tarib yurganiga hayrat bilan boqadi.

Payg'ambarimizning yagona merosxo'ri Fotima onamiz edi. **"Albatta, Biz senga Kavsarni berdik. Bas, Rabbingga namoz o'qi va jonliq so'y. Albatta, seni yomon ko'rib ayblovcining o'zining orqasi kesikdir" (Kavsar surasi).**

Darhaqiqat, Muhammad sollallohu alayhi vasallamga dushmanlik qilgan kimsalarning, uning urug'i kesilgan deb tuhmat qilganlarning o'nlab o'g'li bor edi. Ana o'shalarning hammasining urug'i kesildi. Zero, "Biz senga Kavsarni hadya qildik"dan murod — Fotima onamiz edi. Fotima onamiz Odam alayhissalomdan boshlangan buyuk ajdodlar — payg'ambarlar avlodining davomchisi edi.

"Ayting kimning paymonasi to'lmagan" misralari orqali Payg'ambarimizning boshlariga tushgan ulkan kulfatlar nazarda tutilgan bo'lsa, "Qiz bor ota yot bag'rida o'lmagan" deya Fotima onamizning otalariga bo'lgan buyuk muhabbati va sadoqatiga ishora bo'lsa ajab emas. "Bir safar Payg'ambar alayhissalom sajda borganlarida johillar u zotning boshiga qo'nying ichak-chavog'ini ag'darib yubordilar. Fotima (onamiz) yig'lagancha otilib borib jajji qo'lchalari bilan otasining boshlarini tozalab uylariga ergashtirib ketdilar. Shu murg'akkina qizchani otasiga mehribonligini ko'rganlar hayratda qoldilar. U ana shu mashaqqatli davrda beg'ubor bola qalbi bilan qattiq sinovlarni va xatarlarni boshdan kechirgan otasini qo'llab yonida yurishga harakat qildilar. Shu boisdan **"ummu al-abixa — otasining onasi"** degan nomni oldilar" [Sultonova. <http://hidoyat.uz>].

O'zbek adabiyotining yetuk ikki ijodkorining ijod olamida qizlar madhiga bag'ishlangan yuqoridagi she'rlari alohida o'rinni egallaydi. Sodda, ohangrabodek o'ziga tortuvchi misralargina emas, ularning qatidagi ulkan mazmun-mohiyat she'rlarning badiiy qimmatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oripov A. Tanlangan asarlar. Ikkinchi jild. — Toshkent: Adabiyot va san'at, 2000.
2. Muhammad Yusuf. Saylanma. — Toshkent: Sharq, 2007.
3. Sultonova M. Jannat ayollari sayyidasi — Fotimai Zahro <http://hidoyat.uz>.

Gulayim MURTAZAYEVA,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
3-kurs tayanch doktoranti

MURAKKAB KOMPYUTER TERMINLARINING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu tadqiqot ingliz va qoraqalpoq tillaridagi murakkab kompyuter terminlarining shakllanishi, tuzilishi va tarjima usullarini o'rganadi. Terminlar uch asosiy guruhga ajratilib tahlil qilinadi: qo'shma so'z shaklidagi, so'z birikmasi shaklidagi va juft so'z shaklidagi terminlar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'plab terminlar kalkalash yoki ekvivalent so'zlar orqali tarjima qilinadi. Shuningdek, ingliz va qoraqalpoq tillarida kompyuter terminlarining shakllanishi va qo'llanilishi o'xshash xususiyatlarga ega.

Kalit so'zlar: kompyuter terminlari, qo'shma so'z terminlari, so'z birikmalari, juft terminlar, kalkalash, tarjima, ingliz tili, qoraqalpoq tili, lingvistik tahlil, semantik o'zgarishlar.

Аннотация: данное исследование посвящено формированию, структуре и методам перевода сложных компьютерных терминов в английском и каракалпакском языках. Термины анализируются, разделяясь на три основные группы: термины в форме сложного слова, в форме словосочетания и в форме парного слова. Результаты исследования показывают, что многие термины переводятся с помощью калькирования или эквивалентных слов. Также формирование и использование компьютерных терминов в английском и каракалпакском языках имеют сходные особенности.

Ключевые слова: компьютерные термины, термины сложных слов, словосочетания, парные термины, калькирование, перевод, английский язык, каракалпакский язык, лингвистический анализ, семантические изменения.

Annotation: this research focuses on the formation, structure, and translation methods of complex computer terms in English and Karakalpak. Terms are analyzed by dividing them into three main groups: terms in the form of a compound word, in the form of a word combination, and in the form of a paired word. The research results show that many terms are translated using calquing or equivalent words. Also, the formation and use of computer terms in English and Karakalpak languages have similar features.

Key words: computer terms, compound word terms, word combinations, paired terms, calquing, translation, English language, Karakalpak language, linguistic analysis, semantic changes.

Kirish. Murakkab kompyuter terminlari tuzilishi, kelib chiqishi va IT sohasidagi roli jihatidan turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. Ushbu tadqiqotda ingliz va qoraqalpoq tillaridagi murakkab kompyuter terminlarining shakllanishi, tuzilishi va tarjima usullari o'rganiladi. Kompyuter terminlarining tahlili ularning qanday shaklda tashkil topishini va sohalari bo'yicha qo'llanilishini tushunishga yordam beradi.

Usul. Tadqiqot jarayonida ingliz va qoraqalpoq tillaridagi murakkab kompyuter terminlari tasniflandi. Bular quyidagi guruhlariga ajratildi:

Qo'shma so'z shaklidagi kompyuter terminlari.

So'z birikmasi shaklidagi kompyuter terminlari.

Juft so'z shaklidagi kompyuter terminlari.

Qo'shma kompyuter terminlari. Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi kompyuter terminlari tadqiqoti jarayonida aniqlanishicha kompozitsiya usuli bilan birikkan qo'shma terminlar tub so'zlar kabi ko'p sonli emas.

Ingliz tilidagi kompyuter terminlarining ma'lum bir qismi qo'shma so'z shaklida bo'lib, ularning ko'pchiligini "ot+ot" shaklidagi qo'shma kompyuter terminlari tashkil etadi: *motherboard* - ona plata, *keyboard* - klaviatura (tugmalar paneli), *broadcast* - eshittirish; *keyword* - kalit

so'z; *keyshelf* - keyshelf; *keycar* - keyka; va h.k.

Databank atamasi data - ma'lumotlar va bank - bank atamalarining birikmasidan hosil bo'lib, "ma'lumotlar banki" tushunchasini beradi. Bu termin quyidagi ma'nolarda qo'llaniladi:

1. Internetda ma'lumotlar majmui. Bu ma'lumotlar berilgan mavzuga oid bo'lib, foydalanuvchilar bilan o'zaro ta'sir qila olishni ta'minlaydigan tarzda tashkil etilgan bo'ladi.

2. Ma'lumotlarni markazlashtirilgan holda saqlash va jamoaviy foydalanishning avtomatlashtirilgan tizimi.

copyright so'zi *copy* - nusxa va *right* - haq, huquq so'zlarining birikmasidan yasalgan bo'lib, "mualliflik huquqi" degan ma'noni anglatadi. Bu terminning quyidagi ma'nolarda qo'llanilganini kuzatamiz: 1. (Obyektiv ma'noda) Ilmiy, adabiy va san'at asarlaridan vujudga keladigan aloqalarni boshqaruvchi fuqarolik huquqi bo'limi. Mualliflik huquqi tarkibiga milliy fuqarolik qonunchiligining tegishli normalari hamda mualliflik huquqini himoya qilish to'g'risidagi xalqaro konvensiyalar normativlari kiradi.

(Subyektiv ma'noda) adabiy, ilmiy va san'at asarlariga nisbatan shaxsiy moddiy va nomoddiy huquqlar majmui. Xususiy mualliflik huquqlariga

(mualliflik huquqlari) mualliflik huquqi, muallif nomiga bo'lgan huquq, asarning muhofaza ostida bo'lishi, moddiy huquqlarga esa asar mazmuni va shaklini aks ettirish, nashr etish va sotishga bo'lgan huquq kiradi. Moddiy mualliflik huquqi musodara qilinishi va meros bo'lib o'tishi mumkin. Mualliflik huquqlari intellektual mulk obyektlari sirasiga kiradi. Bu termin kompyuter terminologiyasida elektron chop etilgan asarlarga mualliflik huquqi mazmunini anglatadi.

Ingliz tilidagi qo'shma shakldagi kompyuter terminlarining tahlilidan ko'rinib turganidek, ushbu terminlarning bir guruhi dastlab umumiy qo'llanilishdagi leksikada yoki boshqa soha terminologiyasida shakllangan bo'lib, ko'chma ma'noda kompyuter terminlari qatoridan o'rin olgan.

So'z birikmasi shaklidagi kompyuter terminlari.

Ma'lumki, so'z turkumining leksik ma'nosi va uning sintaktik funksiyalari o'rtasida muayyan munosabatlar mavjud. E. Kurilovich "u derivatsiya jarayonlari yo'nalishida namoyon bo'ladi va ko'rinishidan til tizimlarining individual xususiyatlariga bog'liq emas" - deb yozadi [1]. So'z birikmasi qolipiga tushgan mikromatnlar ayrim xususiyatlariga ko'ra erkin so'z bilan berilgan mikromatnlarga o'xshaydi. Bunday mikromatnlar internet terminlarida biror holatni, protokollar, dasturlar va h.k. nomlashda to'liq namoyon bo'ladi.

So'z birikmalarining qo'shma so'zlarga aylanish jarayonlari so'z birikmalarining leksikalizatsiyasida namoyon bo'ladi, ushbu terminni yasash usuli erkin so'z yasash usulidan ko'ra ko'proq so'z qo'shish variantlaridan biri sifatida ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

A.N.Kononov so'z birikmalari deganda, ma'lum bir ma'no anglatuvchi va sintaktik jihatdan o'ziga xos shakliy butunlikka ega bo'lgan ikki yoki bir necha erkin so'zlarning birikmasidan tashkil topgan predmet, harakat, belgi ma'nolarini bildiruvchi birikmalarni tushunadi [2].

Birikma terminlar masalasi, doimo terminologiyaning muhim masalasi bo'lib kelmoqda. Buning sababi, ilmiy va texnik terminologiyada birikma terminlarning salmog'i boshqa turdagi terminlarga qaraganda birmuncha ko'p ekanligi bilan ajralib turadi.

Terminologiyada bir so'zli va ikki so'zli terminlarning faol qo'llanilganligini, ko'p so'zli terminlarning esa kam qo'llanilganligini ko'ramiz. Biroq kompyuter terminologiyasida ikki va undan ortiq komponentdan tashkil topgan, so'z birikmalari shaklidagi terminlar qiyoslanayotgan tillardan to'plangan materiallarning katta qismini tashkil etadi.

Ikki komponentli terminlar: Ingliz tilida: *hard drive, data center, file system, memory card, user interface, software application, device manager, server room, firewall protection, network adapter, power supply, cloud storage, internet connection, email address,*

computer virus, basic configuration; basic data; basic input; current address; current drive; decimal number; electronic bookstall; electronic commerce; electronic component; formal description; generic error; generic posting; internal error; internal interrupt va h.k.

Qoraqalpoq tilida: *dasturiy taminot; úzliksiz signal; xabar sirsqaqlaniwi; informatika obyekti; maǵliwmatlar ózgeriwi; bet elementleri; bet tili; kodlaw usılı; informacion qáwipsizlik, elektron mánzil; korporativ sayt; grafik obyektlar, vertikal jaylastırıw, gorizontal jaylastırıw* va h.k.

So'z birikmalari chuqur semantik ma'noga ega bo'lsa, shakli bo'yicha ular frazeologizmlarga yaqin bo'ladi, lekin so'z birikmasi shaklidagi terminlarga ular tarkibidagi elementlarning turg'unligiga o'xshash, lekin ma'nolariga obrazli ko'chma ma'no xos emas.

Uch komponentli terminlar: ingliz tilida: *global computer network; group of signalling links; hardware of automated system; information access rules* va h.k.

Qoraqalpoq tilida: *global kompyuter tarmaǵı; internet xızmeti túrleri; reń hám ólshew birlikleri* va h.k.

To'rt so'zdan tashkil topgan terminlar: *insurance form of information protection - xabar qáwipsizliginiń qamsızlandırıw forması, Integrated Services Digital Network - xızmetleri birlesken sanlı tarmaq, interactive television operating system – ózara aktiv telekórsetiwler operacion sistemasi.*

Ingliz va qoraqalpoq tillarida so'z birikmasi shaklidagi kompyuter terminlarining qiyosiy tahlili ularning quyidagi tarkibda shakllanganligini ko'rsatdi. Ingliz tilidagi kompyuter termin birikmasi qoraqalpoq tiliga kalkalash usuli orqali o'lgan. Bunda so'z birikmasining har bir komponenti uchun qoraqalpoqcha ekvivalenti, alternativi qo'llanilgan.

"Bugungi kunda tilimizga ko'plab terminlar kalka usulida o'zlashtirilmoqda. Chet tillardan o'zlashtirilgan so'z va frazeologizmlar tilimizga beixtiyor "kalka" orqali qo'llanilib, beriladi" [3;67]. Shunday qilib, "kalkalash tarjima-dagi o'zlashma" jarayon ekanligini alohida ta'kidlash mumkin [3;71]. *key system* termini ikki so'zdan tashkil topgan birikma termin bo'lib, qoraqalpoq tiliga to'liq kalkalash usuli orqali "gilt sistemasi" shaklida o'tgan. Bu terminning ikki ma'nosi bor:

1. Qoidalar majmui. Bu qoidalar kriptografik kalitlarni generatsiyalash, taqsimlash, saqlash, almashtirish, yo'q qilish va qayta tiklash tartibini belgilaydi.

2. Axborotni kriptografik jihatdan himoya qilishni ta'minlashdagi kriptografik kalitlar va ular bilan muomala qilish qoidalari majmuidir.

mail address termini ham ikki otdan iborat bo'lgan so'z birikmasi bo'lib, qoraqalpoq tiliga "pochta manzili" shaklida o'zlashgan. Masalan: *adm@sompany.com, info@ddi.uz.* pochta manzilini olish uchun global tarmoq pochta serveridan ro'yxatdan o'tish shart. *common link* - umumiy aloqa termini ingliz tilida ham qoraqalpoq tilida ham sifat bilan otning birikishidan tashkil topgan

bo'lib, to'liq kalka yo'li bilan o'zlashgan. Bu termin har bir ma'lumotlar bloki barcha abonent tizimlariga yetkazadigan monokanalning bir qismi degan ma'noni anglatadi.

Juft kompyuter terminlari. O'zlashma kompyuter terminlarining yana bir struktur turi o'ziga xos struktur-semantik xususiyatlarga ega bo'lgan juft terminlardir. Juft kompyuter terminlari ikkita erkin leksik ma'no anglatuvchi komponentning teng bog'lanishidan hosil bo'lib, umumlashtirish, jamlash ma'nolarini anglatadi: *web-server; web-dizayn; Internet-peyjer va h.k.*

Juft kompyuter terminlarining komponentlari bir so'z turkumiga tegishli bo'lib va bir grammatik shakldagi so'zlardan iborat bo'ladi, son va kelishik qo'shimchalari juft terminlarning har bir komponentiga emas, butun terminga qo'shiladi.

Juft terminlar semantik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita erkin leksik birlikdan iborat bo'ladi: *Internet-abonent; kech-yod*. Masalan: internet komponenti bilan kompyuter sohasiga oid yangi tushunchalarni bildiruvchi bir qator juft terminlar faol qo'llanilmoqda va ularning qatoriga quyidagilarni ko'rsatish mumkin: *internet-advertisement - internet-reklama, internet-resource - internet-resurs, internet-auction - internet-auksion, internet-education - internet-bilim, internet-library - internet-kutubxona, internet-organization - internet-tashkilot, internet-conversion - internet-aloqa, internet-election - internetda ovoz berish*. Ko'rib turganimizdek, internet komponentli o'zlashmalar keng kategoriyada qo'llanilishi ma'lum, u texnologiya, xizmat ko'rsatish va

hodisalar bilan global tarmoqning aloqasini ko'rsatib beradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va qoraqalpoq tillarida kompyuter terminlarining shakllanishi o'xshash bo'lib, ular ko'pincha kalkalash usuli orqali tarjima qilingan. Masalan, key system - "gilt sistemasi", mail address - "pochta manzili", common link - "umumiy aloqa" kabi atamalar o'zaro muvofiqligi bilan ajralib turadi.

Bundan tashqari, ikki va undan ortiq komponentli so'z birikmalari ham keng qo'llanilgan bo'lib, ularning tarkibiy tuzilishi va ma'nosi sintaktik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilidagi terminlar qoraqalpoq tiliga ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinadi yoki ularga muqobil ekvivalent topiladi.

Muhokama. Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi murakkab kompyuter terminologiyasini o'rganish ularning shakllanishi va tarjima usullarida sezilarli o'xshashliklarni ko'rsatadi. Tuzilishdagi bunday o'xshashlik yangi texnologik tushunchalarning qoraqalpoq tiliga kirib kelishini osonlashtiradi, ularning tushunarli va funksional aniqligini saqlab qoladi.

Umuman olganda, tahlillar shuni tasdiqlaydiki, qoraqalpoq tilida kompyuter terminologiyasi to'g'ridan to'g'ri o'zlashtirish, kalkalash va o'rnatilgan lingvistik tuzilmalarni moslashtirish orqali rivojlanmoqda. Bu jarayon IT bilan bog'liq nutqda izchillik va aniqlikni saqlash, tillar o'rtasida samarali muloqot va texnik tushunchalarni tushunishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая // Очерки по лингвистике. — М.: Иностранная литература, 1962.
2. <http://slovaizbukv.ru/derivatsiya.htm>
3. Ахмедов. О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари. Филол.фан... дисс.—Тошкент, 2016. — Б.67.
4. Словарь компьютерного жаргона [Электронный ресурс]. URL: <http://lib.deport.ru/sl-ovar/computer.html>.
5. Crystal, D. Language and the Internet. Cambridge, 2001. P. 10.
6. <https://dictionary.cambridge.org/ru/admin>

Umida XAFIZOVA,
Guliston davlat universiteti
tayanch doktoranti

PEDAGOGIK OLIY TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING INKLYUZIV TAYYORGARLIGINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MODELİ

Annotatsiya: ushbu maqolada pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim muhitida ishlash uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarini rivojlantirish modeli taqdim etilgan. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan model talabalarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish, inklyuziv ta'limga oid qadriyatlarni shakllantirish va kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshirishga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili asosida tuzilgan model o'quv dasturlarini takomillashtirish, o'qitish metodikasini yangilash va baholash tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish yo'llarini tavsiya etadi.

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik ta'lim, bo'lajak o'qituvchilar, inklyuziv kompetensiyalar, ta'lim modeli, maxsus ta'lim ehtiyojlari, kasbiy tayyorgarlik.*

Аннотация: в данной статье представлена модель развития компетенций будущих учителей педагогических вузов, необходимых для работы в среде инклюзивного образования. Модель, разработанная на основе компетентностного подхода, направлена на гармонизацию теоретических знаний учащихся с практическими навыками, формирование ценностей, касающихся инклюзивного образования, повышение их готовности к профессиональной деятельности. Модель, построенная на основе анализа литературы, рекомендует пути совершенствования учебных программ, обновления методики преподавания и пересмотра системы оценивания на основе компетентностного подхода.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, компетентностный подход, педагогическое образование, будущие учителя, инклюзивные компетенции, образовательная модель, особые образовательные потребности, профессиональная подготовка.*

Annotation: this article presents a model for the development of competencies of future teachers in pedagogical higher education institutions, necessary for working in an inclusive educational environment. Developed on the basis of a competency approach, the model is aimed at harmonizing the theoretical knowledge of students with practical skills, forming values related to inclusive education and increasing their readiness for professional activities. Compiled on the basis of literature analysis, the model recommends ways to improve training programs, update the teaching methodology and revise the assessment system on the basis of a competency approach.

Key words: *inclusive education, competency approach, pedagogical education, future teachers, inclusive competencies, educational model, special education needs, professional training.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda inklyuziv ta'lim barcha bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlashning muhim omili sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni hamda 2020-2025-yillarga mo'ljallangan inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan [1: 5]. Bu o'z navbatida o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim sohasidagi kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni oshirmoqda.

Ayni paytda pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligini ta'minlash bo'yicha bir qator muammolar mavjud. Jumladan, Xasanova va Bobojanovanning tadqiqotlariga ko'ra, pedagogika yo'nalishidagi bitiruvchilarning 68% inklyuziv sinflarda ishlash uchun zarur bo'lgan bilim

va ko'nikmalarga to'liq ega emaslikni ta'kidlashadi [2: 42]. Shuningdek, Karimova ta'kidlaganidek, oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim komponentlarining integratsiyasi yetarli darajada amalga oshirilmagan [3: 78].

Ushbu maqolaning maqsadi pedagogik oliy ta'lim jarayonida talabalarning inklyuziv tayyorgarligini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish modelini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini belgilashdan iborat.

Asosiy qism. Kompetensiyaviy yondashuv o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish, kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni yaxlit tizim sifatida shakllantirishga imkon beradi. Ahmadjonov kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim

modelini "bilimlarni amaliy ko'nikmalar va shaxsiy fazilatlar bilan uyg'unlashtirgan holda muayyan vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantirish jarayoni" sifatida ta'riflaydi [4: 25].

Inklyuziv ta'lim sohasida kompetensiyaviy yondashuv talabalarining quyidagi kompetensiyalarini rivojlantirishni nazarda tutadi: maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni aniqlash va baholash; individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish; o'quv jarayonini differensiyalash va moslashtirish; inklyuziv sinfni boshqarish; ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish [5: 103].

Rossiyalik olim Alekhina inklyuziv kompetensiyalarni "o'qituvchining maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash uchun zarur bo'lgan integrativ shaxsiy xususiyatlari majmuasi" sifatida ta'riflaydi [6: 15]. Shuningdek, Alekhina inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari sifatida kognitiv, affektiv va xulq-atvor komponentlarini ajratib ko'rsatadi.

Xorijiy tadqiqotchilardan Forlin va Chambers inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirishda talabalarining ijobiy qarashlari va ishonchlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlaydilar [7: 429]. Chunki inklyuziv ta'limga nisbatan ijobiy munosabat o'qituvchining maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar bilan samarali ishlashi uchun muhim omil hisoblanadi.

Pedagogik oliy ta'lim jarayonida talabalarining inklyuziv tayyorgarligini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish modeli quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi maqsadga muvofiq:

Motivatsion-qadriyatli komponent - talabalarining inklyuziv ta'limga nisbatan ijobiy munosabati, barcha o'quvchilarning ta'lim olish huquqlari va imkoniyatlarini teng ta'minlashga intilish, kasbiy-axloqiy qadriyatlar tizimini shakllantirish.

Kognitiv komponent - inklyuziv ta'lim falsafasi, qonunchilik asoslari, maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, o'quv jarayonini tashkil etish va moslashtirish usullari haqidagi bilimlar tizimi.

Operatsion-faoliyatli komponent - maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning individual xususiyatlarini tashxislash, o'quv jarayonini differensiyalash, inklyuziv muhitni yaratish, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash ko'nikmalari.

Refleksiv-baholovchi komponent - o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish, mustaqil kasbiy rivojlanish va o'z-o'zini takomillashtirish, pedagogik vaziyatlarga moslashuvchanlik.

Taklif etilayotgan modelni amaliyotga tatbiq etish

quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiq:

O'quv dasturlarini takomillashtirish. Pedagogika yo'nalishlarining barcha o'quv dasturlariga "Inklyuziv ta'lim asoslari" fanini majburiy fan sifatida kiritish, shuningdek, ixtisoslik fanlarining mazmuniga inklyuziv komponentlarni integratsiyalash zarur. Norqulov ta'kidlaganidek, fanlararo integratsiya talabalarining yaxlit kasbiy dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi [8: 56].

O'qitish metodikasini takomillashtirish. Inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirish uchun interfaol metodlardan keng foydalanish, jumladan, keys-stadi, rolli o'yinlar, loyiha usuli, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish metodlarini qo'llash maqsadga muvofiq. Mamatov ta'kidlaganidek, kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish nazariya va amaliyotning uzviylikini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak [9: 122].

Amaliyot tizimini takomillashtirish. Talabalarining inklyuziv ta'lim amaliyotini joriy etgan ta'lim muassasalarida pedagogik amaliyotni o'tashlarini ta'minlash, inklyuziv sinflar va maktablar bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish zarur. Pedagogik amaliyot davomida talabalar maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash tajribasini orttirish, individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, o'quv jarayonini moslashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak.

Baholash tizimini takomillashtirish. Talabalarining inklyuziv kompetensiyalarini baholash uchun portfolio, kompetensiyaviy testlar, amaliy vazifalar kabi autentik baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Mitchell ta'kidlaganidek, kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash natijaga emas, balki jarayonga yo'naltirilgan bo'lishi kerak [10: 87].

Taklif etilayotgan model asosida inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, u talabalarining motivatsiyasini oshirish, nazariy bilimlarini kengaytirish, amaliy ko'nikmalarini shakllantirish va refleksiv faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan kompleks choralarni o'z ichiga oladi.

Xulosa. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarning zamonaviy ta'lim tizimida samarali faoliyat ko'rsatishlari uchun muhim ahamiyatga ega. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan model talabalarining inklyuziv tayyorgarligini motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyatli va refleksiv-baholovchi komponentlarini yaxlit tizim sifatida rivojlantirishga imkon beradi.

Taklif etilayotgan modelni amaliyotga tatbiq etish o'quv dasturlarini takomillashtirish, o'qitish metodikasini yangilash, amaliyot tizimini rivojlantirish va baholash

tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalari, maktablar, maxsus ta'lim muassasalari va ijtimoiy hamkorlarning yaqin hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Shuni ta'kidlash lozimki, inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirish dinamik jarayon bo'lib, jamiyatning

rivojlanishi, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va ilmiy-tadqiqot yutuqlariga muvofiq doimiy ravishda takomillashtirib borilishi zarur. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yanada samarali tashkil etish va natijada maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (2020). O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 21, 5-18.
2. Xasanova, D. & Bobojanova, L. (2022). Pedagogika oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining inklyuziv ta'limga tayyorgarligi: muammolar va istiqbollar. «Pedagogik ta'lim» jurnali, 5(2), 38-47.
3. Karimova, G. (2023). Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari. – Toshkent: O'qituvchi.
4. Ahmadjonov, A. (2021). Kompetensiyaviy yondashuv asosida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish. Oliy ta'lim: nazariya va amaliyot, 3(1), 20-29.
5. Abdurahmonova, N. (2022). Inklyuziv ta'lim sharoitida ishlashga bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash. –Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Алехина, С.В. (2021). Инклюзивная компетентность педагога: содержание и структура. Педагогика, 4, 12-21.
7. Forlin, C. & Chambers, D. (2020). Teacher preparation for inclusive education: increasing knowledge but raising concerns. Asia-Pacific Journal of Teacher Education, 45(5), 421-437.
8. Norqulov, S. (2023). Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida fanlararo integratsiya asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish. Namangan: NSU.
9. Mamatov, D. (2022). Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv: nazariya va amaliyot. Samarqand: SamDU nashriyoti.
10. Mitchell, D. (2021). What Really Works in Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. London: Routledge.

Dildora TO'RAYEVA,
ToshDO'TAU ning 3- guruh doktoranti (DSc)
dildoratorayeva9@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2595-3516>

MATN AVTORIZATSIYASI BO'YICHA MUALLIFSHUNOSLIK VA LINGVISTIK EKSPERTIZA

Annotatsiya: maqolada dialektologiya, areal lingvistika, lingvistik geografiya sohalarida sheva variantlarining turli yondashuvlar asosida o'rganilishi, ularning regional xususiyatlari leksik, grammatik, fonetik belgilari asosida tahlil qilinishi xususida nazariy va amaliy ma'lumotlar berilgan. Ijtimoiy tarmoqlardagi anonim yozishmalar tahlilida muallifshunoslik ekspertizasi va lingvistik ekspertizaning o'рни, ahamiyati, asosli xulosalarning shakllanishidagi roli haqida fikr-mulohazalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: *dialektologiya, areal lingvistika, lingvistik geografiya, sheva, takson, matn avtorizatsiyasi, muallifshunoslik ekspertizasi, lingvistik ekspertiza*

Аннотация: в статье дана теоретическая и практическая информация об изучении вариантов диалектов на основе различных подходов в областях диалектологии, ареальной лингвистики, лингвистической географии, анализе их региональных особенностей на основе лексических, грамматических, фонетических признаков. В анализе анонимной переписки в социальных сетях представлены отзывы о роли, значении, роли авторской экспертизы и лингвистической экспертизы в формировании обоснованных выводов.

Ключевые слова: *диалектология, ареальная Лингвистика, лингвистическая география, диалект, таксон, разрешение текста, экспертиза авторских прав, лингвистическая экспертиза*

Annotation: the article provides theoretical and practical information in the field of dialectology, areal linguistics, linguistic geography on the basis of various approaches to the study of sheva variants, their regional characteristics are analyzed on the basis of lexical, grammatical, phonetic signs. In the analysis of anonymous correspondence on social networks, feedback is presented on the role, significance, role in the formation of substantive conclusions of the author's expertise and linguistic expertise.

Keywords: *dialectology, areal linguistics, linguistic geography, sheva, taxon, text authorization, authorship expertise, linguistic expertise*

Kirish. Lingvistik ekspertizada dialekt va shevalarning tahlili matn avtorizatsiyasi bilan bog'liq matnlarda amalga oshiriladi. Bu orqali adresantning yashash joyi, yoshi, jinsi, bilim darajasi, kasbi kori kabi jihatlarini aniqlash mumkin. Bu xatshunoslik, muallifshunoslik kabi sud ekspertizalarida birdek ahamiyatga ega. Ya'ni ushbu ekspertizalarni amalga oshirishdan maqsad anonim matn muallifini aniqlash va bu orqali bir qator jamiyat manfaatiga dahl qiluvchi nutq bilan aloqador jinoyatlarga yechim topishdir.

Matn avtorizatsiyasi bo'yicha lingvistik ekspertizalar quyidagi holatlarda tayinlanadi:

- matn muallifligini o'rnatishni talab qiladigan bahsli vaziyatlarda (noma'lum xabarlar, mualliflikni soxtalashtirish va boshqalar);

- intellektual mulkka nisbatan mualliflik huquqining buzilishi (plagiat) bilan bog'liq holatlar aniqlanganda;

- mualliflik huquqi obyektlari bilan bog'liq tortishuvli vaziyatlarda;

– yozma matnni bajarish shartlarini belgilashni talab qiladigan bahsli vaziyatlarda.[9:101]

Asosiy qism. Matn avtorizatsiyasini aniqlash bo'yicha muallifshunoslik va lingvistik ekspertiza jarayonida yozishmadan fonetik, grammatik, sintaktik, stilistik tahlillar orqali muallifning nutqiga aloqador identifikatsion belgilari aniqlanadi. Har ikki sohada ham nutq uslubini aniqlash, fonetik o'ziga xosliklarni belgilash, tovush o'zgarishlarini aniqlash, grammatik vositalarni lingvistik jihatdan adabiy me'yorga muvofiq tekshirish, gap qurilishlarining sintaktik normalarga mosligini aniqlash, leksikondagi semantik ifodalarning matnning mazmuniy yo'nalishiga ta'siri, adresantga xos individual va ijtimoiy belgilarini til xususiyatlariga ko'ra ochib berish kabi ilmiy asoslar tahlil jarayonida yuzaga keladi. Muallifshunoslik ekspertizasida *matn muallifi kim?* savoliga javob topilsa, lingvistik ekspertizada *yozishmadagi nutqiy maqsad qanday?, u kimga tegishli?* kabi masalalarga yechim topiladi. Demak,

muallifshunoslik ekspertizasidan maqsad anonim xat muallifini aniqlashdir. Lingvistik ekspertizada matn ijrochisini topish barobarida uning nutqiy maqsadi, ya'ni biror shaxs yoki jamoatchilikka tahdid, da'vat, manipulyatsiya, zo'ravonlik, tuhmat kabi ta'sirga ega til birliklaridan foydalanganligini belgilashdir. Demak, matn avtorizatsiyasini aniqlash bo'yicha muallifshunoslik ekspertisasi ham, lingvistik ekspertiza ham birdek ahamiyatli.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, matn avtorizatsiyasi bo'yicha lingvistik ekspertiza siyosatshunoslik, xatshunoslik, muallifshunoslik kabi sud ekspertizalarining shaffof, aniq, mukammal xulosaga kelishiga yordam beradi, ular uchun qo'shimcha dalillarni taqdim eta oladi. Ushbu ekspertizalarda daliliy ashyolar, masalan, elektron, qo'lyozma, audio, video shaklidagi yozishmalar muallifligi aniq bo'lgan matnlar bilan solishtirish orqali amalga oshiriladi. Lingvistik ekspertizada esa bir matnning tashqi va ichki belgilarini tahlil qilgan holda ham muayyan xulosani hosil qilish mumkin. Shunday ekan, yuqoridagi sud ekspertizalari bir-birini to'ldiradi. Ular nutqiy jinoyatlarga yechimlar xususida aniq to'xtamlarning shakllanishiga birdek xizmat qila oladi.

Lingvistik ekspertizada matn avtorizatsiyasini aniqlash jarayoni quyidagicha tahlillar asosida amalga oshiriladi:

1. Leksik tahlil – bu o'z ichida 3 ga bo'linadi:

Shevaga oid so'zlar – matndagi til birliklarining regional mansubligini aniqlash. Bunda so'zlar noadabiy belgilarga ega bo'ladi: *o'ynay olaman – o'ynab bilaman; olib borib ber – etib ber (Buxoro viloyati shevasi); so'rab bering – so'rab boq (Toshkent shahri)*

Sotsial so'zlar – matndan jargon va argolar, professionalizmlarni aniqlash. Bunda nutqdagi belgilar asosida shaxsning kasbi, tabaqasi, yozishmaning mavzuviy yo'nalishini aniqlasa bo'ladi. Masalan, *archa* –Yo'l patrul xizmati xodimlariga nisbatan ishlatiladigan jargon birlik. Shofyorlar nutqida ko'p qo'llanadi.

Adresantning til xususiyatlari – o'ziga xos varvarizm, vulgarizmlardan foydalanishi, nutqiy maqsadga nomuvofiq qo'llanuvchi, nutqiy ko'nikmaga aylangan birliklardan, ya'ni parazit so'zlarni qo'llashini ochib berish. Masalan, demak, mumkin so'zlarini nutqda beixtiyor, takroriy ravishda qo'llashini tahlil qilish. Bu orqali adresantning nutqidagi individual o'ziga xosligi aniqlanadi.

2. Fonetik tahlil – matndagi so'zlar, qo'shimchalardagi fonetik jarayonlar, urg'u bilan bog'liq belgilarini aniqlash. Bu orqali shevaga oid so'zlar regional jihatdan o'rganiladi. Masalan, *o'n ikki – o'n akki; bilim – biilim (Farg'ona viloyati)*. *O'n akki* misolida i tovushi a tarzida qo'llanadi, bu singarmonizm bilan bog'liq bo'lib, birinchi

so'zdagi o' o'rta keng bo'lgani uchun i yuqori tor tovushni ham keng unlilar qatorida talaffuz qilishni talab etadi. *Bilim – biilim* misolida esa i tovushi takror qo'llanadi. Bu sheva so'zlar talaffuzida bir tovushning til oldi va til orqa talaffuz etilishida ham kuzatiladi. Bu jarayon intonatsiya bilan bog'liqdir. Olimlarning aytishicha, shevalarda kontrast unlilar ba'zan so'z ma'nosining farqlanishiga ham xizmat qiladi: u:c ~ i:s hidni, ьс ~ is qurumni (Qoraqolpog'iston o'zb. shev.), бълувъ ~ bihivi bilishni, бълувъ ~ biluv'i fikr-o'yini anglatadi (Turkiston). [2:27]

3. Grammatik tahlil – so'zlarning grammatik shakllaridagi o'ziga xosliklar aniqlanadi. Masalan, *uydagilar -uychilar; kelyapti – kelutti, kelopti, kevotti*. Bu tahlil orqali so'zlovchi grammatik jihatdan savodlimi, savodsizmi, nutqiy ko'nikmaga aylangan belgilarga egami kabi savollarga yechim topiladi. Masalan, *uydami – uygami; ishni - ishdi, ishti; keldi -kelli*.

4. Sintaktik tahlil – matndagi gaplarning me'yoriy - nome'yoriy qurilishiga aloqador belgilar tahlil qilinadi. Har bir shaxs gapni turlicha strukturada, murakkab va sodda gaplar asosida tuzishi mumkin. Shuningdek, bunda adresantning nutqida murakkablashtiruvchi vositalar: kirish so'z, kiritma birikma, kiritma gap, undalma kabilardan foydalanish - foydalanmaslik jihatlari hisobga olinadi. Masalan, *agar shu ishni qilsang, oqibati yomon bo'ladi*. Ergashgan qo'shma gap; bosh va ergash gaplar birikuvidan tashkil topgan; -sa shart mayli va agar shart bog'lovchisi orqali birikkan. *Ushbu harakatingiz siz uchun jiddiy xavf tug'dirishi mumkin*. Sodda gap, rasmiy ma'noga ega, egasi ifodalangan gap. Demak, gap qurilishi, shakllanishi turlicha sintaktik asoslarda bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ular regional xarakter ham kasb eta oladi. Masalan, so'zlardagi sintaktik aloqada bu ko'proq ko'zga tashlanadi: *mashinaga o'tirmoq – mashina minmoq*. Bunda *minmoq* so'zi ot so'zi bilan valentlik hosil qila oladi. *Mashina* so'ziga nisbatan *minmoq* so'zining qo'llanishi sheva ta'siri natijasida hosil bo'lgan. Bunday o'ziga xosliklar ham nutqning hududiy belgilarini ochishda yordam beradi.

5. Stilistik tahlil – bunda nutq uslubiga e'tibor qaratiladi. So'zlarni qo'llashda kimdir *ajoyib* so'zining o'rniga *zo'r* so'zini qo'llaydi. Kimdir nutqini kirish so'zlar vositasida shakllantiradi. Kimdir nutqida terminlardan, kimdir esa obrazli vositalardan ko'proq foydalanadi. Bunda nutqning ilmiy, badiiy, so'zlashuv, publitsistik, rasmiy uslublar doirasida shakllanganiga ahamiyat beriladi. Kriminalistik jihatdan nutqning modal ma'nolari ham muhim o'rinda turadi. Masalan, buyruq, manipulyativ ohangda nutq ijro etiladi. Bunda matn buyruq-istak mayl shakllari, buyruq-xitob undov so'zlari, emfatik, mantiqiy urg'uning ifodalanishi, modal

so'zlarning qo'llanishi, yuklamalarning ifoda etilishi kabi belgilar lingvistik jihatdan tahlil qilinadi.

Xulosa. Har ikki asos ham lingvistik ekspertiza uchun muhim. Birinchisi adresantning hududiy mansubligi, ijtimoiy holati, savodxonligini belgilab bersa, ikkinchisi esa adresantning nutqiy maqsadini ifodalaydi. Ikkinchi

asosni inson bilib ham, bilmasdan ham amalga oshirishi mumkin. Bunda matn nutqiy yo'nalishi o'rganiladi. Nutqiy maqsadni yuzaga keltiruvchi til birliklari tahlil qilinadi. Agar natijada inson nufuzi, sha'niga salbiy ta'sir etish maqsadi ustunlikni egallasa, demak, harflardagi xatolik atayin tashkillashtirilgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidov Y. O'zbek dialektologiyasi: o'quv qo'llanma, – Buxoro : “Sadridin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2022. 74- b.
2. Ashirboyev Samixon. O'zbek dialektologiyasi // darslik // – T.: Navro'z nashriyoti, 2016. 136 - b.
3. Mengliyev B.R., To'rayeva D.A. Methods of linguistic examination by anonymous letters in the uzbek language // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. [http://berlinstudies.de/index.php/berlinstudies/article/view/29/29Volume 1, Issue 1.2](http://berlinstudies.de/index.php/berlinstudies/article/view/29/29Volume%201,%20Issue%201.2), – Berlin, 2021. Pages: 101-105.
4. Ashirboyev S. Areal lingvistikada takson tushunchasi talqini. Oltin bitiglar – Golden scripts 2021/1 ISSN 2181-9238, - b.119-133.
5. Джуроев, А.Б. Теоретические основы ареального исследования узбекоязычного массива. – Ташкент: Фан. 1991.
6. Nabyeva D.A., Zokirova H.R. O'zbek tili fonetikasi. o'quv-uslubiy qo'llanma. – Andijon, 2016. 6-b. (105)
7. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва халқ шевалари. – Тошкент, 1962. Б.128.
8. To'rayeva D.A. O'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda noadabiy fonetik unsurlarning lingvistik ekspertizasi // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2021. № 6.17-19-b. (10.00.00; № 9).
9. Musulmonova K.X. O'zbek tili yozma matnlarini lingvistik ekspertiza qilish jarayoni, bosqichlari va metodlari: Filol. fan bo'yicha fals.dokt. (PhD)... diss. – Qo'qon, 2022.132- b.
10. To'rayeva D.A. Shaxs xarakterining nutqda voqelanish mexanizmi//So'z san'ati. Ilmiy jurnal. –Toshkent, 2020. № 1. B. 42-48-b. (10.00.00; № 31).
11. To'rayeva D.A. Shaxsiy yozishmalarda qo'llangan noadabiy undosh tovushlarning hududiy xususiyatlari. // O'zbek amaliy tilshunosligi va lingvodidaktikasi masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani. 2021. 20-oktabr. 67-70-b.
- 12.O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 185-modda. <https://lex.uz/mact/-111460>

Jahongir ORIPOV,
BuxDU 2-bosqich tayanch doktoranti
jahongiroripov1997@gmail.com

DURBEKNING “YUSUF VA ZULAYHO” DOSTONI HAZORA NUSXASIDAGI AYRIM MATNIY TAFOVUTLAR XUSUSIDA

Annotatsiya: maqolada Durbekning “Yusuf va Zulayho” dostoni Buxoro san’at muzeyi qo’riqxonasida saqlanayotgan, 1853-yilda Mirzo Izzatulloh Xoksor tarafidan ko’chirilgan qo’lyozma nusxasidagi bob sarlavhalarining mavjud nashrlardan farqli matniy tafovutlari haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: Durbek, “Yusuf va Zulayho”, Buxoro san’at qo’riqxonasi, Mirzo Izzatulloh Xoksor, kotib, kolofon (kotibning qo’lyozma so’ngida keltirgan ma’lumotnomasi), poygir (o’zidan keyingi sahifaning ilk so’zi zikr etilgan, sahifa ostiga yoziladigan so’z)

Annotation: the article discusses the textual differences between the chapter headings of Durbek’s epic poem “Yusuf and Zulayho” in the manuscript copy of the Bukhara Art Museum, copied by Mirzo Izzatullah Khoksar in 1853, and existing editions.

Key words: Durbek, “Yusuf and Zulayho”, Bukhara Art Museum, Mirzo Izzatullah Khoksar, scribe, colophon (the scribe’s reference at the end of the manuscript), poygir (a word that refers to the first word of the next page, written at the bottom of the page)

Аннотация: в статье рассматриваются текстовые различия заголовков глав хранящегося в запаснике Бухарского художественного музея рукописного экземпляра эпоса Дурбека “Юсуф и Зулайхо”, переписанного Мирзо Иzzатуллой Хоксором в 1853 году, от существующих изданий.

Ключевые слова: Дурбек, “Юсуф и Зулайхо”, Бухарский художественный заповедник, Мирзо Иzzатул-лах Хоксор, писец, колофон (ссылка, данная писцом в конце рукописи), пойгир (слово, упомянутое первым словом следующей страницы, написанное под страницей)

Doston Muhammad Said Mirzo Ahmad Buxoriy ko’chirgan nusxa asosida shoir va dramaturg Sh. Sharafiddinov (Xurshid) tomonidan nashrga tayyorlanib, 1959-yilda “Fan” nashriyotida va 1986-yilda “Uch bulbul gulshani”ning tarkibida kirill yozuvida nashr etilgan. Ushbu nashrlarni Buxoro san’at muzeyining qo’lyozmalar qo’riqxonasida 27891/11 inv raqami ostida saqlanayotgan 1953-yilda Hazora viloyatida Do’sti Mirzo Izzatulloh Xoksor tomonidan ko’chirilgan qo’lyozma nusxasi bilan qiyoslaganimizda ayrim matniy tafovutlar ko’zga tashlanadi. “**Hazrati Yusuf alayhissalom Zulayho go javob aytqoni**” (nashrda 52-bob; Qo’lyozmada: 51-bob: “**Hazrati Yusuf alayhissalom Zulayho g’a javob aytg’oni**”) bobidan keyin voqealar ketma-ketligi ham o’zgargan. Voqealar rivojining nashrda va Hazora nusxasida turli tartibda berilishi albatta doston syujetiga ham o’z ta’sirini o’tkazadi. Biz quyida boblarning joylashuvi bilan bog’liq tafovutni jadval ko’rinishida taqdim qilamiz:

T/r	Nashrda	Qo’lyozmada
1.	53-bob: Hazrati Yusuf Zulayho bila sarguzashtlarni bir-birin so’zlashkonlari	52-bob: Zulayho hazrati Yusuf alayhissalomg’a javob aytg’oni
2.	54-bob: Hazrati Yusuf alayhissalom sajdadin bosh ko’tarib Zulayhoni ko’rgoni	53-bob: Hazrati Yusuf Zulayho sarguzashtin bir-bir bayon qilg’oni
3.	55-bob: Zulayho uyiga shodmonliq bila kelgoni	54-bob: Hazrati Yusuf alayhissalom sajdadin bosh ko’tarib Zulayhoni ko’rgoni
4.	56-bob: Zulayho hazrati Yusufqa javob aytqoni	55-bob: Zulayho uyiga shodmonlig’lar bila kelgonidur
5.	57-bob: Zulayhog’a hazrati Yusufdin farzand bo’lg’oni	56-bob: Zulayhog’a hazrati Yusuf alayhissalomdin farzand bo’lg’oni

Boblarning sarlavhalarida matniy tafovutlar mavjud bo’lib, ularning ayrimlari ma’noga ham ta’sir qiladi.

T/r	Nashrda	Qo’lyozmada
1	Yusuf og’olari yomon sog’ing’onlari	Yusuf og’olarining yomonlig’ sog’ing’onlari

2	Yusuf og'olari ko'ngloqin o'g'loq qonig'a bulg'og'onlari	Yusuf og'olari ko'ylokin o'g'loq qonig'a buyog'onlari
3	Bo'ri "Men Yusufni yemayman" – deb tilga kelgani	Bo'ri "Yusuf alayhissalomni yeganim yo'q" – deb tilga kelgani
4	Moliki tojir Yusufni Misrda tush ko'rib, mag'rib bila kelib, Kan'on ichinda tobqoni	Moliki tojir Yusufni tushinda ko'rib, Kan'on ichinda tobqoni
5	Podshohning vazirlaririm Soqi bila Xabboz erdi, ikkalasini zindonga soldurg'oni	Podshohi Misrning vazirlari Soqi bila Xabboz erdi
6	Hazrati Ya'qub Misrga yana noma yuborgoni	Hazrati Ya'qub Misrg'a yana o'g'lonlarin yuborg'oni
7	Yusufga sut bergan doh munojot qilg'oni	Yusuf alayhissalomg'a sut bergan doya munojot qilg'oni
8	Hazrati Ya'qub va Yusufning duosi birla Yusuf og'olorining gunohini tengri taolo afv qilg'oni	Hazrati Ya'qub alayhissalomning duosi bila farzanndlar gunohin tilogoni

1-misolimizdagi tafovut "og'olarining" so'zi tarkibidagi qaratqich kelishigida hamda "yomon" va "yomonlig'" so'zlarida ko'rinadi. Bizningcha qo'lyozmada berilgan sarlavha nashrdagiga nisbatan mantiqan to'g'riroq. Chunki nashrda berilgan **"Yusuf og'olari yomon sog'ing'onlari"** sarlavhada ma'no biroz tushunarsizroq bo'lib qolgan. Bob tarkibini o'qib chiqmagan odam bunda nima haqida gap ketayotganini ilg'ashi qiyinroq bo'ladi. Sababi o'zbek tilida "yomon" so'zi "sog'inmoq" fe'lidan oldin ishlatilsa "juda" manosiga to'g'ri keladi. Masalan, "Seni yomon sog'indim." deganda "Seni juda sog'indim." degan ma'no tushuniladi. Xuddi shunday doston bilan endi tanishayotgan, mazkur sarlavhani ilk bor o'qigan inson bu paytda "Yusuf og'alarini juda sog'inibdi" yoki "Yusufni og'olari juda sog'inibdi" deb o'ylashi mumkin. Ammo **"Yusuf og'olarining yomonlig' sog'ing'onlari"** deyilsa Yusufga akalari yomonlik qilmoqchi ekanliklarini aniq anglab olish mumkin.

2-misolimizdagi tafovut "ko'ngloqin" va "ko'ylokin" so'zlarida kuzatiladi. Mazkur so'zlar sinonim bo'lib "ko'loq, ko'nglok" so'zlari "ko'ylok" so'zining tarixiy shakli hisoblanadi. Bizningcha "ko'ngloqin" so'zi muallif matniga yaqinroq. Chunki qo'lyozma hijriy 1269-yil, Hut oyining 26-sanasi (milodiy 1853-yil) ko'chirilganini hisobga olganda balki bu paytda "ko'ngloq" so'zining qo'llanish doirasi torayib kotib "ko'ylok" so'zini qo'llagan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari Durbekka yaqin zamondosh hisoblangan Navoiy ham "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida Yusuf alayhissalom haqidagi bobda *"...ko'nglakni qo'y qonig'a bulg'ab, Yusufni bo'ri yedi deb, qonlig' ko'nglokni Ya'qub alayhissalom qoshig'a kelturdilar"* deb yozganda "ko'nglok" so'zini qo'llaydi.

6-misoldagi sarlavhada nashrdagi "noma" jumlasini o'rniga qo'lyozmada "o'g'lonlarin" so'zi qo'llangan. Bob ichida berilgan matnni ko'radigan bo'lsak mantiqan ikkala jumla ham sarlavha matni mazmuniga to'g'ri keladi. Chunki bu bobda Ya'qub alayhissalom o'g'illari orqali Yusufga noma jo'natgan bo'ladi.

7-misoldagi sarlavhada nashrdagi "doh" so'zi o'rnida qo'lyozmada "doya" so'zi qo'llanadi. Nashrda ushbu bob tarkibidagi 3ta bayt – 4-, 7- va 10- baytlarda ham "doh" so'zi qo'llangan.

Nashrda	Qo'lyozmada
Erdi o'shal lahza ba vaqti sahar, Qildi o'shal <i>doh</i> duosi asar.	Erdi o'shal lahza hu vaqti sahar, Qildi o'shal <i>doya</i> duosi asar.
Emdi o'shal <i>doh</i> bo'lubtur basir, Bekas erur, o'jiz-u zor-u zahir.	Emdi o'shal <i>doya</i> bo'lubtur basir, Bekas erur, o'jiz-u zor-u zahir.
Ko'rar o'shal <i>doh</i> Bashirin o'zi, Yorur oning vislati birla ko'zi.	Ko'rar o'shal <i>doya</i> Bashirin o'zi, Yorur oning vislati birla ko'zi.

8-misolda Yusuf og'alarining haqqiga, ularning gunohidan kechishni so'rab duo qilganlar nashrdagi bob sarlavhasida Yusuf (a.s) va Ya'qub (a.s)lar bo'lsa, qo'lyozmadagi sarlavhada faqat Ya'qub (a.s)ning nomi keltirilgan. Hazora nusxasi va 1959-yil nashridagi doston matnida bu kabi tafovutlar ko'plab uchraydi. Mazkur farqliklar ayrim o'rinlarda hatto doston umumiy mazmuni hamda uning syujetiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Hazora nusxasida doston nashrlarida uchramaydigan bob va baytlarning mavjudligi, tafovutli o'rinlarning ko'zga tashlanishi va unda muallif nomiga ishora qiluvchi misraning keltirilishi uning mazkur ilmiy-tanqidiy matnni yaratishda tayanch nusxa bo'la olish ehtimolini oshiradi. Nuxsalardagi ayrim matniy tafovutlar bayt ma'nosini ham o'zgaritiradi. Bu esa doston matniga yangicha mazmun kiritadi. Ayrim o'rinlarda mazkur mazmunlar bir-biriga teskari bo'lib qoladi. "Hazora nusxasi"dagi matniy o'ziga xosliklar ayrim o'rinlarda dostonidagi voqealarga, ayrim boblar mazmuni va ulardan chiqariladigan xulosalarga ham ta'sir qiladi. Har ikkala nusxa ham bir-birini to'ldirishga xizmat qiladi. Chunki, "Hazora nusxasi"da 1959-yildagi nashrda mavjud bo'lmagan baytlar uchraganidek nashrda ham "Hazora nusxasi"da uchramaydigan baytlar mavjud. Asar syujetiga nafaqat badiiy tafovutlar ayni paytda

o'rin almashgan bob va baytlar ham ta'sir qiladi. Unda boshqa nusxalarda uchramaydigan ma'lumotlar ham topilishi mumkin. Sh. Sharafiddinov (Xurshid) tomonidan tayyorlangan krill yozuvidagi nashr uchun yagona nusxa, 1615-yilda (hijriy 1024-yil) Muhammad binni Said Mirzo Ahmad Buxoriy tomonidan ko'chirilgan qo'lyozma asos qilib olingan. Asarning qolgan nusxalarini ham bir joyga to'plab, uning yig'ma yoki ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlagandan so'ng dostonni yana bir bor nashr qilish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Dostonning eng qadimgi nusxasi sifatida ma'lum bo'lgan 1516-yilda (hijriy 922-yil) ko'chirilgan, Turkiyaning To'pqopi saroy-kutubxonasida saqlanayotgan nusxani ham o'rganish va uni bizdagi mavjud nusxalar bilan chog'ishtirish ham muhimdir. Chunki ma'lum bir asarning kitobat qilinish

davri muallif davriga qanchalik yaqin bo'lsa, uning muallif matniga yaqinlik ehtimoli ham shunchalik ortadi. Doston matnini lingvopoetik jihatdan o'rganish ayrim yangiliklarni bera oladi. Biz ham "Hazora nusxasi" va 1959-yilgi nashr matnini qiyoslaganimizda undagi so'zlar va qo'shimchalarning etimologik jihatdan o'zgarganiga va ayrim hollarda so'zlar boshqa bir muqobiliga almashtirilganligiga guvoh bo'ldik. "Hazora nusxasi" matnini qadimgi tilshunoslik va imlo qoidalarini o'rganish uchun ham manba qilib olish mumkin. Boisi biz doston matnini o'ganimizda unda lug'aviy shakl yasovchi hamda sintaktik shakl yasovchi qo'shimchalarning asosdan ajratib yozilganligiga guvoh bo'ldik (asoslar hattoki o'zidan keyingi harfga qo'shib yoziladigan harflar bilan tugagan bo'lsa ham).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дурбек. Юсуф ва Зулайхо. – Тошкент: ФАН, 1959.
2. Уч булбул гулшани, тўплам. – Тошкент: Фафур Фулом, 1986
3. Durbek. Yusuf va Zulayho . Kotib: Muhammad Xoksor. Hazora. 1853 (hijriy 1269)

Zebiniso MULLOQULOVA,

Buxoro davlat universiteti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida 1-bosqich tayanch doktoranti

O'ZBEK ADABIYOTIDA ADABIY TOPISHMOQLAR TAKOMILLASHUVINING DAVRIY BOSQICHLARI

Annotatsiya: bu maqolada o'zbek adabiyotida adabiy topishmoqlarning kelib chiqishi, rivojlanishi va adabiyotdagi o'rni, tarixiy nomlanishi, ijodkorlar ijodidagi o'rni, davriy bosqichlari, taraqqiyoti haqida fikr-mulohazalar yoritilgan. Adabiy topishmoqlar yozma adabiyot bilan birgalikda badiiy jihatdan boyib, turli mavzularni qamrab olgan chuqur ma'noli asarlarga aylangan.

Kalit so'zlar: *adabiy topishmoqlar, xalq og'zaki ijodi, davriy bosqichlari, badiiy ifoda, ramziylik, adabiyot tarixi, chiston, taraqqiyot, xalq og'zaki ijodi, yozma adabiyot.*

Аннотация: в данной статье изложены мнения о происхождении, развитии и месте литературных загадок в узбекской литературе, их историческом наименовании, месте в творчестве создателей, их периодических этапах и развитии. Литературные загадки вместе с письменной литературой стали художественно богатыми и глубоко содержательными произведениями, охватывающими различные темы.

Ключевые слова: *литературные загадки, фольклор, периодические этапы, художественное выражение, символика, история литературы, история, развитие, фольклор, письменная литература.*

Annotation: this article discusses the origin, development and place of literary riddles in Uzbek literature, their historical naming, their place in the work of creators, their periodic stages, and their development. Literary riddles, together with written literature, have become artistically enriched and have become deeply meaningful works covering various topics.

Key words: *literary riddles, folk oral literature, periodic stages, artistic expression, symbolism, history of literature, chistan, development, folk oral literature, written literature.*

Topishmoqlar, insoniyat madaniyatining eng qadimiy folklor janrlaridan biri hisoblanadi. Ular xalq og'zaki ijodining noyob namunalari bo'lib, asrlar davomida

avloddan avlodga o'tib kelgan. Adabiy topishmoqlar esa, bu an'anaviy topishmoqlarning yanada rivojlangan shakli bo'lib, badiiy adabiyotning bir qismi sifatida shakllangan.

Ular nafaqat xalq og'zaki ijodining, balki yozma adabiyotning ham muhim qismidir. Topishmoqlarning kelib chiqishi insoniyatning ilk davrlariga borib taqaladi. Dastlab, ular hayotiy voqealarni, tabiat hodisalarini va atrof-muhitdagi narsalarni tushuntirish, shuningdek, bolalarni o'qitish va ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish vositasi sifatida paydo bo'lgan. Hammaga to'n tikadi-o'zi yalang'och qoladi" degan topishmoq barchaga ma'lum. Bu topishmoq Nosiriddin Burhoniddin o'g'li Rabg'uziyga ham ma'lum bo'lgan. Uning 1309-1310-yillarda bitilgan "Qisasi Rabg'uziy" asarida shunday jumlaning o'qiyamiz: "... qamug' to'nlar igna birla tikilur, o'zgalarni o'rtar, o'zi yalang'och qolur." [2,92-b] Shoir shu fikrni she'riy tarzda yanada oydinlashtirgan:

Qamug' ignalar, bil, tikar, kiydurur,
Yana o'zi doyim yalang'och qolur.
Charog' ham ulashu kuyar, o'rtanur,
O'zgalarga, ko'rsang, yorug'lik berur.[2,92-b]

Ta'kidlanganidek, igna haqidagi topishmoq bilan Rabg'uziy ma'lumoti ham fikr, ham obrazli ifodasi nuqtayi nazaridan o'zaro yaqin. Demak, topishmoq XIV asrda ham mavjud bo'lgan va Rabg'uziy qiziqtirganligi sababli uning nazariga tushgan va u o'sha topishmoqni o'z g'oyaviy niyatiga muvofiqlashtirgan holda qo'llab, o'z asarining xalqchilligini kuchaytirgan, g'oyaviyligini oshirgan.

Turkiy xalqlar adabiyotida nom qozongan Nizomiy Ganjaviy, Sayfi Saroyi, Haydar Xorazmiy, Alisher Navoiy, Bobur kabi qator mumtoz shoirlarning asarlari folkloriy asosga egaligi bilan alohida ajralib turadi. Ular ko'pincha folkloridan ijodiy foydalanib, shu orqali o'z asarlarining xalqchilligini yanada oshirishga muvaffaq bo'lishgan.

O'zbek mumtoz adabiyoti yo'nalishlarini shu xilda kuzatganda qanchadan qancha topishmoqlar, maqollar, matallar, afsonalar, rivoyatlar, ertaklar va boshqa janrlar namunalarini oydinlashtirish mumkin. O'zining o'lmas asarlari bilan o'zbek adabiyotida tarixida o'chmas iz qoldirgan Alisher Navoiy va Uvaysiyilar ijodida ham bir qancha chistonlarni uchratishimiz mumkin. Chiston dastlab fors-tojik adabiyotida turkiy adabiyotidan bir necha asr ilgari ham mavjud bo'lgan. Chiston mumtoz adabiyotdagi she'riy topishmoq bo'lib "chist" (nima), "on" (u) so'zlaridan olingan. Chistonning hajmi cheklanmagan, lekin ko'pincha bir yoki ikki bayt bo'ladi. Navoiy ijodida o'nta chiston mavjud. "Qalam", "Tanga", "O'q", "Anor", "Yumurta", "Poki"(ustara), "Parvona". Manbalarga ko'ra, Uvaysiy qalamiga mansub chistonlar ellikdan ortiq. "Anor", "Tun-kun", "Yong'oq", "Qaychi", "Uyqu" chistonlari shular jumlasidandir. Navoiy esa Uvaysiy yaratgan chistonlarda o'zaro bog'liqlik sifatida "Anor" va "Qaychi" chistonini keltirish mumkin.

XX asr oxirlariga kelib, bolalar folklorida ham

shakliy va mazmuniy o'zgarishlar yuz berdi. Asosan, bolalar uchun mo'ljallangan ertak, alla, topishmoq kabi janrlar stilizatsiyasi kuchaydi, yozma adabiy janrlarga aylana boshladi. Yozuvchi va shoirlar tomonidan zamonaviy mavzulardagi ertaklar, topishmoqlar yaratila boshlandi.

Topishmoqlar adabiyot va san'at taraqqiyotiga barakali ta'sir etdi. Ular adabiyotimiz tarixida chiston, muammo, muvashshax, ta'rix kabi lirik janrlarning paydo bo'lishi va rivojida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Topishmoqlar orqali odamlar narsalarning mohiyatini, ularning xususiyatlarini va o'zaro munosabatlarini tushunishga harakat qilgan. Yuqorida ta'kidlanganidek, topishmoqlar yozma badiiy adabiyotga ham samarali ta'sir ko'rsatib, mumtoz she'riyatda lug'z, chiston, muammo, ta'rix va muvashshah singari janrlarning yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, XX asrda o'zbek bolalar she'riyatida adabiy topishmoqlar yozishning an'anaviy tus olishini ta'minladi. Bu sohada Jahon otin Uvaysiy, G'afur G'ulom singari zabardast shoirlar boshlagan an'anani Shukur Sa'dulla, Ilyos Muslim, Adham Rahmat, Po'lat Mo'min, Safar Barnoyev, Tursunboy Adashboyev, Rauf Tolib va S.G'afurov singari bolalar adabiyotining turli avlodiga mansub ijodkorlar davom ettirmoqdalar. Ayniqsa, ulkan bolalar shoiri Quddus Muhammadiyning she'riy adabiy topishmoq janridagi ijodiy izlanishlari g'oyat samaradorligi bilan e'tiborga loyiq. "Shoir "Toping-chi?", "Viz-viz", "O'ylab top", "Buni toping bolalar, aytib bermang onalar" singari she'riy adabiy topishmoqlarida xalq topishmoqlariga xos an'anaviy unsurlarni istifoda etish bilan cheklangan bo'lsa, "Militsioner amakim" asarida xalq posbonlariga xos xususiyatlarni jumboq holida ta'riflash asosida kasbni sir tutadi va sharaflovchi ma'no beradi." [1,839] Natijada she'rning har bandi-bir jumboq tusini oladi. Olti band olti jumboq shaklida jamlanib, yagona umumlashma poetik g'oyani aks ettiradi. Har bir bandeda el soqchilarining ma'lum bir fazilati ta'riflanib, shu ta'riflarning kimga ta'alluqliligi sir tutiladi. Shu zaylda u topishmoq janri kompozitsion tuzilishidan ijodiy foydalanib, she'riy adabiy topishmoqning yangi ichki namunalarini yaratishga muvaffaq bo'ldi. Binobarin, xalq topishmoqlari qatorida bu xildagi adabiy topishmoqlardan ham yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda, didaktik va axloqiy maqsadlarda keng va samarali foydalanilmoqda. Topishmoq endilikda tom ma'noda bolalar ma'naviy mulkiga aylandi va ularni hozirjavoblikka, topqirlikka, narsa va hodisalar mohiyatini teran anglashga, sezgirlik va sinchkovlik bilan kuzatishga o'rgatishda xizmat qilmoqda.

O.Safarov shunday yozadi: "Ayonki, she'riy topishmoqlar hajman ixcham, aniq va ramzdorligi

bilan xarakterlansa-da, ularda birgina narsa-hodisa jumboqlanishi tufayli g'oyat qisqa hajmga ega bo'ladi. Topishmoq yaratish oson ish emas. Negaki, ham badiiyati pishiq, ohangi ravon she'r bo'lishi zarur,

ham topishmoq janri xususiyatlariga ega bo'lishi shart. Adabiy topishmoq yaratish uchun shoir iste'dodli, mahoratli bo'lishi bilan birga, bilimli, zukko bo'lishi ham darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ilhomova G. Adabiy topishmoqlar badiiyati va tarixi. Zamonaviy ilm-fan va ta'lim istiqbollari. Ilmiy-amaliy konferensiya. 2025, 839-bet
2. Po'ltan shoir. O'zbek xalq ijodi bo'yicha tadqiqotlar. 4-kitob. – T.: "Fan", 1976, 92-bet
3. Sharipova, M., Rajabova, S. (2024). Scientific And Theoretical Basis Of
4. Improving The Spirituality Of Students Through Library
5. Culture. Modern Science And Research, 3(9), 148-155.
6. Sharipova, M., & Saidova, S. (2024). The Skill Of Character Development In
7. Abdulla Qahhor's Stories. Modern Science And Research, 3(9), 156-162.
8. Z. Husainova. O'zbek topishmoqlari. – Toshkent, Fan. 1966.
9. Topishmoqlar. O'zbek xalq ijodi, ko'p tomlik, – T., 1983.
10. M. Jo'rayev, G'. Eshonqulov. Folklorshunoslikka kirish. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018.
11. M. Saparniyozova. O'zbek xalq topishmoqlarida gap bo'laklari tartibi /"O'zbek tili va adabiyoti"/ 2005, 3s.
12. Umida Qobulova. Topishmoqlarning struktur tahlili /O'zbek tili va adabiyoti/, 2005, 4-son. 6. Nargiza Maxmudova, Khoshimova Mashkhura, The meaning of riddle
13. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 304 б.
14. Жўраев М. Ўзбек фольклорида топишмоқ. – Т.: Фан, 2011. 112-б.
15. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiq, 2010. 370-bet
16. Хўсаинова З. Ўзбек топишмоқлари. – Тошкент, 1966. 116-б.
17. Хўсаинова З. Топишмоқлар / Ўзбек фольклори очерклари. 1-том. – Тошкент, 1988. Б.98–127.
18. Жўраева М.Ю. Ўзбек халқ топишмоқларининг генезиси. Филол. фан. фал. док. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2017.
19. Хўсаинова З. Основные особенности и источники узбекских народных загадок: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1967. 26-с

Go'zal AHMEDOVA,
Qarshi davlat universiteti
Lingvistika kafedrasida doktoranti

TURLI TILLARDA RANG TURLARI VA ULARNING NOMLARI O'RTASIDAGI TAFOVUTLAR YORITIB BERILISHI

Annotatsiya: maqolada olamning ilk sodda, real, tabiiy tasviri til ta'sirida shakllanishi, u ma'lum bir guruh odamlar uchun muhim bo'lgan voqelikni aks ettirishi, tilshunoslikda olam manzarasi tushunchasining bir necha shakllari farqlanishi, turli tillarda rang turlari va ularning nomlari o'rtasidagi tafovutlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: obyektiv borliq, "olam manzarasi", salbiy ottenkalar, rang maydoni, semantik valentliklar, tub asosli rang sifatleri, ramziy mazmun.

Аннотация: в статье исследуется формирование первого простого, реалистического, естественного образа мира под влиянием языка, он отражает действительность, важную для определенной группы людей, в языкознании выделяются несколько форм понятия мировоззрения, выделяются различия между типами цветов и их названиями в разных языках.

Ключевые слова: предметное бытие, «ландшафт мира», отрицательные оттенки, цветовое пространство, семантические валентности, фундаментальные цветовые качества, символическое содержание.

Annotation: the article highlights the influence of language on the initial simple, realistic, natural depiction of the world, reflecting the reality that is important to a certain group of people, several differences in the worldview in linguistics, and the differences in the names of colors and descriptions in different languages.

Key words: objective existence, "landscape of the world", negative shades, color space, semantic valences, fundamental color qualities, symbolic content.

Olamning tasvirini yaratish g'oyasi miloddan avvalgi ancha uzoq tarixga borib taqalib, Anaksimandr nomi bilan bog'lanadi. Ma'lumki, inson til orqali olamni bilish, anglash jarayonida uni tartibga solish, obyektiv borliq hodisalarini nomlashga intiladi. U o'zini qurshab turgan olam uzvlarini sezgi organlari yordamida his qiladi, boshqalarga solishtiradi, farqli va o'xshash belgilarini aniqlaydi, so'ngra muayyan xulosaga keladi. [1:13]. So'nggi yillarda ushbu tizimga nisbatan "olam manzarasi" degan termin qo'llana boshladi. Mazkur tushuncha qisqa muddatda turli sohalar – falsafa, gnoseologiya, kognitologiya, psixologiya, tilshunoslik, madaniyatshunoslik va boshqa sohalarining terminiga aylanib, turli aspektlarda son-sanoqsiz tadqiqotlar bajarildi. Xususan, tilshunoslikda bu haqida gap ketganda, odatda, L.Vaysgerber, V.N.Teliya, Y.D.Apresyan, Y.N.Karaulov, V.I.Postovalova, A.A.Zaliznyak, B.A.Serebrennikov, Y.V.Poducheva, I.B.Levontina, M.Haydegger, V.V.Krasnits, V.B.Kasevich, Y.V.Urison, Y.S.Kubryakova, O.A.Kornilov, Y.I.Zinoviyeva va boshqalarning nomlari tilga olinadi. Qadimgi yunon faylasuflarning deyarli har biri atrof-muhit, borliqni o'zlari qanday anglagan bo'lsalar, shunday tasvirlashga harakat qildilar. Biroq bunda ularning aksari hissiy bilishga tayanib, narsa-hodisa, olamning mohiyati haqida yetarli nazariy ilmiy bilimlarni shakllantira olmadilar. N.N.Kozlova tilning o'zi ham bilishga ta'sir qilishi – olamning ilk sodda, real, tabiiy tasviri til ta'sirida shakllanishi, u ma'lum bir guruh odamlar uchun muhim bo'lgan voqelikni aks ettirishini uqtiradi.

Uningcha, turli tillarda so'zlashuvchilar olamning lisoniy tasviriga muvofiq bir xil obyektiv vaziyatni turli yo'llar bilan ifodalaydilar va konseptuallashtiradilar. Til insonga xos bo'lgan dunyoning turli xil tasvirlari – ilmiy, tabiiy, e'tiqodiy (diniy), estetik va boshqa manzaralarini ifodalaydi. [2:82]. Shu bois tilshunoslikda olam manzarasi tushunchasi keng tushunilib, uning bir necha shakllari farqlanadi. Masalan, S.G.Ter-Minasova insonni o'rab turgan olamni anglashning uchta shaklini ajratadi: 1) olamning real tasviri; 2) olamning madaniy (konseptual) tasviri; 3) olamning lisoniy tasviri [3:41].

Olamning har qanday tasvirida ranglar o'ziga xos o'rin tutadi. Biz yashab turgan olamda barcha ranglarning umumiyligi tilda olamning rangin tasviri sifatida ifodalangan rang maydonini aks ettiradi. Garchi fizik rang tabiatan o'zgarmas bo'lsa-da, semantik jihatdan inson ongiga turlicha ta'sir etadi, har xil millat vakillari tomonidan turlicha qabul qilinadi, turlicha reaksiya bildiradi. Ya'ni muayyan rang insonlar uchun oddiy, umumiy fizik sezgini ham, kuchli emotsional, estetik tuyg'ularni ham ifodalaydi. Shu sababli nafaqat turli millatlarda, balki bir millatga mansub insonlarda ham rang turlicha psixologik, fiziologik, estetik, emotsional xususiyatlarga ega bo'ladi. Ma'lumki, *tun* – oqshom leksemasi, odatda, qorong'u semasiga ega bo'lib, *qora* (qora tun) rangi bilan assotsiatsiya hosil qiladi. Ammo yer sha'riining ayrim hududlarida oqshom oq yoki ko'k bo'lishi ham mumkin. *Qon* esa barcha xalqlarda *qizil* (qizil qon) bilan semantik aloqada bo'ladi. Ya'ni *qon* leksemasining semantik valentliklari orasida *qizil rang*

yuqori o'ringda turadi. Bu davr nuqtayi nazaridan ham o'zgarmaydi. Masalan, V-VI asrlarga oid "To'nyuquq" bitiktoshida ham qonga nisbatan *qizil*, terga nisbatan *qora* (*qora ter*, *qora mehnat*) rangi ishlatiladi: "...*qizil qonimni tugatib, qora terimni yugurtirib,...* **Qo'ng'ir** qo'y, **oq** otni katta qildim". [4:128]. Yoki o'zbek tilida *oq oltin* – paxtaga nisbatan ishlatiladi. G'arb mamlakatlarida esa *oq oltin* deganda *farfor* – *chinni* nazarda tutiladi. *Qora oltin* – *черное золото* parafrasi rus tilida *neft*, polyak tilida (*czarne zloto*) *ko'mimi* anglatadi. O'zbek tilida esa bu tasviriy ifoda shakldosh sifatida ikkala ma'noni ham ifodalaydi.

Turli tillarda rang turlari va ularning nomlari o'rtasida ham tafovut uchraydi. Bu, ayniqsa, lug'at ishida, tarjima jarayonlarida sezilib qoladi. Qaysidir tilda uch-to'rtta rang (*oq*, *qora*, *qizil*, *sariq* yoki *ko'k*) farqlansa, qaysilaridadir ularning soni yetti-sakkiztaga yetadi. Masalan, o'zbek tilida oltita asosiy rang nomi ajratiladi: *siyohrang*, *ko'k*, *yashil*, *sariq*, *zarg'aldoq* (*to'q sariq*), *qizil*. Ushbu ranglarning ajratilishi kamalakdagi ranglar spektriga asoslangan. Manbalarda ingliz tilida ham ularning soni oltita ekani aytiladi [2:86]: *purple* (*siyohrang* / *фиолетовый*, *пурпурный*, *багровый*), *blue* (*ko'k* / *синий*, *голубой*), *green* (*yashil*), *yellow* (*sariq*), *orange* (*to'q sariq*, *zarg'aldoq*, *оранжевый*), *red* (*qizil*).

O'zbek tilida *ko'k* sifati ko'p ma'noli bo'lib, ham *ko'k*, ham *havorang*, ham *yashil rang* ma'nosini anglatadi. Masalan, *ko'm-ko'k* (*havorang*, *zangori*, *moviy*) *osmon* – *ko'm-ko'k* (*yam-yashil*) *maysalar* – *ko'k ko'ylak*. Ingliz tilida ham *blue* har ikki ikkala rang – *ko'k* va *havorang* ma'nosini o'zida mujassamlashtirgan. Rus tilida esa ularning soni yettita bo'lib, *синий*, *голубой* alohida asosiy ranglar hisoblanadi. O'zbek tilida *голубой* – *havorang*, *zangori*, *moviy*, ingliz tilida *cerulean* so'zi bilan ifodalanadi.

Z.Pardayevning ta'kidlashicha, o'zbek tilida *oq*, *qora*, *qizil*, *qirmizi*, *pushti*, *sariq*, *ko'k*, *moviy*, *zangori*, *yashil*, *malla* kabi rang bildiruvchi sifatlar o'ziga xos leksik-semantik, grammatik hamda uslubiy xususiyatga ega. [6:15]. Sh.Turdimov xalq ijodiyoti namunalarida *qora*, *oq*, *qizil* kabi ranglar ko'proq qo'llanishi, *qora*, asosan, motam, ayriliq, qayg'u-hasratli voqealar ifodasi, *oq* erkak, *qizil* esa ayol bilan bog'liq ijobiy hodisalarga ishora qilishi, shuningdek, *oq rang* poklik, *qizil rang* jo'shqinlik ramzi sifatida uchrashini ham ta'kidlaydi. Erkin Vohidov dostonlarining milliy-madaniy xususiyatlarini o'rgangan N.Adizova ham ranglar badiiy matnlarda ekspressivlik va emotsionallikni oshirish, ta'sirchanlikni kuchaytirish vazifasini bajarishi, ayniqsa, *oq*, *qora* ranglari xalq iboralari, maqol, matallarida juda keng qo'llanishini qayd etadi. U o'zbek millati uchun **qora rang**, asosan, baxtsizlik, g'am-kulfat ifodasi bo'lsa, **oq rang** beg'uborlik, soflik, xotirjamlik ramzi sifatida xalqimiz madaniy hayotida muhim ahamiyat kasb etishi, Erkin Vohidov dostonlarida *qora rang*, asosan, qahramonlarning fojiali, baxtsiz ahvolini

tasvirlash, qayg'u-alam ko'lamini bo'rttirib ifodalash uchun qo'llanilishini, ijodkorning ranglarning voqea mohiyatiga mos tanlab qo'llanishi muallifning boy falsafiy tafakkur tarzi va milliy-madaniy jihatlarining uyg'unligini aks ettirishini ta'kidlaydi: "Urush davrida keladigan *"qora xat"*larning ham o'qdan kam joyi yo'q. U ham xonadonlarga, oilalarga kulfat, qayg'u olib keladi, bolalarning yetim qolishiga sababchi bo'ladi. O'zi oq bo'lsa-da, kelishi qorong'ulikning rangidek dahshatni, azob-u uqubatni boshlab keladi: ...*Dadasidan kelgan ekan qora xat. Hammamiz yig'ladik Hatto muallim...*; *Bo'lmasin qaro tun zulmati. Bu yerda yuraklar hur bo'lsin*; Toshkentda 1966-yilda sodir bo'lgan zilzila fojialari va u keltirgan talafotlarni shoir *"qora sahifalar"*da aks ettiradi: *O'tdi dahshatli kun, Qora sahifa*. [7:55]. Tadqiqotchi ijodkorning *qora* rangga o'zaro zid qo'yish orqali *oq* rangdan foydalanishi, ko'chaning boshqa ko'chalardan obodligi, ravon hamda tozaligiga ishora tarzida: *"Katta ravon shahroh nomin "Pokizalik" deb qo'ying. Oq marmardan lavha qo'yib Navoiydan bayt o'ying"*, beg'uborlik, betashvishlik, jo'shqinlik ramzi sifatida qahramonning oq otda kelishi: *"Dada, U kun sizni tushimda ko'rdim. Oq otda keldingiz, so'radigiz suv"*, oppoq sho'xi rymol: *"Hilpirardi yel bilan o'ynab Oppoq shohi ro'mol boshida"*, yoshi ulug'lik ramzi sifatida: *Qolganlar umrning sarhisobin qilar, Soch oqiga boqib surarlar xayol"* misolida *epumadu*. [8:56]. Haqiqatan ham, hozirgi o'zbek lingvomadaniyatida *qora rang* semantikasida salbiy o'ttenkalar ustunlik qiladi. Biroq manbalarda keltirilishicha, *qora rang* turkiy xalqlar hayotida oqqa qaraganda muborak rang hisoblangan. Jumladan, A.N.Kononov turkiy tillarda ranglar semantikasiga bag'ishlangan maqolasida *qora* so'zining semantikasi bilan bog'liq *katta*, *yirik*, *muhtasham*, *ulug'*, *qudratli*, *kuchli*, *pokiza*, *musaffo*, *quruqlik*, *yer*, *zulmat ko'ki*, *shimol* so'zlarini keltiradi. [9:161]. I.Haqqulov adabiyotda *qora* rang talqiniga bag'ishlangan maqolasida *qora* rangning muborak va muqaddaslik xususiyatlarini Alisher Navoiyning "Sab'ai Sayyor" dostonidagi ilk hikoyat oxirrog'idan o'rin olgan: **Qora rang elga toji torakdur, / Kim bu rang ichradur, muborakdur** baytidagi fikrga tayanib, muxtasar yoritgan edi. [10:36].

Ingliz, o'zbek va rus tillarida rang ifodalanishining kognitiv-semantik tuzilishi yuzasidan izlanishlar olib borgan A.M.Bazarbayeva ushbu holatlarni milliy mentalitet bilan bog'liqligi, o'zbek va rus tillarida ular aksariyat ma'nolarda bir-biriga mos kelishi, ingliz tilida esa farqlanishiga diqqat qaratadi: "Ingliz tilida "black" – yomon black market (*qora ish*, noqonuniy ish, *чёрное дело*), blackmailing someone (tovlamachilik bilan pul olish, *шантажировать*), black as ink (*o'ta qora*, *чёрный как смоль*), black as devil (*shayton kabi qora*, *qalbi qora*, *тёмная душа*), a black day (*qora kun*, *чёрный день*), a black spot (*qora dog'*, *тёмное пятно*). Rus tilida «чёрный» – «ёмон» (*ko'ngli qora*, *qora mushuk*

kesib o'tdi), noqonuniy (*qora ish*), qora kun (*qora soat*, *qora non yeyish*), quyi qatlam (*qorasuyak*, *qora xalq*). O'zbek tilida "yomon" – qora ko'ngil (*черная душа*), qora mushuk o'tdi (*черная кошка проскочила*), qora ish (*черное дело*); тяжелый – qora kun (*черный день*), qora nonda o'tirib (*сидеть на черном хлебе*); низкий слой – qora suyak (*черная кость*), qora xalq (*черный народ*). Ko'rib turganimizdek, o'zbek va rus tillarida qora

rang aksariyat ma'nolarida mos keladi, biroq ingliz tilida ayrim ma'nolar mos kelmaydi.

Bu shuni ko'rsatadiki, nafaqat turli millatlar, turli madaniyatlarda, balki muayyan bir millat tarixining turli davrlarida ranglarga xos ramziy mazmun o'zgarib boradi. Ranglar semantikasidagi evolyutsion taraqqiyot rang nomlarining leksik-semantik jihatdan tasnifini qilishda murakkablik tug'diradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012.13-b.
2. Козлова Н.Н. Цветовая картина мира в языке / Ученые записки Забайкальского государственного университета. - 2010. - №3. - С. 82-88.
3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – Москва. 41-с.
4. Rahmonov N. Ko'hna bitiktoshlar. – Toshkent, 1990.128-b.
5. Pardaev Z. Rang-tus bildiruvchi sifatlarni o'rganish // Til va adabiyot ta'limi. 2003, № 3. 15-b.
6. Adizova N.I. Erkin Vohidov dostonlarining lingvostilistik va milliy-madaniy xususiyatlari: filol.fan.fals. dokt. (PhD) diss... avtoref. – Buxoro, 2023.55-b.
7. Кононов А.Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках // Тюркологический сборник. Москва, 1978. С. 161-170.
8. Haqqulov I. Qora rang – muborak rang // "Zanjirband sher qoshida". –Toshkent, 1898.36-45-b.

Mohinur RAHIMOVA,
O'zDJTU Tayanch doktoranti
mohinurrahimova69@gmail.com

EKOLOGIYAGA OID NEOLOGIZMLARNING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada ekologiyaga oid neologizmlarning pragmalingvistik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot globallashtiruv, urbanizatsiya va sanoatlashuv jarayonlari tezlashishi natijasida ekologik muammolarning dolzarblashuvi sharoitida paydo bo'layotgan yangi leksik birliklarning shakllanishi, rivojlanishi va diskursda qo'llanilishi masalalarini qamrab oladi. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi ekologik neologizmlarning lingvistik-kognitiv tabiati va pragmatik funksiyalari, diskurslar o'rtasidagi chegaralarning integratsiyasi va til-jamiyat-ekologiya tizimidagi o'zaro munosabatlar tizimli yondashuvda o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *neologizm, ekologik diskurs, pragmalingvistika, kognitivistika, ekosentrizm, lingvistik prognozlash, lingvoekologiya, konseptualizatsiya, media-diskurs, aksiologiya.*

Annotation: this article provides a profound analysis of the pragmalinguistic features of ecological neologisms. The research encompasses the formation, development, and discourse application of new lexical units emerging in the context of increasing ecological problems resulting from accelerated globalization, urbanization, and industrialization processes. The article systematically examines the linguistic-cognitive nature and pragmatic functions of ecological neologisms in English, Russian, and Uzbek languages, the integration of boundaries between discourses, and the interrelationships in the language-society-ecology system.

Key words: *neologism, ecological discourse, pragmalinguistics, cognitivism, ecocentrism, linguistic forecasting, linguoecology, conceptualization, media discourse, axiology.*

Аннотация: в данной статье проведен глубокий анализ прагмалингвистических особенностей экологических неологизмов. Исследование охватывает вопросы формирования, развития и дискурсивного применения новых лексических единиц, возникающих в условиях актуализации экологических проблем в результате ускорения процессов глобализации, урбанизации и индустриализации. В статье с системным подходом изучены лингвокогнитивная природа и прагматические функции экологических неологизмов в английском, русском и узбекском языках, интеграция границ между дискурсами и взаимосвязи в системе язык-общество-экология.

Ключевые слова: *неологизм, экологический дискурс, прагмалингвистика, когнитивистика, экоцентризм, лингвистическое прогнозирование, лингвоэкология, концептуализация, медиа-дискурс, аксиология.*

Kirish. Zamonaviy dunyoda ekologik muammolarning globallashuvi va keskinlashuvi kuzatilmoqda. Bu jarayon ekologiya bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi yangi leksik birliklarning paydo bo'lishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ekologik neologizmlarning o'rganilishi jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning yangi paradigmasini aniqlash, insonning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini til tizimida qanday aks etishini tushunish va jamiyatning kelajakdagi ekologik xulq-atvor tendensiyalarini bashorat qilish imkonini beradi. Ekologik neologizmlarning pragmatik xususiyatlarini o'rganish bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etmoqda, chunki pragmatika til va aloqa nazariyasining til birliklarini foydalanish nuqtayi nazaridan o'rganadigan va ularning funksional jihatlarini tadqiq etadigan sohasi sifatida neologiya bilan bevosita bog'liqdir. V.V. Katermina (2022: 86) ta'kidlaganidek, "neologizmlar dunyoni o'rganish mexanizmlarini mustahkamlaydi va qayta yaratadi, chunki ular reallikni konstruksiyalash vositasi hisoblanadi". Ushbu yondashuv ekologik neologizmlarni nafaqat tizimli-struktural, balki kognitiv-kommunikativ jihatdan ham o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

Ekologik neologizmlarni turli kategoriyalar asosida tasniflash mumkin. Yaremchuk (2024) o'z tadqiqotida rus tilining ekologik neologizmlarini kelib chiqish manbasiga ko'ra ikki asosiy guruhga bo'ladi:

1. Ichki til resurslari hisobiga shakllangan neologizmlar, masalan: "antimasochnik" (niqob taqishdan bosh tortuvchi), "udalenska" (masofaviy ish), "kinodel" (kino sohasida faoliyat yurituvchi shaxs). Bu turdagi neologizmlar milliy til xususiyatlarini saqlagan holda, jamoat ongida kuchli emotsional rezonansni hosil qiladi.

2. Chet tillardan o'zlashgan neologizmlar, masalan: "storytelling" (hikoya qilish san'ati), "merch" (brendga oid mahsulotlar), "coworking" (birgalikda ishlash formati). Ushbu turdagi neologizmlar ko'pincha global ekologik tendensiyalarni aks ettiradi va xalqaro ekologik kommunikatsiyada muhim rol o'ynaydi.

Ekologik neologizmlarning pragmatik funksiyalari

Axborot berish funksiyasi: ekologik neologizmlar, avvalo, yangi ekologik tushuncha, hodisa va jarayonlarni nomlash va ular haqida ma'lumot berish vazifasini bajaradi. Masalan, "garbology" (chiqindilarni o'rganish ilmi), "climate smart" (iqlim o'zgarishini oldini olishga yordam beruvchi), "eco-score" (mahsulotning ekologik ta'sirini ko'rsatuvchi baholash tizimi) kabi so'zlar yangi ekologik tushunchalarni aniq ifodalab, jamiyatning ekologik bilimlarini kengaytiradi. Katermina (2022: 89) ta'kidlaganidek: "Ekologik neologizmlar nafaqat axborot beradi, balki butun bir hodisani ifodalab, auditoriyaning

shu hodisaga munosabatini shakllantiradi". Bu fikr axborot berish funksiyasining oddiy ma'lumot uzatishdan ko'ra kengroq ma'noga ega ekanligini ko'rsatadi. Ekologik neologizmlar orqali uzatiladigan axborot kognitiv xaritalarni o'zgartirishi, ya'ni insonning borliqni idrok etish tizimini transformatsiya qilishi mumkin.

Baholash-qiymat berish funksiyasi: ekologik neologizmlar ko'pincha ma'lum bir ekologik hodisa yoki harakatga qiymat berish, baholash vazifasini ham o'taydi. Bu funksiya jamiyatning ekologik aksiologik tizimini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, "eco-freak" (ekologik mutaassib), "greenflation" (yashil iqtisodiyotga o'tish natijasida narxlarning oshishi), "green swan" (iqlim o'zgarishi oqibatida yuzaga keladigan jiddiy moliyaviy vaziyat) kabi so'zlar o'zida ma'lum baholash komponentini saqlaydi.

Identifikatsiyalash funksiyasi: identifikatsiyalash funksiyasi ma'lum ijtimoiy guruhni aniqlash, ularga nom berish va shu orqali ularni kategoriyalashga xizmat qiladi. Bu funksiya orqali ekologik neologizmlar jamiyatdagi turli ekologik yo'nalishlarni, guruhlarini va harakatlarni belgilaydi va shu bilan ularning ijtimoiy mavqeyini shakllantirishga hissa qo'shadi. Masalan, "antimasochnik" (niqob taqishdan bosh tortuvchi), "green laird" (ekologik maqsadlarda yer sotib oluvchi), "locavore" (mahalliy oziq-ovqatlarni iste'mol qiluvchi) kabi so'zlar ma'lum ijtimoiy-ekologik guruhlarini identifikatsiyalashga xizmat qiladi. Zabotkina (1989) ta'kidlaganidek, neologizmlar "identifikatsiya markerlari" vazifasini o'tab, jamiyatni turli guruhlarga ajratish va ularning o'ziga xos xususiyatlarini belgilashga ko'maklashadi.

Ta'sir etish funksiyasi: ekologik neologizmlar jamiyatning ekologik ongini shakllantirish, ekologik xulq-atvorni o'zgartirish va to'g'ri yo'nalishga undash vazifasini ham bajaradi. Bu funksiya neologizmlarning pragmatik potensialini eng yorqin namoyon etadigan jihatlardan biridir. Masalan, "carbon pawprint" (uy hayvoni saqlash bilan bog'liq karbon izi), "eco-anxiety" (ekologik o'zgarishlar haqidagi tashvish), "eco-aisle" (ekologik mahsulotlar qatori) kabi so'zlar jamiyatning ekologik mas'uliyatini oshirishga, ekologik muammolarga e'tiborni kuchaytirishga va ekologik xulq-atvorni o'zgartirishga undaydi.

Xulosa. Ekologik neologizmlar zamonaviy jamiyatning ekologik muammolarga bo'lgan munosabati, qadriyatlar va ustuvorliklarini aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi. Ularning pragmatik xususiyatlari jamiyatning ekologik ongini shakllantirish, ekologik xulq-atvorni o'zgartirish va to'g'ri yo'nalishga undashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijasida ekologik neologizmlarning asosiy pragmatik funksiyalari

aniqlandi: axborot berish, baholash-qiymat berish, identifikatsiyalash va ta'sir etish. Bu funksiyalar ekologik diskursning kommunikativ maqsadlarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi va jamiyatning ekologik ongini shakllantirishga xizmat qiladi. Kelajakda ekologik neologizmlarning yanada faol rivojlanishi, yangi ekologik tushunchalarni ifodalash uchun yangi leksik birliklarning

paydo bo'lishi va ularning ommaviy ong va xulq-atvorga ta'sirining kuchayishi kutilmoqda. Shu sababli, ekologik neologizmlarning pragmatik jihatlarini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki jamiyatshunoslik, ekologiya, psixologiya va ta'lim sohalari uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. термина В. В. Когнитивно-прагматический аспект английских неологизмов в экологическом дискурсе // Вестник Челябинского государственного университета. 2022. № 9 (467). С. 84-90.
2. Yaremchuk A.V. The pragmatic function of neologisms in the modern Russian media discourse // Philology: scientific researches. 2024. Vol. 12. P. 66-76.
3. Pardayeva N.B. Socio-pragmatic features of neologisms in English and Uzbek // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. 2025. Vol. 13, Issue 1. P. 52-54.
4. Guslyakova A., Valeeva N., Vatkova O. "Green neology" and its role in environmental education (a media discourse approach) // E3S Web of Conferences. 2020. Vol. 169. P. 05004.
5. Алаторцева С. И. Проблемы неологии и русская неография: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. СПб., 1999. 40 с.
6. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1989. 126 с.
7. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
8. Ионова С. В. Основные направления эколлингвистических исследований: зарубежный и отечественный опыт // Вестник Волгоград. ун-та. Серия Языкознание. 2010. № 1(11). С. 86-93.
9. Halliday M. A. K. New Ways of Meaning: the Challenge to Applied linguistics // The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment. Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L.; N. Y.: Continuum, 2001. P. 175-203.
10. Crystal D. Making Sense of New Words: The Role of Word Formation in Lexical Change. Cambridge University Press, 2016.
11. Goatly A. Green Grammar and Grammatical Metaphor, or Language and Myth of Power, or Metaphors We Die By // The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment. Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L.; N. Y.: Continuum, 2001. P. 203-226.
12. Muminov A. Language Contact and Lexical Borrowing in Uzbek // Journal of Uzbek Linguistics. 2020. Vol. 15(2). P. 45-62.
13. Senko E. V. Neologizatsiya v sovremennom russkom yazyke: mezhdunarodnyy aspekt. Saint Petersburg: Nauka, 2007. 354 p.
14. Croft W. Social Evolution and Language Change. Manchester: University of Manchester, 2007.
15. Shamne N. L., Pavlova E. B. Institutional, genre and discursive characteristics of British restaurant online discourse // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. 2017. Vol. 97. P. 214-220.

Dinoraxon TO'G'ONOVA,
ToshDO'TAU ona tili va adabiyot ta'limi fakulteti,
1-bosqich doktoranti
tuganovadinara82@gmail.com

SUN'IY INTELEKT YORDAMIDA "HAYOTGA MUHABBAT" ASARINING MATN TAHLILI VA O'QITISH USULLARI

Annotatsiya: har bir sohada yangilikka talab bo'lganidek, adabiyot fani ham bundan mustasno emas. Asarlarni tahlil qilish metodlari, darslarni interaktiv usulda olib borish bu kunning dolzarb mavzusidir. Ushbu maqolada Jek Londonning "Hayotga muhabbat" asarini sun'iy intellekt yordamida o'qitish usullari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, "Hayotga muhabbat", Asmus, Imagine AI creator, ontogenetik, S.Matchamov, chatbot, text-to-speech, Microsoft azure speech, quizlet AI, Socratic by Google.*

Annotation: in every sphere it is pivotal to create room for innovation, and the literature is no exception. Today the methods of analysis in literature is on demand. the following article examines innovative ways of teaching "The love for the life" written by Jack London.

Key words: *artificial intelligence, "Hayotga muhabbat", Asmus, Imagine AI creator, ontogenetik, S.Matchamov, chatbot, text-to-speech, Microsoft azure speech, quizlet AI, Socratic by Google.*

Sun'iy intellekt zamonaviy texnologiyalarning eng rivojlangan sohalaridan biri bo'lib, uning ta'sir doirasi kundan kunga kengayib bormoqda. Bugungi kunda ta'lim sohasida sun'iy intellekt intensiv ravishda o'z o'rniga ega bo'lmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyasining maktab ta'limiga kirib kelishi, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashiga yordam beradi. Biz o'rganayotgan hikoyaning sun'iy intellekt asosida tahlil qilishda qanday afzalliklarga egaligi maqsad qilingan.

Jahon adabiyotining yirik namoyandasi bo'lgan Jek London asarlarini o'qir ekansiz har birida qahramonlarning erkka, ozodlikka intilishi, hayot bergan zarbalardan toblanishi aks etgan. O'quvchilar adibni hikoyanavis sifatida tanigani bejiz emas. Uning aksariyat asarlari hikoya janrida yozilgan. Ayrim hikoyalarda tabiat bilan uyg'unlashib ketgan kurashchan, zahmatkash insonlarning hayoti tasvirlangan. 10-sinf adabiyot darsligida Jek Londonning aynan tabiat va inson munosabatlarining birlashuvidan tashkil topgan "Hayotga muhabbat" asari joy olgan. Maktab darsligida faqatgina o'zbek milliy adabiyotini faol interaktiv metodlar bilan o'qitish emas, balki jahon adabiyoti bo'limiga ham alohida e'tibor qaratish talab qilinadi. Bunda o'quvchilarni chet el namoyandalari bilan tanishtirish, hayoti va ijodi to'g'risida yetarli bilimga ega bo'lgan fikrlovchi

yoshlarni tarbiyalash, asarlarni to'g'ri tahlil qila olish ko'nikmasiga ega bo'lishda darslikda berilgan jahon adabiyoti bo'limining o'rni beqiyos. Shuningdek, keltirilgan asarlarni zamon talabiga muvofiq o'quvchilarga o'rgatish ham muhim vazifa bo'lib kelmoqda. Bugungi gadgetlar davrida sun'iy intellekt ta'lim sohasiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmayapti. Dars jarayonida o'quvchilarga mashg'ulotlarning yanada qiziqarli bo'lishini ta'minlash maqsadida sun'iy intellektidan foydalangan holda Jek Londonning "Hayotga muhabbat" asarini tasvirini yaratish vazifa sifatida o'quvchilarga taqdim qilish maqsadga muvofiq. Bu topshiriqni bajarish uchun o'quvchilarga uyali aloqa vositalaridagi "**Play Market**" dasturidagi "**Imagine AI creator**" sun'iy intellektidan foydalanish tavsiya qilinadi. Bu vazifalarni bajarishda, albatta, o'quvchilar asar matni bilan tanishgan bo'lishlari talab etiladi. O'quvchi sun'iy intellektga asarning o'ziga manzur kelgan qismini hikoya qilib berishi orqali u yerda tasvir paydo bo'lishini kuzatishi mumkin. Bu usul orqali asar matnini tahlil qilish o'quvchilarda hikoyani o'qishga undaydi. Tasvirlangan rasm bilan hikoya matni qanchalik bir-biriga mos ekanligi muhokama qilinadi. Bu orqali ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmasi shakllanadi. Dars jarayonida shaxsiy telefonlardan unumli foydalanish, gadgetlar etikasi bolalarda paydo bo'ladi.

Sun'iy intellekt asosida yaratilgan ayiq bilan kurashayotgan asar qahramonining tasviri

Sun'iy intellekt asosida yaratilgan botqoqlikdan meva terib yeyayotgan qahramon tasviri

Sun'iy intellekt asosida yaratilgan bo'ri bilan kurashayotgan qahramon tasviri

Sun'iy intellekt asosida yaratilgan ikki qahramon holatining tasvirlanishi(asarning kirish qismiga ko'ra)

Ushbu usulni qo'llash orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

Asar voqealarining kichik detallariga ham o'quvchilar diqqatini torta olish.

O'quvchilarda zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmasini oshirish.

O'quvchilarda fan bilan texnologiyani bog'lab o'rganish ko'nikmasi shakllanadi.

O'quvchilar o'zlari uchun murakkab bo'lgan asarlarni o'qishda bir qancha SI dan foydalanib matn tahlilini amalga oshirishlari mumkin. Chatbot orqali asarning murakkab joylarini izohlash va matn tahlilini

osonlashtirish imkonini beradi. Matnlarni ovozli formatga aylantirish hozirgi kunda hech qanday muammosiz amalga oshirish mumkin. Text- to- speech yordamida matnlar audio shaklda namoyan bo'ladi. Bu, ayniqsa, eshitish orqali asarni o'rganuvchilar uchun qo'l keladi. Quizlet AI va Socratic by google o'quvchilarga savollarga javob topishda yordam beradi. Midjourney sun'iy intellekt yordamida hikoyadagi manzaralar yoki qahramonlarni vizual ko'rinishda tasvirlash mumkin. Bu o'quvchilarning tasavvurini boyitishga yordam beradi. 2024-yilda eng yaxshi chat-botlar ro'yxatida yuqori o'rinlarni ChatGPT, Google Gemini, Google Assistant egalladi. [1:3]. Asarning 10-sinf maktab darsligiga kiritilganligi bejiz emas. Balog'atga yetgan, hayotning qadr- qimmatini biluvchi yoshlar bu hikoyani anglashi va tahlil qilishi ham oson kechadi. Jek Londonning "Hayotga muhabbat" asari zamonaviy maktab ta'limida o'z ahamiyatini yo'qotmagan, chunki u inson irodasi, matonat va hayot uchun kurash kabi umuminsoniy qadriyatlarni aks ettiradi. Bu asarning maktab dasturida saqlanib qolishining asosiy sabablari quyidagicha tushuntirish mumkin:

Inson irodasi va yashab qolish uchun kurashi. Asar qahramoni qaltis vaziyatlarda hayot uchun jang qildi. "U endi hech narsadan qo'rqmay qo'ydi. Ochlik uni yengilmas qildi. Tabiat unga qarshi turgan bo'lsa ham, u hayot uchun kurashda davom etdi. Muzdek daryodan o'tishga, sovuq shamolga, ochlikka bardosh berishga harakat qildi" [2: 148]. Bu voqea o'quvchilarga qiyinchiliklardan dars olish, hayotga umid bilan boqish kabi muhim saboqlarni o'rgatadi. Zamonaviy o'quvchilar uchun bu dolzarb tuyg'u, chunki hayotda duch keladigan muammolarni yengish uchun kuchli iroda va qat'iyat zarur.

Realistik tasvir va hayotiy saboqlarga egaligi. Ijodkor shaxsiyatini qay darajada bilish, asar tahliliga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. O'tkir Hoshimov ta'kidlaganidek: "Har qanday asar, xoh u tarixiy bo'lsin yoki avtobiografik asar, albatta, muallif hayotining bir qismi unda aks etadi". Bu hikoyada ham Jek Londonning o'z boshidan kechirganlari oz bo'lsa-da aks etgan. O'sha paytdagi AQShning Klondayk vodiysidan topilgan oltin kon juda ko'plab insonlarni bu vodiya qadam bosishiga sabab bo'lgan. Lekin, bu manzilgacha bo'lgan masofa ancha xatarli va uzoq edi. Lekin yigirma yoshga qadam qo'ygan Jek London bu vazifani bajarishga muvaffaq bo'ldi. Shundan bo'lsa kerak, o'z boshidan kechirgan voqealar, keyinchalik asarlariga ko'chgan. [3]

Zamonaviy dunyoning dolzarb asari. Bugungi yosh avlod texnika davrida o'smoqda. Ushbu hikoya insoniy fazilatlar, umid, kurash, chidamlilik ufurib turganligi uchun ham qiziqarli va foydali asardir. Bolaning psixologik tomondan mustahkam immunitetga ega bo'lishi va hayotga ijobiy qarashi kabi mavzularni ilgari surgan asarlar bugungi yoshlar uchun zarurdir.

Rus faylasuf olimi V.F. Asmus asarlarni qanchalik o'zlashtirish haqida shunday xulosaga kelgan: "Bir

ko'zadan ikkinchisiga quyilgan suv kabi kitobxon miyasiga quyila olmasligini, balki aqliy, ruhiy, ma'naviy faoliyat orqali asarda keltirilgan ma'lumotlarga tayanib, kitobxonning o'zi tomonidan qayta yaratilib va qayta ishlab chiqilishi" ga diqqat qaratadi. [4:62]. Mutolaachi har safar bir asarni o'qiganda yangicha xulosa va fikrga ega bo'ladi. O'zi uchun yana boshqa bir yangiliklarga guvoh bo'ladi. Albatta, bu ontogenetik o'qish uchun xos bo'lib, unda yosh xususiyati birinchi o'rinda turadi. Shunday ekan, o'qituvchilarning o'qish malakasi yuqori ekanligini hisobga olsak, har bir tahlil usulidan so'ng, uning bergan to'g'ri yo'nalishi kitobxon xotirasida asarga nisbatan bir umrlik fikrni saqlaydi. Dars davomida bir asar ustida bir nechta tahlil usullarini amalga oshirganda darsning jonli va esda qolarli o'tishini ta'minlaydi.

Muallif nazdida Bill qanday odam?	Siz Billga qanday ta'rif bergan bo'lar edingiz?	Bo'riga xos xususiyatlar va asardan misollar	Odam obrazidan ko'zlangan maqsad

Ushbu tahlildan ko'zlangan maqsad, tarbiyalanuvchini o'qish jarayonida diqqatini jamlashga, har bir detalga e'tibor bilan yondashishga o'rgatadi. Badiiy asarni o'rganish ildizi bu o'qish. Professor S.Matchonov aytib o'tganidek, "Aslida kitobxon ham yozuvchi singari ijodkor. U asar mutolaasi jarayonida muallif faoliyatini takrorlash yo'lid boradi. Yozuvchi ijodining murakkabligi shundaki, u xayolida tug'ilgan g'oyani adabiy qahramonlarning xatti-harakati, kurashlari misolida konkretlashtirsa, kitobxon unga teskari – adabiy qahramon xatti-harakati, kurashlari tasviridan umumiy xulosalar chiqarish yo'lini tutadi". [5:50].

Har qanday asar sun'iy intellekt yordamida tahlil qilinmasin, birinchi navbatda, o'quvchidan asar matnini puxta o'zlashtirish talab etiladi. Dars davomida o'qituvchi o'quvchilar va sun'iy intellektning hamkorlikda ishlashini nazorat qilishlari, umumiy xulosani berishda har ikkala tomonning fikrini rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir. Britaniya ta'lim tizimida asarlarni tahlil qilish bo'yicha sun'iy intellektlarning ro'yxati o'quv yili avvalidan belgilanib qo'yiladi. Bu, albatta, o'qituvchilarning ham ta'limda yangi texnologiyalardan samarali foydalanishdan xabardorligi talab qilinadi. Darslar an'anaviylikdan zamonaviy muhitga o'zgarishi ta'lim sifatini oshirishning dastlabki bosqichi sanaladi.

Har qanday badiiy asar insonni ruhan, qalban, aqlan o'sishiga, rivojlanishiga xizmat qilish lozim. Bunda, albatta, ustozlarning o'rni alohida. Ularning dars berish metodlari, bolalarni darsga olib kira olish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi

hamkorlik interaktiv metodning asosiy vazifasini tashkil qiladi. Bunday usullarni dars jarayonida qo'llash ta'limni yuksak sifatga olib chiqadi va malakali kadrlar yetishib

chiqishiga yordam beradi. Erkin fikrlovchi shaxslarni tarbiyalashda adabiyotning o'rni beqiyos ekan, unda berilgan asarlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anvar Namozov. Jek London: Hayoti va ijod mashaqqatlariga basma- bas. <https://.ziyouz.com>
2. Adabiyot 10-sinf darslik majmua / Boqijon To'xliyev, Bahodir Karimov, Komila Usmonova. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 148-bet.
3. Gulshan Asilova. O'zbek tilida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari. "Filologiya va pedagogika" ilmiy metodik jurnali, 2025-yil 1(5)-son
4. S.Matchonov. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. 50-bet
5. V.F. Asmus. Voprosi teorii i istorii estetiki. – M.: Iskustva, 1968. 62-bet.

Sevara SHATURAYEVA,

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
tayanch doktranti
s.shaturaeva@gmail.com*

JADIDLAR ILMIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINING IJTIMOIY-MA'NAVIY HAYOTGA TA'SIRI

Annotatsiya: jadid harakati namoyandalari tomonidan yaratilgan asarlarda ta'lim, tarbiya va mustaqil fikrni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab muhim g'oyalar ilgari surilgan bo'lib, xususan, ularning pedagogik qarashlarida an'anaviy ta'lim tizimiga zamonaviy ta'lim metodlarini joriy etish orqali jamiyat ijtimoiy-ma'naviy hayotini isloh qilishga harakat qilishgan. Ushbu maqolada jadidlar ilmiy-pedagogik faoliyatining jamiyat ijtimoiy-ma'naviy hayotiga ta'siri, shuningdek, ularning ma'rifatga asoslangan g'oyalari asosida ta'lim tizimiga qo'shgan hissasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *jadid, jadidlar harakati namoyandalari, jadidlar ijtimoiy-ma'naviy g'oyalari, jamiyat taraqqiyoti, millat, mustaqillik.*

Annotation: the works created by the manifestations of the Jadid movement put forward many important ideas aimed at the development of education, upbringing and independent thought, in particular, in their pedagogical views, they tried to reform the socio – spiritual life of society by introducing modern educational methods into the traditional educational system. This article highlights the influence of the scientific and pedagogical activity of the jadids on the socio - spiritual life of society, as well as their contribution to the educational system on the basis of their enlightenment – based ideas.

Key words: *jadid, manifestations of the Jadid movement, Jadid socio – spiritual ideas, development of society, nationality, independence.*

Аннотация: в работах, созданных деятелями джадидского движения, выдвигались многие важные идеи, направленные на воспитание, воспитание и развитие самостоятельной мысли, в частности, в своих педагогических воззрениях они пытались реформировать социально – духовную жизнь общества путем внедрения современных методов обучения в традиционную систему образования. В этой статье освещается влияние научно – педагогической деятельности джадидов на социально-духовную жизнь общества, а также их вклад в систему образования, основанный на их идеях, основанных на просвещении.

Ключевые слова: *Джадид, проявления джадидского движения, социально – духовные идеи джадидов, прогресс общества, нация, независимость.*

Kirish. Jadidlar XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Turkiston mintaqasida paydo bo'lgan va o'z faoliyatini millatni ma'rifat orqali yuksalishga yo'naltirgan ziyolilardan iborat bo'lib, ular ijtimoiy o'zgarishlar, milliy uyg'onish va ta'lim sohasidagi yangilanishlar orqali jamiyat hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Xususan, o'sha davrdagi adolatsizlik, zulm "XIX asr oxiri – XX asr boshlarida keng tarqalgan ma'rifatchilik harakati xalqimiz tarixida milliy ongini o'stirish, uni ijtimoiy

taraqqiyotning yuqori pog'onalariga olib chiqish yo'lida qilingan beminnat va fidoyilarcha urinishlar edi. Bu harakat tariximizning eng yorqin sahifalaridan biri bo'ldi"[1] Ularning ilmiy-pedagogik faoliyati ijtimoiy-ma'naviy hayotga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, shu jumladan, ta'lim tizimiga yangicha yondashuvi, diniy tafakkurdagi islohotlar va milliy madaniyatni tiklashga qaratilgan sa'y-harakatlari o'z zamonining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Jadidchilik harakati davomida

amalga oshirilgan islohotlar va yangi qarashlar nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham o'zining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Asosiy qism. Jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati XIX asrda vujudga kelgan ommaviy ma'rifiy harakat bo'lib, jadid so'zi arabcha "yangi" degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakatining bosh g'oyasi xalqni bilimli, ma'rifatli qilish orqali jamiyatni tom ma'noda o'z mustaqil fikriga ega, erkin fuqaro sifatida tarbiyalash orqali mustamlaka zulmidan ozod qilishga qaratilgan ma'rifatparvarlik harakatidir. Ushbu harakatning yorqin namoyandalari ko'zga ko'ringan o'z kasbining fidoiy insonlari bo'lmish Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Is'hoqxon Ibrat, Sadridin Ayniy, Abdurauf Fitrat va boshqa bir qator ziyolilar hisoblanadi. Jadidlar boshqa davlatlarning taraqqiyotiga erishish va islohotlar bo'yicha to'plangan tajribalariga tayanib bu amaliyotni o'lkaga tatbiq etishga harakat qilishdi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerakligi haqida alohida to'xtalib o'tgan: "Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi. Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalarini dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur"[2]. Jadidlar zamonaviy maktablar (usuli jadid) ochish, yangi ilm-fanlarni o'rganish, o'lka madaniyati va tilini boyitish orqali milliy ongini yuksaltirishni maqsad qilib qo'ydilar. Ularning harakatida quyidagi tamoyillar asosiy o'rin tutgan:

1. Ta'limni isloh qilish: jadidlar eski maktab va madrasalardagi ta'lim usullarini tanqid qilib, zamonaviy bilimlar bilan boyitilgan yangi uslubdagi maktablarni ochdilar. Usuli jadid maktablari. Jadidlar tomonidan ochilgan yangi maktablar "usuli jadid" (yangi uslub) deb nomlangan.

2. Matbuot va nashriyot faoliyati: jadidlar gazeta va jurnallar nashr qilish orqali xalqni savodxon qilishga intildilar. Jadidlar ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun yangi darsliklar yaratdilar.

3. Milliy madaniyatni rivojlantirish: jadidlar teatr, adabiyot va san'at orqali xalqni milliy qadriyatlarni hurmat qilishga undadilar.

4. Ayollarning ta'lim olishini targ'ib qilish: jadidlar ayollarning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlash uchun ularni ta'lim va kasbga yo'naltirishni muhim deb bilganlar. Bu orqali ular ijtimoiy hayotdagi ayollarning faolligini oshirishga harakat qildilar[3].

Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy yo'l bilan yechish yo'llarini tahlil etar ekan, jadidlar yoshlarni o'qishga, bilim olish va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish, madaniy-ma'naviy saviyasini yuksaltirishga chorlaydi.

Jadidlar asarlaridagi pedagogik qarashlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliyotda ham o'z ifodasini topgan. Ular ta'lim jarayonida o'quvchilarni faol ishtirok etishga undagan, o'quvchilarning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim berishga intilgan. Jadidlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishni, ularni o'z qobiliyatlari va iste'dodlariga qarab tarbiyalashni ta'kidlashgan. Ularning pedagogik g'oyalari, ta'lim jarayonida ijodiy yondashuvni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu esa o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam bergan[4].

Jadidlar ilmiy-pedagogik faoliyatining asosiy yo'nalishlari:

- Yangi usuldagi maktablar (usuli jadid) tashkil etish: jadidlar eski usuldagi maktablarning uslublari va dasturlarini tanqid qilib, zamonaviy fanlar, adabiyot, tarix va geografiya o'qitiladigan yangi usuldagi maktablar tashkil etishga harakat qildilar. Bu maktablarda milliy ruh va dunyoviy bilimlar uyg'unlashtirildi.

- O'quv qo'llanmalari va darsliklar yaratish: jadidlar maktablari uchun yangi o'quv dasturlari va qo'llanmalar yaratdilar. Bu qo'llanmalar milliy til, adabiyot va tarixga alohida e'tibor qaratgan holda zamonaviy pedagogik usullarni qo'llashga intildi.

- Pedagoglar tayyorlash: jadidlar o'z maktablarida dars berish uchun malakali o'qituvchilarni tayyorlashga katta e'tibor qaratdilar. Ular qisqa muddatli o'qituvchilar tayyorlash kurslarini tashkil etib, o'qituvchilarni yangi o'qitish metodlari bilan tanishtirdilar.

- Ma'rifiy adabiyotlar nashr etish: jadidlar g'oyalarini tarqatish, savodxonlikni oshirish va o'z fikrlarini kengroq auditoriyaga yetkazish uchun gazeta, jurnallar va kitoblar nashr etdilar. "Taraqqiy", "Hurriyat", "Sadoyi Turkiston" kabi nashrlar jadidlar harakatining muhim vositalaridan biri bo'ldi.

- Ilmiy tadqiqotlar olib borish: jadidlar ta'lim bilan bir qatorda tarix, adabiyot, tilshunoslik va falsafa sohalarida

ilmiy tadqiqotlar ham olib bordilar. Ular milliy tarixni o'rganish, madaniy merosni saqlash va milliy o'zlikni anglashga katta hissa qo'shdilar.

Barkamol avlod tarbiyasida jadidlar faoliyatining muhim xususiyati shunda ediki, avvalambor, Turkistonni o'rta asrga xos tarqoqlikdan ozod qilish, xalqni, millatni zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib chiqish, milliy davlat bunyod etish, zamonaviy idora usulidagi ozod va farovon jamiyat qurish hamda ma'rifatparvarlik kabi masalalar edi. Bunday g'oyalar, avvalambor, yosh avlodni milliy, ma'naviy hamda g'oyaviy jipslashtirish, ularni o'lka taqdiriga daxldorlik tuyg'usi bilan yashashga jalb etish kabilarda aks etadi[3].

Jadidlar ilmiy-pedagogik faoliyatining ijtimoiy-ma'naviy hayotga ta'siri:

- Jadidlar maktablari va nashrlari orqali milliy til, adabiyot va madaniyatga e'tibor kuchaydi. Bu esa milliy o'zlikni anglashning ortishiga olib keldi.
- Jadidlar ta'limni millatni uyg'otish va taraqqiy ettirishning asosiy vositasi deb bildilar. Ularning ma'rifatparvarlik g'oyalari jamiyatda keng tarqaldi va odamlarni o'qishga, o'rganishga va bilim olishga undadi.
- Jadidlar ta'limi o'quvchilarni ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga, jamiyatni yaxshilashga va taraqqiy ettirishga undadi. Jadidlar maktablarida ta'lim olgan ko'plab yoshlar keyinchalik siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda yetakchi o'rinlarni egalladi.

• Jadidlar adabiyot va san'at orqali o'z g'oyalarini tarqatishga intildilar. Ular milliy adabiyotni rivojlantirish, teatr san'atini targ'ib qilish va musiqani ommalashtirishga katta hissa qo'shdilar.

• Jadidlar ta'lim tizimi zamonaviy tafakkurni shakllantirish, fan va texnika yutuqlariga qiziqishni uyg'otish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va dunyoviy bilimlarni targ'ib qilishga qaratilgan edi. Bu esa jamiyatda zamonaviy dunyoqarashning shakllanishiga yordam berdi.

Umuman olganda ularning jamiyat ijtimoiy-ma'naviy hayotiga ijobiy tomondan o'zgarishlar bo'lishiga o'z ta'sirini o'tkazgan deyish mumkin.

Xulosa. Jadidlar harakati namoyandalarning ilmiy-pedagogik faoliyati Turkistonning ijtimoiy-ma'naviy hayotida o'chmas iz qoldirdi. Ularning sa'y-harakatlari milliy o'zlikni anglashning kuchayishiga, ma'rifatning tarqalishiga, ijtimoiy faollikning oshishiga, milliy adabiyot va madaniyatning rivojlanishiga hamda zamonaviy tafakkurning shakllanishiga katta hissa qo'shdi. Jadidlar merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q va ularning g'oyalari hamon jamiyatimiz uchun muhim ahamiyatga ega. Shu bois ushbu ma'rifatparvarlik g'oyalari ilmiy jihatdan alohida tadqiqot obyekti sifatida tadqiq qilinmoqda. Ushbu harakat tashabbuskorlarining ilm-fan yo'lidagi fidoiylklarini keng jamoatchilikka isloh qilish va ibrat olish dolzarb masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бематов А. Маърифатчилик ва диний ақидапарастлик. // Жамият ва бошқарув. 2002. 2-сон. – Б.17.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent, 2020-yil 29-dekabr.
3. Atabayeva Nigora Maxmudjanovna, Abdullayeva Nozima Bahodir qizi, & Qosimova Zebiniso Ravshanbek qizi. Jadid ma'rifatlarining o'lka ijtimoiy-ma'naviy hayotida tutgan o'rni // Pedagog. 2024, 18 декабрь.
4. Zuboydullayeva M. Jadidchilar asarlarida pedagogik qarashlar va XX asr boshlaridagi boshlang'ich ta'lim darsliklarining tahlili // Tadqiqotlar. 53-son_2-to'plam_Yanvar-2025. 61-bet.
5. Atabayeva N.M. va boshqalar. Jadid ma'rifatparvarlarining o'lka ijtimoiy-ma'naviy hayotida tutgan o'rni // "PEDAGOGS"international research journal, Volume-70, Issue-2, November-2024. 70-bet.

Dilrabo XURRAMOVA,
ToshDO'TAU III bosqich
tayanch doktoranti

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA XALQ DOSTONLARINI O'QITISHDA KOMPYUTER IMKONIYATLARI

Annotatsiya: maqolada ta'lim tizimida yil sayin rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan yanada yuqori bosqichga ko'tarishga xizmat qilayotgani va bu orqali o'zbek xalq dostonlarini o'rgatish metodikasi haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: epos, doston, baxshi, Alpomish, marosim, marosim folklori, syujet, poetik struktura, an'ana, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta'lim jarayoni, o'zbek xalq dostonlari, metodika, metod.

Annotation: the article presents an opinion on the fact that information and communication technologies, which are developing in the education system every year, serve to raise the educational process to a higher level in terms of quality and content, and through this, the methodology of teaching Uzbek folk epics is discussed.

Key words: epic, epic, bakhshi, Alpomish, ritual, ritual folklore, plot, poetic structure, tradition, information and communication technologies, educational process, Uzbek folk epics, methodology, method.

Аннотация: в статье информационно-коммуникационные технологии, которые с каждым годом развиваются в системе образования, служат поднятию образовательного процесса на более высокий уровень качества и содержания, благодаря чему выражается мнение о методике преподавания узбекского народного эпоса.

Ключевые слова: эпос, эпос, бахши, Алпомиш, обряд, обрядовый фольклор, сюжет, поэтическая структура, традиция, информационно-коммуникационные технологии, образовательный процесс, узбекский народный эпос, методика, метод.

Hozirgi kunda o'quvchilar uchun informatsion savodxonlik ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Bu borada ularning bilimi qanchalik mustahkam va keng bo'lsa, o'quvchilar dunyoqarashi, intellektual salohiyati ham shunchalik rivojlanadi va kamol topadi. Xalq dostonlarini o'qitishda yangi ta'lim texnologiyalarini kiritib, "noan'anaviy ta'lim usullaridan: "Konferensiya darsi", "Seminar darsi", "Aralash darslar", "O'yinchoqlar yordamida dars o'tish", "Kasbga bog'lab dars o'tish", "Badiiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish", "Evrika" (O'ylab top); ta'limning qiziqarli faol usullaridan: "Kichik va katta guruhlarda ishlash", "Rolli o'yinlar", "Sahna ko'rinishi", "Krossvordlar yechish", "Zakovat savollari", "Test-sinov" topshiriqlari, "Turli tarqatma materiallardan foydalanib dars o'tish", "Sinkveyn o'yinlari"; shuningdek, ta'limning innovatsion (yangi) usullari: "Modifikatsiyalashgan ta'lim", "Improvizatsiya", "Aqliy hujum", "Debat", "Tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi usul", "Klaster usuli", "Muammoli vaziyat", "Muayyan holat, vaziyatni o'rganish, tahlil qilish", "Har kim har kimga o'rgatadi", "Nuqtayi nazaring bo'lsin", "Multimedia" va boshqalarni qo'llashi muhimdir". Shulardan adabiyot darslarida samarali foydalanib kelinayotgan turlaridan biri multimedia vositalaridir. Multimedia texnologiyalarining barcha imkoniyatlarini to'liq ochib berish va ulardan

samarali foydalanish uchun ta'lim oluvchilarga salohiyatli (kompetentli) o'qituvchining ko'magi zarur bo'ladi. Kompyuter xizmatidan ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish jarayonida foydalanish quyidagi faoliyatlarni tashkil etish imkonini beradi:

1. O'quv materiali mazmuni bilan tanishish.
2. O'quv materiali mohiyatini anglash.
3. Turli manbalar, xususan, internet tarmog'ida qayd etilgan manbalardan o'zlashtirilayotgan materialga oid ma'lumotlarni yig'ish.
4. Turli formula, sxema, grafik hamda mashqlarni bajarish yoki muayyan vaziyatlarni modellashtirish.
5. Mustaqil ravishda bilimlar darajasini oshirib borish.
6. Yordamchi dasturlar bilan ishlash ko'nikmalarini o'zlashtirish.

Kompyuter tizimlarida audio, grafikaviy illyustratsiyalar va multimedia imkoniyatlarini keng qo'llash faqat ta'lim oluvchilarga axborotni uzatish hajmini, sifatini, tezligini va uni tushunish intensivligini oshirish imkoniyatini berib qolmasdan, balki ularda intuitsiya, sezgirlik, obrazli fikrlash kabi qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ta'limning samarali natijalar berishi, eng avvalo, o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatiga, qo'llaniladigan ta'lim usullari texnologiyalarga bog'liqligini har bir pedagog

yaxshi biladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida har bir o'qituvchi va talaba hamkorlikda faoliyat ko'rsatish, o'zaro tushunish, ijobiy munosabatlarga asoslangan holda muloqotli, ijodiy ishlashni yo'lga qo'yishga erishish uchun intilishi lozim. Xalq og'zaki ijodi namunalari xalq vakillari tomonidan yaratilgan bo'lib, nafaqat xalq tarixi, balki uning ilmiy, ma'naviy, ma'rifiy qarashlarini ham ifodalashi ma'lum. Shular haqida o'quvchilarga bilim berishda kompyuter texnologiyasidan foydalanish katta samara beradi. Ya'ni bunda folklorga oid ma'lumotlar faktik asosda havola qilinishi ta'minlanadi. Buni "Alpomish" dostoni misolida kompyuterda quyidagi mashq va topshiriqlarning bajarilishi asosida ko'rib chiqish mumkin. Masalan: "Alpomish" dostonini o'qib chiqing va mazmunini so'zlab bering", topshirig'i berilgach, keyin kompyuter xotirasiga dostonning hajmi, nashri va asar qahramonlari haqida ma'lumot kiritib berish tavsiya etiladi. Har bir o'quvchi kompyuterga o'zining kodi va shifri bilan birga javoblarini ham yozib kiritadi. Agar o'quvchi oldindan yaxshi tayyorgarlik ko'rgan bo'lsa, javob matnini tezgina tayyorlaydi. O'quvchilarga faqat topshiriq emas, ma'lumotnoma materiallaridan (kompyuterga doston haqida ma'lumot ham kiritilgan bo'ladi) foydalanish imkoni ham beriladi. "Alpomish" dostonini o'qitishda turli kitob, rasmlar, illyustratsiyalar, magnitafon, dioproyektor, kompyuter slaydlari, maketlardan, jadval va tarqatma materiallardan ko'rgazmali qurol sifatida foydalanish mumkin. "Alpomish" dostoni misolida kompyuterda quyidagi mashq va topshiriqlarni bajarish mumkin. Birinchi topshiriq. Navoiy viloyati Navbahor tumanidagi "Qorajon" qishlog'ining nomi "Alpomish" dostoniga aloqadormi? Agar manbalar topsangiz, kompyuter xotirasiga kiriting. Mustaqil topshiriqlar yuzasidan olingan javoblarning xulosasi shuki, o'quvchilar kompyuter yordamida xalq og'zaki ijodi namunalari bo'yicha darslikdagi materiallarga qo'shimcha tarzda qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lishdi. O'quvchilar "Qorajon" qishlog'i bilan "Alpomish" dostonidagi Qorajon obrazini bog'lab turuvchi qanday asos borligi haqidagi ma'lumot bilan qiziqdilar. Natijada folklor arxivi materiallari asosida, shuningdek, mazkur soha olimlarining fikrlari umumlashtirilib, "Alpomish" dostoni bilan "Qorajon" qishlog'i aholisi etnik tarkibidagi farqlar va umumiy o'xshashliklarga oid ma'lumotlar kompyuter xotirasiga kiritildi. "Alpomish" dostonini o'qib chiqing va mazmunini so'zlab bering" topshirig'i o'zgartirilib, boshqacha variantda kompyuter xotirasiga kiritilib, "Alpomish" dostonining hajmi, nashri va asar qahramonlari haqida ma'lumot berish tavsiya etildi.

Har bir o'quvchi kompyuterga o'zining kodi va shifri bilan birga javoblarini ham yozib kiritadi. Agar o'quvchi oldindan yaxshi tayyorgarlik ko'rgan bo'lsa, javob matnini tezgina tayyorlaydi. O'quvchilarga faqat topshiriq emas, ma'lumotnoma materiallaridan (kompyuterga doston haqida ma'lumot ham kiritilgan bo'ladi) foydalanish imkoni ham beriladi. Tahliliy nazorat o'tkazilganda mazkur topshiriq bo'yicha o'quvchilarning qoniqarli javob qaytarganligi aniqlanadi. "Nega Barchinning otasi Boysari boshqa mamlakatga ko'chib ketdi?" "Barchinning shartlari tasvirlangan parchani yodlang" topshirig'i "Barchinning shartlari tasvirlangan parchani kompyuter xotirasida saqlangan matndan toping" tarzida almashtiriladi. "Alpomish" dostoni qachon yaratilgan?" degan savol-topshiriq "Alpomish" dostoni yaratilgan davrga tavsif bering" tarzida o'zgartiriladi. O'quvchilar "Alpomish" dostoni yaratilgan davrni tavsiflashda fonda mavjud bo'lgan "Alpomish" dostonining 2000 yilligi bo'yicha Termizda o'tkazilgan Xalqaro anjuman materiallaridan foydalanishi mumkin. "Doston qaysi baxshilardan yozib olingan?" savoliga ham o'quvchilar Xalqaro anjuman materiallaridan foydalanib javob qaytarishadi. "Poygada qatnashgan otlar ta'rifini keltiring" topshirig'iga o'quvchilar kompyuter xotirasidagi bazadan foydalanib, otlarning zotlari haqida boy ma'lumotlarni keltirishadi. Tahlil jarayonida o'quvchilarning ko'pchiligi dostonidagi otlarning zotlarini bilishlari namoyon bo'ldi. Alpomishning oti Boychiborga xos xususiyatlarni tavsiflashga doir topshiriqqa ham o'quvchilarning ko'pchiligi o'zlari o'zlashtirgan materiallar asosida to'g'ri javob qaytarishdi. Ikkinchi topshiriq. Bulardan tashqari, o'quvchilarga quyidagicha topshiriqlar berilishi mumkin. 1. "Alpomish" dostonidagi etnografiya, numizmatika fanlariga oid ma'lumotlarni qanday izohlaysiz? 2. "Alpomish" dostoni bilan Gomerining "Illiada" dostonidagi asosiy motivlarning o'xshashligini qanday izohlaysiz? O'quvchilarning javoblaridan ma'lum bo'ldiki, darslikdagi materiallarga qo'shimcha topshiriqlarning berilishi ta'lim samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuni nazarda tutib, kompyuter xotirasiga maxsus fayl ajratildi va unga "Alpomish" dostoni haqida manbalar" deb belgilab qo'yiladi. O'quvchilarning etnografiya, numizmatika fanlari haqida ma'lumot so'rab murojaat qilishlari natijasida maxsus faylga terminologik lug'at, shuningdek, "Alpomish" dostoni va uning boshqa fanlar bilan aloqadorligi mavzusidagi materiallar kiritiladi. Natijada "Alpomish" dostonida berilgan "Qo'ng'iro't" urug'i haqida ma'lumot izlash jarayonida o'zbeklarning 92 urug'i haqida ma'lumotga ega bo'ldilar. O'quvchilar

o'zlari uchun zarur deb hisoblagan ma'lumotlarni maxsus daftarlariga yozib oldilar. Ammo numizmatika fani (tanga pullar, orden-medallar haqidagi fan) bilan "Alpomish" dostonining aloqadorligini topishda ancha qiyinchilik seziladi. Shunda o'quvchilarga Barchinning

"Ming qadamdan tanga pulni urganga" kabi sharti eslatildi. O'quvchilarda shunday xulosa paydo bo'ldiki, o'tgan davrda ham bizda tanga pullar, dirhamlar zarb etilgan ekan. Demak, ulardan iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa munosabatlarda foydalanilganligi tabiiydir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Urayeva D. S., Sharipova M. B., Zaripova R. I., & Nizomova S. S. (2020). THE EXPRESSION OF THE NATIONAL TRADITIONS AND BELIEFS IN UZBEK PHRASEOLOGICAL UNITS. Theoretical & Applied Science, (6), 469-472.
2. Рахимов Ф. Б., Шарипова М. Б. МЕСТО ИННОВАЦИЙ В РЕШЕНИИ СОВРЕМЕННЫХ ПРОБЛЕМ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ //Academy. 2020. №. 5 (56).
3. Шарипова М. Б., Садуллоева М. Б. К. ПРОФЕССИЯ «УЧИТЕЛЬ» И ЕЁ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ //Проблемы педагогики. 2020. – №. 1 (46)
4. Шарипова М. Б., Мустакимова Г. А. Наследие мыслителей в эстетическом воспитании учащихся начальной школы //Вестник магистратуры. – 2019. №. 10- 5. – С. 48-49.
5. Sharipova M. B., Nizomova S. S. THE ARTISTIC IMAGE OF THE IMAGE OF" WATER" IN THE POEM // УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. 2018. №. 11. –С.75.
6. Шарипова М. Б., Муродова Ш. Ш. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРЯДОВ В ЭПОСЕ «АЛПОМИШ» //Научный журнал. 2020. №. 9. – С. 32- 34.
7. Шарипова М. Б. и др. ПРОФЕССИЯ «УЧИТЕЛЬ» И ЕЁ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ //Проблемы педагогики. 2020. №. 1. – С 24-25.
8. Baxshilloyevna M. S., Shuhratovna M. S. Description and interpretation of wedding customs in the epic" Alpomish" //Middle European Scientific Bulletin. 2021. – T., 11.
9. Sharipova M. "Alpomish" dostoni-o'zbek xalqi tarixi badiiy ifodasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). 2020. – T., 1. – №. 1.
10. Sharipova M. O'quvchi yoshlar tarbiyasida o'lmas an'ana va marosimlarning ahamiyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). 2020. – T., №. 1.
11. Sharipova M. Qahramonlik eposi-milliy madaniyatimizning nodir xazinası ("Alpomish" dostoni misolida) // ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). 2020. – T., №. 1.
12. Sharipova M. O'lmas an'ana va marosimlar-ma'naviyatimizning nodir xazinası //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). 2020. – T., №. 1.

Guliston QAHHOROVA,
Navoiy davlat universiteti
tayanch doktoranti

INGLIZ TILSHUNOSLIGIDA REKLAMA LINGVISTIKASINING TADQIQI VA REKLAMA LINGVISTIKASINING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada reklama tushunchasining biz yashab turgan davrga qadar yetib kelgani, turli xil shakllarda namoyon bo'lishi va reklama lingvistikasining roli haqida qisqacha to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: reklama, shior, potensial iste'molchi, ommaviy kommunikatsiya, mahsulot va xizmatlar, auditoriya, reklama tili.

Аннотация: в статье кратко обсуждается, как концепция рекламы дошла до наших дней, ее различные формы и роль лингвистики рекламы.

Ключевые слова: реклама, слоган, потенциальный потребитель, массовая коммуникация, товары и услуги, аудитория, язык рекламы.

Annotation: this article briefly discusses how the concept of advertising has reached the era we live in, its various forms, and the role of advertising linguistics.

Key words: advertising, slogan, potential consumers, mass communication, products and services, audience, advertising language.

Reklama biz yashab turgan raqamli texnologiyalar davrida katta auditoriya yig'ish va shuningdek, o'z mahsulot va xizmatlarini iste'molga taqdim qilib tanilish uchun beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan zamonaviy tadbirkorlikning tamal toshidir. Ilk bosma reklamalar davridan to bugungi rivojlangan asrimizdagi internet reklamalarigacha bo'lgan vaqt oralig'ida u doimiy o'zgarib turadigan talablarga moslashib va rivojlanib kelmoqda. Ayni asrda, internet va onlayn reklama tarmoqlarining kengayib kelayotgani sababli, bizneslar misli ko'rilmagan imkoniyat va muvaffaqiyatlarga erishmoqda.

Reklamaning tarixi eski sivilizatsiyalarga borib taqaladi, unda savdogarlar jamoat joylarida o'z mahsulot va xizmatlarini namoyish qilib, maqsadli auditoriya e'tiborini jalb qilishda takliflarini e'lonlar orqali yetkazishgan. Biz bugun ko'rib turgan reklama esa XIX asrlardan so'ng shakllana boshladi. Sanoat inqilobi ommaviy ishlab chiqarishga olib keldi va tadbirkorlar mahsulot va xizmatlarini iste'molchilarga keng miqyosda bildirishlari uchun yangi yo'llar izlay boshladilar. Gazeta va jurnallardagi bosma reklamalar mashhur bo'lib ketdi hamda kompaniyalar oldingidanda ko'proq e'tiborni o'zlariga tortib bordilar.

XX asrga kelib, reklama asosiy sanoatga aylandi. Radio va televizor kashfiyoti reklama ko'rinishini tubdan o'zgartirdi. Kompaniyalar endi millionlab xonadonlarga kirib borish uchun ushbu yangi vositalardan foydalanishni yo'lga qo'yishdi. Jozibali jarang, esda qolarli shiorlar, maftunkor ko'rinishlar yordamida

kompaniyalar kuchli brendlarga asos solishgan va xaridorlarga o'z ta'sirlarini o'tkaza olishgan.

Bugunda, reklama raqamli sohaga o'sdi. Zamonaviy reklamaning juda ko'p funksiyalari va jamiyat hayotidagi roli ushbu hodisaga cheksiz qiziqishni belgilaydi hamda reklama nazariyasi va amaliyotini yanada o'rganish zarurligini oshiradi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan reklamani amaliy faoliyatning maxsus sohasi sifatida ko'rish mumkin, uning mahsuloti og'zaki ishlardir. So'nggi bir necha yil ichida reklama matnlarining turli jihatlari tahlil qiluvchi tadqiqotlar paydo bo'ldi. Bundan tashqari, agar tashqi, bosma, televideniye va radio reklama matnlari intensiv o'rganilgan bo'lsa, Internet-reklama matnlari juda kam darajada tadqiq qilingan.

Reklama so'zi lotinchadan olingan bo'lib, "reclamare" – "tasdiqlash, baqirish, norozilik" degan ma'nolarni beradi. Bugungi kunda reklamasiz hayotni tasavvur qilish qiyin: u reklama taxtalarida, televizorda, radioda va Internetda bizning e'tiborimizni tortadi. U turli xil so'z o'yinlari, ilhomlantiruvchi shiorlar va turli xil rang tasvirlar orqali qiziqishlaringizni o'ziga bo'ysundirishga harakat qiladi. So'zning qudratini inobatga olgan holda, bu sohada ham tilshunoslik bilan chambarchas aloqa mavjud.

Reklama tili – tadbirkorlar tomonidan maqtovlar ostida taqdim qilinayotgan mahsulotlarning potensial iste'molchilarning yozilmagan ro'yxatlarida paydo bo'lib qolishida sezilarli kuchga ega bo'lgan vosita deb qaraladi. Reklama tili lingvistika va qo'shimcha lingvistik vositalar bilan birlashib maqsadli auditoriya diqqatini

o'ziga qaratish va mahsulotga qiziqish uyg'otish uchun undovchi xabarlarni yaratadi. Bu yerda, uning asosiy maqsadi mijozlarni reklama qilinayotgan mahsulotni sotib olishga va iste'mol qilib ko'rishga undashdir. Lingvistik vositalarga reklamalarda qo'llaniladigan lug'at, grammatika va sintaksis kiradi, qo'shimcha lingvistik vositalar esa tasvir, ranglar, tipografiya va tovush kabi vizual elementlarni o'z ichiga oladi.

Reklama ommaviy kommunikatsiya doirasida ishlaydi, televideniye, radio, bosma ommaviy axborot vositalari va internet kabi turli kanallar orqali keng auditoriyani qamrab oladi. Samarali reklama tili ommaviy kommunikatsiyaning muayyan qonunlariga amal qilishi kerak. Bu qonunlar diqqatni tezda jalb qilish, kuchli taassurot qoldirish, istak yaratish va harakatga undash zaruriyatini o'z ichiga oladi. Reklama iste'molchilarni jalb qilish va kerakli xabarni yetkazish uchun, odatda, e'tiborni tortuvchi sarlavhalar, vizual jozibali tasvirlar va harakatga undovchi hikoyalardan foydalanadi.

Reklama matnlari izchil va oson o'qilishi uchun umumiy adabiy qoidalar bilan tartibga solinadi. Bu qoidalar jumlaning to'g'ri tuzilishi, grammatika, tinish belgilari va stilistik tanlovlarni o'z ichiga oladi. Samarali reklama tili grammatik xatolardan qochadi, aniq va qisqa jumalardan foydalanadi va ishonitirish ta'sirini kuchaytirish uchun metafora yoki o'xshatish kabi ritorik vositalardan foydalanadi. Bundan tashqari, reklama ohangi va uslubi maqsadli auditoriyaga, mahsulot turiga va kerakli brend imidjiga qarab farq qilishi mumkin.

Reklama tili turli auditoriyalar bilan samarali muloqot qilish uchun madaniy omillarni hisobga olishi kerak. Madaniy ma'lumotnomalar, belgilar va me'yorlar iste'molchi xatti-harakatlarini sezilarli darajada shakllantiradi. Reklamalar ko'pincha maqsadli auditoriya bilan rezonanslashish uchun madaniyatga xos tasvirlar, til va qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Madaniy tushunish reklamaning turli millatdagi iste'molchilar tomonidan haqoratomuz yoki noto'g'ri tushunilmasligini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Reklama tilida ijtimoiy tabaqa, turmush tarzi va guruh dinamikasi kabi sotsiologik omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Reklamalar ko'pincha muayyan ijtimoiy guruhlar yoki demografiyaga qaratilgan bo'lib, til tanlovi ushbu guruhlarining intilishlari, istaklari va tashvishlarini aks ettiradi. Umumiy tajriba va ijtimoiy tendensiyalardan foydalangan holda, reklama tili o'ziga tegishlilik va o'ziga xoslik tuyg'usini yaratishi mumkin, bu esa iste'molchilarning reklama qilingan mahsulot yoki xizmatni idrok etishiga ta'sir qilishi mumkin:

a) reklama tilida sotsiologik omillar asosiy hisoblanadi: ijtimoiy sinf, turmush tarzi va guruh dinamikasi;

b) reklamadagi til tanlovi muayyan ijtimoiy guruhlar yoki demografiyaning intilishlari, istaklari va tashvishlarini aks ettiradi;

d) reklama tili umumiy tajriba va ijtimoiy tendensiyalarga mansublik va o'ziga xoslikni yaratish uchun foydalanadi;

e) reklama tilining iste'molchilarning reklama qilinayotgan mahsulot yoki xizmatni idrok etishiga ta'siri katta.

Psixolingvistik xususiyatlarni tushunish reklama beruvchilar uchun iste'molchilar bilan psixologik darajada rezonanslashadigan xabarlarni yaratish uchun juda muhimdir. Reklama tili iste'molchilarning xulq-atvoriga ta'sir qilish uchun ishonitirish, hissiy jozibadorlik va kognitiv tarfakashliklarni o'z ichiga olgan psixologik usullardan keng foydalanadi. Misol uchun, reklama shoshilinchlik hissi, imkoniyatni o'tkazib yuborish qo'rquvi yoki ijtimoiy tasdiqlash istagini yaratish kabi taktikalardan foydalanishi mumkin. Ushbu usullar beixtiyor ongini ishga tushirish va iste'molchilarning afzalliklari va tanlovlarini shakllantirish uchun mo'ljallangan.

Reklama matnlari o'ziga xos tuzilishga ega bo'lib, uning maqsadi diqqatni jalb qilish, qiziqish uyg'otish, istak va tezkor harakatlarni yaratishdir. Ko'pincha, struktura quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) e'tiborni tortadigan sarlavha yoki shior;

b) mahsulot yoki xizmatning afzalliklari va noyob savdo nuqtalarini ta'kidlaydigan ishonchli so'zlar;

d) yozma tarkibni to'ldirish uchun tasvirlar yoki videolar kabi vizual elementlarni strategik joylashtirish;

e) reklamaning umumiy tartibi va tashkil etilishi o'quvchi e'tiborini jalb qilishi va xabarni oson tushunishga yordam berishi kerak;

f) ishonitiruvchi usullar yordamida reklama brend bilan ijobiy aloqa o'rnatishi, raqobatchilardan ajralib turishi va oxir-oqibat savdoni oshirishi mumkin.

Reklama tili iste'molchilarni ishonitirish uchun lingvistik va ekstralingvistik ifoda vositalarini birlashtirgan kuchli vositadir. Ommaviy aloqa qonuniyatlarini, umumiy adabiy qoidalarini, madaniy va sotsiologik omillarni, psixolingvistik xususiyatlarni va reklama matnlarining tuzilishini tushunish biznes uchun maqsadli auditoriyani samarali jalb qilish uchun juda muhimdir. Ushbu elementlardan foydalangan holda, reklama beruvchilar iste'molchilarning tanloviga ta'sir qilishi, brendga sodiqlikni oshirishi va sotishni rag'batlantirishi mumkin. Raqobat kuchayib borayotgan bozorda reklama tilini o'zlashtirish biznesning rivojlanishi va muvaffaqiyat qozonishi uchun juda muhimdir.

Mott Hidoyat (2011) o'z tadqiqotida reklamalarda ishlatiladigan besh xil til uslubni aniqladi. Birinchi uslub

– hikoya uslubi bo'lib, u diqqatga sazovor voqeani aytib berish orqali tomoshabinlarni jalb qilishni maqsad qiladi. Boshqa tomondan, dramatik uslub tomoshabinlarning e'tiborini o'ziga qaratish uchun hayajon va intensivlik tuyg'usini yaratishga qaratilgan. Bundan tashqari, yangiliklar uslubi faktlar va xususiyatlarni to'g'ridan-to'g'ri taqdim etuvchi ko'proq ma'lumot beruvchi yondashuvni qo'llaydi. Boshqa uslub – dialog uslubi bo'lib, o'zaro ta'sir va o'zaro bog'liqlik tuyg'usini yaratish uchun reklama qahramonlarini jalb qiladi. Va nihoyat, hazil uslubi, nomidan ko'rinib turibdiki, mahsulot yoki xizmatni targ'ib qilishda tomoshabinlarni xursand qilish uchun hazildan foydalanadi. Ushbu besh til uslubi reklama beruvchilarga o'z xabarlarini samarali yetkazish va maqsadli auditoriya e'tiborini jalb qilish uchun turli xil yondashuvlarni taqdim etadi.

Odamlar hikoyalarni yaxshi ko'radilar. Shunga

ko'ra, ko'pincha, reklamalarda shu uslubdan ko'proq foydalanishsa kerak. Hikoyalar mijozlar e'tiborini tortadi va keyin nima bo'lishini bilishga undaydi. Ular o'z mahsuloti xaridorlar hayotini qay darajada o'zgartirishi haqida kichik hikoyalar yaratadilar. Masalan, yangi telefon reklamasida o'smir undan do'stlari bilan aloqada bo'lish, ajoyib suratlar olish va hatto maktab ishlarida yordam berish uchun foydalanayotganini ko'rsatishi mumkin. Bu hikoya reklamani tomosha qilayotgan tomoshabinni telefon hayotini qanday yaxshilashi mumkinligi haqida tasavvur qilishga undaydi.

Reklama tilining imkoniyatlariga yetarlicha baho bera olmaymiz. Mashhur brendlar tomonidan foydalaniladimi yoki mashhur siyosatchilar tomonidanmi, ushbu tilda fikrlarni junbushga keltirish, tuyg'ularni uyg'otish va anglashlarimizni shakllantirishda beqiyos imkoniyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatova Ergashoy. Linguopragmatic and Linguocultural Study of Non-Literary Lexicon (2022). Research Focus International Scientific Journal
2. Ikromova Umida. Comparative Study of Phrases in English and Uzbek Mass Media Advertisements (2024). Builders of the Future Journal
3. Toshtemirova Sitora. Critical Analysis of Advertising in English and Uzbek (2022). Interscience Journal
4. Kodirova Mukaddas & Badalova Sokhiba. Comparative Analysis of Professional Lexicon in Uzbek and English (2021). PhilPapers
5. Bauer Laurie. English Word-Formation. Cambridge University Press, 1983.
6. Crystal David. Language and the Internet. Cambridge University Press, 2006.
7. Katamba Francis. Morphology. Palgrave Macmillan, 1993.
8. Goddard Angela. The Language of Advertising. Routledge, 2002.
9. Cook Guy. The Discourse of Advertising. Routledge, 2001.

Сердар МАМБЕТОВ,
преподаватель кафедры Русского языка и литературы Нукусского государственного
педагогического института имени Ажиянза

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРЯМОГО И ПЕРЕНОСНОГО ЗНАЧЕНИЯ У ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ РУССКОГО И КАРАКАЛПАКСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация: в статье рассматриваются особенности реализации прямого и переносного значения при сопоставлении прилагательных русского и каракалпакского языков. Проанализировано сходство и различия в прямых и переносных значениях качественных прилагательных, определены пути и способы сравнительного анализа означенных языковых единиц.

Ключевые слова: *имя прилагательное, переносное значение, прямое значение, сопоставление, сравнительный анализ.*

Annotatsiya: maqolada rus va qoraqalpoq tillaridagi sifatlarni qiyoslashda to'g'ridan-to'g'ri va ko'chma ma'noni amalga oshirish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Sifatlarning to'g'ridan-to'g'ri va ko'chma ma'nolaridagi o'xshashlik va farqlar tahlil qilinadi, belgilangan til birliklarini qiyosiy tahlil qilish yo'llari va vositalari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *sifatdosh, ko'chma ma'no, to'g'ridan-to'g'ri ma'no, qiyoslash, qiyosiy tahlil.*

Annotation: the article examines the features of the implementation of literal and figurative meanings in the comparison of adjectives in the Russian and Karakalpak languages. The similarities and differences in the literal and figurative meanings of qualitative adjectives are analyzed, and the methods and approaches for the comparative analysis of these linguistic units are identified.

Key words: *adjective, figurative meaning, literal meaning, comparison, comparative analysis.*

Имена прилагательные, которые относятся к лексико-грамматическому разряду качественных, отличаются разнообразием морфологических признаков и семантических вариантов.

Качественные прилагательные отличаются тем, что обозначают непроцессуальный признак или свойство, как правило, производного происхождения. Как лексико-грамматический разряд, они характеризуются «единством лексических и грамматических свойств». [1]

Признак, обозначаемый качественными прилагательными, может иметь степень проявления интенсивности, то есть является градуированным. Отсюда наличие у качественных прилагательных форм степеней сравнения, уменьшительно-ласкательных суффиксов и суффиксов экспрессивной оценки, которые как раз и позволяют формально выразить все оттенки обозначаемого признака, свойства: горячий – горячее – очень горячий – горяченький/issi – issilaw – jüdá issi; добрый – добрее – добрейший – добренький/miyrimli – miyrimlirek – eñ miyrimli – miyriman; маленький – малейший – малюсенький/kishi – kishirek – eñ kishi.

В каракалпакском языке, как и в русском, предметы обладают различными характеристиками, которые могут выражаться через степень. Однако в каракалпакском языке степени градации менее четко выражены, поскольку интенсивность признака изменяется после уровня прилагательных, что связано с особенностями уменьшительных степеней. В

обоих языках присутствует сравнительная степень, но в русском языке дополнительно существуют ласкательные формы, которые отсутствуют в каракалпакском. В каракалпакском языке прилагательные по степени проявления делятся на четыре типа: 1) простая степень (jay dáreje); 2) уменьшительная степень (páseytiwshi dáreje); 3) превосходная степень (arttiriw dárejesi); 4) сравнительная степень (salistiriw dárejesi).

В каракалпакском языке, по сравнению с русским языком, степени градации нечеткие, так как интенсивность нарушается после уровня прилагательных, и это связано с уменьшительными степенями прилагательных. При этом в обоих языках были обнаружены сравнительная степень, но в каракалпакском языке не обнаружено ласкательные качества, а в русском языке данная степень имеет морфемы с уменьшительно-ласкательными значениями.

В семантике качественных прилагательных указанные признаки проявляются неодинаково, то есть не каждое качественное прилагательное обладает всеми словообразовательными возможностями, но основным («абсолютным») признаком качественных прилагательных служит сочетаемость с показателями степени и наличие степеней сравнения.

Показатель степени признака у качественных прилагательных может выражать высокую, малую, достаточную, чрезмерную, предельную степень признака, что прямо вытекает из семантики градуируемости.

Для выражения степени проявления признака используются не только суффиксы, но и другие лексические единицы. Например, наречия степени: очень тяжелый, довольно мелкий, немного странный, весьма успешный, крайне важный, ужасно горький и др., или местоименные прилагательные и обороты такой, какой, самый, настолько, до того..., что, до такой степени, что...: какой веселый, такой нужный, самый хороший, настолько необходимый, до того красивый, что дух захватывает.

В каракалпакском языке степень превосходности может выражаться как синтетически, так и аналитически. Синтетическая форма образуется путем удвоения первого слога прилагательного с добавлением -p: *qizil* – *qip-qizil*. Аналитическая форма создается добавлением *kútá, júdá, dim, eń, oğada, oğırı, orasan, nayatıy* наречия, повторением прилагательных (*qızıq-qızıq, ala-ala*) и добавлением различных словосочетаний (*tas miytin, qıppa taylaq, tas túnek*).

Отметим, что некоторые качественные прилагательные в силу своей семантики не могут сочетаться с показателями степени, так как обозначаемый ими признак уже в своем значении содержит определение наивысшей степени проявления признака. Например, нельзя сказать «очень прекрасный» или «довольно гигантский», так как это уже будет являться тавтологией, то есть прямым нарушением лексической сочетаемости.

Имя прилагательное, как слово, выражающее отдельное понятие, может обладать одним или несколькими значениями, то есть может быть однозначным или многозначным, так как количество предметов и явлений внешней действительности, отраженных в сознании человека, неизмеримо больше, чем слов, обозначающих эти предметы и явления. Однако даже при наличии многозначности значения имени прилагательного его смысловая структура не является простой совокупностью, она образует целую систему взаимосвязанных и взаимообусловленных элементов.

Наличие помимо основного и дополнительных переносных значений характерно для большинства качественных прилагательных, что является характерной особенностью для русского языка, отличающегося значительной многозначностью в семантике слов.

Прямое значение имени прилагательного возникает изначально, при его образовании, и, как правило, это производный признак, характеризующий сам предмет непосредственно и являющийся его неотъемлемым качеством или свойством. В прямом значении имена прилагательные употребляются, когда они обозначают естественный, присущий только данному предмету признак или свойство.

Возникновение переносного значения обуслов-

лено тем, что для наименования нового явления невозможно каждый раз придумывать новое слово, тем более, что слов в русском языке уже более, чем достаточно. Возможность переноса значения с одного слова на другое позволяет избежать словарной избыточности и значительно обогащает смысловой пласт языка.

Многозначность имени прилагательного возникает в результате переноса значения непосредственного признака при употреблении в качестве наименования признака другого предмета, для которого изначально данный признак не был характерен.

Для имен прилагательных работает тот же принцип переноса значения, что и для существительных, то есть возникновение сходства явлений или их смежность (пространственная, временная и др.). Поэтому в семантике переносного значения всегда прослеживается связь с базовым прямым значением, то есть их объединяют смысловые оттенки в значении, которые возможно выявить при лексическом анализе семантики прилагательного.

Многозначность или полисемия (от греч. polysemos – «многозначный») способность одного слова служить для обозначения разных предметов и явлений действительности. Как писал академик В.В. Виноградов: «Язык оказывается вынужденным разносить бесчисленное множество значений по тем или иным рубрикам основных понятий, используя иные конкретные или полуконкретные идеи в качестве посредствующих функциональных связей». [2]

Для прилагательных русского языка многозначность является естественным явлением и зачастую прилагательные могут иметь не менее трех, а то и более значений. Многозначность прилагательных не указывается в значениях прилагательных каракалпакского языка. Но, как и в других языках значения прилагательных выражается лексическими и грамматическими значениями, на основе данного факта можно утверждать, что и в каракалпакском языке, как и в русском многозначность существует. Так, прилагательное цвета «белый» имеет:

в значении 1 «обозначение цвета» – белый флаг, белое платье;

в значении 2 «светлый, лишенный окраски» – белое вино, белая ночь;

в значении 3 «принадлежащий к высшему классу, разряду, дающему некие привилегии» – белая кость, белый билет;

в значении 4 «время суток середина светового дня» – середь бела дня;

в значении 5 «нейтральный, лишенный некоего признака» – белый стих (стих, не имеющий рифмы) [3].

Рассмотрим аналогичное прилагательное в каракалпакском языке. Как и в русском языке, первоначальное прямое значение у прилагательного «ак»

обозначение цвета, однако оно обладает также и иными переносными значениями, и их несколько:

1 – невинность, честность, непорочность, честь: «Kóhli aq, qalpađı qara xalıqtıń qosıqqa aylanğan árman boldıń» (I.Yusupov); «Xat túspegen qağazdayın aq edim, jigitliktiń gúnasınan pák edim» (I.Yusupov); «Esabıń haq bolsa, júziń aq bolar» (пословица);

2 – усталость, уязвимость, терзание, недостаток: «Bunıń sháddesliginiń bárimizdiń shashımız ađarğan» (M.Nizanov); «Joqshılıqtan, qara miynetten kózi ađarğan músápir xalqım!» (I.Yusupov); «Uwıqlamasañ ashılmaydı qabađıń, miynet etpey ađarmaydı tamađıń» (пословица) [4].

Сопоставление семантики прилагательного цвета «белый» предоставляет возможность сделать вывод о том, что семантическое поле прилагательного в русском и каракалпакском языках абсолютно не совпадает. Прилагательное «белый» в обоих языках имеет прямое значение цвета и обладает семантическим полем переносных значений, но семантические связи его создающие, значительно разнятся и не пересекаются.

Анализ объема семантического поля прилагательного «красивый» в русском языке показывает, что первоначальным прямым значением прилагательного является значение 1 «приятный глазу, вызывающий эстетическое наслаждение внешним видом, гармоничностью и другими признаками эстетического эталона»: красивый вид, красивый дом, красивый голос. В переносном значении прилагательное употребляется в значении 2 «высоконравственный, обладающий гармоничным и богатым внутренним миром»: красивый поступок. В переносном значении 3 «привлекающий внимание, эффектный, но бессодержательный»: красивые слова, красивый жест.

Прилагательное «suliw» в каракалпакском языке

ке имеет значение:

в значении 1 привлекательный «suykimli, shiraylı, gózzal» – suliw qız, suliw nađıs;

в значении 2 элегантный «hayal adam» – suliw keldi;

в значении 3 идеальный «idial» – suliw jigit;

в значении 4 сияющий «nur» – среди бела дня;

в значении 5 нелепый «oysızlıq, aqmaqlıq» – suliwdıń sózi [4].

Контекст играет ключевую роль в определении значения многозначного прилагательного. Он устраняет все другие значения, кроме необходимого в конкретной ситуации, обеспечивая точность восприятия смысла слова. Прямое значение прилагательного является свободным и не требует дополнительно разьяснения, тогда как переносное зависит от контекста.

Buđan at suwđarıp qarap tursa, suwđa túsip turğan bir suliwdıń sáwlesin kóredi (сказка: «Qıran», 2);

Qızdıń suliwlıđı qarađı kósheni jariq etedi eken (сказка: «Aldar kóseniń xiylesi», 315).

За реализацию как прямого, так и переносного значения в русском и в каракалпакском языках отвечает контекст (от лат. contextus – «соединение», «связь»). Это фрагмент текста, необходимый и достаточный для определения значения анализируемой лексической единицы и непротиворечащий общему смыслу данного текста [5]. Благодаря контексту «снимаются» все другие значения, кроме того, которое необходимо в данном случае, таким образом, придается однозначность и формируется нужное понимание значения многозначного слова. Изначальным или прямым значением для многозначных прилагательных является свободное значение, которое не требует разьяснения контекстом и воспринимается носителями языка однозначно.

Использованная литература:

1. Кустова Г.И. Прилагательные // Материалы к корпусной грамматике русского языка. Вып. 3. Части речи и лексико-грамматические классы. - СПб.: Нестор-История, 2018. – С. 40–107.
2. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. - М., 1977. – С.18.
3. **Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка. / С. И. Ожегов; под редакцией доктора филологических наук профессора Л. И. Скворцова. – 28-е изд., перераб. – М.: Мир и Образование, 2024. – 1375 с.
4. Толковый словарь каракалпакского языка: В 4 т. / Каракалп. фил. АН УзССР, Ин-т истории, яз. и лит. им. Н. Давкараева. К- [Сост. М. К. Календеров и др.]. – Нукус: Каракалпакстан, 1988. – 367 с.
5. Qaraqalpaq xalıq ertekleri. – Nókis. «Qaraqalpaqstan» baspası, 2019 jıl. – 428 b.
6. Нефедов, С.Т., Чернявская, В.Е. Контекст в лингвистическом анализе: прагматическая и дискурсивно-аналитическая перспектива.// вестник Томского государственного университета. Филология. – 2020. – № 63. - С. 83-97.

Баходир ДЕХКОНОВ,
преподаватель
Ферганского государственного университета

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Аннотация: статья исследует современные тенденции развития научно-технической терминологии в строительной отрасли, обусловленные цифровизацией, внедрением инноваций и глобализацией стандартов. Анализируются изменения в терминологической базе, связанные с появлением новых технологий (BIM, умные материалы, энергоэффективные решения), а также адаптация терминов к международным нормам и экологическим требованиям. Особое внимание уделяется роли профессиональных сообществ и цифровых платформ в унификации терминологии.

Ключевые слова: научно-техническая терминология, строительство, цифровизация, инновации, международные стандарты, экологичность, BIM-технологии.

Annotatsiya: maqola qurilish sohasida ilmiy-texnik terminologiyani rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini raqamlashtirish, innovatsiyalar joriy etilishi va xalqaro standartlar globalizatsiyasi ta'sirida o'rganadi. Yangi texnologiyalar (BIM, aqlli materiallar, energiya samarador yechimlar) paydo bo'lishi bilan terminlar bazasidagi o'zgarishlar, shuningdek, terminlarni xalqaro me'yoriy talablarga va ekologik ko'rsatkichlarga moslashuvchanligi tahlil qilinadi. Professional jamoalar va raqamli platformalarning terminologiyani unifikatsiyalashdagi roli alohida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy-texnik terminologiya, qurilish sohasi, raqamlashtirish, innovatsiyalar, xalqaro standartlar, ekologik barqarorlik, BIM-texnologiyalar.

Annotation: the article examines current trends in the development of scientific and technical terminology in the construction industry, driven by digitalization, innovation, and globalization of standards. It analyzes changes in the terminological framework associated with emerging technologies (BIM, smart materials, energy-efficient solutions) and the adaptation of terms to international norms and environmental requirements. Particular attention is paid to the role of professional communities and digital platforms in standardizing terminology.

Key words: scientific and technical terminology, construction industry, digitalization, innovation, international standards, sustainability, BIM technologies.

Развитие строительной отрасли в эпоху цифровой трансформации характеризуется стремительным обновлением профессиональной терминологии [1]. Технологические инновации, внедрение информационного моделирования (BIM) и появление новых строительных материалов создают необходимость в формировании актуального терминологического аппарата, отвечающего современным требованиям отрасли [6].

Лингвистический анализ современной строительной терминологии демонстрирует активное развитие нескольких ключевых направлений. Прежде всего, наблюдается интенсивное пополнение терминосистемы заимствованиями из английского языка, связанными с цифровизацией строительства. К таким терминам относятся «BIM-моделирование», «цифровой двойник здания», «параметрическое проектирование», «генеративный дизайн в архитектуре» [3]. Эти термины не просто входят в профессиональный лексикон, но и адаптируются к морфологическим и словообразовательным нормам русского языка, порождая новые производные термины и терминологические сочетания [2].

Развитие терминологии умного строительства (smart-construction) представляет собой отдельное направление терминологической эволюции. В данной области формируется специфический пласт терминов, связанных с Интернетом вещей в строительстве (IoT in construction),

автоматизацией строительных процессов и цифровым управлением зданиями [5]. Характерной особенностью этой терминологической группы является высокая степень интернационализации и тенденция к образованию гибридных терминов, сочетающих интернациональные и национальные компоненты [8].

Важным аспектом развития строительной терминологии является появление новых терминов в области материаловедения и технологий строительства. Активно формируется терминология, описывающая инновационные строительные материалы: «самовосстанавливающийся бетон», «фотокаталитические покрытия», «аэрогельная теплоизоляция» [9]. Эти термины отражают не только технологический прогресс в отрасли, но и демонстрируют тенденцию к созданию прозрачной и логичной терминологической системы [10].

Процесс стандартизации новой терминологии приобретает особую значимость в контексте развития международного сотрудничества в строительной отрасли. В условиях быстрого появления новых терминов возникает необходимость их унификации и закрепления в нормативных документах [10]. Это особенно актуально для терминов, связанных с BIM-технологиями и цифровым строительством, где терминологическая точность имеет критическое значение для эффективной коммуникации между специалистами.

Анализ современных тенденций показывает, что строительная терминология развивается в направлении повышения системности и упорядоченности. Формируются четкие терминологические гнезда, устанавливаются логические связи между терминами, происходит гармонизация национальной и международной терминологии. При этом сохраняется тенденция к сохранению национальной специфики терминообразования, что обеспечивает баланс между интернационализацией и национальной идентичностью терминосистемы [4].

Особую роль в развитии строительной терминологии играет влияние цифровых технологий, которые не только порождают новые термины, но и трансформируют существующие терминологические поля. Происходит переосмысление традиционных строительных терминов в контексте цифровизации, появляются новые терминологические сочетания, отражающие интеграцию классических строительных процессов с современными технологиями [6].

В перспективе развитие научно-технической терминологии в строительстве будет определяться несколькими ключевыми факторами: дальнейшей цифровизацией отрасли, внедрением инновационных технологий и материалов, расширением международного сотрудничества [4]. Это потребует постоянного совершенствования терминологического аппарата, разработки новых подходов к стандартизации терминологии и создания эффективных механизмов терминологической гармонизации [2].

Значительное влияние на развитие терминологии оказывает также активное внедрение методов искусственного интеллекта в строительное проектирование [6]. Появляются термины, описывающие процессы машинного обучения в проектировании: «нейросетевое моделирование конструкций», «предиктивная аналитика строительных процессов», «генеративный дизайн архитектурных форм» [7]. Эти термины формируют новый пласт профессиональной лексики, отражающий интеграцию строительной отрасли с передовыми цифровыми технологиями.

Отдельного внимания заслуживает развитие терминологии в области «зеленого» строительства и энергоэффективных технологий. Формируется специализированный

терминологический аппарат, описывающий инновационные подходы к экологическому строительству: «пассивный дом», «нулевое энергопотребление», «регенеративная архитектура» [2]. Эти термины отражают глобальный тренд на устойчивое развитие и экологическую ответственность в строительной отрасли.

Важным аспектом развития строительной терминологии становится интеграция концепций циркулярной экономики. Появляются термины, описывающие процессы переработки и повторного использования строительных материалов: «апциклинг в строительстве», «замкнутый цикл материалов», «биоразлагаемые строительные материалы». Данная терминология формирует новое понимание жизненного цикла зданий и сооружений. В контексте развития «умных городов» формируется специфическая терминология, описывающая интеграцию строительных объектов в цифровую городскую среду. Появляются такие термины как «цифровой двойник города», «интеллектуальная городская инфраструктура», «адаптивные архитектурные системы». Эта терминология отражает тенденцию к созданию интегрированной цифровой среды обитания.

Важным направлением развития строительной терминологии становится область квантовых технологий в строительном моделировании. Формируются термины, описывающие применение квантовых вычислений для оптимизации строительных процессов: «квантовая оптимизация конструкций», «квантовое моделирование материалов», «квантовые алгоритмы в строительной логистике».

Активно развивается терминология в сфере биомиметического строительства, где архитектурные и инженерные решения заимствуются из природных систем. Появляются термины «биоадаптивные фасады», «морфогенетическая архитектура», «биомиметические строительные материалы».

Формируется новый пласт терминологии, связанный с космическим строительством и созданием внеземных сооружений. Термины «лунная архитектура», «марсианские строительные технологии», «космическая 3D-печать конструкций» отражают перспективные направления развития отрасли.

Использованная литература:

1. Бабкин П.С., Терехова М.В. Развитие строительной терминологии в эпоху цифровизации // Вестник МГСУ. 2024. № 1. С. 12–25.
2. Волкова А.Н. Терминологическая система современного строительства: структура и динамика. М.: Стройиздат, 2023. 256 с.
3. Гарбузов Д.И. Заимствования в современной строительной терминологии // Филологические науки. 2023. №4. С. 78–89.
4. Карпова О.М., Щербakov А.В. Словарь новейших строительных терминов. СПб.: Питер, 2024. 312 с.
5. Морозова Л.В. Интернационализация строительной терминологии в условиях глобализации // Терминоведение. 2023. №2. С. 45–57.
6. Петров С.Н. Терминологическое обеспечение BIM-технологий в строительстве // Известия вузов. Строительство. 2024. №1. С. 89–98.
7. Александрова Е.В. Экологическая терминология в современном строительстве // Вестник РАН. 2024. №2. С. 67–82.
8. Козлов И.М. Цифровизация строительной отрасли: терминологический аспект // Цифровая экономика. 2023. №3. С. 145–159.
9. Соколова Н.П. Инновационные материалы в строительстве: формирование терминотехники // Строительные материалы. 2024. №1. С. 23–35.
10. Григорьев В.А. Стандартизация терминологии в условиях технологической трансформации строительной отрасли // Стандарты и качество. 2023. №5. С. 78–92.

Зулайхо НИЗОМИТДИНОВА,

преподаватель Ферганского государственного университета

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ГЕНДЕРНЫХ РОЛЕЙ НА ВЕРБАЛЬНУЮ КОММУНИКАЦИЮ

Аннотация: в данной статье исследуется влияние социальных ролей на вербальное общение между мужчинами и женщинами. Анализ диалогов показал, что женщины чаще используют эмпатические конструкции, направленные на поддержку и сотрудничество, в то время как мужчины предпочитают директивные высказывания, отражающие уверенность и лидерство. Полученные результаты подтверждают важность социальных ожиданий в формировании речевого поведения и подчеркивают необходимость дальнейших исследований культурного контекста и меняющихся гендерных ролей.

Ключевые слова: язык, гендер, социальные роли, вербальная коммуникация, гендерные различия, речевое поведение.

Annotatsiya: ushbu maqola ijtimoiy rollarning erkaklar va ayollar o'rtasidagi og'zaki muloqotga ta'sirini o'rganadi. Dialog tahlili shuni ko'rsatdiki, ayollar qo'llab-quvvatlash va hamkorlikka qaratilgan amfatic konstruksiyalardan ko'proq foydalanadilar, erkaklar esa ishonch va yetakchilikni aks ettiruvchi direktiv so'zlarni afzal ko'rishadi. Topilmalar nutq xulq-atvorini shakllantirishda ijtimoiy kutishlarning ahamiyatini qo'llab-quvvatlaydi va madaniy kontekst va o'zgaruvchan gender rollari bo'yicha keyingi tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: til, jins, ijtimoiy rollar, og'zaki muloqot, gender farqlari, nutq xatti-harakatlari.

Annotation: this article examines the influence of social roles on verbal communication between men and women. An analysis of the dialogues showed that women are more likely to use emphatic constructions aimed at support and cooperation, while men prefer directive statements reflecting confidence and leadership. The results confirm the importance of social expectations in shaping speech behavior and emphasize the need for further research into the cultural context and changing gender roles.

Key words: language, gender, social roles, verbal communication, gender differences, speech behavior.

Язык – это не просто инструмент общения, но и отражение социальных норм, культурных ценностей и гендерных ролей. В современном обществе вопрос о том, как гендер влияет на вербальное общение, становится все более актуальным, поскольку язык играет ключевую роль в формировании и поддержании социальных стереотипов. Исследования показывают, что мужчины и женщины используют разные речевые стратегии, часто обусловленные ожиданиями общества относительно их поведения [1]. Например, женщины склонны использовать эмпатические конструкции и вопросы для установления контакта, в то время как мужчины более склонны использовать директивные формы общения [2].

Однако влияние социальных ролей на язык выходит за рамки биологических различий между полами. Социальные ожидания, такие как потребность в том, чтобы женщины были «заботливыми», а мужчины – «решительными», формируют речевое поведение с раннего возраста [3]. Это создает уникальное поле для изучения того, как гендерные роли проявляются в языке и как они укрепляют существующие стереотипы.

Для исследования влияния социальных ролей на вербальную коммуникацию был выбран комплексный подход, сочетающий как качественный, так и количественный анализ данных. Этот методологи-

ческий выбор был продиктован необходимостью не только выявить закономерности в речевом поведении мужчин и женщин, но и понять контекст, в котором они возникают.

Исследование основано на принципах социолингвистического анализа, который исследует взаимосвязь между языком и социальными факторами, такими как пол, возраст, статус и культурные нормы [1]. В рамках этого исследования основное внимание уделяется гендерным ролям как ключевому фактору, влияющему на выбор языковых средств.

Для сбора данных были использованы следующие источники:

– Обзор литературы: анализ существующих исследований по гендерной лингвистике, включая работы Робин Лакофф, Деборы Таннен и других авторов.

– Речевые данные: наблюдение за естественными диалогами в различных социальных контекстах (профессиональная среда, семейное общение, образовательные учреждения). Было замечено и записано тридцать диалогов (15 мужских и 15 женских) в профессиональной и домашней обстановке. Диалоги были проанализированы на предмет использования эмпатических конструкций, вопросительных форм, директивных высказываний и других речевых стратегий.

– Опросы и интервью: полуструктурированные интервью с участниками для изучения их восприятия гендерных ролей и того, как эти роли влияют на их речевое поведение. Участникам ($n=50$, равное количество мужчин и женщин) были заданы вопросы о том, как они воспринимают свои гендерные роли и как эти роли влияют на их речевое поведение.

На основе проведенного анализа были выявлены ключевые закономерности в речевом поведении мужчин и женщин, на которые влияют социальные роли. Результаты исследования демонстрируют, как гендерные ожидания влияют на выбор языковых средств и коммуникативных стратегий.

Анализ диалогов показал, что мужчины и женщины используют разные речевые стратегии, которые соответствуют традиционным представлениям о гендерных ролях:

– женщины чаще используют эмпатические конструкции, такие как поддержка собеседника, выражение согласия и использование вопросительных форм для установления контакта. Например, в профессиональной среде женщины чаще задавали уточняющие вопросы (например, «Что вы думаете об этой идее?»), что может указывать на предпочтение коллективного принятия решений.

– мужчины, с другой стороны, склонны использовать более директивные высказывания, такие как команды или утверждения, отражающие уверенность в себе и лидерство. Например, на деловых переговорах мужчины чаще использовали фразы типа «Нам нужно сделать это сейчас» или «Я предлагаю следующий план».

Социальные ожидания существенно влияют на выбор языковых средств:

– в семейных диалогах женщины чаще демонстрировали заботу, используя такие фразы, как «Я могу вам помочь?» или «Как вы себя чувствуете?» Это соответствует традиционной роли «заботливой матери» или «поддерживающей жены».

– мужчины в подобных ситуациях чаще предлагали решения проблем, например: «Позвольте мне это исправить» или «Это не проблема, я с этим справлюсь», что отражает их роль «защитников» или «решателей проблем».

На основе анализа 30 диалогов были получены следующие результаты:

– женщины использовали вопросы в 65% случаев, в то время как мужчины использовали их только в 30% случаев.

– мужчины использовали директивы в 70% случаев, в то время как женщины использовали их только в 40% случаев.

– женщины использовали выражения поддержки и одобрения в 80% случаев по сравнению с 20% у

мужчин.

Результаты исследования подтверждают значительное влияние социальных ролей на вербальную коммуникацию и демонстрируют, как гендерные ожидания формируют речевое поведение. В этом разделе мы интерпретируем полученные данные, сравниваем их с существующими исследованиями и обсуждаем практические последствия проделанной работы.

Данные показывают, что мужчины и женщины используют разные речевые стратегии, которые соответствуют традиционным представлениям о гендерных ролях. Например:

– женщины чаще используют эмпатические конструкции, что может быть связано с ожиданиями общества от них как от «заботливых» и «поддерживающих». Это согласуется с выводами Робин Лакофф, которая утверждала, что речь женщин часто ориентирована на построение гармоничных отношений [1].

– мужчины, с другой стороны, используют директивные заявления, отражающие их роль «лидеров» или «решателей проблем». Эта закономерность также была описана Деборой Таннен, которая отметила, что мужчины склонны к более конкурентному и целенаправленному общению [2].

Однако важно отметить, что эти различия не являются универсальными. Культурный контекст, возраст и профессиональная деятельность могут существенно влиять на речевое поведение. Например, в профессиональной среде женщины часто адаптируют свой стиль общения, чтобы соответствовать ожиданиям от «профессионального поведения», что указывает на гибкость гендерных ролей.

Полученные результаты в значительной степени согласуются с существующими теориями, поскольку анализ вопросительных конструкций подтверждает наблюдения Лакофф о том, что женщины чаще используют вопросы для установления контакта и уменьшения конфронтации, в то время как высокая частота директивных высказываний среди мужчин соответствует выводам Таннен о том, что мужчины стремятся к доминированию в общении. Однако наши данные также показывают, что современные женщины все чаще используют директивные заявления, особенно в профессиональной среде, что свидетельствует о постепенном изменении традиционных гендерных ролей.

В то же время имеются некоторые расхождения с предыдущими исследованиями. Например, Дженнифер Коутс подчеркнула, что гендерные различия в речи менее выражены в неформальной обстановке [3]. Однако наши данные показывают, что даже в диалогах внутри страны сохраняются заметные

различия, требующие дальнейшего изучения.

Несмотря на значимость полученных данных, исследование не лишено ограничений. Относительно небольшой размер выборки, возможно, повлиял на репрезентативность результатов, в то время как

культурный контекст был ограничен одной страной, что затрудняло обобщение результатов на другие культуры. Кроме того, при анализе не были полностью учтены такие факторы, как возраст, образование и профессиональная деятельность.

Использованная литература:

1. Лакофф Р. (1975). «Язык и место женщины». Нью-Йорк: Harper & Row.
2. Tannen, D. (1990). «Ты просто не понимаешь: женщины и мужчины в разговоре». Нью-Йорк: Уильям Морроу.
3. Коутс, Дж. (2015). «Женщины, мужчины и язык: социолингвистический анализ гендерных различий в языке» (4-е изд.). Лондон: Ратледж.
4. Холмс Дж. (2008). «Введение в социолингвистику» (3-е изд.). Харлоу: Образование Пирсона.
5. Эккерт П. и Макконнелл-Гинет, С. (2003). «Язык и гендер». Кембридж: Издательство кембриджского университета.
6. Кэмерон, Д. (2007). «Миф о Марсе и Венере: действительно ли мужчины и женщины говорят на разных языках?» Оксфорд: Издательство Оксфордского университета.
7. Уэст, К., и Циммерман, Д. Х. (1987). Изучение гендера. «Гендер и общество», 1(2), 125-151. <https://doi.org/10.1177/0891243287001002002>

Нигина САЛИМОВА,
независимый исследователь в FarDU,
преподаватель Корейского международного университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРЕДСТВ ОБЩЕНИЯ УЗБЕКСКИХ И КОРЕЙСКИХ ТРАДИЦИЙ ОБЩЕНИЯ

Аннотация: в статье рассматриваются особенности экстралингвистической коммуникации в узбекской и корейской культурах, выявленные путем сравнительного анализа жестов, телодвижений и других невербальных средств общения. Авторы подчеркивают важность учета культурных различий при взаимодействии с представителями другой культуры, что способствует более эффективной и гармоничной коммуникации. Особое внимание уделяется анализу жестов приветствия, выражения уважения, передачи предметов и других аспектов, которые могут вызывать недопонимание.

Ключевые слова: экстралингвистическая коммуникация, невербальное общение, культурные различия, узбекская культура, корейская культура, межкультурная коммуникация, жесты.

Annotatsiya: maqolada o'zbek va koreys madaniyatlarida imo-ishoralar, tana harakatlari va boshqa og'zaki bo'lmagan aloqa vositalarini qiyosiy tahlil qilish orqali aniqlangan ekstralingvistik aloqa xususiyatlari muhokama qilinadi. Mualliflar boshqa madaniyat vakillari bilan o'zaro aloqada madaniy farqlarni hisobga olish muhimligini ta'kidlaydilar, bu esa yanada samarali va uyg'un aloqani ta'minlaydi. Salomlashish imo-ishoralarini, hurmatni ifoda etishni, narsalarni uzatishni va tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan boshqa jihatlarni tahlil qilishga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: ekstralingvistik aloqa, og'zaki bo'lmagan aloqa, madaniy farqlar, o'zbek madaniyati, koreys madaniyati, madaniyatlararo aloqa, imo-ishoralar.

Annotation: the article examines the features of extralinguistic communication in Uzbek and Korean cultures, identified by comparative analysis of gestures, body movements and other non-verbal means of communication. The authors emphasize the importance of taking cultural differences into account when interacting with representatives of another culture, which contributes to more effective and harmonious communication. Special attention is paid to the analysis of greeting gestures, expressions of respect, the transfer of objects and other aspects that may cause misunderstandings.

Key words: extralinguistic communication, non-verbal communication, cultural differences, Uzbek culture, Korean culture, intercultural communication, gestures.

Между Республикой Корея и Узбекистаном развиваются отношения сотрудничества в таких областях, как экономика, информационные технологии, образование, строительство и культура. В связи с этим растет число молодых людей, выезжающих в Корею для учебы, работы или переезда на постоянное место жительства. По статистическим данным Агентства по делам иностранцев Республики Корея на 31 декабря 2024 года из общего числа 2 650 783 иностранцев, прибывших в страну с различными целями (учеба, работа и др.), 94 893 человека были гражданами Узбекистана. Только за январь 2025 года число узбекистанцев, посетивших Корею, составило 6033 человека. При взаимодействии с корейцами, а также с другими иностранцами важно не только владение языковыми средствами, но и понимание культурных различий, что требует правильного использования экстралингвистических факторов. Это необходимо для обеспечения непрерывности и гладкого общения.

Исторически люди долгое время считали, что взаимодействие осуществляется только через язык. Однако на самом деле межличностная коммуникация происходит на основе как лингвистических, так и неллингвистических факторов. «Невербальная коммуникация» – то есть неллингвистическое общение – передает больше смысла, чем вербальное. Экстралингвистические средства включают все элементы, которые не являются лингвистическими единицами (фонемы, морфемы, лексемы, грамматические правила и стилистические средства). Например, контекст, условия речи, уровень говорящего и слушателя, их действия во время разговора, а также цель речи – всё это относится к экстралингвистическим средствам.

Исследования в области экстралингвистического общения начались в Республике Корея в 1980-х годах. Эти исследования можно разделить на три основные категории: теория экстралингвистического общения (An In-sook, 2013; Kang Jeong-chan и Li Eun-hwa, 2015), обучение корейскому языку для иностранцев с учетом экстралингвистического общения (Kim Chjon Eun, 2006; Chae A-ra, 2012; Jin Mi-young и Seo Kyung-xi, 2014; Kang So-young, 2017), а также сравнительные исследования экстралингвистического общения (Choi Xu-nam, 1995; Cho Xye-jin, 2005; Xvan Xye-jin и Xvan Ye-Gyeong, 2008; Cho Eun-sook, 2016).

В узбекском языкознании до 1990-х годов основное внимание уделялось социолингвистике, поэтому паралингвистические и экстралингвистические средства рассматривались как неллингвистические явления. Позже, под влиянием роста интереса к социолингвистическим исследованиям в мировой науке, внимание стало уделяться паралингвистическим средствам узбекской речи. Значительный

вклад в эту область внесли такие исследователи, как Сиддик Муминов, Шарифа Исмаилова и Мамуржон Саидходжаев. Тем не менее, изучение паралингвистических и экстралингвистических средств в узбекской речевой коммуникации остается актуальной задачей.

Дилноза Калонова и Ким Ми Ёнг провели анализ способов выражения экстралингвистической коммуникации в корейской и узбекской культурах, сравнив 5 корейских и 5 узбекских сериалов. Они разделили способы выражения экстралингвистической коммуникации на 10 категорий:

1. Приветствие.
2. Обращение и призыв.
3. Разведение рук.
4. Показ кулака.
5. Выражение желания ответить на вопрос.
6. Действия при передаче и получении предметов.
7. Указание пальцем.
8. Прикосновение телом.
9. Взгляд глазами.
10. Выражение любви.

Обычаи приветствия в разных странах и культурах различаются, но во всех случаях они направлены на выражение уважения. В Корее высшая форма уважения выражается через поклон, называемый «절 (Chol)». Этот жест выполняется перед старшими и достойными людьми и напоминает узбекский «поклон невесты», хотя имеет более строгие правила.

Корейцы не всегда совершают поклоны. Их выполняют во время национальных праздников, семейных обрядов, таких как поминки, свадьбы, когда невестка и зять кланяются родителям, а также во время Нового года, когда младшие поздравляют старших (взамен получая денежные подарки, что аналогично мусульманским традициям получения подарков на праздники).

Приветствие в Узбекистане обычно сопровождается прикладыванием руки к груди, тогда как в Корее это выражается легким наклоном головы и туловища (от 15 до 30 градусов), что зависит от возраста собеседника. Прикладывание руки к груди в Корее символизирует справедливость. В повседневной жизни узбеки могут целовать друг друга в щеку или обниматься (женщины), а мужчины часто обнимают друг друга при рукопожатии. Для корейцев такие действия кажутся чрезмерно близкими и характерными для людей, давно не видевших друг друга. Легкое рукопожатие также встречается в Корее.

Жесты для призыва людей существуют как в Узбекистане, так и в Корее, но их значения различаются. В Корее призыв сопровождается опущенной вниз ладонью, тогда как движение ладонью вверх используется для призыва животных. Корейский жест призыва может быть воспринят узбеками как

прощальный жест. Однако такие жесты считаются невежливыми, если используются по отношению к старшим, поэтому следует быть осторожным.

В Корее трение запястьями означает намерение встретиться, тогда как в Узбекистане это символизирует вызов на бой после ссоры. Сжатие кулака в обоих обществах означает поддержку и радость.

При общении с корейцами важно помнить, что при передаче или получении предметов нужно использовать обе руки. Одной рукой это делать считается невежливым и показывает неуважение. В Узбекистане же прикладывание руки к груди при передаче предмета символизирует уважение.

В обоих обществах указывать на человека указательным пальцем считается невежливым. Такой жест может быть воспринят как вызов или угроза, что может привести к недопониманию и конфликту.

Корея считается «страной без контакта» (비접촉국가, *pijchokgukka*), где физический контакт минимален. Корейцы избегают объятий, поцелуев и других форм физического контакта, кроме близких друзей или членов семьи. Даже среди близких друзей девушки могут держаться за руки, а парни иногда кладут руки друг другу на плечи, но это редко. Поэтому не рекомендуется пытаться сблизиться с корейцами физически.

Прямой взгляд в глаза старшим считается невеж-

ливым как в Узбекистане, так и в Корее. Во время разговора с человеком старшего возраста или статуса взгляд следует опустить ниже и лишь изредка поднимать глаза, чтобы показать внимание.

Выражение любви и привязанности в Корее имеет множество форм, которые меняются со временем. Например, сердце можно изобразить, подняв две руки над головой, сложив руки перед грудью или соединив большой и указательный пальцы. Прищуривание глаз также может означать любовь, но иногда может интерпретироваться как обман или насмешка. В узбекской культуре специальных жестов для выражения любви нет, но иногда прикладывают руку к сердцу. Под влиянием массовой культуры молодежь начала перенимать различные жесты, связанные с любовью.

Культура и социальные нормы каждой страны формируют использование экстралингвистических средств общения. Лингвистические средства сами по себе не могут полностью передать эмоциональное состояние, намерения или внутренние чувства человека. Здесь на помощь приходят жесты и движения тела. При взаимодействии с иностранцами знание их экстралингвистических средств и их значений помогает наладить успешную коммуникацию, создавая положительное впечатление о культурной осведомленности и вежливости говорящего.

Использованная литература:

1. Mehrabian, A. (1971). *Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes*. Wadsworth Publishing.
2. Knapp, M. L., & Hall, J. A. (2010). *Nonverbal Communication in Human Interaction*. Cengage Learning.
3. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Press/Doubleday.
4. Nursulton Shayxislamov NUTQNING PARALINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK VOSITALARI HAQIDA MULOHAZALAR // Central Asian Academic Journal of Scientific Research. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nutqning-paralingvistik-va-ekstralingvistik-vositalari-haqida-mulohazalar> (дата обращения: 25.02.2025).
5. Ruzikulov Elyor Shukurovich MADANIYATLARARO MULOQOTDA EKSTRALINGVISTIK MUAMMOLAR. Jild: 04, Nashr:06 | Iyun - 2024 ISSN: 2181-2624
6. 갈라노바딜노자 and 강미영. (2017). 한국과 우즈베키스탄의 비언어적 의사소통 표현 방식 연구. 문화교류와 다문화교육, 6(3), 5-27.
7. <https://www.immigration.go.kr/immigration/1569/subview.do?enc=Zm5jdDF8QEB8JTJGYmJzJTJGaW1taWdyYXRpb24IMkYyMjcIMkY1OTEzZmZlMkZhcjRjZjZpZXcuZG8IM0ZwYXNzd29yZCUzRCUyNnJnc0JnbmRIU3RyJTNEJTI2YmJzQ2xTZXEIM0QIMjZyZ3NFbmRkZVN0ciUzRCUyNmIzVmld01pbmUIM0RmYWxzZSUyNnBhZ2UIM0QxJTl2YmJzT3BlbldyZFNlcSUzRCUyNnNyY2hDb2x1bW4IM0QIMjZzcmNoV3JkJTNEJTI2>
8. <https://www.kci.go.kr/kciportal/ci/sereArticleSearch/ciSereArtiView.kci?sereArticleSearchBean.artid=ART002260324>
9. <https://namu.wiki/w/%EC%A0%88%28%EC%9D%B8%EC%82%AC%29>

Нилуфар УСМОНОВА,
преподаватель Ферганского государственного университета,
Махбуба ХАМИДОВА,
преподаватель Ферганского государственного университета

ДИСКУРС И РИТОРИКА В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: статья анализирует взаимосвязь дискурса и риторических возможностей языковой личности, раскрывая теоретические основы, многослойную структуру и роль дискурсивного этоса в формировании индивидуального образа. Особое внимание уделено риторическим приемам и их адаптации к современным условиям цифровизации, что способствует эффективному межкультурному общению и воздействию на общественное мнение.

Ключевые слова: дискурс, риторика, языковая личность, дискурсивный этос, риторические приёмы, коммуникативная компетентность, мультимодальность, цифровые технологии.

Annotation: the article examines the relationship between discourse and the rhetorical capabilities of linguistic personality, revealing its theoretical foundations, multilayered structure, and the role of discursive ethos in shaping an individual image. Special attention is given to rhetorical devices and their adaptation to modern digital conditions, which promotes effective intercultural communication and influences public opinion.

Key words: discourse, rhetoric, linguistic personality, discursive ethos, rhetorical devices, communicative competence, multimodality, digital technologies.

Annotatsiya: maqola diskurs va til shaxsining ritorik imkoniyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qiladi, uning nazariy asoslarini, ko'p qatlamli tuzilish va individual obrazni shakllantirishdagi etosning diskursiv rolini ochib beradi. Maqolada ritorik usullar va ularning zamonaviy raqamli sharoitlarga moslashtirilishi muhokamasiga alohida e'tibor qaratiladi, bu esa samarali madaniyatlararo muloqot va jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: diskurs, ritorika, til shaxsiyati, diskursiv etos, ritorik usullar, kommunikativ kompetensiya, multimodal, raqamli texnologiyalar.

Дискурс является неотъемлемой частью человеческого общения и выполняет не только информационную функцию, но и играет ключевую роль в формировании, выражении и трансляции индивидуальности. Языковая личность – это совокупность внутренних качеств, речевых способностей, ценностных ориентиров и коммуникативных стратегий, посредством которых индивид создает и воспринимает речевые тексты [1]. В этом контексте дискурс выступает как структурированное целое, способное отразить не только фактическую информацию, но и эмоциональное, идеологическое и культурное содержание, закодированное в языке. Одним из центральных аспектов исследования является рассмотрение того, каким образом языковая личность через дискурс реализует свои риторические возможности. Риторика традиционно воспринимается как искусство убеждения, однако в современном понимании она охватывает гораздо более широкий спектр приемов, направленных на формирование восприятия информации аудиторией [2]. Риторические устройства – метафоры, гиперболы, повторы и параллелизмы – позволяют говорящему создавать яркие образы, усиливать эмоциональное воздействие и влиять на когнитивные процессы собеседника. Таким образом, риторические возможности

языковой личности представляют собой важный инструмент самовыражения, который помогает не только донести смысл, но и «украсить» речь, сделав ее более запоминающейся и выразительной [2].

Дискурс, рассматриваемый как организованное высказывание, носит характер динамичного процесса, в ходе которого личность постоянно конструируется и реконструируется. В процессе коммуникации индивид не просто передает информацию, он активно формирует свой образ, позиционируя себя в глазах аудитории [3]. В этом контексте важным становится понятие «дискурсивного этоса» – совокупности риторических и стилистических приемов, посредством которых говорящий формирует свой авторитет, демонстрирует личностные особенности и влияет на оценку его речи слушателями [3]. Дискурсивный этос позволяет не только выделить индивидуальные черты языковой личности, но и создать целостный образ, способный убедить аудиторию в достоверности и актуальности передаваемого сообщения. Особое значение в современной лингвистике приобретает междисциплинарный подход к изучению дискурса. С одной стороны, языковая личность рассматривается через призму классических теорий, связывающих ее с когнитивными и психологическими особенностями мышления [1],

а с другой – учитываются социально-культурные условия, в которых происходит коммуникация [6]. В условиях глобализации и цифровизации появляются новые формы речевого взаимодействия, что требует адаптации традиционных риторических стратегий к современным реалиям. Например, в социальных сетях, блогах и на видеоплатформах языковая личность вынуждена использовать мультимодальные средства выражения, совмещая вербальные, визуальные и аудиальные компоненты для создания эффекта присутствия и достижения максимального воздействия на аудиторию [3]. Риторические возможности языковой личности неразрывно связаны с ее коммуникативной компетентностью. Умение выбирать соответствующий стиль речи, использовать разнообразные фигуры и приемы, адаптироваться к различным дискурсивным ситуациям – всё это составляет основу эффективного общения [2]. Например, в политическом дискурсе риторика становится мощным инструментом формирования общественного мнения, а в публицистике и рекламе – средством создания эмоционального отклика у аудитории [5]. Способность к языковому экспериментированию и гибкость в выборе речевых стратегий позволяют не только передавать информацию, но и влиять на восприятие собеседника, формируя его отношение к обсуждаемым событиям и явлениям.

В литературном дискурсе риторика принимает еще более сложные формы. Писатели используют риторические приемы не только для украшения текста, но и для передачи глубоких смысловых пластов, раскрытия психологического портрета персонажей и создания уникального стиля повествования [2]. Литературный текст, насыщенный риторическими

фигурами, становится пространством, в котором проявляется внутренняя жизнь автора и его персонажей, а языковая личность писателя раскрывается через тонкую игру смыслов, где каждый прием несет дополнительную смысловую нагрузку [5]. Современное общество, характеризующееся информационной насыщенностью и глобальными коммуникационными процессами, предъявляет повышенные требования к умению эффективно использовать риторические возможности в дискурсивном общении. Новые медиа, цифровые технологии и социальные сети требуют от коммуникаторов не только высокой грамотности, но и способности быстро адаптироваться к меняющимся условиям [3]. Современная языковая личность должна обладать широким спектром риторических приемов, позволяющих ей успешно выступать как в официальных публичных выступлениях, так и в неформальных сетевых дискуссиях [6].

Таким образом, дискурс и риторические возможности языковой личности представляют собой сложный и многогранный феномен, объединяющий традиционные риторические стратегии и новые формы мультимодального выражения [4]. Эффективное использование риторических приемов является ключевым условием успешного общения, позволяющим передавать информацию и формировать как индивидуальную, так и коллективную идентичность в условиях современного общества [1][4]. Этот процесс, находящийся в постоянном развитии под влиянием социокультурных и технологических изменений, остаётся одной из наиболее перспективных областей исследований в лингвистике и смежных дисциплинах [6].

Использованная литература:

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
2. Зарецкая Е. Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. – М.: Дело, 1998. – 480 с.
3. Усмонова Н. А. Дискурс и риторические возможности языковой личности [Электрон. ресурс]: статья // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – Режим доступа: <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/1386> (дата обращения: 10.03.2025).
4. Шейпак С. А. Языковая личность в свете дискурс-анализа и новой риторики. – М.: Изд-во РУДН, 2015. – 200 с.
5. Карасик В. И. Языковая спираль: ценности, знаки, мотивы. – Волгоград: Парадигма, 2015. – 431 с.
6. Каменская О. Л. Текст и коммуникация. – М.: Высшая школа, 1990. – 152 с.

Дилфуза ХОЛХОДЖАЕВА,
докторант Института развития профессионального образования
Министерства высшего образования,
науки и инноваций Республики Узбекистан

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: в данной статье анализируется эффективность современных методов преподавания профессионального английского языка. Освещены преимущества применения коммуникативного метода, методики CLIL, Edutainment, проектного метода и технологий смешанного обучения в образовательном процессе. Также обосновано влияние этих методов на развитие профессиональных компетенций на основе научных источников. Проведен детальный анализ влияния современных технологий на образовательный процесс, повышения уровня интерактивности и подготовки учащихся к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональный английский язык, современные методы, коммуникативный подход, CLIL, Edutainment, проектный метод, Blended Learning, интерактивность, профессиональная компетенция.

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy metodlar yordamida kasbiy ingliz tilini o'qitish samaradorligi tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuv, CLIL metodikasi, Edutainment texnologiyasi, loyiha metodi hamda aralash ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishining afzalliklari yoritib berilgan. Shuningdek, ushbu metodlarning kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga ta'siri ilmiy manbalarga asoslanib berilgan. Zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'siri, interaktivlik darajasini oshirish hamda o'quvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash borasida batafsil tahlil o'tkazilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy ingliz tili, zamonaviy metodlar, kommunikativ yondashuv, CLIL, Edutainment, loyiha metodi, aralash ta'lim, interaktivlik, kasbiy kompetensiya.

Annotation: this article analyzes the effectiveness of modern methods in teaching professional English. It highlights the advantages of using the communicative approach, CLIL methodology, Edutainment technology, project-based learning, and blended learning in the educational process. Furthermore, the impact of these methods on the development of professional competencies is substantiated based on scientific sources. A detailed analysis is conducted on the influence of modern technologies on the learning process, increasing interactivity, and preparing students for professional activities.

Key words: professional English, modern methods, communicative approach, CLIL, Edutainment, project-based learning, blended learning, interactivity, professional competence.

Введение

В настоящее время процессы глобализации увеличивают значимость изучения иностранных языков, особенно английского, в профессиональных образовательных учреждениях. В связи с технологическим прогрессом и расширением международного сотрудничества растет потребность в профессиональном английском языке. Современные методы играют важную роль в развитии профессиональных и лингвистических компетенций учащихся (Richards, 2006). В частности, использование интерактивных технологий и инновационных методик ускоряет процесс изучения языка и повышает его эффективность.

Современные методы преподавания профессионального английского языка

1. Коммуникативный метод. Коммуникативный подход ориентирован на вовлечение учащихся в активное общение и формирование языковой компетенции через взаимодействие в реальных жизненных

ситуациях (Larsen-Freeman, 2000). Этот метод играет важную роль в развитии устных и письменных навыков профессионального английского языка. Более того, он позволяет учащимся использовать язык в условиях, приближенных к рабочей среде.

Основные принципы коммуникативного метода:

Целевое общение – учащиеся изучают язык не только через грамматические правила, но и как средство реальной коммуникации.

Интерактивность – в процессе обучения студенты обмениваются мнениями, обсуждают темы и свободно выражают свои мысли.

Контекстное обучение – упражнения и задания основаны на реальных ситуациях, с которыми учащиеся могут столкнуться в профессиональной деятельности.

Функциональное применение языка – грамматические и лексические знания закрепляются непосредственно в процессе общения.

Ориентация на учащегося – преподаватель высту-

пает в роли наставника, а студенты активно участвуют в изучении языка.

Использование коммуникативного метода в преподавании профессионального английского языка формирует у учащихся способность свободно общаться в профессиональной сфере. Например, студенты технических специальностей могут изучать диалоги, необходимые для работы на производстве или при общении с клиентами. Специалисты в области бизнеса тренируются в написании деловых писем, ведении переговоров и презентаций.

Техники, используемые в коммуникативном методе:

Ролевые игры (Role-plays) – моделирование профессиональных ситуаций помогает учащимся адаптироваться к рабочим условиям. Например, студенты, изучающие автомобильное обслуживание, могут практиковаться в общении с клиентами, объяснении результатов диагностики и предоставлении услуг.

Проблемно-ориентированные задания (Problem-solving tasks) – учащимся предлагаются профессиональные задачи, которые необходимо решить в группах. Например, студенты по специальности «автомобильная инженерия» могут обсуждать диагностику и устранение неисправностей двигателя.

Коллаборативные проекты (Collaborative projects) – выполнение исследований на профессиональные темы и их презентация на английском языке. Например, студенты технических направлений могут готовить проект об экологическом воздействии новых моделей автомобилей.

Дебаты и дискуссии (Debates & Discussions) – обсуждение актуальных профессиональных тем на английском языке развивает критическое мышление и аргументацию. Например, студенты могут обсуждать преимущества и недостатки электромобилей.

Симуляции (Simulations) – моделирование реальных рабочих процессов, таких как взаимодействие с клиентами, диагностика автомобилей или заказ запчастей.

Исследования показывают, что применение коммуникативного метода повышает мотивацию учащихся и позволяет им свободно использовать язык в профессиональной деятельности (Harmer, 2015).

2. Метод CLIL (Content and Language Integrated Learning). Метод CLIL позволяет изучать профессиональные дисциплины на английском языке, что

способствует одновременному развитию языковых и профессиональных компетенций (Coyle, Hood & Marsh, 2010). Учащиеся осваивают специализированную терминологию и применяют английский язык на практике. Например, студенты автомобильной инженерии, изучая на английском языке технические тексты, знакомятся с новыми понятиями и учатся применять их в работе.

Преимущества метода CLIL: Изучение иностранного языка в контексте профессиональной деятельности. Развитие аналитического и критического мышления через изучение англоязычных технических документов. Формирование специалистов, способных работать в международной среде. Метод CLIL особенно востребован в профессиональном образовании, так как способствует глубокой интеграции иностранного языка в профессиональную подготовку.

3. Метод Edutainment (Обучение + Развлечение). Метод Edutainment использует игровые технологии, видео и интерактивные платформы для повышения вовлеченности студентов в процесс обучения (Prensky, 2001). Он делает образовательный процесс более живым и мотивирующим.

Ключевые особенности Edutainment: использование игровых элементов (баллы, уровни, награды) для повышения мотивации. Внедрение виртуальных лабораторий и симуляторов для создания реальной профессиональной среды. Повышение интереса к учебному процессу за счет мультимедийных технологий. Например, студенты автомобильных специальностей могут использовать виртуальные симуляторы диагностики автомобилей, что помогает им практиковать профессиональные навыки в безопасной и интерактивной среде.

Заключение

Современные методы преподавания профессионального английского языка, такие как коммуникативный подход, CLIL и Edutainment, значительно повышают эффективность обучения. Они способствуют развитию не только языковых, но и профессиональных компетенций, что делает студентов более конкурентоспособными на рынке труда. Применение этих методов в образовательных учреждениях помогает создать более интерактивную и продуктивную учебную среду, обеспечивая подготовку специалистов, соответствующих международным требованиям.

Использованная литература:

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.
2. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching. Pearson Education.
3. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press.
4. Prensky, M. (2001). Digital Game-Based Learning. McGraw-Hill.
5. Richards, J. C. (2006). Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press.

Мохира ИБРАГИМОВА,
докторант 1 курса Ферганского Государственного Университета

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕЧИ И СТИЛЯ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Аннотация: статья посвящена исследованию роли речи и стиля в формировании художественного текста. Анализируются языковые средства, такие как лексика, синтаксис и композиционные приемы, которые формируют авторский стиль и передают культурный контекст произведения. Особое внимание уделяется речевой характеристике персонажей как инструменту раскрытия их внутреннего мира и социальной природы. Результаты исследования могут быть применены для анализа современных литературных произведений, преподавания литературы и развития методов литературной критики.

Ключевые слова: *речь, стиль, художественный текст, авторский стиль, речевая характеристика, языковые средства.*

Annotatsiya: maqola adabiyotshunoslikda nutq va uslublarning adabiy matnni shakllantirishdagi roli haqida. Leksika, sintaksis va kompozitsion usullar kabi til vositalari tahlil qilingan, bu avtor uslubini shakllantiradi va asarning madaniy kontekstini uzatadi. Alohida e'tibor ko'rsatkichlarning nutq xarakteristikasi tomonida qaratilgan, bu ularning ichki dunyosini va ijtimoiy tabiatini ochish uchun asbob sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy adabiyot asarlarini tahlil qilish, adabiyotni o'qitish va adabiyot tanqidi usullarini rivojlantirish uchun qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: *nutq, uslub, adabiy matn, avtor uslubi, nutq xarakteristikasi, til vositalari.*

Annotation: the article is devoted to researching the role of speech and style in shaping a literary text. Language tools such as lexicon, syntax, and compositional techniques are analyzed, which form the author's style and convey the cultural context of the work. Particular attention is paid to the speech characteristics of characters as a tool for revealing their inner world and social nature. The research results can be applied to analyze modern literary works, teach literature, and develop methods of literary criticism.

Key words: *speech, style, literary text, authorial style, speech characterization, language tools.*

Исследование проблемы речи и стиля в литературоведении представляет собой одно из ключевых направлений анализа художественного текста, позволяющее глубже понять механизмы создания литературного произведения и его восприятия читателем. Речь и стиль выступают не просто инструментами авторского самовыражения, но и важнейшими элементами, формирующими уникальность художественного мира. Как отмечал В.В. Виноградов, язык художественного произведения – это не только средство коммуникации, но и способ воплощения авторской идеи, через который раскрываются характеры персонажей, их внутренний мир и социокультурный контекст [1].

Актуальность темы обусловлена тем, что современное литературоведение все чаще обращается к комплексному анализу языковых средств, используемых авторами для создания стиля. Это особенно важно в условиях культурного многообразия и эволюции литературных форм, где стиль становится маркером авторской индивидуальности. Например, использование диалектов, профессионализмов или архаизмов позволяет авторам не только оживить речь персонажей, но и передать атмосферу эпохи или социальной среды [2].

Однако остаются открытыми вопросы о том, каким образом речевые особенности текста соотносятся с его художественным стилем и как эти

особенности влияют на восприятие произведения. Какие языковые средства наиболее эффективны для создания авторского стиля? Как речевая характеристика персонажей способствует раскрытию их психологической и социальной природы? Эти вопросы требуют дальнейшего изучения, особенно в контексте междисциплинарных подходов, объединяющих лингвистику, стилистику и герменевтику.

Исследование проблемы речи и стиля в литературоведении проводилось с использованием комплексного подхода, объединяющего лингвистический, стилистический и герменевтический методы анализа. Такой подход позволил всесторонне изучить взаимосвязь языковых средств и художественного стиля, а также выявить их роль в создании художественного мира произведения.

Анализ речевых особенностей и стиля основывался на лингвистическом, стилистическом и герменевтическом направлениях. Лингвистический анализ включал изучение языковых средств, таких как метафоры, эпитеты, сравнения, диалоги и монологи, которые играют ключевую роль в формировании авторского стиля и речевой характеристики персонажей. Стилистический анализ был направлен на выявление особенностей авторского стиля через выбор лексики, синтаксиса и композиционных приемов. Герменевтический подход позволил интерпретировать речевые характеристики персонажей и их

значимость в раскрытии смысла произведения [1].

Для сбора данных были использованы теоретические работы классиков литературоведения, такие как труды В. В. Виноградова, Ю. М. Лотмана, М. М. Бахтина, а также исследования современных авторов, изучающих стиль и речевые особенности текста. В качестве основы для анализа рассматривались художественные тексты русской классической литературы (например, произведения Ф. М. Достоевского, Л. Н. Толстого, И. А. Бунина) и современных авторов (например, М. А. Булгакова, А. И. Солженицына). Для выявления уникальных черт и универсальных закономерностей проводился сравнительный анализ стилей разных авторов.

Исследование основывалось на контекстуальном анализе, который позволил изучить использование языковых средств в зависимости от контекста и выделить их роль в формировании авторского стиля. Например, анализ повторов у М. А. Булгакова или инверсий у А. С. Пушкина помог раскрыть особенности их стилистических приемов. Для выявления индивидуальных особенностей авторских стилей применялся сравнительный метод, включающий сопоставление произведений разных авторов. В частности, сравнивались речевые характеристики

героев у Ф. М. Достоевского и И. А. Бунина. Герменевтический анализ использовался для интерпретации речевых характеристик персонажей с точки зрения их психологической и социальной природы. Например, анализ речи Раскольникова в романе «Преступление и наказание» помог понять ее как отражение его внутреннего конфликта [2].

Несмотря на применение комплексного подхода, исследование сталкивается с определенными ограничениями. Во-первых, основное внимание уделялось произведениям русской литературы, что может затруднять обобщение полученных выводов на другие литературные традиции. Во-вторых, не все аспекты речевых особенностей удалось полностью формализовать из-за их многомерности и тесной связи с культурным контекстом.

На основе проведенного анализа были выявлены ключевые аспекты взаимосвязи речевых средств и художественного стиля в литературе. Результаты исследования демонстрируют, как языковые особенности текста формируют авторский стиль и способствуют раскрытию художественного мира произведения. Для наглядности основные выводы представлены в таблице ниже.

Таблица 1. Языковые средства и их роль в формировании авторского стиля

Языковые средства	Примеры из текстов	Роль в создании стиля
Лексика	– Архаизмы у М. Ю. Лермонтова («Герой нашего времени»). – Профессионализмы у А.И. Солженицына.	Передает исторический или социальный контекст, усиливает атмосферу произведения.
Синтаксис	– Длинные предложения у Ф. М. Достоевского. – Короткие фразы у В. В. Набокова.	Создает эффект динамичности или сложности повествования, подчеркивает авторскую индивидуальность.
Композиционные приемы	– Повторы у М. А. Булгакова («Мастер и Маргарита»). – Инверсии у А. С. Пушкина.	Усиливает драматизм, акцентирует внимание на ключевых моментах сюжета.
Речь персонажей	– Диалектная речь у Ф. М. Достоевского («Преступление и наказание»). – Ироничная речь Воланда.	Раскрывает социальное положение, психологию и мировоззрение персонажей.
Диалоги	– Диалоги между Мастером и Маргаритой. – Философские монологи Раскольникова.	Подчеркивает взаимодействие героев, раскрывает их характеры и внутренний мир.

Особый интерес представляет анализ речевых характеристик персонажей. Речь героев становится инструментом для раскрытия их внутреннего мира и социальной принадлежности. Например, диалектная речь у Ф. М. Достоевского помогает передать происхождение и мировоззрение персонажей, а монологи Раскольникова отражают его внутренний конфликт. Это подтверждает идеи Ю. М. Лотмана о том, что язык является важнейшим средством передачи культурных и социальных значений [2].

Сравнительный анализ стилей различных авторов выявил уникальные черты каждого из них. Сложные синтаксические конструкции у Ф. М. Достоевского подчеркивают психологическую глубину его произведений, тогда как лаконичность А. П. Чехова демонстрирует стремление к точности и ясности. Эти различия

подтверждаются выводами М. М. Бахтина, который рассматривал стиль как маркер авторской индивидуальности [3].

Исследование проблемы речи и стиля в литературоведении позволило выявить их ключевую роль в создании художественного текста и формировании авторской индивидуальности. Речь и стиль представляют собой сложные механизмы, через которые авторы передают свои идеи, раскрывают характеры персонажей и воссоздают культурный контекст произведения. Анализ языковых средств показал, что лексика, синтаксис и композиционные приемы напрямую влияют на восприятие текста читателем, а речевые характеристики персонажей становятся важным инструментом для раскрытия их внутреннего мира и социальной природы.

Особое внимание уделялось уникальным чертам авторских стилей, которые проявляются через выбор языковых средств. Например, сложные синтаксические конструкции у Ф. М. Достоевского подчеркивают психологическую глубину его произведений, тогда как лаконичность А. П. Чехова демонстрирует

стремление к точности и выразительности. Эти различия подтверждают значимость стиля как маркера авторской индивидуальности.

Практическая значимость работы заключается в возможности применения результатов для анализа современных литературных произведений, преподавания литературы и стилистики, а также для развития методов литературной критики. Однако ограничения исследования, такие как фокус на русской литературе и сложность формализации речевых особенностей, указывают на необходимость дальнейшего изучения данной проблемы в других литературных традициях и контекстах.

Перспективы дальнейших исследований связаны с анализом стилей современных авторов, изучением влияния цифровых технологий на эволюцию литературного стиля и углублением понимания роли речи в межкультурной коммуникации. Это позволит не только расширить теоретическую базу литературоведения, но и найти новые подходы к интерпретации художественных текстов.

Использованная литература:

1. Виноградов В.В. Стиль прозы: монография / В.В. Виноградов. – Москва: Наука, 1976. – 320 с.
2. Лотман Ю.М. Семиосфера: в 2 т. / Ю.М. Лотман. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 1992. – Т. 1. – 456 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества: сборник статей / М.М. Бахтин. – Москва: Искусство, 1979. – 342 с.
4. Лермонтов М.Ю. Герой нашего времени: роман / М.Ю. Лермонтов. – Москва: Художественная литература, 1989. – 256 с.
5. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание: роман / Ф.М. Достоевский. – Москва: Эксмо, 2005. – 608 с.
6. Булгаков М.А. Мастер и Маргарита: роман / М.А. Булгаков. – Москва: АСТ, 2008. – 512 с.
7. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ: хроника в 3 т. / А.И. Солженицын. – Москва: Время, 2010. – Т. 1. – 432 с.
8. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: в 30 т. / А.П. Чехов. – Москва: Наука, 1982. – Т. 8. – 512 с.
9. Набоков В.В. Собрание сочинений: в 4 т. / В.В. Набоков. – Санкт-Петербург: Симпозиум, 2000. – Т. 2. – 480 с.

Khonbuvi HAKIMOVA,
Senior Lecturer at the Department of Public Health and
Healthcare Management, SamSU,
Ulugbek TOJIMAHMUDOV,
Samarkand State Medical University Faculty of Dentistry,
Kamola TOSHPOLATOVA,
3rd year dentistry student,
Gulnoza SHERZODOVA,
1st year student of the faculty of Pediatrics 115

THE USE OF ADVANCED PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MEDICAL UNIVERSITIES

Annotation: the improvement of modern educational technologies is one of the leading directions in the development of the professional education system today. This focus can be explained primarily by the fact that attempts to solve the problems of professional education by transforming only the content do not achieve their goals. In the modern fast-changing world, where new technologies are emerging and new challenges are being set for doctors to provide high-tech care, students in the process of medical education particularly need to master the educational program effectively. The main goal in the training of a medical specialist is to develop certain knowledge, skills and competencies in students. The concept of educational modernization in the country defines the main task as ensuring high-quality education based on maintaining its fundamentality and relevance to the current and future needs of the individual, society and the state.

Key words: modern, education, doctors, medical, didactic, development, methodologic, teacher, pedagogical, information.

Аннотация: улучшение современных образовательных технологий является одним из ведущих направлений в развитии системы профессионального образования сегодня. Этот акцент можно объяснить прежде всего тем, что попытки решения проблем профессионального образования путем трансформации только содержания не достигают своих целей. Необходимо согласованность используемых образовательных технологий с требованиями современных образовательных практик для специалистов, что повышает их концептуальный и рефлексивный потенциал. Главной целью подготовки медицинского специалиста является развитие определенных знаний, умений и компетенций у студентов. Концепция образовательной модернизации в стране определяет главную задачу как обеспечение качественного образования, основанного на сохранении его фундаментальности и актуальности для текущих и будущих потребностей личности, общества и государства.

Ключевые слова: современный, образование, врачи, медицина, медицинский, дидактический, развитие, методический, учитель, педагогический, информационный.

Annotatsiya: zamonaviy ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish bugungi kunda kasb-hunar ta'limi tizimini rivojlantirishning yetakchi yo'nalishlaridan biridir. Bu ta'kidni, birinchi navbatda, kasb-hunar ta'limi muammolarini faqat mazmunini o'zgartirish orqali hal qilishga urinishlar o'z maqsadiga erisha olmasligi bilan izohlash mumkin. Mutaxassislar uchun qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalarini zamonaviy ta'lim amaliyoti talablari bilan muvofiqlashtirish zarur, bu esa ularning konseptual va aks ettirish imkoniyatlarini oshiradi. Tez o'zgarib borayotgan, yangi texnologiyalar paydo bo'layotgan va shifokorlar oldiga yuqori texnologiyali yordam ko'rsatish bo'yicha yangi vazifalar qo'yilayotgan bugungi kunda tibbiy ta'lim jarayonida talabalar, ayniqsa, ta'lim dasturini samarali o'zlashtirishlari zarur. Tibbiyot mutaxassisi tayyorlashning asosiy maqsadi talabalarda ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdir. Mamlakatimizda ta'limni modernizatsiya qilish konsepsiyasi asosiy vazifani shaxs, jamiyat va davlatning hozirgi va istiqboldagi ehtiyojlari uchun uning fundamentalligi va dolzarbligini saqlashga asoslangan sifatli ta'limni ta'minlashdan iborat.

Kalit so'zlar: zamonaviy, ta'lim, shifokorlar, tibbiy, didaktik, ishlanma, metodik, o'qituvchi, pedagogik, axborot.

The aim of the study is to explore and justify a set of pedagogical technologies at the Department of Polyclinic Therapy in the formation of competencies among medical university students during their training.

Materials and methods of the study

This goal was achieved based on theoretical analysis

and generalization of scientific and pedagogical literature, as well as the authors' own teaching experience in a medical university.

Results of the study and their discussion

The concept of "technology" comes from the Greek word "techne", meaning "skill", "art", "craft", "logos"

means “word”, “knowledge”, “science”; in a broad sense, technology should be understood as scientific knowledge about skill, art and craft. In the explanatory dictionary, the concept of technology is defined as a set of techniques used in any activity, craft or art. In pedagogical activity, the concept of pedagogical technology is interpreted as “an ordered system of actions, the execution of which leads to the guaranteed achievement of pedagogical goals” or “a well-thought-out model of joint pedagogical activity for the design, organization and conduct of the educational process with the unconditional provision of comfortable conditions for students and teachers”. The degree of effectiveness of the taught material directly depends not only on the level of preparedness of each individual teacher but also on their moral and ethical qualities, the ability to interest students and engage them in educational and extracurricular activities. The introduction of new interactive forms of learning is one of the most important directions for improving student training in modern universities. Many studies confirm that the use of active approaches is the most effective way to promote student learning. Students more easily grasp, understand and remember material that they have studied through active involvement in the educational process. The main methodological innovations today are associated with the use of interactive teaching methods. The educational process, based on the use of new interactive teaching methods, is organized with the inclusion of all students in the group without exception. Joint activity means that each contributes their own individual input and during the work, there is an exchange of knowledge, ideas and methods of activity. Interactive methods are based on the principles of interaction, activity of learners, reliance on group experience and mandatory feedback. It is necessary to consider that the personal qualities of the teacher form a healthy atmosphere of competition during the lesson, provided that the ideas proposed by students are not suppressed by the teacher as inherently incorrect; the teacher acts as a helper in the work, one of the sources of information. An environment of educational communication is created, characterized by openness, interaction of participants, equality of their arguments, accumulation of joint knowledge, and the possibility of mutual evaluation and control. Interactive forms of learning imply constant interaction, where participants are in a dialogue mode. At the Department of Polyclinic Therapy, innovative pedagogical technologies such as “Problem-Based Learning”, “Critical Thinking Technology”, “Brainstorming”, “Project Technology” and others have been used over the past five years. “Problem-Based Learning” is aimed at forming skills in the creative assimilation and application of knowledge, accumulation of experience in creative activity and a creative approach during the analysis of a clinical case with the demonstration of a patient, solving professional

tasks and active participation of both the teacher and the student in the search for practical solutions—practical creativity. The application of “Critical Thinking Technology” in practical classes helps students develop the ability to ask new questions, develop various arguments, make independent, well-considered decisions and ensures the development of thinking skills in students during the analysis of a clinical case and/or professional task through the following indicators: evaluation (where is the mistake?), diagnosis (what is the cause?), control (what are the shortcomings?), criticism (do you agree?), refutation (provide counterarguments) and prediction (make a forecast). Project technology is used during the summer practical training of fifth-year students of the medical faculty “Assistant Doctor of Emergency and Urgent Care” and its application is perceived by students with the greatest enthusiasm. Interactive forms of learning used at the Department of Polyclinic Therapy include: “brainstorming” role-playing and business games, case-study (situational analysis, analysis of specific professional tasks) and others. It has been established that the introduction of computer technologies into the educational process positively affects the effectiveness of material assimilation. Internet conferences, slide presentations, computer modeling and other methods available at the current stage of learning, according to research, are effective. Currently, communication with the teacher in social networks, particularly in the widely recognized student social network “VKontakte”, has become widespread. Telecommunication contact with the teacher is an opportunity for informal, prompt discussion of emerging issues, organization of discussions and the transfer of a number of theoretical materials in electronic form. The introduction of such contact into the teaching process of polyclinic therapy has been implemented in the form of an electronic system for monitoring students’ practical training. Account created by teachers in the social network “VKontakte” has been actively used to coordinate teaching and control the quality of education. The account represents a familiar way of communication for most students and provides free access to its resources for each student, which allows the use of another innovative method—case-study and involves: analysis of the curation protocol; independent study and discussion of the clinical situation by students; joint discussion of the situation under the guidance of the teacher (consultations with the teaching staff of the department and analysis of curation protocols, taking into account the joint work of the teacher and the student). Many researchers note that the process of distance learning, in general, is not critical to the location of the teacher and student in space and time. However, a new educational information environment is created—the student better understands which knowledge, skills and abilities are more relevant. We consider

the combination of traditional and distance educational technologies to be promising. Taking into account our own experience and literature data, we can identify a number of positive aspects in mastering the discipline with the help of internet technologies:

Increased accessibility of materials (departmental, etc.), as it is possible to place them not on the academy's website but on the department's or leading teacher's page, a user of the social network; as well as video and audio recordings.

Placement of illustrative and textual materials on the teacher's page (for example, photo albums with educational images, questions for practical and final classes, etc.). Here, the teacher's creativity is manifested in the selection and systematization of the material.

The experience of using information technologies allows us to consider the social network as a modern and accessible additional form of distance learning.

Conclusion

Thus, the didactic model using innovative pedagogical, including internet technologies, involves changing the methodological concept in organizing the following components of educational activity: the structure of information and educational interaction between the

student and the teacher and the form of presentation of educational material; educational and methodological support of the educational process; modernization of the educational environment. The effectiveness of the introduction of modern pedagogical technologies is obvious and undeniable. This is primarily an increase in the motivation of graduate students of the medical faculty of a medical university to practically master the material on polyclinic therapy by improving the quality and effectiveness of teaching polyclinic therapy through innovative learning technologies, which will lead to the realization of the main learning goals—the successful formation of general cultural and professional competencies in medical university graduates, improving the quality of training of qualified, competitive specialists in accordance with the needs of practical healthcare. In the process of applying targeted technologies, it is very important to remember that the goal is the most important indicator in evaluating the results of activities; the goal contains a model of the future. The goal reflected in the educational process turns into interest under the condition of its awareness and transformation into personal meaning. Cognitive interest is formed in activity and is an internal stimulus for learning.

References:

1. Shomurotovna R. Y. Comprehensive analysis of the problem of professional maladaptation quality and health status of nursing //zamonaviy ta'lim: muammo va yechimlari. – 2022. – T. 1. – C. 47-48.
2. Hakimovna X. X. O 'quvchilar jismoniy tarbiyasi tizimida qattish //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – C. 378-381.
3. Хакимовна ХХ и др. РЕФОРМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН // Европейский журнал молекулярной и клинической медицины. – 2021. – Т. 8. – №. 2. – С. 820-827. Хакимовна ХХ и др.
4. Xonbuvi H. Yunusov Sardor Ashrafzoda indicator functions in medicine galaxy international interdisciplinary research journal (giirj) issn (e): 2347-6915 Vol. 12. – 2024.
5. Naimova Z. et al. Influence Of Ecotoxics From A Chemical Plant On The Dynamics Of Child Morbidity // The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. – 2021. – C. 56-59. Naimova Z. et al. Influence Of Ecotoxics From A Chemical Plant On The Dynamics Of Child Morbidity //The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. – 2021. – C. 56-59.
6. Khakimova H. H., Barotova R. S. THE IMPORTANCE OF PREVENTION IN MEDICAL PRACTICE //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. – 2024. – T. 2. – №. 2. – C. 96-98.
7. Наимова З. и др. Гигиеническая оценка влияния выбросов химического предприятия на условия жизни, благополучие и здоровье населения // Американский журнал медицинских наук и фармацевтических исследований. – 2021. – Т. 3. – №. 01. – С. 76-80.
8. Хакимова Х. Х., Баротова Р. С. ЗНАЧЕНИЕ ПРОФИЛАКТИКИ В МЕДИЦИНСКОЙ ПРАКТИКЕ //Сеть медицины: Журнал медицины, практики и сестринского дела. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 96-98.
9. Хакимова Х., Худойназарова Н. Е. СПОРЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕДИЦИНСКОГО РАБОТНИКА //Сеть медицины: Журнал медицины, практики и сестринского дела. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 66-70.

Muqaddas ABBOSOVA,

Teacher of Samarkand State Institute of Foreign Languages

DESIGNING ENGLISH LESSONS FOR DIVERSE LEARNERS AND FOCUS ON STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS AND VARYING LEVELS OF LANGUAGE PROFICIENCY

Annotation: this study explores the design and implementation of inclusive English language lessons for diverse learners, with a focus on students with special needs and varying levels of language proficiency. Using a mixed-methods research approach, the study investigates how differentiated instruction, Universal Design for Learning (UDL) and scaffolding techniques contribute to fostering an equitable learning environment. The research involved 10-15 English language teachers and 100 students from diverse backgrounds, including English language learners (ELLs) and students with identified special needs. Data were collected through semi-structured interviews with teachers, classroom observations, pre- and post-assessments of student proficiency and student surveys measuring engagement.. This article examines evidence-based strategies for designing effective English language lessons that promote inclusivity and cater to individual learning needs. Drawing from theories in second language acquisition (SLA) and inclusive pedagogy, it outlines practical approaches that ensure all students can participate, engage, and succeed in the learning process.

Key words: *inclusive pedagogy, differentiated instruction, Universal Design for Learning (UDL), scaffolding, language proficiency, special needs, English language learners (ELLs), mixed-methods research, teacher strategies, inclusive teaching practices.*

Аннотация: в этом исследовании изучается разработка и реализация инклюзивных уроков английского языка для разных учащихся с упором на учащихся с особыми потребностями и разным уровнем владения языком. Используя исследовательский подход, основанный на смешанных методах, исследование исследует, как дифференцированное обучение, универсальный дизайн для обучения (UDL) и методы построения лесов способствуют созданию справедливой среды обучения. В исследовании приняли участие 10–15 учителей английского языка и 100 учащихся из разных слоев общества, включая изучающих английский язык (ELL) и учащихся с выявленными особыми потребностями. Данные были собраны посредством полуструктурированных интервью с учителями, наблюдений в классе, предварительной и последующей оценки уровня знаний учащихся, а также опросов учащихся, измеряющих вовлеченность. В этой статье рассматриваются научно обоснованные стратегии разработки эффективных уроков английского языка, которые способствуют инклюзивности и удовлетворяют потребности индивидуальные потребности в обучении. Опираясь на теории овладения вторым языком (SLA) и инклюзивной педагогики, в нем излагаются практические подходы, которые гарантируют, что все учащиеся смогут участвовать, вовлекаться и добиваться успеха в процессе обучения.

Ключевые слова: *инклюзивная педагогика, дифференцированное обучение, универсальный дизайн обучения (UDL), строительные леса, уровень владения языком, особые потребности, изучающие английский язык (ELLs), смешанные методы исследования, стратегии учителей, инклюзивные методы обучения.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot turli xil o'quvchilar uchun inklyuziv ingliz tili darslarini loyihalash va amalga oshirishni o'rganadi, bunda alohida ehtiyojli va turli darajadagi tillarni bilish darajasi bo'lgan talabalarga e'tibor qaratiladi. Aralash metodli tadqiqot yondashuvidan foydalangan holda, tadqiqot tabaqalashtirilgan ta'lim, Universal Design for Learning (UDL) va iskala texnikasi adolatli ta'lim muhitini yaratishga qanday hissa qo'shishini o'rganadi. Tadqiqotda 10-15 nafar ingliz tili o'qituvchilari va turli millatlarga mansub 100 nafar talaba, jumladan, ingliz tilini o'rganuvchilar (EL) va maxsus ehtiyojli bo'lgan talabalar ishtirok etdi. Ma'lumotlar o'qituvchilar bilan yarim tizimli suhbatlar, sinfdagi kuzatuvlar, o'quvchilarning malakasini oldindan va keyingi baholash va faollikni o'lchash bo'yicha talabalar so'rovlari orqali to'plangan. individual ta'lim ehtiyojlari. Ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA) va inklyuziv pedagogika nazariyalaridan kelib chiqib, u barcha talabalarning o'quv jarayonida ishtirok etishi, jalb etilishi va muvaffaqiyat qozonishini ta'minlaydigan amaliy yondashuvlarni belgilaydi.

Kalit so'zlar: *inklyuziv pedagogika, tabaqalashtirilgan o'qitish, ta'lim uchun Universal dizayn (UDL), iskala, tilni bilish, maxsus ehtiyojlar, ingliz tilini o'rganuvchilar (ELLs), aralash metodli tadqiqotlar, o'qituvchilar strategiyasi, inklyuziv o'qitish amaliyoti.*

Introduction

The increasing diversity of classrooms presents both challenges and opportunities for English language educators. Learners come from different linguistic, cultural and cognitive backgrounds, requiring educators to be flexible

in their instructional approaches. Teachers must design lessons that accommodate learners with special needs, varying proficiency levels and diverse learning styles. Inclusive teaching practices aim to provide equitable access to education by adapting lessons to meet these diverse

needs. This article aims to explore how teachers can design lessons that are inclusive of all learners, focusing on those with special needs, as well as students with varying levels of English proficiency. By integrating universal design principles, differentiation strategies and technology, teachers can create an environment where every student has the opportunity to thrive. Differentiated instruction is a framework that involves tailoring teaching methods to accommodate the diverse needs, interests and abilities of students. According to Tomlinson (2001), DI focuses on modifying content, process and product to ensure learners can access and engage with the material at their own level of readiness. In the context of English pedagogy, this means providing varying levels of linguistic support, modifying tasks and allowing students to demonstrate their learning in multiple ways. UDL is an educational framework based on cognitive neuroscience research that emphasizes providing multiple means of representation, engagement and expression. In language teaching, UDL encourages flexibility in how language concepts are presented, how learners are engaged with the material and how they can express their understanding. UDL supports diverse learners by offering choices, visual aids and interactive learning experiences, which are especially beneficial for students with special needs. Scaffolding refers to the temporary support provided by the teacher to help students achieve tasks they cannot perform independently. Vygotsky's (1978) Zone of Proximal Development (ZPD) emphasizes that effective learning occurs when students are provided with challenges just beyond their current abilities, along with the appropriate support. In English language teaching, scaffolding might include providing sentence starters, vocabulary lists, graphic organizers or additional time for tasks, especially for students with limited proficiency.

Methodology

This section outlines the research design, data collection methods and analysis strategies used to explore the effectiveness of inclusive lesson planning for diverse learners, particularly those with special needs and varying levels of language proficiency, in English language classrooms. The methodology follows a mixed-methods approach, combining both qualitative and quantitative data collection to offer a comprehensive understanding of the practices and outcomes of inclusive teaching strategies.

The study employs a mixed-methods research design, integrating both qualitative and quantitative approaches to capture the complexity of inclusive pedagogy in English

language teaching. The primary focus is on classroom practice and the impact of differentiated instruction, Universal Design for Learning (UDL) and scaffolding techniques on diverse learners. To explore teachers' perceptions, challenges and experiences in designing inclusive lessons, qualitative data will be gathered through semi-structured interviews and classroom observations. In order to assess the effectiveness of inclusive lesson strategies on student performance and engagement, quantitative data will be gathered through pre- and post-assessments of language proficiency and student surveys. A sample of 10-15 English language teachers from diverse educational settings, including primary and secondary schools, language institutes and special education classrooms. Teachers will have varying levels of experience and training in inclusive pedagogy. Approximately 100 students enrolled in English language courses, including both English language learners (ELLs) and students with identified special needs. These students will represent a range of proficiency levels, from beginner to advanced and include individuals with learning disabilities such as dyslexia, ADHD and autism.

Semi-structured interviews will be conducted with participating teachers to gather qualitative insights into their experiences, attitudes and practices in designing lessons for diverse learners. The interviews will be audio-recorded and transcribed for analysis. Each interview will last approximately 30-45 minutes. Classroom observations will be conducted in 10 selected classrooms, allowing the researcher to observe teachers' lesson delivery, use of differentiated instruction and the implementation of UDL principles. Observations will focus on a structured observation checklist will be used to guide the process and ensure consistency across observations. Pre- and post-assessments will be administered to measure changes in students' language proficiency and engagement. The assessments will consist of: a test designed to assess the students' reading, writing, listening and speaking skills. This will be administered at the beginning and end of the study period to measure improvement. And questionnaires designed to assess students' level of engagement, motivation and satisfaction with the lessons. Students will rate various aspects of the lessons, such as clarity, relevance and support provided for their learning needs. A follow-up survey will be administered to teachers after the classroom observations to assess the perceived effectiveness of their inclusive teaching strategies. The survey will include both closed-ended and open-ended questions on.

References:

1. Abbosova, M. (2024). THE ROLE OF DISTANCE LEARNING IN ENGLISH. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 95-98. <https://doi.org/10.2024/fv6h2h36>
2. Baxtiyrovna A. M. et al. THE ROLE OF DISTANCE LEARNING IN ENGLISH //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 32. – №. 1. – C. 175-179.
3. Tomlinson, C. A. (2001). *How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms*. ASCD.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
5. CAST (2018). *Universal Design for Learning Guidelines version 2.2*. CAST. <https://www.cast.org>

Zuhra NISHONOVA,
UzSWLU, Teacher
Tashkent, Uzbekistan
Email: pgawjm1994@gmail.com

USING STORYTELLING TO TEACH FOREIGN LANGUAGE READING TO PRIMARY SCHOOL LEARNERS

Annotation: this article investigates the effectiveness of using storytelling as an instructional method for developing reading skills in a foreign language among primary school students. It examines the theoretical foundations supporting storytelling as an approach to improving reading proficiency and presents findings from a study conducted in a primary school environment. The results indicate that storytelling significantly enhances students' reading abilities in a foreign language, leading to improved comprehension and fluency. The article concludes with practical suggestions for educators and policymakers on how to integrate storytelling into foreign language curricula, emphasizing the importance of teacher training and resource allocation.

Key words: *storytelling, foreign language reading, primary education, reading proficiency, language acquisition, instructional methods.*

Аннотация: эта статья исследует эффективность использования рассказывания историй в качестве метода обучения для развития навыков чтения на иностранном языке среди учащихся начальной школы. Рассматриваются теоретические основы, поддерживающие рассказывание историй как подход к улучшению уровня чтения, а также представлены результаты исследования, проведенного в условиях начальной школы. Результаты показывают, что рассказывание историй значительно улучшает способности учащихся к чтению на иностранном языке, что приводит к улучшению понимания и беглости. В статье представлены практические рекомендации для педагогов и разработчиков образовательных программ по внедрению рассказывания историй в программы обучения иностранным языкам, с акцентом на необходимость подготовки учителей и выделения ресурсов.

Ключевые слова: *рассказывание историй, чтение на иностранном языке, начальное образование, уровень чтения, овладение языком, методы обучения.*

Annotatsiya: ushbu maqola boshlang'ich maktab o'quvchilari orasida chet tili o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda hikoya qilishning samaradorligini o'rganadi. Hikoya qilishning o'qish malakasini yaxshilashga doir nazariy asoslari ko'rib chiqiladi va boshlang'ich maktab muhitida o'tkazilgan tadqiqotning natijalari taqdim etiladi. Natijalar hikoya qilish chet tili bo'yicha o'quvchilarning o'qish qobiliyatlarini sezilarli darajada yaxshilashini, shu jumladan tushunish va ravonlikni yaxshilashni ko'rsatadi. Maqolada o'qituvchilar va siyosat ishlab chiquvchilar uchun chet tili o'quv dasturlariga hikoya qilishni kiritish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan, o'qituvchilarni tayyorlash va resurslarni ajratishning muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *hikoya qilish, chet tili o'qish, boshlang'ich ta'lim, o'qish malakasi, tilni o'rganish, o'qitish metodlari.*

Introduction

Reading in a foreign language is a crucial skill in today's interconnected world. As primary education serves as the foundation for lifelong learning, it is essential to employ effective teaching strategies that foster reading proficiency in a second language. Storytelling, which focuses on the use of narratives to engage students, has emerged as an effective approach to teaching reading. This article examines the role of storytelling in enhancing reading skills in a foreign language among primary school students, offering insights into its implementation and outcomes.

Significance of Reading in a Foreign Language.

Reading in a foreign language not only enhances communication abilities but also Reading in a foreign language not only enhances communication abilities but also promotes cultural understanding and cognitive development. It is vital for academic success and personal growth in a multicultural society. However, many students face challenges when reading in a foreign language due to ineffective instructional strategies. Storytelling can address these challenges

by providing a structured approach to understanding and interpreting written language.

Methodology

Participants.

The study involved 120 primary school students aged 7 to 9 years, enrolled in a foreign language program at a public school. Participants were divided into two groups: an experimental group that received storytelling-based reading instruction and a control group that followed a traditional reading curriculum. Selection criteria ensured that both groups had similar linguistic backgrounds and prior exposure to the foreign language.

Instructional Design.

The storytelling program was designed to introduce students to foreign language reading through narratives. The program emphasized listening to stories, group discussions and reading comprehension activities that followed each story. The stories used were selected based on age-appropriate themes and linguistic complexity. In contrast, the

control group followed a conventional curriculum focused on reading comprehension and vocabulary building without the use of storytelling.

Data collection.

Data were gathered through pre- and post-intervention assessments that evaluated students' reading comprehension, vocabulary acquisition and reading fluency. The assessments included standardized tests, teacher-created quizzes and oral reading evaluations. In addition, qualitative feedback was obtained from both students and teachers through surveys and interviews to understand their perceptions of the storytelling method.

Analysis.

Quantitative data were analyzed using statistical methods, including t-tests, to assess the significance of differences between the two groups. Qualitative data were thematically analyzed to identify common themes related to the experiences of students and teachers with storytelling-based instruction.

Results

The results revealed that students in the experimental group exhibited significant improvements in reading abilities compared to the control group. Specifically, the experimental group showed a 30% increase in reading comprehension scores, as measured by standardized assessments. Vocabulary acquisition improved by 35%, and reading fluency scores increased by 25%, with students in the experimental group demonstrating smoother and more expressive reading.

Qualitative feedback from students indicated that they found storytelling to be an engaging and enjoyable way to learn. Many students reported that they felt more confident in their ability to understand and use new words. Teachers noted that the storytelling method led to increased participation and enthusiasm for reading, and students were more motivated to engage with the language.

Discussion.

The findings of this study suggest that storytelling is an effective approach to teaching foreign language reading in

primary schools. The significant improvements in reading comprehension, vocabulary acquisition and reading fluency underscore the value of storytelling in supporting language development. Storytelling provides a rich context for learners to engage with new vocabulary and grammatical structures while also fostering cultural understanding.

Theoretical Implications.

These results align with the Simple View of Reading, which suggests that reading comprehension is the product of decoding and linguistic comprehension (Gough & Tunmer, 1986). Storytelling enhances both components by providing students with the skills to decode words while exposing them to a variety of language structures. This dual focus is essential for developing proficient readers in a foreign language.

Conclusion.

The results of this study highlight the effectiveness of storytelling in improving foreign language reading skills among primary school learners. By integrating storytelling into the foreign language curriculum, educators can help students develop essential reading skills in a more engaging and meaningful way. Storytelling enhances reading comprehension, vocabulary acquisition and reading fluency, while also fostering students' cultural awareness and motivation to learn.

As educators and policymakers seek to improve foreign language education, it is crucial to prioritize storytelling as a key instructional method. Teacher training programs should be developed to ensure educators are equipped with the skills to effectively use storytelling in their teaching. Furthermore, sufficient resources should be allocated to support the integration of storytelling into foreign language curricula.

Future research should explore the long-term effects of storytelling on reading development and its applicability across different languages and cultural contexts. Additionally, studies could investigate the impact of storytelling on other language skills, such as speaking and writing, to provide a more comprehensive understanding of its benefits in foreign language education.

References

1. Aebbersold, J. A., & Field, M. L. (1997). *From Reader to Reading Teacher: Issues and Strategies for Second Language Classrooms*. Cambridge University Press.
2. Anderson, N. J. (2005). *ESL Strategies for K-12 Teachers*. Pearson Education.
3. Baker, L., & Brown, A. L. (2013). Interactive reading strategies: A case study of middle school students learning Spanish. *Journal of Language Teaching and Research*, 4(2), 345-356.
4. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
5. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
6. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Plenum.
7. Eccles, J. S. (2004). Schools, academic motivation, and stage-environment fit. In D. J. H. H. (Ed.), *Developmental Psychology: An Advanced Textbook* (pp. 125-153). Psychology Press.
8. Fountas, I. C., & Pinnell, G. S. (2001). *Guided Reading: Good First Teaching for All Children*. Heinemann.
9. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
10. Gee, J. P. (2003). What video games have to teach us about learning and literacy. *Computers in Human Behavior*, 19(1), 1-10.
11. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2002). *Teaching and Researching Reading*. Pearson Education.

Nargiza NOMOZOVA,
Teacher of Samarkand State Institute of Foreign Languages

THE ROLE OF MOTIVATION INFLUENCES LEARNERS' ENGAGEMENT, PERSISTENCE, AND ULTIMATE SUCCESS IN MASTERING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation: motivation plays a crucial role in Second Language Acquisition (SLA) as it significantly influences learners' engagement, persistence and ultimate success in mastering a foreign language. For English as a Foreign Language (EFL) learners, motivation not only drives their willingness to engage with the language but also determines the strategies they employ, the goals they set and the outcomes they achieve. This article examines the various motivational theories and their application to SLA, explores the different types of motivation in the EFL context, and presents evidence-based insights into how motivation affects language learning. By analyzing intrinsic and extrinsic motivation, integrative and instrumental motivation and the role of self-determination, this article emphasizes how EFL educators can harness motivation to enhance language learning outcomes.

Key words: motivation, Second Language Acquisition (SLA), English as a Foreign Language (EFL), integrative motivation, instrumental motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, Self-Determination Theory (SDT), learner strategies, language learning, goal setting.

Аннотация: мотивация играет решающую роль в овладении вторым языком (SLA), поскольку она существенно влияет на вовлеченность, настойчивость и конечный успех учащихся в освоении иностранного языка. Для изучающих английский как иностранный язык (EFL) мотивация не только стимулирует желание изучать язык, но также определяет стратегии, которые они используют, цели, которые они ставят, и результаты, которых они достигают. В этой статье рассматриваются различные теории мотивации и их применение к SLA, исследуются различные типы мотивации в контексте EFL и представлены научно обоснованные идеи о том, как мотивация влияет на изучение языка. Анализируя внутреннюю и внешнюю мотивацию, интегративную и инструментальную мотивацию, а также роль самоопределения, в этой статье подчеркивается, как преподаватели EFL могут использовать мотивацию для улучшения результатов изучения языка.

Ключевые слова: мотивация, освоение второго языка (SLA), английский как иностранный (EFL), интегративная мотивация, инструментальная мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, теория самоопределения (SDT), стратегии обучения, изучение языка, постановка целей.

Annotatsiya: motivatsiya ikkinchi tilni o'zlashtirishda (SLA) hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u o'quvchilarning faolligi, qat'iyatligi va chet tilini o'zlashtirishdagi yakuniy muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir qiladi. Ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) o'rganuvchilar uchun motivatsiya nafaqat ularning til bilan shug'ullanish istagini kuchaytiradi, balki ular qo'llayotgan strategiyalarni, qo'ygan maqsadlarini va erishgan natijalarini ham belgilaydi. Ushbu maqola turli motivatsion nazariyalarni va ularning SLAga qo'llanilishini ko'rib chiqadi, EFL kontekstida motivatsiyaning turli turlarini o'rganadi va motivatsiya til o'rganishga qanday ta'sir qilishi haqida dalillarga asoslangan tushunchalarni taqdim etadi. Ichki va tashqi motivatsiyani, integrativ va instrumental motivatsiyani va o'z taqdirini aniqlashning rolini tahlil qilib, ushbu maqola EFL o'qituvchilari tilni o'rganish natijalarini yaxshilash uchun motivatsiyadan qanday foydalanishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA), chet tili sifatida ingliz tili (EFL), integrativ motivatsiya, instrumental motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, o'z-o'zini aniqlash nazariyasi (SDT), o'quvchi strategiyalari, tilni o'rganish, maqsadni belgilash.

The process of acquiring a second language (L2) is complex and multifaceted, involving cognitive, emotional and social dimensions. Among the factors that influence L2 learning, motivation has long been recognized as one of the most critical. Motivation affects learners' attitudes toward language learning, their effort levels and their perseverance in overcoming challenges. In the context of English as a Foreign Language (EFL), where learners are often not immersed in an English-speaking environment, motivation becomes even more significant, as it can compensate for the lack of natural

exposure to the language. This article reviews the role of motivation in SLA, focusing on EFL learners and examines how motivational factors influence the learning process. One of the most influential theories in SLA is Robert Gardner's Socio-Educational Model of Motivation, which differentiates between **integrative motivation** and **instrumental motivation**. Integrative motivation refers to the desire to learn a language in order to integrate into a community that speaks that language, while instrumental motivation focuses on learning a language for pragmatic benefits, such as improving

career prospects or gaining academic qualifications. In the context of EFL, integrative motivation may be more prominent when learners are interested in engaging with English-speaking cultures, while instrumental motivation tends to be more prevalent when learners see English as a tool for professional or academic advancement. Studies have shown that learners with integrative motivation often achieve higher proficiency levels, as they are intrinsically interested in the language. However, in contexts where English is seen primarily as a means to an end, such as for job acquisition, instrumental motivation can also be highly effective, especially when learners set clear goals.

Self-Determination Theory (SDT), developed by Deci and Ryan (1985), emphasizes the importance of intrinsic and extrinsic motivation in driving behavior. In the context of SLA, **intrinsic motivation** refers to engaging in language learning for its own sake, driven by an inherent interest or enjoyment in learning the language. **Extrinsic motivation**, on the other hand, involves performing a task for external rewards, such as grades, certification or job prospects. Research indicates that intrinsic motivation is associated with deeper, more effective learning outcomes in EFL learners, as intrinsically motivated students are more likely to persist in language learning, engage actively with the language and use more varied language learning strategies. EFL learners who are intrinsically motivated tend to exhibit higher levels of enjoyment in learning English, leading to sustained efforts over time. Conversely, extrinsically motivated learners, although they may perform well in structured environments, may struggle with engagement and long-term retention when external rewards are removed. Motivation also influences the types of learning strategies EFL students employ. According to Oxford (1990), motivated learners are more likely to use **cognitive strategies** (such as practicing speaking and listening), **metacognitive strategies** (such as planning and self-monitoring) and **social strategies** (such as engaging in conversation with native speakers or peers). These strategies are crucial for effective language acquisition, as they help learners interact with the language actively and creatively. Motivated learners are also more likely to engage in **self-directed learning**. For instance, a motivated learner might use language apps, watch English-language media or

seek opportunities for informal communication, while a less motivated learner may only complete mandatory assignments and avoid engaging with the language outside of class. This highlights the significant impact of motivation on learners' commitment to immersive and proactive language learning.

The cultural and social environment plays a crucial role in shaping EFL learners' motivation. Learners who view English as a global lingua franca or as a key to social mobility tend to display higher levels of motivation. Conversely, learners in contexts where English is perceived as a foreign, rather than a global, language may exhibit less enthusiasm for learning it. For example, learners in countries where English is seen as a vital tool for success (such as in many Asian countries) tend to be more instrumentally motivated. Conversely, in environments where English proficiency is less prioritized, learners may be less motivated or face significant barriers in maintaining long-term engagement with the language. The role of the teacher in fostering motivation is significant. A teacher who is enthusiastic about the language and presents engaging, interactive lessons can inspire students to take an active interest in learning. Research by Dörnyei (2001) suggests that teachers can enhance motivation by creating a positive classroom atmosphere, setting clear goals, providing constructive feedback and encouraging autonomy in learning.

Teachers can also influence motivation by adopting **motivational strategies**, such as encouraging learners, creating opportunities for cooperative learning and providing praise and rewards. For example, teachers who incorporate multimedia resources, real-world tasks and collaborative activities into their lessons often see increased learner motivation and engagement.

Motivation is a key determinant of success in Second Language Acquisition (SLA) for English as a Foreign Language (EFL) learners. Understanding the different types of motivation, such as integrative and instrumental, intrinsic and extrinsic, and how these influences affect learners' strategies, behaviors and attitudes toward language learning, is crucial for both researchers and educators. Motivated learners tend to adopt more effective learning strategies, engage more deeply with the language and exhibit higher levels of persistence.

References:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer Science & Business Media.
2. Dörnyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
3. Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. Edward Arnold.
4. Oxford, R. L. (1990). *Language learning strategies: What every teacher should know*. Heinle & Heinle.

Maftuna ESANOVA,
Trainee teacher of the Department of Languages
Samarkand State Medical University
E-mail: justms150@gmail.com

GREEK-LATIN CLINICAL TERM ELEMENTS MEANING NAMES OF ORGANS, TISSUES, AND THEIR TRANSLATION INTO ENGLISH

Annotation: the field of anatomy heavily relies on Greek and Latin terminology to name various organs and tissues. These classical languages have historically influenced medical nomenclature, resulting in duplicated terms where both Greek and Latin names are used interchangeably. This article examines the origins, meanings and translations of these terms into English. Understanding these linguistic roots enhances comprehension and facilitates better communication in medical sciences. This paper explores the history, structure and significance of Greek-Latin duplicated names of anatomical structures.

Key words: *anatomy, Greek-Latin terminology, organs, tissues, medical translation, nomenclature.*

Аннотация: область анатомии в значительной степени опирается на греческую и латинскую терминологию для наименования различных органов и тканей. Эти классические языки исторически повлияли на медицинскую номенклатуру, что привело к дублированию терминов, где как греческие, так и латинские названия используются взаимозаменяемо. В этой статье рассматриваются происхождение, значение и перевод этих терминов на английский язык. Понимание этих лингвистических корней улучшает понимание и облегчает коммуникацию в медицинских науках. В этой статье исследуется история, структура и значение греко-латинских дублированных названий анатомических структур.

Ключевые слова: *анатомия, греко-латинская терминология, органы, ткани, медицинский перевод, номенклатура.*

Annotatsiya: anatomiya sohasi turli organlar va to'qimalarni nomlashda ko'p jihatdan yunon va lotin terminologiyasiga tayanadi. Ushbu klassik tillar tibbiy nomenklaturaga tarixan ta'sir ko'rsatdi, natijada yunoncha va lotincha nomlar bir-birining o'rnida ishlatiladigan atamalar takrorlanadi. Ushbu maqolada ushbu atamalarning kelib chiqishi, ma'nolari va ingliz tiliga tarjimalari ko'rib chiqiladi. Ushbu lingvistik ildizlarni tushunish tushunishni kuchaytiradi va tibbiyot fanlarida yaxshiroq muloqotni osonlashtiradi. Ushbu maqola anatomik tuzilmalarning yunoncha-lotincha takroriy nomlari tarixi, tuzilishi va ahamiyatini o'rganadi.

Kalit so'zlar: *Anatomiya, yunon-lotin terminologiyasi, organlar, to'qimalar, tibbiy tarjima, nomenklatura.*

Introduction

Impression Since human anatomy nomenclature is derived from Latin and Greek, it provides a rich picture of how medical science has evolved over time. These ancient languages repeat the names of many organs and tissues. They are often used interchangeably and in the context of modern medical terms. This article examines the meanings, history, translations into English and their importance for anatomical accuracy and education. This study demonstrates linguistic duality and its application by examining words such as myelon (Greek) and medulla (Latin) for bone marrow and hepar (Greek) and jecur (Latin) for the liver. The study shows that Greco-Roman culture has long influenced modern anatomy.

Main part.

Anatomical nomenclature is based on medical

terms that are often borrowed from Greek and Latin. There is duplication of terms in modern medical literature, as many organs and tissues have names in both languages. While Latin is generally used as the standard language for describing concepts related to anatomy, terms used in medical and pathological fields are more often found in Greek speech. Based on Greek and Latin, the language of anatomy serves as a bridge between antiquity and modernity.

Scientists created a vocabulary to describe the structures of the body as medical knowledge developed in ancient Greece and Rome. Many of these words are still in use. The repetition of names for the same organ or tissue from Greek and Latin is an important feature of this nomenclature. These synonyms, such as osteon (Greek) and os (Latin) for bone, or cardia (Greek) and kor (Latin) for heart, show the historical synthesis and linguistic diversity of the two

civilizations. The purpose of this article is to list and analyze these common names, explore their etymological roots and translate the names into English. In addition, it provides a comprehensive source of information for students, historians and practitioners. He also discusses their role in medical education and practice.

Early medical literature, especially the works of Galen and Hippocrates, was written in Greek. Latin became the official language of medical nomenclature with the expansion of the Roman Empire and its use in scientific discourse. The anatomical names used in modern medicine are repeated in both languages.

Thanks to the work of scholars such as Vesalius, Galen and Hippocrates, Greek and Latin had long been used in anatomy. Early medical texts used Greek terms, as seen in Hippocrates' (460–370 BCE) description of organs such as "pneumonia" (lungs). Latin often translated or modified Greek terms, such as "pulmo", meaning lung, with the rise of Rome. This distinction was reinforced by the revival of classical learning and anatomists such as Andreas Vesalius (1514-1564) used both languages in his work *De Humani Corporis Fabrica*. This connection to history explains why today many organs and tissues have multiple names.

Etymological dictionaries, modern anatomical references (e.g., *Terminologia Anatomica*) and terms from classical sources were used to create this study. English translations of recurring names that have common Greek and Latin roots were compared with common medical usage. Precision of precedence ensures that the meaning of each word matches its physical counterpart. Greek words typically mean tension (e.g., pneum for breathing), while Latin words can mean shape or symbol (e.g., muscle for a small mouse).

In most cases, when translated into English, they are usually combined into a single term (e.g., "lung," "muscle"). Greek roots are more often used in medical practice when referring to diseases, such as "hepatitis", while Latin roots can be found in descriptive anatomy, such as "pulmonary artery".

Because such ambiguity can be confusing to students, it is essential to explain the differences clearly. Learning Graeco-Latin duplicates improves the grammar of human anatomy. When students learn that the words "heart" and "heart" refer to the same organ, their understanding improves. In clinical settings, using clear language facilitates proper communication.

For example, one can distinguish between "medullary" and "myelopathy", which refers to the bone marrow. In addition, historical discoveries help practi-

tioners reconnect with their intellectual heritage, which contributes to the development of medical humanities.

Greek clinical terminology and Latin anatomical features are often used in repeated names.

As an example:

- Ren (Latin) → Intestine (English) = Nephros (Greek)
- Liver (English) — gepar (Greek) — zhekur (Latin)
- Gaster (Greek) → stomach (Latin) → vein (Latin)
- Windpipe (English) → trachea (Latin) → trachea (Greek)
- Greek encephalos — brain (English) → cerebro (Latin)
- Osteon (Greek) — Ossicle (English) → Os (Latin)
- Uterus (Latin) — hypothalamus (Greek) — uterus (English)

Many medical specialties use medical terminology, often retaining Greek and Latin forms. Here are some examples:

The heart is called Cor (Latin) or Kardia (Greek) and the lungs are called Pulmo (Latin) - Pneumonia (Greek).

- Vein: Vena (Latin) or Pfleps (Greek)
- Skin: Cutis (Latin) - Derma (Greek).
- Tendon: Tendo (Latin) - Tenon (Greek)

Greek and Latin terms are used differently in medical terminology. For example, descriptions of anatomy use Latin terms such as "musculus biceps", meaning "two-headed muscle" and "vena cava", meaning "large vein".

Since English-language terminology usually consists of one or both classical languages, it is easier to use in contexts that do not require specialized knowledge. "Nephritis", meaning inflammation of the kidneys and "osteoporosis", meaning bone loss, are some Greek words used in procedural and pathological terminology.

Medical students around the world are taught both Latin and Greek terminology to ensure consistency in medical practice. The International Anatomical Terminology (*Terminologia Anatomica*) has standardized Latin terms, but terms derived from Greek are still often used, especially in clinical diagnosis. The names used in English translations overlap because of the abstraction of medical terminology based on Greek and Latin medical terminology. Although Latin is the primary language used to describe anatomy, Greek terminology continues to play a large role in clinical practice. Historical aspects of medical science are preserved when we understand the origins of this language. We can also improve medical understanding and help people communicate better. By recogniz-

ing these patterns, physicians can improve language management and make teaching and medical documentation more accessible.

Conclusion

The interchangeability of Greek and Latin names for organs and tissues is not just due to language; it shows that classical civilizations still influence science.

These names, from “cardia” and “cor” to “derma” and “cutis”, represent the results of decades of learning and development. Translated into English, it has retained its foundation but modified it to meet modern needs. This book defines anatomical nomenclature using a combination of Greco-Latin words. These historical roots will continue to influence and shape anatomy as it evolves.

Reference

1. Esanova, M. (2022). Improving the Quality of Foreign Language Teaching In Higher Education. Евразийский журнал академических исследований, 2(3), 333-337.
2. Esanova, M. (2023). The Importance of Methodology in Learning a Foreign Language. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(4), 94-99.
3. Galperin I.R. “Stylistics” second edition, revised Moscow “Higher school” 1977. 70 p.
4. Esanova, M., & Buriyev, D. (2023). The Challenges in Teaching English to Medical Students. Евразийский журнал академических исследований, 3(10), 255-260.
5. Bakhodirovna, E. M., & Saqib, T. (2023). Pharmaceutical Terminology. Yangi O'zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi, 1(7), 76-80.
6. Esanova, M. . . (2024). Structural and Functional Features of Phraseological Units in the Texts of Works of Art (English and Uzbek Authors). Евразийский журнал академических исследований, 4(2), 111–117.
7. Buriyev, D., & Esanova, M. UDC: 91373.2: 831.692. 143 (099) New Ways of Using Innovative Technologies in Foreign Language Teaching. In International scientific online conference International scientific-online conference.
8. Эсанова, М. Б. (2022). Инглиз ва ўзбек тилларидаги қўшма гапларнинг тўсиқсиз маъноли турлари. Science and Education, 3(11), 1372-1375.
9. Yorova, S., Aytmuratova, P., Esanova, M., & Normurodova, S. (2023). Phraseological Units in the Medical Field of English and Uzbek Cultures. Development and innovations in science, 2(2), 10-13.
10. Askarovich, B. S., Karimovna, Y. S., Sobirovich, X. Y., & Bakhodirovna, E. M. (2022). Teaching Math in English to Universities and Institutions' students for Taking Gmat Certificate. Journal of Positive School Psychology, 6(5).
11. Genjebaevna, A. P., & Bakhodirovna, E. M. (2022). The importance of teaching latin in medical schools.
12. Thematics Journal of Education, 7(5). Asatullayevna, Ibragimova L., and Esanova M. B. Qizi. “Ways to Translate Phraseological Units from English into Uzbek.” International Journal on Integrated Education, vol. 4, no. 4, 2021, pp. 228-231

Sokhiba RASULOVA,

Teacher,

Uzbek State World Languages University

Uzbekistan, Tashkent

CASE STUDY AS A TOOL FOR DEVELOPING READING SKILLS OF UNIVERSITY STUDENTS

Annotation: this article explores the role of case studies as a pedagogical tool in developing the reading skills of university students. Reading is a fundamental skill for academic success, and case studies, as practical, real-world examples, can enhance students' comprehension, critical thinking and analytical abilities. By engaging with case studies, students can better connect theoretical concepts to practical situations, thereby improving their understanding of complex subjects. This paper reviews the educational benefits of using case studies, supported by scholarly research and provides examples of how they can be integrated into various academic disciplines. The case study method encourages active reading, enhances vocabulary, and fosters deeper understanding, which is particularly beneficial for students at the university level.

Key words: case study, reading skills, university students, pedagogical tools, critical thinking, comprehension, academic success, active reading, higher education, vocabulary development, real-world texts.

Аннотация: это статья исследует роль метода кейс-стадии как педагогического инструмента для развития навыков чтения у студентов университетов. Чтение является основным навыком для академического успеха, и кейс-стадии, представляющие собой практические примеры из реальной жизни, способствуют развитию навыков понимания текста, критического мышления и аналитических способностей. Работая с кейс-стадиями, студенты могут лучше соединять теоретические концепции с практическими ситуациями, что помогает им более глубоко понимать сложные темы. В статье рассматриваются образовательные преимущества использования кейс-стадий, поддерживаемые научными исследованиями, и приведены примеры их интеграции в различные академические дисциплины. Метод кейс-стадии стимулирует активное чтение, способствует развитию словарного запаса и углубляет понимание, что особенно полезно для студентов университетов.

Ключевые слова: аутентичные материалы, навыки чтения, студенты университета, педагогика, прагматика, изучение языка, английский язык, узбекский язык, образовательный контекст, реальные тексты.

Annotatsiya: ushbu maqola, universitet talabalarining o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda ish holatlari (case study) metodining o'rni va ahamiyatini o'rganadi. O'qish – bu akademik muvaffaqiyat uchun zarur ko'nikma bo'lib, ish holatlari amaliy va haqiqatga asoslangan misollar sifatida talabalarining tushuncha, tanqidiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar ish holatlari bilan shug'ullanish orqali nazariy tushunchalarni amaliy vaziyatlar bilan bog'lashni o'rganadilar, shunday qilib murakkab mavzularni yaxshiroq tushunadilar. Ushbu maqola ish holatlari metodining ta'limiy foydalarini ko'rib chiqadi, ilmiy izlanishlar bilan tasdiqlanadi va uni turli akademik fanlarga qanday integratsiya qilish mumkinligini ko'rsatadi. Ish holatlari metodi faol o'qishni rag'batlantiradi, so'z boyligini oshiradi va chuqur tushunishni rivojlantiradi, bu esa universitet talabalari uchun ayniqsa foydalidir.

Kalit so'zlar: ish holati, o'qish ko'nikmalari, universitet talabalari, pedagogik vositalar, tanqidiy fikrlash, tushuncha, akademik muvaffaqiyat, faol o'qish, oliy ta'lim, so'z boyligini rivojlantirish, haqiqiy dunyo matnlari

Reading skills are an essential part of university education, as students are expected to engage with complex academic texts regularly. However, developing these skills can be challenging, especially when students are required to synthesize information from different disciplines and perspectives. Case studies, which present real-life scenarios, offer a unique way to address this challenge.

The use of case studies in education has been well-documented in various disciplines, particularly in fields like business, law, medicine and social sciences. By examining real-world problems, students are encouraged to actively read, analyze and critically assess information. Case studies promote deep engagement

with the text, improve comprehension and enhance vocabulary, all of which are vital for academic success. This article will explore how case studies can be employed as a tool for developing reading skills, focusing on the benefits, challenges and practical applications of this method. It will also review studies that highlight the efficacy of case studies in promoting active reading and improving comprehension at the university level.

Case studies are widely recognized as an effective pedagogical tool. They offer students the opportunity to engage with real-life scenarios, which enhances their understanding of theoretical concepts. Unlike traditional learning methods, case studies encourage students to take an active role in their learning process by inves-

tigating, analyzing, and discussing complex issues.

The primary advantage of case studies is their ability to promote problem-based learning (PBL). PBL is an instructional method where students learn by actively solving real-world problems, often through collaboration with peers. Case studies facilitate this process by presenting students with challenging problems and requiring them to apply knowledge from various disciplines to develop solutions. This method engages students in both cognitive and affective learning processes, enhancing their reading and analytical abilities.

Research by Anderson (2008) highlights that case studies promote higher-order thinking skills, such as analysis, synthesis and evaluation, which are essential for academic success. These skills are developed through the reading and analysis of case studies, as students are required to assess different viewpoints, weigh evidence and draw conclusions.

Reading is one of the core academic skills required for success at the university level. University students are often tasked with engaging with extensive reading materials, which include textbooks, research papers, journal articles and case studies. Developing strong reading skills not only helps students comprehend these texts but also improves their ability to analyze, critique and apply the information they read.

In his work, Sweller emphasizes the importance of reading as a cognitive skill necessary for learning. By reading actively, students can create mental representations of the information, which enhances their understanding and retention.

Moreover, in the context of university education, critical reading and comprehension skills are essential for success across various subjects. As students' progress through their academic careers, they encounter more complex texts and ideas, making the development of strong reading skills even more crucial.

A case study is a research method that involves an in-depth, detailed examination of a particular subject, situation or phenomenon. In education, case studies often involve analyzing real-life scenarios, offering students the opportunity to engage with the material in a practical and contextual way.

Benefits of Case Studies:

Engagement with Real-World Problems: case studies present students with real-world problems that require practical solutions. This encourages them to read more attentively and analytically, developing their comprehension and critical thinking.

Application of Theoretical Concepts: case studies allow students to apply the theoretical concepts learned in the classroom to real-life situations, reinforcing their understanding.

Improved Reading Comprehension: as students engage with case studies, they are required to read actively, extract key information and identify relevant

data to solve problems, which improves their reading comprehension skills.

Development of Critical Thinking: case studies challenge students to think critically about the material they read, analyze different perspectives and form reasoned conclusions.

In the field of business education, case studies like those used by Harvard Business School involve students analyzing companies' strategies, financial data and organizational challenges. Students are asked to read the case study, identify key issues and propose solutions, helping them develop both their reading and analytical skills.

Active reading is a critical component of developing reading skills. According to Anderson, active reading involves engaging with the text, questioning it, making predictions and reflecting on the material. Case studies encourage active reading by presenting scenarios that require the student to think critically about the text, ask questions and apply the knowledge gained to propose solutions. A law student might read a case study detailing a legal dispute, highlighting the legal arguments, evidence and decisions made by the court. Active reading would involve annotating the case, noting key points and thinking critically about the implications of the ruling.

The integration of case studies into university curricula can be done in various ways, depending on the academic discipline. In fields like business, law and healthcare, case studies are already widely used to develop critical reading and analytical skills. However, their application in other fields, such as humanities or social sciences, can also be beneficial.

Strategies for Integrating Case Studies:

Small Group Discussions: students can be divided into small groups and asked to read a case study. Afterward, they can discuss their findings, share insights and collaborate on solutions.

Individual Analysis: students can be assigned individual case studies to analyze and present their findings to the class.

Multimedia Case Studies: digital tools can be used to present case studies through videos, podcasts or online platforms, allowing students to engage with the material in different formats.

Despite the many benefits, there are challenges associated with using case studies as a tool for developing reading skills. These include the potential for information overload, the difficulty of finding relevant case studies for certain subjects and the need for effective teaching strategies to guide students through the case study analysis process.

Moreover, case studies can sometimes be time-consuming for both students and instructors, requiring careful preparation and detailed analysis.

In conclusion, case studies are a powerful pedagogical tool that can significantly enhance the reading

skills of university students. By engaging with real-world scenarios, students develop critical thinking, improve their reading comprehension and apply theoretical concepts to practical situations. While challenges exist in

integrating case studies into curricula, the benefits far outweigh the difficulties, making it a valuable method for promoting active reading and deep learning.

The list of used literature

1. Sweller, J. (1988). *Cognitive load during problem solving: Effects on learning*. Cognitive Science, 12(2), 257-285.
2. Anderson, R. C. (2008). *The role of reading in developing knowledge*. Journal of Educational Psychology, 100(4), 890-900.
3. Harvard Business School. (2020). *Case Studies in Business Education*. [Available at: www.hbs.edu]
4. Shulman, L. S. (2005). *Pedagogical Content Knowledge and the Teaching of Reading*. Teacher Education Quarterly, 32(2), 3-16.
5. JAzizjonovna, R. S. (2024). COMPARING DEDUCTIVE AND INDUCTIVE APPROACHES TO TEACHING GRAMMAR. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(11), 144-146.

Nigina AKHMEDOVA,
Assistant-teacher of the Department of Teaching Languages
at Samarkand institute of economics and service
E-mail: akhmedovanigina0@gmail.com

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Annotation: this article explores the integration of Information and Communication Technology (ICT) into education, focusing on its role in enhancing teaching and learning, particularly in foreign language instruction.

Key words: communication technology, computer-based instruction, application system, communicability, interactivity, supplementing content, transformative force.

Аннотация: в данной статье рассматривается интеграция информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образование, с акцентом на их роль в улучшении преподавания и обучения, особенно в обучении иностранным языкам. Также обсуждаются проблемы внедрения ИКТ, включая сопротивление со стороны преподавателей, неправильные представления о его использовании и нехватку необходимых ресурсов.

Ключевые слова: коммуникационные технологии, обучение на базе компьютера, система приложений, коммуникативность, интерактивность, дополнение контента, трансформирующая сила.

Annotatsiya: ushbu maqola ta'limga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) joriy etish jarayonini o'rganadi, ayniqsa chet tili o'qitishdagi o'rni va uning ta'lim va o'rganishni yaxshilashdagi roli haqida so'z yuritadi.

Kalit so'zlar: kommunikatsiya texnologiyalari, kompyuter asosidagi o'qitish, ilovalar tizimi, kommunikativlik, interaktivlik, kontentni to'ldirish, transformatsion kuch.

Technology has become an essential skill in higher education and society, serving as a universal language that transcends professions. In response to the evolving demands of society and to leverage technological advancements, educators worldwide are incorporating information and communication technologies (ICT) into their classrooms to effectively deliver content and meet students' needs. Computer-based instruction is playing an increasingly significant role in teaching foreign languages. Although we may not be particularly enthusiastic or proficient in using technology, we must acknowledge that it significantly enhances the teaching and learning of foreign languages. Nevertheless, we must remember that teaching and learning are social

processes that require interaction between teachers and learners, and while technology facilitates these processes, it does not replace them. ICT refers to a collection of technological tools and resources used for communication, as well as for creating, distributing, storing and managing information. In the classroom, this can encompass a wide range of tools, from computers and the internet to broadcasting technologies and telephony.

The broad category of ICT includes numerous resources such as projectors, presentation software, videos, conference tools, blogs, wikis, online dictionaries, interactive books, interactive whiteboards, language-learning websites, Google, YouTube and

even video games. In order to investigate the complex function of information-communication technologies (ICT) in foreign language instruction, this study used a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative data collection methodologies. The mixed-methods strategy was used to offer a comprehensive understanding by fusing detailed insights into user experiences and perceptions with quantitative data on the efficacy of ICT solutions. While qualitative data provided a rich story of teachers' and students' attitudes, difficulties and preferences, quantitative data made it easier to analyze ICT's impact on learning outcomes in a measurable way. In the past, teaching was focused on how instructors presented information through tools like copiers and tape recorders. Today, however, the focus has shifted to how both teachers and students access and transform information using technology, making active learning more interactive by sharing ideas, collaborating with peers and even creating videos. Textbooks alone are no longer sufficient; teachers must bring them to life by adapting and supplementing them with additional resources. This can be achieved by modifying, simplifying, reviewing and supplementing content with online games, flashcards, songs, videos and more. Despite the many advantages of technology integration, there are challenges. Students sometimes face difficulties with online learning software, particularly due to the lack of direct interaction with instructors. Romano, a strong advocate for integrating technology in classrooms, identifies six barriers to effective use. The first major barrier is the lack of a common, coherent vision for how technology should be used in the classroom. Some teachers view technology as a threat to their professional security rather than a tool that could enhance teaching and learning. A third barrier involves misconceptions at higher levels about how teachers would integrate technology into the classroom. The fourth challenge concerns the integration of technology into the curriculum, while the fifth is related to inadequate use of technology and the failure to analyze these shortcomings. The final barrier addresses educational leaders who lack a comprehensive understanding of how to effectively use technology in teaching and learning.

Thus, we extend the teaching and learning environment outside the class and make it more interactive.

The ICT application system can be divided into the following stages:

Stage 1: identifying educational material that requires a specific presentation, analyzing the educational program, analyzing thematic planning, choosing topics, choosing the type of lesson, identifying the features of this type of lesson material;

Stage 2: selection and creation of information products, selection of ready-made educational media resources, creation of your own product like pre-

sentation, training, coaching or supervising;

Stage 3: application of information products, application in lessons of different types, application in extracurricular activities and application in the management of scientific research activities of students.

Stage 4: analysis of the efficiency of using ICT, studying the dynamics of results, studying the ranking in the subject.

Currently, there is an active process of informatization in the field of education, which involves the intensive introduction and use of new information technologies, the use of all means of communication that can be useful in the formation of an intellectually developed personality who is well oriented in the information space. Learners of the language treat what they learnt and processed sounds and words to compose oral outcomes for specific purposes suiting the context in which it occurs. Such a process includes the participants or the speaking partners, the experience, the physical environment and the purposes for speaking. Speaking is integrated with listening skill. A major change in educational philosophy and practice is represented by the use of information and communication technology (ICT) into foreign language instruction. ICT integration in the classroom creates a dynamic learning environment that not only supports but also actively improves the teaching and learning process, as this study has shown. But even with all of the advantages mentioned, there are still obstacles to overcome before ICT can be used effectively. These difficulties range from a lack of resources to teachers' resistance to embracing new technological paradigms. ICT's capacity to promote interaction and communication, two essential elements of successful language learning, is one of its primary advantages in language instruction.

Speakers should have their audience and receive feedback for understanding the meanings of the messages sent by the speakers. Listening is a deliberate process by which a sound is given a meaning. Speakers can't produce effective and appropriate outcomes until they have been exposed to some specific linguistic competences such as grammar, pronunciation and vocabulary, as well as the sociolinguistic competence such as register of the expressions and the contextualizing of the language.

If we conclude the integration of Information and Communication Technology (ICT) in education has become a transformative force, enhancing the way we teach and learn across all disciplines. With its ability to facilitate quick interactions, access vast amounts of information and foster interactivity, ICT plays a critical role in creating dynamic, personalized learning experiences. By incorporating a wide range of tools such as videos, online games, interactive books and communication platforms, technology not only supports but

also enriches the educational process. By embracing these advancements, we can better prepare students

to navigate the complexities of today's world and foster independent and lifelong learning.

References:

1. Harmer, J. (2001). The practice of English language teaching. Harlow, UK: Pearson Education. – P. 148.
2. Crandall, J. (1994): "Content-Centered Language Learning", in CAL Digest, January 1994: – P. 6.
3. Ikhtiyarovna, A.N. 2024. Improving Speaking Skill by Using Communicative Method. *Journal of Preschool Education and Psychology Research*. 1, 1 (Oct. 2024), – P.17.
4. Laurillard, D. (2002). Rethinking University Teaching: A Framework for the Effective Use of Educational Technology. Routledge. – P. 89..
5. Akhmedova, N. (2023). A FUNCTIONAL STYLE OF LANGUAGE IS A SYSTEM OF INTERCONNECTED LANGUAGE. *Наука и инновация*, 1(12), -p 11. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/si/article/view/16465>

Mehriqul NAJMIDDINOVA,
Navoiy innovatsiyalar universiteti
mehrishka3080@gmail.com
ORCID ID <https://orcid.org/0009-0007-8449-3373>

LINGUODIDACTIC FEATURES OF PROVERBS RELATED TO THE CONCEPT OF "HOSPITALITY" (EXAMPLES FROM ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)

Annotation: this article examines Uzbek and English proverbs related to the concept of hospitality from a linguodidactic perspective. Hospitality is an essential cultural value in both languages, reflected in proverbs that highlight its core meanings and social significance. The analysis emphasizes opportunities for language learners to develop intercultural communicative competence by understanding cultural and pragmatic differences.

Key words: *hospitality, proverbs, linguodidactics, Uzbek language, English language, intercultural competence, pragmatics.*

Аннотация: в статье рассматриваются пословицы на узбекском и английском языках, связанные с понятием «гостеприимство», с лингводидактической точки зрения. Гостеприимство является важной культурной ценностью в обоих языках, что отражается в пословицах, подчеркивающих его основные значения и социальное значение. Анализ показывает возможности для изучающих язык развивать межкультурную коммуникативную компетенцию через понимание культурных и прагматических различий.

Ключевые слова: *гостеприимство, пословицы, лингводидактика, узбекский язык, английский язык, межкультурная компетенция, прагматика.*

Annotatsiya: ushbu maqolada mehmondo'stlik tushunchasiga oid o'zbek va ingliz tilidagi maqollar lingvodidaktik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mehmondo'stlik har ikkala tilda ham muhim madaniy qadriyat bo'lib, maqollarda uning asosiy ma'nolari va ijtimoiy ahamiyati aks etgan. Maqolalar tahlili orqali til o'rganuvchilar uchun madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish imkoniyati ko'rsatilib, madaniy va pragmatik farqlarni aniqlashga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: *mehmondo'stlik, maqollar, lingvodidaktika, o'zbek tili, ingliz tili, madaniyatlararo kompetensiya, pragmatika.*

Introduction.

Linguodidactics is a scientific discipline between the fields of linguistics and pedagogy. He studies the process of learning languages, its laws, content, methods and tools. One of the main goals of linguodidactics is

the development of theoretical foundations for teaching languages, as well as the creation of effective methodologies and technologies for teaching languages. The analysis of teaching materials and the development of new ones also include the extent to which students

master the language.

Proverbs are the source of the rich linguistic culture of the people. When linguodidactic analysis of Proverbs provides opportunities such as studying the linguistic features of the national language, identifying cultural values and customs of peoples, developing effective tasks for teaching lexicon, grammar and speech culture, increasing students' interest in learning the language. Linguodidactic analysis is widely used in various fields:

- **Education:** development of curricula, textbooks, manuals, creation of tests and assignments;
- **Translation:** analysis of texts for Translation, Adaptation of texts for different audiences;
- **Linguistic studies:** the study of language changes, sociolinguistic studies; from a linguistic point of view, Proverbs serve as a "cultural code". Each proverb reflects the attitude of language owners towards hospitality. For example, Uzbeks glorify the guest, while in the English it is important that the guest feels comfort. By reading and understanding Proverbs, readers can see similarities and differences in the culture of the two peoples. The methods of linguodidactic use are several and they are as follows:

- **Translation of Proverbs:** comparison of meanings and identification of similarities and differences.

- **Communicative exercises:** building a conversation or weaving an event based on each proverb.

Contrastive analysis: dialogue on the representation of cultural values in different languages.

Literature analysis and methodology.

Let's look at the linguistic analysis of Proverbs that represent the concept of "hospitality", which is found in the Uzbek language: "Mehmon kelar eshikdan, rizqi kelar teshikdan. (Guest kelar through the door, sustenance through the hole)"¹ is one of the Uzbek folk Proverbs, linguodidactic analysis is a targeted approach to Language Teaching. Because short and meaningful language units such as Proverbs play an important role in shaping students' cultural and linguistic competence.

Lexical analysis:

- Guest: this word is the main center of the concept of hospitality and denotes the visitor. Readers are explained the cultural and contextual meanings of the word.

- Sustenance: has an understandable and rich cultural connotation, expressing the meaning of blessing and prosperity to the home.

- Door: used as a guest's expected path.

- Hole: this word in a broad sense symbolizes the arrival of sustenance and blessing in different ways.

By grouping these words according to their meaning

and finding synonyms, the reader has a deeper understanding of the meaning of the proverb and sufficient understanding.

Phonetic analysis:

The rhyme between the words "door" and "Hole" serves to make the proverb sound melodious and memorable.

This analysis makes it possible for students to organize pronunciation and intonation exercises. Readers will try in practice by learning to read and pronounce the proverb in an expressive way, and the rhyming teacher will learn to perform practices such as finding and reading other proverbs.

Pragmatic analysis:

The proverb refers to the fact that hospitality causes economic and mental well-being. Readers are explained the cultural value of receiving a guest and following this tradition. Through this proverb, individuals learning the language realize the hospitality value of the Uzbek people and learn to use the language culturally properly.

The practical significance of the linguistic analysis of this proverb is that through this proverb, The Reader studies the hospitality culture of the Uzbek people, the analysis of the proverb teaches the reader to use new words, grammatical forms and pragmatics. Also, using the proverb, readers learn to use sentences with symbolic and cultural content in their speeches. By linguodidactic analysis of the proverb "the guest comes through the door, the sustenance comes through the hole", readers will delve deeper into the rich cultural and linguistic features of the Uzbek language. This analysis enriches the educational process and prepares students for Intercultural Communication.²

"Put honey on the guest, leave two hands empty". This proverb emphasizes the values of hospitality and reverence of the Uzbek people. The guest pays special respect to him upon arrival, representing the fullness of the table and the welcome of the guest in a comfortable environment. From a linguistic point of view, this proverb can be analyzed as follows:

Lexical analysis:

- Guest: is a visiting person and is a fundamental element of the concept of hospitality.

- Soup: one of the national dishes of Uzbekistan, the main table dish prepared specifically for the guest.

- Two hands: means help, in a metaphorical sense means "receiving the guest with comfort and respect."

- Empty sheep: symbolically means "to free the guest and provide him with the full service".

Grammatical analysis:

- The proverb consists of two parts, the first part: "hungry sheep to the guest" (practical recommenda-

1 Ahmedova U. K. – "Ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlari" (Dissertatsiya, Toshkent, 2014).

2 Najmiddinova Mehriqul Najmiddin qizi. "Linguocultural and linguopragmatic features of the concept of "hospitality" in English and Uzbek". SamDChTi. International conference philology, methodology, translation studies: current issues of modern science. DOI: <https://doi.org/10.2024/1xm0b673>.

tion), the second part: "empty sheep with two hands" metaphorical recommendation)

- "Sheep" is a verb in the form of a command, giving direct advice or instruction.

- "Empty sheep" is a compound characteristic of oral speech.

"Hungry sheep" means to meet the guest with a full tablecloth;

"Empty sheep" - denotes the reception of the guest freely, satisfied with the service.

Phonetic analysis:

The word "sheep" is repeated in both parts to help the proverb be remembered. When pronouncing two parts, the stress is given to "hungry sheep" in the first part, and to "empty sheep" in the second part.

Pragmatic analysis:

This proverb shows the Uzbek people's attention to hospitality and the tradition of welcoming the guest with respect. The communicative purpose, on the other hand, indicates what standards of etiquette should be followed in the process of welcoming and serving the guest.

The practical significance of the proverb is that readers learn the hospitality values of the Uzbek people through the proverb. Through the lexical and grammatical units used in the proverb, readers expand their vocabulary. It helps students develop speech, interprets content and practices the use of similar statements in their speech.

The proverb "hungry sheep for a guest, empty two hands" is a rich learning material from the point of view of linguistics and linguodidactics. By analyzing this proverb, readers acquire not only linguistic units, but also valuable information about intercultural communication.

In English literature, writers used many proverbs in their works, adding deep meaning and cultural wealth to their works. Below are proverbs from the works of some famous English writers and their linguistic analysis:

Linguodidactically analyzing the proverb "All glitters are not gold", quoted in William Shakespeare's "The Merchant of Venice", the meaning of this proverb is: "all the glittering things are not gold" - that is, the appearance has always expressed the meaning that it does not reflect the original value. The linguodidactic analysis of this proverb is as follows:

Lexical analysis:

- Glitters: glow, shine.
- Gold: gold, precious metal.

Grammatical analysis:

Structured in a simple sentence structure, the subject is "all that glitters"; predicate: "is not gold". The present tense form of the verb ("glitters") denotes the regular case.

Pragmatic analysis:

This proverb encourages people not to be deceived by appearance, not to realize the original value by ap-

pearance.

Through this proverb, It is possible for the reader to gain a deeper understanding of the essence of the proverb by conducting a discussion with readers about appearance and original value, finding and comparing equivalents of the proverb in other languages.

The proverb "the better part of Valour, is Discretion", quoted in William Shakespeare's "Henry IV, Part Two" (Henry IV, Part 2), has expressed that the best part of courage is prudence-that is, prudent prudence is an essential part of true courage. The linguodidactic analysis of this proverb is as follows:

Lexical analysis:

- Valour: courage, heroism.
- Discretion: to act carefully, with reason.

Pragmatic analysis:

This proverb emphasizes the balance of courage and prudence, that is, it shows not only that courage is not enough, but that it is important to act with reason.

In the course of the lesson, after a discussion about the importance of courage and prudence to explain the content of this proverb to students, an analysis of the application of the proverb in modern contexts will help to more deeply understand the essence of this proverb.

Results.

These proverbs are linguodidactically extremely rich, as they reflect the following features in Language Teaching: Cultural characteristics: Proverbs express national culture, values and worldview. It helps to give students knowledge of the culture, customs and thinking of English-speaking peoples. It also allows you to compare national and universal values. The proverb "all that glitters is not gold" encourages overconfidence in appearance and a search for the original value. This value helps students understand cultures by comparing them with equivalents in other languages. Lexical and phraseological wealth: Proverbs show Language Learners the lexical richness and phraseological properties of the language they are learning, teaching lexemes and phraseology in what sense. Allows the analysis of phrasal expressions logically and metaphorically. The proverb "Brevity is the soul of wit" teaches readers complex concepts such as

"brevity", "soul", "wit", and helps to understand the relationship of brevity to reason.

Pragmatic competence formation:

Proverbs show what meaning can be and can be used in different contexts in communication, that is, develop the ability to understand and apply their meaning in context. It also increases communication skills by practicing the use of proverbs in different situations. An example is "the course of true love never did run smooth", which teaches students to comment on Love and difficulties in life, and through which they develop pragmatic skills.

Conclusion.

Linguodidactically studying Proverbs expressing the concept of "Hospitality" helps language learners understand cultural differences,³ enrich the vocabulary through proverbs and develop communicative competence. These proverbs make the language teaching process not only interesting, but also culturally rich. The

concept of hospitality is seen as an important cultural value in Uzbek and English. In this article, proverbs about this concept were linguodidactically analyzed. As a result of the analysis, the socio-spiritual significance of hospitality, cultural characteristics and linguistic and pragmatic differences were revealed in Uzbek and English proverbs.

3 Chambers E. – "Cultural Diversity and Hospitality" (2000).

References:

1. Ahmedova U. K. – "Ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlari" (Dissertatsiya, Toshkent, 2014).
2. Cambridge Dictionary.
3. Chambers E. – "Cultural Diversity and Hospitality" (2000).
4. CyberLeninka platformasi (cyberleninka.ru).
5. CyberLeninka: [Hospitality in cultural linguistics](https://cyberleninka.ru).
6. Ingliz xalq maqollari to'plami.
7. Najmiddinova Mehriqul Najmiddin qizi. "Ingliz va o'zbek tilida "mehmondo'stlik"ga oid maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari". 74 b. Tamaddun nuri / The light of civilization ISSN 2181-8258 2024-yil, 10-son (61) Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal. DOI: <https://jurnal.tamaddunnuri.uz/index.php/tmj/article/view/972>.
8. Najmiddinova Mehriqul Najmiddin qizi. "Linguocultural and linguopragmatic features of the concept of "hospitality" in English and Uzbek". SamDChiti. International conference philology, methodology, translation studies: current issues of modern science.
DOI: <https://doi.org/10.2024/1xm0b673>.
9. Najmiddinova Mehriqul Najmiddin qizi, Furqatova Hokima Akobir qizi, Nabiyeva Dilso'z G'iyosiddin qizi. "Linguistic features of phraseological units with a common meaning "hospitality". Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14259715>. "Modern trends of teaching in the context of innovative and digital technologies in higher education: prospects, problems and solutions" International scientific and practical conference, November 29, 2024.
10. Shekspir, U. "Savdogar Venetsiyalik", 1596-1599
12. Shekspir, U "Genri IV, Ikkinchi qism" (Henry IV, Part 2)
13. Xamroxonova S. J. – "Mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollarning lingvomadaniy xususiyatlari" (2023-yilgi maqola).

Laylo OMONOVA,
Teacher, English Department
"TIAME" National Research University

THE IMPORTANCE OF CHOOSING THE UZBEK EQUIVALENT FOR IDIOMS IN TEACHING ENGLISH

Annotation: this article explores the importance of selecting the appropriate Uzbek equivalent for English idioms when teaching the English language. Idioms are an integral part of any language, reflecting its unique culture, history and mindset. The study highlights the challenges and advantages of identifying the most accurate Uzbek equivalents for English idioms to ensure effective communication and cultural understanding among learners.

Key words: *idioms, translation, language teaching, cultural equivalence, Uzbek equivalents, English language.*

Аннотация: данная статья посвящена важности правильного подбора узбекских эквивалентов для английских идиом при обучении английскому языку. Идиомы являются неотъемлемой частью любого языка, отражающей его уникальную культуру, историю и мировоззрение. Исследование подчеркивает трудности и преимущества в поиске наиболее точных узбекских эквивалентов для английских идиом, чтобы обеспечить эффективную коммуникацию и культурное взаимопонимание среди обучающихся.

Ключевые слова: *идиомы, перевод, обучение языку, культурная эквивалентность, узбекские эквиваленты, английский язык.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilidagi idiomalar uchun o'zbekcha ekvivalentlarni to'g'ri tanlash muhimligini o'rgatadi. Idiomalar har qanday tilning ajralmas qismi bo'lib, ularning madaniyati, tarixi va dunyoqarashini aks ettiradi. Tadqiqot o'zbek tilida eng aniq ekvivalentlarni topish muammolari va afzalliklarini yoritib, o'rganuvchilar o'rtasida samarali muloqot va madaniy tushunishni ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *idiomalar, tarjima, tilni o'qitish, madaniy ekvivalentlik, o'zbekcha ekvivalentlar, ingliz tili.*

Introduction

The teaching of English as a foreign language involves not only the mastery of grammar and vocabulary but also the understanding of idiomatic expressions. Idioms, which often present challenges in translation, are essential for achieving fluency and comprehensibility in the target language. English, like any language, is rich in idiomatic expressions that are deeply ingrained in its speakers' culture and worldview. Teaching these idioms requires an understanding of how to effectively convey their meanings in a second language. In particular, when teaching English to Uzbek speakers, it is essential to identify the most appropriate Uzbek equivalents for English idioms to maintain both accuracy and cultural relevance. The importance of selecting an appropriate equivalent in the learner's native language lies in the fact that idiomatic expressions often do not have direct word-for-word translations. Instead, they require the teacher to choose expressions that evoke similar meanings and emotional responses in the learner's cultural context. This process involves understanding the nature of idiomatic expressions in both English and Uzbek, including their cultural significance and metaphorical content. By doing so, teachers can help students develop a more nuanced understanding of the language and its cultural implications.

Literature Review

The translation of idiomatic expressions between languages has long been a topic of interest for linguists, ed-

ucators and translators, as idioms are a significant part of everyday language and communication. According to Newmark (1988), translating idioms is one of the most challenging aspects of language teaching due to the difficulty in finding direct equivalents between languages. He suggests that language teachers must identify the most appropriate equivalent in the target language, in this case, Uzbek, to preserve the idiomatic meaning without losing cultural nuance. Newmark highlights that the translator or teacher must understand both the source and target languages deeply to accurately convey the meaning of idiomatic expressions. Similarly, Catford (1965) in *A Linguistic Theory of Translation* discusses the concept of "equivalence" in translation, noting that there are different degrees of equivalence depending on the language pair. He explains that idiomatic expressions, which rely on specific syntactic and cultural norms, often cannot be directly translated because they are intrinsically tied to the culture in which they were created. As Larson suggests, translation should focus on maintaining the intended meaning and ensuring the expression conveys a similar communicative effect in the target language. This approach is supported by Khotam and Jaffar (2008), who conducted a comparative study of idiomatic expressions. The study underscores the importance of understanding the cultural contexts of idiomatic expressions in both languages. Furthermore, Shirinova (2016) highlights the value of teaching idiomatic expressions to Uzbek students learning

English. She emphasizes that learning idioms not only improves language proficiency but also enhances students' cultural understanding. By comparing English idioms with their Uzbek equivalents, students can gain insight into both the linguistic structures and the cultural values embedded in idiomatic expressions. Shirinova argues that using equivalent idiomatic expressions from the students' native language makes it easier for them to grasp the nuances of the English language and increases their overall fluency.

Methodology

The research conducted for this article draws on a combination of theoretical and practical approaches to idiom translation. First, an extensive review of literature on idioms and translation studies is provided, focusing on the challenges and strategies for teaching idiomatic expressions in foreign language instruction. Secondary data includes analyses of English-Uzbek translation dictionaries, language textbooks and academic studies on language teaching methodologies. The study also involves case studies from classrooms where English is taught to Uzbek students. The methodology emphasizes a qualitative analysis of idiomatic expressions from English and their Uzbek equivalents, considering both linguistic and cultural factors.

Analysis

English idioms often reflect the specific historical, social and cultural contexts in which they were created. For example, phrases like "kick the bucket" (to die) or "break the ice" (to start a conversation) have meanings that are culturally and metaphorically tied to English-speaking societies. However, these expressions may not translate directly into Uzbek without losing their intended meaning or cultural relevance. In such cases, teachers must identify the most suitable Uzbek idiomatic equivalent, ensuring the translation retains both the semantic and cultural integrity of the original expression. The challenge lies in the fact that some English idioms have no direct equivalent in Uzbek. In such situations, a teacher must either find a suitable idiomatic equivalent in Uzbek or explain the meaning of the idiom using a more descriptive or paraphrased translation. For example, the English idiom "to beat around the bush" (to avoid directly addressing a topic) may be translated into Uzbek as "suvdan quruq chiqish" (literally "to come out of the water dry") which carries a similar figurative meaning in Uzbek. An additional challenge is that some idioms are metaphorical and culturally bound, making them difficult to translate without losing the richness of their meaning. For example, the idiom "to throw in the towel" (to give up) may have no direct equivalent in Uzbek, requiring the teacher to offer a different metaphor or expression with a similar

connotation. To successfully teach idioms, the instructor must possess an in-depth understanding of both languages and cultures. This requires a deep familiarity with Uzbek idiomatic expressions and their equivalents, as well as an understanding of the cognitive and cultural processes behind the creation and use of idioms.

The Role of Contextual Translation

Context is the key when selecting the Uzbek equivalent for an English idiom. The meaning of an idiom can shift depending on the situation in which it is used. For example, the English idiom "to let the cat out of the bag" (to reveal a secret) may be interpreted differently in different contexts. In a formal setting, an Uzbek equivalent like "sirni oshkor qilish" (literally "to disclose a secret") may be appropriate, while in a more casual or humorous context, a more metaphorical translation might be used. Moreover, the teacher's role involves guiding students to understand the nuances of both languages. Students must be encouraged not only to memorize idioms but also to appreciate the cultural contexts that shape them. This can be done by comparing English and Uzbek idioms, highlighting differences and similarities in meaning and usage.

Discussion and Results

The research shows that when teaching English idioms to Uzbek students, the ability to select the most accurate Uzbek equivalents is crucial for ensuring that students fully comprehend the expression's meaning, its metaphorical nuances and its cultural significance. Furthermore, an effective translation strategy ensures that learners are not only able to translate idioms but also to use them in real-life communication situations. The findings indicate that choosing the correct Uzbek equivalent for an English idiom helps bridge the cultural gap between the two languages. By focusing on equivalent expressions in the Uzbek language, teachers provide students with tools to better understand the context in which idioms are used, as well as the underlying cultural principles that inform them.

Conclusion

The translation of idiomatic expressions is an essential aspect of teaching English to Uzbek learners. Selecting the most appropriate Uzbek equivalent for each idiom is vital in ensuring students fully grasp the meaning and cultural implications of the expression. By using contextual translation, teachers can guide students to a deeper understanding of idiomatic expressions, improving their ability to communicate effectively in English. In this regard, the importance of identifying the correct Uzbek equivalent cannot be overstated, as it plays a crucial role in achieving successful language learning outcomes.

References

1. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
2. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
3. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Didier.
4. Larson, M. L. (1984). *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence*. University Press of America.
5. Khotam, S., & Jaffar, J. (2008). "A Comparative Study of Idiomatic Expressions in English and Uzbek." *Journal of Linguistics and Language Teaching*.

Iroda BABAYEVA,
teacher, Uzbekistan State World Languages University
i.babaeva@gmail.com

MODERN METHODS OF DETERMINING THE LEVEL OF ENGLISH AND ITS PECULIARITIES

Annotation: the article discusses various methods of determining the level of the English language, which are especially popular nowadays. The European English language level system was reviewed in detail.

Key words: foreign language, English, language proficiency, English level, methodology, knowledge and skills.

Аннотация: в статье рассматриваются различные методики определения уровня английского языка, которые особенно популярны в нынешнее время. Подробно была рассмотрена европейская система уровней английского языка.

Ключевые слова: иностранный язык, английский, уровень владения языком, уровень английского, методика, знания и умения.

Annotatsiya: maqolada hozirgi kunda ayniqsa rivojlangan ingliz tili darajasini aniqlashning turli zamonaviy usullari ko'rib chiqiladi. Yevropa ingliz tili darajalari tizimi batafsil tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: chet tili; ingliz tili, tilni bilish darajasi, ingliz tili darajasi, metodika, bilim va ko'nikmalar.

Introduction

Determining the learner's English language level is a key moment in teaching. It is often possible to hear from a person that he is fluent in English. Therefore, in order to determine the actual level of language proficiency, a person is offered to test using various methods. In addition, determining the level of language proficiency is exactly what learning should begin with.

In higher education institutions, teachers are increasingly trying to use methods to determine the level of language, as this contributes to much more productive work with students than conducting classes according to a standard plan.

Main part

After determining the students' level of knowledge, it will be much easier for the teacher to create the right curriculum, which will help students to better teach English. There is a European system that allows the teacher to determine the level of English of students. The European system of English language levels. This system was developed in order to systematize data about what a person who wants to learn English needs to know. A special feature of this system is that this project has created a unified terminology and a system of units that describe the levels of English language proficiency, regardless of which school, university or courses the language is studied in. Special assessment methods, on the basis of which the sections were developed, were tested on students. After several years of such trials, the developers came to a consensus on the number of levels and the method of determining the assessment of ownership of each of them. Determining a learner's English language level is crucial for effective teaching and learning. It helps tailor lessons, provide appropriate materials and set realistic goals. Here's a comprehensive overview of methods used to assess English language proficiency:

These are formal assessments designed to measure language proficiency against a specific standard. They often use a common scale and are recognized globally.

- TOEFL (Test of English as a Foreign Language): Primarily for academic English, used for university admissions and visa applications.

- * Focus: Reading, Listening, Speaking, Writing.

- * Levels Covered: Intermediate to Advanced.

- IELTS (International English Language Testing System): Used for academic and general purposes, also for immigration.

- * Focus: Reading, Listening, Speaking, Writing.

- * Levels Covered: Beginner to Advanced.

- Cambridge English Exams: A suite of exams covering different levels from beginner to proficiency.

- * KET (Key English Test): A2 (Elementary)

- * PET (Preliminary English Test): B1 (Intermediate)

- * FCE (First Certificate in English): B2 (Upper-Intermediate)

- * CAE (Certificate in Advanced English): C1 (Advanced)

- * CPE (Certificate of Proficiency in English): C2 (Proficiency)

- * Focus: Reading, Writing, Listening, Speaking, Use of English (Grammar & Vocabulary).

- PTE Academic (Pearson Test of English Academic): Computer-based test for academic English.

- * Focus: Speaking, Writing, Reading, Listening (integrated tasks).

- * Levels Covered: Intermediate to Advanced.

- CEFR-Aligned Tests: Many tests explicitly align with the Common European Framework of Reference for Languages, making it easier to understand the level.

The introduction of a unified system for assessing the level of English language proficiency makes the process of grading in the learning process more objective on the part of teachers. The first level of English language proficiency is Beginner. This level is assigned to those who do not know the language at all and have never studied it before or studied it in elementary school. The next level is elementary. In turn, this level is divided into two more sublevels.:

1. Survival level — the student understands basic expressions and phrases, can introduce himself or briefly talk about himself, can ask questions and participate in light dialogues, knows the basic tenses and reads fluently.

2. Pre—intermediate level - at this level, the student can talk about family, everyday life, travel, that is, topics that are often found in conversation..

3. Independent language proficiency. It is divided into three sublevels:

1. The average level.

2. The level is above average.

3. The last level allocated by the system is the level of fluency in the language.

4. Perfect or advanced level.

5. Professional level of proficiency.

Currently, different tests are used in different countries of the world to solve this problem. The fact is that a student's personal assessment of his level will not always be objective, in some cases students, consciously or not, assign themselves a higher level. Informal Assessments and Diagnostic Tools:

These methods are often used in classrooms or by individual teachers to get a quick and practical understanding of a learner's abilities.

- Placement Tests: these are short, often online, tests designed to quickly place students into the appropriate level of a course. They usually cover grammar, vocabulary and reading comprehension.

- Needs Analysis Questionnaires: these questionnaires ask learners about their goals, learning preferences and current language skills. They help identify areas where the learner needs the most support.

- Speaking Interviews: a one-on-one conversation with a teacher or assessor to evaluate the learner's fluency, pronunciation, grammar and vocabulary in spoken English.

- Writing Samples: asking the learner to write a short essay or paragraph on a given topic to assess their writing skills, grammar and vocabulary.

- Reading Comprehension Tasks: providing a short text and asking questions to assess the learner's ability to understand written English.

- Listening Comprehension Tasks: playing a short audio clip and asking questions to assess the learner's ability to understand spoken English.

- Gap-Fill Exercises: filling in missing words in a text to assess vocabulary and grammar knowledge.

- Error Correction Exercises: identifying and correcting grammatical errors in sentences or short paragraphs.

- Self-Assessment Checklists: providing learners with

a checklist of skills and asking them to rate their own proficiency. This can be a good starting point, but it's important to validate the self-assessment with other methods.

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR):

The CEFR is an international standard for describing language ability. It describes language proficiency on a six-level scale:

- A1 (Beginner): can understand and use very basic expressions.

- A2 (Elementary): can understand and use simple, routine phrases.

- B1 (Intermediate): can understand the main points of clear standard input on familiar matters.

- B2 (Upper-Intermediate): can understand the main ideas of complex text on both concrete and abstract topics.

- C1 (Advanced): can understand a wide range of demanding, longer texts, and recognize implicit meaning.

- C2 (Proficiency): can understand with ease virtually everything heard or read.

Practical Considerations for Determining the level:

- Purpose of Assessment: what is the reason for determining the level? (Placement in a course, tracking progress, university admission, etc.) The purpose will influence the choice of assessment method.

- Time and Resources: standardized tests require time and money, while informal assessments are generally quicker and cheaper.

- Individual Needs: consider the learner's individual needs and learning style when choosing an assessment method.

- Multifaceted Assessment: it's best to use a combination of assessment methods to get a more complete picture of the learner's abilities. Don't rely solely on one test or activity.

- Context Matters: consider the context in which the learner will be using English. For example, if the learner needs English for academic purposes, the assessment should focus on academic skills.

- Focus on Communicative Competence: remember that fluency and the ability to communicate effectively are just as important as grammatical accuracy.

Conclusion

By using a combination of these methods and considering the individual needs of the learner, you can accurately determine their English language level and provide them with the support they need to succeed. Remember that language learning is a journey and assessment should be used to guide and encourage learners along the way.

References:

1. Abedi J. Measuring students' level of English proficiency: Educational significance and assessment requirements // Educational Assessment. – 2008. – T. 13. – №. 2-3. – C. 193-214.
2. Miley S. K., Farmer A. English Language Proficiency and Content Assessment Performance: A Comparison of English Learners and Native English Speakers Achievement //English Language Teaching. – 2017. – T. 10. – №. 9. – C. 198-207.
3. Linan-Thompson S., Cirino P. T., Vaughn S. Determining English language learners' response to intervention: Questions and some answers //Learning Disability Quarterly. – 2007. – T. 30. – №. 3. – C. 185-195.

Mexrangiz BOLTAYEVA,

The department of english language teaching methodology

The faculty of english philology and translation

EFFECTIVE WAYS AND TECHNIQUES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO YOUNG LEARNERS

Annotation: this article explores the most effective ways and techniques for teaching foreign languages to young learners, focusing on methods that encourage active participation and engagement. As the demand for multilingual individuals increases globally, it is important to identify approaches that cater to the developmental needs of children while fostering language acquisition. The research highlights strategies such as play-based learning, communicative language teaching, task-based methods and the integration of technology in the language classroom. These techniques are aimed at creating an immersive, interactive environment where children can actively use language, enhancing both their cognitive and social skills. By exploring various teaching methods and offering insights on how to implement them, the paper presents a comprehensive look at how foreign language instruction can be made more effective and engaging for young learners.

Key words: foreign language teaching, young learners, language acquisition, play-based learning, communicative methods, educational techniques, technology integration.

Аннотация: в этой статье рассматриваются наиболее эффективные способы и методы преподавания иностранных языков молодым учащимся, с акцентом на методы, которые способствуют активному участию и вовлечению. В условиях растущего мирового спроса на многоязычных людей важно определить подходы, которые учитывают развивающиеся потребности детей и способствуют освоению языка. Исследование выделяет такие стратегии, как обучение через игру, коммуникативный метод преподавания, метод обучения через задачи и интеграция технологий в языковом классе. Эти методы направлены на создание погружающей, интерактивной среды, в которой дети могут активно использовать язык, улучшая как свои когнитивные, так и социальные навыки. Изучив различные методы обучения и предлагая идеи по их внедрению, статья предоставляет всесторонний обзор того, как преподавание иностранных языков может быть более эффективным и увлекательным для молодых учеников.

Ключевые слова: преподавание иностранных языков, молодые ученики, усвоение языка, обучение через игру, коммуникативные методы, образовательные техники, интеграция технологий.

Annotatsiya: ushbu maqolada yosh o'quvchilarga xorijiy tillarni o'rgatishning eng samarali usullari va texnikalari, faol ishtirok va jalb qilishni rag'batlantiradigan metodlarga alohida e'tibor qaratilgan. Butun dunyo bo'ylab ko'p tilli shaxslar uchun talab ortib borgan sari, bolalarning rivojlanish ehtiyojlariga mos keladigan va tilni o'zlashtirishni rag'batlantiradigan yondashuvlarni aniqlash muhimdir. Tadqiqotda o'yin asosidagi o'qitish, kommunikativ til o'qitish, topshiriq asosida o'qitish va texnologiyani til sinfiga integratsiya qilish kabi strategiyalar ta'kidlangan. Ushbu texnikalar, bolalar tilni faol ravishda ishlata olishlari uchun interaktiv va qiziqarli muhit yaratishga qaratilgan bo'lib, ularning kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarini oshiradi. Turli o'qitish metodlarini o'rganish va ularni qanday amalga oshirish bo'yicha fikrlar taqdim etilgan maqola, yosh o'quvchilarga xorijiy til o'qitishni yanada samarali va qiziqarli qilishning keng qamrovli tavsifini beradi.

Kalit so'zlar: xorijiy tilni o'qitish, yosh o'quvchilar, tilni o'zlashtirish, o'yin asosidagi o'qitish, kommunikativ metodlar, ta'lim texnikalari, texnologiya integratsiyasi.

Introduction

The teaching of foreign languages to young learners has become increasingly important in today's interconnected world. Early exposure to foreign languages not only enhances cognitive development but also improves social and communication skills. Since young learners are often more adaptable and capable of acquiring languages quickly, it is essential to use effective teaching methods that align with their developmental stages.

Research has shown that young learners are particularly receptive to language learning when they are exposed to interactive, meaningful and context-driven language activities. Thus, it is crucial for educators to

employ teaching techniques that are engaging, relevant and tailored to the cognitive, social and emotional development of children.

This article reviews various effective techniques for teaching foreign languages to young learners, including play-based learning, communicative language teaching, task-based learning and the incorporation of technology. Each of these strategies is designed to foster active participation, ensuring that children develop both their linguistic and cognitive abilities.

Teaching techniques for young learners:

One of the most effective techniques for teaching foreign languages to young learners is play-based

learning. At a young age, children engage best when learning feels like a fun and creative activity rather than a structured lesson. Educational games, songs and interactive activities provide a relaxed environment where children can learn language in a natural way. Play-based methods also help children form emotional connections to the language, making them more likely to retain vocabulary and concepts.

Another method gaining traction is communicative language teaching (CLT), which focuses on using language in real-life communication contexts. By engaging students in conversations, role-play and collaborative tasks, CLT encourages young learners to use language for practical communication rather than memorizing grammar rules and vocabulary. This approach fosters fluency, builds confidence and encourages children to apply language skills meaningfully.

Incorporating task-based learning (TBL) into foreign language instruction has also proven to be effective. In TBL, children are given real-world tasks to complete, such as planning a trip or solving a problem, using the foreign language. This encourages them to focus on communication and meaning rather than on the mechanics of language, which is often more motivating and engaging for young learners.

The integration of technology in language teaching has become an essential component of modern classrooms. Digital tools like language learning apps, educational games and online videos offer interactive and individualized learning experiences for children. Technology allows for personalized learning, where students can progress at their own pace, receive immediate feedback, and practice language skills outside of class. Additionally, digital tools help children connect with native speakers and authentic cultural content, broadening their understanding of the language and culture.

Challenges and considerations:

While these methods have proven to be effective, there are challenges associated with their implementation. One of the main challenges is balancing the need for structure and flexibility in the classroom. Young

learners may have varying attention spans and learning preferences, requiring teachers to adapt their teaching methods and activities accordingly. Additionally, it is important to ensure that language learning remains fun and engaging, as children are less likely to remain motivated in a monotonous or overly structured environment.

Teachers also need to be mindful of the individual developmental stages of their students. For example, younger children benefit from more hands-on, sensory-rich activities, while older children may be ready for more structured tasks or tasks that require higher cognitive engagement. It is important for educators to understand these stages to design lessons that are appropriate and engaging for each age group.

Another challenge lies in integrating technology effectively. While digital tools offer many benefits, they should complement, rather than replace, traditional teaching methods. Teachers need to ensure that technology is used in a way that supports and enhances language learning, rather than detracting from face-to-face interaction or communication practice.

Conclusion:

In conclusion, teaching foreign languages to young learners requires a thoughtful and flexible approach that takes into account their developmental needs and learning styles. By using interactive, communicative and task-based methods, as well as integrating technology, educators can create engaging and effective learning environments. Play-based learning and task-based approaches help young learners acquire language naturally, while technology offers opportunities for personalized practice and exposure to authentic language use.

Ultimately, the goal of teaching foreign languages to young learners is to create a supportive, motivating and dynamic classroom environment where children feel empowered to learn and use the language. By incorporating the most effective and developmentally appropriate methods, educators can provide young learners with the tools they need to become confident, capable language users.

References:

1. Pinter, A. (2017). *Teaching young language learners*. Oxford University Press.
2. Cameron, L. (2001). *Teaching languages to young learners*. Cambridge University Press.
3. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
4. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). *How languages are learned*. Oxford University Press.
5. Slavin, R. E. (2012). *Educational psychology: Theory and practice*. Pearson.

Guzal KHOLTURAEVA,
Tashkent State Agrarian University

THE ROLE OF CONTENT AND LANGUAGE IN CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING (CLIL) AT UNIVERSITY: CHALLENGES AND IMPLICATIONS FOR ESP

Annotation: this study explores the role of content and language in Content and Language Integrated Learning (CLIL) at the university level, particularly in relation to English for Specific Purposes (ESP). The integration of subject-specific content with language instruction has become a significant pedagogical approach in higher education. However, challenges such as linguistic complexity, teacher preparation and student adaptability remain pertinent. This article examines the challenges and implications of CLIL for ESP learners, drawing on empirical studies and theoretical frameworks. The findings suggest that while CLIL enhances academic language proficiency and subject knowledge, it also demands specialized instructional strategies and institutional support.

Key words: CLIL, ESP, higher education, language learning, content integration, academic proficiency.

Аннотация: данное исследование рассматривает роль содержания и языка в интегрированном обучении содержанию и языку (CLIL) на уровне университета, особенно в контексте преподавания английского языка для специальных целей (ESP). Интеграция профильного содержания с языковой подготовкой становится важным педагогическим подходом в высшем образовании. Однако сохраняются такие вызовы, как языковая сложность, подготовка преподавателей и адаптация студентов. В данной статье анализируются трудности и последствия применения CLIL для изучающих ESP, опираясь на эмпирические исследования и теоретические модели. Результаты показывают, что, несмотря на то что CLIL способствует развитию академической языковой компетенции и углублению знаний по специальности, он также требует специализированных методик преподавания и институциональной поддержки.

Ключевые слова: CLIL, ESP, высшее образование, изучение языка, интеграция содержания, академическая компетентность.

Annotatsiya: ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida mazmun va tilning integratsiyalashgan o'qitish (CLIL) metodi maxsus maqsadlar uchun mo'ljallangan ingliz tili (ESP) o'qitilishi kontekstida tahlil qilib o'rganiladi. Kasbiy yo'nalishga oid mazmunni til o'rgatish bilan integratsiyalash oliy ta'limda muhim pedagogik yondashuvga aylanmoqda. Biroq, tilning murakkabligi, o'qituvchilarni tayyorlash va talabalarni moslashtirish kabi muammolar dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada CLIL metodikasining ESP o'rganuvchilari uchun qiyinchiliklari va ta'siri empirik tadqiqotlar va nazariy modellar asosida tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, CLIL akademik til kompetensiyasini va kasbiy bilimlarni rivojlantirishga yordam bersa-da, u maxsus o'qitish strategiyalari va institutsional qo'llab-quvvatlashni talab qiladi.

Kalit so'zlar: CLIL, ESP, oliy ta'lim, til o'rganish, mazmun integratsiyasi, akademik kompetensiya.

Introduction

In recent years, Content and Language Integrated Learning (CLIL) has gained prominence as an effective pedagogical approach in higher education. CLIL aims to simultaneously develop students' subject-specific knowledge and linguistic competence, making it a valuable methodology for teaching English for Specific Purposes (ESP). The increasing globalization of education and the demand for multilingual professionals have necessitated innovative teaching methods that merge language and discipline-based instruction. However, implementing CLIL at the university level presents several challenges, including curriculum design, teacher preparedness and student engagement. This paper investigates the role of content and language in CLIL within the context of ESP, focusing on the challenges encountered and the pedagogical implications for university-level education.

Methods

This study employs a qualitative research methodology to examine the role of content and language in CLIL within

ESP programs at the university level. Data was collected through a systematic review of relevant literature, including empirical studies, theoretical analyses and case studies from various higher education institutions. Thematic analysis was used to identify common challenges and implications associated with CLIL implementation. Additionally, expert interviews with language instructors and subject-matter specialists were conducted to gain insights into best practices and instructional strategies. The findings from these data sources were triangulated to ensure reliability and validity.

Results

During the studies there were analyzed several aspects:

1. The Interplay Between Content and Language in CLIL. One of the core tenets of CLIL is the balance between content and language acquisition. Unlike traditional language learning, where linguistic skills are taught in isolation, CLIL requires students to engage with subject-specific material while simultaneously developing their proficiency in a second language. This dual focus poses challenges for both students and instructors, as it requires mastering

complex disciplinary concepts and specialized vocabulary. Studies indicate that students enrolled in CLIL-based ESP programs exhibit greater academic language proficiency and improved comprehension of technical terminology.

2. Challenges in Implementing CLIL in ESP Contexts.

The successful implementation of CLIL in ESP courses depends on various factors, including the availability of qualified instructors, appropriate teaching materials and institutional support. Many university instructors lack formal training in language pedagogy, which can hinder the effective delivery of CLIL-based courses. Additionally, students may struggle with cognitive overload when processing complex subject matter in a non-native language. Assessment methods also require adaptation to ensure both content knowledge and language proficiency are adequately evaluated.

3. Pedagogical Implications for ESP Instruction.

To address the challenges associated with CLIL, several pedagogical strategies have been proposed. These include scaffolding techniques, task-based learning and the integration of multimodal resources. Scaffolding, in particular, enables students to gradually build their language skills while engaging with disciplinary content. Additionally, collaboration between language specialists and subject-matter experts can enhance the effectiveness of CLIL programs. Universities must also invest in professional development initiatives to equip instructors with the necessary skills for CLIL instruction.

Discussion

The findings underscore the importance of a structured approach to CLIL in ESP education. While CLIL provides an immersive learning environment that fosters both linguistic and cognitive development, its implementation requires careful planning. The role of institutional policies in supporting CLIL initiatives cannot be overstated. Universities must develop curriculum frameworks that accommodate CLIL methodologies while ensuring that instructors receive adequate training. Furthermore, integrating digital resources, such as online language corpora and interactive learning platforms, can enhance students' engagement with ESP content.

Another critical aspect is the need for formative assessment methods that measure both content mastery and language competence. Traditional assessment models often focus on either linguistic accuracy or subject knowledge, but CLIL necessitates a more holistic approach. Portfolio

assessments, peer evaluations and reflective journals have been recommended as effective assessment tools for CLIL-based ESP programs.

Moreover, the success of CLIL in ESP education is contingent upon interdisciplinary collaboration. Language specialists and content-area educators must work together to design curricula that effectively integrate linguistic and subject-matter objectives. Instructors require ongoing professional development to enhance their competence in both content instruction and language pedagogy. Additionally, institutions should provide resources, such as multilingual glossaries, interactive simulations and digital learning tools, to support student learning in CLIL-based ESP programs.

Another essential consideration is student motivation and engagement. Research indicates that while CLIL fosters a more immersive learning experience, it can also lead to increased cognitive load and frustration if not carefully structured. Strategies such as gamification, real-world problem-solving activities and peer-assisted learning can mitigate these challenges and create a more interactive learning environment. Universities must also implement feedback mechanisms that allow students to reflect on their language progress while mastering disciplinary content.

Lastly, the globalization of education necessitates a forward-thinking approach to CLIL implementation in ESP contexts. As international mobility and cross-border collaboration become more prevalent, proficiency in English for Specific Purposes will be crucial for students entering global job markets. Future research should explore innovative methodologies, such as AI-assisted language learning, virtual reality-based content instruction and adaptive learning systems, to optimize CLIL in ESP education.

Conclusion

The integration of content and language in university-level CLIL programs presents both opportunities and challenges for ESP learners. While CLIL fosters academic language proficiency and enhances subject comprehension, its successful implementation requires specialized pedagogical strategies and institutional support. Addressing the challenges associated with CLIL necessitates collaboration between language instructors and subject-matter experts, as well as investment in teacher training and resource development. Future research should explore the long-term impact of CLIL on students' academic and professional trajectories, with a focus on discipline-specific language acquisition.

References

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge University Press.
2. Dalton-Puffer, C. (2011). Content-and-language integrated learning: From practice to principles? *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 182-204.
3. Lasagabaster, D., & Doiz, A. (2016). CLIL students' perceptions of their language learning process: Delving into self-perceived improvement and instructional preferences. *Language Awareness*, 25(1-2), 110-126.
4. Llinares, A., Morton, T., & Whittaker, R. (2012). *The roles of language in CLIL*. Cambridge University Press.
5. Marsh, D. (2002). *CLIL/EMILE – The European dimension: Actions, trends, and foresight potential*. European Commission.
6. Nikula, T. (2012). Language use and language learning in CLIL classrooms. In Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (Eds.), *CLIL in context: Practical guidance for educators* (pp. 82-100). Cambridge University Press.

Gulnora NAJMIDDINOVA,
Doctoral student of Navoi State University
Email: najmiddinovagulnora01@gmail.com

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SOCIETY AND EDUCATION

Annotation: this article examines the enormous changes of artificial intelligence (artificial intelligence) in the development of society and education, the role of versatility in various fields, its benefits, problems and future possibilities. In society, artificial intelligence increases efficiency, optimizes medical care through predictive analysis, and strengthens sustainability by addressing environmental issues. At the same time, ethical problems such as algorithmic bias and data privacy emphasize the need for strong regulatory systems.

Key words: *artificial intelligence, education, data privacy, monitoring, robotics, communication, information frustration.*

Аннотация: в этой статье рассматриваются огромные изменения искусственного интеллекта (ИИ) в развитии общества и образования, его многогранная роль в различных областях, его преимущества, проблемы и будущие возможности. В обществе искусственный интеллект повышает эффективность, оптимизирует медицинское обслуживание с помощью прогнозного анализа и укрепляет устойчивость за счет решения экологических проблем. Однако этические проблемы, такие как предвзятость алгоритмов и конфиденциальность данных, подчеркивают необходимость более сильных систем регулирования.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, образование, конфиденциальность данных, мониторинг, робототехника, коммуникация, информационная безопасность.*

Annotatsiya: ushbu maqola sun'iy intellekt (Sun'iy Intellekt) ni jamiyat va ta'limni rivojlantirishdagi ulkan o'zgarishlarini, turli xil sohalardagi ko'p qirralik rolini, uning foydalarini, muammolari va kelajakdagi imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Jamiyatda Sun'iy Intellekt samaradorlikni oshiradi, tibbiy yordamni bashoratli tahlillar orqali optimallashtiradi va ekologik muammolarni hal qilish orqali barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, algoritmik tarafdashlik va ma'lumotlar maxfiyligi kabi axloqiy muammolar kuchli tartibga solish tizimlariga bo'lgan ehtiyojni ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, ta'lim, ma'lumotlar maxfiyligi, monitoring, robototexnika, muloqot, ma'lumot xavfsizligi.*

Introduction.

Artificial intelligence is taking the field as the mainstay of modern technological progress, demonstrating its abilities that radically change traditional approaches in various fields. With the ability to process large amounts of data, identify complex patterns and make independent decisions, artificial intelligence is creating new opportunities globally in many fields such as economics, medicine, agriculture. Thanks to advances in machine learning, natural language processing and computational imaging, artificial intelligence is moving from theoretical concepts to practical solutions, serving to solve the problems of current society.

The impact of artificial intelligence on traditional pedagogical paradigms in education is particularly notable. Through the integration of Intelligent Tutoring Systems, flexible learning platforms, and immersive technologies such as virtual and augmented reality, artificial intelligence redefined how teachers convey content and how students deal with material. These innovations meet diverse educational needs and shape

an inclusive and accessible educational environment that transcends geographical and socio-economic barriers. However, this transformation requires a balanced approach between all stakeholders to ensure equality.¹

Literature analysis and methodology.

For the responsible implementation of artificial intelligence, powerful control systems are necessary, requiring the solution of ethical problems. Europe's artificial intelligence law is a model for regulating artificial intelligence across sectors and emphasizes transparency, responsibility and inclusiveness. The same guidelines should be adapted to educational areas to address issues such as academic Justice, data protection and equal access to artificial intelligence tools (Holmes et al., 2021).

It is necessary for politicians, teachers and technologists to cooperate in the development of standards for the ethical application of Artificial Intelligence in schools and universities. These efforts should prioritize inclusion, ensuring that all individuals receiving education, regardless of socioeconomic status, benefit from

¹ Aghaziarati, A. (2023). Artificial intelligence in education: investigating teacher attitudes. *Aitechbesosci*, 1(1), 35–42. <https://doi.org/10.61838/kman.aitech.1.1.6>

Artificial Intelligence.

This article comprehensively examines the dual role of Artificial Intelligence in the development of society and education. By examining his contribution to economic development, health optimization and sustainability, as well as its implications in education, the discussion highlights the transformative potential of artificial intelligence while highlighting the ethical and logistic challenges faced in its adoption.

While flexible learning systems provide content tailored to the needs of students, AI-powered controls reduce the workload of teachers. For disabled students and socially disadvantaged groups, assistive technologies provide equal opportunities. In addition, Artificial Intelligence provides students with essential skills needed in the AI-driven workforce.

Inclusiveness is certainly an important component of AI's contribution to education. Assistive technologies, such as text-to-speech and speech-to-text systems, allow students with poor eyesight or hearing to obtain educational materials with ease. Real-time translation tools make it easier to teach in unfamiliar languages and help students who speak languages other than their native language. AI-based tactile learning tools provide interactive ways to learn complex concepts to visually impaired students. For example, devices developed using artificial intelligence can convert diagrams into graphs of raised lines, improving understanding of topics in geometric and Biological Sciences (Puspitaningsih et al., 2022).²

Significant ethical challenges are facing the introduction of artificial intelligence into society. The erratic and nonlinear nature of educational information poses a risk of maintaining systematic inequalities. For example, incorrect algorithms in employment systems may favor candidates belonging to certain demographics, reinforcing existing inequities. Likewise, face recognition technologies have been criticized for having a high level of error in identifying representatives of a small number of societies. Personal data protection is also an important issue. The proliferation of artificial intelligence systems requires the collection and processing of personal data, which increases the risk of unauthorized access and abuse. To address such problems, regulatory documents such as the Common Data Protection Law (GDPR) in the European Union have been adopted, which establish strict data protection standards. However, the global adoption of such regulation is still uncertain, suggesting the need for international policies to be coordinated (Holmes et al., 2021; doctor et al., 2021).

RESULTS

While artificial intelligence has the potential to de-
 2 Puspitaningsih, S., et al. (2022). The role of artificial intelligence in children's education. Social Sciences. <https://doi.org/10.18502/kss.v7i19.12483>.

3 Najmiddinova Gulnora Najmiddin qizi, "Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellekt tizimini takomillashtirish mexanizmlari", 381-386 betlar. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. 4-jild, 7-son (<https://scienceproblems.uz>). Toshkent-2024.

mocratize education, differences in access to digital resources are interfering with its equal distribution. In rural areas and low-income areas, the lack of the necessary technological infrastructure limits how societies can use artificial intelligence-based educational tools. Lack of reliable internet access, modern devices or teacher training makes a large difference in education in these areas³.

Governments and international organizations should invest in technological infrastructure, especially in areas where there is not enough infrastructure. Low-cost devices, subsidized internet and AI-related knowledge enhancement programs can significantly reduce the digital gap. Cooperation between the public and private sectors can increase resource allocation, ensure the inclusion of the introduction of artificial intelligence technologies (Asirit, 2023).

Artificial intelligence has made revolutionary changes in health care, in particular through IBM Watson Health's applications in cancer diagnostics. Analyzing medical data and scientific literature, Watson gives oncologists evidence-based recommendations tailored to each patient. This approach not only increases diagnostic accuracy, but also reduces the time required to develop effective treatment plans. At the same time, artificial intelligence-based wearable devices, such as Fitbit and Apple Watch, provide prevention by constantly monitoring users' health indicators. These devices call for early medical intervention with the detection of anomalies, for example, unusual heartbeats. As a result, health systems switch from reactive to proactive care, reducing costs and improving patient outcomes (Hedderich et al., 2021).

Strengthening Immersive Learning.

New technologies such as augmented reality (AR) and virtual reality (VR) that support artificial intelligence promise to revolutionize reading experiences. These immersive tools give readers the opportunity to interact with content in contrast to traditional methods. For example, medical students can practice complex surgical procedures in a virtual environment to reduce risks and to make sure real patients before practicing. Also, in engineering education, AR programs allow students to visually interact with hardware or infrastructure 3D models to better understand design principles. These technologies, combined with AI-based analysis, provide the ability to monitor student interactions and provide personal feedback, creating a cross-sectional and flexible learning environment.

Global cooperation is needed to bridge the gap in the introduction of artificial intelligence. In particular, investing in infrastructure and education in developing countries ensures that AI technologies reach under-

served areas. Organizations such as UNESCO and the World Bank may play an important role in coordinating efforts to reduce the digital gap.

Also, cooperation between developed and developing countries facilitates knowledge exchange and resource allocation. Initiatives such as AI-related knowledge enhancement programs and teacher training allow teachers around the world to effectively introduce AI into their programs (Yigitcanlar et al., 2020).⁴

Conclusion.

Artificial intelligence technologies bring about revolutionary changes in society and education, providing unprecedented opportunities for advancement and innovation. In society, artificial intelligence provides economic production, Health Optimization, and envi-

ronmental maintenance. In education, however, artificial intelligence provides personalized reading, eases administrative tasks and encourages inclusion. However, solving problems such as ethical problems, digital emptiness and resistance to change is necessary to achieve the full potential of Artificial Intelligence.

Examples in health and education show that specific benefits can be brought by the responsible introduction of Artificial Intelligence. The future of artificial intelligence lies in the development of cooperation between politicians, teachers and technologists, the creation of ethical systems and the elimination of differences in accessibility. By focusing on inclusivity and sustainability, artificial intelligence is an impetus for global development, providing equal opportunities for all.

4 Yigitcanlar, T., et al. (2020). Contributions and risks of artificial intelligence (AI) in building smarter cities. *Energies*, 13(6), 1473. <https://doi.org/10.3390/en13061473>.

References:

1. Aghaziarati, A. (2023). Artificial intelligence in education: investigating teacher attitudes. *Aitechbesosci*, 1(1), 35–42. <https://doi.org/10.61838/kman.aitech.1.1.6>
2. Najmiddinova M.N. Najmiddinova G. N. "Pedagogical mechanisms for improving student knowledge with the help of artificial intelligence" *International journal of scientific researchers* www.wordlyknowledge.uz, Volume: 2, Issue: 1, 2023.
3. Yu, W., & Sup, P. (2021). Artificial intelligence for the development of university education management. *Frontiers in Educational Research*, 4(1). <https://doi.org/10.25236/fer.2021.040120>
4. Najmiddinova M.N, Najmiddinova S.N. "Ways to organize the activities of teachers in the process of distance education" *Asian Journal of Multidimensional Research* ISSN: 2278-4853 Vol. 11, Issue 5, May 2022 SJIF 2022 = 8.179
5. Najmiddinova M.N. "Practical basis of the problem of teaching foreign languages in High education system" *International Conference on Sustainable Development and Economics*, June 24-25, 2019.
6. Yigitcanlar, T., et al. (2020). Contributions and risks of artificial intelligence (AI) in building smarter cities. *Energies*, 13(6), 1473. <https://doi.org/10.3390/en13061473>
7. Najmiddinova Gulnora Najmiddin qizi, "Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellekt tizimini takomillashtirish mexanizmlari", 381-386 betlar. *Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari*. 4-jild, 7-son (<https://scienceproblems.uz>). Toshkent-2024
8. Puspitaningsih, S., et al. (2022). The role of artificial intelligence in children's education. *Social Sciences*. <https://doi.org/10.18502/kss.v7i19.12483>.

Nozima ZIKIROVA,
 Master's student at Termez
 University of Economics and Service

THE ROLE OF IDIOMATIC EXPRESSIONS IN ENGLISH – UZBEK MEDIA TRANSLATION

Annotation: idiomatic expressions are a lively part of language, capturing cultural subtleties to enrich media writings. However, translating such expressions from English into Uzbek creates significant hurdles. This study investigates the importance of idioms in media translation, highlights common challenges in translating them and offers several solutions that translators can use. This study, using illustrative examples, ranging from everyday idioms to more complicated terms, provides insights into dynamic equivalence, cultural adaptation and paraphrastic tactics that may improve translation quality in the media setting.

Key words: *idiomatic expressions, media text, translation, dynamic equivalence, cultural adaptation.*

Аннотация: идиоматические выражения являются живой частью языка, улавливая культурные тонкости и обогащая медиа тексты. Однако перевод таких выражений с английского на узбекский создает значительные препятствия. В этом исследовании исследуется важность идиом в переводе средств массовой информации, выделяются общие проблемы при их переводе и предлагаются несколько решений, которые могут использовать переводчики. Это исследование с использованием наглядных примеров, начиная от повседневных идиом и заканчивая более сложными терминами, дает представление о динамической эквивалентности, культурной адаптации и тактиках перефразирования, которые могут улучшить качество перевода в медиа среде.

Ключевые слова: *идиоматические выражения, медиа текст, перевод, динамическая эквивалентность, культурная адаптация.*

Annotatsiya: idiomatik iboralar tilning jonli qismi bo'lib, media matnlarni boyitish uchun madaniy nozikliklarni qamrab oladi. Biroq bu kabi iboralarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish katta to'siqlarni keltirib chiqaradi. Ushbu tadqiqot ommaviy axborot vositalarini tarjima qilishda idiomlarning ahamiyatini o'rganadi, ularni tarjima qilishda umumiy muammolarni keltirib o'tadi va tarjimonlar foydalanishi mumkin bo'lgan bir nechta yechimlarni taklif qiladi. Ushbu tadqiqot, kundalik idiomlardan tortib to murakkab atamalarga qadar bo'lgan tasviriy misollardan foydalangan holda, ommaviy axborot vositalarida tarjima sifatini yaxshilashi mumkin bo'lgan dinamik ekvivalentlik, madaniy moslashish va parafrastik taktikalar haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: *idiomatik iboralar, mediamatn tarjimasi, dinamik ekvivalent, madaniy moslashuv.*

Introduction

Idioms form an integral part of language, often reflecting historical, cultural and social contexts that shape communication. In media texts, where language is intended not only to inform but also to entertain and engage a diverse audience, idiomatic expressions add color and emotional depth. However, their translation requires more than a mere lexical substitution. When translating from English to Uzbek, the translator must consider both the linguistic structure and the cultural background of each idiom. Theorists like George Lakoff and Mark Johnson emphasize that idioms are rooted in cultural metaphors and shared experiences. This cultural specificity means that an idiom in one language might have no direct counterpart in another, requiring translators to find culturally equivalent expressions rather than relying on word-for-word translation. Translation scholars such as Eugene Nida and Peter Newmark have noted that idioms present unique challenges in translation. Nida, for example, advocates for "dynamic equivalence" – finding an idiom or expression

in the target language that evokes a similar response – even if the literal wording differs. Newmark, on the other hand, sometimes supports a more communicative approach that may involve paraphrasing the underlying meaning to ensure the target audience understands the intended effect.

In English media, idioms frequently function as shorthand for complex ideas or emotions. For instance, expressions like "dog's age" or "piece of cake" convey meanings that are not immediately deducible from the individual words. In contrast, Uzbek may lack direct equivalents for these phrases, compelling translators to either adapt the idiom into a culturally relevant expression or paraphrase the underlying meaning. This article explores these challenges and the strategies developed to overcome them in the context of media translation. Media texts often have strict space and time constraints. Paraphrasing or explaining an idiom might disrupt the flow or style of the text, requiring a careful balance between clarity and brevity.

Idiomatic expressions are more than figurative lan-

guage; they are repositories of cultural identity. In media texts – ranging from news articles and editorials to feature stories and entertainment segments – idioms serve to:

Convey complex ideas succinctly: an idiom can encapsulate an emotion or situation in just a few words.

b) Enhance readability and engagement: they contribute to the style and tone, making media content lively and relatable.

c) Express cultural identity: idioms often reveal the values, humor and history of a community.

However, these same characteristics complicate translation. A literal translation of an idiom may fail to evoke the intended meaning or worse, lead to misinterpretation. For example, the English idiom *“to kick the bucket”* refers to dying, but a literal Uzbek rendering could be confusing or even humorous if not contextualized properly.

Several challenges arise when translating idioms from English to Uzbek, especially in media texts:

Cultural Mismatch: idioms are deeply rooted in cultural contexts. An expression familiar to an English-speaking audience may have no direct counterpart in Uzbek culture. For example, *“let the cat out of the bag”* involves a cultural scenario that might not resonate with Uzbek readers.

Literal vs. Figurative Meaning: translators must decide whether to render an idiom literally or seek a functional equivalent that conveys the underlying idea. A literal translation can obscure meaning, while an overly free translation risks losing the original stylistic effect.

Ambiguity and Multiple Interpretations: many idioms carry subtle connotations. For instance, *“bite the bullet”* suggests accepting a painful situation, yet a direct translation may simply evoke an image of biting, without the metaphorical weight.

To tackle the problems with translating idiomatic expressions, translators use several methods that were conducted by linguists and translation theorists. One of the famous ones is a dynamic equivalence method established by American linguist E. Nida.

Dynamic Equivalence method: this strategy involves finding an idiom in the target language that has a similar effect, even if the literal words differ. For example, instead of translating *“piece of cake”* literally, a translator might choose an Uzbek idiom that conveys ease or simplicity. In Uzbek, we translate it *“juda oson”* or with idiomatic expression *“xamirdan qil sug’irgandek”*. Take a real example from media discourse, *“With our services, relocating is a piece of cake”* (from advertisement). However, if we translate the idiom *“a piece of cake”* literally, we may lose the meaning of the idiom

and misinterpret to the readers.

Paraphrasing method: when no suitable idiom exists in Uzbek, the translator can opt to paraphrase the meaning. This approach sacrifices some stylistic flair in favor of clarity. For example, English idiom: *“Break the ice”*. The idiom means that to be friendly and open the conversation easier with the person who you have not met before. Literal Uzbek Translation is *“muzni sindirish”*, however, this idiom is paraphrased in Uzbek is *“gap boshlamoq”*.

Cultural substitution method: this involves replacing an English idiom with a culturally relevant Uzbek expression that conveys a similar sentiment. The translator must be well-versed in Uzbek idiomatic usage to select an appropriate substitute. For instance, English idiom *“to give somebody the finger”* literally, we translate it to give someone your finger. In the idiom, the content of the image is based on an empty promise. In Uzbek, *“birovning qo’ynini puch yong’oqqa to’ldirmoq”* is equivalent with the meaning of the idiom. Another example is *“the leopard can’t see his spots”* is equivalent with *“burkini go’r tuzatadi”*. *“Beat around the bush”* means to avoid answering a question, to waste the time. And we adapt it in Uzbek *“aravani quruq olib qochmoq”* to encapsulate the meaning of the idiom to the audience and enhance expressiveness.

Each strategy has its merits and limitations. The choice often depends on the target audience, the type of media, and the specific idiom in question.

The challenges inherent in translating idiomatic expressions highlight a broader issue in media translation: the tension between fidelity to the source text and the need to produce an intelligible, engaging target text. On one hand, a literal translation may preserve the “exotic” flavor of the original language, but it risks alienating or confusing the audience. On the other hand, a free translation that adapts the idiom to local cultural norms might lose some of the stylistic nuance that gives the original text its character.

Translators working in the media sphere must therefore be adept in both languages and cultures. They need to be creative problem solvers who can navigate the pitfalls of linguistic equivalence while ensuring that the translation remains faithful to the original message. Professional development in this field often involves studying both linguistic theory and cultural studies, as well as continuous exposure to evolving media language.

Furthermore, the digital age has increased the demand for rapid translation, sometimes at the expense of quality. Automated translation tools, while useful for technical or straightforward text, often struggle with

idioms and cultural nuances. This reinforces the importance of human expertise in the translation process – particularly in fields as dynamic and influential as media.

The strategies outlined in this article are not mutually exclusive. In practice, translators often combine techniques. For instance, a translator might initially adopt dynamic equivalence and then refine the translation through paraphrasing until the idiomatic expression aligns with both the linguistic and cultural contexts of the target audience. Such iterative processes ensure that the final product is not only accurate but also engaging and culturally appropriate.

Conclusion

Translating idiomatic expressions in media texts from English to Uzbek involves a delicate balancing act between preserving the original message and adapt-

ing it to resonate with a different cultural context. The challenges discussed – including cultural mismatches, the risks of literal translation and the need for nuanced interpretation – underscore the complexity of this task. Strategies such as dynamic equivalence, paraphrasing and cultural substitution provide practical solutions that enhance the quality of translation.

As media continues to be a vital conduit for information and entertainment, the role of the translator becomes ever more crucial. Future research may focus on the development of comprehensive databases of culturally equivalent idioms and the integration of artificial intelligence tools with human oversight to improve translation accuracy. Ultimately, the goal is to bridge linguistic divides while maintaining the rich expressiveness of both languages.

References

1. Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
2. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
3. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.
4. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. Routledge.
5. George, H. (2003). "Idioms, Metaphor, and Syntactic Mobility". *Journal of linguistics*.
6. Longman dictionary of contemporary English, new edition for advanced learners.
7. Salomov, G. (1961) *Maqol va idiomalar tarjimasi*. Toshkent.

Matluba ERGASHEVA,
JDPU p.f.f.b PhD

INTERFAOL TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANIB BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI FAOLIYATIDA RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIMNI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: dars jarayonida o'yinlarni tashkil etish tarbiya vositasi hisoblanadi. O'yinlarni pedagogik jarayon tizimida tahlil qilish natijasida shu narsa aniqlandiki, o'yinlar nafaqat psixologik hodisa bo'lib qolmasdan, balki pedagogik hodisa hamdir. O'yinlardan tarbiya masalalarini hal qilish uchun ongli ravishda foydalanishda, ushbu jarayonda pedagogik hodisa shaklini oladi.

Kalit so'zlar: didaktik o'yin, tangram o'yini, geometrik domino, qurilish materiallari o'yini, kombinatorik qobiliyatini rivojlantirish.

Аннотация: организация игр на уроке считается средством обучения. В результате анализа игр в рамках педагогического процесса было выявлено, что игры являются не только психологическим явлением, но и педагогическим феноменом. Когда игры сознательно используются для решения образовательных задач, в этом процессе они приобретают форму педагогического явления.

Ключевые слова: дидактическая игра, игра танграм, геометрическое домино, игра в строительные материалы, развитие комбинаторных способностей.

Annotation: organizing games in the teaching process is considered as an educational tool. As a result of the analysis of the games in the pedagogical process, it was found that the games are not only a psychological phenomenon, but also Pedagogy is also a case. When games are used consciously to solve educational problems, in this process they take the form of a pedagogical phenomenon.

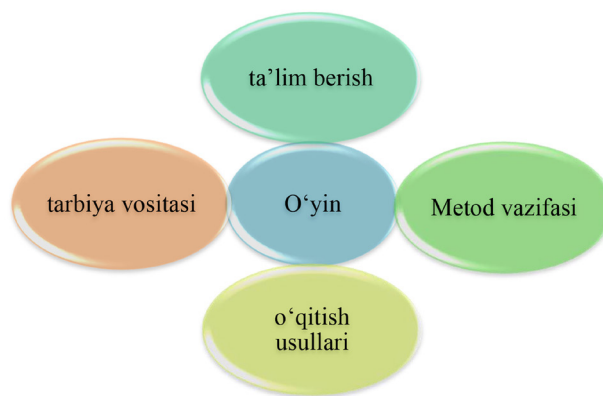
Key words: didactic game, tangram game, geometric domain, game of building materials, development of combinatory abilities.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatida rivojlantiruvchi ta'lim 1-4-sinflarda joriy etilayotgan yangi pedagogik texnologiya, eng avvalambor, fanlararo bog'liqlikni ta'minlash, integratsiyalash, o'quvchi faoliyatini to'g'ri tartiblab olish, vaqtdan samarali foydalanish, ortiqcha qiyinchiliklardan xalos etish, tashabbuskorlik muhitini shakllantirish, ijodiy ishlash tizimini yuzaga keltirish kabi bir qator maqsadlarni amalga oshirish zarur hisoblanadi.

Ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'yinga asoslangan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash yuqori samaradorlikni beradi. Albatta, oldindan rejalashtirilgan va ko'p qirrali o'yinlarni o'z ichiga qamrab olgan bo'lishi kerak. Bunday asoslangan o'yin texnologiyalarining o'zni, avvalambor, o'yinining funksional elementlarini o'qituvchi, o'quvchilarga qanday tushuntirib yetkazishiga bog'liq bo'ladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatida rivojlantiruvchi ta'limni shakllantirishda boshlang'ich sinf matematika darslarida didaktik o'yinlardan foydalanishni misol qilib oldik. Dars jarayonida o'yinlarni tashkil etish tarbiya vositasi hisoblanadi. O'yinlarni pedagogik jarayon tizimida tahlil qilish natijasida shu narsa aniqlandiki, o'yinlar nafaqat psixologik hodisa bo'lib qolmasdan, balki pedagogik hodisa hamdir. O'yinlardan tarbiya masalalarini hal qilish uchun ongli ravishda

foydalanishda, ushbu jarayonda pedagogik hodisa shaklini oladi. (2.11-rasmga qarang)

2.11-rasm. Pedagogik vazifa sifatida o'yin vazifalari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'zini anglash, hissiy bilish, ma'lumotlarni, ko'nikmalarni qabul qilishga keng imkoniyat yaratish uchun shaxsga erkinlik berish, uni ijodiy ishlar qilishga, bajargan ishi samarasini ko'rib quvonishiga, yangi-yangi yutuqlarga yo'llash zarur.

Boshlang'ich ta'limda dars jarayonida ko'rsatmali didaktik yoki o'rgatuvchi o'yinlar keng tarqalgan. Ular o'rganish-bilish mazmuniga ega bo'lib, o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga qaratilgan. O'quv-biluv faoliyatining har xil turlardan foydalanib, xilma-xil o'yinlardan keng

foydalaniladi.

Ayrim mavzularni o'rganishning aniq maqsadlari va vazifalarini, yakuniy natijalarni va bu natijalarga erishilishi lozim bo'lgan vaqtni hisobga olgan holda o'qituvchi ko'rsatma qo'llanmalarni, mavjud didaktik materialni o'ylab ko'radi, ayrim o'quvchilarga va umuman butun sinfga uni yetkazish shakllariga tuzatishlar kiritadi, o'tilgan materialni takrorlash va yangi materialni qabul qilishga tayyorlash tizimini belgilab oladi, fanlararo aloqalarni o'rnatadi. O'quvchilarning matematik nutqini aniqlaydigan va kengaytiradigan o'yinlar juda ham ko'pini tashkil etadi. Masalan, agar boshlang'ich sinf o'quvchilari matematik harakat va raqamlar bilan tanishtirish kerak bo'lsa, qator va ustun tuzishga, o'qish va yechishga o'rgatish mazmuni, **"Kim topadi?"**, **"Kimda bor?"**, **"Kim tez va ishonarli?"** Shunga o'xshash va to'g'ri keladigan o'yinlardan foydalanib o'tkazish mumkin. O'yinda ko'rish, eshitish zehni mustahkamlash va mukammallashtirishdan ham foydalansa bo'ladi. Turli xil o'yinlar yordamida bolalarning sonlarni esda yodlab qolish va saqlash qobiliyatini mustahkamlashga olib keladi.

Dars jarayonida ko'plab o'yinlardan foydalanishda bolalarda joy tushunchasini rivojlantirishga asos bo'ladi. ("Tangram" o'yini, "Geometrik domino", "Qurilish materiallari"), kombinatorik qobiliyatini rivojlantiradi (mozaika, pangli domino, geometrik jismlarni yoymoq va b.) va konstruktiv qobiliyatini rivojlantiradi (konstruktorlar, uchburchakning siri va h.k.) (2.12-rasmga qarang)

Ўйин жараёнида самарали ўтишни учун куйидаги талабларга амал қилиши керак.

- 1) ўқувчиларнинг ўйинда қатнашишларига тайёрлиги ҳар бир ўқувчини ўйин қоидаларини яхшилаб ўзлаштириши мақсадни аниқ тушуниб етиши унда қатнаша олиш даражасидаги билимга эга бўлиши керак;
- 1) ҳар бир ўқувчини зарур дидактик материал билан таъминлаш;
- 2) ўйин топшириқларининг мураккаб ўйинларнинг айрим ҳаракатларини пухта ўзлаштириб олишларини таъминлаш мақсадида босқичма-босқич, кейинчалик бошқа вариантларда ўтказиши;
- 3) ўқувчиларнинг ҳатти-ҳаракатини назорат қилиш, ўз вақтида тўғрилаш ва баҳолаш;
- 4) ўқувчини ўйинда ютқазиб қўйганлиги учун уни ҳақорат қилиш, устидан қилиш каби шахсиятини ерга урувчи ҳолатларга йўл қўймастик;
- 5) ўйин қоидаларини ўзлаштириш, хотирани ўстириш. Зийраклик, мустақиллик, тиришқоқлик каби ҳислатларни тарбиялаш орқали уни ҳар бир дарсда мунтазам ўтказиб туриш лозим.

2.12-rasm

O'quvchilarda o'yinlarga nisbatan ko'nikma hosil bo'lishi uchun o'yinlardagi umumiy qoidalar bilan bir xil bo'lishi kerak. Shuningdek, o'yinlarning mazmunlari va

shakllari o'quvchilarning yoshiga hamda bilim saviyasiga muvofiq bo'lishi shart va zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematika darslarida yangi mavzuni o'zlashtirishda, mustahkamlashda, o'tilganlarni takrorlashda grafik tuzish, hisoblash malaka-ko'nikmalarni shakllantirishda, mustaqil fikrlashni rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish o'qitishning samaradorligini oshirishga olib keladi.

Shu o'rinda o'yin darsda og'zaki hisoblash, o'tilgan mavzularni takrorlash, atrof-muhitni kuzatish orqali geometrik shakllar haqidagi tasavvurlarining boyitishi, olingan bilimlarni mustahkamlashga olib keladi.

Pedagogik texnologiyalar negizida tashkil etilgan matematika darslari tashkiliy usullari hamda metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos kelishi kerak. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini uyg'otish asosida maqsadga erishish bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuviga olib keladi.

Boshlang'ich sinf matematika darsligida berilgan materiallar bolani tarbiyaviy jihatlarini ham yechimini hal qiladi. M: rasmlar orqali estetik tarbiya, masalalarni yechish orqali iqtisodiy savodxonlik kabi tarbiyalar amalga oshadi. Darslik bilan mustaqil ishlash malakasini tarbiyalash katta ahamiyatga ega, chunki darslik mustaqil ishlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Matematikani o'qitish va bilish jarayonida sifat va samaradorligini oshirish maqsadida elektron o'quv metodik kompleks yaratildi. Bu kompleks tarkibida darslikdan tashqari o'quvchilar va o'qituvchilarga moslab tayyorlangan didaktik ko'rgazmali topshiriqlar, mashqlar to'plamlari tarkib topgan. Metodik qo'llanmada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatida rivojlantiruvchi ta'limni shakllantirishda boshlang'ich sinf matematika darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish uchun mashqlar to'plami, hamda ayrim darslarga doir metodik ko'rsatmalar berilgan. Individual, mustaqil ishlarni tashkil qilishda topshiriqlar bo'yicha o'quvchilar mavzularni puxta o'zlashtirishda yordam beradi.

Xulosa. Xulosa o'rnida didaktik o'yinlardan foydalanish ko'rsatmalilik boshlang'ich ta'limda o'z o'rniga ega bo'lib, o'quvchilarning abstrakt va konkret tafakkurlarini rivojlantirishga olib keladi. Ko'rsatmalilikdan foydalanish o'quvchilarning e'tiborini, diqqatini, kreativlik harakatlarini, o'rganilayotgan yangi mavzu materiallarini mustahkamroq, puxtarroq o'zlashtirish imkonini beradi, o'quv jarayonini boshqarish uchun yaxshi sharoit yaratilib, vaqtni tejash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Давыдов В.В. Психологическая теория учебной деятельности и методов начального обучения, основанных на содержательном обобщении. – Томск: Пеленг, 1992. - 112 с
2. Maxmudova M. Kichik yoshdagi o'quvchilarda ijtimoiy faollikni tarbiyalash: Ped.f.n. ...dis. – T.: O'zPFITI, 1994. 143-b.
3. Tolipov O'. Tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv va uni loyihalash //Xalq ta'limi. 2004, №1. 37-39-b.

Otabek FAYZULLOYEV,
Buxoro davlat universiteti professori, PhD.
Fayzulloevotabek77@gmail.com

O'ZBEK VA INGLIZ BOLALAR FOLKLORIDA O'YINLARNING IJTIMOIY VA MADANIY AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek va ingliz bolalar folklorida o'yin va o'yin qo'shiqlarining o'zni tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida bolalar o'yinlarining ijtimoiy va tarbiyaviy ahamiyati, ularning bolalarning jismoniy, intellektual va madaniy rivojlanishiga ta'siri o'rganildi. O'yin qo'shiqlari bolalarni o'yinga chaqirish, tartibni belgilash va jamoaviylikni rivojlantirish kabi vazifalarni bajaradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bolalar folklori o'yin orqali avloddan avlodga madaniy va axloqiy qadriyatlarni yetkazishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: bolalar folklori, o'yin, o'yin qo'shiqlari, chorlamalar, sanamalar, madaniyat, jismoniy rivojlanish, pedagogika, ritm, qofiya.

Аннотация: в данной статье анализируется роль игр и игровых песен в узбекском и английском детском фольклоре. В ходе исследования изучено социальное и воспитательное значение детских игр, их влияние на физическое, интеллектуальное и культурное развитие детей. Игровые песни выполняют функции призыва к игре, организации порядка и развития коллективного духа. Результаты исследования показывают, что детский фольклор играет важную роль в передаче культурных и нравственных ценностей через игры.

Ключевые слова: детский фольклор, игра, игровые песни, призывные рифмовки, считалки, культура, физическое развитие, педагогика, ритм, рифма.

Annotation: this article examines the role of games and game songs in Uzbek and English children's folklore. The study explores the social and educational significance of children's games and their impact on children's physical, intellectual, and cultural development. Game songs serve as a means of inviting children to play, organizing order, and fostering a sense of teamwork. The findings indicate that children's folklore plays a crucial role in transmitting cultural and moral values through play.

Key words: children's folklore, game, game songs, calling rhymes, counting rhymes, culture, physical development, pedagogy, rhythm, rhyme.

Kirish. Bolalar folklori insoniyat madaniyatining eng qadimiy va o'ziga xos tarmoqlaridan biri bo'lib, u xalq og'zaki ijodining eng quvnoq va faol shakllaridan biri hisoblanadi. Bolalar o'yinlari esa folklorning muhim tarkibiy qismi sifatida bolalarning ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuvi, jismoniy va aqliy rivojlanishi hamda ijodiy tafakkurining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'yin bolalar hayotining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali bolalar erkin harakat qilish, o'z mustaqilligini his etish va muayyan jamiyatga moslashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bolalar o'yinlari nafaqat jismoniy faollik, balki ma'naviy va intellektual rivojlanish vositasi hamdir. O'yin jarayonida bola borliqni obrazli ravishda qabul qiladi, o'z atrofini bilishga intiladi va jamoaviy faoliyatga tayyorlanadi. Bolalar o'yinlarida o'yin qo'shiqlari alohida o'rin tutadi. Ushbu qo'shiqlar o'yin davomida yoki o'yinga chorlov sifatida ijro etilib, bolalar uchun estetik zavq bag'ishlash bilan birga, ularning ijtimoiy faolligini oshirishga ham xizmat qiladi. O'zbek va ingliz bolalar folklorida bunday o'yin qo'shiqlari keng tarqalgan bo'lib, ular bolalar faoliyatining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz bolalar folklorida o'yin va o'yin qo'shiqlarining roli, ularning mazmuniy va funksional xususiyatlari hamda bolalar rivojlanishiga ta'siri qiyosiy tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot qiyosiy

folklorshunoslik va madaniy-etnografik tahlil metodlariga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: Qiyosiy tahlil – o'zbek va ingliz bolalar folkloridagi o'yin va o'yin qo'shiqlari tarkibiy jihatdan solishtirildi. Strukturaviy tahlil – bolalar o'yinlarining shakllanishi, ularning tarkibiy qismlari va semantik xususiyatlari o'rganildi. Lingvistik tahlil – o'yin qo'shiqlarining ritmik tuzilishi, qofiyalanish tizimi va badiiy xususiyatlari tadqiq qilindi. Etnografik tahlil – o'yinlarning bolalar hayotidagi o'zni, ularning tarbiyaviy ahamiyati va ijtimoiy funksiyasi o'rganildi. Tadqiqotda o'zbek va ingliz bolalar o'yinlaridan namunalar, shuningdek, G. Vinogradov, G'. Jahongirov, O. Safarov, Saymon J. Bronner, Iona va Piter Opi kabi folklorshunoslarning ilmiy ishlari tahlil qilindi.

Natijalar. O'yin – bolalar faoliyatining tabiiy ehtiyoji. Bola o'yindagina chinakamiga yashaydi. Bunda bolaning o'zini mustaqil his etishi, erkin harakat qilish imkoniyatiga egaligi muhim hayotiy ma'no kasb etadi. Bunday mustaqillik zamirida bolalarning mushohadakorligi oshadi, aqlari o'sadi, irodalari toblanadi, his-tuyg'ulari uyg'ona boshlaydi, tasavvurlari kengayadi, muskullari chiniqa boradi. Natijada ularda epchillik, chaqqonlik, topqirlik, bardoshlilik, jur'atlilik, qat'iylik va sabot singari fazilatlar shakllana boshlaydi. Bolalar o'yin jarayonida uchragan har qanday qiyinchilikni bartaraf qilish yo'llarini

bilib oladi, vaziyatni to'g'ri baholab, sodir bo'lajak xush yoki noxushlikni chamalaydi va turli qiyin vaziyatlardan qutulib ketish choralarini qidiradi.

O'yin – bolalar turmushining ko'zgusi, ular ma'naviy olamining xilma-xil qirralarini butun murakkabligi bilan aks ettiradi. O'yinda bolalar borliqning obrazli va ta'sirli in'ikosini ko'radilar, undan o'zlari zavqlanadilar, hatto kattalarni ham hayajonlantiradilar. Binobarin, o'yinlar yaxlit bir tizim tarzida bolalar folklorining alohida tarkibiy qismini tashkil etadi va "bolalar o'yin folklori" nomi ostida guruhlanadi.

Bolalar o'yin folklori qadimiyligi va an'anaviyligi, ma'lum ijtimoiy-badiiy taraqqiyot bosqichini bosib o'tganligi, bag'rida qadimgi ajdodlarimizning ibtidoiy-mifologik tasavvurlarini, e'tiqodiy qarashlarini, tarbiya normalarini saqlab kelayotganligi bilan ajralib turadi.

O'yinlar bolalarning nainki jismoniy, balki ma'naviy chiniqish mashg'uloti bo'lib, ajdodlar hayotiy tajribasini avlodlarga o'tkazadi va bolalarda burch, mas'uliyat, ichki intizom va huquqiy ongning shakllanishi hamda tarbiyalanishida muhim omil vazifasini o'taydi. Shu ma'noda o'yinlar bolalar ijodkorlik salohiyatini o'rganishda ayricha qimmatga ega. Shunday xususiyatlari tufayli bolalar o'yinlari nafaqat pedagoglar va psixologlarning, balki folklorshunos va elshunoslarning ham diqqatini torta boshladi.

Bolalar o'yinlari pedagoglar uchun shunchaki, harakatlanish jarayoni bo'lmay, balki belgilangan maqsad sari yo'naltirilgan, o'ziga xos ichki tartibga solingan va aniq ritmik takt asosida voqe bo'ladigan harakatlarning garmonik yig'indisi hisoblanadi. Bolalar o'yinlaridagi ritmik takt ko'p hollarda qo'shiqqa omuxtalik tarzida namoyon bo'lganidan ulardagi folkloriy mohiyatni bo'rttiruvchi vositaga aylangan. Shu sababli bolalar folklorining salmoqli tarkibiy qismiga aylangan. Talay o'yinlar qo'shiq bilan mantiqan bog'langan holda kompozitsion jihatdan bir butunlikka erishgan.

Shunisi xarakterliki, bolalar o'yinlaridagi bunday qo'shiqlar behad rang-barang bo'lib, turlicha vazifani bajaradi. Ana shu xususiyatiga ko'ra professor G.Vinogradov ularni o'yin qo'shiqlari tarzida umumlashtiradi.

Bolalarni o'yinga chaqirish, o'yinni tashkil etishda chorlamalar, cheklashmachoqlar va sanamalar ijro qilinadi. Chorlamalar bolalarni o'yinga chaqirish vazifasini bajaruvchi qo'shiqlardir. Ular she'riy ko'rinishda uchraydi va o'yin debochasi bo'lib xizmat qiladi. Bunday aytimlar ingliz va o'zbek bolalar o'yin folklorida borligi kuzatiladi.

O'zbek bolalar chorlamalari, odatda, "Bor-ho, kel-ho" degan hayqiriq undov bilan boshlanadi:

Bor-ho, kel-ho,
O'yinga chiq-ho!
O'yinga chiqqan darmonda,
O'yindan qolgan armonda!
O'zbek folklorshunosligida chorlamalarning vazifasi

va ijro xususiyatlari haqida dastlab G'.Jahongirov va O.Safarovlar fikr yuritganlar.

Ingliz bolalarining o'g'il-qizlarga murojaat qilib, "Boys and girls, come out to play", ya'ni "Bolalar va qizlar, o'ynashga chiqing" deb boshlangan quyidagi qo'shig'ini bevosita o'yinga chorlov ruhida bo'lganligini inobatga olib, **chorlama** deb hisoblash mumkin:

Boys and girls, come out to play,
The moon does shine as bright as day.
Leave your supper, leave your sleep,
And meet your playfellows in the street.

Bu misralarning keyingi ikki satri orqali bolalar kechki ovqatni qoldirib va uxlashdan voz kechib, ko'chada o'ynaydigan do'stlari sari oshiqshiga da'vat etilmoqda.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz bolalar folklorida o'yin va o'yin qo'shiqlari bolalar hayotida nafaqat ko'ngilochar, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan omil sifatida ham xizmat qiladi.

O'yinlar bolalar uchun tabiiy ehtiyoj bo'lib, ular orqali bola hayotiy tajriba orttiradi, ijtimoiy munosabatlarni o'rganadi va atrof-muhit bilan uyg'unlashadi. Jismoniy rivojlanish: O'yinlar orqali bolalar epchillik, chaqqonlik, bardoshlilik, jur'at va qat'iylik singari fazilatlarini egallaydi. Intellektual rivojlanish: Bolalar o'yin jarayonida qiyinchiliklarni yengish, muammoni hal qilish va muqobil yo'llarni izlashni o'rganadilar. Ijtimoiylashuv: Jamoaviy o'yinlar orqali bolalar muloqot qilish, hamkorlik qilish, yetakchilik qilish va qoidalar asosida harakat qilishni o'rganadilar.

Bolalar o'yinlarida qo'shiqlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu qo'shiqlar turli vazifalarni bajaradi: Chorlamalar (Calling Rhymes): Bolalarni o'yin jarayoniga chaqirish uchun ishlatiladi. Masalan, "Bor-ho, kel-ho" o'zbek chorlamasi yoki "Boys and girls, come out to play" ingliz bolalar qo'shig'i. Sanamalar (Counting Rhymes): O'yin ishtirokchilarini aniqlash va tartibni belgilash uchun qo'llaniladi. Cheklashmachoqlar (Elimination Rhymes): O'yinda kim birinchi yoki oxirgi bo'lishini belgilash uchun ishlatiladi.

O'zbek va ingliz bolalar o'yin qo'shiqlarida o'xshashliklar: Har ikkala madaniyatda ham o'yinlar orqali bolalar ijtimoiylashadi va dunyoqarashini boyitadi, o'yin qo'shiqlari odatda ritmik, qofiyali va takroriy bo'lib, yodlashga oson, o'yin jarayonida qoidalarga rioya qilish, tartib saqlash va jamoadagi rollarni tushunish muhim ahamiyat kasb etadi; farqlar: o'zbek o'yin qo'shiqlari ko'pincha she'riy ifodalarga boy bo'lib, ular ritmik jihatdan murakkabroq bo'lishi mumkin, ingliz o'yin qo'shiqlari esa oddiy va o'yin jarayonini osonlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Masalan, "Boys and girls, come out to play" qo'shig'i bolalarni kechqurun ham o'ynashga da'vat qiladi, o'zbek bolalar folklorida o'yinga chaqiruvchi qo'shiqlarda buyruq yoki iltimos shakli ko'p uchrasa, ingliz folklorida esa taklif shaklidagi so'zlar keng tarqalgan.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalar o'yinlari va o'yin qo'shiqlari bolalar hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. O'yin bolalarning jismoniy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishida asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. O'yin qo'shiqlari esa o'yinning ajralmas qismi bo'lib, ular bolalarning estetik didini shakllantirish,

o'yin tartib-qoidalarini belgilash va jamoaviylik ruhini rivojlantirish uchun ishlatiladi. O'zbek va ingliz bolalar folklorida o'yin qo'shiqlari o'xshash xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning kompozitsion jihatlari, lingvistik uslubi va tarbiyaviy funksiyalari milliy madaniyatga mos ravishda shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жаҳонгирова Ф. Ўзбек болалар фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. 101-б; Сафаров О. Ўзбек болалар поэтик фольклори. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. 134-197-б.
2. Mother Goose's Nursery Rhymes. A collection of Alphabets, Rhymes, Tales and Jingles. London. George Routledge and sons. – New York: Broome street, 1877. – P. 14.
3. Бойчечак. Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. Болалар фольклори. Меҳнат кўшиқлари. – Т.: Ф.Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. 19-б.
4. Ўраева Д. Мотам аллаларининг жанрий белгилари. – Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент. 2005. – №1.51-59-б.
5. Сафаров О. Айтим-олқишлар // Болаларни эркаловчи ўзбек халқ кўшиқлари. – Т.: Фан, 1983. 33-49-б; Сафаров О. Айтим-олқишлар // Ўзбек болалар поэтик фольклори. – Т.: Ўқитувчи, 1985. 44-55-б.
6. Ochilov, Ulugbek Sayfuloevich. "Naturalistic Images In The Novel "Sister Carrie" By The American Writer Theodore Dreiser". *Scientific reports of Bukhara State University* 4.3 (2020): 179-183.

Dildora NURMATOVA,

Qarshi davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

ILMIY-TADQIQOT FAOLIYATGA TAYYORLASHDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodologik asoslari va faoliyat tushunchasi metodologiyasining falsafiy ta'riflari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: metodologiya, tamoyillari, shartlari, meyorlari, subyekt, obyekt, predmet, vositalar, metodlar, faoliyat natijasi.

Аннотация: в статье дается философское определение методических основ и концепции деятельности будущих учителей физики.

Ключевые слова: методология, принципы, условия, критерии, субъект, объект, предмет, средства, методы, результат деятельности.

Annotation: in this article, future physics teachers get acquainted with the methodological foundations and philosophical definitions of the methodology of the concept of activity.

Key words: methodology, principles, conditions, norms, subject, object, object, means, methods, result of activity.

“Faoliyat” tushunchasi metodologiyaning deyarli barcha falsafiy ta'riflarida asosiy hisoblanadi. Metodologiyaning ana shu “faoliyat” jihati A.M.Novikov unga o'z ta'rifini bergan: “Metodologiya – bu faoliyatni tashkil etish haqidagi ta'limotdir” [20-b].

A.M.Novikovning metodologiya tushunchasiga ta'rifi boshqa tadqiqotchilarning ishlarida qo'llanila boshlandi. A.M. Novikov “Metodologiya sxemasi” quyidagi shaklga ega [23]:

1.Faoliyatning xususiyatlari: tamoyillari, shartlari, me'yorlari.

2.Faoliyatning mantiqiy tuzilishi: subyekt, obyekt, predmet, shakllar, vositalar, metodlar, faoliyat natijasi.

3.Faoliyatning vaqt tarkibi: faoliyat fazalari, bosqichlari.

Faoliyatni amalga oshirish jarayoni loyiha doirasida vaqt va resurslar bilan cheklangan fazalar va bosqichlarda ma'lum vaqt ketma-ketligida amalga

oshiriladigan ma'lum tizimni maqsadli yaratish yoki o'zgartirish sifatida qaraladi.

Loyihalash bosqichining natijasi – yaratilayotgan tizimning qurilgan modeli va uni amalga oshirish rejasi. Texnologik bosqichning natijasi tizimni amalga oshirishdir. Refleksiv bosqichning natijasi – amalga oshirilgan tizimni baholash va uning keyingi tuzatish yo'lini aniqlash yoki yangi loyihani ishga tushirish.

Tadqiqotchilik kompetensiyasi komponentlar shaklida shaxsning ilmiy tadqiqotni amalga oshirishda metodikaning bosqichlarini amalga oshirishga tayyorligi va qobiliyatini o'z ichiga olishi kerak.

“Faoliyat” toifasi turli fanlarning, jumladan, falsafa, psixologiya va tizimli tahlilning o'rganish obyekti hisoblanadi. Falsafa faoliyatni inson mavjudligining universal usuli sifatida o'rganadi va shaxsni harakat qiluvchi mavjudot sifatida belgilaydi. Inson faoliyati moddiy-amaliy, intellektual, ma'naviy operatsiyalarni qamrab oladi; tashqi va ichki jarayonlar; faoliyat – fikr va qo'l ishi; bilish jarayoni va inson xatti-harakati [233].

Umuman olganda, zamonaviy falsafiy adabiyotda “faoliyat” tushunchasining mohiyatini ochish va aniqlashning yagona yondashuvi mavjud emas: “Faoliyat – bu atrofdagi dunyo bilan faol munosabatlarning o'ziga xos shakli bo'lib, uning mazmuni mavjud madaniyat shakllarini o'zlashtirish va rivojlantirish asosida bu dunyoni maqsadga muvofiq ravishda o'zgartirishdir” [380, 267-268-b].

E.G.Yudin faoliyatning beshta funksiyasini aniqlaydi va uni quyidagicha ko'rib chiqadi:

- 1) tushuntirish tamoyili, inson dunyosining universal asosi sifatida;
- 2) obyektiv ilmiy tadqiqot predmeti sifatida;
- 3) boshqaruv subyekti – belgilangan tamoyillar asosida faoliyat ko'rsatish va rivojlanish sifatida;
- 4) loyihalash predmeti, ya'ni asosan, yangi faoliyat turlarini optimal amalga oshirish metodlari va shartlarini aniqlash sifatida;
- 5) turli madaniy tizimlardagi qadriyatlar tizimi sifatida [216].

Ehtiyojlar inson faoliyatining rag'batlantiruvchisi bo'lgan motivlarda aniqlashtiriladi, obyektivlashtiriladi, amalga oshiriladi. Motivatsiya, ya'ni shaxsni muayyan faoliyat yoki harakatlar, xatti-harakatlarga undash jarayoni muqobil variantlarni tahlil qilish va baholash, tanlash va qaror qabul qilishni talab qiladigan murakkab jarayondir.

Motivlar maqsadning ta'rifini kutilayotgan faoliyat, harakatning istalgan natijasining subyektiv tasviri sifatida belgilaydi.

Loyiha – bu natijalar sifatiga qo'yiladigan talablar, mablag'lar va resurslarni sarflashning mumkin bo'lgan asoslari va ma'lum bir tashkilotga ega bo'lgan alohida tizimni vaqt bilan cheklangan, maqsadli o'zgartirishdir [233, s. 42].

Ilmiy tadqiqotlarni loyiha doirasida ko'rib chiqish

imkoniyati [233] ga asoslanadi, bu yerda, xususan, “loyiha” ning fundamental konsepsiyasiga asoslanib, biz umumiy nuqtai nazardan ko'rib chiqishimiz mumkin bo'lgan loyihalar quyidagilar:

- ilmiy tadqiqotlar;
- amaliy (amaliyotga yo'naltirilgan) loyihalar;
- badiiy loyihalar;
- o'quvchi faoliyatida o'quv, ta'lim loyihalari;
- o'yin loyihalari [233, 43-b].

Har bir loyiha g'oyaning paydo bo'lishidan to'liq yakunlanishigacha o'z rivojlanishining bir qator bosqichlaridan o'tadi. Rivojlanish bosqichlarining to'liq to'plami loyihaning rivojlanishini tashkil qiladi [249].

Loyihalash loyihaning dastlabki bosqichidir. Har qanday loyiha samarali faoliyat sifatida o'zining maqsadini belgilashni talab qiladi. Loyihaning texnologik bosqichi – bu vazifalarni hal qilish uchun shartlar, shakllar, metodlar va vositalar tizimi. Har qanday loyiha ma'lum texnologiyalar to'plami tomonidan amalga oshiriladi. Loyihaning refleksiv bosqichi – bu maqsadlar, vazifalar, natijalarning doimiy tahlili. U ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

OTMd moddiy-texnik shart-sharoitlarni tegishli o'quv rag'batlantirish va metodik ta'minotni yaratish orqali talabaning o'quv tadqiqotini amalga oshirishdagi faolligini tashkil etish mumkin, bu esa unga ushbu faoliyatni amalga oshirish imkonini beradi, bunda asosiy e'tibor ilmiy faoliyatning tuzilishiga qaratiladi: tadqiqot ilmiy tadqiqotning metodologik tuzilmasi sifatida; ta'lim loyihasi sifatida; o'quv tadqiqotini amalga oshirish (loyihalash, texnologik va refleksiv) bosqichlarini izchil amalga oshirish sifatida.

Har qanday tadqiqot vazifasi insonni o'rab turgan haqiqatning “tugamasligi” nuqtai nazaridan potensial ijodiydir. Tadqiqotlarni kengaytirish jarayonida yangi maqsadlar muqarrar ravishda yuzaga keladi. Ijodkorlikning bu xususiyatini D.B.Bogoyavlenskaya: “O'zining rivojlangan shaklida ijodiy harakat maqsadning o'zi paydo bo'lishiga olib keladi” deb ta'kidlaydi [51, 81-82-b].

Psixologiya nuqtai nazaridan ijodkorlik hissiy, vizual, operatsion-faoliyatli va mantiqiy-nazariy shakllarda o'zgaruvchan va noma'lum sharoitlarga moslashishga qaratilgan aqliy jarayonlarning darajasi va sifatini belgilovchi shaxsga xos bo'lgan qobiliyatlarning iyerarxik tuzilgan birligidir [138].

Y.N.Kulyutkin ijodkorlikni shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratish bo'yicha faoliyati deb ta'riflaydi: bu yangi, o'ziga xos, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan natija, shaxs yoki odamlar guruhi tomonidan yaratilgan mahsulot [182].

N.V.Sichkova OTM talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini ko'rib chiqadi va “ijodkorlik” tushunchasini shaxsning muayyan amaliy vaziyatda eng yaxshi qaror qabul qilish qobiliyati sifatida izohlaydi. Ilmiy-

pedagogik muammolarni ijodiy hal etishni talabning tadqiqotchilik ko'nikma va malakalari bilan bog'laydi. Bu omil "ijodkorlik" va "izlanish" tushunchalari o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor berishga undaydi [339, 82-b].

Ijodkorlik elementlari har qanday fizik tadqiqotning ajralmas qismidir, agar u to'liq metodologik siklga muvofiq amalga oshirilsa, unda tadqiqotchi muammoni ochishdan olingan natijalarni aks ettirishgacha bo'lgan to'liq yo'lni "o'tadi". Keling, turli tadqiqotchilarning ilmiy ijodning mantiqiy tuzilishiga yondashuvlarini ko'rib chiqaylik.

A.Puankare matematik kashfiyotlar (tadqiqotlar) jarayonida ijodiy fikrlashning muayyan davrlarini ajratib ko'rsatadi:

Ongli mehnat davri. Bu bosqichda tafakkur kerakli natijani bermaydigan, balki "ongsiz mexanizm"ni harakatga keltiradigan bir qator "ruxsatsiz harakatlar"ni amalga oshiradi.

Ongli mehnatning yangi davri. Olingan natijalardan oqibatlar tuziladi, ular tartibga solinadi va tekshiriladi [198, 286-b].

Fizik tadqiqotlarda shunga o'xshash ijodkorlik, masalan, qismlarni, asboblarni va laboratoriya jihozlarning o'lchash mexanizmlarini ishlab chiqarishda namoyon bo'ladi va qo'llaniladi.

D.Dyui [116] ga ko'ra insonning tadqiqot faoliyati beshta mantiqiy bosqichni o'z ichiga oladi: (1) qiyinchilik hissi, (2) uning ta'rifi va chegaralarini aniqlash, (3) mumkin bo'lgan yechim g'oyasi, (4) vakillik munosabatlari haqida fikr yuritish orqali rivojlantirish, (5) qabul qilish yoki rad etishga olib keladigan keyingi kuzatishlar.

Oxirgi va yakuniy bosqich – bu taxminlarni eksperimental tasdiqlash yoki tekshirishning bir turi. D.Dyuning yozishicha, kuzatuv jarayonning boshida, hal qilinayotgan qiyinchilikning mohiyatini to'g'riroq va aniqroq aniqlash uchun, yakunda, ilgari surilgan xulosalarning qadr-qimmatini baholash shakli. Kuzatishning ushbu ikki chegarasi o'rtasida biz butun fikrlash jarayonining aqliy tomonini aniq topamiz. Mulohaza yuritish tasdiqlash uchun eksperimental kuzatishlarni talab qiladi va eksperiment faqat fikrlash orqali ishlab chiqilgan g'oya asosida iqtisodiy va samarali amalga oshirilishi mumkin [50-54].

Demak, xulosa qilib aytishimiz mumkinki, ilmiy ijodni o'zining metodologik bosqichlari bilan tadqiqot faoliyatining bir turi sifatida, muammoni ochish va gipotezani shakllantirishdan boshlab, har qanday fizik tadqiqotning ajralmas qismi sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Farmoni "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 - yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" 2019 - yil 8 - oktabr, PF-5847-son.
2. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. – T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019 - yil.
3. Dildora Nurmatova. METHODOLOGY OF USING SOFTWARE TOOLS IN PREPARING FUTURE PHYSICS TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY. WEB OF SCIENTIST: INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL ISSN: 2776-0979, VOLUME 5, ISSUE 01, JANUARY, 2024
4. Байденко В.И. «Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. 2009. – С. 482-492.
5. Нурматова Д.Ж. ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАЛАБАЛАРИДА ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШ УСЛУБИ. Qarshi DU Mikro va nanotexnologiya, yangi materiallar olishning zamonaviy holati va istiqbollari mavzusidagi XALQARO KONFERENSIYA. 324-326, 2023-yil.

Dिल्фуза ABDULLAYEVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti
“Chet tillari -2” kafedrasida katta o'qituvchisi

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH ASPEKTLARI

Annotatsiya: maqolada xorijiy tillarni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish ta'lim jarayoni sifatini oshiradi. Bunday usullardan darslarda foydalanish talabalarning fransuz va rus tillaridagi muloqotiga yangi mazmun bag'ishlaydi, harakatlarni rag'batlantirish, olingan ma'lumotlarni mustaqil ravishda tahlil qilish, ijodiy fikrlashni faollashtirish va ijodiy qobiliyatlarini ochib berish qobiliyatini zamonaviy ta'lim texnologiyalar aspektida rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: interfaol usullar, zamonaviy texnologiyalar, internet resurslari, xorijiy tillar, til muhiti.

Аннотация: в статье утверждается, что использование интерактивных методов в обучении иностранным языкам повышает качество образовательного процесса. Использование таких методов на уроках придает новый смысл общению студентов на французском и русском языках, стимулирует активность, развивает способность самостоятельно анализировать полученную информацию, активизирует творческое мышление, раскрывает их творческие способности в аспекте современных образовательных технологий.

Ключевые слова: интерактивные методы, современные технологии, интернет-ресурсы, иностранные языки, языковая среда.

Annotation: the article argues that the use of interactive methods in teaching foreign languages increases the quality of the educational process. The use of such methods in lessons gives new meaning to students' communication in French and Russian, stimulates their actions, develops the ability to independently analyze the information received, activates creative thinking and reveals their creative abilities in the aspect of modern educational technologies.

Key words: interactive methods, modern technologies, Internet resources, foreign languages, language environment.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga interfaol pedagogik usullar va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi [1]. Shu tariqa interfaol pedagogik usullarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi va zamonaviy axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi natijasida har bir talaba o'z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

Hozirgi kunda mamlakatimizdagi oliy o'quv yurtlari o'quv jarayonida interfaol usullar asosida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan maksimal darajada foydalanmoqda, buning natijasida ko'plab zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha seminarlar, treninglar va konferensiyalar o'tkazib kelinmoqda. Ularda xorijiy davlatlardan mutaxassislar, professor-o'qituvchilar onlayn va oflayn shaklda ishtirok etib kelmoqda. Zamonaviy axborot jamiyati sharoitida oliy ta'limning maqsadi ijtimoiy va kasbiy sohalarida moslashuvchan harakat qilishga qodir, barkamol ijodkor shaxsni shakllantirishdir, shu sababli oliy o'quv

yurtlarining ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirish zarurati tug'ilmoqda. Chunki yosh avlod orasida ta'lim olish va o'z ustida ishlash istagi kundan kunga sustlashib bormoqda. Bunday muammo bilan kurashish uchun pedagoglar telefonlar, planshetlar va noutbuklar – zamonaviy texnologiyalar asosida interfaol usullardan foydalangan holda ish olib borishmoqda.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini takomillashtirishda samarali usullar va texnologiyalarning o'rni kattadir. Zamonaviy yoshlarning rivojlanishida interfaol usullar va texnologiyalarni izlash va ulardan ta'lim jarayonida to'g'ri foydalanish talab etiladi. Ta'limning interfaol usullari o'quv jarayonini yuqori bosqichga olib chiqadi va xorijiy tillarni kommunikativ kompetensiyasi darajasida kasbiy muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan bo'lajak yosh mutaxassislarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilib, ularni zamonaviy texnologiyalar aspektida yanada mukammallashtiradi. Bunday universitetlarning o'quv rejasiga, albatta, loyihalarni ishlab chiqish, o'qitish, ishlab chiqarishda amaliyot o'tash, shuningdek, ilmiy tashkilotlarda ishtirok etish kabi ta'lim shakllari kiradi.

Zamonaviy xorijiy tillar darsida interfaol usullardan foydalanmasdan ta'lim berishni tasavvur qilish va samarali amalga oshirish mumkin emas. Interfaol usullar o'qitish nazariyasi va usullarining amaliyotga ma'lum proyeksiyasi bo'lib, har qanday pedagogik usul turli ta'lim

muassasalarida o'qituvchilar va talabalar uchun qulay bo'lishi kerak [2]. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosidagi interfaol usullar, loyiha texnologiyasi, tanqidiy fikrlash texnologiyasi, muammoli ta'lim texnologiyasi, keys texnologiyalari va hamkorlik texnologiyasidan foydalanish eng samarali texnologiyalar bo'lib, ularni o'rganishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi, shu tariqa o'quvchilarning qobiliyatlari va ularning bilim darajasini hisobga olgan holda ta'limning individuallasuvi va differentsiatsiyasini ta'minlaydi.

Xorijiy tillar darslarida internetdan foydalangan holda ham bir qator interfaol usullarni qo'llash mumkin:

global tarmoq materiallaridan foydalangan holda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish;

talabalarning yozish malakalarini oshirish;

talabalarning so'z boyligini oshirish;

talabalarning xorijiy tillarni o'rganish motivatsiyasini rivojlantirish [3].

Internetdan foydalanish talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularga xorijiy tillarda so'zlashadigan mamlakatlardagi tengdoshlari bilan biznes aloqalarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Xorijiy tillar darslarida o'quvchilar so'z boyligini boyitadi, talaffuzni rivojlantiradi, og'zaki va yozma nutqni interfaol usullar asosida ta'lim jarayonida takomillashtiradi. Talabalar onlayn va oflayn tarzda o'tkaziladigan test sinovlari, viktorinalar, tanlovlar va olimpiadalarda ishtirok etishlari, boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan chatlarda, videokonferensiyalarda qatnashishlari mumkin.

Interfaol usullar dars jarayonida nafaqat real hayotiy vaziyatlarni yaratadi, balki talabalarni xorijiy tillardan foydalangan holda ularga adekvat javob berishga majbur qiladi. Internetdan foydalanilgan holda interfaol usullardan foydalanish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, fransuz yoki rus tilini o'rganishning asosiy maqsadi madaniyatlararo to'g'ri muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Interfaol usullar asosida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

kompyuter o'quv dasturlari asosida multimedia darslari;

darslar – taqdimotlar. O'qituvchilar Power Point kompyuter dasturidan foydalanib, multimedia darslari, elektron o'quv qurollari, turli shakllarda – grafik, slayd, matn, video va boshqalarni tayyorlaydi;

kompyuterlarda onlayn yoki oflayn shaklda test o'tkazish;

masofaviy ta'lim, shu jumladan, ta'lim faoliyatining

barcha shakllari;

baland ovozda gapirish va to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatishda yordam beruvchi "LinGo" yoki "Duolingo" qurilmalar [2].

Shu munosabat bilan tadqiqotchi I.G. Zaxarova interfaol usullarni internetda qidirishni osonlashtirish uchun onlayn kutubxona yaratishni taklif qiladi. Biroq bunday resursning samarali ishlashi uchun o'rganilayotgan masalalar bo'yicha eng qimmatli ma'lumot manbalarini o'z ichiga olgan yordamchi sahifalarni tayyorlash muhimdir [1]. Ushbu manbalar o'quv materiali bo'lmasa-da, ular o'quvchilar uchun motivatsion manba bo'lgan haqiqiy matnlar bilan onlayn yoki oflayn ishlash imkoniyatini beradi va shuning uchun o'quv jarayonida foydalanish mumkin. Shunday qilib, Internet resurslaridan foydalanish imkoniyatlari juda katta, chunki ular dunyoning istalgan nuqtasida joylashgan talabalarga kerakli ma'lumotlarni olish uchun sharoit yaratadi, xoh yoshlar hayotidan yangiliklar, gazeta va jurnallardagi maqolalar, xoh mintaqaviy materiallar va boshqalar misolida.

Masalan, fransuz va rus tillarini multimedia o'quv vositalaridan foydalangan holda o'qitishga interfaol usullarni joriy etish, talabalarning xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish imkonini beradi; muqobil axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish; mustaqil aqliy faoliyatni rivojlantirish; ijodiy o'zini o'zi anglashni yaxshilash; muloqot qobiliyatlarini, madaniy va kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga olib keladi. Binobarin, ko'rsatilgan texnologiyalar, agar nofilologik oliy o'quv yurtlarida "Xorijiy tillar" fanining mazmuni kasbiy yo'naltirilgan bo'lsa, darslarni sifat jihatidan diversifikatsiya qilishga, ularni informatsion va didaktik jihatdan xilma-xil qilishga va samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi [3].

Xorijiy tillarni o'qitish usullari doimiy ravishda yangilanib turadi, shuning uchun ularni o'rganishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Eng samarali usullardan biri kommunikativ bo'lganligi sababli biz uni o'rganishda keyingi tadqiqotlar uchun istiqbollarni ko'ramiz. Shunday qilib, xorijiy tillarni o'qitishda interfaol usullardan zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida foydalanish o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli, axborotga boy tashkil etish imkonini beradi. Xorijiy tillar darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali interfaol ta'limni mutlaqo yangi bosqichda ta'minlash, fransuz va rus tillarini o'rganishga bo'lgan motivatsiyani va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi maxsus xorijiy tillarni o'rganish muhitini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zaxarova I.G. Ta'lim psixologiyasi: universitetlar uchun darslik. – Logos, 2023.
2. Зайналова Д.А. (2021). Инновационные технологии преподавания иностранных языков. Управление образованием: теория и практика, (3 (43)), 221-229.
3. Pardayeva Z.B. & Salomova G.A. (2024). Xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Inter education & global study, (8), 390-395.

Барно АБДУЛЛАЕВА,
преподаватель Ферганского государственного университета,
Зумрад АХМЕДОВА,
преподаватель Ферганского государственного университета

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РКИ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО И СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: в статье анализируются методические подходы к преподаванию русского языка как иностранного в условиях дистанционного и смешанного обучения. Исследование показывает, что цифровые технологии (видеоконференции, форумы, онлайн-платформы) способствуют развитию коммуникативных навыков, повышению мотивации и самостоятельности студентов, а также улучшению контроля знаний, адаптируя традиционные методики к современным образовательным вызовам.

Ключевые слова: дистанционное обучение, смешанное обучение, методика преподавания, русский язык как иностранный, цифровые платформы, мотивация, контроль знаний.

Annotatsiya: maqolada rus tilini chet til sifatida o'rgatishga oid metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar (videokonferensiyalar, forumlar, onlayn platformalar) kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, talabalar motivatsiyasini oshirish va ularning mustaqil fikrlashini shakllantirish, shuningdek, bilimlarni nazorat qilishni yaxshilashga xizmat qilish bilan bir qatorda an'anaviy uslublarni zamonaviy ta'lim talablariga moslashtiradi.

Kalit so'zlar: distant ta'lim, aralash ta'lim, o'qitish metodikasi, rus tili chet til sifatida, raqamli platformalar, motivatsiya, bilimlarni nazorat qilish.

Annotation: the article analyzes methodological approaches to teaching Russian as a foreign language in the context of distance and blended learning. The study shows that digital technologies (videoconferences, forums, online platforms) contribute to the development of communicative skills, enhance students' motivation and independence, and improve knowledge assessment, thereby adapting traditional methodologies to modern educational challenges.

Key words: distance learning, blended learning, teaching methodology, Russian as a foreign language, digital platforms, motivation, knowledge assessment.

В условиях стремительного развития цифровых технологий и современных образовательных реалий наблюдается качественная трансформация традиционных методик преподавания, что обуславливает необходимость разработки и внедрения инновационных подходов к обучению, особенно при дистанционном и смешанном форматах. Современные исследования подтверждают, что интеграция цифровых образовательных технологий позволяет не только повысить эффективность усвоения учебного материала, но и существенно изменить роль преподавателя, который становится наставником и координатором учебного процесса [1]. Таким образом, использование платформ для видеоконференций, таких как Zoom, Microsoft Teams и Google Meet, приобретает ключевое значение, поскольку позволяет моделировать реальные коммуникативные ситуации и организовывать синхронное взаимодействие между преподавателем и студентами. Научно обосновано, что подобное взаимодействие способствует формированию навыков устной речи и развитию коммуникативной компетенции, что особенно важно при изучении русского языка как иностранного [2]. При этом активное применение форумов, чатов и других асинхронных средств ком-

муникации позволяет студентам самостоятельно анализировать и интерпретировать информацию, что положительно сказывается на развитии письменной речи и критического мышления [3].

Необходимо отметить, что использование специализированных онлайн-платформ, таких как Duolingo, LinguaLeo и иных ресурсов, разработанных образовательными учреждениями, предоставляет студентам возможность выполнять интерактивные задания, направленные на отработку лексических, грамматических и аудиторных навыков. Применение данных ресурсов не только способствует самостоятельному освоению материала, но и трансформирует традиционную роль преподавателя, который переходит от прямой передачи знаний к методической поддержке и индивидуальному сопровождению учебного процесса [3].

Переходя к смешанному обучению, следует подчеркнуть, что объединение очных занятий с дистанционными формами ведет к синергетическому эффекту, позволяющему оптимизировать образовательный процесс. Современные научные исследования демонстрируют, что представление теоретического материала в онлайн-формате, с последующим закреплением знаний на очных прак-

тических занятиях, позволяет более эффективно использовать учебное время и индивидуально адаптировать подход к каждому студенту [2]. Такой гибридный формат особенно актуален для иностранных студентов, которым необходимо регулярно практиковаться в реальных условиях общения, что в свою очередь способствует более глубокому освоению языка [1].

Важным компонентом данного подхода является организация проектной работы, которая рассматривается как эффективный метод активного обучения. При реализации проектных заданий студенты приобретают навыки поиска, обработки и анализа информации, что способствует развитию критического мышления и творческого потенциала. Исследования показывают, что работа над проектами, выполняемыми как в группах, так и индивидуально, положительно сказывается на формировании профессиональных компетенций и самостоятельности обучающихся [4].

В условиях дистанционного обучения особое внимание уделяется вопросам контроля знаний и оценивания. Традиционные формы тестирования зачастую не отражают объективную картину знаний, поскольку возможность использования вспомогательных материалов в онлайн-формате может искажать результаты. Поэтому в образовательной практике все чаще применяются комплексные формы оценивания, такие как устные экзамены через видеосвязь, написание эссе и выполнение проектных заданий, требующих глубокого анализа и практического применения полученных знаний [4]. Не менее важен и психологический аспект дистанционного обучения. Отсутствие привычной образовательной среды, социальная изоляция и ограниченные возможности личного общения могут приводить к снижению мотивации и возникновению чувства одиночества у студентов. В связи с этим

преподаватель выполняет функцию не только носителя знаний, но и эмоционального наставника, способного поддерживать позитивную атмосферу в учебной группе. Применение игровых методик, организация квестов, викторин и конкурсов позволяет поддерживать интерес обучающихся и стимулировать их активное участие в учебном процессе, что подтверждается современными эмпирическими исследованиями [1].

Таким образом, интеграция цифровых технологий с традиционными методами преподавания представляет собой многоаспектный процесс, требующий гибкости, творческого подхода и постоянного совершенствования методик. Адаптация образовательного процесса к современным вызовам, обусловленная использованием дистанционных и смешанных форм обучения, способствует успешному освоению русского языка как иностранного, что на практике подтверждается многочисленными исследованиями [2, 3, 4]. Также необходимо уделить внимание интеграции аутентичных культурных материалов в образовательный процесс. Эффективное знакомство студентов с культурой русскоязычных стран посредством фильмов, музыки, литературы и виртуальных экскурсий позволяет не только углубить языковые навыки, но и сформировать межкультурную компетентность. Современные исследования подтверждают, что включение культурного контекста в методику преподавания значительно повышает мотивацию обучающихся, способствует более глубокому пониманию традиций и социальных норм, а также помогает студентам адаптироваться к реальным коммуникативным ситуациям [2, 4]. Такой подход обогащает образовательный опыт и способствует формированию комплексного взгляда на изучаемый язык, что является важным фактором в условиях глобализации и многообразия образовательных пространств.

Использованная литература:

1. Иванов И. И. Современные образовательные технологии: теория и практика / И. И. Иванов. – М.: Наука, 2015. – 320 с.
2. Петрова А. Б. Дистанционное обучение в вузе: методика и практика / А. Б. Петрова. – СПб.: Просвещение, 2012. – 280 с.
3. Сидоров В. В. Методика преподавания иностранных языков в цифровую эпоху / В. В. Сидоров. – М.: Логос, 2018. – 350 с.
4. Смирнова Е. Н. Психолого-педагогические аспекты дистанционного обучения / Е. Н. Смирнова. – М.: Инфра-М, 2020. – 240 с.

Dr. Abutalha Chauhan,
Dr. Dhruvi Zaveri,
Assistant Professors in Public Health and Healthcare Management,
Samarkand State Medical University
Shivang Kaurav,
4 course 8 sem
Nisha Grewal,
4 Course 8 sem

ON THE PROBLEM OF PROFESSIONAL ADAPTATION OF FIRST-YEAR MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS

Annotation: the main goal of the development of the medical education system at the present stage is the formation of a specialist ready for independent medical practice in the conditions of the current level of material and technical equipment of healthcare. To achieve this goal, a significant material and technical re-equipment of the industry is assumed: the creation of training centers on the basis of educational and medical institutions, the organization of high-tech medical care centers, educational and work activities in which are possible only on condition of thorough preparation in the disciplines of the natural science cycle during the training process at a medical university. In this regard, the personal-value aspect of education acquires fundamental meaning. Innovative technologies should be used in the process of teaching medical students physics, mathematics and computer science.

Key words: *medical education, medical university, motivation, student adaptation, medical statistics.*

Аннотация: главной целью развития системы медицинского образования на современном этапе является формирование специалиста, готового к самостоятельной врачебной практике в условиях современного уровня материально-технической оснащенности здравоохранения. Для достижения поставленной цели предполагается существенное материально-техническое переоснащение отрасли: создание обучающих центров на базе образовательных и лечебных учреждений, организация центров высокотехнологичной медицинской помощи, учебная и трудовая деятельность в которых возможна лишь при условии основательной подготовки по дисциплинам естественнонаучного цикла в процессе обучения в медицинском вузе. В связи с этим принципиальный смысл приобретает личностно-ценностный аспект образования. В процессе обучения студентов медвуза физике, математике, информатике должны использоваться инновационные технологии.

Ключевые слова: *медицинское образование, медицинский университет, мотивация, адаптация студентов, медицинская статистика.*

Annotatsiya: sog'liqni saqlashning zamonaviy moddiy-texnik ta'minlanganligi sharoitida mustaqil tibbiy amaliyotga tayyor bo'lgan mutaxassisni shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun sezilarli darajada moddiy-texnik qayta jihozlash kutilmoqda.

Tarmoqlar: ta'lim va tibbiyot muassasalari negizida o'quv markazlarini yaratish, yuqori texnologiyali tibbiy yordam markazlarini tashkil etish, ularda o'quv va mehnat faoliyati faqat tibbiyot oliy o'quv yurtida o'qish jarayonida tabiiy fanlar sikli fanlari bo'yicha puxta tayyorgarlik ko'rish sharti bilan mumkin. Shu munosabat bilan ta'limning shaxsiy-qiyamatli jihati fundamental ma'no kasb etadi. Tibbiyot talabalariga fizika, matematika, informatika fanlarini o'qitish jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarur.

Kalit so'zlar: *tibbiy ta'lim, tibbiyot universiteti, motivatsiya, talabalarning moslashuvi, tibbiy statistika.*

The main methodological component of the third generation is the competency-based approach, according to which the main goal of developing the medical education system is to train specialists who are ready for independent medical practice in the context of modern healthcare's material and technical resources. Achieving this goal requires significant material and technical upgrades in the industry: the establishment of training centers based on educational and medical institutions, the organization of high-tech medical care centers,

where educational and work activities are only possible with thorough preparation in the natural sciences during the training process at a medical university. These circumstances highlight the relevance of researching the problem of professional adaptation of first-year medical university students.

The aim of this work is to study various aspects of the problem of professional adaptation of first-year medical university students.

To achieve this goal, the following main tasks are to

be solved: to analyze the role of natural sciences in the medical education system; to identify the role of physics and medical statistics courses in the training system for first-year medical students; to determine ways to increase the subjectivity of their learning. First of all, it should be noted that a high level of adaptation of a medical university graduate in the workplace can only be ensured based on high-quality training in all areas, developed logical thinking and the ability to apply the acquired knowledge in practice. The requirements for natural science training are particularly emphasized in the documents defining the qualification characteristics of a modern doctor. This is due to the integration of the latest achievements in natural sciences, which have general scientific significance, into the medical education system, contributing to the formation of a holistic worldview and a natural-scientific style of thinking among future doctors, thereby improving the quality of their fundamental training. It can be argued that the current stage of societal development is characterized by a qualitative change in the activities of doctors, associated with the widespread introduction of mathematical modeling procedures for phenomena occurring in medical practice.

In this regard, when discussing the problem of adaptation of medical university students, it is important to note the significant role of basic courses in natural-mathematical and biomedical disciplines—such as chemistry, biology, physiology, physics, higher mathematics and computer science. Natural science knowledge largely determines the possibilities and degree of readiness of a specialist to master specific medical techniques and new medical technologies. The high rate of updating natural science knowledge necessitates not only their study but also their effective application, which, in turn, requires teaching future specialists how to learn during their professional activities. A significant role in solving this task belongs to pedagogical science in the system of higher medical education.

Given the need to master skills in working with complex electronic devices, in terms of adapting medical university students, priority attention should be given to teaching physics. The importance of physics for modern medicine cannot be overstated. Physical methods of influence (fields, ultrasound, elementary particles) and physical methods of analysis (electron microscopy, registration of biopotentials, the use of radioactive isotopes) have become widely used in all natural sciences. Biophysics has developed—a science that studies the effects of physical factors on living organisms. From it, medical biophysics has emerged, aiming to create the foundation of practical medicine and establish a strong connection between medicine and the exact

sciences. For example, mathematics serves as the basis for modeling physical, chemical and biological processes, necessary both for processing statistical data during patient observation and report preparation, as well as for the scientific work of a doctor. However, in recent years, there has been a noticeable aversion and often rejection, of physics and mathematics classes by first-year students. As the main factor complicating the adaptation of medical university students, experts highlight the significant disconnect between the content and forms of traditional courses and the age and personal needs of students. Using behaviorist terminology, it can be said that the “reinforcement value” for this course is very low, and even that is external (passing the exam). Medical and biological physics in medical universities is generally not perceived by students as a “pre-professional” discipline. They do not see the value-semantic aspects of its study, the ways of further using the knowledge gained from studying physics and mathematics in specialized disciplines. The learning process is not perceived by students as a whole, with continuity between its components. Moreover, each year, there is an increasing shortage of time allocated for studying the vast amount of content in physics, mathematics and computer science included in the medical and biological physics course. First of all, it should be noted that the qualitative assimilation of the medical biophysics course material by students is only possible with a high level of internal motivation—which can be achieved through an interactive approach. The main feature of the interactive approach is its dialogical nature. This allows for increasing the subjectivity of learning, making the student a full-fledged interlocutor and an equal participant in the learning process at the university. In traditional learning, the teacher learns about how their monologue was perceived only during the exam or test. Obviously, the teacher lacks “feedback” in the conditions of monological educational communication. But to achieve modern learning goals, the teacher must be ready for spontaneous dialogue and moreover, initiate its occurrence. Only in this case will the task of increasing the subjectivity of learning be achieved, when students move from a passive role in the educational process to an active one.

However, the condition of dialogicality alone is clearly insufficient for the formation of internal learning motivation. Qualitative assimilation of educational material is only possible if its content is correlated with the personality of the learner. The student must “see” the material not as something abstract in relation to them, but as something that directly concerns and affects them, is connected with them, their life, their professional future.

They should have the opportunity to “recognize” themselves in the laws, rules, theories, examples, etc., that are taught to them. Such “recognition” allows the student to truly assimilate the educational material as something essentially close and related, in other words—to make it a part of themselves. If this does not happen, then there is a rejection of the educational material as something foreign and the student safely forgets it after passing the exam or test. The latter is a completely normal reaction of the human psyche.

The aforementioned reasons necessitate the search for ways of motivation, new approaches, methods and didactic means of learning that reveal cognitive-semantic values, orienting students to the use of knowledge from the medical and biological physics course in specialized disciplines. Only in this case will a basis be created for increasing the level of adaptation of first-year medical university students.

It seems that in the physics lecture course, time should be allocated to unfold before students the general logic of the development of scientific and engineering thought and the process of information processing in medical systems. First-year students should understand that physical laws underlie radiation biophysics and ecology, various types of diagnostics, cryobiophysics, medical tomography and visualization. Students will undoubtedly be interested in lectures on pseudo-three-dimensional images of deep tumors with color highlighting of the vessels feeding them or on the prognosis of the development of a pathological process of unclear etiology. In practical classes, students’ skills as users of existing medical computer programs can be practiced and presentations prepared by the students themselves can be conducted.

One of the most important disciplines studied in medical universities in the last decade is medical statistics. Its development is not only in line with the traditions of this discipline but also in close interaction with the development and achievements of mathematical statistics and information technology. Knowledge of medical statistics and experience in its use are necessary for every doctor, in medical scientific research.

However, the motivation for mastering medical statistics by first-year students is still weak. The underestimation of the role of this subject by students is due to the fact that, while studying in the first year, they do not sufficiently understand the areas of application of mathematical statistics in medicine and, as a result, are little interested in mastering the material being studied. The main drawback of the existing educational literature on mathematics and statistics is that it does not provide enough problems of biological, physiological and

medical content, adequate to the level of knowledge of the first year. Most often, such literature presents problems traditionally associated with tossing coins, dice, at best—with the distribution of schoolchildren’s height or infants’ weight; sometimes one can find problems about changes in the activity of tetracycline or the content of leukocytes in the blood, which corresponds to the knowledge of more senior students and requires additional reflection. This problem worries specialists, but so far, its solution has not been found. In this regard, the level of knowledge of medical university students—both in the field of various statistical methods and in the field of skills in their adequate use—remains low. It seems necessary to focus primarily on the practical use of statistical methods in solving problems close to medical research and practical work of students. The presentation of mathematical statistical analysis methods should be combined with the consideration and recommendations in the field of using modern office programs. More study time should be allocated to this subject within the disciplines taught at the Department of Medical Biophysics. In this case, first-year medical university students will be able to acquire the basic knowledge necessary for compiling reports on preventive and therapeutic work, preparing certification materials for the assignment of a qualification category. The application of statistics is necessary because these materials require indicating the incidence rates by nosological forms, the number of patients consulted and treated over a certain period, the number of patients who have undergone rehabilitation courses, presenting the ratio of patients who visited the doctor and those treated and dividing them by age and gender. In such reports, absolute values (the number of patients treated in a clinic or hospital) are usually used for comparison, as well as point sample estimates, often using confidence intervals, in accordance with the requirements of healthcare management practice and qualification commissions.

Education should be built as a single, holistic process, focused on the continuity of general education disciplines with specialized ones. At the same time, the personal-value aspect of education acquires a fundamental character and meaning. The focus is on issues of individually motivated attitudes of a person to their own learning, its level and quality. When teaching physics, mathematics and computer science to medical university students, it is important to use innovative technologies, which include didactic teaching tools focused on the implementation of value-semantic aspects of the material of the studied disciplines. This will allow teaching first-year students to understand the principles of operation of medical equipment, analysis and management of

information flows in medicine; to accurately and logically correctly formulate scientific and practical tasks; to choose adequate methods and tools for their solution, which will undoubtedly contribute to increasing their level of adaptation to effective activities in the field of medicine.

Conclusions

Thus, having conducted a survey among first-year students, we are convinced that the adaptation process is quite complex and its success depends on how quickly and easily the student overcomes a number

of social and psychological barriers. The success of the adaptation process is largely determined by the support of family, friends, tutors and teachers. Self-organization, the ability to establish friendly relations with classmates are important components of the adaptation process. It is necessary to teach students the knowledge and skills that contribute to independent management of the process of their own adaptation through the analysis of the situation, identification of problems, search for solutions, analysis and correction of the obtained result.

Literature

1. Shomurotovna R. Y. Comprehensive analysis of the problem of professional maladaptation quality and health status of nursing //zamonaviy ta'lim: muammo va yechimlari. 2022. – T. 1. – С. 47-48.
2. Hakimovna X. X. O'quvchilar jismoniy tarbiyasi tizimida qattish //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. 2022. – С. 378-381.
3. Хакимовна ХХ и др. РЕФОРМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН // Европейский журнал молекулярной и клинической медицины. 2021. – Т. 8. – №. 2. – С. 820-827. Хакимовна ХХ и др. РЕФОРМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН // Европейский журнал молекулярной и клинической медицины. 2021. – Т. 8. – №. 2. – С. 820-827.
4. Xonbuvi H. Yunusov Sardor Ashrafzoda indicator functions in medicine galaxy international interdisciplinary research journal (giirj) issn (e): 2347-6915 Vol. 12. 2024.
5. Naimova Z. et al. Influence Of Ecotoxins From A Chemical Plant On The Dynamics Of Child Morbidity // The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. 2021. – С. 56-59. Naimova Z. et al. Influence Of Ecotoxins From A Chemical Plant On The Dynamics Of Child Morbidity //The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. 2021. – С. 56-59.
6. Khakimova H. H., Barotova R. S. THE IMPORTANCE OF PREVENTION IN MEDICAL PRACTICE //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 96-98.
7. Наимова З. и др. Гигиеническая оценка влияния выбросов химического предприятия на условия жизни, благополучие и здоровье населения // Американский журнал медицинских наук и фармацевтических исследований. 2021. – Т. 3. – №. 01. – С. 76-80.
8. Хакимова Х. Х., Баротова Р. С. ЗНАЧЕНИЕ ПРОФИЛАКТИКИ В МЕДИЦИНСКОЙ ПРАКТИКЕ //Сеть медицины: Журнал медицины, практики и сестринского дела. 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 96-98.
9. Хакимова Х., Худойназарова Н. Е. СПОРЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕДИЦИНСКОГО РАБОТНИКА //Сеть медицины: Журнал медицины, практики и сестринского дела. 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 66-70.
10. Тухтаров Б. и др. Эколого-гигиеническая оценка загрязнения почв тяжелыми металлами и разработка мероприятий по его улучшению //Каталог монографий. 2023. – №. 1. – С. 2-110.

Ezoza KHOLMURODOVA,
 Senior teacher, English Department
 "TIIAME" National Research University

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH THROUGH THE ROLE OF THE TEACHER IN THE CLASSROOM

Annotation: this article examines the process of improving English language teaching methodology by focusing on the teacher's role in classroom activities. A teacher's active involvement in shaping the learning environment, adapting materials and engaging students in interactive methods is fundamental to enhancing the language acquisition process. This study emphasizes the importance of teacher-led initiatives in fostering effective communication, cultural understanding and language proficiency. By adopting innovative approaches and focusing on the teacher's role as a facilitator, the study explores how these strategies can contribute to the success of English language learners.

Key words: *teaching methodology, teacher's role, classroom activities, English language teaching, language proficiency, communication skills.*

Аннотация: в данной статье рассматривается процесс улучшения методики преподавания английского языка с акцентом на роль преподавателя в учебной деятельности. Активное участие преподавателя в формировании учебной среды, адаптации материалов и вовлечении студентов в интерактивные методы является основным фактором для улучшения процесса овладения языком. Это исследование подчеркивает важность инициатив, возглавляемых преподавателем, в содействии эффективному общению, культурному взаимопониманию и языковой компетенции. Применяя инновационные подходы и концентрируя внимание на роли преподавателя как фасилитатора, исследование исследует, как эти стратегии могут способствовать успеху обучающихся английскому языку.

Ключевые слова: *методика преподавания, роль преподавателя, учебная деятельность, преподавание английского языка, языковая компетенция, коммуникативные навыки.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilini o'rgatish metodikasini takomillashtirish jarayonini o'qituvchining darsdagi roli nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadi. O'qituvchining ta'lim muhitini shakllantirishda faol ishtiroki, materiallarni moslashtirish va o'quvchilarni interfaol usullar bilan jalb etish til o'rganish jarayonini rivojlantirishda muhim omillardir. Ushbu tadqiqot o'qituvchi boshchiligidagi tashabbuslarning samarali muloqot, madaniy tushuncha va til malakasi rivojiga qanday ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Innovatsion yondashuvlarni qabul qilish va o'qituvchining yordamchi sifatidagi roliga e'tibor qaratish orqali tadqiqot ingliz tilini o'rganuvchilarining muvaffaqiyatiga qanday hissa qo'shishini o'rganadi.

Kalit so'zlar: *o'qitish metodikasi, o'qituvchining roli, dars faoliyatlari, ingliz tili o'qitish, til malakasi, muloqot ko'nikmalari.*

Introduction

Teaching English as a foreign language requires a dynamic and adaptive approach, which integrates both linguistic skills and cultural knowledge. One of the key factors in successful language teaching is the role of the teacher. The teacher serves not only as a transmitter of knowledge but also as a facilitator who engages students in meaningful language practices. By shaping classroom activities, selecting relevant materials and creating an environment conducive to learning, teachers play a crucial role in helping students achieve language proficiency. This article focuses on how the teacher's role in classroom activities can significantly influence the effectiveness of the English language learning process. By improving teaching methodologies through active teacher participation, it is possible to enhance both communicative skills and cultural awareness, ultimately ensuring better learning outcomes.

Literature Review

The role of the teacher in language education has been extensively explored in educational research. Accord-

ing to Richards and Rodgers (2001), effective language teaching involves not only linguistic expertise but also an understanding of the learner's needs, interests and cultural background. Teachers are seen as key players in shaping the learning environment and are responsible for creating activities that foster both language acquisition and cultural awareness. According to Brown (2007), an effective teacher's role extends beyond just delivering content; it involves providing students with opportunities for practice, feedback and personal reflection on their language learning journey.

Additionally, Nunan (2003) emphasizes the importance of learner-centered teaching, where the teacher adapts activities based on the learners' evolving needs. This can be particularly effective in teaching English, as learners require exposure to both linguistic structure and communicative context. Furthermore, Ur (1996) points out that a teacher's ability to create interactive, contextually relevant activities contributes to the learners' ability to use the language in real-life situations. A teacher who is

actively engaged in these processes can significantly enhance students' ability to grasp the nuances of English communication.

Methodology

The methodology of this study involves both theoretical and practical approaches to teaching English. A thorough literature review of existing studies on the teacher's role in the classroom, language learning strategies and classroom activities is conducted. Additionally, observational data from real-life classrooms is gathered to analyze the impact of teacher-led activities on student engagement and language proficiency. The study uses qualitative methods, including interviews with language teachers, classroom observations and student feedback, to examine the various ways in which teachers shape the learning experience.

Analysis

An analysis of classroom activities reveals that teachers who actively engage students in communicative exercises, such as debates, role plays and problem-solving tasks, significantly improve their language proficiency. These activities not only help students practice the target language but also encourage critical thinking, creativity and cultural exchange. For example, in teaching English idiomatic expressions, teachers play a pivotal role in introducing both the linguistic and cultural context of the idioms, which facilitates a deeper understanding of the language.

The study also shows that teachers who incorporate multimodal learning resources, such as audiovisual materials, interactive digital platforms and collaborative group work, create a more stimulating and engaging learning environment. This approach helps students become more confident in using English in both formal and informal contexts.

However, challenges arise when teachers fail to adapt their teaching methods to the varying proficiency levels and cultural backgrounds of students. It is essential for teachers to assess students' needs and tailor activities accordingly to ensure optimal learning outcomes. For example, when teaching complex language structures or idiomatic expressions, teachers need to carefully select activities that help learners grasp not only the meaning of words but also the cultural and contextual subtleties behind them.

The Role of Teacher-Student Interaction

The interaction between teacher and student is crucial in fostering a positive learning environment. According to

Vygotsky's (1978) sociocultural theory, learning occurs most effectively when students are provided with opportunities for guided interaction with a knowledgeable teacher. This includes feedback, encouragement and support throughout the learning process. Effective teacher-student interactions can significantly boost students' motivation and engagement, leading to greater success in language learning.

In this regard, the teacher's role as a facilitator of communication is essential. By encouraging active participation and creating a space for students to express themselves in English, teachers empower students to take ownership of their language learning journey. This collaborative approach not only improves language proficiency but also enhances learners' self-confidence and cultural competence.

Discussion and Results

The research findings emphasize that the teacher's role in shaping classroom activities is critical to achieving effective language learning outcomes. When teachers employ diverse and interactive methods, students become more engaged and motivated to learn. The research also highlights the importance of adapting teaching strategies to meet the diverse needs of students, considering both their linguistic levels and cultural backgrounds.

Moreover, the study reveals that teachers who provide clear explanations, offer contextualized examples and create opportunities for student collaboration help learners develop not only their language skills but also their understanding of cultural nuances. For instance, by comparing English idiomatic expressions with their Uzbek equivalents, teachers facilitate cross-cultural understanding and help students appreciate the rich diversity of the English language.

Conclusion

The role of the teacher is paramount in shaping the success of language learners. Teachers who actively engage in the design of classroom activities, adapt their methods to students' needs and foster a collaborative learning environment significantly improve their students' language proficiency and cultural understanding. The research underscores the importance of enhancing teaching methodologies through active teacher involvement. By focusing on the teacher's role in classroom activities, it is possible to create an environment where students not only learn English but also develop the skills and cultural awareness necessary for effective communication.

References

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
2. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
3. Nunan, D. (2003). *Practical English Language Teaching*. McGraw-Hill.
4. Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching*. Cambridge University Press.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

Zarifa MUSTAFAKULOVA,
*Teacher of the Department of Foreign Language and Literature
 of Termez University of Economics and Service*

SEMANTIC ANALYSIS OF ANGLICISMS IN UZBEK PEDAGOGICAL TERMINOLOGY

Annotation: this article explores the phenomenon of terminological polysemy. Specifically, the analysis is carried out on the example of polysemy observed in Uzbek pedagogical terminology, where polysemy is detected even within terminological units. According to scientific guidelines, a term should serve to express a specific concept clearly, necessitating unambiguous definitions. Terminologists have not fully resolved the issue of terms having both single and multiple meanings. The article deals with above mentioned issues.

Key words: *lexicon, lexeme, loanword, neologism, etymological meaning, semantic meaning, pedagogy, meaning, polysemy, terminological meaning.*

Аннотация: в данной статье рассматривается явление терминологической полисемии. Конкретно, анализ проводится на примере полисемии, наблюдаемой в узбекской педагогической терминологии, где полисемия обнаруживается даже внутри терминологических единиц. Согласно научным рекомендациям, термин должен служить для четкого выражения определенного понятия, что требует однозначных определений. Терминологи не до конца решили вопрос о терминах, имеющих как одно, так и многозначность. В статье рассматриваются вышеуказанные вопросы.

Ключевые слова: *лексикон, лексема, заимствованное слово, неологизм, этимологическое значение, семантическое значение, педагогика, значение, полисемия, терминологическое значение.*

Annotatsiya: ushbu maqola terminologik polisemiya hodisasini o'rganadi. Xususan, tahlil o'zbek pedagogik terminologiyasida kuzatilgan ko'p ma'nolilik misolida olib boriladi, bunda ko'p ma'nolilik hatto terminologik birliklar ichida ham aniqlanadi. Ilmiy ko'rsatmalarga ko'ra, atama ma'lum bir tushunchani aniq ifodalashga xizmat qilishi, aniq ta'riflarni talab qilishi kerak. Terminologlar atamalarning bir va ko'p ma'noga ega bo'lishi masalasini to'liq hal qilmaganlar. Maqolada yuqorida aytib o'tilgan masalalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *leksika, leksema, so'z, neologizm, etimologik ma'no, semantik ma'no, pedagogika, ma'no, polisemiya, terminologik ma'no.*

Introduction

In examining the semantic nature of the terminological system, which is considered as a separate microcosm within the lexicon, alongside unique characteristics, general lexical semantic properties are also observed. Specifically, semantic phenomena such as monosemy and polysemy, which are characteristic of general lexical layers, are also addressed in terminology.

The principles of categorizing terminological units into groups of single-meaning and multiple-meaning terms are based on their semantic structure. Single-meaning terms constitute a significant portion of terminology. The nature of a specific term, serving to express a particular concept, demands a single meaning. However, many multiple-meaning terms are also encountered in almost all fields of terminology, despite contradicting the requirement of terminological precision. If terminology, as a system constituting a significant portion of the lexical structure, is considered in terms of microcosmic organization, it is evident that lexical-semantic characteristics and relationships manifest in terminology in a unique manner. The presence of polysemy in terms also necessitates a separate

examination of its terminological aspect. We aim to analyze the phenomenon of polysemy observed within the pedagogical terminology of the Uzbek language.

Research methodology

As a result of our investigations, it has been determined that the following multi-meaning general lexical units acquire a terminological meaning and thus enter the system of pedagogical terms: "guruh" (group), "dars" (lesson), "bilim" (knowledge), "ta'lim" (education), "didaktika" (didactics) and others. The attribution of multi-meaning characteristics to these units and the acquisition of their meanings as either general lexical or terminological in nature, require analysis through reference to general philological and terminological dictionaries. It is evident that the fourth meaning attributed to the word "guruh" related to the concept of education, establishes relevance to the system of pedagogical terminology. Based on this terminological meaning, the term "guruh" actively participates in the emergence of terms expressing various concepts within pedagogical terminology. For instance, terms such as "kichik guruh" (small group), "guruh a'zosi" (group member), "bahosi" (group evaluation), "guruh xatosi" (group mistake), "kuni

uzaytirilgan guruh" (extended-day group), "guruhlash" (grouping), "qayta guruhlash" (regrouping), "talabalar guruhi" (student group), "ishchi guruh" (work group), "tashkiliy guruh" (organizational group), "ekspertlar guruhi" (expert group), "gomon guruh" (homogeneous group), "guruhli faoliyat texnologiyasi" (group activity technology), "guruhli o'qitish" (group teaching) and "bilan ishlash" (working with groups) are considered important components of pedagogical terminology. The word "dars" (lesson) also serves as a term in the field of pedagogy among the lexical units of the Uzbek language. The presence of two different meanings of the word "dars" in a general philological dictionary indicates its multi-meaning nature: "Educational activities conducted for the purpose of imparting knowledge in educational institutions, lesson.

Derived from real-life experience for future benefit, lesson, example, instruction". According to this explanation, it is evident that the first meaning of the word "dars" acquires a purely terminological character. The second meaning, as indicated in the dictionary entry, is a figurative meaning specific to the general lexicon.

In the field of pedagogical terminology in the Uzbek language, it is possible to observe the following units as polysemantic terms:

Authoritarian technology - 1) a system based on the expression of traditional teaching process, focusing on the activity of the student as an object and the teacher as a subject in the teaching process; 2) a management technology based on controlling students' behavior in education and upbringing processes.

Literature teaching methodology - 1) a subject aimed at directing students to acquire certain knowledge, skills and competencies in the theory and methodology of literature teaching; 2) a specific area of pedagogy related to literature teaching methods.

Course - 1) a period of study in higher and secondary specialized educational institutions (for example: first course, second course, etc.); 2) a completed module in a specific field of study or science (for example: the course system of education).

Pedagogical creativity - 1) the unique solution of educational tasks by the educator at a high level of quality. 2) the expansion of practical and theoretical aspects of education.

Pedagogical innovation - 1) the introduction of innovations aimed at increasing the effectiveness of pedagogical activities, including changes in the content and technologies of education; 2) reliance on cultural traditions related to the development process of a child in the educational process and new approaches.

Some pedagogical terms are defined in general

philological explanatory dictionaries as single-meaning lexical units, while they are described as multi-meaning terms in specialized dictionaries. For example, the term "didaktika" (didactics) is defined as a single-meaning term in the "Explanatory Dictionary of the Uzbek Language", whereas it is described as a multi-meaning term in a pedagogical encyclopedic dictionary. Let's compare the definitions of these terms in general philological and specialized dictionaries. Example, Didaktika (from Greek "didaktikos" - instructive; teaching, instructing) The branch of pedagogy dealing with the theory of education and teaching (its purpose, content, principles and methods) – "Explanatory Dictionary of the Uzbek Language".

Analyses and results

Since independence, the quantity and semantic development of English borrowings have been unique. Borrowed English words from the Uzbek language lexicon show significant changes in their semantics. Besides having polysemantic characteristics, they expand the meaning of the word, express influential statements, and quickly convey the meaning to the listener, thus occupying a prominent position. Therefore, using borrowed words in various fields such as sports, military, food, clothing and others, instead of neologisms, would be both appropriate and contribute to the influential, precise and scholarly nature of speech. In the current era of technology and information, the most valuable asset is information. It can manifest in various forms: images, graphics, diagrams and other forms used in technology. Information technology includes basic technical tools such as organizational technology, as well as communication tools such as telephones, teletypes, faxes and others. While information technology has existed in various periods of human development, the distinctive feature of today's information society lies in its ability to surpass the energy, labor, materials and material consumption expended in reaching and producing knowledge for the first time in the history of civilization. Thus, information technology occupies a leading position among existing new technologies. A review of relevant literature. (Literature review). The information technology industry includes computers, communication systems, databases, science libraries and related fields of activity. Today, information technology can be categorized into "storage, rationalization and creative" types. The first type of technology saves labor, material resources and time. Rationalizing information technologies include examples such as ordering chips and hotel accounting systems. Nowadays, we can access information from all over the world within seconds. However, through this information, new words

entering our language are shaping its structure. Etymologically, the term “neologism” is derived from the Greek language. It consists of the prefix “neo” meaning “new” and the root “logos” meaning “word”. Therefore, this word can be translated as “new word” or “word describing an innovative or recent object, situation or action” within the language. Nowadays, we have the ability to acquire information from all over the world within seconds. However, the new words entering our language through this information are leading to changes in the structure of the language itself. If we take a look at words related to the banking sector, we can see many borrowed words, mainly from English or other languages. In such cases, even though they are already a part of the language, they are considered as words borrowed from another language to specify elements or aspects of other fields. For example, “search system”, “virus”, “parked” or “virus”. Functional neologisms constitute a classification of neologisms that arise from the need to add new words to the language, as there may be no other method to specify a particular object or situation. Foreign words often fall

into this classification. Generally, this type of classification allows for the dynamics of language to evolve further. Language is a mirror of a nation. It is a precious treasure that reflects its uniqueness, spiritual values and cultural heritage. Revering one’s language means acknowledging its sanctity, worth and pride, as well as respecting its history and national values. The era of neologisms is characterized by its periodic nature. For instance, some words such as “bus”, “trolleybus” and “metro” entered the language as new terms at some point, but now they belong to the modern lexicon, pertaining to the contemporary sphere.

Conclusion

To sum up, the elevation of the Uzbek language to the status of a state language and the attainment of freedom by the Uzbek people accelerated this process, resulting in hundreds, even thousands, of new neologisms emerging in our language. It should be noted that controlling the use of foreign words from foreign lexicons in today’s lexicon of our language and preventing its usage in favor of preserving the softness of our language is necessary.

Used literature:

1. Islomov I. Terminology of the geographical terminology of the Uzbek language: system, genesis, semantic structure and lexicographic treatment: Philol. sci. thesis. – Qarshi, 2021. - P. 125. - 216 p.
2. Pedagogy: encyclopedia / compilers: Team. – Tashkent: Uzbekistan National Encyclopedia, 2015. - 320 p. - P. 250.
3. Superanskaya A.V. General terminology. – M.: URSS, 2009. - P. 5.
4. Tatarinov V.A. Theory of terminography: in 3 volumes / V.A. Tatarinov. – M.: Moscow Lyceum, 1996. - Vol.1: Theory of the term: history and current state. - 311 p.
5. Usmonov S. Some issues of Uzbek terminology. – Tashkent: O'qituvchi, 1968. - 114 p. - P. 7.
6. Khojayev A, Nurmonov A, Zainobiddinov S. Explanatory Dictionary of Active Words in Modern Uzbek Language.
7. Z. Baratov Translation of neologisms in economic texts. Graduation qualification work.
8. H. Dadaboyev Uzbek Terminology. Youth publishing house. – Tashkent. 2019.

Nodira SADADDINOVA,
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Turizm fakulteti Lingvistika va ingliz tilini o'qitish metodikasi kafedrasida
1- kurs magistranti
sadaddinovanodira99@gmail.com

TALABALARNING LEKSIK KOMPETENSIYASINI MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI (INGLIZ TILI MISOLIDA)

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tili o'qitishda talabalarning leksik kompetensiyasini masofaviy ta'lim texnologiyalari yordamida rivojlantirish masalalarini o'rganadi. Zamonaviy raqamli muhitida talabalarning lug'at boyligini oshirish, leksik bilimlarini mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish uchun masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning samarali metodlari tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili asosida masofaviy ta'lim sharoitida leksik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: leksik kompetensiya, masofaviy ta'lim texnologiyalari, onlayn ta'lim platformalari, ingliz tili o'qitish metodikasi, raqamli ta'lim resurslari, mustaqil ta'lim.

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы развития лексической компетентности учащихся при обучении английскому языку с помощью дистанционных образовательных технологий. Проанализированы эффективные методы использования технологий дистанционного обучения для увеличения словарного запаса учащихся, закрепления лексических знаний и формирования практических навыков в современной цифровой образовательной среде. На основе анализа литературы разработаны методические основы и практические рекомендации по развитию лексической компетентности в условиях дистанционного обучения.

Ключевые слова: лексическая компетентность, технологии дистанционного обучения, платформы онлайн-обучения, методика преподавания английского языка, цифровые образовательные ресурсы, независимое обучение.

Annotation: this article explores the issues of developing lexical competence of students in teaching English using distance learning technologies. In the modern digital educational environment, effective methods of using distance learning technologies have been analyzed to increase the vocabulary wealth of students, strengthen their lexical knowledge and form practical skills. Based on the analysis of literature, methodological foundations and practical recommendations for the development of lexical competence in the conditions of distance education have been developed.

Key words: lexical competence, distance learning technologies, online learning platforms, English teaching methodology, digital learning resources, Independent Education.

Kirish

Zamonaviy globallashtirish jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida ham muhim o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi davrida masofaviy ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi [1]. Bu o'z navbatida chet tillarini, xususan, ingliz tilini o'qitishda yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Til o'rganishda leksik kompetensiya (so'z boyligini oshirish va undan samarali foydalanish qobiliyati) muhim ahamiyatga ega bo'lib, u kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi [2].

Masofaviy ta'lim sharoitida talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirish o'ziga xos qiyinchiliklar va imkoniyatlarni taqdim etadi. Bir tomondan, bevosita

muloqotning cheklanganligi leksik materiallarni o'zlashtirish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Boshqa tomondan esa, zamonaviy raqamli texnologiyalar talabalarning mustaqil ishlashi uchun yangi imkoniyatlarni ochib beradi va o'qituvchilarga ham yangi pedagogik vositalarni taqdim etadi [3].

Ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz tili o'qitishda talabalarning leksik kompetensiyasini masofaviy ta'lim texnologiyalari yordamida rivojlantirishning metodik asoslarini tahlil qilish va samarali usullarni aniqlashdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Ushbu tadqiqot metodologiyasi tizimli adabiyotlar tahlili va uning natijalarini umumlashtirish, qiyosiy tahlil qilish va sintez qilishga asoslangan. Zamonaviy

tadqiqotchilar leksik kompetensiyani til o'rganishning asosiy komponenti sifatida ta'kidlaydilar. Xususan, Almatova N.A. leksik kompetensiyani "So'z boyligini o'zlashtirish va undan to'g'ri foydalanish qobiliyati" deb ta'riflaydi [4]. Mamatov A.E. esa leksik kompetensiyani "lingvistik bilimlar, ko'nikmalar va malakalar yig'indisi" sifatida ko'rib chiqadi va unga til materiallarini tushunish va qayta ishlab chiqarish qobiliyati ham kiradi, deb ta'kidlaydi [5].

Masofaviy ta'lim texnologiyalari nuqtayi nazaridan Boronenko T.A. va boshqalar zamonaviy ta'lim platformalari talabalarning mustaqil ishlashi uchun qulay sharoitlar yaratishini, o'qituvchilar esa ta'lim jarayonini boshqarish va nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'kidlaydilar [6]. Xorijiy tadqiqotchilardan Sharma P. va Barrett B. o'z ishlarida masofaviy ta'lim sharoitida til o'rganishdagi "aralash ta'lim" (blended learning) modelining samaradorligini ko'rsatadilar [7].

Nation I.S.P. leksik o'qitishda uch asosiy yondashuvni ajratib ko'rsatadi: to'g'ridan to'g'ri (explicit) o'qitish, bilvosita (implicit) o'qitish va mustaqil o'rganish strategiyalari [8]. Masofaviy ta'lim sharoitida bularga moslashtirilgan metodlar qo'llanilishi kerak.

Rossiyalik tadqiqotchi Polat E.S. masofaviy ta'lim metodikasining o'ziga xos jihatlarini o'rganib, u o'qituvchidan yangi pedagogik ko'nikmalarni talab qilishini ta'kidlaydi. Masofaviy ta'limda o'qituvchi ko'proq fasilitator, yo'naltiruvchi va maslahatchi rolini bajaradi [9].

Natijalar va muhokama

Adabiyotlar tahliliga asoslanib, masofaviy ta'lim sharoitida talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va metodlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Masofaviy ta'limda leksik materiallarni taqdim etishning eng samarali usuli multimediali yondashuvdir. Bu yondashuv yangi so'zlarni matn, audio, video va tasvirlar orqali taqdim etish, so'zlarni kontekstda ko'rsatish imkoniyati va tezkor qayta aloqa imkoniyatlarini beradi. Nayman E.A. va boshqalarning tadqiqotlari so'z boyligini oshirishda multimedia vositalarining samaradorligini tasdiqlaydi [3]. Talabalar yangi so'zlarni turli formatlar orqali qabul qilganda, ularni yaxshiroq eslab qolish va amalda qo'llash imkoniyati ortadi. Masofaviy ta'lim platformalari leksik material ustida ishlash uchun interaktiv mashqlar yaratish imkoniyatini beradi. Bunday mashqlar so'z va ta'riflarni moslashtirish, bo'sh joylarni to'ldirish, so'z yasash va gap tuzish mashqlari, leksik o'yinlar va viktorinalar ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Xorijiy tadqiqotchi Thornbury S. interaktiv mashqlar talabalar motivatsiyasini oshirishi va o'quv jarayonini

samaraliroq qilishini ta'kidlaydi [10]. Til o'rganishga mo'ljallangan Quizlet, Kahoot, Wordwall, LearningApps kabi platformalar leksik kompetensiyani rivojlantirish uchun personalizatsiyalashgan o'qitish imkoniyati, o'zlashtirishning turli bosqichlarida mashq qilish, o'z-o'zini baholash va tezkor qayta aloqa kabi keng imkoniyatlar taqdim etadi. Ushbu platformalarni dars jarayoniga integratsiya qilish mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi va talabalarning motivatsiyasini kuchaytiradi. Masofaviy ta'lim sharoitida Internet resurslari orqali autentik materiallarga kirish imkoniyati kengayadi. Ingliz tilidagi yangiliklarni o'qish, podkastlarni tinglash, videoroliklari ko'rish va boshqa autentik kontentdan foydalanish talabalarning leksik kompetensiyasini tabiiy kontekstda rivojlantirish imkonini beradi.

Mamatov A.E. autentik materiallar bilan ishlash tilni real hayotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishini ta'kidlaydi [5]. Masofaviy ta'limda guruhli loyihalar, forumlar va onlayn muhokamalar orqali hamkorlikda ishlash imkoniyatlari mavjud. Bu metodlar talabalarning o'zaro bilim almashishini ta'minlaydi, leksik birliklarni muloqot jarayonida qo'llash imkonini beradi va ijtimoiy konstruktivizm nazariyasiga mos keladi. Talabalar o'zlari o'rgangan yangi so'zlarni elektron platformalarda saqlash va tizimlashtirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu usul so'zlarni mavzular bo'yicha guruhlashni o'rgatadi, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantiradi va leksik bilimlarni tizimlashtiradi. Zamonaviy masofaviy ta'lim tizimlari har bir talabaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv jarayonini tashkil etish imkoniyatini beradi. Masalan, talabaning leksik bilim darajasiga qarab, tizim tegishli materialni taqdim etishi mumkin.

Bu yondashuv masofaviy ta'limning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Leksik kompetensiyaning shakllanishi uchun muhim shartlardan biri hisoblangan mustaqil ta'lim masofaviy ta'lim sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi masofaviy ta'lim jarayonida talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirishi, tegishli resurslar va vositalarni tavsiya etishi lozim. Bundan tashqari, masofaviy ta'lim sharoitida leksik materialni o'zlashtirishning baholash mexanizmlarini ham qayta ko'rib chiqish zarur. An'anaviy baholash usullari bilan bir qatorda, masofaviy ta'limda talabalarning portfoliolari, elektron lug'atlari, loyiha ishlari va boshqa innovatsion baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Shuni ham ta'kidlash joizki, masofaviy ta'limda leksik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida o'qituvchi rahbarligi va monitoring juda muhim ahamiyatga

ega. O'qituvchi talabalar faoliyatini muntazam kuzatib borishi, qiyinchiliklarni aniqlashi va tegishli yordam ko'rsatishi lozim. Bunday yondashuv talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishishning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

Leksik kompetensiyani rivojlantirishda masofaviy ta'lim texnologiyalari nafaqat vosita, balki o'quv jarayonining metodologik asosi ham bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Masofaviy ta'lim sharoitida talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi, bu yondashuv zamonaviy

texnologik vositalar, pedagogik texnologiyalar va til o'rganish psixologiyasini o'z ichiga oladi.

Leksik kompetensiyani rivojlantirishning eng samarali yo'li multimediali taqdimot, interaktiv mashqlar, autentik materiallar va hamkorlikka asoslangan o'qitish metodlarini birlashtirish hisoblanadi.

Masofaviy ta'lim sharoitida o'qituvchining roli o'zgaradi – u ko'proq fasilitator va yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi, talabalar esa o'quv jarayonining faol ishtirokchilariga aylanadi.

Talabalarning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi adaptiv texnologiyalar leksik kompetensiyani rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi.

Yuqoridagi xulosalar ingliz tili o'qituvchilari va til o'rganish platformalari ishlab chiqaruvchilari uchun foydali amaliy tavsiyalar sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаева Ш.А. Пандемия шароитида масофавий таълим: муаммо ва ечимлар // Педагогик таълим. 2021. – №2. Б. 23-31.
2. Джусупов М., Сапарова К.О. Лексическая компетенция как важнейший компонент коммуникативной компетенции // Филологические науки. 2020. – №4. С. 113-119.
3. Наймон Э.А., Холмуродова З.З. Электрон таълим ресурсларидан фойдаланиб чет тилини ўқитиш самарадорлигини ошириш // Замонавий таълим. 2022. – №1. Б. 45-52.
4. Алматова Н.А. Лексик компетенцияни шакллантиришнинг назарий асослари // Тил ва адабиёт таълими. 2019. – №7. Б. 36-42.
5. Маматов А.Э. Инглиз тили лексик компетенциясини шакллантиришда аутентик материаллардан фойдаланиш // Ўзбекистонда хорижий тиллар. 2020. – №3. Б. 84-91.
6. Бороненко Т.А., Кайсина А.В., Федотова В.С. Активные и интерактивные методы педагогического взаимодействия в системе дистанционного обучения // Научный диалог. 2017. – №1. С. 227-243.
7. Sharma, P., & Barrett, B. (2018). Blended Learning: Using technology in and beyond the language classroom. Oxford: Macmillan Education.
8. Nation, I.S.P. (2020). Teaching and Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge: Cambridge University Press.
9. Полат Е.С. Дистанционное обучение: педагогические и информационные технологии // Школьные технологии. 2020. – №3. С. 47-55.
10. Thornbury, S. (2019). How to Teach Vocabulary. – Harlow: Pearson Education Limited.

Muxlisa O'RALOVA,
f.f.f.d.

Umida MUMINOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi 1-kurs magistranti

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA ILMIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy tafakkurni shakllantirishning pedagogik jihatlari, usullari va bu yo'nalishdagi muammolarni tahlil qilishga ahamiyat qaratiladi. Zamonaviy ta'lim tizimida ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, nafaqat o'quvchilarni sifatli bilim bilan ta'minlash, balki ularning tafakkurini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish alohida e'tiborni talab qiladi. O'qituvchi ilmiy dunyoqarashini shakllantirish nafaqat uning pedagogik mahoratini oshiradi, balki ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga ham hissa qo'shadi. Maqsad – o'qituvchilarni nafaqat fanlarni, balki ilmiy metodlarni ham chuqur o'rganishga undash, ularni yangi pedagogik yondashuvlar bilan tanishtirish, ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanishga rag'batlantirishdir.

Kalit so'zlar: *ilmiy dunyoqarash, ta'lim jarayoni, ilmiy tadqiqot, pedagogik muammo, ilmiy metodlar, ta'lim tizimi, resurslar, ilmiy adabiyot, bilim.*

Annotation: this article focuses on the pedagogical aspects, methods and problems of forming scientific thinking of future primary school teachers and analyzes them in this direction. In the modern education system, the formation of a scientific worldview is important not only for providing students with quality knowledge, but also for developing their thinking. In this regard, the development of the scientific worldview of future primary school teachers requires special attention. The formation of a teacher's scientific worldview not only improves his pedagogical skills, but also contributes to increasing the efficiency of the education system. The goal is to encourage teachers to study not only subjects, but also scientific methods in depth, to introduce them to new pedagogical approaches, and to encourage them to engage in scientific research.

Key words: *scientific worldview, educational process, scientific research, pedagogical problem, scientific methods, educational system, resources, scientific literature, knowledge.*

Аннотация: данная статья посвящена анализу педагогических аспектов и методов формирования научного мышления будущих учителей начальной школы и проблем в этом направлении. Формирование научного мировоззрения в современной системе образования важно не только для обеспечения учащихся качественными знаниями, но и для развития их мышления. В связи с этим особое внимание требует развитие научного мировоззрения будущих учителей начальных классов. Формирование научного мировоззрения учителя не только повышает его педагогическое мастерство, но и способствует повышению эффективности образовательной системы. Цель – побудить учителей к глубокому изучению не только предметов, но и научных методов, познакомить их с новыми педагогическими подходами, побудить их к участию в научных исследованиях.

Ключевые слова: *научное мировоззрение, образовательный процесс, научные исследования, педагогическая проблема, научные методы, система образования, ресурсы, научная литература, знания.*

Avvalo, ilmiy dunyoqarash — bu odamning olamga nisbatan ilmiy asosda shakllangan tushunchalar va qarashlar tizimidir. O'qituvchining ilmiy dunyoqarashi uning nafaqat o'z sohasiga, balki jamiyat va atrof-muhitga qanday munosabatda bo'lishini aniqlaydi. Ilmiy dunyoqarash, o'qituvchining bilimga bo'lgan munosabati, ilmiy fikrlash qobiliyati va ilmiy tadqiqotlarga bo'lgan qiziqishini o'z ichiga oladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ilmiy dunyoqarashi nafaqat uning o'zini rivojlantirishga, balki o'quvchilarni ta'lim olish jarayonida yangiliklarga ochiq va ilmiy fikrlashga undashga yordam beradi. Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish, pedagogning nafaqat o'z

bilimlarini oshirish, balki ilmiy metodlarni ta'lim jarayoniga joriy etishga imkon beradi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini shakllantirish — ta'lim tizimining sifatini oshirish va o'quvchilarni yaxshiroq ta'lim bilan ta'minlashda asosiy vositadir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish pedagogik tizimda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon nafaqat o'qituvchilarning professional tarzda rivojlanishiga, balki o'quvchilarning ham ilmiy tafakkurini shakllantirishga ham imkon beradi. O'qituvchining ilmiy dunyoqarashi uning ta'lim jarayonidagi qarashlari, metodologiyasi, o'quvchilarga bo'lgan yondashuvi va ilmiy yuksalishi bilan

bevosita bog'liqdir. Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchining faqat o'z kasbiy malakasini oshirishi bilan cheklanmaydi, balki u zamonaviy ta'lim metodlarini qo'llash va o'quvchilarga ilmiy fikrlashni o'rgatishda katta rol o'ynaydi. Quyida bu jarayonning pedagogik ahamiyatini asoslash maqsadga muvofiq.

O'quvchilarga dars davomida metodlar o'rgatish: O'qituvchining ilmiy dunyoqarashi nafaqat o'zining bilimlarining chuqurligini belgilaydi, balki o'quvchilarga ilmiy yondashuvlar, analitik fikrlash va muammoni hal qilish usullarini o'rgatishda ham katta rol o'ynaydi. O'quvchilarni ilmiy fikrlashga, tajribalar va izlanishlarga yo'naltirish uchun, o'qituvchi o'z bilimlarini muntazam ravishda yangilab, boyitib borishi zarur.

O'qituvchining shaxsiy rivojlanishi: Ilmiy dunyoqarash, o'qituvchining shaxsiy rivojlanishiga ham ko'mak beradi. Ta'lim jarayonini yangi ilmiy metodlar va pedagogik texnologiyalar asosida olib borish, o'qituvchining ijodiy fikrlash qobiliyatini kengaytirishga, yangi pedagogik g'oyalar yaratishga ham olib keladi. Shu bilan birga, ilmiy dunyoqarash o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirishga, uni innovatsion va zamonaviy ta'lim usullaridan samarali foydalanishga yo'naltiradi.

Yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llay bilishi: Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish orqali o'qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'z faoliyati davomida qo'llay olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarga bilim olish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalana olish, mustaqil fikrlash va tanqidiy qarashlarni kamol toptirishga yordam beradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish ta'lim tizimi uchun muhim vazifalardan biri bo'lib, bu jarayonni amalga oshirishda bir qator pedagogik muammolarga duch kelish mumkin. Ushbu muammolar o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini va o'quvchilarga ilmiy bilimlarni samarali yetkazish jarayonini to'xtatib qo'yishi tabiiy. Quyida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishda uchraydigan asosiy pedagogik muammolarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Ilmiy tadqiqotlarga qiziqishining yetishmasligi: Ko'plab bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari, o'z faoliyatida ilmiy tadqiqotlarni olib borishga qiziqish bildirmasliklari mumkin. Bu holat ko'pincha o'qituvchilarning ilmiy izlanishlarga bo'lgan motivatsiyasining pastligi, amaliy ishlar bilan shug'ullanishga ko'proq e'tibor berish, ilmiy faoliyatga

kamroq vaqt ajratishdan kelib chiqadi. Ba'zi o'qituvchilar, o'zlarini faqat dars berish bilan cheklab, ilmiy tadqiqotlar olib borishdan ko'ra amaliy ishga ko'proq e'tibor berishadi. Bu esa, ularning ilmiy dunyoqarashining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday vaziyatda o'qituvchilarga ilmiy tadqiqotlar o'tkazishning ahamiyatini tushuntirish va ularni ilmiy izlanishlarga jalb etish uchun amaliy mashg'ulotlar, seminarlar va ilmiy anjumanlarga ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Eskirgan pedagogik metodlarning qo'llanilishi:

Ba'zi o'qituvchilar zamonaviy ilmiy metodlar va pedagogik yondashuvlarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu esa, o'z navbatida, ilmiy dunyoqarashning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Eski metodlar va yondashuvlar o'qituvchilarning ilmiy fikrlashini rivojlantirishga xalaqit berishi mumkin. Bunday holatlarni bartaraf etish uchun ta'lim tizimida yangilangan pedagogik metodlarni joriy etish, o'qituvchilarni zamonaviy o'quv-uslubiy materiallar va texnologiyalar bilan tanishtirish, doimiy malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur.

Resurslarning yetishmasligi: bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ilmiy adabiyotlar, zamonaviy o'quv-uslubiy qo'llanmalar, laboratoriya jihozlari va boshqa ilmiy resurslar ayrim ta'lim muassasalarida yetishmaydi. Bu o'qituvchilarning ilmiy izlanishlar olib borish imkoniyatlarini cheklaydi va ta'lim jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ilmiy adabiyotlar, zamonaviy o'quv-uslubiy qo'llanmalar va laboratoriya resurslarining yetishmasligi ham muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ilmiy adabiyotlarni va pedagogik resurslarni ta'lim muassasalariga yetkazib berish, o'qituvchilarga raqamli kutubxonalar va onlayn ma'lumot bazalariga kirish imkoniyatlarini yaratish bu kabi muammolarni bartaraf etishning bir samarali usuli desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish — ta'lim tizimining sifatini oshirishda va o'quvchilarda ilmiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, nafaqat o'z bilimlarini chuqurlashtirish, balki yangi pedagogik texnologiyalar va ilmiy metodlarni qo'llashga ham yordam beradi. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishni ta'lim tizimining asosiy va dolzarb masalalaridan biri sifatida ifodalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Boshlang'ich sinflarda integrativ yondashuv" G'. Yo'ldosheva.
2. "Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar" Sh. O'roqov.
3. "Ilmiy dunyoqarash va uni shakllantirish metodikasi" o'quv qo'llanma, M. Raxmonov.
4. "Boshlang'ich ta'limda fanlararo aloqalar" qo'llanma, T. Haydarov.
5. "Pedagogik innovatsiyalar" A. Usmonov, qo'llanma.
6. "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda umuminsoniy va ilmiy qadriyatlardan foydalanish", maqola.
7. "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda innovatsion va integratsion texnologiyalarni takomillashtirish", dissertatsiya avtoreferati.

Chamangul SAYDAZZAMOVA,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
2-bosqich magistranti

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR VA SHE'RSHUNOSLIK ILMI

Annotatsiya: mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Muxtasar” asari orqali she’riyat ilmiga qo’shgan hissasi va ushbu asarda tilga olingan she’riy janrlar, aruz ilmiga doir fikr-mulohazalar o’rin olgan. Shuning bilan birgalikda, maqolada Bobur risolasi badiiy qimmatini, bugungi kundagi ahamiyati haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: “Muxtasar”, turkiy, tarxoni, surud, bahrlar, aruz, masnaviy, ruboiy, tuyuq.

Аннотация: в данной статье собран вклад Захириддина Мухаммада Бабура в науку о поэзии через произведение “Мухтасар”, поэтические жанры, упомянутые в этом произведении, а также мнения по науке об арузе. В то же время в статье говорится о художественной ценности и значении трактата Бабура в наши дни.

Ключевые слова: “Мухтасар”, туркий, тарханы, суруд, бахр, аруз, маснави, рубаи, туюк.

Annotation: this article discusses Zahiriddin Muhammad Babur’s contribution to the science of poetry through his work “Mukhtasar”, the poetic genres mentioned in this work, and his thoughts on the science of aruz. In addition, the article discusses the artistic value of Babur’s treatise and its significance today.

Key words: “Mukhtasar”, turkic, tarkhani, hymn, seas, aruz, masnavi, rubai, tuyuk.

Adabiyotimiz tarixida she’rshunoslikka oid qator ilmiy asarlar yaratilgan bo’lishiga qaramay, aruzga doir alohida yaratilgan asarlar kamchilikni tashkil qiladi. Shunga ko’ra Zahiriddin Muhammad Boburning “Muxtasar” (“Aruz risolasi”) asari o’zbek adabiyotida Alisher Navoiyning aruzga bag’ishlangan “Mezon ul-avzon” asaridan keyin yozilgan muhim manba sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Boburning aruz ilmiga doir bizgacha qoldirgan “Muxtasar” asari ko’plab adabiyotshunoslar tomonidan tahlilga tortilgan. Boburning ushbu asari “Aruz risolasi”, “Mufasssal”, “Muxtasar” nomlari bilan yuritiladi. Asarning Saidbek Hasanov tomonidan 1971-yil nashrga tayyorlangan nusxasi “Muxtasar” nomi ostida chop etilgan. Ushbu asarning transliteratsiyasi bilan birgalikda chop etilishi adabiyotimiz uchun muhim hodisa bo’ldi. Saidbek Hasanov Bobur ushbu risolani ikki o’rinda “Muxtasar” nomi bilan tilga olganligini qayd etadi.

“Bu asarning Muxtasar nomi to’g’risida qo’lyozmaning ikki joyida so’z yuritilgan: “She’r ahli orasida shoyi vaznlarda ustoddin oz ash’or kelturulgay to bu Muxtasar bu vasila bila fusaho nazarig’a manzur va shuaro tiliga mazkur bo’lg’ay... Chun bu Muxtasar safarda bayozg’a bordi ul munosib bila musofir masoyilini bitildi”[5, 6].

Asarning nomi xususida adabiyotshunos olim Yoqubjon Is’hoqov shunday fikrlarni bildirib o’tadi: “...aruz risolasi 170a,b sahifalaridagi quyidagi ma’lumotga aniqlik kiritish lozim, deb hisoblaymiz: “Tarix tuqquz [yuz] yigirma sakkizda, – deb yozadi Bobir, – mendag’i imom Abu Xanifa mazhabida tengri tavfiqi bilan bir fikhe nazm qildim, Mubayying’a mavsum. Kitob nazmining sababini mundoq deyilibtur... Chun bu muxtasar safarda bayozg’a bordi, ul munosabat bila musofir masoyilini bitildi...” Biz mazkur jumlada “muxtasar” so’zi asarning nomi emasligi haqidagi fikrlarga (A.M. Shcherbak, I.V. Stebleva, E. Rustamov) qo’shilganimiz holda (Musulmon sharqida yaratilgan asarlarda ko’p ishlatilgan bu so’zni Alisher Navoiy ham qo’llagan: “...aruz

fannida bu muxtasar sabt bo’ldi va anga “Mezon ul-avzon ot qo’yuldi...” (“Mezon ul-avzon”, Toshkent, 1949, 45-bet), ana shu so’z bilan bog’liq bo’lgan boshqa bir masalaga to’xtalib o’tish zarur deb hisoblaymiz. M.F.Ko’pruluzoda 1934-yilda “Muxtasar” so’zi aruz haqidagi risolaga emas, balki “Mubayyin”ga tegishli, degan fikrni ilgari surgan bo’lib, I.V.Stebleva ham ana shu fikr tarafdori ko’rinadi. (“Traktat obaruze”, 21, 23 betlar). Vaholanki, Bobir asarida hafif bahrida yozilgan masnaviylarni sanab o’tgach, o’zi ham ana shu harif bahrida yozilgan masnaviylarni sanab o’tgach, o’zi ham ana shu bahrda “Mubayyin” nomli asar yozganligini eslatadi. Mazkur asar shu bahrda yozilganligi sababli, misol tariqasida ma’lum bir parcha keltirmoqchi bo’ladi. U misolni asarning istagan joyidan olishi mumkin edi. Biroq hozir yozilayotgan asari safar jarayonida tugallanayotgani vajidan u xuddi shu holatga mos bo’lgan parchani – musofirning vazifalari (shariat nuqtayi nazaridan) haqidagi bobni iqtibos (ko’chirma) tarzida keltiradi. Binobarin, “Chun bu muxtasar safarda bayozg’a bordi, ul munosabat bila musofir masoyilini bitildi”, degan gapning o’zida aruz risolasi nazarda tutilganligi o’z-o’zidan ayon. Shuningdek, bu so’zlar aruz haqidagi asar safarlari jarayonida yozib tugallanganligiga ishora qilish jihatidan ham ahamiyatlidir”[2, 58-63].

Natan Mallayev o’zining “O’zbek adabiyoti tarixi” kitobida Boburning ijodiy faoliyatiga to’xtalar ekan, aruzga doir muhim qo’llanmasini “Mufasssal” nomi bilan tilga oladi: “Bobur ilm-fanning turli sohalariga doir bir necha qimmatli asarlar yaratdi. Mana shunday asarlaridan biri aruzga doir risolasi bo’lib, bu risola “Boburnoma”ga qo’shilgan ilovada “Mufasssal” deb nomlangan. Risola aruz ilmiga doir qimmatli asar bo’lib, aruz nazariyasini boyitadi va to’ldiradi”[3, 578]. Ko’rinadiki, Boburning “Muxtasar” asari nomi haqida so’z ketganda, bu nomni tor ma’noda tushunmaslik lozim.

Asar nomlaridan yana biri bu – “Risolayi aruz” (“Aruz risolasi”)dir. Asarning bu nomi haqida filologiya fanlari

nomzodi Ansoriddin Ibrohimov "Jahon adabiyoti" jurnalida e'lon qilgan maqolasida shunday so'z yuritadi: "Asarning uchinchi nomi Risolayi aruzdir. Sobiq ittifoq davrida Bobur risolasini birinchi bo'lib o'rgangan va atroflicha sharhlab bergan taniqli turkshunos A.Sherbak shu nomni qo'llagan. Lekin Stebleva uni tanqid qiladi va asarning nomini komil ishonch bilan bunday deb bo'lmashligini ta'kidlaydi hamda Ko'pruluzoda asarning ikkala nomini ham qabul qilmaganligi, keyingi maqolalarida uni Aruz risolasi deb ataganligi, hozircha mana shu nom ma'qul ekanligini qayd etadi"[1]. "Muxtasar"ni ba'zi adabiyotshunos olimlar antalogiya sifatida ham talqin qilishadi. Haqiqatdan ham Boburning ushbu risolasi ilmiy asar bo'lishiga qaramay yirik bir antalogiya hamdir. Sababi risolada biz Bobur yashagan davrda va undan oldin ijod qilib o'tgan qator shoirlarning ijod namunalari, hatto she'riyat ilmiga doir nazariy asarlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lamiz, shuningdek, bir qancha etnik va geografik nomlar bilan ham tanishib borishimiz mumkin.

Bobur aruz bilimdoni sifatida bir qancha bahrlarni tahlil qiladi, hatto aruzga oid ayrim munozarali masalalarga aniqlik kiritadi. Shuningdek, uning aruzda "mujtalibai muxtar" nomli doira yaratganligi tahsinga sazovor. Muallif bahrlarning mustamal, ya'ni amaldagi hamda mashhurlari sifatida 19ta bahrni nomma-nom sanab o'tadi. Bular: 1. Mutaqorib; 2. Mutadorik; 3. Hazaj; 4. Rajaz; 5. Ramal; 6. Vofir; 7. Komil; 8. Tavi; 9. Madid; 10. Basit; 11. Munsarih; 12. Muzori; 13. Muqtazab; 14. Mujtass; 15. Sari; 16. Jadid; 17. Qarib; 18. Hafif; 19. Mushokil. Bobur ushbu o'n to'qqiz bahrni sanab o'tar ekan, yana ikki bahrni keltiradiki, bu bahrlar o'zgacha mashhurligi hamda barcha bahrlar soni yigirma bittaga yetishini ta'kidlaydi: "yana ikki bahrkim Arid bila Amiqdur, tavi doirasidin hosil bo'lur, ul g'ayri mashhur. Bu bahrlar bila jami buhur yigirma bir bo'lg'ay"[5, 24]. Bobur aruzda yuzaga keladigan hodisalarni sharhlar ekan, o'z fikrining isboti uchun namunalarni forstojik va turkiyzabon shoirlarning ijodidan oladi. Bu orqali biz nafaqat aruz haqidagi nazariyaga ega bo'lamiz, balki oltmishdan ortiq shoirlarning ijodi bilan ham tanishib boramiz. Ma'lumki, Bobur, asosan, turkiy she'riyat vaznlarini tadqiq qilgan. Bu jihatdan olib qaraganimizda shoirning "Muxtasar" asari aruz nazariyasini o'rganishda Navoiyning "Mezon ul-avzon" asaridan keyingi o'rinda turadigan muhim yirik manba bo'lib xizmat qiladi.

"Aruz risolasi"da janr nuqtayi nazaridan turkiy, o'lang, tarxoni, qo'shuq, tuyuq, ruboiy, g'azal kabi bir qator turlar haqida ham ma'lumotlar keltiriladi. Dastavval aruzdagi kichik uzvlar haqida gapirar ekan, Bobur shunday yozadi:

"...bayttin g'azal hosil bo'lur, yo qit'a yo ruboiy, yo qasida, yo g'ayri ul. – Muallif fikrlarini davom ettirar ekan, misra tarkibidagi ruknlarning qay tarzda nomlanishi haqida ham so'z yuritadi, – Aruziyalar avvalgi misraning avval ruknini sadr derlar va oxir ruknini aruz, ikkinchi misraning avval ruknini ibtido, oxir ruknini zarb. Arkonikim sadr bila aruzning va ibtido bila zarbning arosida bo'lg'ay, hashv derlar". Shuningdek, Bobur ramal bahri haqida so'z yuritganda turkiylar she'riyatida "tarxoni" hamda "turkiy" nomli surud haqida to'xtalib o'tadi: "Atrok arosida bir surud borkim "tarxoni" derlar, bu vaznni anga taqsim qilurlar, ikki davrda bog'lanibtur: taqsimi bir davrda va ayolg'usi bir davrda. Sulton Husayn Mirzoning zamonida yana bir surud chiqtikim "turkiy"ga o'q mavsum bo'ldi, anga dag'i ushbu vaznni taqsim qilurlar, ul dag'i ikki davrda bog'lanibtur"[5, 155]. "Turkiy" janri va uning xususiyatlarini Navoiy o'zining "Mezon ul-avzon" asarida tilga oladi va bu janrga namuna ham keltiradi. Navoiy turkiyning g'oyatda aysh ahliga manzur kelishi, turkiygo'ylik laqabi bilan mashhur ekanligini qayd etadi.

O'zbek xalqiga xos udumlardan biri bu – to'y-tantanalarda yor-yor aytishdir. Aynan mana shu qadimiy an'analarga xos she'riy shakl va janrlar haqida ham ma'lumotlar keltirilishi "Aruz risolasi"ning yana bir xarakterli tomonini ochib berishga xizmat qiladi. Zahiriddin Muhammad Bobur shunday turkumdagi she'riy shakllardan biri bo'lgan o'lan (risolada "o'lang" shaklida keltiriladi) haqida ma'lumot beradi: "Atrok arosida bir surud borkim "o'lang" derlar aksar to'ylarda ayturlar. Bu vazn anga maxsusdur (Bobur bu yerda munsarih bahrining to'rtinchi vaznini nazarda tutmoqda). Avval surudg'a taqsim qilurda har misradin so'ng yor-yor lafzin keltururlar. Sulton Husayn Mirzoning zamonida chiqqan "turkiy"ning ayolg'u davrining o'zig'a bu "o'lang"ni tartib berildi. Xeyli raboyanda va yaxshi keldi"[5, 172]. Bu nazariy ma'lumotlar orqali Boburning faqat aruzshunos sifatida emas, balki xalq og'zaki ijodidan o'rin olgan she'riy shakl va janrlar bilimdoni sifatidagi qirralari bor ekanligini ko'ramiz.

Mumtoz adabiyotimizda epik she'riyatning asosiy janriga aylangan masnaviy haqida ham Boburning "Muxtasar" asaridan ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin. Navoiy "vase maydon" deya ta'riflagan masnaviyni Bobur o'z risolasida bir qancha asarlar ushbu usulda bitilganligini birma-bir qayd etib o'tadi. Xulosa qilib aytish mumkinki, Zahiriddin Muhammad Boburning aruz haqidagi risolasi adabiyotimiz tarixida ilmiy asar sifatida nafaqat aruzni tadqiq qilishda, balki kichik lirik janrlarni o'rganishda muhim manba sifatida ahamiyatga molikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibrohimov A. Bobur – aruzshunos. kh-davron.uz
2. Исҳоқов Ё. Бобурнинг арузга доир рисолаи адабиётшунослар баҳсида. Танқид ва тақриз. Ўзбек тили ва адабиёти. 1973, № 6. Б. 70.
3. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965. Б. 659.
4. Навоий А. Мезон ул-авзон. – Тошкент: Ф. Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1967. Б. 182.
5. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Мухтасар. – Тошкент: Фан, 1971. Б. 240.

Shahnoza BOLTAYEVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi magistranti

BADIY ASARLARDA TUSH TASVIRI

Annotatsiya: ushbu maqolada badiiy asarlarda obraz va qahramonlar ruhiyatida uchrovchi tush motivi haqida so'z yuritiladi. Tush motivi badiiy asarlar syujetida qahramonlarning ruhiy holatini ochib berishda hamda syujet voqealarini, syujetning asosiy bo'g'inlarini o'zaro bog'lashda muhim o'rin tutadi. U ijodkorga o'z fikrini aniq va ta'sirchan qilib ifodalashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *motiv, ruhiy kechinma, poetika, qahramon, xarakter.*

Annotation: this talks about the dream motif found in the psyche of characters and characters in works of art. The dream motif plays an important role in revealing the mental state of the characters in the plot and the main points of the plot. It helps the artist to express his ideas clearly and effectively.

Key words: *motif, traditional motif, spiritual experience, poetics hero, character.*

Аннотация: в статье говорится о мотиве сна, встречающемся в психике персонажей и персонажей художественных произведений. Мотив сна играет важную роль в раскрытии душевного состояния персонажей в сюжете художественных произведений, а также в связи событий сюжета и основных моментов сюжета. Он помогает художнику ясно и эффективно выражать свои идеи.

Ключевое слова: *мотив, традиционный мотив, духовый опыт, поэтика, герой.*

Rus adabiyotshunos olimi Aleksandr Genis aytganidek: "Insonning ikki dunyosi bor. Birinchi dunyo benihoya rang-barang, ko'riladigan, his qilinadigan, tasavvur va tafakkur qilishga yetmaydigan mo'jizalarga boy. Ijodkor o'zining ikkinchi dunyosini yaratishda ularning ba'zilaridangina foydalanadi. Mana shu birinchi dunyo ichida yana bir dunyo bor, u – "ichki tabiat", ya'ni insonning o'ziga ato etilgan ichki mo'jizaviy olamidir". Tush ana shunday mo'jizalardan biri hisoblanadi. Shu bois ijodkor o'z asarida mana shu ikkinchi olamni to'la, mukammal yoritishga harakat qiladi. Tush badiiy adabiyotning eng qadimiy vositalaridan deyish mumkin. Bu vosita xalq og'zaki ijodi na'munalaridan to zamonaviy asarlargacha qo'llanilib kelinayotgan an'anaviy usuldir. Asarda ijodkor qahramonni kitobxon bilan tanishtirishda nafaqat uning tashqi portretini tasvirlaydi, balki uning ichki dunyosi, ruhiyatini ham tasvirlashga ahamiyat beradi. Qahramonning ruhiy holatini ochib berishda tush tasvirlaridan foydalandi. Bu esa qahramonning xarakterini, ichki kechinmalarini ochib berishga xizmat qiladi. Ba'zan tushlarga "taqdir bashoratchisi" sifatida ham qaraladi. Tush qahramonning bugungi holati va ertangi faoliyati, taqdiri masalasi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. O'zbek adabiyotida ko'pgina asarlarda tush tasviri keltirilgan o'rinlarga guvoh bo'lamiz. Adabiyotda o'zining falsafiy qarashlari va o'ziga xos uslub bilan o'rin egallagan zabardast ijodkor – O'tkir Hoshimovning roman va hikoyalarida ham aynan tush tasviri qahramonning ruhiy olamini yoritib berishda xizmat qilganiga guvoh bo'lamiz. Xususan, "Dehqonning bir kuni" hikoyasining bosh qahramoni Muyassarning tush tasvirini olaylik. "U tush ko'radi. Tushida jajjigina qizaloq emish. O'rikning shoxiga arqon tashlab arg'imchoq uchayotganmish. O'rik qiyg'os gullaganmish. Arg'imchoq har silkinganida uning boshiga bir dunyo

gul sochilarmish. Arg'imchoq borgan sari qattiqroq lippillarmish. U borgan sayin balandga, osmon-falakka chiqib tusharmish. Yer ham, osmon ham arg'imchoqning arqoni ham – hammaqoq gul emish. Oqish pushtigul emish. U xandon urib, qiyqirib-qiyqirib kularmish. Ko'zlaridan yosh chiqib ketarmish...." Hikoyada berilgan tush tasviri Muyassarning psixologiyasini, yaqin kelajakda hayotida sodir bo'ladigan o'zgarishlarga ishora vazifasini bajaradi. Endigina oila ostonasiga qadam qo'yan bu obraz nihoyatda xushchaqchaq, quvnoq bo'lishiga qaramay jismidagi charchoqni yengish uchun ruhiy yengillik izlaydi, xayol og'ushiga g'arq bo'ladi. Qo'shni hovlidan eshitilgan alla tovushi uning ich-ichida barcha ayollarga xos bo'lgan onalik hissini qo'zg'atib yuboradi. Uning beg'ubor, toza xayollari orasida yangi orzular kurtak yozadi. Mazkur tush vositasida Muyassarning taqdirida sodir bo'lajak voqealar nazarda tutiladi. Hikoyaning davomi sifatida yozuvchi uning ikkinchi qismini yaratadi. Bu qismda qahramonlarning hayotidagi tub burilishlar, goh quvonchli, goh qayg'uli kechinmalarni tasvirlaydi. "Tush ko'radi.... Bahor emish. O'rik gullaganmish. Qizaloq emish, o'rik shoxiga ilingan arg'imchoqda uchayotganmish. Arg'imchoq silkingan sayin boshiga duv-duv gul yog'ilarmish. Oq, pushti gullar.... Shunda.... Halimaxon paydo bo'пти. Sochlari yer supuradigan, kiprigi yuziga tushadigan qizi Halimaxon... "Kel, qizim, kelaqol! – dermish u qo'l cho'zib. Qizini quchog'iga olibdi-yu uchaveribdi-uchaveribdi. Halimaxon uning pinjiga kirib, "ayajon, ayajon" dermish. Arg'imchoq borgan sayin baland havolanarmish... Ona-bola bir-birini quchoqlaganda osmon-falakka uchib ketayotganmish. Negadir Muyassarning yig'lagisi kelarmish".

Yozuvchi ko'proq qahramonlar og'ir vaziyatda qolganda, o'quvchini qahramonning istiqbolida tahlil qilishda, qahramon ruhiyatidagi

g'alayonli vaziyatlarida ushbu poetik vositaga murojaat qiladi. Qahramonlarning tushida ro'y bergan voqealar bilan tanishgan kitobxon ruhiyati asar syujetidagi navbatdagi voqealarni qabul qilishga tayyorlanadi., asar g'oyasini va qahramonlarning ayni paytdagi ruhiyatini yaxshi anglaydi. Hikoyaning birinchi qismida keltirilgan tush tasviri Muyassar va Alijonning porloq istiqbolini bashorat qilgan bo'lsa, ikkinchi qism ularning taqdiridagi chigalliklar haqida so'zlaydi. Muyassar 16 yoshli behad go'zal, chaqqon, navniholgina qizi Halimaxonni yo'qotishdek og'ir musibatni boshdan kechiradi. Farzandini tuproqqa qo'yishdan og'irroq musibat bo'lmasa kerak?! Muyassar va Alijonning hayotiga qora ko'lanka misol kirib kelgan bu tashvish, qahramonlar ruhiyatidagi kuchli tushkunlik hissini yozuvchi tush tasviri orqali yanada ochib berishga harakat qilgan.

O'tkir Hoshimov katta mahorat maktabiga ega yozuvchi. U tush epizodi orqali o'quvchini faqat bo'lib o'tgan yoki kelajakda kutilishi muqarrar voqealardan voqif qilish emas, balki bu orqali qahramonga bir qancha g'oyaviy-badiiy vazifalarni yuklaydi. Agar shu o'rinda tush epizodi kiritilmaganda Muyassarning ruhiy holati to'la aks etmagan, voqealar zanjiri quruq bayon etilgan bo'lardi.

Xulosa:

O'tkir Hoshimov "Dehqonning bir kuni" hikoyasida ruhiy tahlil san'atidan o'ziga xos tarzda mahorat bilan foydalangan. U hikoya qahramonlarining ichki olamini turli vositalar yordamida ochib berar ekan, ushbu vositalar asar g'oyasini ochishda, asarning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedova S. "Obrazlar ruhiyatida tush tasviri". O'zbekiston, 2024.
2. Hoshimov O'. "Shaharlik kuyov", – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2019.
3. Hoshimov O'. "Hurkitilgan tush", – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2019.
4. Sulaymonovich, S. F., & Maqsudovna, I. S. (2020). Types of lexical meanings. Journal of Critical Reviews, 7(6), 481-484.
5. Maxsudovna, I. S., & Qizi, S. M. S. (2022). The role and importance of puzzles in the development of intellectual abilities of primary school students. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(2), 209-213.
6. Maxsudovna, I. S., & To'ymurodovna, Q. G. (2025). ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH (KAHOOT, EDUCAPLAY KABI PLOTFORMALAR MISOLIDA). PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI, 2(2), 177-180.
7. Истамова, Ш. М. (2021). ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ ВА ЁЗМА АДАБИЁТ НАМУНАЛАРИДА ТУШ МОТИВЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ: Истамова Шоҳида Махсудовна, филология фанлари буйича фалсафа доктори. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (6), 16-19.4.
8. Jalilovna, Q. Z., & Maqsudovna, S. I. (2024). O 'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA LUG 'AT USTIDA ISHLASH USULLARI. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 184-186.
9. Jalilovna, Q. Z., & Maqsudovna, S. I. (2024). LUG'AT USTIDA ISHLASHNING LINGVISTIK ASOSLARI VA VAZIFALARI. PEDAGOG, 7(6), 186-189.
10. Maxsudovna, I. S., & To'ymurodovna, Q. G. (2024, February). BOSHLANG'ICH SINFLARDA DIDAKTIK VOSITALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. In International conference on multidisciplinary science (Vol. 2, No. 2, pp. 59-64).
11. Makhsudovna, I. S. (2023). Dreams as a Means of Psychological Analysis.
12. Истамова, Ш. М. *Поэтико-композиционные функции сна в художественном произведении* (Doctoral dissertation, (PhD) по филологии: 10.00. 02/Истамова Шоҳида Махсудовна).
13. Истамова, Ш. М. СНОВИДЕНИЯ И СИМВОЛ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ. *Сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума*, 72.
14. Истамова, Ш. М., & Шарипова, М. Б. (2024). ЛИТЕРОНОМИК ТАЖНИС САНЪАТИ АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА. *Экономика и социум*, (5-2 (120)), 1072-1075.
15. Анъанавий туш рамзларининг поэтик матнда берилиши ШМ Истамова - Новое слово в науке и практике: гипотезы и ..., 2017

Durdona SHAGULYAMOVA,
Alfraganus universiteti, Pedagogika psixologiya
yo'nalishi magistratura talabasi

O'QUVCHILARDA KITOB O'QISHGA QIZIQISHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDOGOGIK – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida muhokama qilinadi hamda kitob o'qish orqali nafaqat o'quvchilarning bilimi balki kreativlikni rivojlantirish haqida ham so'z boradi

Kalit so'zlar: *pedagogik-psixologik xususiyatlar, kreativlik, metodik va psixologik xususiyatlar, tanqidiy fikrlash, motivatsiya, metod, interaktiv metodlar.*

Аннотация: в статье рассматриваются педагогические и психологические особенности развития интереса учащихся к чтению книг, а также обсуждается, как чтение книг может развивать не только знания учащихся, но и их творческие способности.

Ключевые слова: *педагогико-психологические особенности, креативность, методические и психологические особенности, критическое мышление, мотивация, метод, интерактивные методы.*

Annotation: this article discusses the pedagogical and psychological characteristics of developing students' interest in reading books and discusses the development of not only students' knowledge but also creativity through reading books.

Key words: *pedagogical and psychological characteristics, creativity, methodological and psychological characteristics, critical thinking, motivation, method, interactive methods.*

Kirish (Introduction): O'quvchilarni kitob o'qishga qiziqtirish, ularning intellektual rivojlanishini ta'minlash va dunyoqarashini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. XXI asrda axborot texnologiyalari va elektron manbalarning rivojlanishi bilan kitob o'qish odati yo'qolib borayotgani sababli, o'qish qiziqishini yosh avlodda rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari ayniqsa muhimdir. O'qish orqali o'quvchilar nafaqat bilimlarini kengaytiradi, balki tanqidiy fikrlash, empatiya va kreativlikni rivojlantiradilar. Ushbu maqolada o'quvchilarning kitob o'qishga qiziqishini oshirishning metodik va psixologik aspektlari tahlil qilinadi.

Ma'lumotlar va usullar (Methods): Ushbu maqolada o'quvchilarning kitob o'qishga qiziqishini rivojlantirish uchun pedagogik usullar va psixologik yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqotda o'quvchilar orasida o'qishga qiziqishini aniqlash uchun quyidagi metodlar ishlatilgan:

So'rovnoma: O'quvchilar orasida o'qish motivatsiyasini o'rganish uchun so'rovnomalar o'tkazildi.

Intervyu: O'qituvchilar va psixologlar bilan intervyular olib, o'quvchilarning kitob o'qishga qiziqishini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida fikrlar yig'ildi.

Tajribaviy darslar: O'qishga qiziqishini rivojlantirish uchun yangi metodlar, jumladan, interaktiv darslar, kitoblar bo'yicha munozaralar va o'quvchilarning o'z fikrlarini bildirishlari uchun imkoniyatlar yaratildi.

Natijalar (Results): Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishda quyidagi faktorlar muhim ahamiyatga ega:

Kitob tanlashda erkinlik: O'quvchilarga o'zlariga yoqadigan kitoblarni tanlash imkoniyati berilganda, ular

o'qishga ko'proq qiziqish ko'rsatdilar.

O'qituvchilarning motivatsion roli: O'qituvchilarning o'quvchilarga kitoblarni taqdim etishda ijobiy yondashuvi va motivatsion uslublari qiziqishni oshirdi.

O'quvchilarni kitoblar bilan bog'liq faoliyatlarga jalb etish: Kitoblarni muhokama qilish, tahlil qilish va boshqalar bilan bo'lishish o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirdi.

Psixologik omillar: O'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchi va o'zgaruvchan psixologik holatlari (masalan, o'qishga bo'lgan ijobiy fikrlar) ularning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Tartib va muhokama (Discussion): O'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishning rivojlanishida pedagogik va psixologik omillarni inobatga olish zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchining faol ishtiroki, kitobni tanlashdagi erkinlik va o'qishga qiziqishni rag'batlantiruvchi muhit yaratish o'quvchilarni kitob o'qishga ko'proq jalb qiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarning psixologik holati, xususan, o'z-o'zini anglash va muvaffaqiyatga erishish hissi kitob o'qish motivatsiyasiga ta'sir qiladi. Pedagogik yondashuvlarni shakllantirishda, kitob o'qishga qiziqishni oshirish uchun quyidagi tavsiyalarni ishlab chiqish mumkin:

Individual yondashuv: O'quvchilarning qiziqishlariga mos kitoblar tanlashda individual yondashuvni joriy etish.

O'qish jarayonini o'zgartirish: O'qish faoliyatini o'z ichiga olgan ijodiy va interaktiv metodlar ishlab chiqish.

Psixologik qo'llab-quvvatlash: O'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ularni motivatsiya qilish uchun psixologik yondashuvlarni kuchaytirish.

Xulosa (Conclusion): O'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari o'qituvchilar, ota-onalar va psixologlarning hamkorligida amalga oshiriladigan kompleks yondashuvni talab etadi. O'quvchilarning o'z qiziqishlariga mos keladigan kitoblar, motivatsion yondashuvlar va psixologik yordam kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Kelajakda bu jarayonni yanada takomillashtirish uchun tadqiqotlar davom ettirilishi zarur.

1. O'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari:

O'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar bilan birga psixologik faktorlarga ham alohida e'tibor qaratish zarur. Psixologik jihatdan, kitob o'qish o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi va uning emotsional dunyosini boyitadi. O'qish jarayonida, o'quvchi fikrlashni chuqurlashtiradi va turli ijtimoiy mavzularda o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi. Bundan tashqari, psixologik yondashuvlar orqali o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ijobiy hissiyotlarini yaratish, ularni o'qish faoliyatiga jalb etish va motivatsiya qilish muhimdir. Ijobiy tajribalar o'qishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi, bu esa kitob o'qishga qiziqishni kuchaytiradi.

2. O'qituvchilarning roli va metodik yondashuvlar:

O'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishda o'qituvchilarning roli juda katta. O'qituvchining o'qish jarayonida qanday yondashuvni tanlashi, o'quvchilarga kitoblarni taqdim etish uslublari muhim ahamiyatga ega. Ba'zi o'qituvchilar o'quvchilarga kitoblarni o'qishga majburiyat sifatida taqdim etadilar, lekin bu metod kam samarali bo'lishi mumkin. Buning o'rniga, o'qituvchilar o'quvchilarga kitoblarni tanlashda erkinlik berishlari va o'qishni o'zlari uchun qiziqarli va foydali faoliyat sifatida ko'rsatishlari kerak.

Interaktiv yondashuvlar — o'quvchilarni kitoblar bilan ishlashda faol ishtirok etishga undaydi. Masalan, kitoblar haqida guruh muhokamalari, teatrlashtirilgan chiqishlar yoki kitoblarni vizual tarzda tasvirlash kabi faoliyatlar o'quvchilarda kitobga bo'lgan qiziqishni oshiradi.

3. O'qish motivatsiyasini oshirish usullari:

O'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun quyidagi motivatsion usullarni qo'llash mumkin:

Rag'batlantirish va mukofotlash: O'quvchilarga o'qish faoliyati orqali ma'lum yutuqlarga erishishlari uchun rag'batlantiruvchi tizim yaratish. Masalan, o'qilgan kitoblar bo'yicha baholash, mukofotlar berish yoki o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini ta'kidlash.

Kitoblarning turli janrlarini tanishtirish:

O'quvchilarga o'zlariga mos kitoblarni tanlash imkoniyatini berish, ular o'qishni qiziqarli tarzda boshlashlariga yordam beradi. Fantastika, detektiv, tarixiy, ilmiy badiiy va boshqa janrlardagi kitoblar bilan tanishish o'quvchilarni qiziqtirishi mumkin.

Aksiya va tanlovlar: O'quvchilarni kitob o'qishga undash uchun turli aksiyalar va tanlovlar tashkil qilish, masalan, "Eng yaxshi kitob o'qish tajribasi" yoki "Kitob o'qish haftaligi" kabi tadbirlar o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi.

4. O'qishning psixologik jihatlar: Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar o'qish jarayonida nafaqat yangi bilimlar egallashadi, balki o'zlarining emotsional va intellektual salohiyatlarini ham rivojlantiradilar. Kitob o'qish, ayniqsa, o'quvchilarni turli dunyoqarashlar bilan tanishtiradi va ijtimoiy ko'nikmalarini oshiradi. Kitob o'qish jarayonida o'quvchilarning fantaziya, tasavvur va analitik fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Psixologik jihatdan, o'qish qiziqishini rivojlantirishda "o'z-o'zini anglash" masalasi ham muhim o'rin tutadi. O'quvchilarga o'zlarining fikrlarini, his-tuyg'ularini va qarashlarini ifoda etishga yordam beradigan o'qish faoliyatlari o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

5. O'quvchilarni o'qishga jalb qilishda ota-onalarning roli:

Ota-onalar ham o'quvchilarda kitob o'qishga qiziqish uyg'otishda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar o'qishga bo'lgan qiziqishni faqat o'quvchiga taqdim etish bilan cheklanmasdan, o'zlari ham o'qish faoliyatini targ'ib qilishlari kerak. O'qish haqida ijobiy suhbatlar olib borish, kitoblarni birgalikda o'qish yoki o'quvchining qiziqishlariga mos kitoblarni tanlab berish ota-onaning ko'magi orqali amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar (Conclusion and Recommendations):

O'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari o'qituvchilarning va ota-onalarning hamkorlikda amalga oshirishi kerak bo'lgan muhim vazifadir. Bunda o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olish, ular uchun mos kitoblarni tanlash, psixologik va motivatsion yondashuvlar orqali o'qish faoliyatini yo'naltirish zarur. O'qish faoliyati bilan bog'liq bo'lgan interaktiv va ijodiy metodlar o'quvchilarda uzoq muddatli qiziqishni shakllantiradi va o'qishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi. Kelajakda bu jarayonni davom ettirish va yanada takomillashtirish uchun ilmiy izlanishlar va tajribalar davom etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nell, V. (1988). Kitobda yo'qolgan zavq uchun o'qish psixologiyasi. Yangi Haven,
2. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. — T.: Ilm-ziyo. 2006
3. J.G'.Yo'ldashev — Interfaol ta'lim sifat kafolatil O'MOI — T., 2007.
4. Usmonova, M. (2023). O'SMIRLARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI HAQIDA. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(3).

Navbahor MAMATALIYEVA,
f.f.f.d, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Dinara G'ANIYEVA,
Termiz davlat universitetining magistranti

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPONIMLARNING (TEZ AYTISHLAR) MISOLIDA CHOG'ISHTIRMA TADQIQI

Annotatsiya: antroponimlar (shaxs nomlari) ning chog'ishtirma tadqiqi, ya'ni ingliz va o'zbek tillaridagi shaxs nomlarini taqqoslash, ularning o'ziga xos xususiyatlarini, tarixi va taraqqiyotini o'rganishning muhim bir qismidir. Bu tadqiqotda, har bir tildagi antroponimlarning o'ziga xos farqli jihatlari, ularni tez aytishlar misolida sintaktik, semantik va chog'ishtirma tahlillari ko'rib chiqiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarning chog'ishtirma tadqiqi, har ikkala tilning tarixiy, madaniy va ijtimoiy ta'sirlarini ochib beradi. Shaxs nomlari orqali har bir millatning o'ziga xos an'analari, diniy va ijtimoiy qadriyatlarini, madaniy aloqalari haqida ko'p narsalarni bilib olish mumkin.

Kalit so'zlar: antroponimlar, onomastika, semantik, sintaktik, chog'ishtirma tahlil, tez aytishlar, madaniy.

Аннотация: сравнительное исследование антропонимов (личных имен), то есть сравнение личных имен в английском и узбекском языках, является важной частью изучения их особенностей, истории и развития. В данном исследовании рассматриваются специфические различия антропонимов в каждом языке, их синтаксический, семантический и сопоставительный анализ на примере произношения. Сравнительное исследование антропонимов в английском и узбекском языках выявляет историческое, культурное и социальное влияние обоих языков. Через личные имена можно узнать много нового об уникальных традициях, религиозных и социальных ценностях, культурных связях каждого народа.

Ключевые слова: антропонимы, ономастика, семантика, синтаксис, перекрестный анализ, скороговорки, культурологическая.

Annotation: a contrastive study of anthroponyms (personal names), that is, a comparison of personal names in English and Uzbek languages, is an important part of studying their characteristics, history and development. In this research, syntactical, semantical and contrastive analyzes of anthroponyms in each language, as well as the example of tongue twisters, are considered. A contrastive study of anthroponyms in English and Uzbek languages reveals the historical, cultural and social influences of both languages. Through personal names, you can learn a lot about the unique traditions, religious and social values, and cultural ties of each nation.

Key words: anthroponyms, onomastics, semantic, syntactic, contrastive analyse, tongue twisters, cultural.

Antroponimlar — insonlarni belgilash uchun ishlatiladigan shaxs nomlari bo'lib, ular onomastika fanining muhim qismidir. Onomastika — nomshunoslik bo'lib, turli xil nomlarni, jumladan, shaxs nomlarini o'rganadi. Antroponimlarning onomastikada o'rganilishi tilshunoslikning leksik tizimida ularning o'rni va ahamiyatini aniqlashga yordam beradi. O'zbekistonda antroponimlarning o'rganilishiga katta e'tibor berilmoqda. Tilshunoslar va ilmiy tadqiqotchilar antroponimlarni o'rganish orqali jamiyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy jarayonlarini tahlil qilmoqdalar. Antroponimlar jamiyat va madaniyatni tushunishda muhim lingvistik vositalardan biri hisoblanadi. Ular insonlar va jamiyatlar tarixi, madaniyati va ijtimoiy hayotini o'zida aks ettiruvchi ko'zgusi hisoblanadi. Antroponimlar insonning shaxsiy identifikatsiyasi, tarixiy o'tmish va madaniy merosni anglashda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu ularning jamiyatda bajaradigan rollari bilan bog'liqdir. Har bir ism va familiya jamiyatning muayyan davridagi madaniy va ijtimoiy jarayonlarni aks ettiradi. Shuningdek, antroponimlar orqali madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qilish, jamiyatning o'zgaruvchan madaniy tendensiyalarini kuzatish mumkin. O'zbek va boshqa

1 Karimov A. (2019). O'zbek tilida antroponimlarning shakllanishi va rivojlanishi. —Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

2 Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. —Тошкент: Фан, 2013. Б. 37

xalqlarda antroponimlarning tarixiy shakllanishi va rivojlanishi, ularning madaniyatdagi o'rni va qo'llanishining o'ziga xos jihatlari tadqiqot uchun boy material beradi. Shu boisdan, antroponimlarning o'rganilishi tilshunoslik, madaniyatshunoslik va tarixiy tadqiqotlar uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali jamiyatning turli davrlardagi o'zgarishlarini tushunish mumkin.¹ Antroponimika — shaxs ismlari, familiyalar, laqablari va boshqa shaxsiy nomlarni o'rganadigan onomastika sohasidir. Bu soha shaxs ismlarining kelib chiqishi, tarixi, jamiyatdagi o'rni va ularning rivojlanishini tahlil qiladi. Antroponimika sohasida ko'plab olimlar tadqiqotlar olib borgan. O'zbek antroponimikasining asoschisi sifatida E. A. Begmatovning nomi tilga olinadi. U "Nomlar va odamlar", "Kishi nomlari imlosi", "O'zbek ismlari imlosi", "O'zbek ismlari", "Ism chiroyi" kabi asarlarida antroponimika masalalarini chuqur tahlil qilgan².

Tilshunoslikda antroponim mavzusiga asos solgan, keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borgan bir qator nomshunoslar o'zlarining ilmiy maqolalari, risola, monografik tadqiqotlari bilan til xazinasini boyitishdi. Bu yo'nalishda rus tilshunosligida T.F.Vedina, I.M.Ganjina, YU.Fedosyuk, A.V.Superanskaya,

M.V.Karpenko, A.V.Suslov, T.V.Toporova, N.A.Baskakov, O.I.Fonyakova, L.M.Shetinlar antroponimlar masalasida ancha qimmatli tadqiqotlarni amalga oshirib, bu sohani har tomonlama o'rganganlar. SH.Zafarov, M.Odilov, YA.Menajiyev, X.Azamatov, E.Begmatov, E.Qilichev, M.Shamsiyeva, I.Xudoynazarov, U.Nosirov va boshqa olimlar turkologiya va o'zbek tilshunosligida bu borada bir qator izlanishlar olib borishgan va amaliy jihatdan tadqiq qilishgan.³

Ushbu maqolada antroponimlarni chog'ishtirma tahlil qilishga asosiy urg'u berilgan. Dastlab chog'ishtirma terminiga izoh beramiz: Chog'ishtirma tahlil (kontrastiv tahlil) — ikki yoki undan ortiq tillarning o'zaro farqlari va o'xshashliklarini aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan tilshunoslikning bir bo'limidir. Bu yondashuv til o'rganish, tarjima va lingvistik tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarni chog'ishtirma tahlil qilishda ularning o'zaro farqli va o'xshash jihatlarini aniqlash va tahlil qilish maqsadida tez aytishlarga yuzlanamiz. Tez aytishlar xalq og'zaki ijodi namunalari biri bo'lib, ularda qofiyadosh jumalarning kelishi, muayyan bir tovushning, ayniqsa, jarangli undoshlarning takrorlanishi, o'ziga xos ritm va urg'u bilan aytilishi kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi⁴. Ushbu maqolada antroponimlarning tez aytishlarda qaysi gap bo'lagi vazifasida kelishini aniqlash maqsadida sintaktik tahlil o'tkaziladi. Sintaksisda gap bo'laklarining maxsus belgilar yordamida ifodalanishi: Ega, aniglovchi, to'ldiruvchi, kesim, hol,

1. Tolib to'pni tepib soldi, so'ngra to'pni sumkaga soldi
2. Salim sumkasiga patirni soldi, Salima sumkasidan atirni oldi.
3. Sardor sabzini savatga soldimi, Sardor sabzini savatdan oldimi
4. Jamol, Jalol jo'ralar Boqdi jaji jo'lalar

3 Ветина Т.Ф. Словарь личных имен. —М., 2000.

Ганжина И.М. Словарь современных русских фамилий. —М., 2001.

Федосюк Ю. Русские фамилии. —М., 1986.—240 с.

Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. —М., 1973.—366 с.

Карпенко М.В. Русская антропонимика. —Одесса, 1970. —42 с.; Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. 1986. No 4. —С. 34-40.

Суперанская А.В., Суслова А.В. Современные русские фамилии. —М., 1991. —176 с.; Суперанская А.В. Что такое топонимика? —М., 1985. —185 с.

Топорова Т.В. Культура в зеркале языка: древнегерманские двучленные имена собственные. —М., 1996.—253с

Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. —М., 1979.—280 с.

Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. —Л., 1990.—103 с.

Щетинин Л.М. Русские имена: Очерки по донской антропонимии. —Ростов-на-Дону, 1978. —252 с.

Менажiev Я., Азаматов Х. Исмнингизнинг маъноси нима? —Т.: Фан, 1964.; Бегматов Э. Исмнингизнинг маъноси нима? // Ўқитувчилар газетаси. —1965 йил 1 апрель;

4 Суперанская А.В., Суслова А.В. Современные русские фамилии. —М., 1991. —176 с.; Суперанская А.В. Что такое топонимика? —М., 1985. —185 с.

Топорова Т.В. Культура в зеркале языка: древнегерманские двучленные имена собственные. —М., 1996.—253с

Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. —М., 1979.—280 с.

Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. —Л., 1990.—103 с.

Щетинин Л.М. Русские имена: Очерки по донской антропонимии. —Ростов-на-Дону, 1978. —252 с.

Менажiev Я., Азаматов Х. Исмнингизнинг маъноси нима? —Т.: Фан, 1964.; Бегматов Э. Исмнингизнинг маъноси нима? // Ўқитувчилар газетаси. 1965- йил 1- апрель

5. Bashar bilan Yashar yashil yarim sharda yashashar.

6. Boqi qoqini Soqiga sotdimi,

Soqi qoqini Boqiga sotdimi?

7. Botir, Boir, Bahodir,

Bilagi zo'r bahodir.

8. Darsda Nasim rasm soldi,

Nasim rasmga nazm soldi.

9. Shavkat sharbatni Sharifga tutdimi,

Sharif Shavkatga sharini tutdimi?

10. Ra'no Ravshandan ranjidimi,

Ravshan Ra'nodan ranjidimi?

Yuqoridagi o'zbek tilidan olingan tez aytishlar tarkibidagi antroponimlar sintaktik jihatdan "ega va to'ldiruvchi" vazifasida kelayotganini ko'rishimiz mumkin. Quyida ingliz tilidan bir nechta tez aytishlarni ko'rib chiqiladi va ikkala tildagi xususiyatlar taqqoslanadi.

1. Peter Piper picked a peck of pickled peppers.

Did Peter Piper pick a peck of pickled peppers? If Peter Piper picked a peck of pickled peppers, where's the peck of pickled peppers Peter Piper picked?

2. Richard's wretched ratchet wrench.

3. Blake's black bike's back brake bracket block broke.

4. Each Easter Eddie eats eighty Easter eggs.

5. Miss Smith's fish-sauce shop seldom sells shellfish.

6. Mrs Hunt had a country cut front Each Easter Eddie in the front of her country cut pettycoat.

7. Where Molly had had "had had", "had had" had had the teacher's approval.

8. King Thistle stuck a thousand thistles in the thistle of his thumb.

A thousand thistles King Thistle stuck in the thistle of his thumb.

If King Thistle stuck a thousand thistles in the thistle of his thumb,

How many thistles did King Thistle stick in the thistle

of his thumb?

9. Mr. See owned a saw and Mr Soar owned a see saw.
Now See's saw sawed Soar's see saw before Soar saw See.

10. Betty bought some bitter butter
and it made her batter bitter,
so Betty bought some better butter
to make her bitter batter better.

Har ikki tildagi antroponimlar sintaktik jihatdan qiyoslanganda, ularning gap tarkibida ega, to'ldiruvchi, aniqllovchi va kesim vazifasini bajarishi aniqlandi. Quyidagi sodda gaplar orqali antroponimlarning gap bo'laklari vazifasida kelishini ko'rib chiqamiz:

Ega vazifasida kelishi

O'zbek tilida: *Ali kitob o'qiyapti.*

Ingliz tilida: *Ali is reading a book.*

Bu holatda antroponimlar ot bo'lib, gapning bosh bo'lagi (ega) sifatida ishlatiladi

To'ldiruvchi vazifasida kelishi

O'zbek tilida: *Men Xursandni kutayman.*

Ingliz tilida: *I am waiting for Khursand.*

Ingliz tilida predlog bilan bog'lanishi kuzatiladi (*Xursand uchun*), (*Xursandni*).

Aniqllovchi vazifasida kelishi.

Antroponimlar sifatdosh yoki kelishik qo'shimchalari orqali aniqllovchi bo'lib kelishi mumkin:

O'zbek tilida: *Alining kitobi.*

Ingliz tilida: *Ali's book.*

Ingliz tilida apostrof+s (**ning**)-ning egalik kelishigi ishlatiladi.

Kesim vazifasida kelishi.

Ba'zan antroponimlar kesim bo'lib ham keladi, ayniqsa, ot kesimlarda:

O'zbek tilida: *Uning ismi Doston.*

Ingliz tilida: *He's Peter.*

Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlar (tez aytishlar) misolida sintaktik tahlilga tortilganda, shu narsa ma'lum bo'ldiki: ikkala tildagi umumiy o'xshashlik bu antroponimlar asosan, gapda ega va to'ldiruvchi vazifasida kelishi bo'lsa, farqli jihati antroponimlarning aniqllovchi vazifasida ingliz tilida ko'proq kelishi kuzatildi. Ammo olib borilgan tahlillar

natijasida ingliz tiliga nisbatan o'zbek tilidagi tez aytishlarda antroponimlar ko'proq qo'llanilganligi ma'lum bo'ldi. Tez aytishlarda ishlatiladigan antroponimlar asosan, subyekt yoki obyekt vazifasini bajaradi. Ular gaplarning asosi bo'lib, harakatni amalga oshiruvchi yoki harakatni qabul qiluvchi shaxsni bildiradi. Antroponimlar bu iboralarda fonetik jihatdan o'xshash tovushlarni takrorlashda muhim rol o'ynaydi. Ingliz va o'zbek tillarida antroponimlarning chog'ishtirma tadqiqi o'rganilganda, bu tillardagi shaxs nomlari va ularning semantik, grammatik va madaniy jihatlarini solishtirish tushuniladi. Bunday tadqiqotlar ikki tilning ismlar tizimi, ular qanday shakllanayotganligi va har bir jamiyatdagi madaniy ahamiyatini o'rganishga yordam beradi. Ingliz va o'zbek tillarida antroponimlarning semantik jihatlarini o'rganib chiqilganda, shu narsa ayon bo'lganki:

Ingliz antroponimlarida ismlar ko'pincha xristianlik va G'arb tarixiy shaxslarining nomlaridan olingan. Shu bilan birga, ko'plab ingliz ismlari keltik, yunon, rim yoki germanik ildizlarga ega.

O'zbek ismlari ko'pincha musulmonlik, turkiy yoki fors tiliga oid ildizlarga ega. Diniy ismlar juda keng tarqalgan va ko'plab o'zbek ismlari Qur'ondagi yoki boshqa diniy manbalardagi shaxslarning nomlaridan olingan (masalan, "Muhammad", "Amina", "Ali").

Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarning "sintaktik farqlari" tilning struktura va sintaksisiga ta'sir qiladigan jihatlarni o'z ichiga oladi. Sintaktik farqlar ismlarning shakllanishi, joylashuvi va ularga qo'shiladigan qo'shimchalar bilan bog'liq. Ingliz va o'zbek tillari sintaksisining farqlari ismlarning qanday ishlatilishini va ularning frazalarda qanday joylashishini belgilaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlar orasidagi farqlar ularning tarixiy, madaniy va diniy ildizlaridan kelib chiqadi. Har ikkala til ham o'ziga xos ismlar tizimi va an'analarga ega bo'lib, ular o'z xalqining dunyoqarashi va madaniyatini aks ettiradi. Bu farqlarni o'rganish, har bir tilning o'ziga xosligini tushunishga yordam beradi. Antroponimlarning sintaktik tahlili inson ismlari, familiyalari va laqablarining gap ichidagi sintaktik vazifalarini o'rganadi. Ingliz va o'zbek tillarida antroponimlarning ishlatilishi turli grammatik xususiyatlarga egadir. Ushbu xususiyatlar ikki tilning o'ziga xos tilshunoslik qatlamlariga ega ekanligidan darak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A.O. (2019). O'zbek tilida antroponimlarning shakllanishi va rivojlanishi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. Б. 37.
3. Ведин Т.Ф. Словарь личных имен. – М., 2000.
- Ганжина И.М. Словарь современных русских фамилий. – М., 2001.
- Федосюк Ю. Русские фамилии. – М., 1986. 240 с.
- Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.–366 с.
- Карпенко М.В. Русская антропонимика. –Одесса, 1970. 42 с.; Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. 1986. С. 34-44
4. Суперанская А.В., Сулова А.В. Современные русские фамилии. – М., 1991. – 176 с.; Суперанская А.В. Что такое топонимика? – М., 1985. 185 с.
5. Топорова Т.В. Культура в зеркале языка: древнегерманские двучленные имена собственные. – М., 1996. 253с
6. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. – М,1979. 280 с.
7. Фоякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. – Л., 1990.103 с.
8. Щетинин Л.М. Русские имена: Очерки по донской антропонимии. – Ростов-на-Дону, 1978. 252 с.
9. Менажеев Я., Азаматов Х. Исмнингизнинг маъноси нима? –Т.: Фан, 1964.; 10. Бегматов Э. Исмнингизнинг маъноси нима? // Ўқитувчилар газетаси. 1965 йил 1 апрель

Adolat ABDULLAYEVA,
O'zMU magistranti
Adolatabdullaye23@gmail.com

BILGA XOQON ROMANIDA TARIX HAQIQATI VA BADIYLIK

Annotatsiya: so'nggi yillarda tarixga e'tibor oshib bormoqda. Bu e'tibor tarixiy-badiiy asarda ham eks etmoqda. Shunday tarixiy asardan biri Isajon Sultonning "Bilga xoqon" romanidir. Ushbu maqolada Isajon Sultonning "Bilga xoqon" asaridagi tarix haqiqati va badiiylik o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *Bilga xoqon, To'nyuquq, tarix haqiqati, tarixiy roman, ko'kturklar.*

Аннотация: в последние годы внимание к истории возрастает. Это внимание находит свое отражение также в исторических и художественных произведениях. Одним из таких исторических произведений является роман "Бильге-каган" Исаджона Султана. В статье рассматривается художественность и историческая правда в произведении Исаджона Султана "Бильге-каган".

Ключевые слова: *Бильге-каган, Тоньюк, историческая правда, исторический роман, Кок-Турки.*

Annotation: in recent years, attention to history has been increasing. This attention is also reflected in historical fiction. One such historical work is Isajon Sultan's novel "Bilga Khagan". This article examines historical truth the and artistic in Isajon Sultan's work "Bilga Khagan".

Key words: *Bilga Khagan, To'nyuquq, Historical Truth, historical novel, Kok-Turks.*

So'nggi yillarda Isajon Sulton o'zining tarixiy romanlari bilan ajdodlarimizni oddiy o'quvchilarga ham tanitib kelmoqda. Isajon Sultonning quyidagi tarixiy asarlari mavjud:

- "Alisher Navoiy" romani;
- "Bilga xoqon" romani;
- "Abu Rayhon Beruniy" romani;
- "Robiya Balxiy" qissasi;
- "To'linoy xayollari" qissasi.

Xususan, yozuvchining "Bilga xoqon" nomli tarixiy romani Turkiyaning Bursa shahrida Turk til qurumi, Turk davlatlari kengashi, Turkiya madaniyat va turizm vazirligi, Otaturk nomidagi madaniyat, tarix va til yuksak qurumi tomonidan o'tkazilgan "Tilda, fikrda, ishda birlik — turkiy dunyo adabiyot (roman) mukofotlari" tanlovida g'olib deb topilgan [4].

"Bilga xoqon" romanining maqsadi turk xoqonligi barpo bo'lgandan (milodiy 551-yil) keyin turk budunining topganlari-yu yo'qotganlarini hikoya qilish va ulardan xulosa chiqarish, keyingi turkiy avlodlar topganlarining naqadar azizligini va yo'qotganlarining benihoya qimmatga tushganini anglashlariga xizmat qiladi. Kultegin bitiktoshida (732-yilda yozilib o'rnatilgan) Bilga xoqon tilidan hikoya qilingan tarixiy voqealar mazkur romanga asos bo'lgan.

Isajon Sultonning "Bilga xoqon" romani tarixiy voqealar bilan falsafiy mulohazalarni birlashtirib, boshqaruv, axloq va kuch mavzularida murakkab bir hikoya yaratadi. Bu roman qadimgi Turk xoqonligi davrida yashagan, turklarning eng buyuk hukmdorlaridan biri bo'lgan Bilga xoqonning hayotini qayta tasavvur qiladi. Isajon Sulton o'zining asarida faqatgina tarixiy shaxsni qayta tiklab qolmaydi, balki zamonaviy tafakkur nuqtayi nazaridan uning boshqaruv, axloq va o'zlikni anglash haqidagi qarashlarini ham taqdim etadi.

Roman Bilga xoqonning dard-u hasratini hikoya qilish

bilan boshlanadi. Kitobxon bu voqealarni o'qiy boshlashi bilan roman voqealari Bilga xoqonning shunchaki kechinmalari emas, balki butun turk xalqining dard-u hasrati, qayg'u-alamlari ekanini darrov anglaydi. Asarning shu ruh bilan boshlangani roman oldiga qo'yilgan maqsad — kitobxonni tezda voqealar oqimiga olib kirish bilan belgilanadi. Kitobxon romanni shunchaki silliq o'qib ketavermaydi. Chunki roman syujeti xronologik tartib asosiga qurilmagan, balki roman voqealarning tugunidan boshlanadi. Kitobxon, albatta, o'ziga o'zi, nimaga roman Bilga xoqonning yig'isi bilan boshlangan degan savolni beradi. Zotan, turkiy olamning katta yozuvchilari Chingiz Aytmatov, Abdulla Qahhorning usuli ana shunday bo'lgan edi — ular ham ko'p asarlarida voqealarni aynan tugundan boshlaganlar va bu jahon adabiyotshunosligida o'ziga xos usul sifatida e'tirof etilgan [2: 23].

Yozuvchi kitobxonni voqealarga ko'mib tashlamaydi, voqealarning ko'pligi har qanday badiiy asarning afzalligi emas, bunday vaziyatda voqealar kitobxonning diqqatini jalb qilishdan ko'ra, ularni chalg'itadi. Roman voqealari — Bilga xoqonning elparvarligi, Turk xoqonligini saqlab qolish uchun qilgan sa'y-harakatlariga oid lavhalar, ayni paytda tabg'achlarning hiyla-nayranglariga, hadyalariga va shirin so'zlariga uchib, ularga qul bo'lib qolgan, yeyarga bir tishlam yeguligi yo'q turk qabilalarining ayanchli ahvolini kitobxon ko'z o'ngida gavdalanitiradi. Ha, qorin tashvishi butun xalqlarni qul qilishi, o'zligini unutishga sabab bo'lishi aniq.

Isajon Sulton "Bilga xoqon" romanini kitobxonga taqdim qilar ekan, bu mehnatkash yozuvchining ham tilshunos, ham tarixchi olim ekanini alohida ta'kidlash kerak. Turk xoqonligi davri muhitini kitobxonga yetkazish uchun ko'plab qadimgi turkiycha so'zlardan istifoda etgani va izohlar bilan ta'minlagani tahsinga sazovor. Albatta, romandagi qadimgi turkcha so'zlar zarurat deb qaralishi kerak, aks holda "Bilga xoqon" romanining

boshqa romanlardan farqi qolmagan bo'lardi [2: 27].

Shu bilan birga yozuvchi imkon qadar qadimgi turk davridagi manzarani, qahramonlarning turkona tabiatini, hech narsadan tap tortmas botirligini saqlashga harakat qilgan. Roman boshlanishidagi Ishbara yamtar va Bulut obrazlari turk buduniga xos bo'lgan ayni ana shu qirralarni o'zida ifoda etgani bilan diqqatga sazovor. Zotan, samimiylik va haqqoniylik, hamma zamonlarda ham o'rinni va mavridida qilingan. Romanning yana bir e'tiborli tomoni shundaki, kitobxon qadimgi turk xoqonligi davri voqealariga to'liq ishonch hosil qiladi. Xususan, taxt talashuvlari oqibatida turk xoqonligi siyosiy va iqtisodiy tomondan tanazzulga olib kelingan edi. Ayrim odamlarning xohish istaklari, aytaylik, turk buduni bilan dushmanlashgan turkiy qabilalar o'zlarining shaxsiy qonunlarini yaratdi. Ayni paytda turk budunining xatti-harakatlari ham butun turk xalqining qonun-qoidalariga bo'ysunishi kerak edi. Ammo soddadil turk xalqi har doim tabg'achlar singari ayyorlarning o'ljasi bo'lib qolavergan.

Ishonuvchan, sodda turk qabilalari tabg'achning nafis ipagiga, shirin so'zlariga mahliyo bo'lib aldanib bir-biri bilan dushmanlashganini yozuvchi Bilga xoqon boshchiligidagi o'n o'q qabilasi ustiga yurish qilgani haqidagi voqealar orqali ko'rsatadi. Bilga xoqonning o'z ismiga munosib ravishda dono, mard xoqon ekanini Isajon Sulton ko'rsatishni maqsad qilgan va To'nyuquqning "To'qqiz o'g'uz o'z qardoshimiz, qonimiz bir. Tuyqusdan bossak-chopsak, er kishini ishi bo'lmas" [1: 40] degan maslahatiga rozi bo'ladi, shuning uchun u qarindoshlari to'qqiz o'g'uz, o'n o'q, qirg'iz qabilasi ustiga qo'qqisdan hujum qilishni o'ziga ep ko'rmaydi. Ha, bu adolatdan, mardning ishi bo'lmas edi. Bilga xoqonning qarori bilan To'nyuquq va El Bo'g'u to'quz o'g'uz qabilasi boshliqlari makoniga, sizlarga hujum qilishimiz haqida ogohlantirish uchun keldik, deb boradilar. Bunday mardonavorlik faqat turklarga yarashadi va ularning azal-azaldan qonida bor bo'lgan mardlik va adolatparvarlikni yozuvchi juda o'rinni topib tasvirlaydi. Adolatparvarlikning mezoni omma qabul qilgan qoidalariga rioya qilish bo'lib, insondan g'azab va nafratni talab qilmaydi. Qolaversa, adolat ehtirolardan ham xolidir. Ehtirolar aql-idrokning amriga itoat etmasdan, o'z burchini unutib qo'yadiganlarga xos xususiyatdir.

Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, tarixda bundan

teskari voqealar ham bo'lgan. Misol uchun, To'nyuquq Qopag'on xoqon hukmronligi davrida qirg'izlarga qo'qqisdan hujum qilishni taklif qiladi va bunga Qopag'on xoqon rozi bo'ladi. Xoqon To'nyuquqni boshchi qilib tayinlaydi va yordamchi sifatida uncha suymagan jiyanlarini tayinlaydi. Jang muvaffaqiyatli kechadi va dono To'nyuquq qirg'izlar ustidan g'alaba qozonadi. "...Lashkarni yo'lga soldim. Otlan dedim. Oq Termelni kechib, qarorgoh qurdirdim. Ot ustiga mindirib qorni yorib kechdim. Yuqoriga otni yetaklab, yayov yog'och tutinib (yurdik). Oldindagi yigitlar yuqorilab bordi va o'simligi bor dovonga yetdik. Qiynalib indik (tushdik), o'n tun (kunduzi dushmani cho'chitib qo'ymaslik uchun yurilmagan) yonimizdagi to'siqni aylanib bordik. Yo'l boshchi yo'ldan adashdi va bo'g'izlandi. Ani suvi bo'ylab pastga tushdik. Sanash uchun lashkarni tushirdik (to'xtatdi), otni o'tga boylar edik. Kun ham, tun ham yelib bordik. Qirg'izni uyquda bosdik... nayza bila yo'l ochdik. Xoni va qo'shini yig'ildi". Keyinchalik ham To'nyuquq ushbu odatiga sodiq qolganligi aytib o'tiladi. "Baribir, To'nyuquq o'z bilganidan qolmadi va kichik bir qo'shinni hujumga surdi. Dushmani g'afatda qoldirish odatiga sodiq qolib, u Altain-nuru tarmog'ining qalin o'rmonlaridan o'tdi av qistab yurish bilan bir kechada Bo'lchu, ya'ni Urungu daryosiga yetib bordi" [2: 320].

Isajon Sultonning Bilga Xoqon tasviri shuni anglatadiki, tarix faqat siyosiy yutuqlardan iborat bo'lmasdan, hukmdorning ichki kurashlari, ideallari va xalq bilan bog'liq munosabatlari ham aks etadi. Bilga Xoqonning boshqaruvi nafaqat jangda erishilgan g'alabalarga, balki muallifning zamonaviy hissiyotlarga mos keladigan murakkab qatlamlarni ham qo'shadi.

Xalqning ahvol – ruhiyasi, turumi haqida Bilga xoqonning qayg'u ichida dard bilan so'zlagan nutqi bitiktoshlarda ham badiiy parchalarni eslatadi. Bilga xoqonning nutqini monologik nutq, Bilga xoqonning bu nutqi notiqlik san'atining ajoyib namunasidir, deb qarab tahlil qilingan edi. Yozuvchi o'sha parchalarni – Bilga xoqon nutqini romanning tub mag'ziga singdirib yuborganda, romanning badiiyati yanada jonliroq chiqqan bo'lardi. Shuningdek, qadim turk qabilalarining shajarasi haqida ko'plab rivoyatlar, afsonalar saqlanib qolgan. Ana shu rivoyat va afsonalardan Isajon Sulton romanda o'rinni foydalansa, roman badiiy mukammal bo'lishiga ishonchimiz komil.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isajon Sulton. "Bilga Xoqon" roman, qissa va hikoyalar. – Toshkent: Factor books, 2022.
2. Rahmonov N. Ijod olami. – T., 2020-yil, 2-son.
3. Gumilyov L. Qadimgi turklar. – Toshkent: Fan, 2007. 319-b.
4. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Bilga_xoqon_\(roman\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Bilga_xoqon_(roman))

Elmira BOZOROVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro huquq fakulteti 2-bosqich talabasi

“TIRILGAN MURDA” ASARINING JAMIYATDAGI TARBIYAVIY AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqola G‘afur G‘ulomning “Tirilgan murda” asarining tahliliga bag‘ishlanadi. Bu maqola orqali asardagi bosh qahramon Mamajon obrazi timsolida yalqovlikdan qanday qilib mehnatsevar insonga aylanishdagi sa’y-harakatlarining tahlili yoritiladi. Shuningdek, asardagi boshqa obrazlarning ham tasviri tahliliy bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: yalqovlik, Mamajon, mehnatkash, jamiyat, brigada, tanob, yamoqchilik.

Аннотация: данная статья посвящена анализу произведения Гафура Гулама «Воскресший труп». В данной статье главный герой произведения представлен образом Мамаджона освещен анализ усилий по превращению из ленивого человека в трудолюбивого человека. Также аналитически описывается образ других персонажей произведения.

Ключевые слова: лень, Мамаджан, работага, общество, бригада, таноб, неоднородность.

Annotation: this article is devoted to the analysis of the work of Gafur Gulam «The Resurrected Corpse». In this article, the main character of the work is presented by the image of Mamadjan, the analysis of efforts to transform from a lazy person into a hardworking person is highlighted. The image of other characters in the work is also analytically described.

Key words: laziness, Mamadjan, hard worker, society, brigade, tanob, heterogeneity.

G‘afur G‘ulom deyilganda beixtiyor ko‘z oldimizga o‘zbek adabiyotida o‘zining nasr yo‘nalishidagi ijod namunalari bilan alohida o‘ringa ega bo‘lgan ijodkor xayolimizga keladi. Ayniqsa adib tomonidan yozilgan ko‘plab qissalar kitobxonlar tomonidan sevib mutolaa qilinadi. G‘afur G‘ulomning “Netay”, “Yodgor” va “Tirilgan murda” kabi qissalari jamiyatni tub ma’noda tarbiyalovchi ahamiyatga ega bo‘lgan asarlar desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Xususan, adibning “Tirilgan murda” asari ham o‘zida jamiyatdagi muhim tarbiyaviy jihatlarni namoyon qilganligi bilan adib ijodida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ushbu asar yozilish tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, XX asrning 30-yillariga ya’ni 1935-yilda yozilgan bo‘lib, nafaqat o’sha davr uchun, balki hozirgi kunda ham jamiyatdagi muhim hisoblangan mehnatsevarlik kabi fazilatlarni o‘zida mujassamlagan hisoblanadi.

Ushbu asarda bosh qahramon hisoblangan Mamajon obrazi yalqovlik va dangasaligi bilan hammani ortda qoldiradigan shaxs hisoblanib, bevosita uning dangasaligini yozuvchi tomonidan “Ming bir kecha” asaridagi qahramonning dangasaligiga taqqoslaniladi.

Ushbu asarda ko‘rishimiz mumkin bo‘lgan jihat, asar tom ma’noda jamiyatni tarbiyalashga qaratilgandek go‘yo. Ya’ni asarda bosh qahramon hisoblangan Mamajon o‘zining dangasaligi bilan har qanday insonni ortda qoldiradigan darajada bir ishni qilishga qunt qilmaydigan inson sifatida tasvirlangan. Ushbu qissani bevosita ikki qismga bo‘lishimiz mumkin: Mamajonning

jamiyatga qo‘shilgunga qadar bo‘lgan holat va uni ishyoqmas insondan mehnatkash insonga aylangunga qadar bo‘lgan jarayon.

Mamajon obrazini tahlil qiladigan bo‘lsak, uni tasvirlash orqali ijodkor jamiyatda ham shunday dangasa va yalqov insonlar borligini va inson albatta mehnat qilishdan to‘xtamasligini, hayotda dunyoga kelar ekanmiz, oldimizga maqsad qo‘yib, shu maqsad sari harakat qilmog‘imiz lozim. Zero maqsad sari harakat bizni shu maqsadimiz sari yetaklaydi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Mamajon ham dastlab shu darajada ishyoqmas bo‘ladiki, hatto otasi vafot etganda ham otasidan judo bo‘lganligi uchun emas, balki endi holi ne kechishini o‘ylab hafa bo‘ladi, ya’ni endi maishat qilolmasligini o‘ylab qayg‘uradi. U hattoki o‘zi uchun otasidan qolgan jo‘xorini pishirib yeyishga ham erinadi. Shu sababli uni mahalladagi keksalar koyiydi, ammo unga ta’sir qilmaydi va o‘rnidan turib harakat qilishdan ko‘ra, ularning koyishini eshitishni afzal ko‘radi. O‘zi uchun ovqat pishirishga ham urinmagan, harakat qilishdan ko‘ra keksalarning koyishini eshitishni oson deb o‘ylaydigan darajadagi insondan mehnatsevar inson chiqishi qiyin, albatta. Ammo hayot har narsaga qodir deganlaridek, Mamajon ham qissa so‘ngida o‘zining xatosini tushunib yetadi.

Albatta adib bizga inson vaqt deb atalmish hayotning oliy hakami deya ta’riflangan qimmatli narsaning qadriga yetishi lozimligini, har bir o‘tayotgan daqiqalar ortga qaytmasligini va bu vaqtni salmoqli sarflab, maqsad

yo'lida harakat qilib yoki ilm olib o'tkazmoq lozimligini ushbu asari orqali yetkazmoqchi bo'lgandek go'yo. Asardagi Mamajonda ham kech bo'lsa-da shunday maqsad paydo bo'ladi va bu uchun harakatga tushadi. U tush ko'radi va tushida bir boyning xotini u bilan nikoh o'qittirib, uni ichkikuyov qilib boqmoqchi bo'ladi, bu esa shubhasiz Mamajonga yoqib tushadi. U boy bo'lishning oson yo'lini izlaydi. U Mirjalolboyning (Mirjalolboy otasidan qolgan yarim tanob yerni evaziga uni biron yil boqishni zimmasiga olgan bo'ladi.) kenja xotiniga uylanishni va Mirjalolboyning boyliklariga osongina ega bo'lib olishni o'ylaydi.

Ammo bu orzusi quruq xayollardan boshqa narsaga yaramasligini va boy bo'lish uchun harakat qilish kerakligini keyinchalik tushunib yetadi. "Chor-nochor o'rnimdan turdim va umrimda birinchi ish-yalqovchilik qildim... Qo'llarim qovushmas edi. Bir navbat tirnog'imga bigiz suqib oldim, juda xo'rligim kelib ketdi. Uzilgan qayishlarning ulog'ini ulog'iga to'g'ri qilib tikmoqda va piqillab o'pkamni tutib ololmay yig'lamoqda edim." Asardan keltirilgan yuqoridagi parchadan ko'rishimiz mumkin, Mamajonning katta hayot yo'lida maqsadlari sari dastlabki qadami yamoqchilik bilan boshlanadi. Albatta bu yo'lida mashaqqatlarga duch keladi, chunki ilgari maqsadsiz va harakatsiz yashagan, biror ish yoki hunar bilan shug'ullanmagan. Shu sababli, ham yamoqchilik qilish chog'ida ham qo'lga bigiz suqib oladi va shuning uchun ham yig'laydi, chunki u oldinlari hech qanday ish qilmagan, qo'lini sovuq suvga ham urmagan bo'ladi, shu sababli qo'lga oddiy bigiz kirgani uchun ham yig'laydi. Lekin vaqt o'tgan sari yaqlovlikni tashlab mehnat qilib, o'zining mehnati evaziga pul ishlab topadi.

Xalqimizda "Mehnat ikki ko'zdan issiq" degan naql borligi bejizga emas. Mamajonning ham yalqovligida hech kim hurmat qilmagan, hamma koyigan va ustidan kulgan bo'lsa, keyinchalik hammaning unga hurmati oshib, uni koyiganlar endi maqtay boshlashadi, zero qayerda bo'lmasin inson mehnati bilan aziz hisoblanadi. Buni Mamajon ham buning yaqqol misoli desak mubolag'a bo'lmaydi. U mehnatsevarligi sabab jamiyatda hurmat, obro'-e'tibor topadi.

Bu orqali adib inson dunyoga kelibdiki, umri davomida mehnatsevar bo'lishi lozimligini, shundagina jamiyatda o'z o'rniga ega bo'la olishini, hurmat-e'tibor qozonishi mumkinligini, aks holda yalqov va dangasa bo'lsa har yerdan Mamajonga o'xshab izza, kulgi bo'lishini va doim pand yeb yurishini, hech kim uni hurmat qilmasligini kitobxonlarga yetkazmoqchi bo'lgan.

Asarda ko'rishimiz mumkin bo'lgan yana bir obraz bu Qumri hisoblanadi. U Mamajonga turmushga

chiqqandan keyin, turmush o'rtog'ini nafaqat mehnat qilishga balki ilm olishga ham chorlaydi. "Bilmagan ekanman. Qumri xotin emas, xalacho'p ekan. "Maktabga chiqmasang, ovqat yo'q", deydi. Noiloj bultur chala qolgan savodimni chiqaryapman. U ham o'qiydi. Hali unim kam, deydi, hali bunim kam, deydi. Sigir olamiz, deydi, gilam olamiz, deydi. Tinkamga tegadi. "Ushbu asardan keltirilgan parchadan ko'rishimiz mumkin, Qumri Mamajonning savodini to'liq chiqarmagunigacha qo'ymaydi, bundan tashqari ilm oladi. Shu o'rinda xalqimiz orasida mashhur bo'lgan **"Beshikdan to qabrgacha ilm izla"** degan naqlni yodga olishimiz maqsadga muvofiqdir. Inson qanchalik ilmi bo'lsa, jamiyatda shuncha o'z o'rniga ega bo'ladi, azaldan har qaysi jamiyatda ilmi va ziyoli insonlar qadrlangan.

Shu bois ham Qumri ham turmush o'rtog'ining ilmi bo'lishini xohlaydi, ayol kishi nafaqat yaxshi turmush o'rtoq bo'lishi balki oilada erini har jabhada qo'llab-quvvatlashi va uni to'g'ri yo'lga boshlashi, muammolarga yechim topishda maslahatgo'y bo'lmog'i ham lozimdir. Qumri ham ayni shunday fazilatlarga ega hisoblanishini asarni mutolaa qilish jarayonida amin bo'lamiz. Uning oilam deb tinib-tinchimay hali ilm o'rganishi, hali mehnat qilishi tom ma'noda o'zbek ayollarining qat'iy matonati va mehnatsevarligidan dalolat beradi. Jamiyatimizda ham ayol kishi ham ilm o'rganishga, ham yaxshi turmush o'rtoq va yaxshi ona bo'la oladigan, oilaparvar inson tushiniladi. Yozuvchi ham Qumri obrazi orqali oilada ayol kishi qanday bo'lishi lozimligini va qanday xislatlarga ega bo'lmog'i kerakligini ifodalagan.

Asar yakunida xulosa o'rnida ta'kidlashimiz lozim bo'lgan jihat, Mamajon qanchalik yalqov va ishyoqmas bo'lmasin, vaqt o'tib mehnatkash inson bo'lganligi uchun brigadir qilib saylashadi. Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkin, u dangasaligi va no'noqligi bilan shu brigadada sharmanda bo'lgan va hamma uning ustidan kulgan bo'lsa, kunlar o'tib o'z mehnati bilan hammaning ko'nglidan joy olib, shu brigadada o'zlariga rais qilib saylashadi.

Ushbu asarni mutolaa qilish orqali inson o'ziga har tomonlama lozim bo'lgan xulosalarni chiqarishi mumkin. Ijodkor tomonidan jamiyatda qanday xislatlar qoralanishini va salbiy hisoblanishini, shuningdek, inson qanday fazilatlarga ega bo'lsa, uni jamiyatda hamma hurmat qilishini va o'z o'rniga ega bo'lishini ushbu asardagi obrazlar timsolida aytilgan. Shu sababli biz ushbu asarni jamiyatni tarbiyalashga, insonlarning qaysi xislatlari yomonligini va qaysi xislatlari e'zozlanishini va kitobxonlarni to'g'ri yo'lga boshlaydigan asar deb hisoblashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'.G'ulom. "G'afur G'ulom asarlar". — Toshkent, 1973. 8-bet
2. G'.G'ulom. "G'afur G'ulom asarlar". — Toshkent, 1973. 10-bet
3. <https://tafakkur.net/gafur-gulom.haqida>
4. <https://fayllar.org/gafur-gulom-lirikasining-oziga-xos-xususiyatlari.html>

Shoira ISMOILOVA,

Toshkent davlat yuridik universiteti 3-bosqich talabasi

ismoilovashoira331@gmail.com

G'AFUR G'ULOM ADABIY MEROSINING BADIY TAHLILI

Annotatsiya: maqolada G'afur G'ulom ijodining badiiy va falsafiy jihatlarini tahlil qilingan. Uning she'riyati, nasri va satirasi orqali vatanparvarlik, insoniylik va milliy g'urur kabi mavzular yoritilgan. Shoir ijodining o'ziga xosligi va bugungi kunda ham dolzarbligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: G'afur G'ulom, o'zbek adabiyoti, she'riyat, nasr, satira, vatanparvarlik, insoniylik, milliy g'urur.

Аннотация: в статье анализируются художественные и философские аспекты творчества Гафура Гуляма. Через его поэзию, прозу и сатиру раскрываются темы патриотизма, гуманизма и национальной гордости. Отмечена актуальность его творчества в современном мире.

Ключевые слова: Гафур Гулям, узбекская литература, поэзия, проза, сатира, патриотизм, гуманизм, национальная гордость.

Annotation: the article examines the artistic and philosophical aspects of G'afur G'ulom's work. Through his poetry, prose, and satire, themes of patriotism, humanism, and national pride are explored. The continued relevance of his literary legacy is emphasized.

Key words: G'afur G'ulom, Uzbek literature, poetry, prose, satire, patriotism, humanism, national pride.

Kirish. O'zbek adabiyotida betakror ijodi bilan chuqur iz qoldirgan adiblardan biri G'afur G'ulom o'zining adabiy merosi orqali hozirgi kungacha ko'plab izlanuvchilar tomonidan e'tirof etiladi. Uning irod namunalarini tahlil qilish orqali shuni anglash mumkinki, adib har bir asarida o'zgacha badiiy yuksaklikni namoyon qilish orqali xalq hayotini, insoniy fazilatlarini va milliy ruhni aks ettiruvchi irod namunalarini yarata olgan. Bundan tashqari uning asarlarida satirik, shu bilan birgalikda komik asarlarni ham uchratishingiz mumkin. Adib yaratgan asarlar bo'yicha shu paytgacha juda ko'plab olimlar hamda adibning zamondosh do'stlari tomonidan turlicha talqinda yozilgan maqolalar meros qolgan hamda ularni tahlil qilish davom etmoqda. Adibning asarlarini bevosita o'rgangan inson ayniqsa she'riyati orqali uning yuksak tafakkurga ega shaxs ekanligini anglash mushkul emas. Buning asosiy sababi shundaki, adib totalitar jamiyatda yashaganligiga qaramay u doimo o'ziga erkinlik muhitini yaratishga uringan va buning uddasidan chiqqan shaxs hisoblanadi. Buyuk shoir va adibimizning ijodini tahlil qilish va uni o'rganish ham zavqli, ham sharaflil ilmiy amaldir. Shuning uchun ham ushbu maqolada aynan adibning ijodini keng talqin qilish to'g'risida so'z yuritiladi.

XX asr mashhur yozuvchilaridan biri Asqad Muxtor G'afur G'ulom haqida shunday ta'riflarni aytib o'tgan "Aslida XX asrda G'afur G'ulomdek ensiklopedist bo'lish bu nodir voqeadir". Darhaqiqat, G'afur G'ulom kichikinaligidan qiyinchilikda va murakkab jamiyatda ulg'ayishiga qaramasdan ayni shu xalqining dardini o'z asarlari orqali kuylagan hamda ulardan eng mashhur obrazni shakllantirib, hozirgi kungacha kitobxonlar qalbidan joy olib kelayotgan faylasuf shoirlardan hisoblanadi. Shoir ijodi va asarlarning tahlili bo'yicha eng so'ngi nashrdan chiqqan kitob bu Suvon Melining "Tong, Toshkent va G'afur G'ulom" kitobidir. Ushbu kitobda aynan shoirning she'riyati, nasri hamda

dramaturgiyasining asosiy jihatlarini yoritib o'tilgan. Ushbu kitobda turli davrlarda yozilgan maqolalar to'plangan hamda tahlil qilingan. Ma'lumotlarning xilma-xilligi hamda faktlar asosida yozilganligi bu aynan ushbu kitobga bo'lgan qiziqishni yanada orttiradi. Ma'lumotlar ketma-ketligi asosida dastlab aynan G'afur G'ulom she'riyati va uning estetik ta'siri to'g'risida ma'lumot keltirib o'tilgan. Shoirlik bu odamlarda uchrashi mumkin bo'lgan noyob iqtidor hisoblanadi, lekin ko'pchilik insonlar ushbu qobiliyatni yuqori darajada egallay olishmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, qachon shoir buyuklikka erishadi? Ya'ni uning asarlarini kitobxonlar tomonidan yuksak baholangan taqdirdagina. Albatta she'riyatni baholashda uning ta'sir kuchini aniqlash eng muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. G'afur G'ulom yaratgan she'rlarini tahlil qilishda uning deyarli barcha irod namunalarida hayotiylik hamda falsafiy his-tuyg'ularning o'zaro uyg'unlik bilan yoritilganligining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Bir vatanning o'g'limenkim, har taraf gul-lola bog',
Qalb ko'ziday eng qorong'i kechada porlar charog',
Har yigit mag'rur-u, har qiz ko'kragi qo'sh cho'qqi tog'.

Suv desang sharbat oqar, iqlim desang qaymog'-u yog',

O'z-o'zini maqtaganda, maqtamay qolg'aymi men?
"Bog'" she'ridan parcha

Ushbu misralarda aynan adib vatan farzand ekanligini, ya'ni aniq ma'lumot berish bilan boshlab o'zining dilidagi so'zlarini, ona vatanimizning ne'matlarining benihoya lazzatini, hattoki to'rt faslning tarovatini qaymoq va yog'ga o'xshatishi orqali she'r misralarini yanada jozibali tarzda tasvirlagan.

G'afur G'ulomning ilk irod namunalaridan biri "Go'zallik nimada..." she'ri go'zallik tushunchasiga yangi yondashuv beradi. Shoir odatda tashqi go'zallikka asoslangan tushunchalarni rad etib, haqiqiy go'zallik

insonning mehnati, ijodi va harakatida ekanligini ta'kidlaydi.

Go'zallik qizlarda,
U qora ko'zlarda,
Soz kabi so'zlarda
Deganlar yanglishar.
Go'zallik – ishlayish,
Manglayni terlatish,
Go'zaldir ungan ish,
Maqtansa yarashar. (1923)

She'riyatda G'afur G'ulom an'analarini munosib davom ettirgan A.Oripov adibimiz haqida shunday so'zlarni ta'kidlab o'tgan: "Asrlar davomida ijod ahli turli hukmron doiralarning ta'sir va tazyiqidan qutulolgan emas. Ba'zi shoirlar esa bu g'alvalarning barchasidan bezib, faqat yor jamoli hamda tabiat manzaralarini kuylab o'tganlar. Jahon adabiyotidan bunga ko'plab misollarni keltirishimiz mumkin. Biroq, dunyoda shunday tabarruk mavzular ham borki, ularni hech bir tuzum, hech bir siyosat qatag'on qila olgan emas, bunday mavzular kimning mavzidan chiqmasin, tarixda sira ham salbiy ma'no kasb etgan emas. Bular – Vatan, do'stlik va birodarlik, tinchlik va muruvvat kabi mavzulardir. Ayni shu ma'noda G'afur G'ulomni Vatan, tinchlik hamda mehr-muruvvatning otashin kuychisi deb atash mumkin". Darhaqiqat, G'afur G'ulom ijodida aynan bitta yo'nalishni belgilash bu mushkul vazifa hisoblanadi. Ya'ni uning asarlarida ko'plab sohalar qamrab olingan. Misol uchun adib ba'zi she'rlari va hikoyalarida jamiyatning turmush tarzini, milliy urf-odatlarimiz to'g'risidagi mavzularga urg'u bersa, yana boshqa ijod namunalarida tabiat va uning go'zalliklariga e'tibor qaratgan holda yaratganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. G'afur G'ulom uchun ijodiy tafakkuriga faylasufona mulohazakorlik, kichik tuyulgan hayotiy detallardan katta umumlashmalar yasay olish xos edi. Bu noyob fazilatlar shoirning 1945-yilda fashizm ustidan qozonilgan g'alaba munosabati bilan yozgan «Vaqt» she'rida yaqqol ifodasini topdi. Shoir mazkur she'rda lahza(sekund)ning mohiyatiga nazar tashlaydi. Darhaqiqat, yuzaki qaraganda, lahza nima? Ko'z ochib yumguncha o'tadigan fursat. Go'yo e'tiborga, diqqatga arzimaydi. O'z umrini poyonsiz deb o'ylaydigan aksariyat odamlar uchun lahzaaning sariq chaqalik qimmati bo'lmasligi ham mumkin. Biroq... Biroq shoir ijodiy tafakkuri butun insoniyat hayoti – uning quvonch-u tashvishlari, hatto qismati ham mana shu lahzalarga jo ekanini favqulodda misollar bilan isbotlab beradi:

Ko'z ochib yumguncha o'tgan dam – qimmat.
Bir lahza mazmuni bir butun bahor.

Bir onning bahosin o'lchamoq uchun,
Oltindan taroz-u, olmosdan tosh oz. ("Vaqt" she'ridan parcha).

Hayotning abadiy qonuniyatlarini anglagan, his qilgan odam uchun behuda lahzaaning o'zi yo'q va bo'lishi ham mumkin emas. Zero, inson necha yil umr ko'rishidan qat'i nazar, bu umrning asosini mana shu lahzalar tashkil qiladi.

Toshkent – poytaxtimiz, ona shahrimiz,

Katta Sharq ufqida porloq charog'i.

O'rta Osiyoning ayni markazi,

O'zbeklar shuhrati, ko'zin qarog'i. ("Orzu" she'ridan parcha).

Ushbu misralarda G'afur G'ulom Toshkent shahrining ulug'vorligi, uning o'zbek xalqi hayotidagi o'rni va O'rta Osiyodagi markaziy maqomini madh etgan. Shoir Toshkentni porloq nurga qiyoslab, uning Sharq dunyosidagi nufuzini ta'kidlaydi. Shuningdek, shaharni o'zbek xalqining faxri, milliy g'urur timsoli sifatida tasvirlab, uni "ko'zin qarog'i" deb ataydi. G'afur G'ulom ushbu obrazlar orqali Toshkentga bo'lgan cheksiz muhabbatini ifoda etadi. U epitet, metafora va parallelizmdan foydalangan holda she'rga ifodaviy kuch va ta'sirchanlik bergan. Umuman olganda, bu misralar shoirning vatanparvarlik ruhini, Toshkentga bo'lgan sadoqati va hurmatini aks ettiradi. Adibning yuqoridagi kabi she'rlariga ko'plab misollarni keltirishimiz mumkin. Uning ijodida vatanparvarlik, mehr-oqibat, ezgulik va haqiqat kabi mavzular o'ziga xos uslubda yoritilgan. She'rlarida xalqona ohang, jonli tasvir va chuqur falsafiy mushohada mujassam bo'lib, ular har bir kitobxonga yaqin va tushunarli bo'lib kelgan. G'afur G'ulom o'z ijodiy yondashuvi bilan o'zbek adabiyotini boyitgan va yangi avlod shoirlari uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, G'afur G'ulom o'zining boy va rang-barang ijodi bilan o'zbek adabiyotida o'chmas iz qoldirgan adibdir. Uning asarlari nafaqat adabiy, balki falsafiy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Shoirning ijodida vatanparvarlik, insoniylik, satira va milliy g'urur kabi mavzular chuqur aks etgan. Uning she'rlarida xalq hayoti, turmush tarzi va insoniy qadriyatlar yorqin va ta'sirchan ifodalangan. Uning asarlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, har bir kitobxon uchun katta ma'naviy boylik hisoblanadi. G'afur G'ulom merosini chuqur o'rganish va unga munosib baho berish esa adabiyot ixlosmandlari uchun sharaflari va zavqli ilmiy-amaliy jarayon bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Suvon Meli "Tong, Toshkent va G'afur G'ulom". "Fan", nashriyoti, 2024.
2. G'afur G'ulom "Farzanlarimga" – Toshkent, TDYU, 2021.
3. B.Fazliddinov "XX asr O'zbek falsafiy-intellektual she'riyati".
4. G'afur G'ulom. Tanlangan asarlar. Nazm va nasr. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2021.

Шахризада УЗАКБАЕВА,
магистрант 2 курса по специальности
«Сравнительное языкознание,
лингвистический перевод» Каракалпакского государственного
университета им. Бердаха,
Роза МАМБЕТОВА,
научный руководитель, доцент кафедры
Теории и практики перевода Каракалпакского государственного
университета им. Бердаха

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕДАЧИ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПАРЕМИЙ

Аннотация: статья посвящена исследованию трудностей перевода пословиц, связанных с концептами добра и зла, в русском и английском языках. Пословицы, являясь носителями культурных ценностей, моральных установок и исторического опыта, представляют значительную сложность для перевода из-за различий в восприятии добра и зла в разных культурах. В работе рассматриваются основные культурные барьеры, влияющие на перевод, такие как различия в коллективистском и индивидуалистическом мировоззрении, религиозных традициях и морально-этических нормативах. Также анализируются основные методы перевода пословиц: дословный перевод, использование эквивалентов, описательный перевод и адаптация к культурному контексту. В статье подчеркивается, что выбор подходящего метода зависит от контекста употребления пословицы и особенностей целевой аудитории. Перевод пословиц требует не только языковой точности, но и глубокого понимания культуры, чтобы сохранить их смысловую и стилистическую выразительность.

Ключевые слова: перевод, пословицы, поговорки, добро, зло, культурные различия, межкультурная коммуникация, эквивалентность, адаптация, русский язык, английский язык.

Annotation: the article is dedicated to the study of the difficulties in translating proverbs related to the concepts of good and evil in Russian and English. Proverbs, as carriers of cultural values, moral attitudes, and historical experience, present significant challenges for translation due to the differences in the perception of good and evil across cultures. The paper examines the main cultural barriers affecting translation, such as differences in collectivist and individualist worldviews, religious traditions, and moral and ethical norms. It also analyzes the primary methods of translating proverbs: literal translation, the use of equivalents, descriptive translation, and adaptation to the cultural context. The article emphasizes that the choice of an appropriate method depends on the context of the proverb's use and the characteristics of the target audience. Translating proverbs requires not only linguistic accuracy but also a deep understanding of the culture to maintain their semantic and stylistic expressiveness.

Key words: translation, proverbs, sayings, good, evil, cultural differences, intercultural communication, equivalence, adaptation, Russian language, English language.

Annotatsiya: maqola, rus va ingliz tillaridagi yaxshilik va yomonlik konseptlariga doir maqollarning tarjima qilishdagi qiyinchiliklarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqollar, madaniy qadriyatlar, axloqiy qarashlar va tarixiy tajriba tashuvchisi sifatida, turli madaniyatlarda yaxshilik va yomonlikni qabul qilishdagi farqlar sababli tarjima qilishda katta qiyinchiliklarga olib keladi. Ishda, tarjimaga ta'sir etuvchi asosiy madaniy to'siqlar, masalan, kollektivistik va individualistik dunyoqarashlar, diniy an'analar va axloqiy-normativ me'yorlar kabi farqlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqollarni tarjima qilishning asosiy usullari: so'zma-so'z tarjima, muqobil iboralarni ishlatish, ta'rifli tarjima va madaniy kontekstga moslashtirish tahlil qilinadi. Maqolada, mos metodni tanlash, maqolaning ishlatilish kontekstiga va maqsadli auditoriya xususiyatlariga bog'liq ekanligi ta'kidlanadi. Maqollarni tarjima qilish nafaqat til aniqroq bo'lishi, balki madaniyatni chuqur tushunishni talab qiladi, chunki bu ularning ma'no va stilistik ifodalarini saqlashni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: tarjima, maqollar, yaxshilik va yomonlik, madaniyat, kollektivizm, individualizm, diniy an'analar, axloqiy normativlar, so'zma-so'z tarjima, muqobil iboralar, ta'rifli tarjima, madaniy kontekst.

Перевод пословиц и поговорок представляет собой сложную задачу, поскольку они несут не только буквальное значение, но и глубокий культурный смысл, который формируется под влиянием истории, религии и национального мировоззрения. Пословицы, связанные с концептами добра и зла, особенно

трудны для перевода, так как эти понятия имеют разные интерпретации в разных культурах [1, с.39].

Русская и английская языковые традиции демонстрируют как сходства, так и различия в представлении о добре и зле. В русском языке добро ассоциируется с коллективизмом, самопожертвованием

и духовными ценностями, тогда как в английской традиции оно чаще связано с индивидуальной ответственностью, прагматизмом и социальной справедливостью [8, с.11]. Соответственно, пословицы, отражающие эти понятия, могут быть трудны для передачи в другом языке без потери смысла. Цель данной статьи – рассмотреть основные трудности, возникающие при переводе пословиц о добре и зле, выявить культурные барьеры и предложить способы их преодоления.

Добро и зло – универсальные моральные категории, но их интерпретация зависит от культурных особенностей. В русском языке добро часто ассоциируется с альтуизмом, коллективизмом и готовностью жертвовать собой ради общего блага [8, с.9]. Это подтверждается следующими пословицами:

– «*Не имей сто рублей, а имей сто друзей*» – дружба и поддержка важнее материального благополучия.

– «*Делай добро и бросай его в воду*» – добро должно быть бескорыстным.

– «*Чем больше отдаешь, тем больше получаешь*» – добро возвращается в виде благодарности или удачи [5, с.82].

В английской культуре добро воспринимается через призму личной ответственности, справедливости и причинно-следственных связей. Это можно проследить в таких пословицах:

– «*What goes around, comes around.*» — любое действие, доброе или злое, возвращается к человеку.

– «*No good deed goes unrewarded.*» – добро всегда вознаграждается (более прагматичный взгляд, чем в русской культуре).

– «*God helps those who help themselves.*» – добро и успех зависят от личных усилий [3, с.54].

Если русская паремиялогия подчеркивает коллективистские ценности, то английская ориентирована на личную ответственность и прагматизм [4, с.43]. Это различие создает сложности при переводе пословиц, так как дословный перевод не всегда передает нужную культурную окраску.

Русская культура во многом сформирована под влиянием православия, где добро ассоциируется с духовностью, терпением и смирением, а зло – с грехом и нарушением божественных законов [7, с.36]. Это находит отражение в пословицах:

– «*Бог терпел и нам велел*» – призыв к смирению и терпению.

– «*Не суди, да не судим будешь*» – важность прощения и отказа от осуждения.

– «*Грех — не вода, не смоешь*» – зло оставляет неизгладимый след [5, с.92].

Англоязычные культуры, в особенности протестантские, ориентированы на идею личного выбора и ответственности:

«*—The road to hell is paved with good intentions.*» – даже хорошие намерения могут привести к плохим последствиям.

– «*An eye for an eye, a tooth for a tooth.*» – принцип справедливого возмездия.

– «*Evil begets evil.*» – зло порождает новое зло [3, с.67].

Эти различия могут затруднять перевод, так как русские пословицы ориентированы на религиозную мораль, а английские – на социальные нормы и прагматизм.

При переводе пословиц и поговорок необходимо учитывать не только их лексическое значение, но и культурный контекст, исторические традиции и мировоззренческие особенности народа, использующего ту или иную фразу [6, с.21]. Существует несколько подходов, позволяющих передать смысл пословиц на другой язык с минимальными потерями в содержании и стилистике. Среди них можно выделить следующие методы:

1. Дословный (буквальный) перевод. Этот метод применяется в тех случаях, когда в языке перевода существует пословица, полностью совпадающая по значению и структуре с оригиналом. Дословный перевод позволяет максимально сохранить исходную форму и метафоричность выражения. Примеры: – «*Что посеешь, то и пожнешь*» → «*You reap what you sow.*», – «*Не рой другому яму – сам в нее попадешь*» → «*He who digs a pit for others falls into it himself.*»

Однако данный метод не всегда является приемлемым. В некоторых случаях буквальный перевод приводит к утрате смысла или делает пословицу неестественной для носителей целевого языка [2, с.23]. Например, русская пословица «*От добра добра не ищут*» не имеет точного английского аналога. Ее дословный перевод («*Do not seek good from good*») звучит неестественно и может быть непонятен англоязычной аудитории.

2. Перевод эквивалентом. Когда в целевом языке существует аналогичная пословица, передающая тот же смысл, но имеющая иную языковую форму, целесообразно использовать ее вместо буквального перевода. Такой подход помогает сохранить выразительность и образность пословицы, делая ее понятной для носителей другого языка. Примеры: – «*Как аукнется, так и откликнется*» → «*What goes around, comes around.*», – «*Добро с кулаками*» → «*Might makes right.*»

Этот метод предпочтителен, когда важно передать не только буквальное значение пословицы, но и ее культурную окраску [8, с.27].

3. Описательный перевод. Иногда пословицы не имеют эквивалентов в другом языке, и тогда приходится прибегать к описательному переводу, то есть передаче их смысла с помощью развернутого

объяснения [6, с.46]. Этот способ позволяет донести значение выражения, но при этом теряется его лаконичность, ритмичность и образность. Примеры: – «*Делай добро и бросай его в воду*» → “*Do good without expecting anything in return.*” Передача идеи бескорыстной помощи без сохранения метафоры [3, с.71].

– «*Бог не фразер, видит, кто прав*» → «*Justice will prevail in the end.*» Передача основной идеи о справедливости, но без религиозной окраски [3, с.72]. Данный метод часто используется в ситуациях, когда важнее донести смысл выражения, чем сохранить его стилистическую форму.

4. Адаптация к культурному контексту. Этот метод заключается в изменении пословицы с учетом культурных реалий целевого языка. При адаптации переводчик подбирает выражение, которое наиболее точно отражает смысл оригинала и одновременно органично вписывается в культуру носителей языка. Примеры: – «*Своя рубашка ближе к телу*» → «*Charity begins at home.*» Обе пословицы передают идею того, что забота о себе и своих близких важнее помощи посторонним, но английский вариант звучит

более естественно для англоязычной аудитории [3, с.59].

– «*Добро не делается исподтишка*» → «*Honesty is the best policy.*» В английской культуре идея честности и прозрачности играет важную роль, поэтому адаптированный вариант передает общий смысл русской пословицы, но с учетом местных ценностей [3, с.63].

Метод адаптации особенно важен в художественных и публицистических текстах, где требуется не просто перевести пословицу, а сделать ее понятной и естественной для читателей [9, с.78]. Выбор метода перевода пословиц о добре и зле зависит от конкретной ситуации, контекста употребления и целевой аудитории. Буквальный перевод возможен, если в языке-приемнике существует идентичная пословица. Перевод эквивалентом используется, когда в целевом языке есть аналогичное выражение с тем же смыслом, но иной формой. Описательный перевод применяется в случаях, когда пословицу невозможно передать кратко, а адаптация к культурному контексту помогает сделать перевод естественным и понятным для носителей другого языка.

Использованная литература:

1. Абдуллина Г. М. *Русская культура через призму языка*. – Казань: Казанский федеральный университет, 2018.
2. Бархударов Л. С. *Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода*. – М.: Наука, 1975.
3. Бейзеров В. А. *Английские пословицы и поговорки. English Proverbs: учебное пособие*. – М.: Флинта, 2015.
4. Гальперин И. Р. *Текст как объект лингвистического исследования*. – М.: Наука, 1981.
5. Даль В. И. *Пословицы русского народа*. – М.: Республика, 1993.
6. Комиссаров В. Н. *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. – М.: Высшая школа, 1990.
7. Лихачев Д. С. *Культура древней Руси*. – Л.: Наука, 1971.
8. Михайлова М. С. *Концепты добра и зла в русской и английской лексике*. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2012.
9. Стернин И. А. *Теория перевода в контексте культуры*. – Воронеж: ВГУ, 2009.

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liq Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova
Xolmo'min Fayzullayev
Nilufar Namazova
Dilbar Niyazova
Sayyora Halimova
Shaxnoza Yunusova
Nigoraixon Ro'zibayeva
Tadjixon Sabitova
Oqila To'raqulova
Maxpuza Karaxodjayeva

Axborot hamkorimiz:

**TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI**
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIG'INING
ILMIY-METODIK JURNALI

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Muharrirlar:

Bibimaryam RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA
Bonu DO'SMATOVA

Sahifalovchi:

Rustambek YUSUPOV

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Navoiy ko'chasi 30-uy.
Telefon: (93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Ilmiy-metodik elektron jurnal

M U N D A R I J A

DOLZARB MAVZU

- Baxodir Suyunov.** So'z va termin
semantikasi masalasi 2
- Komil Qarshiyev.** Badiiy asarlar
nashrida savodxonlik muammosi 4

TILSHONOSLIK

- Surayyo Saydullayeva.**
Turli tizimli paremiyalarning
komponent-struktur tahlili 6
- E'zoza Qurbonova.** Qonun tilida
huquqiy uslubning ahamiyati 8

- Muxlisa Sultanova.**
Muqobil energetika sohasida
atamalar, terminologiya, terminosfera,
terminologik tizimlarga oid nazariy
qarashlar (Ingliz, o'zbek va rus olimlari
ishlari misolida) 11

- Nilufarxon Mahmudova.**
O'zbek va ingliz tillarida ekspressiv
birliklarning qiyosiy lingvistik tahlili 13

- Baxtiyor Suvankulov.**
O'zbek terminologiyasi taraqqiyotida
sheva elementlarining o'ri 15

- Dilrabo Andaniyazova.**
Tagma'noli kulgi yaratuvchi
antroponimlar badiiyati 18

- Xolmurod Xidirov.**
Nazira Aliyeva.
Til va madaniyatning
adabiyotga ta'siri: zamonaviy
yo'nalishlar va muammolar 21

- Xulkar Akbayeva.**
Fransuz lug'atini o'rgatishning
asosiy tamoyillari 24

- Сайёра Ибрагимова.**
Когнитивные особенности
образования псевдонимов в
русском и узбекском языках 26

- Дилдора Толипова.**
Анализ лакунарных единиц,
описывающих человека,
предметы в русском и
узбекском языках 28

- Omongul Kholibekova.**
Emotional concepts in
phraseological units 31

ADABIYOTSHUNOSLIK

- Sabohat Shukurova.**
Badiiy adabiyotda xudkushlik
fojiasining ijtimoiy aspekti:
amalga oshmagan
ijtimoiy-siyosiy orzular 35

- Tilovmurod Shaymardonov.**
Siddiqiy-Ajziy she'riyatida badiiyat
san'atlarining qo'llanishi 37

- Maxbuba Muxammadova.**
Hasanxoja Nisoriy tazkirasining
badiiy qimmatini 40

- Ulug'bek Ochilov.**
Stiven Kingning "Wizard and glass"
asarida magik realizmning
asosiy unsurlari 42

- Feruz Rajabov.** Shakldoshlikka
asoslanuvchi va aloqador
she'riy san'atlar 46

- Bobonazar Murtazoyev.**
Alisher Foniyning Xusrav Dehlaviy
g'azaliga tatabbu'si 48

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli
qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik
dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy
ilmiy nashrdir. <https://oak.uz/pages/4802>*

Maftuna Xolova. Mehribon BOLIQULOVA. Tog'ay Murod ijodida milliylikning o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi 51

Gavhar Andaniyazova.
Xalqona birliklarning badiiy
matndagi ifodasi 54

Sarvinoz Tilloyeva. Charlz Dikkinsning "Pikvik klubining vafotidan keyingi hujjatlari" asaridagi xizmatkor qahramonlar nutqining lingvistik xususiyatlari va pragmatik funksiyalari 57

Гульмира Мамаджанова.
Концептуальные основы логоэпистемы и ее отражение в идиостиле писателя 59

Озода Кодырова. Дильшода Пулатова.
Теоретические основы исследования мифологической символики в литературе 61

Mukhlisakhon Okhunova.
The concept of the human in novel
"Night and day" by cho'lon 63

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Jahongir Yuldoshev.
Ta'lim tizimida steam texnologiyasini qo'llashning amaliy ahamiyatlari 66

Elyor Xayriyev. Erali Ernaqulov. Talabalarining mediakompetentligini takomillashtirishga oid kompyuter Imitatsion modellar yaratish va unga qo'yiladigan talab va takliflar 69

Sevara Baratova.
Masnaviyalarda pretsedent birliklar badiiyati 71

Jo'rabek Raximbayev. Talabalarining ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda Muhammad Yusufning "iymon qo'shig'i" she'ridan foydalanish texnologiyasi 74

Oydin Amanbayeva.
Design thinking texnologiyasining kelib chiqishi va mohiyati 76

Зебо Аминова. Применение современных цифровых технологий и интерактивных методов в образовательном процессе 79

Rano Kadirova. Using technology in english language teaching: contemporary approaches and future directions 81

TADQIQOTLAR

Muborak Turayeva.
Interferensiyaning asosiy turlari 84

Shahlo Qurbonova. Adabiyotda yo'qotilgan avlod tushunchasining dekadentlik va suitsid terminlari bilan bog'liqligi 86

Shaxnozabonu Rizayeva.
"Chol va dengiz" va "donishmand sizif" romanlarida kurash motivi 88

Gulruh Ravshanova. Muhammad Yusuf lirikasida tarixiy shaxslar talqini 90

Ravshanbek Abduvoitov. Ingliz va o'zbek tillarida matematik terminlarning antroposentrik tadqiqi 93

Mavludaxon Uliqova. Ingliz va o'zbek tillarida qon-qarindoshlik konseptining lingvomadaniy va Lingvopragmatik xususiyatlari 95

Sayida Aripova. Tibbiyot terminologiyasining evolyutsiyasi va moslashuvi: ingliz, o'zbek va rus tillarining qiyosiy tahlili 97

Yoshin Hakimov. Axborot-psixologik ta'sir vositalarining rivojlanish dinamikasi 99

Jamila Badalova. O'zbek milliy dramaturgiyasida ogahiy obrazining poetik talqini 103

Sa'diy Giasov. I. Turgenev asarlarida tabiat va insonning ruhiy manzarasi 105

Sayyora Roziqova. Muhammad Yusuf she'rlarida lirik kechinma va badiiy tasviriy vositalar uyg'unligi 108

Matluba Shukurova. Turg'un birikmalarda "ayol" mavzusining ifodalanishi 110

Zarnigor Sirojova. Ingliz va o'zbek tillarida istak mayli – xohish istak kategoriyasining asosi sifatida 110

Pulat Fozilov. Ingliz va o'zbek tilidagi fiziologik holat fe'llarining semantik xususiyatlari 117

Nazira Temirova. Tog'ay Murod hikoyalarida surxon qishloq hayoti 121

Sobira Tirkasheva. Ozoda Qayumova. Zamonaviy o'zbek nasrida ismlar poetikasi 123

Dilmurod Eshanqulov. Surxondaryo shevalarida umumiy bo'lgan leksik qatlam 125

Berdibek Yusupov. Ta'limda kompetensiya va kompetentlik tushunchasi 127

Muhabbat Maxmudova.
Boshlang'ich sinf tarbiya darslarida matn tuzish malakalarini rivojlantirish 130

Zamiraxon Tuxtabayeva.
Lingvistika sohasida gender tadqiqotlari 132

Dilarom Safarova.
Film nomlarini tarjima qilish usullari 134

Iroda Dusmurodova. Ingliz tilini o'qitish jarayonida autentik materiallarning talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish vositasi sifatida.....136

Komila Umarova. Jeyms Joysning "Dublinliklar" hamda Nazar Eshonqulning "Urush odamlari" asarlarida davr ruhiyatining ifodalanishi 138

Gulnora G'aniyeva. Jahon tilshunosligida matn tushunchasi 141

Gulnora Ochilova. O'zbek va ingliz tillarida qarindoshlik otlari atamalarini ifodalashning ayrim usullari 144

Shaxnoza Gafarova. Ingliz, o'zbek va tojik tillarida rang ramzlarning lingvomadaniy xususiyatlari.....146

Nurjahon Rahmonberdiyeva. Muhammad Alining "gumbazdagi nur" dostoni poetikasi.....148

Nargizaxon Nurdinbayeva. Antropotsentrik paradigma va o'zbek tilshunosligi.....150

Sohibabonu Temirova. Kognitiv faoliyatni tashkil etishda integratsiyali dars tashkil qilishning metod va usullari 153

Dilnozaxon Oripova. Ziyoda Azimova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishning didaktik strategiyalarini takomillashtirish.....156

Shohista Mulloqulova. Shamsiddin Muhammad Ibn Qays Roziy hayoti va ijodiy merosi.....159

Uljon Boboqulova. Qizlar madhi. Ikki shoir talqinida.....161

Gulayim Murtazayeva. Murakkab kompyuter terminlarining xususiyatlari 163

Umida Xafizova. Pedagogik oliy ta'lim jarayonida talabalarning inklyuziv tayyorgarligini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish modeli.....166

Dildora To'rayeva. Matn avtorizatsiyasi bo'yicha muallifshunoslik va lingvistik ekspertiza 169

Jahongir Oripov. Durbekning "Yusuf va Zulayho" dostoni hazora nusxasidagi ayrim matniy tafovutlar xususida 172

Zebiniso Mulloqulova. O'zbek adabiyotida adabiy topishmoqlar takomillashuvining davriy bosqichlari 174

Go'zal Ahmedova. Turli tillarda rang turlari va ularning nomlari o'rtasidagi tafovutlar yoritib berilishi.....177

Mohinur Rahimova. Ekologiyaga oid neologizmlarning pragmatik xususiyatlari.....179

Dinoraxon To'g'onova. Sun'iy intellekt yordamida "hayotga muhabbat" asarining matn tahlili va o'qitish usullari 182

Sevara Shaturayeva. Jadidlar ilmiy-pedagogik faoliyatining ijtimoiy-ma'naviy hayotga ta'siri 185

Dilrabo Xurramova. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida xalq dostonlarini o'qitishda kompyuter imkoniyatlari 188

Guliston Qahhorova. Ingliz tilshunosligida reklama lingvistikasining tadqiqi va reklama lingvistikasining ahamiyati 191

Сердар Мамбетов. Сравнительный анализ прямого и переносного значения у прилагательных русского и каракалпакского языков 194

Баходир Дехканов. Современные тенденции развития научно-технической терминологии в строительстве 197

Зулайхо Низомитдинова. Социолингвистический анализ влияния гендерных ролей на вербальную коммуникацию 199

Нигина Салимова. Сравнительный анализ невербальных средств общения узбекских и корейских традиций общения.....201

Нилуфар Усмонова. Махбуба Хамидова. Дискурс и риторика в формировании образа языковой личности.....204

Дилфуза Холходжаева. Эффективность современных методов преподавания профессионального Английского языка.....206

Мохира Ибрагимова. Исследование проблемы речи и стиля в литературоведении 208

Khonbuvi Hakimova. Ulugbek Tojimahmudov. Kamola Toshpo'latova. Gulnoza Sherzodova. The use of advanced pedagogical technologies in medical universities 211

Muqaddas Abbosova. Designing english lessons for diverse learners and focus on students with special needs and varying levels of language proficiency 214

Zuhra Nishonova. Using storytelling to teach foreign language reading to primary school learners 216

Nargiza Nomozova. The role of motivation influences learners' engagement, persistence, and ultimate success in mastering a foreign language 218

Maftuna Esanova. Greek-latin clinical term elements meaning names of organs, tissues, and their translation into english.....220

Sokhiba Rasulova. Case study as a tool for developing reading skills of university students.....223

Nigina Akhmedova. Use of information and communication technologies in teaching foreign languages 225

Mehrigul Najmiddinova. Linguodidactic features of proverbs related to the concept of "hospitality" (Examples from english and uzbek languages).....227

Laylo Omonova. The importance of choosing the uzbek equivalent for idioms in teaching english 231

Iroda Babayeva. Modern methods of determining the level of english and its peculiarities 233

Mexrangiz Boltayeva. Effective ways and techniques of teaching foreign languages to young learners 235

Guzal Kholturaeva. The role of content and language in content and language integrated learning (clil) at university: challenges and implications for esp.....237

Gulnora Najmiddinova. The role of artificial intelligence in society and education 239

Nozima Zikirova. The role of idiomatic expressions in english – uzbek media translation 242

PEDAGOGIKA

Matluba Ergasheva. Interfaol ta'lim resurslaridan foydalanib bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatida rivojlantiruvchi ta'limni shakllantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish 245

Otabek Fayzulloyev. O'zbek va ingliz bolalar folklorida o'yinlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyati.....247

Dildora Nurmatova. Ilmiy-tadqiqot faoliyatga tayyorlashda bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodologik asoslari.....249

Dilfuza Abdullayeva. Xorijiy tillarni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish aspektlari.....252

Барно Абдуллаева. Зумрад Ахмедова. Инновационные методики преподавания РКИ в условиях дистанционного и смешанного обучения.....254

Dr. Abutalha Chauhan. Dr. Dhruvi Zaver. Shivang Kaurav. Nisha Grewal. On the problem of professional adaptation of first-year medical university students 256

Ezoza Kholmurodova. Improving the methodology of teaching english through the role of the teacher in the classroom 260

Zarifa Mustafakulova. Semantic analysis of anglicisms in uzbek pedagogical terminology 262

KICHIK TADQIQOT

Nodira Sadaddinova. Talabalarining leksik kompetensiyasini masofaviy ta'lim texnologiyalari yordamida rivojlantirishning metodik asoslari 265

Muxlisa O'ralova. Umida Muminova. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ilmiy tafakkurni shakllantirishning pedagogik jihatlari 268

Chamangul Saydazzamova. Zahiriddin Muhammad Bobur va she'rshunoslik ilmi 270

Shahnoza Boltayeva. Badiiy asarlarda tush tasviri.....272

Durdona Shagulyamova. O'quvchilarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirishning pedagogik – psixologik xususiyatlari 274

Navbahor Mamataliyeva. Dinara G'aniyeva. Ingliz va o'zbek tillarida antroponimlarning (tez aytishlar) misolida chog'ishtirma tadqiqi 276

Adolat Abdullayeva. Bilga Xoqon romanida tarix haqiqati va badiiylik.....279

Elmira Bozorova. "Tirilgan murda" asarining jamiyatdagi tarbiyaviy ahamiyati.....281

Shoira Ismoilova. G'afur G'ulom adabiy merosining badiiy tahlili 283

Шахризада Узакбаева. Роза Мамбетова. Проблемы передачи национально-культурных особенностей при переводе русских и английских паремий 285